МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Випуск 30

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: **Пойда-Носик Ніна Никифорівна** – *кандидат економічних наук, професор, професор кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Відповідальний секретар: **Дроздовський Ярослав Петрович** – *кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії: **Брензович Катерина Степанівна** – *кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Верхоглядова Наталія Ігорівна – *доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, директор навчально-наукового інституту менеджменту, економіки та фінансів ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»*

Газуда Михайло Васильович – *доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Король Марина Михайлівна – *кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Кушнір Наталія Олексіївна – *кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету*

Лещук Галина Василівна – *доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Палінчак Микола Михайлович – *доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Приходько Володимир Панасович – *доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Слава Світлана Степанівна – *кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Химинець Василь Васильович – *доктор економічних наук, завідувач відділу досліджень Західного регіону в місті Ужгороді центру регіональних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень*

Цалан Мирослава Іванівна – *кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гайек О. – *доктор економічних наук, професор факультету управління та економічних досліджень, Вища школа Ягеллонська в м. Торун (Чехія)*

Ліпкова Л. – *доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Братиславського економічного університету (Словаччина)*

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Науковий вісник Ужгородського національного університету.
Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»
включено до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказ МОН України від 21 грудня 2015 року № 1328.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
на підставі Протоколу № 2 від 3 березня 2020 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 21015-10815Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

ISSN 2413-9971

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2020
© Колектив авторів, 2020

ЗМІСТ

Бегаль І. І.
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ
ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ.....9

Брензович К. С., Машкара-Чокнадій В. В.
ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ
ТА ЄС В РАМКАХ ДІЇ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ.....14

Бугріменко Р. М.
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕРЕЖЕВОЇ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ
НА ОСНОВІ ІНФРАСТРУКТУРНОГО МАРКЕТИНГУ.....19

Будько О. В., Губський Ю. Г.
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ АНАЛІЗУ
ГРОШОВИХ ПОТОКІВ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ.....24

Вараксіна О. В., Перебийніс А. В.
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....28

Велієва В. О.
КОМПЛЕКСНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СОНЯШНИКА.....32

Галущак В. В.
ОСОБЛИВОСТІ СТРАХУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО РИЗИКУ В УКРАЇНІ.....36

Гаращук О. В., Куценко В. І.
ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....41

Голюк В. Я., Дергачова Г. М.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ФАКТОРИНГУ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У МІЖНАРОДНИХ
КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЯХ.....48

Гончаренко Н. Г.
ПРИЙНЯТТЯ ОБҐРУНТОВАНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ПІДСТАВІ
ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....52

Грибіненко О. М.
ІНДИКАТОРИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ
В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН СВІТУ.....55

Дем'янчук М. А.
СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ
ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА
В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....64

Зарбалиева Айдан Махмуд гызы
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....69

Заяц О. В.
МОДЕЛЮВАННЯ ДОХОДІВ ВІД ВИКОРИСТАННЯ
СУЧАСНИХ ЦІНОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА ПАСАЖИРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ.....74

Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С.
ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ
КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА.....81

Ковалевич Д. А.
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ
ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....87

Ковбатюк М. В., Шевчук В. О.
АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ
РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 92

Корецька О. В.
ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....98

Кушнір Н. О.
АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ.....102

Лаврик В. В.
МЕТОДИКА ОЦІНКИ РІВНЯ ТАРИФНОГО НАВАНТАЖЕННЯ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ ПОБУДОВИ ІНТЕГРАЛЬНОГО ІНДЕКСУ.....106

Латишева О. В., Смирнова І. І., Антонова В. І.
ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ
ТА ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНИХ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....110

Максименко Ж. В.
ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ОСВІТИ
НА ІННОВАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ.....115

М'ячин В. Г., Зибайло С. М., Тиха Л. С.
ОГЛЯД СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ
ВІТЧИЗНЯНИХ ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....121

Просов В. М.
ПЕРЕДУМОВИ КОМПАРАТИВНОЇ ОЦІНКИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ІПОТЕКИ.....126

Ремзіна Н. А.
ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПОСТІЙНИХ ПРИСТРОЇВ ТРАНСПОРТНИХ
СИСТЕМ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ МУЛЬТИМОДАЛЬНОСТІ.....130

Рошило В. І.
ФІНАНСОВА САМОДОСТАТНІСТЬ ОБ'ЄДНАНИХ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....135

Рудаченко О. О., Клебанова Т. С.
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ.....140

Саінчук Н. В., Гаврилюк О. В., Голик І. І.
МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ
ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ.....144

Сенів Л. А., Гуменюк В. В.
ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРИВАТНИХ ОХОРОННИХ СТРУКТУР
ЗІ СФЕРОЮ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ.....150

Сидорчук О. Г., Крук С. М.
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ КРЕАТИВІЗАЦІЇ
СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ.....155

Солідор Н. А.
СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ 160

Степаненко О. І.
ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ ПОБУДОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ **166**

Стовпова А. С.
ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ І КОМПОНЕНТИ АУДИТУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ..... **171**

Temchyshyna Yulia, Siderova Anastasiia
SYSTEM–INFORMATION MODERNIZATION OF SUSTAINABILITY
MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES..... **178**

Ткачук Г. О.
МОДЕЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ СТАНДАРТНИХ
ЗАХОДІВ ЗАХИСТУ ВІД ЗАГРОЗ ПРІОРИТЕТНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА: НАУКОВИЙ АСПЕКТ..... **184**

Турянський Ю. І.
ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ
НА МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ..... **189**

Фролова З. В.
УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ
МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ..... **194**

Ховрак І. В.
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... **199**

Хома І. Б., Гориславець П. А., Роскіна А. Ю.
РИЗИКИ БАНКІВСЬКОГО ТА СТРАХОВОГО СЕГМЕНТІВ
НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ..... **204**

Хомюк Н. Л.
ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ..... **209**

Чечоткін В. В., Пристемський О. С.
СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИКІВ ЯК ЗАПОРУКА
УСПІШНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ..... **214**

Шапран Є. М., Сергієнко О. А., Білоцерківський О. Б.
ПРОГНОЗУВАННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА РЕСТОРАННОГО
БІЗНЕСУ ТА ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ЙОГО ФІНАНСОВІ ПОКАЗНИКИ..... **218**

Шедяков В. Е.
МЯГКОЕ УПРАВЛЕНИЕ В РАЗРЕШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОТИВОРЕЧИЙ..... **224**

Шумлянська І. А.
ТРАНСФОРМАЦІЇ СТРУКТУРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ДІЇ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ З ЄС..... **229**

Мойсеєнко К. Є., Олешко О. О.
ОЦІНКА ПОРІВНЯЛЬНИХ ПЕРЕВАГ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
В ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ НАПЕРЕДОДНІ І ПІСЛЯ ПОЧАТКУ
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ..... **234**

Пустоваров А. І.
АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
НА ОСНОВІ МІЖНАРОДНИХ ІНДЕКСІВ..... **243**

CONTENTS

Behal Ivan
THEORETICAL PRINCIPLES OF LAND RESOURCES GOVERNANCE
AND LAND USE IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER.....9

Brenzovych Kateryna, Mashkara-Choknadiy Viktoria
DYNAMICS OF FOREIGN TRADE DEVELOPMENT BETWEEN UKRAINE
AND THE EU IN THE FRAMEWORK OF FREE TRADE AREA.....14

Buhrimenko Roman
TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF NETWORK RETAIL
BASED ON INFRASTRUCTURE MARKETING.....19

Budko Oksana, Gubsky Yurii
FEATURES OF ORGANIZATION OF ANALYSIS
OF CASH FLOWS OF THE BUDGETARY OFFICE.....24

Varaksina Elena, Perebyinis Andriyi
FINANCIAL RESOURCES MANAGEMENT
AS A KEY FACTOR FOR ENTERPRISE COMPETITIVENESS.....28

Velieva Viktoriya
COMPLEX ECONOMIC ANALYSIS OF SUNFLOWER PRODUCTION EFFICIENCY.....32

Halushchak Valentyna
FEATURES OF ENVIRONMENTAL RISK INSURANCE IN UKRAINE.....36

Garashchuk Olena, Kutsenko Vira
TRANSFORMATION OF EDUCATION IN THE CONTEXT
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND EUROPEAN INTEGRATION.....41

Holiuk Viktoriia, Dergachova Hanna
THEORETICAL FUNDAMENTALS OF FINANCIAL FACTORING
AND ITS USE IN INTERNATIONAL CREDIT TRANSACTIONS.....48

Honcharenko Natalia
ACCEPTANCE OF JUSTIFIED MANAGEMENT DECISIONS ON THE BASIS
OF ECONOMIC ANALYSIS OF ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES.....52

Hrybinenko Olha
LABOR MARKET DEVELOPMENT INDICATORS
IN THE WORLD SYSTEM OF SOCIAL SECURITY.....55

Demianchuk Maryna
SYSTEM OF INDICATORS OF THE BALANCED
DEVELOPMENT OF A TELECOMMUNICATION ENTERPRISE
UNDER THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS.....64

Zarbalieva Aydan Mahmud
THE THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT
OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES.....69

Zaiats Olga
MODELING OF REVENUES FROM THE USE OF MODERN
PRICING INSTRUMENTS ON PASSENGER TRANSPORT.....74

Illiashenko Sergii, Shypulina Yuliia
PRINCIPLES FOR INFORMATION SUPPORT MANAGEMENT
OF COMMERCIALIZATION OF INNOVATIVE PRODUCTS.....81

Kovalevich Dariia
SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION
AS AN IMPORTANT DIRECTIVE OF THE STATE SOCIAL POLICY.....87

Kovbatiuk Maryna, Shevchuk Vladyslava
ACADEMIC MOBILITY OF STUDENTS UNDER THE CONDITIONS
OF DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL INTEGRATION.....92

Koretska Olga
INNOVATIVE DEVELOPMENT AS THE BASIS OF FINANCIAL
AND ECONOMIC SECURITY OF PORT ACTIVITIES.....98

Kushnir Nataliya
ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF ATTRACTING
INTELLECTUAL INVESTMENTS IN UKRAINE.....102

Lavryk Volodymyr
METHOD OF ESTIMATING THE LEVEL OF TARIFF LOADING
OF THE POPULATION OF UKRAINE BY THE BUILDING OF AN INTEGRAL INDEX.....106

Latysheva Olena, Smyrnova Iryna, Antonova Veronika
PROBLEMS OF EVALUATION OF SOCIAL AND ECOLOGICALLY ORIENTED
BUSINESS PROCESSES ARE ON AN ENTERPRISE.....110

Maksymenko Zhanna
PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF EDUCATION
ON THE INNOVATION-INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF UKRAINE.....115

Myachin Valentin, Zybaylo Sergiy, Tyha Ludmila
REVIEW OF MODERN METHODS FOR ASSESSING THE FINANCIAL CONDITION
OF DOMESTIC INNOVATIVE AND ACTIVE INDUSTRIAL ENTERPRISES.....121

Prosov Viacheslav
BACKGROUND COMPARATIVE EVALUATION OF THE MORTGAGE MARKET.....126

Remzina Natalia
PRINCIPLES OF FORMATION OF THE ORGANIZATION AND ECONOMIC
DEVELOPMENT PROVISION OF PERMANENT STRUCTURES OF TRANSPORT
SYSTEMS OF UKRAINE ON THE BASIS OF MULTIMODALITY.....130

Roshylo Violetta
FINANCIAL SELF-SUFFICIENCY OF THE INCORPORATED
TERRITORIAL SOCIETIES: PROBLEMS AND PROSPECTS.....135

Rudachenko Olga, Klebanova Tamara
MODERN APPROACHES TO ANALYSIS OF SOCIAL TENSIONS.....140

Sainchuk Nataliya, Gavryliuk Oksana, Golik Inna
MECHANISM OF STATE REGULATION OF ATTRACTING
FOREIGN INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF UKRAINE.....144

Seniv Lidiya, Humenyuk Vitaliy
RESEARCH OF THE INTERACTION OF PRIVATE SECURITY
STRUCTURES WITH THE PUBLIC ADMINISTRATION SPHERE.....150

Sydorchuk Orystlava, Kruk Svitlana
SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF CREATING THE HEALTH SYSTEM OF UKRAINE.....155

Solidor Natalia
CURRENT STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR INNOVATIVE
DEVELOPMENT OF THE AVIATION INDUSTRY OF UKRAINE.....160

Stepanenko Oksana
ACCOUNTING ASPECT OF CLASSIFICATION
CONSTRUCTION PRODUCTION INVENTORIES.....166

Stovpova Anna
MAIN TASKS AND COMPONENTS OF ELECTRONIC MONEY AUDIT.....171

Temchyshyna Yulia, Siderova Anastasiia
SYSTEM–INFORMATION MODERNIZATION OF SUSTAINABILITY
MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES.....178

Tkachuk Haluna
MODELING OF THE MECHANISM OF CREATION OF STANDARD
MEASURES OF PROTECTION AGAINST THREATS OF PRIORITY
TRANSFORMATION OF THE ENTERPRISE: A SCIENTIFIC ASPECT.....184

Turyanskyy Yuri
THE IMPACT OF TAX LOAD ON MACROECONOMIC DEVELOPMENTS OF UKRAINE.....189

Frolova Zinaida
MANAGEMENT ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISES
OF THE METALLURGICAL INDUSTRY OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS.....194

Khovrak Inna
INSTITUTIONALIZING THE DEVELOPMENT OF HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS BASED ON SOCIAL RESPONSIBILITY.....199

Khoma Iryna, Horyslavets Pavlo, Roskina Anna
RISKS OF THE BANKING AND INSURANCE SEGMENTS
IN THE FINANCIAL SERVICES MARKET OF UKRAINE.....204

Khomiuk Nataliia
ASSESSMENT OF SOCIAL DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN UKRAINE.....209

Chechotkin Volodymyr, Prystemskiy Oleksandr
INSURANCE OF AGRICULTURAL PRODUCERS AS A BETTER OF SUCCESSFUL
DEVELOPMENT THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINIAN ECONOMY.....214

Shapran Yevhen, Sergienko Olena, Bilotserkivskyi Oleksandr
FORECASTING THE PROFITABILITY OF THE RESTAURANT BUSINESS
AND THE FACTORS INFLUENCING ON ITS FINANCIAL INDICATORS.....218

Shedyakov Vladimir
SOFT MANAGEMENT IN ECONOMIC CONTRADICTIONS' RESOLVING.....224

Shumlianska Inna
TRANSFORMATION OF THE STRUCTURE OF FOREIGN TRADE
IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EU FREE TRADE ZONE.....229

Moiseienko Kostiantyn, Oleshko Olha
UKRAINE AND THE RUSSIAN FEDERATION FOREIGN TRADE COMPARATIVE
ADVANTAGES ASSESSMENT ON THE EVE AND AFTER THE BEGINNING
OF THE MILITARY AND POLITICAL CONFLICT.....234

Pustovarov Anatolii
ANALYSIS OF INDICATORS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF NATIONAL ECONOMY
ON THE BASIS OF INTERNATIONAL INDICES.....243

УДК 332.36
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-1

Бегаль І. І.
аспірант
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Behal Ivan
Postgraduate Student,
Public Institution "Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development
of the National Academy of Sciences of Ukraine"

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу впливу трансформаційних змін в адміністративній системі на особливості управління земельними ресурсами та землекористуванням. Встановлено, що Україна перебуває на другому етапі реформи децентралізації влади. Аналіз показав, що розвиток країни нерозривно пов'язаний з розвитком теорії управління земельними ресурсами та землекористуванням. Відзначено специфічність та важливість управління земельними ресурсами та землекористуванням для розвитку країни, а саме зазначено вплив управління на ефективне використання земельноресурсного потенціалу. Акцентовано увагу на тому, що ефективність системи управління земельними ресурсами та землекористуванням залежить від ефективності кожної функції управління. Крім того, це безперервний процес прийняття рішень щодо земельних ресурсів на різних рівнях управлінської діяльності. Запропоновано загальну структуру процесу управління земельними ресурсами та землекористуванням для реалізації в умовах децентралізації влади. Сформульовано визначення основних функцій та їх типів, які є чинниками кінцевого стану об'єкта управління.

Ключові слова: управління, місцеве самоврядування, децентралізація, управління земельними ресурсами та землекористуванням, об'єднані територіальні громади.

Вступ та постановка проблеми. Майбутній розвиток економіки України безпосередньо залежить від напрямів трансформації земельних відносин, адже земля є головним засобом виробництва в сільському й лісовому господарстві та просторовим базисом функціонування інших галузей господарства, що робить її невід'ємним елементом системи економічних відносин.

Сьогодні в умовах децентралізації влади залишається актуальною проблема ефективного управління земельними ресурсами та землекористування в Україні. На жаль, доводиться констатувати, що сучасна система управління не демонструє успіхів щодо якості та ефективності використання, відтворення та охорони природних, зокрема земельних, ресурсів, оскільки досі не відбувається вжиття відповідних управлінських заходів щодо охорони земель, що обумовлює розвиток деградаційних процесів ґрунтів; наявний стан володіння, користування й розпорядження сільськогосподарськими землями не дає змогу здійснити перехід до ринкових механізмів використання цих ресурсів, що обумовлює знижену зацікавленість інвесторів до вкладень у вітчизняну економіку; існують значні недоліки у системі справляння плати за землю, що породжує дефіцит місцевих бюджетів; має місце низька капіталізація земельних ресурсів.

Всі вищенаведені проблеми були породжені неефективним управлінням ресурсами. На думку А. Мартина, «сучасне землекористування в Україні носить відбиток колишніх радянських екстенсивних методів господарювання. Аграрна сфера дотепер залишається «заповідником» неринкових методів управління, законодавчих обмежень права приватної власності» [1], тому питання ефективного управління таким стратегічно важливим ресурсом для держави є вкрай важливим, оскільки безпосередньо зумовлює якість життя кожного громадянина та суспільного добробуту країни загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління земельними ресурсами належить до переліку найважливіших стратегічних завдань для людей, які працюють або досліджують проблеми у сфері регулювання земельних відносин. Вагомий внесок у дослідження питань теоретико-методологічних засад системи управління земельними ресурсами та землекористування, ефективного управління земельними ресурсами, пошуку досконалої концепції щодо розподілу земельних ресурсів та їх використання, а також формування сутності й змісту предмета управління земельними ресурсами та землекористування здійснили О. Гарнага, В. Горлачук, О. Дорош, Р. Курильців, А. Мартин, О. Сакаль, А. Сохнич, А. Третяк, Н. Третяк та інші науковці. У роботах авторів підкреслюються нераціональність, диспропорційність та екстенсивність використання земельних ресурсів, що приводить до деградації земель, зокрема земель сільськогосподарського призначення, що спричиняє соціальні проблеми розвитку територій загалом.

Земельні ресурси є територіальною базою розміщення народногосподарських об'єктів, системи розселення населення, а також основним засобом виробництва. Всі землі України незалежно від їх цільового призначення, господарського використання та особливостей правового режиму належать до земельних ресурсів і складають єдиний земельний фонд держави. Геополітичне положення України та її високий земельно-ресурсний потенціал обумовлюють провідну роль земельного фонду як одного з найважливіших ресурсів держави. Важливим є те, що економічна властивість земельних ресурсів проявляється тільки під час поєднання їх якісних та кількісних властивостей з факторами соціального розвитку того народу, який на них проживає. У своїх працях Р. Курилців, О. Сакаль, А. Третяк та Н. Третяк відзначають [2; 3], що Україна перебуває на етапі виникнення комплексної багатофункціональної системи

управління земельними ресурсами та землекористуванням, побудова якої дасть змогу в умовах децентралізації влади організувати управління у напрямах «зверху – вниз» (адміністрування розподілу земельних ресурсів) та «знизу – догори» (організація ефективного використання й охорони земель). Отже, подальша побудова управління таким важливим ресурсом повинна базуватись на нових теоретико-методологічних засадах та принципах, що дасть змогу здійснювати ефективне використання земельноресурсного потенціалу як об'єднаними територіальними громадами, так і країною загалом.

Метою роботи є дослідження теоретичної складової частини процесу управління земельними ресурсами й землекористуванням в умовах децентралізації влади.

Результати дослідження. Україна має великий земельноресурний потенціал, але ефективність його використання залишається вкрай низькою, змінити ж ситуацію, що склалася, без розроблення адекватної сучасним умовам системи управління земельними ресурсами неможливо. На думку О. Гарнаги, з чим ми погоджуємося, вивчення та розроблення заходів з удосконалення системи управління земельними ресурсами в різних соціально-економічних формаціях є надзвичайно важливими завданнями, оскільки вони є чи не найголовнішими в системі економічних відносин. Яке б суспільство ми не взяли, воно завжди розвивалось на землі залежно від використання [4].

Інституціональні передумови, які склалися в Україні, передували тому, що реформа децентралізації є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні, у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. Підґрунтя до цієї політики було закладено ще положенням Європейської хартії місцевого самоврядування (1985 року, набуття чинності у 1988 році), яка у зміст поняття «місцеве самоврядування» вкладала право й реальну здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину місцевих справ та управляти нею, діючи в межах закону під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення.

Загалом з початком незалежності України підготовчим підґрунтям до самої децентралізації стали такі нормативні акти, як Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» (1990 рік), який у новій редакції отримав назву «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» (1992 рік), Закони України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» (1994 рік), «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 рік), Укази Президента України «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях» (1994 рік), «Про делегування повноважень державної виконавчої влади головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських Рад» (1995 рік). Також в цей період прийнята Конституція України (1996 рік), яка засвідчила принцип місцевого самоврядування та встановила, що в Україні воно визнається й гарантується. Крім того, для сприяння місцевому самоврядуванню в країні було створено допоміжний орган при Президентові України, а саме Фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні (1992 рік). Його основним завданням було вирішення проблем переходу від традиційних радянських форм організації влади до загальноприйнятих демократичних форм місцевого самоврядування. У 1996 році Фонд став центральною науково-методичною, консультативною та координаційною установою при Президентові України з питань місцевого самоврядування.

Проте законодавчим фундаментом для докорінних змін у сфері місцевого самоврядування стала ухвалена урядом України «Концепція реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні», що заклала базу щодо проведення нової адміністративної реформи, а саме децентралізації.

Загалом вважається, що перший етап децентралізації України припадає на 2014–2018 роки, коли законодавчими основами для змін у сфері місцевого самоврядування стали вищезазначена Концепція (2014 рік), Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» (2014 рік), «Деякі питання реформування державного управління України» (2016 рік), «Деякі питання реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» (2016 рік), Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 рік) та відповідні зміни, внесені в бюджетне законодавство.

Реформа децентралізації передбачала створення нової ланки в системі адміністративного устрою в Україні шляхом запровадження нової адміністративно-територіальної одиниці, а саме об'єднаної територіальної громади (ОТГ). Відзначимо, що станом на січень 2019 року в Україні було створено 876 ОТГ, де в контексті цих процесів центральним органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин було передано 659 ОТГ у комунальну власність близько 1,46 млн. га земельних ділянок [5].

Головною метою реформи децентралізації є передача від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності, а щодо земельних ресурсів – посилення ролі територіальних громад із наданням їм права самим розпоряджатися землями, котрі перебувають як у межах населених пунктів, так і поза ними.

Позитивним аспектом цієї реформи стало те, що у зв'язку з цим ОТГ надаються можливості приймати управлінські рішення з огляду на конкретну специфіку соціально-економічних відносин місцевого рівня, а не держави загалом. Негативним є те, що на поточному перехідному етапі нерозвинене інституціональне середовище та знижений рівень професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування можуть негативно вплинути на ефективне управління та державну політику загалом.

В січні 2019 року уряд України ініціював перехід до другого етапу реформи децентралізації в Україні, в якому передбачається виконання таких завдань [5]:

1) затвердження нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад і районів;

2) передача (децентралізація) повноважень виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежування між рівнями й органами за принципом субсидарності;

3) створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень місцевого самоврядування;

4) формування ефективної системи служб в органах місцевого самоврядування та органах виконавчої влади;

5) впорядкування системи державного контролю та нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування;

6) розвиток форм прямого народовладдя, а саме виборів, референдумів;

7) удосконалення механізму координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Характерною рисою перехідного періоду від централізовано управляючої системи до ринково орієнтовної економіки є зростання самостійності суб'єктів держави, що

приводить до необхідності регіональних і муніципальних владних структур обґрунтовувати управлінські рішення, які приймаються, враховувати всю багатогранність діючих на їхній території політичних, економічних, соціальних, культурно-історичних та інших факторів. Ці рішення повинні бути пов'язані з вимогами та вказівками органів влади, координуватися з діями суміжних територій і відповідати вимогам населення, яке проживає на території регіону чи іншого муніципального утворення [6].

Загалом самоврядування – це різновид управління, який необхідно розуміти як функцію високоорганізованих систем, що забезпечує їхню структурну цілісність, підтримання заданого режиму діяльності, реалізацію програми досягнення мети [7, с. 657].

Енциклопедія державного управління говорить про поняття «управління» як про діяння, яке приводить до змін стану якогось об'єкта; вплив на об'єкт, систему, процес тощо задля збереження їх сталості або переведення з одного стану в інший відповідно до встановленої мети [8, с. 675]. У філософському енциклопедичному словнику поняття «управління» визначається як процес безперервної циркуляції інформації каналами прямого й зворотного зв'язку між керуючою та керованою системами управління. Головним завданням управління є забезпечення цілеспрямованої дії на керовану систему, тому будь-яке управління є цілеспрямованим. Цілеспрямована дія – це й мета, й результат управління [7, с. 657].

Специфічність управління, зокрема управління земельними ресурсами та землекористування, як вже зазначалося, полягає в тому, що всі відносини в цій сфері будуються навколо особливого природного ресурсу, а саме землі, який є надзвичайно різноманітним і багатофункціональним. Від рівня ефективності використання землі як природного ресурсу залежать розвиток продуктивних сил, масштаби виробництва й матеріальне благополуччя народу. В цьому полягає важливість ефективного управління такого природного ресурсу, як земля, а також у переосмислені теорії управління земельними ресурсами та землекористуванням відповідно до чинних законів, норм, правил та світових стандартів згідно з новими умовами господарювання, а саме децентралізації.

Енциклопедія державного управління під терміном «місцеве самоврядування» розуміє право та спроможність територіальної громади вирішувати питання місцевого значення під свою відповідальність або відповідальність створених нею органів [9, с. 185], а процес децентралізації управління в економічному словнику розглядається як передача права, функцій і відповідальності з верхніх рівнів управління на нижчі [10, с. 68].

Розвиток теорії управління земельними ресурсами та землекористуванням нерозривно пов'язаний з розвитком теорії управління загалом, оскільки на різних етапах розвитку вдосконалюються процеси суспільних, економічних та екологічних відносин, набувають чинності нові економічні закони й закономірності. Набувають нового бачення проблеми світового значення, зокрема ресурсозабезпеченості, раціоналізації, відтвореності, охорони земель та природного середовища. Отже, з огляду на такі зміни в адміністративній системі вкрай необхідним є дослідження процесу управління земельними ресурсами та землекористуванням в умовах процесу децентралізації.

Загальна теорія управління свідчить про те, що будь-який управлінський процес складається з трьох стадій, а саме попереднього управління, оперативного та заключного, де за кожну стадію відповідають свої функції з наповненим конкретним змістом. В табл. 1 наведено авторську загальну структуру процесу управління земельними ресурсами та землекористуванням, яку пропонується застосовувати в умовах децентралізації влади.

Таблиця 1

Загальна структура процесу управління земельними ресурсами та землекористуванням в умовах децентралізації влади

Стадії управління	Основні фактори результату управління	
	складові частини управління/функції управління	типи функцій
Попереднє управління	Мета (місія, цілі)	Концепція сталого розвитку
		Принципи сталого розвитку
		Підходи сталого розвитку
	Прогнозування	Соціальні прогнози
		Економічні прогнози
		Екологічні прогнози
		Демографічні прогнози
		Науково-технічні та інші прогнози
	Планування	Стратегічне
		Оперативне
		Перспективне
	Оцінка ресурсу	Економічна оцінка
		Грошова оцінка
		Експертна оцінка
Оперативне управління	Організація	Організація інституціонального забезпечення та умов
		Залучення інвестицій
		Координація суб'єктів господарювання
	Мотивація	Матеріальна
		Моральна
		Адміністративна
Заключне управління	Контроль	Інспекційний
		Громадський
		Господарський
	Облік	Оперативний
		Статистичний
		Бухгалтерський
	Аналіз	Оперативний
		Поточний
		Техніко-економічний
		Фінансово-економічний
		Економіко-статистичний

Процес управління земельними ресурсами та землекористуванням є безперервним та циклічним, адже починається з поставленої мети (місії, цілі) й закінчується її досягненням. При цьому ефективність управління земельними ресурсами та землекористуванням визначається тим, наскільки ефективно досягається мета кожної функції.

Мета (місія, цілі) є початковим етапом процесу управління та основою реалізації всіх інших функцій процесу управління земельними ресурсами та землекористуванням на всіх рівнях (держаному, регіональному, місцевому). Вона формується з виявлених проблем у функціонуванні конкретної системи.

Прогнозування – це сукупність певних варіантів розвитку системи управління земельними ресурсами та землекористуванням в майбутньому, а також альтернативних шляхів і термінів досягнення мети (місії, цілі).

Планування передбачає відповідні засоби й методи досягнення мети (місії, цілі), перелік передбачуваних витрат і результатів для досягнення цільового стану, розроблення планів управління, підходів, програм і стратегій розвитку. На стадії стратегічного планування розглядаються необхідність і можливість зміни структури, властивостей земельних ресурсів та землекористування. Перспективне планування полягає в прийнятті рішення щодо вибору траєкторії переведення системи управління земельними ресурсами та землекористуванням у новий стан.

Оцінювання ресурсу – це функція пошуку засад, передумов інших функцій для коригування управлінських рішень для того, щоби досягти завданої мети (місії, цілі).

Організація – це забезпечення вертикальної та горизонтальної узгодженості діяльності в просторі та часі шляхом створення формальних і неформальних механізмів, яка полягає у встановленні постійних і тимчасових зв'язків між усіма елементами системи управління земельними ресурсами та землекористування й об'єднанні компонентів і ресурсів цієї системи для забезпечення ефективного досягнення поставленої мети (місії, цілі).

Мотивація – це цілеспрямований процес стимулювання впливу на елементи системи управління земельними ресурсами та землекористування, а саме суб'єкта на об'єкт, що забезпечить ефективне вирішення чи досягнення поставленої мети (місії, цілі).

Контроль забезпечує перевірку об'єкта й суб'єкта управління на відповідність заданих цілей відповідно до нормативних актів, а саме виявлення відхилень, недоліків або порушень у системі управління земельними ресурсами та землекористуванням. На цьому етапі здійснюється оцінювання ступеня відхилення поточного стану від запланованого, мети (місії, цілі).

Облік є системою функцій, що забезпечує систематизацію, зберігання й надання достовірної та актуальної інформації про земельні ресурси, земельні ділянки кількісного та якісного характеру, реєстрацію земельних ділянок та їх правового режиму тощо. Відзначимо, що функція обліку має місце в процесі всього процесу, однак особливу важливість вона має на етапі закінчення роботи.

Аналіз забезпечує пояснення стану системи управління земельними ресурсами та землекористування, причин відхилення від необхідного, якщо вони мають місце, а за потреби – обґрунтування рішення переходу до оперативного управління для досягнення поставленої мети (місії, цілі). Ця функція також має місце в процесі всього процесу, проте особливу важливість вона має на етапі закінчення роботи.

Управління земельними ресурсами здійснюється законодавчими, виконавчими органами влади та органами місцевого самоврядування, які регулюють земельні відносини й визначають загальну стратегію розвитку системи землеволодіння й землекористування, правотворчості, правоохоронної діяльності тощо. Зміст діяльності виконавчо-розпорядчих органів з управління земельними ресурсами полягає у прогнозуванні та плануванні використання земельних ресурсів; установленні норм та порядку землеволодіння, землекористування, розподілу й перерозподілу земель; оперативно-розпорядчій, регуляторній та контрольно-наглядовій діяльності за використанням та охороною земель. Саме тому під управлінням землекористуванням розуміємо безперервний процес прийняття рішень щодо земельних ресурсів на різних рівнях управлінської діяльності, які ґрунтуються на раціональних засадах з урахуванням не тільки природних, але й соціально-культурних факторів того народу, якому належить цей ресурс.

Висновки. Дослідження теоретичної складової частини та процесу управління земельними ресурсами й землекористуванням в умовах децентралізації влади показало, що Україна перебуває на другому етапі реформи децентралізації влади. З огляду на зміни в адміністративній системі було запропоновано загальну структуру процесу управління земельними ресурсами та землекористування, що необхідно застосовувати в умовах децентралізації влади, ефективність якої безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно досягається мета кожної функції.

Список використаних джерел:

1. Мартин А. Напрями удосконалення управління земельними ресурсами в сучасних умовах. *Земельна спілка України.* 2011. URL: http//www.zsu.org.ua (дата звернення: 05.03.2020).
2. Сакаль О., Третяк Н. Напрями удосконалення земельного обліку як інституціональної основи сталого розвитку територій. *Землевпорядний вісник.* 2014. № 5. С. 22–26.
3. Третяк А., Курильців Р., Третяк Н. Концептуальні засади розвитку в Україні сучасної багатофункціональної системи управління земельними ресурсами. *Землевпорядний вісник.* 2013. № 9. С. 25–28.
4. Гарнага О. Основи управління землекористуванням : монографія. Рівне : НУВГП, 2014. 212 с.
5. Прес-центр ініціативи «Децентралізація» (2019). Децентралізація в Україні. URL: https://decentralization.gov.ua/news/10381 (дата звернення: 05.03.2020).
6. Горлачук В., В'юн В., Сохнич А. Управління земельними ресурсами. Миколаїв : МФ НаУКМА, 2002. 312 с.
7. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
8. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління. 748 с.
9. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. Ковбасюк (голова) та ін. Харків : вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2011. Т. 5 : Територіальне управління. 408 с.
10. Завадський Й., Осовська Т., Юшкевич О. Економічний словник. Київ : Кондор, 2006. 356 с.

References:

1. Martyn, A. (2011). Napriamy udoskonalennia upravlinnia zemelnymy resursamy v suchasnykh umovakh [Directions improving land management in modern conditions] *Land Union of Ukraine.* Available at: https://zsu.org.ua/andrij-martin/73-2011-01-18-12-30-31 (accessed: 05.03.2020).
2. Sakal, O. & Tretiak, N. (2014). Napriamy udoskonalennia zemelnoho obliku yak instytutsionalnoi osnovy staloho rozvytku terytorii [Areas of improvement of land accounting as an institutional basis for sustainable development of territories]. *Land Management herald*, no. 5, pp. 22–26.
3. Tretiak, A., Kuryltsiv, R., Tretiak, N. (2013). Kontseptualni zasady rozvytku v Ukraini suchasnoi bahatofunktsionalnoi systemy upravlinnia zemelnymy resursamy [Conceptual principles of development in Ukraine of a modern multifunctional system of land resources management]. *Land Management herald*, no. 9, pp. 25–28.

4. Harnaha, O. (2014). Osnovy upravlinnja zemlekorystuvannjam [*Fundamentals of Land Use Management*]. Rivne : NUVHP, 212 p.
5. Press Room of the Decentralization Initiative (2019). Available at: https://decentralization.gov.ua (accessed: 05.03.2020).
6. Horlachuk, V., Viun, V., Sokhnych, A. (2002). Upravlinnia zemelnymy resursamy [*Land Management*]. Mykolaiv : MF NaUKMA. 312 p.
7. *Philosophical Encyclopedia Dictionary (2002)*. Kyiv : Abrys, vol. VI, 742 p.
8. *Encyclopedia of Public Administration* (2011). Kyiv : NADU, vol. 1, pp. 748.
9. *Encyclopedia of Public Administration* (2011). Kyiv : NADU, vol. 1, pp. 408.
10. Zavadskyi, Y., Osovska, T., Yushkevych, O. (2006). *Economic Dictionary*. Kyiv : Kondor. 356 p.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ И ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЕМ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ

Аннотация. Статья посвящена анализу влияния трансформационных изменений в административной системе на особенности управления земельными ресурсами и землепользованием. Установлено, что Украина находится на втором этапе реформы децентрализации власти. Анализ показал, что развитие страны неразрывно связано с развитием теории управления земельными ресурсами и землепользованием. Отмечены специфичность и важность управления земельными ресурсами и землепользованием для развития страны, а именно указано влияние управления на эффективное использование земельноресурсного потенциала. Акцентировано внимание на том, что эффективность системы управления земельными ресурсами и землепользованием зависит от эффективности каждой функции. Кроме того, это непрерывный процесс принятия решений касательно земельных ресурсов на разных уровнях управленческой деятельности. Предложена общая структура процесса управления земельными ресурсами и землепользованием для реализации в условиях децентрализации власти. Сформулировано определение основных функций и их типов, которые являются факторами конечного состояния объекта управления.

Ключевые слова: управление, местное самоуправление, децентрализация, управление земельными ресурсами и землепользованием, объединенные территориальные общины.

THEORETICAL PRINCIPLES OF LAND RESOURCES GOVERNANCE AND LAND USE IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER

Summary. The economic development of any country depends on the directions of transformation of land relations. In view of the fact that land is the main means of production in agriculture and forestry and the spatial basis of functioning of other industries. The indicators of economic development of Ukraine indicate its low efficiency, which, in the author's opinion, is an imperfect governance structure of the elements of the country's economy, the basic capital of which is land resources. In Ukraine, there are no appropriate governance measures for land protection, which in turn determines the development of soil degradation processes. The current state of ownership, use and disposal of agricultural land does not allow the transition to market mechanisms for the use of these resources, which leads to economic losses for the state. The article is devoted to the analysis of the impact of transformational changes in the administrative system on the peculiarities of land governance and land use. The specificity and importance of land management and land use for the development of the country were noted, namely the influence of management on the effective use of land resource potential. It is established that Ukraine is in the second stage of the power decentralization reform. The analysis showed that the development of the country is inextricably linked with the development of the theory of land governance and land use. The specificity and importance of land governance and land use for the development of the country are noted, namely, the influence of governance on the effective use of land potential is indicated. Attention is drawn to the fact that the effectiveness of governance system of land resources and land use depends on the effectiveness of each of the governance functions. In addition, it is a continuous decision-making process with respect to land resources at different levels of governance. The general structure of the process of land resources and land use governance for implementation in the conditions of decentralization of power is proposed. The definitions of the basic functions and their types that are factors of the final state of the control object are formulated.

Key words: government, local government, decentralization, land resources and land use governance, united territorial communities.

УДК 339.5
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-2

Брензович К. С.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету
Машкара-Чокнадій В. В.
аспірантка кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Brenzovych Kateryna
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of International Economic Relations Department
Uzhgorod National University
Mashkara-Choknadiy Viktoria
Graduate Student of International Economic Relations Department
Uzhgorod National University

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС В РАМКАХ ДІЇ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. У статті досліджено зміну вектору в зовнішній торгівлі України за останні чотири роки, а саме з моменту підписання Україною Угоди про Поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі з Європейським Союзом. Проаналізовано ключові моменти реалізації Угоди, зазначено її основні позитивні та негативні аспекти. Розглянуто зрушення в зовнішній торгівлі України, що обумовлені лібералізацією режиму двосторонніх торговельних відносин. Охарактеризовано основні тенденції сучасного стану та динаміки розвитку торгівельних відносин між Україною та ЄС через аналіз структури імпорту та експорту товарів, обсягів використання тарифних квот. Особливе місце відведено дослідженню структурних зрушень в експорті агропромислової продукції України до ЄС. Надано рекомендації щодо покращення показників зовнішньої торгівлі та ефективного просування української продукції на європейські ринки.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, тарифні квоти, зона вільної торгівлі, країни ЄС, Угода про асоціацію між Україною та ЄС.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається історичний процес радикальної трансформації зовнішньої торгівлі. Поштовхом до цього стало підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, економічна частина якої мала своє відображення у створенні зони вільної торгівлі. Ведення гібридної війни Росією на Сході нашої держави привело до найпотужніших за часи існування української незалежної держави змін в українсько-російських торговельних відносинах. Анексія Криму та військові дії на Донбасі України зумовили зміну вектору зовнішньоторговельної політики та поглибили торговельну інтеграцію України до Європи.

Саме тому варто зосередити увагу на умовах переорієнтації вітчизняного експорту на європейський ринок, який відкриває перед Україною низку не тільки нових можливостей, але й нових загроз. Незважаючи на стрімкий розвиток торговельно-економічних відносин між Україною та Євросоюзом, в рамках дії зони вільної торгівлі перед вітчизняними товаровиробниками постає низка невирішених питань, таких як підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, її відповідність європейським нормам та стандартам, використання тарифних квот у повному обсязі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні кілька років дослідженню особливостей та визначенню наслідків для вітчизняної економіки від імплементації Угоди про зону вільної торгівлі присвячені дослідження як низки провідних науково-дослідних інститутів (Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Навчально-науковий інститут євроінтеграційних досліджень тощо), так і визнаних вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, зокрема В. Гейця [1], Н. Непрядкіної [2], В. Устименка [3], А. Балежентіса [4], Г. Артамонової [5], О. Баженової [6], Л. Ярош-Дмитренко [7].

Незважаючи на вагомий доробок науковців, зовнішньоторговельні відносини між Україною та ЄС потребують подальшого дослідження, зокрема детального аналізу динаміки й структури експорту та імпорту, обсягів використання тарифних квот українськими експортерами, наданих у межах дії зони вільної торгівлі.

Метою роботи є аналіз динаміки розвитку зовнішньоторговельних відносин між Україною та ЄС у рамках дії зони вільної торгівлі.

Головними завданнями дослідження є аналіз динаміки та структури експорту та імпорту в зовнішній торгівлі між Україною та ЄС, визначення місця України серед головних постачальників агропромислової продукції до Європи, характеристика головних переваг та недоліків, які постали перед українськими експортерами в рамках дії зони вільної торгівлі.

Результати дослідження. 1 січня 2016 року набула чинності Угода про Поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Україною та Європейським Союзом, якій передували вступ України в СОТ у 2008 році та підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році.

Тимчасове застосування економічної частини Розділу IV Угоди про асоціацію розпочалося ще 23 квітня 2014 року в односторонньому порядку, тобто Україна мала право використовувати квоти на безмитний експорт продукції до ЄС. Країни ж ЄС постачали продукцію в Україну на загальних умовах. Лише із січня 2016 року Угода почала діяти у двосторонньому порядку, що відкрило нові можливості для вітчизняних та іноземних інвесторів.

Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС передбачає співпрацю за різними напрямами зовнішньоторговельної сфери, такими як торгівля товарами та послугами, митно-тарифне регулювання, інвестиційна й конкурентна політика, врегулювання суперечок.

У рамках дії Угоди про зону вільної торгівлі передбачено тарифне регулювання торгівлі між Україною та ЄС, яке діє за такими двома принципами:

- «перший прийшов – перший обслуговується»;
- система імпортних ліцензій.

Перший принцип здійснюється через оформлення ввезення товару в рамках тарифної квоти, що відбувається залежно від наявності невикористаного залишку відповідної квоти на момент подачі супровідних документів. Причому першим оформлюється той товар, супровідні документи якого прийшли першими [8]. За цим принципом експортується така продукція: ячмінна крупа та борошно, зерно зернових злаків, оброблене іншим способом, оброблена продукція з молочних вершків, продукція з обробленого молока, оброблена продукція із зернових, солод та пшенична клейковина, гриби, оброблена продукція з цукру, харчові продукти, висівки, відходи та залишки, сигари та сигарети, оброблений крохмаль, оброблена продукція з масла, продукти переробки солоду та крохмалю, виноградний та яблучний соки, м'ясо баранини, оброблені томати, цукрова кукурудза, цукрові сиропи, цукор, овес, часник, мед, етанол.

«Імпортне ліцензування» забезпечується через подання відповідної заявки на право здійснення імпорту (видачу ліцензії) до Генерального Директорату Європейської Комісії «Аграрні питання та розвиток сільської місцевості». При цьому існують обмеження в часі, протягом якого можна зарезервувати відповідний обсяг квот. Імпортна ліцензія використовується для такої продукції: яловичина, м'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці (основні та додаткові), свинина (основна та додаткова), яйця та альбуміни (основні та додаткові), вершкове масло та молочні пасти, сухе молоко, молоко, вершки, згущене молоко та йогурти, пшениця м'яка, пшеничне борошно та гранули, кукурудза, кукурудзяне борошно та гранули, ячмінь, ячмінне борошно та гранули [8].

Станом на кінець грудня 2019 року Україна повністю використала 12 квот із 40 можливих на безмитний експорт агропродовольчої продукції до ЄС за такими групами товарів, як мед, цукор, крупи й борошно, оброблений крохмаль, оброблені томати, виноградний і яблучний соки, пшениця, кукурудза, м'ясо птиці, вершкове масло, оброблена продукція із зернових та крохмаль. Якщо порівнювати з аналогічним періодом 2018 року, коли вітчизняні виробники закрили лише 11 квот на безмитний експорт до ЄС, то можна стверджувати, що з кожним роком дії зони вільної торгівлі Україна збільшує частку власних товарів на європейському ринку.

Найбільш популярними експортними товарами залишаються мед, крупи та борошно, оброблені томати, виноградний та яблучний соки, овес, пшениця, ячмінь та кукурудза. Так, станом на 10 січня 2020 року Україна повністю закрила експортну квоту на мед, яку Європейський Союз збільшив у 2020 році до 6 тис. т на рік. Окрім меду, популярними серед українських експортерів є тарифні квоти на солод та пшеничну клейковину (вже використано 72% квот на початок січня 2020 року), виноградний та яблучні соки (67%), цукор (28%), м'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці (25%), яйця та альбуміни (20%) [9]. На початок 2020 року вітчизняні товаровиробники активно використовують можливості 19 із 40 експортних тарифних квот у рамках дії зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Важливим є той факт, що зі збільшенням якості та конкурентоспроможності українських товарів ЄС йде на поступки Україні, збільшуючи тарифні квоти. Так, на 2020 рік Євросоюз збільшив квоти для 18 сільськогосподарських товарів, зокрема на м'ясо птиці (з 19,2 тис. т до 20 тис. т) і яйця (з 2,7 тис. т до 3 тис. т) [9]. Також паралельно ведуться переговори щодо збільшення безмитної квоти на експорт м'яса до ЄС на 2020 рік з 20 до 70 тис. т.

Не зважаючи на низку переваг зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, товарну структуру експорту здебільшого складають сировина та продукти обробки. Однак порівняння показників частки сировинного агроекспорту у 2013 році (89% загального обсягу) з показниками 2018 року (82%) свідчить про зростання експорту готової продукції [10]. Товарні позиції, експорт яких з України до ЄС зріс найбільше за останні 6 років, можна розглянути в табл. 1.

Як видно з табл. 1, досить стрімко зростають показники експорту за основними товарними позиціями українських товаровиробників. Це можна пояснити не лише відкритістю європейського ринку та збільшенням обсягу товарних квот з боку ЄС на ці товари, але й зростанням якості та конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

За чотири роки існування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС найбільшого позитивного зрушення було досягнуто у сільському господарстві. За підсумками січня-травня 2019 року основу українського експорту до ЄС традиційно складали зернові (1,4 млрд. дол. США), олія (610,5 млн. дол. США), залишки харчової промисловості (272,8 млн. дол. США), насіння олійних культур (177,4 млн. дол. США), м'ясо та харчові субпродукти (86 млн. дол. США), плоди, горіхи та цедра (53 млн. дол. США), вироби із зерна та хлібних злаків (36,4 млн. дол. США), мед (34,6 млн. дол. США) та кондитерські вироби (36,4 млн. дол. США) [11]. З рис. 1 можна проаналізувати помісячний експорт агропродовольчої продукції України до ЄС.

З рис. 1 можемо зробити висновок, порівнюючи показники 2018 та 2019 років, що динаміка українського

Таблиця 1

Експортні товарні позиції України до ЄС з найбільшим показником росту за 2013–2018 роки

Назва товару	Показники експорту, млн. дол. США		Темпи приросту 2018 року до 2013 року, %
	2013 рік	2018 рік	
М'ясо птиці	1,1	233,2	212,0
Цукор та вироби з нього	29,2	68,9	2,4
Шоколадні вироби	19,5	47,1	2,4
Мед	41,8	78,3	1,9
Вершкове масло	0,01	17,1	1 710,0
Овочева група	22,8	92,3	4,0
Фруктова група	82,5	152,9	1,9
Яйця	0,001	12,4	12 400

Джерело: складено авторами на основі [10]

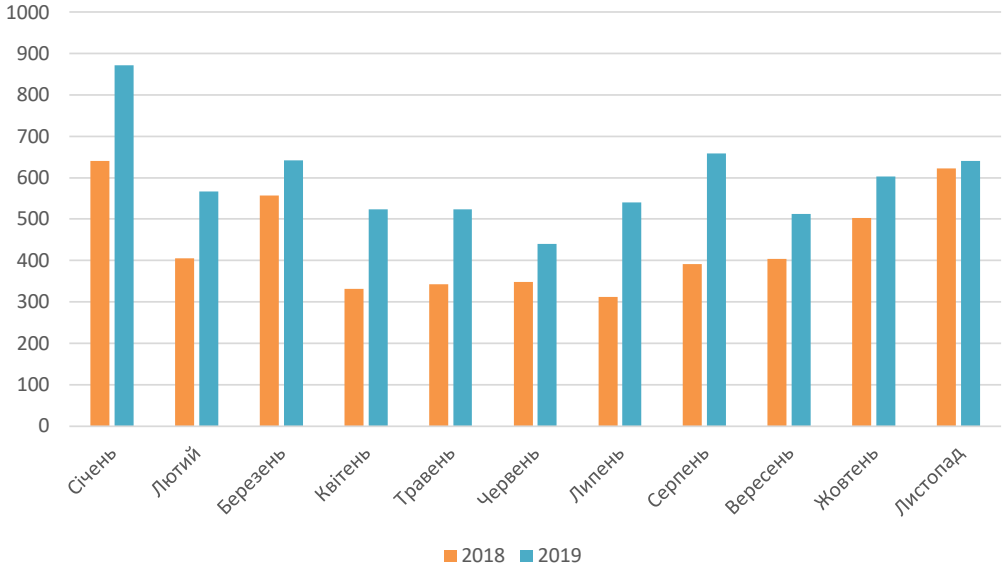

Рис. 1. Помісячний експорт агропродовольчої продукції з України до ЄС, млн. євро, січень-листопад 2018 року та 2019 року

Джерело: складено авторами на основі [8; 12]

імпорту в структурі зовнішньої торгівлі ЄС поступово зростає. Це вказує на переорієнтацію вітчизняних виробників на європейський ринок. Хоча ці темпи росту не такі стрімкі, як очікували українські товаровиробники, структурні зрушення в національній економіці стануть помітнішими лише за кілька років дії зони вільної торгівлі. Обсяги зовнішньої торгівлі товарами між Україною та ЄС за період дії зони вільної торгівлі можна оцінити з табл. 2.

З табл. 2 можна зробити висновок, що з початку дії зони вільної торгівлі між Україною та ЄС показники обсягів зовнішньої торгівлі зростають з кожним роком, при цьому хоча сальдо зовнішньої торгівлі залишається від'ємним, проте його показник поступово зменшується.

Характерними ознаками зовнішньої торгівлі України є деіндустріалізація експорту до ЄС та зростання частки агропромислової продукції. Україна сьогодні посідає третє місце у світі серед постачальників агропромислової продукції до ЄС (після США та Бразилії). За статистикою ЄС із вересня 2018 року по серпень 2019 року цей показник становить 7,3 млрд. євро, що майже на 2 млрд. євро більше, ніж за минулий аналогічний період. Найважливішим напрямом європейського імпорту з третіх країн за 12 місяців були США (12,4 млрд. євро), Бразилія (11,8 млрд. євро), Україна (7,0 млрд. євро), Китай (6,1 млрд. євро) та Аргентина (5,2 млрд. євро) [12] (табл. 3).

Як бачимо з табл. 3, Україна є лідером за темпами зростання обсягів імпорту до ЄС за 2018–2019 роки (+40,6%). Далі за нею йдуть Перу (+17,8%), Китай (9,5%), Тайланд (6,7%) та США (5,7%). Насамперед такій високій позиції Україна завдячує введенню в дію зони вільної торгівлі з ЄС, а саме безмитних тарифних квот на основні позиції агропромислової продукції.

Аналізуючи доступ українських товарів до ринку ЄС, маємо відзначити, що зниження мита або його скасування стимулює двосторонню торгівлю, натомість гармонізація законодавства зазвичай пролонгована у часі, а наслідки стануть очевидними пізніше. Нинішня структура експорту та імпорту демонструє небезпечну для України технологічну диспропорційність, а саме сировинний імпорт з України та високотехнологічний експорт ЄС; збереження негативного сальдо в зовнішній торгівлі за більшістю груп товарів; обмежений вихід вітчизняного бізнесу на європейський ринок [4, с. 41].

Отже, враховуючи дію зони вільної торгівлі, українські експортери отримали такі переваги [6]:

– зниження митних бар'єрів (скасовано понад 98% мит з обох сторін), тому товари й послуги, що імпортуються з єдиного ринку ЄС, здешевлюються завдяки усуненню митних тарифів, а українські товари не обкладаються митом під час ввезення до ЄС;

– вирівнювання умов ведення бізнесу між Україною та ЄС через гармонізацію законодавства;

– використання нових інструментів пошуку партнерів, зокрема через Європейську мережу підприємств (ENN);

Таблиця 2

Динаміка зовнішньої торгівлі товарами між Україною та ЄС, 2016–2019 роки

Показник	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік*	Зміни до відповідного року, %		
	млн. дол. США				2017 рік до 2016 року	2018 рік до 2017 року	2019 рік до 2018 року**
ЗТО	30 637,1	38 332,8	43 373,5	33 921,1	25,1	13,1	–
Експорт	13 496,3	17 533,4	20 157,0	15 597,6	29,9	15,0	10,7
Імпорт	17 140,8	20 799,4	23 216,5	18 323,5	21,3	11,6	10,8
Сальдо	-3 644,5	-3 266,0	-3 059,5	-2 725,9	-10,4	-6,3	–

* за 9 місяців 2019 року

** % до 9 місяців 2018 року

Джерело: доповнено авторами на основі джерел [5, с. 287; 13]

Таблиця 3

Основні країни – постачальники агропромислової продукції до ЄС

Позиція	Країна	Обсяг імпорту, млн. євро		Зміна	
		листопад 2017 року – жовтень 2018 року	листопад 2018 року – жовтень 2019 року	млн. євро	%
1	США	11 615	12 276	661	5,7
2	Бразилія	12 035	11 743	-292	-2,4
3	Україна	5 161	7 258	2 098	40,6
4	Китай	5 620	6 155	534	9,5
5	Аргентина	5 141	5 117	-23	-0,5
6	Швейцарія	4 589	4 715	126	2,7
7	Туреччина	4 541	4 563	22	0,5
8	Індонезія	4 570	4 187	-384	-8,4
9	Кот-д'Івуар	3 353	3 508	155	4,6
10	Індія	3 299	3 243	-56	-1,7
11	Південна Африка	2 929	2 784	-144	-4,9
12	Перу	2 204	2 596	392	17,8
13	Тайланд	2 376	2 534	158	6,7
14	Чилі	2 515	2 470	-44	-1,8
15	Марокко	2 408	2 445	37	1,5
16	В'єтнам	2 507	2 419	-88	-3,5
17	Нова Зеландія	2 404	2 292	-112	-4,6
18	Колумбія	2 201	2 255	54	2,4
19	Канада	2 133	2 204	70	3,3
20	Малайзія	1 946	1 915	-31	-1,6

Джерело: доповнено авторами на основі [12]

– застосування інструментів та механізмів ЄС для розвитку малого й середнього бізнесу (COSME);

– альтернативний ринок з огляду на ускладнення доступу до традиційних ринків;

– спрощення залучення технологічних та інноваційних рішень з країн ЄС;

– покращення доступу до якісних технологій, насіння та захисту рослин;

– надання безмитних квот (TRQ) на ввезення продукції до ЄС за окремим позиціями.

Висновки. За останні роки, зокрема з моменту дії Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, відбулися структурні зміни в динаміці української зовнішньої торгівлі. Перед вітчизняними виробниками відкрився один із найбільших світових ринків, представлений 500 мільйонами європейських споживачів. Події на Сході України змусили українців відмовитись від звичних ринків збуту та зорієнтувати свою продукцію на Захід.

Нині ЄС є головним торговельним партнером України, про що свідчать економічні показники (майже 43% українського експорту спрямовано до Європи). Проте в українському експорті надалі зберігається тенденція щодо домінування сировинної продукції. Для того щоби частка готової продукції в зовнішньоторговельному обігу України зростала, потрібно модернізувати вітчизняну торговельну політику через гармонізацію законодавства, зниження тарифних та нетарифних бар'єрів, удосконалення роботи митниць, дотримання санітарних та фітосанітарних умов, введення єдиної системи стандартизації, посилення прав інтелектуальної власності, що приведе до зростання якості та конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС – це широкомасштабна за змістом торговельна угода, предмет якої виходить далеко за межі лібералізації тарифів, тому перед вітчизняними експортерами стоїть завдання не лише щодо опанування нових ринків збуту через використання безмитних тарифних квот у короткостроковій перспективі, але й щодо вирішення ключових стратегічних завдань через визначення власних інтересів у подальшій лібералізації торгівлі з ЄС.

Так, у 2021 році має відбутися плановий перегляд умов дії зони вільної торгівлі, що було наперед зазначено в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Українським товаровиробникам потрібно протягом 2020 року детально проаналізувати ефективність використання безмитних імпортних тарифних квот, зазначити причини, які заважають їм використати їх у повному обсязі, а також запропонувати власні варіанти зміни наявних правил ведення двосторонньої торгівлі між Україною та ЄС.

Список використаних джерел:

1. Геєць В. Динаміка процесів європеїзації у сфері економіки України: рік перший. Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 77–88.
2. Непрядкіна Н. Особливості й перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України і ЄС сільськогосподарською продукцією. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2018. Вип. 7. С. 60–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2018_7_11 (дата звернення: 28.01.2020).
3. Устименко В. Угода про асоціацію з ЄС: можливості та ризики. *Дзеркало тижня*. 2017. № 48. С. 5–6.
4. Балежентіс А., Яценко О. Асиметрії торговельної інтеграції України та ЄС. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 1. С. 32–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mep_2018_1_4 (дата звернення: 17.01.2020).
5. Артамонова Г. Зовнішня торгівля України з ЄС: можливості та виклики. *Журнал європейської економіки. Видання Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Т. 18. № 3(70). С. 283–295. URL: http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1398/1389 (дата звернення: 22.01.2020).

6. Bazhenova O., Bochi A., Povoroznyk V. The Impact of the EU Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area on the Ukrainian Industrial Sector. *Democracy House*. 2019. URL: http://library.fes.de/pdffiles/bueros/ukraine/15250.pdf (дата звернення: 19.01.2020).
7. Ярош-Дмитренко Л. Зовнішньоторговельні відносини України з країнами Євросоюзу у контексті інтеграції до європейського економічного простору. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 25(1). С. 48–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_25(1)__12 (дата звернення: 19.01.2020).
8. Зона вільної торгівлі з ЄС (DCFTA). UCAB : Український клуб аграрного бізнесу. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/zona_vilnoi_torgivli_z_es_dcfta (дата звернення: 30.01.2020).
9. Україна закрила річні квоти на експорт меду в ЄС за 10 днів року // Аграрне інформаційне агентство Agravery. URL: https://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-zakrila-ricni-kvoti-na-eksport-medu-v-es-za-10-dniv-roku (дата звернення: 30.01.2020).
10. 6 років вільної торгівлі з ЄС: якою має бути нова стратегія України. *Європейська правда*. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2019/11/21/7103264 (дата звернення: 30.01.2020).
11. Аграрний експорт із України до ЄС зріс на третину. *Економічна правда*. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2019/07/5/649390 (дата звернення: 29.01.2020).
12. Monitoring EU Agri-Food Trade: Development until August 2019. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/trade/documents/monitoring-agri-food-trade_aug2019_en.pdf (дата звернення: 28.01.2020).
13. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС / Державний комітет статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt_ES/ztt_es_u/ztt_es_9_19_u.htm (дата звернення: 30.01.2020).

References:

1. Heiets V. (2016) Dynamika protsesiv yevropeizatsii u sferi ekonomiky Ukrainy: rik pershyi. [Dynamics of Europeanization Processes in the Ukrainian Economy: Year One]. *Stratehichna panorama*, no. 1, pp. 77–88.
2. Nepriadkina N. (2018) Osoblyvosti y perspektyvy rozvytku zovnishnoi torhivli Ukrainy i YES silskohospodarskoiu produktsiieiu [Features and prospects of foreign trade of Ukraine and the EU in agricultural products]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia*: *Mizhnarodni Vidnosyny. Економіка. Krainoznavstvo. Turyzm*, vol. 7, pp. 60–65. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2018_7_11 (accessed: 28.01.2020).
3. Ustymenko V. (2017) Uhoda pro Asotsiatsiiu z YES: mozhlyvosti ta ryzyky [Association Agreement with the EU: Opportunities and risks]. Dzerkalo Tyzhnia, no. 48, pp. 5-6.
4. Balezhentis A., Yatsenko O. (2018) Asymetrii torhovelnoi intehratsii Ukrainy ta YES [Asymmetries of trade integration of Ukraine and the EU]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, no. 1, pp. 32–62. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mep_2018_1_4 (accessed: 17.01.2020).
5. Artamonova H. (2019) Zovnishnia torhivlia Ukrainy z YES: mozhlyvosti ta vyklyky [Foreign trade of Ukraine with the EU: opportunities and challenges]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky. Vydannia Ternopilskoho Natsionalnoho Ekonomichnoho Universytetu*, vol. 18, no. 3 (70), pp. 283-295. Available at: http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1398/1389 (accessed: 22.01.2020).
6. Bazhenova O., Bochi A., Povoroznyk V. (2019). The Impact of the EU Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area on the Ukrainian Industrial Sector. Democracy House. Available at: http://library.fes.de/pdffiles/bueros/ukraine/15250.pdf (accessed: 19.01.2020).
7. Yarosh-Dmytrenko L. (2017). Zovnishnotorhovelni vidnosyny Ukrainy z krainamy Yevrosoiuzu u kontekstiiIntehratsii do Yevropeiskoho Ekonomichnoho Prostoru [Ukraine's foreign trade relations with EU countries in the context of integration into the European Economic Area]. *Naukovyi Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i Menedzhment,* vol. 25(1), pp. 48–52. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_25(1)__12 (accessed:19.01.2020).
8. Zona vilnoi torhivli z YES (DCFTA) [Free trade area with the EU]. UCAB : Ukrainskyi Klub Ahrarnoho Biznesu. Available at: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/zona_vilnoi_torgivli_z_es_dcfta (accessed: 30.01.2020).
9. Ukraina zakryla richni kvoty na eksport medu v YES za 10 dniv roku [Ukraine has closed annual quotas on honey exports to the EU for 10 days of the year]. Ahrarne Informatsiine Ahentstvo Agravery. Available at: https://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-zakrila-ricni-kvoti-na-eksport-medu-v-es-za-10-dniv-roku (accessed: 30.01.2020).
10. 6 rokiv vilnoi torhivli z YES: Yakoiu Maie Buty Nova Stratehiia Ukrainy [6 years of free trade with the EU: which should be the new strategy of Ukraine]. Yevropeiska Pravda. Available at: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2019/11/21/7103264 (accessed: 30.01.2020).
11. Ahrarnyi eksport iz Ukrainy do YES zris na tretynu [Agricultural exports from Ukraine to the EU increased by one third]. Ekonomichna Pravda. Available at: https://www.epravda.com.ua/news/2019/07/5/649390 (accessed: 29.01.2020).
12. Monitoring EU Agri-Food Trade: Development until August 2019. Eurostat. Available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/trade/documents/monitoring-agri-food-trade_aug2019_en.pdf (accessed: 28.01.2020).
13. Heohrafichna struktura zovnishnoi torhivli tovaramy z krainamy YES [Geographical structure of foreign trade in goods with EU countries]. Derzhavnyi Komitet Statystyky Ukrainy. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt_ES/ztt_es_u/ztt_es_9_19_u.htm (accessed: 30.01.2020).

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЕС В РАМКАХ ДЕЙСТВИЯ ЗОНЫ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация. В статье исследованы изменения вектора во внешней торговле Украины за последние четыре года, а именно с момента подписания Украиной Соглашения об Углубленной и всеобъемлющей зоне свободной торговли с Европейским Союзом. Проанализированы ключевые моменты реализации Соглашения, указаны ее основные положительные и отрицательные аспекты. Рассмотрены сдвиги во внешней торговле Украины, обусловленные либерализацией режима двусторонних торговых отношений. Охарактеризованы основные тенденции современного состояния и динамики развития торговых отношений между Украиной и ЕС через анализ структуры импорта и экспорта товаров, объемов использования тарифных квот. Особое место отведено исследованию структурных сдвигов в экспорте агропромышленной продукции Украины в ЕС. Предоставлены рекомендации по улучшению показателей внешней торговли и эффективному продвижению украинской продукции на европейские рынки.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, тарифные квоты, зона свободной торговли, страны ЕС, Соглашение об ассоциации между Украиной и ЕС.

DYNAMICS OF FOREIGN TRADE DEVELOPMENT BETWEEN UKRAINE AND THE EU IN THE FRAMEWORK OF FREE TRADE AREA

Summary. The occupation of Crimea by Russia and the deployment of hostilities in the East of our country have led to the most powerful changes in Ukraine's foreign trade policy in recent years. Namely reorientation from our main trading partner of the Russian Federation to the European Union. The article examines the dynamic change of the vector in Ukraine's foreign trade over the last four years since Ukraine signed the Agreement on Deep and Comprehensive Free Trade Area with the European Union on January 1, 2016. In particular, attention is paid to the conditions of reorientation of domestic exports to the European market, which bring with them both opportunities and threats for Ukrainian producers. One of the most important is the improvement of the quality and competitiveness of Ukrainian products, the full use of export tariff quotas, the elimination of customs-tariff and non-tariff barriers in foreign trade between Ukraine and the European Union. It also analyzes the key points in the implementation of the Agreement, outlines its main positives and negatives. Changes in the foreign trade of Ukraine due to the liberalization of the regime of bilateral trade relations are considered. The main trends of the current state and dynamics of the development of trade relations between Ukraine and the EU are analyzed through the analysis of the structure of import and export of goods, volumes of use of tariff quotas. A special place is given to the study of structural changes in the export of agro-industrial products of Ukraine to the EU; the leading place of Ukraine among the major suppliers of agro-industrial products to the European Union is analyzed. Recommendations have been given to improve foreign trade indicators and to effectively promote Ukrainian products to European markets. The focus is on a number of benefits that Ukrainian exporters have received by signing the Free Trade Area Agreement with the EU, outlining the main strategic challenges facing Ukrainian producers in 2020 as part of the preparatory phase for negotiations between the Government of Ukraine and the EU on the revision of the Free Trade Area trade in 2021.

Key words: foreign trade, exports, imports, tariff quotas, free trade area, EU countries, EU-Ukraine Association Agreement.

УДК 658.87:658.8
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-3

Бугріменко Р. М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки
підприємств харчування та торгівлі імені І. Г. Бережного
Харківського державного університету харчування та торгівлі

Buhrimenko Roman
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Economics of Enterprisers of Food
Technology and Trade named after I. G. Berezhny
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕРЕЖЕВОЇ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ НА ОСНОВІ ІНФРАСТРУКТУРНОГО МАРКЕТИНГУ

Анотація. У статті обґрунтовано специфіку маркетингових принципів та функцій розвитку мережевих роздрібних торговельних підприємств. Запропоновано авторську інтерпретацію маркетингового управління підприємством, що забезпечує процес постійного відтворення стійких конкурентних переваг з урахуванням зовнішніх і внутрішніх змін. Розглянуто завдання маркетингового управління й інструменти їх вирішення в системі інфраструктурного маркетингу. Наведено тенденції впровадження інновацій та підвищення інноваційної активності підприємств роздрібної торгівлі для формування конкурентного потенціалу та надання споживачам стійких цінностей. Проаналізовано перелік найбільших мережевих рітейлерів на ринку роздрібної торгівлі в Україні. Запропоновано напрями розвитку мережевої роздрібної торгівлі на основі інфраструктурного маркетингу.

Ключові слова: мережева роздрібна торгівля, маркетинговий інструментарій, інфраструктурний маркетинг, інновації, дискаунтер-магазини, роздрібні торговельні підприємства.

Вступ та постановка проблеми. Разом із застосуванням маркетингового підходу використання інструментів діагностики розвитку інфраструктури торгівлі в процесі управління мережним розвитком роздрібних підприємств вимагає інтеграції моделей та методів маркетингу, маркетингу взаємодії із суб'єктами інфраструктурного забезпечення й маркетингу інфраструктури. Переваги цього синтетичного підходу для торговельних організацій полягають у тому, що він дає змогу виявляти ступінь впливу інфраструктурних об'єктів на мережний розвиток, найбільш ефективно формувати взаємодію із суб'єктами інфраструктурного забезпечення й підвищувати ступінь адаптації мережного розвитку на основі врахування територіальних особливостей інфраструктурної складової частини.

Водночас запровадження маркетингового підходу у сфері інфраструктурного забезпечення роздрібної торгівлі вимагає розвитку його методології. Задля діагностичного інструментарію для розроблення та вдосконалення цілісної концепції інфраструктурного маркетингу розвитку роздрібних підприємств важливим вважаємо вивчення тенденцій розвитку мережевої роздрібної торгівлі на основі інфраструктурного маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження маркетингового підходу у сфері інфраструктурного

забезпечення роздрібної торгівлі вимагає розвитку його методології та діагностичного інструментарію задля розроблення та вдосконалення цілісної концепції інфраструктурного маркетингу розвитку роздрібних підприємств. Виникає потреба з наукової точки зору виявити специфіку маркетингових принципів та функцій розвитку мережевих роздрібних торговельних підприємств задля підвищення ефективності діяльності роздрібних торговельних підприємств.

Значний внесок у розвиток маркетингового інструментарію дослідження характеру розвитку роздрібної торгівлі здійснили Г. Багієв, І. Березін, В. Гросул, Є. Голубков, С. Ілляшенко, Н. Карпенко, І. Маркіна, Н. Моісеєва, М. Окландер, А. Панкрухін, О. Третяк, Р. Фатхутдінов, Є. Хруцький.

Сукупний науковий потенціал розробок, що сформувався у вітчизняній і закордонній науковій літературі, забезпечив високий теоретико-методологічний рівень дослідження діяльності роздрібних торговельних мереж. Однак, незважаючи на розробленість проблеми, існує потреба доповнення й поглиблення науково-методичних підходів до розроблення концепції інфраструктурного маркетингу, метою якої є оцінювання вектору мережного розвитку роздрібного торговельного підприємства з урахуванням інфраструктурної складової частини в процесах адаптації торговельної мережі до регіональних і територіальних особливостей розвитку.

Мета статті. На сучасному етапі ми не знайшли повного обґрунтування умов та параметрів інфраструктурного забезпечення, що впливають на діяльність роздрібної торговельної мереж, тому вони вимагають докладного вивчення. Також необхідно розробити методику, що дає змогу оцінити ефективність взаємодії із суб'єктами інфраструктури. Важливим на цьому етапі наукового дослідження є детальне вивчення тенденцій розвитку мережевої роздрібної торгівлі на основі інфраструктурного маркетингу. Актуальність цього напряму, недостатня розробленість її окремих аспектів і практична значимість визначили постановку мети й завдань наукового дослідження.

Результати дослідження. Особливості маркетингового управління мережним бізнесом у роздрібній торгівлі визначаються специфікою його функціонування в умовах глобалізації економіки. З позицій об'єкта дослідження головними з цих особливостей ми вважаємо можливість колективного використання активів декількох структур, розташованих на різних рівнях утворення ланцюжка взаємодії, та проактивний характер поведінки взаємозалежних організацій всередині мережі задля поліпшення кінцевого продукту. Кінцевий продукт у цьому разі визначається нами як найбільш повне задоволення диференційованого споживчого попиту.

З цих позицій маркетингове управління мережним бізнесом у роздрібній торгівлі визначається як складне системне утворення, у якому можна виділити не три, а чотири взаємозалежні базові рівні взаємодії та взаємин, а саме зі споживачами, з постачальниками, із суб'єктами інфраструктури, всередині мережі. Сучасними тенденціями розвитку економіки є глобалізація та інтернаціоналізація, інформаційно-комунікаційні технології, співпраця на всіх рівнях. Вони породжують нові мотиви й стимули діяльності економічних суб'єктів, що приводять їх до взаємозалежності та взаємозумовленості поведінки, в результаті чого формується нове господарське середовище, що припускає особливий спосіб координації ринкових учасників.

З усіх господарюючих суб'єктів, що здійснюють діяльність у сфері роздрібної торгівлі, тільки мережні торговельні структури змогли втримати масштаби свого бізнесу на відносно стабільному рівні. У цей час мережний бізнес у роздрібній торгівлі є такою формою ринкової взаємодії, що активно розвивається, однак йому в кризових умовах необхідні нові, сучасні інструменти, методи й технології, що розробляються в рамках маркетингового управління, що забезпечує ринкову стабільність бізнесу в конкурентному середовищі. Це обумовлює значимість пошуку конкретних напрямів удосконалювання маркетингового управління мережним бізнесом у роздрібній торгівлі з можливістю надалі виявляти умови й параметри, що забезпечують стабільність мережних форм організації торгівлі, а саме розглядати умови інфраструктурного розвитку роздрібної торгівлі.

Загальновизнаним у науковому економічному середовищі є той факт, що основу маркетингового управління становлять маркетинг, що дає змогу досягти узгодження інтересів зовнішнього й внутрішнього середовища; стратегічне управління, що сприяє створенню й одержанню стійкої конкурентної переваги; менеджмент, що забезпечує ефективну взаємодію між стратегією розвитку підприємства та організаційними процесами. Розділяючи цю точку зору, ми вважаємо, що ефективність маркетингових операцій залежить від ступеня інтегрованості маркетингової функції в загальну систему управління підприємством, де конкурентні переваги розглядаються крізь призму конкуренції окремих бізнес-одиниць, а проактивний стиль управління підприємством характерний тільки для умов довгостроково та ефективно функціонуючих суб'єктів ринку.

З урахуванням викладеного в авторській інтерпретації маркетингове управління є новим проактивним стилем управління підприємством, що забезпечує процес постійного відтворення стійких конкурентних переваг з урахуванням зовнішніх і внутрішніх змін шляхом формування корпоративної моделі маркетингового управління, маркетингового моніторингу й планування на рівні стратегічної бізнес-одиниці.

Дослідження еволюції маркетингового керування в роботах [1] дало змогу виділити його етапи з виокремленням доаналітичного етапу, етапів становлення маркетингового інструментарію, розвитку концепцій управління маркетингом, формування маркетингового управління як особливого управлінського стилю, на основі чого важливо сформулювати висновок про зсув змістовних пріоритетів маркетингового управління від керування маркетингом на підприємстві до комплексного маркетингового управління підприємством з підвищення ролі зовнішніх чинників, зокрема інфраструктурного характеру.

Однак, на нашу думку, особливе місце в цій еволюції має посідати діагностична стадія оцінювання найбільш значимих умов розвитку підприємства. Саме зовнішні обмеження виділяються як базова складова частина діагностичних прогнозних досліджень, що дає змогу адаптувати роздрібну мережу відповідно до характеру зовнішніх змін.

Викликано це тим, що активні запозичення ідей та концепцій теорій менеджменту й стратегічного управління розширили зміст маркетингового управління питаннями внутрішніх організаційних механізмів створення й утримання конкурентних переваг. Відповідно до цього трансформувався зміст завдань маркетингового управління, які автором розподілені на ті, що забезпечують їхнє рішення відповідними інструментам (табл. 1), з виділенням притаманних їм переваг і недоліків.

Під інструментом маркетингового управління автор розуміє сукупність засобів активного впливу на процес керування взаємозв'язками підприємства з потенційними учасниками ринку для створення конкурентної переваги шляхом інтеграції з іншими бізнес-структурами, що є партнерами.

Таблиця 1

Завдання маркетингового управління й інструменти їх вирішення в системі інфраструктурного маркетингу

Завдання маркетингового управління	Інструменти вирішення поставлених завдань
Забезпечення постійного обліку й контролю над змінами зовнішнього середовища задля пошуку, розпізнавання й задоволення потреб конкретних і потенційних покупців.	Сегментація ринку
Одержання стійкої конкурентної переваги.	Стратегічне планування
Вдосконалення внутрішніх бізнес-процесів підприємства задля пристосування до мінливих зовнішніх умов, забезпечення ефективної взаємодії між стратегією та організаційними процесами.	Бенчмаркінг
Забезпечення збалансованості ключових параметрів розвитку підприємства, бюджетування маркетингової діяльності, економічне обґрунтування вибору маркетингової стратегії.	Система збалансованих показників
Вдосконалення форм взаємодії між суб'єктами ринку задля більш повного охоплення організаційних і стратегічних проблем, пов'язаних з партнерськими відносинами.	Розвиток відносин із клієнтами
Розвиток організаційних здібностей розпізнавання й освоєння нових маркетингових можливостей і механізмів їх присвоєння, отримання економічної вигоди з маркетингових знань.	Розвиток маркетингових знань

Джерело: [2]

На нашу думку, тільки комплексне використання інструментарію маркетингового управління в діяльності підприємства здатне забезпечити досягнення його мети, що полягає в забезпеченні процесу постійного відтворення стійких конкурентних переваг та одержанні особливого доходу, створюваного винятково в процесі обміну відносинами.

Зміцнення позицій соціальних мереж як одна з основних тенденцій розвитку роздрібної торгівлі тісно пов'язане з формуванням стратегії, орієнтованої співтовариством на потребу й бажання встановити лояльні відносини зі споживачами й користувачами.

Ця тенденція зберігає можливість та умови впровадження маркетингу інновацій у роздрібній торгівлі для формування конкурентного потенціалу та надання споживачам стійких цінностей.

За звітами компанії «Deloitte», яка готує щорічний рейтинг «Топ-500 компаній Центральної та Східної Європи», за динамікою розвитку та доходами підприємств у підгалузі «Роздрібна торгівля» визначено три українські роздрібні торговельні компанії, такі як «Fozzy Group» (95 місце), «АТБ-маркет» (101) та «Епіцентр К» (280) [3; 4]. Серед представлених торговельних мереж на вітчизняному ринку виділимо топ-5 рітейлерів, які мають найбільші показники фінансових результатів (табл. 2).

Вирішення питання забезпечення продовольчої безпеки дасть змогу вирішити низку завдань, найбільш перспективними серед яких є такі:

− створення стабільних економічних умов розвитку та функціонування роздрібної торгівлі;

− проведення ефективної аграрної політики та ефективного використання земельних ресурсів;

− забезпечення рівних можливостей для розвитку сільського господарства;

− розроблення програми розвитку села для залучення нових виробників та розвитку наявних;

− проведення політики в галузі зайнятості населення та перерозподілу трудових ресурсів;

− здійснення соціальної політики, спрямованої на доступність продовольства малозабезпеченим верствам населення;

− досягнення стійкого, інтенсивного та різноманітного виробництва продовольства й самозабезпечення держави;

− сприяння впровадженню інноваційних технологій у галузі виробництва, переробки та зберігання сировини й продовольства;

− вдосконалення розміщення та спеціалізації сільського господарства, спрямованих на самозабезпечення сировиною та продовольством;

− проведення політики зовнішньоекономічної діяльності, оптимізація експортно-імпортної діяльності;

− інвестування у сферу виробництва й продовольства.

Підсумовуючи, зазначимо, що відмінність вітчизняного та європейського ринків роздрібної торгівлі проявляється в таких тенденціях:

− невисока частка національних операторів на ринку мережевої торгівлі (в Україні цей показник становить близько 25%, тоді як у Великобританії – 80%, Німеччині – 65%, Франції – 85%) [6];

− частковий перехід європейських виробників і постачальників продукції на інші канали збуту продукції (дискаунтери, міні-дискаунтери, магазини «біля дому», лінійна роздрібна торгівля, традиційні ринки, виїзна торгівля, створення фірмових магазинів);

− недостатність якісних торговельних площ в Україні;

− обмежений доступ до закордонних ринків (вітчизняні мережі роздрібної торгівлі діють зазвичай на внутрішньому ринку, тоді як європейським належить першість в освоєнні закордонних ринків, особливо це стосується французьких, британських і голландських мереж (87% загального обсягу товарообігу від іноземних операцій у «Tesco»));

Таблиця 2

Найбільші мережеві рітейлери на ринку роздрібної торгівлі в Україні

Назва компанії	Місце розташування офісу	Товарообіг, млрд. грн.			Приріст товарообігу, %, 2015/2013 рр.	Частка на ринку, %		
		2013 р.	2014 р.	2015 р.		2013 р.	2014 р.	2015 р.
АТБ-маркет	Дніпро	33,71	38,90	46,70	139	7,8	8,9	9,8
Fozzy Group	Київ	30,50	36,10	46,50	152	7,0	8,2	9,7
Metro Cash & Carry	Київ	9,56	8,80	10,30	108	2,2	2,0	2,2
Auchan-Україна	Київ	6,50	6,40	8,90	137	1,5	1,5	1,9
Рітейл Груп	Київ	6,20	6,80	6,10	98	1,4	1,6	1,3

Джерело: [5]

– збереження позицій традиційних форматів роздрібної торгівлі (українські споживачі, на відміну від європейських, віддають перевагу купівлі продовольчої продукції на ринку);

– обмежений доступ вітчизняних операторів до кредитних ресурсів, необхідних для розвитку підприємств роздрібної торгівлі;

– невисока ефективність рекламних матеріалів (у країнах Європи 60% респондентів здійснюють покупки за рекламними листівками роздрібних мереж, отриманих поштою, а в Україні цей показник становить лише 9%);

– переміщення суттєвої кількості споживачів з традиційної оффлайн-торгівлі до онлайн-каналів придбання товарів і послуг.

Слід зазначити, що вітчизняний торговельний бізнес переважно розвивається на основі створення спеціалізованих торговельних мереж:

– будівельні матеріали (мережі «Епіцентр», «Буді Бум», «Нова лінія» тощо);

– продовольчі товари (мережі «АТБ», «Сільпо», «Фора», «Мега Маркет», «Велика кишеня», «Novus» тощо);

– парфумовані й косметичні товари, засоби гігієни та побутова хімія («Космо», «Єва», «Watsons», «ProStor» тощо);

– аудіо-, відео- та побутова техніка й електроніка (мережі «Фокстрот», «Технополіс», «Comfy», «Фокс Март» тощо);

– взуття (мережі «Монарх», «Чобіток», «Інтертоп» тощо);

– одяг (мережі «Спорт Майстер», «Bershka Україна», «Argo-trade», «O'stin» тощо);

– засоби мобільного зв'язку (мережі «Алло», «Мобілочка», «Евросеть» тощо);

– книжкова торгівля (мережі «Книгарня Є», «Книжковий супермаркет», «Емпік» тощо);

– нафтопродукти (мережі «ОККО», «Wog», «ТНК-ВР» тощо);

– фармацевтичні засоби (мережі аптечних супермаркетів, аптек, оптик, аптек «Доброго дня», «Вета», «Люкс Оптика», «TAS2», «Віта-люкс» тощо);

– дитячі товари (мережі «Антошка», «Chicco», «Дім іграшок», «Mothercare», «Smyk» тощо);

– декоративні рослини та квіти (мережі садових центрів «Greensad», «Свитязь», «Сакура», «Камелія» тощо) [7; 8].

Висновки. У пошуках створення цінності для споживачів і зацікавлених сторін, зберігаючи цінність для себе та інвесторів, багато роздрібних торговців впроваджують нові моделі прибутку, які визначають пріоритет споживчого вибору й задовольняють попит, зокрема підписки, торгові майданчики, виконання як послуга, веб- і хмарні сервіси.

Щоб запропонувати більш зручні продукти та послуги, сучасні роздрібні торговці повинні почати з розуміння поведінки споживача навколо кожного доступного варіанта. Сьогодні роздрібним торговцям доводиться балансувати між споживчою зручністю й потребами в магазині, тому вони повинні використовувати дані про реальний стан розвитку інфраструктури роздрібної торгівлі, прийняти готовність споживачів платити комісію та премію за зручні варіанти торгівлі та доставки, використовувати прозорі стратегії ціноутворення.

Список використаних джерел:

1. Багиев Г., Тарасевич В., Анн Х. Маркетинг. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 703 с.
2. Гаркавенко С. Маркетинг. Київ : Лібра, 2006. 717 с.
3. Дудакова И., Федько В. К вопросу разработки концепции развития розничных торговых сетей в комплексе регионального маркетинга. *Проблемы экономики*. 2007. № 2(15). С. 41–49.
4. Чернова Е. Продовольственная безопасность в России: современное состояние и тенденции обеспечения. *Экономика и управление*. 2008. № 2. С. 112–119.
5. «АТБ» і «Фоззі» посилили позиції лідерів на ринку продовольчого рітейлу. *Agravery*. URL: https://agravery.com/uk/posts/show/atb-i-fozzi-posilili-pozicii-lideriv-na-rinku-prodovolcogo-ritejlu (дата звернення: 24.02.2020).
6. World retail data and statistics. *Euromonitor International*. URL: https://www.euromonitor.com/medialibrary/PDF/Book_%20WRDAS_Ed70.pdf (дата звернення: 26.02.2020).
7. Апопій В., Міщук І., Рудницький С. та ін. Ринки в системі внутрішньої торгівлі України : монографія. Львів : ЛКА, 2012. 416 с.
8. Бакунов О., Распопова В. Роздрібні торговельні мережі: стратегії розвитку : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2012. 184 с.

References:

1. Bahyev H., Tarasevych V., Ann Kh. (2007). Marketynh [Marketing]. SPb. : Piter, p. 703.
2. Harkavenko S. (2006). Marketynh [Marketing]. K. : Libra, p. 717.
3. Dudakova Y. (2007). K voprosu razrabotky kontseptsyy razvytyia roznychnikh torhovykh setei v komplekse rehyonalnoho marketynha [On the development of the concept of development of retail sales networks in the complex of regional marketing]. *Problems of economy*, no. 2(15), pp. 41–49.
4. Chernova E. (2008). Prodovolstvennaia bezopasnost v Rossyy: sovremennoe sostoianye y tendentsyy obespechenyia [Food security in Russia: current state and supply trends]. *Economics and Management*, no. 2, pp. 112–119.
5. "ATB" and "Fozzy" strengthened their position as leaders in the food retail market. *Agravery*. Available at: https://agravery.com/uk/posts/show/atb-i-fozzi-posilili-pozicii-lideriv-na-rinku-prodovolcogo-ritejlu (accessed: 24.02.2020).
6. World retail data and statistics. *Euromonitor International*. Available at: https://www.euromonitor.com/medialibrary/PDF/Book_%20WRDAS_Ed70.pdf (accessed: 26.02.2020).
7. Apopii V. (2012). Rynky v systemi vnutrishnoi torhivli Ukrainy [Markets in the system of internal trade of Ukraine]. Lviv : LKA (in Ukrainian).
8. Bakunov O. (2012). Rozdribni torhovelni merezhi: stratehii rozvytku [Retail trade networks: development strategies]. Donetsk : Noulidzh (in Ukrainian).

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СЕТЕВОЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ НА ОСНОВЕ ИНФРАСТРУКТУРНОГО МАРКЕТИНГА

Аннотация. В статье обоснована специфика маркетинговых принципов и функций развития сетевых розничных торговых предприятий. Предложена авторская интерпретация маркетингового управления предприятием, обеспечивающая процесс постоянного воспроизводства устойчивых конкурентных преимуществ с учетом внешних и внутренних изменений. Рассмотрены задания маркетингового управления и инструменты их решения в системе инфраструктурного маркетинга. Приведены тенденции внедрения инноваций и повышения инновационной активности предприятий розничной торговли для формирования конкурентного потенциала и предоставления потребителям устойчивых ценностей. Проанализирован перечень крупнейших сетевых ритейлеров на рынке розничной торговли в Украине. Предложены направления развития сетевой розничной торговли на основе инфраструктурного маркетинга.

Ключевые слова: сетевая розничная торговля, маркетинговый инструментарий, инфраструктурный маркетинг, инновации, дискаунтер-магазины, розничные торговые предприятия.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF NETWORK RETAIL BASED ON INFRASTRUCTURE MARKETING

Summary. Along with the marketing approach, the use of tools for diagnosing trade infrastructure development in the process of managing a networked development of retail businesses requires the integration of marketing models and methods, marketing interactions with infrastructure entities and marketing infrastructure. Advantages of this synthetic approach for trading organizations are that it allows identifying the degree of influence of infrastructure objects on network development, most effectively forming interaction with the entities of infrastructure support and increasing the degree of adaptation of network development based on the territorial peculiarities of infrastructure. The implementation of a marketing approach in the field of retail infrastructure requires the development of its methodology and diagnostic tools for the purpose of developing and improving the holistic concept of infrastructure marketing for the development of retail enterprises. Today, retailers have to balance consumer convenience and store needs, so they must use data about the real state of retail infrastructure development, accept consumers' willingness to pay a commission and a premium for convenient trade and delivery options; use transparent pricing strategies. In the article the specifics of marketing principles and functions of development of network retail trade enterprises are substantiated. The author's interpretation of the marketing management of the enterprise is offered, which provides the process of constant reproduction of sustainable competitive advantages taking into account external and internal changes. The tasks of marketing management and the tools of their solution in the infrastructure marketing system are considered. The tendencies of introduction of innovations and increase of innovative activity of retail enterprises for formation of competitive potential and giving to consumers of sustainable values are resulted. The largest retailers in the retail market in Ukraine are analyzed. The directions of development of the network retail trade on the basis of infrastructure marketing are offered.

Key words: network retail, marketing tools, infrastructure marketing, innovations, discount stores, retail trade enterprises.

УДК. 657.446
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-4

Будько О. В.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та обліку
Дніпровського державного технічного університету
Губський Ю. Г.
старший викладач кафедри фінансів та обліку
Дніпровського державного технічного університету

Budko Oksana
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Finance and Accounting
Dnipro State Technical University
Gubsky Yurii
Senior Lecturer of Finance and Accounting Department,
Dnipro State Technical University

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ АНАЛІЗУ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ

Анотація. У статті розкрито необхідність чіткої організації аналізу грошових потоків бюджетних установ. Запропоновано етапи аналізу грошових потоків, які забезпечать об'єктивне оцінювання стану й доцільності використання грошових коштів. Визначено мету та завдання аналізу грошових потоків. У межах етапів визначено методи та прийоми економічного аналізу, які доцільно використовувати для аналізу грошових коштів бюджетної установи. Зазначено джерела аналізу грошових потоків, які включають первинні документи, облікові регістри, а також бюджетну та фінансову звітність. Визначено напрями аналізу, застосування яких забезпечує оцінювання наявності, руху та ефективності використання грошових коштів бюджетної установи. Крім традиційного аналізу, запропоновано використовувати коефіцієнти фінансового аналізу, адаптовані до особливостей діяльності бюджетних установ.

Ключові слова: грошові потоки, грошові кошти, методи аналізу, напрями аналізу, джерела аналізу, економічний аналіз.

Вступ та постановка проблеми. Бюджетні установи є невід'ємною ланкою господарського механізму держави. Їх формування та функціонування забезпечують виконання державою своїх функцій. Ефективне управління бюджетною установою, що забезпечує цільове використання бюджетних коштів, а також визначення резервів ефективності їх використання можливе за умови створення ефективної системи обліково-аналітичного забезпечення управління суб'єктом державного сектору. Розроблено та впроваджено Стратегію модернізації системи бухгалтерського обліку [1] та національні стандарти (положення) бухгалтерського обліку в державному секторі (НП(С)БОДС), що забезпечили створення надійної бази для здійснення аналізу діяльності бюджетних установ. Водночас особливості формування та мети функціонування вказують на необхідність їх урахування під час здійснення аналітичного оцінювання процесів, які відбуваються у ході діяльності бюджетної установи. Одним з важливих напрямів економічного аналізу в бюджетних установах є аналіз грошових потоків, методика якого потребує поглиблення та конкретизації кроків щодо її здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам теорії та методики економічного аналізу загалом приділяється достатня увага з боку як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Проте питання, пов'язані зі здійсненням аналізу в бюджетних установах, недостатньо опрацьовані. Проблеми формування та функціонування бюджетних установ, а також аналізу їх діяльності вирішували такі науковці, як М.А. Болюх [4], А.П. Заросило [4], Л.Г. Кемарська [5], Т.А. Кумченко [7], С.О. Левицька [6], К.О. Назарова [7], Т.В. Чередниченко [8]. Водночас методика аналізу грошових потоків бюджетної установи потребує визначення чітких етапів, що забезпечить належне оцінювання цільового використання грошових коштів задля ефективного управління бюджетною установою.

Метою роботи є визначення особливостей методики аналізу грошових потоків бюджетної установи для повного оцінювання ефективності використання грошових коштів та прийняття оптимальних управлінських рішень керівництвом.

Результати дослідження. Відповідно до Бюджетного кодексу України бюджетні установи – це органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок державного чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими [3]. Діяльність бюджетної установи – це сукупність дій системи управління бюджетної установи, спрямованих на використання економічних ресурсів для досягнення соціально-економічних цілей, визначених суспільством.

Серед активів бюджетних установ слід виділити грошові кошти, наявність яких забезпечує досягнення бюджетною установою своїх цілей і виконання завдань. Грошові кошти вважаються найбільш ліквідними активами. Вони є початковим і кінцевим пунктом облікового циклу (кругообігу господарських засобів). Якщо виключити наявні зобов'язання з платежів, за якими необхідна готівка, то грошові кошти є тим пунктом облікового циклу, де керівництво установи має найбільшу свободу вибору щодо розміщення та використання ресурсів.

Аналіз грошових потоків здійснюється в межах фінансового аналізу діяльності бюджетних установ. Методику аналізу грошових потоків доцільно організовувати за етапами, виконання яких забезпечить інформацією

для прийняття управлінських рішень щодо діяльності бюджетної установи. Етапи аналізу руху грошових коштів надають інформацію, що необхідна для складання прогнозів. Розрахунок грошового потоку може бути успішно використаний для оцінювання фінансової рівноваги установи, але основна користь цього типу розрахунків полягає у здатності чітко показувати різноманітність наявних витрат, використання коштів і відрахування сум, з одного боку, та доходів, джерел формування коштів і заліків сум, з іншого боку. Етапи здійснення аналізу грошових потоків бюджетної установи наведено на рис. 1.

Першим етапом є визначення мети та завдань аналізу грошових коштів. Метою аналізу грошових коштів є виявлення резервів ефективності використання грошових коштів у межах визначеної законодавством звітності бюджетної установи. Завдання аналізу грошових коштів полягають у загальному оцінюванні стану, структури та динаміки грошових потоків; порівняльному аналізі касових і фактичних видатків бюджетної установи; оцінюванні ліквідності та платоспроможності бюджетної установи; оцінюванні показників функціональної діяльності бюджетних установ задля пошуку резервів покращення їх діяльності.

Другим етапом є вибір методів і прийомів проведення аналізу. Методи фінансового аналізу бюджетної установи включають комплекс науково-методичних інструментів для дослідження її фінансового стану. Розрізняють неформалізовані та формалізовані методи, які слід застосовувати під час здійснення аналізу грошових потоків бюджетної установи. Неформалізовані методи аналізу базуються на описі аналітичних процедур на логічному рівні. При цьому аналітичні взаємозв'язки та залежності не використовуються. До формалізованих методів фінансового аналізу належать ті, в основі яких лежать чітко визначені аналітичні залежності.

До основних прийомів аналізу, які дадуть змогу найбільш повно провести оцінювання наявності та руху грошових коштів, слід віднести такі:

− горизонтальний аналіз, тобто порівняння показників з попереднім періодом, що дасть змогу виявити відхилення, їх причини та надати рекомендації щодо їх коригування (наприклад, зміна залишку грошових коштів на поточному рахунку у звітному періоді);

− вертикальний (структурний) аналіз, тобто визначення структури показників, що дасть змогу встановити найбільш суттєві складові частини аналізованого показника (наприклад, питома вага грошових коштів у загальній сумі оборотних активів та активів бюджетної установи загалом);

− порівняльний аналіз, тобто оцінювання показників порівняно з показниками аналогічних установ;

− трендовий аналіз, тобто порівняння показників з низкою попередніх періодів та визначення основної тенденції показників (цей прийом дає змогу здійснити прогноз діяльності бюджетної установи);

− коефіцієнтний аналіз, тобто розрахунок визначених коефіцієнтів, які характеризують зв'язки між окремими показниками.

Застосування прийомів дасть можливість оцінити використання грошових коштів бюджетною установою та скласти інформаційний базис для управлінських рішень.

Третім етапом є визначення джерел аналізу та збирання інформації для здійснення аналізу грошових коштів. Джерелами аналізу грошових потоків є первинні документи бухгалтерського обліку (прибуткові та видаткові касові ордери, платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, розрахункові чеки, рахунки-фактури, касові та товарні чеки тощо), облікові регістри та фінансова й бюджетна звітність.

До фінансових звітів, які є джерелом аналізу грошових потоків, слід віднести Баланс та Звіт про рух грошових коштів. Баланс (ф. № 1-дс) як звіт про фінансовий стан відображає активи, зобов'язання та власний капітал суб'єкта державного сектору та/або бюджету на початок року та кінець звітного періоду на підставі звірених даних бухгалтерського обліку [2].

Звіт про рух грошових коштів (ф. № 3-дс) відображає рух грошових коштів протягом звітного періоду в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності [2].

Іноді для надання ґрунтовних висновків щодо ефективності використання грошових коштів бюджетної установи використовують інформацію Звіту про фінансові результати (ф. № 2-дс), у якому відображаються операції зі збільшення або зменшення доходів та/або витрат суб'єкта державного сектору та бюджету (зокрема, частка інвестора в результатах діяльності об'єкта інвестування) за звітний період [2].

Фінансові звіти відображають фінансово-майновий стан та результати діяльності бюджетної установи. Бюджетна звітність характеризує стан та виконання бюджетної установи за звітний період. Відповідно, фінансова та бюджетна звітність містить інформацію

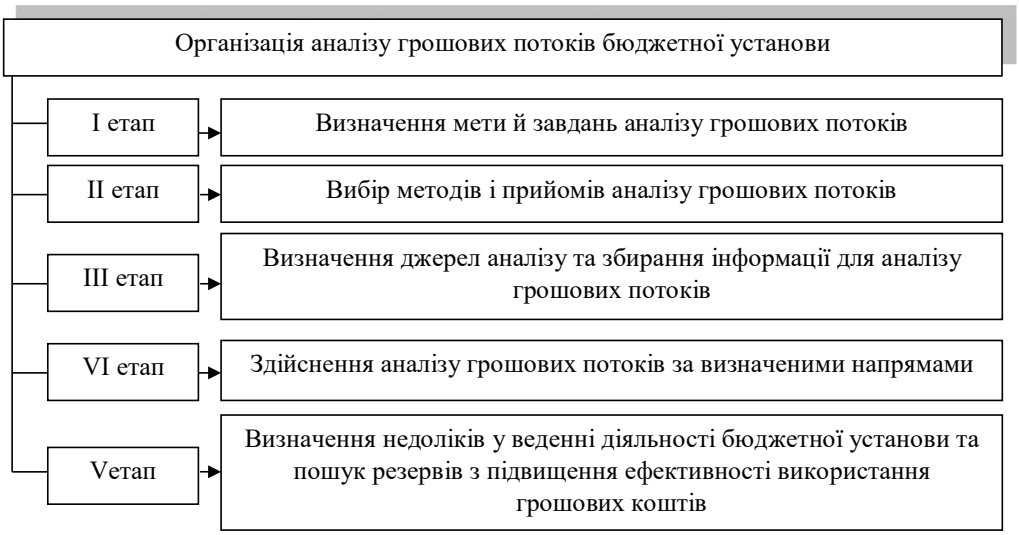

Рис. 1. Етапи здійснення аналізу грошових потоків бюджетної установи

про результати розподілу коштів та майна держави уповноваженими на це суб'єктами. Фінансова звітність для бюджетних установ не забезпечує повну інформаційну картину щодо аналізу грошових коштів, оскільки для бюджетних установ, як зазначалося, метою є не досягнення фінансової результативності, а належне виконання визначених функцій у межах кошторису та дотримання цільового призначення наданих коштів. Здійснення такого оцінювання забезпечує саме бюджетна звітність.

Четвертим етапом є здійснення аналізу грошових коштів за такими напрямами:

1) загальний аналіз грошових коштів (динаміка та питома вага у складі активів, зокрема оборотних активів);

2) аналіз складу, структури й динаміки грошових коштів у розрізі видів діяльності;

3) аналіз грошових коштів за джерелами їх надходження за даними бюджетної звітності;

4) аналіз фінансових коефіцієнтів, які характеризують ефективність використання грошових коштів бюджетної установи.

Розкриємо основні аспекти визначених напрямів аналізу грошових коштів. Так, перший напрям, тобто загальний аналіз грошових коштів, передбачає визначення їх наявності, динаміки та питомої ваги у складі активів, зокрема оборотних активів, за даними Балансу бюджетної установи.

Другий напрям аналізу грошових коштів передбачає аналіз складу, структури й динаміки їх надходження та витрат у розрізі видів діяльності на підставі Звіту про рух грошових коштів. Рух грошових коштів, відповідно до цього фінансового звіту, можна проаналізувати за операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю. При цьому оцінювання грошових коштів у результаті операційної діяльності слід здійснювати у розрізі обмінних та необмінних операцій. Надходження від обмінних операцій включають бюджетні асигнування, надходження від надання послуг (виконаних робіт), надходження від продажу активів та інші надходження; надходження від необмінних операцій включають податкові та неподаткові надходження, трансферти тощо. Відповідно, аналіз витрат грошових коштів за обмінними операціями передбачає оцінювання витрат на виконання бюджетних програм, витрати на виготовлення продукції (надання послуг, виконання робіт), витрати з продажу активів тощо, а витрати за необмінними операціями включають трансферти та інші витрати.

Третій напрям аналізу грошових коштів враховує специфіку діяльності бюджетних установ, що уможливлює здійснення аналізу грошових коштів за джерелами їх надходження, а саме:

− фінансування із загального фонду бюджету;

− власні надходження установи (кошти, отримані як плата за послуги, зокрема згідно з функціональними повноваженнями; від господарської та/або виробничої діяльності; за оренду майна бюджетної установи; кошти від реалізації майна; інші власні надходження, зокрема гранти та дарунки, отримані бюджетними установами; кошти, що отримують бюджетні установи на виконання окремих доручень).

Такий аналіз передбачає використання таких форм бюджетної звітності, як Звіт про надходження і використання коштів загального фонду (ф. № 2-д, № 2-м), Звіт про надходження і використання коштів, отриманих як плата за послуги (№ 4–1д, № 4–1м), Звіт про надходження і використання коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень (№ 4–2д, № 4–2д), Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (№ 4–3д, № 4–3м), Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (кредити (позики) від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій) (№ 4–3д. 1, № 4–3м.1).

Четвертий напрям передбачає розрахунок фінансових коефіцієнтів, які характеризують ефективність використання грошових коштів (табл. 1).

П'ятим етапом є визначення недоліків у веденні діяльності бюджетної установи та пошук резервів з підвищення ефективності використання грошових коштів.

Під час розрахунку коефіцієнтів ліквідності для визначення поточних зобов'язань слід використовувати дані аналітичного обліку поточних забезпечень, оскільки в Балансі зазначена їх загальна сума (поточних та довгострокових).

Висновки. Запропонована методика аналізу грошових потоків, що конкретизована за етапами його здійснення, забезпечить чітку організацію аналітичних процесів у бюджетній установі. Це дасть змогу визначити ефективність використання грошових коштів та перспективи діяльності бюджетної установи.

Таблиця 1

Показники ефективності використання грошових коштів

Коефіцієнт	Розрахунок
1. Коефіцієнт загальної ліквідності	Оборотні активи (р. 1050 + 1060 + 1090 + 1120 + 1125 + 1130 +1135 + 1140 + 1145 + 1150 + 1155 + + 1160 + 1170 + 1175 + 1180) / Поточні зобов'язання (р. 1530 + 1540 + 1545 + 1550 + 1555 +1560 + + 1565 + 1570 + 1575)
2. Коефіцієнт швидкої ліквідності	Поточна дебіторська заборгованість та грошові кошти (р. 1120 + 1125 + 1130 + 1135 + 1140 + 1145 + 1150 + 1155 + 1160 + 1170 + 1180) / Поточні зобов'язання (р. 1530 + 1540 + 1545 + 1550 + 1555 + + 1560 + 1565 + 1570 + 1575)
3. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Грошові кошти (р. 1155 + 1160 + 1170 + 1180) / Поточні зобов'язання (р. 1530 + 1540 + 1545 + + 1550 + 1555 + 1560 + 1565 + 1570 + 1575)
4. Оборотність грошових коштів	Фінансування для виконання бюджетною установою визначених функцій відповідно до бюджетних призначень / Середні залишки грошових коштів та дебіторської заборгованості
5. Мінімально необхідна сума грошових коштів	Касові видатки установи / Оборотність грошових коштів

Список використаних джерел:

1. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року, схвалено Розпорядженням КМУ від 20 червня 2018 р. № 437-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2018 (дата звернення: 27.12.2019).
2. НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності» (Форми № 1-дс, 2-дс, 3-дс, 4-дс), затв. Наказом МФУ від 28 грудня 2009 р. № 1541. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11 (дата звернення: 27.12.2019).

3. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI, зі змінами та доповненнями. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 15.01.2020).
4. Болюх М., Заросило А. Аналіз фінансово-господарської діяльності бюджетних установ : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2008. 344 с.
5. Левицька С. Облік та аналіз діяльності бюджетних установ : монографія. Рівне, 2004. 233 с.
6. Кемарська Л. Особливості аналізу фінансової звітності суб'єктів державного сектору. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 768–774.
7. Назарова К., Кумченко Т. Аналіз діяльності бюджетних установ : навчальний посібник. Київ : КНТЕУ, 2006. 208 с.
8. Чередниченко Т. Аналіз фінансово-господарської діяльності бюджетних установ (на прикладі державних медичних установ м. Києва) : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.06.04 ; КНЕУ. Київ, 2003. 18 с.

References:

1. Stratehiia modernizatsii systemy bukhhalterskoho obliku ta finansovoi zvitnosti v derzhavnomu sektori na period do 2025 roku skhvaleno rozporiadzhenniam KMU vid 20 chervnia 2018 r. № 437-r. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2018 (accessed: 27 December 2019).
2. NP(S)BODS 101 "Podannia finansovoi zvitnosti" (Formy №1-ds, 2-ds, 3-ds, 4-ds), zatv. nakazom MFU №1541 vid 28.12.2009 r. Available at: https://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11 (accessed: 27 December 2019).
3. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI, zi zminamy ta dopovnenniamy. Available at: www.zakon.rada.gov.ua (accessed: 15 January 2020).
4. Boliukh M., Zarosylo A. (2008) *Analiz finansovo-hospodarskoi diialnosti biudzhetnykh ustanov* [Analysis of financial and economic activities of budgetary institutions]. Kiev : KNEU. (in Ukrainian)
5. Kemarsjka L. (2017) Osoblyvosti analizu finansovoji zvitnosti sub'jektiv derzhavnogho sektoru [Features of analysis of financial statements of public sector entities]. *Economy and society*, no. 8, pp. 768–774.
6. Levytska S. (2004) *Oblik ta analiz diialnosti biudzhetnykh ustanov* [Accounting and analysis of activity of budgetary institutions]. Rivne. (in Ukrainian)
7. Nazarova K., Kumchenko T. (2006) *Analiz diialnosti biudzhetnykh ustanov* [Analysis of the activities of budgetary institutions]. Kiev : KNTEU. (in Ukrainian)
8. Cherednychenko T. (2003) *Analiz finansovo-hospodarskoi diialnosti biudzhetnykh ustanov (na prykladi derzhavnykh medychnykh ustanov m. Kyieva)* [Analysis of financial and economic activity of budgetary institutions (on the example of public medical institutions in Kyiv)] (PhD Thesis). Kiev. KNEU.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ АНАЛИЗА ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ БЮДЖЕТНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Аннотация. В статье раскрыта необходимость четкой организации анализа денежных потоков бюджетных учреждений. Предложены этапы анализа денежных потоков, которые обеспечат объективное оценивание состояния и целесообразности использования денежных средств. Определены цель и задания анализа денежных потоков. В рамках этапов определены методы и приемы экономического анализа, которые целесообразно использовать для анализа денежных средств бюджетного учреждения. Указаны источники анализа денежных потоков, включающие первичные документы, учетные регистры, а также бюджетную и финансовую отчетность. Определены направления анализа, использование которых обеспечивает оценивание наличия, движения и эффективности использования денежных средств бюджетного учреждения. Кроме традиционного анализа, предложено использовать коэффициенты финансового анализа, адаптированные к особенностям деятельности бюджетных учреждений.

Ключевые слова: денежные потоки, денежные средства, методы анализа, направления анализа, источники анализа, экономический анализ.

FEATURES OF ORGANIZATION OF ANALYSIS OF CASH FLOWS OF THE BUDGETARY OFFICE

Summary. The purpose of the article is to determine the peculiarities of the methodology of analysis of cash flows of a budgetary institution in order to fully evaluate the effectiveness of its use of funds and to make the right management decisions. The necessity of a clear organization of the analysis of cash flows of budgetary institutions is revealed. The stages of cash flow analysis are offered, which will provide an objective assessment of the condition and expediency of using the funds. The purpose and tasks of the cash flow analysis are determined. The purpose of the cash analysis is to identify reserves for the effectiveness of the use of funds within the limits set by the legislation of the budgetary institution. The tasks of cash analysis include an overall assessment of the status, structure and dynamics of cash flows; comparative analysis of cash and actual expenditures of a budgetary institution; assessment of the liquidity and solvency of the budgetary institution; evaluation of the performance indicators of budgetary institutions in order to find reserves for improving their activities. Within the stages are defined methods and techniques of economic analysis, which is appropriate to use for the analysis of cash budgetary institution. The sources of analysis of cash flows, including primary documents, accounting records, as well as budget and financial statements, are indicated. The main forms of financial reporting include the Balance Sheet and the Statement of Cash Flows. Areas of analysis, the use of which provides an assessment of the availability, movement and efficiency of use of funds of a budgetary institution. These areas include: 1) a general analysis of cash (dynamics and share of assets and, in particular, current assets); 2) analysis of the composition, structure and dynamics of cash by activity; 3) analysis of cash by sources of their receipt according to the budget statements; 4) analysis of the financial ratios that characterize the budget institution's cash. The use of financial analysis ratios adapted to the peculiarities of the activities of budgetary institutions is proposed.

Key words: cash flows, cash, methods of analysis, lines of analysis, sources of analysis, economic analysis.

УДК 330.65
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-5

Вараксіна О. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії
Перебийніс А. В.
студент
Полтавської державної аграрної академії

Varaksina Elena
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Management
Poltava State Agrarian Academy
Perebyinis Andriyi
Student
Poltava State Agrarian Academy

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті визначено важливість управління фінансовими ресурсами підприємства як ключового чинника формування його конкурентоспроможності. Результативність діяльності підприємства, оптимізація його фінансового механізму та забезпечення конкурентних переваг господарюючого суб'єкта передбачають ефективне управління всіма видами його фінансових ресурсів. Наголошено на тому, що ефективність управління фінансовими ресурсами визначається низкою чинників, зокрема наявністю дієвого механізму управління. Механізм управління фінансовими ресурсами підприємства розкривається через предмет, об'єкт, суб'єкти, групи основних цілей, принципів, методів. Відзначено, що наявність у підприємства ефективної стратегії, що враховує фінансову глобалізацію та альтернативні прогнози зовнішнього й внутрішнього середовища, забезпечує раціональне використання фінансових ресурсів та формування конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта.

Ключові слова: стратегія, фінансова стратегія, фінансові ресурси, управління фінансовими ресурсами, фінансовий механізм.

Вступ та постановка проблеми. Досі управління фінансовими ресурсами господарюючого суб'єкта є багатогранним та вкрай актуальним питанням менеджменту, адже наявність достатньої кількості фінансових ресурсів істотно впливає на результативність діяльності кожного господарюючого суб'єкта. Особливості функціонування української економічної системи визначають необхідність адаптації механізму управління фінансовими ресурсами до сучасних нестабільних умов задля мінімізації ризиків діяльності підприємства. Розроблення та реалізація стратегії, вдосконалення форм управління фінансовими ресурсами мають забезпечити зміцнення фінансового стану підприємства та його платоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці формування загальної стратегії підприємства присвячені фундаментальні роботи І. Ансоффа, О.С. Віханського, Б. Карлоффа, Р.А. Фатхутдінова та інших учених. Дослідженню теоретико-методичного та прикладного характеру проблеми управління фінансовими ресурсами присвячені праці І.Т. Балабанова, І.А. Бланка, О.Д. Василика, А.М. Поддєрьогіна, Е.С. Стоянова, А.Д. Шеремета та інших науковців. Водночас проблема управління фінансовими ресурсами залишається актуальною на сучасному етапі розвитку науки, а дискусійним аспектом залишається питання структури механізму управління фінансовими ресурсами, зокрема структури фінансового механізму управління.

Метою робити є узагальнення теоретико-наукових засад управління фінансовими ресурсами підприємства.

Результати дослідження. Управління фінансовими ресурсами підприємства посідає центральне місце в царині сучасного менеджменту та насамперед потребує визначення поняття «фінансові ресурси».

На думку Ю.Д. Батріна, фінансові ресурси підприємства – це частина грошових коштів у формі доходів і зовнішніх надходжень, призначених для виконання фінансових зобов'язань і здійснення витрат із забезпечення розширеного відтворення, що утворюються в результаті виробничо-господарської діяльності господарюючих суб'єктів шляхом отримання грошей за продані товари, вироблені ними, а також мобілізації коштів на фінансовому ринку [1].

Ефективна діяльність виробничого підприємства неможлива без розумного управління фінансовими ресурсами (рис. 1).

І.А. Бланк зазначає, що фінансові ресурси є об'єктом загальної системи фінансового менеджменту підприємства, яка є системою принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів підприємств та організацією обігу його грошових засобів [3, с. 33].

Таким чином, ефективне управління фінансовими ресурсами для підприємства в сучасних умовах є вирішальним фактором результативної виробничо-господарської діяльності, вагомим чинником формування конкурентоспроможності господарюючого суб'єкту, «що спрямоване на оптимізацію фінансового механізму підприємства, координування фінансових операцій, забезпечення їх впорядкування та точного «балансування»» [4].

Механізм управління фінансовими ресурсами підприємства розкривається через предмет, об'єкт, суб'єкти, групи основних цілей, принципів, методів (рис. 2).

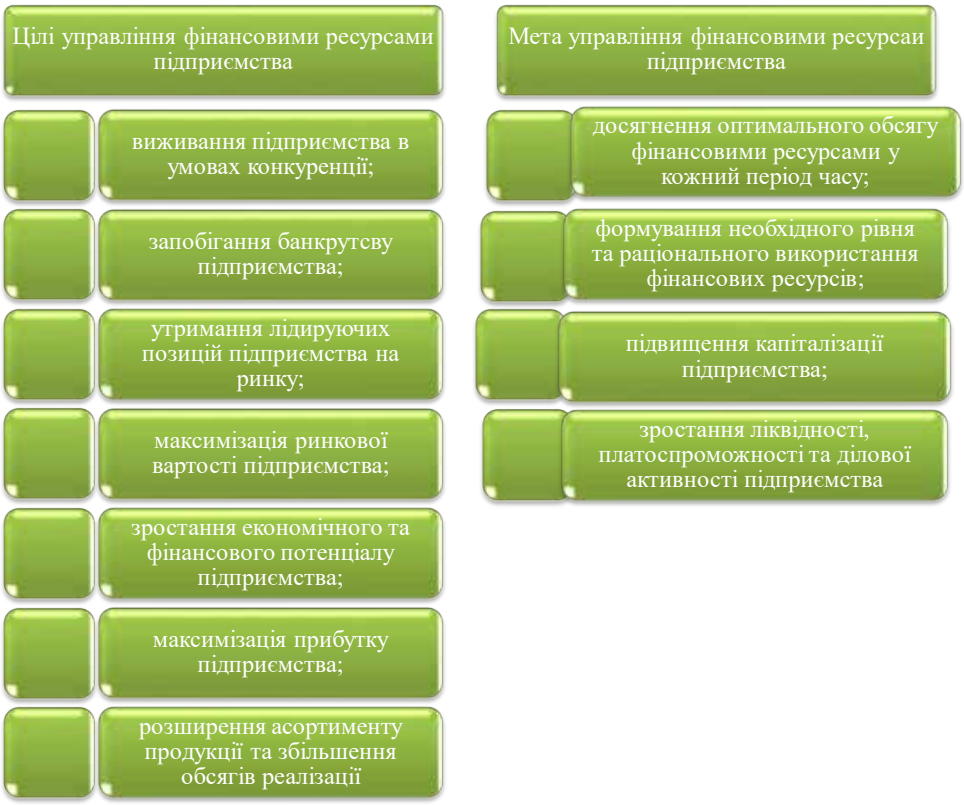

Рис. 1. Мета та домінуючі цілі управління фінансовими ресурсами підприємства

Джерело: [2; 5]

Рис. 2. Структурні елементи механізму управління фінансовими ресурсами

Джерело: [6; 7]

Отже, ефективне управління фінансовими ресурсами здійснюється в межах фінансового механізму. Проаналізований теоретичний матеріал щодо сутності фінансового механізму та управління ним дає змогу відзначити багатовекторність досліджуваної проблематики, отже, є очевидним, що структуру фінансового механізму науковці розглядають з різних точок зору.

Традиційно в структуру фінансового механізму включають п'ять таких взаємопов'язаних елементів [8]:

− фінансові методи (фінансовий метод можна визначити як спосіб впливу фінансових відносин на господарюючий суб'єкт, що діє щодо управління рухом фінансових ресурсів; до фінансових методів належать планування, прогнозування, кредитування, оподаткування, страхування тощо);

− фінансові важелі (фінансовий важіль є прийомом дії фінансового методу; до фінансових важелів належать прибуток, доходи, амортизаційні відрахування, фонди цільового призначення, фінансові санкції, орендна плата, процентні ставки за позиками, депозитами, облігаціями, пайові внески, внески до статутного капіталу, портфельні інвестиції, дивіденди тощо);

− правове забезпечення (правове забезпечення функціонування фінансового механізму включає законодавчі акти, постанови, накази та інші правові документи органів управління);

− нормативне забезпечення (нормативне забезпечення функціонування фінансового механізму формують інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки, роз'яснення тощо);

− інформаційне забезпечення (інформаційне забезпечення функціонування фінансового механізму складається з різної економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації).

Вище йшлося про мету управління фінансовими ресурсами, відповідно до якої результативність такого управління насамперед полягає в максимізації прибутку та забезпеченні підвищення ринкової вартості підприємства, тому вважаємо за доцільне доповнити структуру фінансового механізму окремим самостійний елементом, а саме фінансовими індикаторами. До фінансових індикаторів можна включити такі показники, як платоспроможність, ділова активність, ліквідність, бюджетний дефіцит, пропозиція грошей, реальна ставка відсотка, інфляція, реальний обмінний курс, внутрішній борг. Таким чином, фінансові індикатори дадуть можливість оцінити ефективність використаних фінансових важелів та методів під час управління фінансовими ресурсами.

Важливою під час управління фінансовими ресурсами є наявність у підприємства ефективної стратегії. Стратегічне управління фінансовими ресурсами є поєднанням фінансового та стратегічного аспектів управління виробничим підприємством. Стратегічне управління фінансовими ресурсами підприємства – це один з найважливіших видів функціональної стратегії, що забезпечує раціональне використання фінансових ресурсів, що враховує фінансову глобалізацію й альтернативні прогнози зовнішнього та внутрішнього фінансових середовищ [9; 10].

Отже, на основі вищезазначеного можна виділити основні положення формування ефективної стратегії управління фінансами підприємства.

1) Будь-яка фінансова стратегія фірми спрямована на головне, а саме збільшення багатства власника (реалізовується через використання доданої вартості, тобто вартість капіталу, що використовується у виробництві, зіставимо з прибутковістю від використання цього капіталу) [11].

2) Базова частина стратегії підприємства – це стратегія управління фінансами (головними є правильне пов'язання інтересів власника та мотивація менеджерів). Деякі підприємства використовують збалансовану систему індикаторів діяльності, яка допомагає забезпечити комплексність внутрішнього управління бізнесом, а також спонукає до постійного системного аналізу [12].

Висновки. Отже, проведене дослідження підтверджує, що управління фінансовими ресурсами розглядається як одна з ключових функцій фінансового менеджменту. Важливим напрямом підвищення ефективності діяльності підприємства є вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами. Доповнення структури фінансового механізму окремим самостійним елементом, таким як фінансові індикатори, забезпечить своєчасне та достовірне оцінювання ефективності використаних фінансових важелів та методів управління фінансовими ресурсами. Таким чином, поліпшення конкурентоспроможності підприємства, його стабільне функціонування залежать від виконання згаданих факторів.

Список використаних джерел:

1. Батрін Ю.Д. Особливості управління фінансовими ресурсами промислових підприємств : монографія. Москва : Вища школа, 2002. 315 с.
2. Глазов М.М. Аналіз і діагностика фінансово-господарської діяльності підприємства : підручник. Санкт-Петербург : Андріївский видавничий дім, 2006. 448 с.
3. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту : у 2 т. Київ : Ніка-Центр, 1999. Т. 2. 512 с.
4. Малій О.Г. Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. № 2. С. 71–74.
5. Рудченко І.В. Удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства. *Сучасні питання економіки і права*. 2011. Вип. 1. С. 16–19.
6. Бердар М.М. Впровадження прогресивних методів управління фінансовими ресурсами підприємств у зовнішньоекономічній діяльності. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 5(84). С. 31–36.
7. Ванькович Д.В. Удосконалення механізму реорганізації управління фінансовими ресурсами підприємств. *Фінанси України*. 2010. № 9. С. 112–117.
8. Курінна О.В. Теоретичні аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка*. 2013. Вип. 2. С. 140–148.
9. Ансофф І. Нова корпоративна стратегія. Санкт-Петербург : Пітер Ком, 1999. 416 с.
10. Барабанова І.Ю. Створення ефективної системи управління фінансовими потоками на підприємстві. *Економіка. Управління. Культура*. 2012. Вип. 19. С. 12–16.
11. Лукіна Ю.В. Формування та реалізація стратегії управління фінансами підприємства. *Фінанси України*. 2006. № 3. С. 113–118.
12. Панченко А.І. Узагальнення моделі статистичної оцінки основних показників діяльності підприємства. *Фінанси України*. 2005. № 3. С. 133–137.

References:

1. Batrin Yu.D. (2002) Osoblyvosti upravlinnia finansovymy resursamy promyslovykh pidpryiemstv : monohrafiia [Features of management of industrial enterprises financial resources : monograph]. Moscow : Vyshcha shkola. (in Russian)
2. Glazov M.M. Analiz ii diagnostyka finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpryiemstva : pidruchnyk [An analysis is I diagnostics financially economic to activity of enterprise : textbook]. SPb : Andriivskiy publishing house. (in Russian)
3. Blank I.A. (1999) Osnovy finansovoho menedzhmentu : u 2 t. [Bases of financial management : in 2 t.]. Kyiv : Nik-center. (in Ukrainian)
4. Maliy O.G. (2016) Finansovi resursy pidpryiemstv ta dzherela yikh formuvannia: teoretychni aspekty [Financial resources of enterprises and source of their forming: theoretical aspects]. *Issues of the day of innovative economy*, no. 2, pp. 71–74.
5. Rudchenko I.V. (2011) Udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia finansovymy resursamy pidpryiemstva [Improvement of mechanism of management of enterprise financial resources]. *Modern questions of economy and right*, vol. 1, pp. 16–19.
6. Berdar M.M. (2008) Vprovadzhennia prohresyvnykh metodiv upravlinnia finansovymy resursamy pidpryiemstv u zovnishnoekonomichnii diialnosti [Introduction of progressive methods of management of enterprises financial resources is in foreign economic activity]. *Forming of market relations is in Ukraine*, no. 5(84), pp. 31–36.
7. Van'kovich D.V. (2010) Udoskonalennia mekhanizmu reorhanizatsii upravlinnia finansovymy resursamy pidpryiemstv [Improvement of mechanism of reorganization of management of enterprises financial resources]. *Finances of Ukraine*, no. 9, pp. 112–117.
8. Kurinna O.V. (2013) Teoretychni aspekty formuvannia ta vykorystannia finansovykh resursiv pidpryiemstva [Theoretical aspects of forming and use of financial resources of enterprise]. *Scientific announcer of Academy of municipal management. Series: Economy*, no. 2, pp. 140–148.
9. Ansoff I. (1999) Nova korporatyvna stratehiia [New corporate strategy]. SPb : Peter Com. (in Russian)
10. Barabanova I.Yu. (2012) Stvorennia efektyvnoi systemy upravlinnia finansovymy potokamy na pidpryiemstvi [Creation of effective control system by financial streams is on an enterprise]. *Economy. Management. Culture*, no. 19, pp. 12–16.
11. Lukina Yu.I. (2006) Formuvannia ta realizatsiia stratehii upravlinnia finansamy pidpryiemstva [Forming and realization of strategy of financial management of enterprise]. *Finances of Ukraine*, no. 3, pp. 113–118.
12. Panchenko A.I. (2005) Uzahalnennia modeli statystychnoi otsinky osnovnykh pokaznykiv diialnosti pidpryiemstva [Generalization of model of statistical estimation of basic performance of enterprise indicators]. *Finances of Ukraine*, no. 3, pp. 133–137.

УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. В статье определена важность управления финансовыми ресурсами предприятия как ключевого фактора формирования его конкурентоспособности. Результативность деятельности предприятия, оптимизация его финансового механизма и обеспечение конкурентных преимуществ хозяйствующего субъекта предусматривают эффективное управление всеми видами его финансовых ресурсов. Сделан акцент на том, что эффективность управления финансовыми ресурсами определяется рядом факторов, в частности наличием действенного механизма управления. Механизм управления финансовыми ресурсами предприятия раскрывается через предмет, объект, субъект, группы основных целей, принципов, методов. Отмечено, что наличие у предприятия эффективной стратегии, которая учитывает финансовую глобализацию и альтернативные прогнозы внешней и внутренней среды, обеспечивает рациональное использование финансовых ресурсов и формирование конкурентоспособности хозяйствующего субъекта.

Ключевые слова: стратегия, финансовая стратегия, финансовые ресурсы, управление финансовыми ресурсами, финансовый механизм.

FINANCIAL RESOURCES MANAGEMENT AS A KEY FACTOR FOR ENTERPRISE COMPETITIVENESS

Summary. The article identifies the importance of financial resources management of an enterprise as a key factor in shaping its competitiveness. Financial resources of the enterprise ensure the functioning of the economy at the micro-level, the effective activity of the enterprise, its proper development and social component of the enterprise. At the expense of financial resources, the costs of production and sale of goods, works, services, as well as other expenses related to the activity of the enterprise are performed. The main purpose of the formation of financial resources of the enterprise is determined, which is to meet its financial needs fully, which ensure the pace of its sustainable growth in the future. Financial resources management is an integral part of treasury management and is considered as one of the functions of financial management. Financial resources management is a complex and multifaceted process. Effectiveness of the enterprise, optimization of its financial mechanism and ensuring the competitive advantages of the business entity imply effective management of all types of its financial resources. It is noted that the financial condition of the enterprise, its solvency, liquidity, business activity, competitiveness are in direct proportion to the sufficient amount of financial resources. It is emphasized that the effectiveness of financial resources management is determined by a number of factors, including the existence of an effective management mechanism. The mechanism of financial resources management of the enterprise is revealed through the scope, object, subjects, and groups of basic goals, principles, and methods. It is noted that the existence of an effective strategy, taking into account financial globalization and alternative forecasts of the external and internal environment, ensures the rational use of financial resources and the formation of competitiveness of the business entity. The essence of an effective financial resources management strategy is to increase the owner's capital and optimally meet his/her needs regarding the enterprise's activities.

Key words: strategy, financial strategy, financial resources, financial resources management, financial mechanism.

УДК [631.15:33.021]:635.24
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-6

Велієва В. О.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики і економічного аналізу
Харківського національного аграрного університету
імені В. В. Докучаєва

Velieva Viktoriya
PhD in Economics,
Associate Professor of the Department of Statistics and Economic Analysis
Kharkiv National Agrarian University
named after V. V. Dokuchaiev

КОМПЛЕКСНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СОНЯШНИКА

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан виробництва соняшника у досліджуваному підприємстві. Комплексний економічний аналіз основних показників виробництва соняшника проведено з використанням інформації з фінансової та статистичної звітності підприємства. Обґрунтовано місце й роль виробництва соняшника для сільського господарства України та національної економіки. Зокрема, доведено, що ефективне виробництво соняшника є можливим насамперед у складі сукупності різноманітних галузей і видів діяльності, серед яких слід назвати виробництво, заготівлю, зберігання, переробку та реалізацію насіння соняшнику й продукції його переробки. Визначено умови розвитку виробництва та формування ефективності. Проведено аналіз динаміки основних показників та їх впливу на формування ефективності виробництва соняшника. Запропоновано основні шляхи підвищення економічної ефективності виробництва соняшника, основним серед яких є зниження собівартості, оскільки саме пошук резервів її зниження допомагає підвищити свою конкурентоспроможність та уникнути банкрутства.

Ключові слова: комплексний аналіз, економічний аналіз, економічна ефективність, виробництво соняшника, урожайність, собівартість, прибуток, результати діяльності.

Вступ та постановка проблеми. Підвищення ефективності сільського господарства має народногосподарське значення та є вирішальною передумовою прискореного розвитку агропромислового комплексу й подальшого зростання результативності економіки України.

Серед українських олійних культур найбільше значення для досягнення цієї мети мають соняшник, соя та ріпак. За обсягом посівних площ олійні культури поступаються лише зерновим (пшениці та ячменю). Серед них домінуюче місце посідає соняшник, особливо останніми рокам. Очевидна важливість цієї культури полягає в тому, що нині в Україні соняшник є однією з основних культур для виробництва рослинної олії та високобілкових кормів, а його експорт приносить значний валютний прибуток.

Віддаючи належне проведеним дослідженням, маємо визнати, що збільшення обсягів та підвищення ефективності виробництва насіння соняшнику в конкретних природно-економічних зонах і регіонах потребують більш поглибленого розгляду.

Зокрема, це стосується вдосконалення науково обґрунтованої рівноваги розміщення посівів соняшника в умовах високого насичення сівозмін іншими культурами; вжиття організаційно-економічних та агротехнологічних заходів, що безпосередньо впливають на рівень і динаміку показників економічної ефективності виробництва насіння соняшнику; обґрунтування шляхів підвищення її конкурентоспроможності в нинішніх умовах господарювання за рахунок вжиття інноваційних заходів задля забезпечення економічної сталості виробництва насіння соняшнику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних і практичних аспектів виробництва соняшника присвячено праці відомих вітчизняних вчених-економістів, зокрема роботи В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, С.М. Кваші [1], А.В. Ключник, М.Ю. Коденської [2], П.Т. Саблука [3], О.В. Шебаніної. Проблематиці виробництва та підвищенню конкурентоспроможності олійних культур в Україні присвячено праці багатьох економістів-аграрників зокрема, ці питання досліджували М.О. Тонюк [4], В.В. Орлов [5], О.В. Дяченко [6].

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень і численні публікації, питання основних проблем розвитку виробництва соняшника залишаються недостатньо вивченими та потребують подальшого дослідження. Все це викликає необхідність продовження та ґрунтовного вивчення формуючих тенденцій в аграрному секторі, аналізу сучасного стану та обґрунтування подальших напрямів підвищення ефективності й конкурентоспроможності виробництва насіння соняшнику.

Метою роботи є вивчення та аналіз економічної ефективності виробництва соняшника в досліджуваному підприємстві, визначення особливостей функціонування галузі виробництва соняшника та основних чинників, що впливають на його розвиток.

Результати дослідження. Виробництво соняшника як найбільш поширеної олійної культури є нині стратегічно важливою проблемою для розвитку національної економіки України.

Підприємства олійно-жирової галузі за досліджуваний період входили до першої п'ятірки галузей харчової промисловості за обсягами виробництва. Незважаючи на складність сучасного економічного стану сільського господарства України, підприємства, що займаються виробництвом і переробкою олійних культур, насичують ринок своєю продукцією та мають змогу нарощувати виробництво. На сучасному етапі олійно-жирова галузь України, основу якої становлять виробництво й переробка

соняшника, має низку проблем, вирішення яких є необхідною умовою забезпечення внутрішньої стабільності держави та зміцнення її позицій на міжнародних ринках.

Україна посідає одне з провідних місць на світовому ринку олійних культур, виробляючи щорічно близько 11% насіння соняшнику у світі. У зв'язку з високим попитом на насіння соняшнику відбулося значне розширення його посівних площ. Вирощування й реалізація насіння соняшнику дає змогу аграрним підприємствам отримувати високі прибутки, забезпечувати ефективну економічну діяльність [10, с. 56].

Перш за все розглянемо досліджуване підприємство, на основі якого було здійснено аналіз. Підприємство займається виробництвом як рослинницької, так і тваринницької продукції, за своїми розмірами належить до великих підприємств, адже площа сільськогосподарських угідь протягом усього періоду дослідження залишається незмінною (25 186 га), а кількість працівників становить 756 осіб у 2018 році. Середньорічна залишкова вартість основних засобів підприємства у звітному році зросла на 40,4% порівняно з минулим роком. У підприємстві вирощуються такі види сільськогосподарських культур, як пшениця озима, кукурудза на зерно, ячмінь, жито, соняшник. До речі, посівні площі соняшника у 2018 році мали майже 44% в структурі загальних посівних площ підприємства. Серед тваринницької продукції переважає виробництво молока. Підприємство фінансово стійке, платоспроможне, незалежне від зовнішніх кредитів, має абсолютний тип фінансової стійкості, що є рідкістю серед сучасних сільськогосподарських підприємств.

У 2018 році валовий збір соняшника у підприємстві склав 127 950 ц, що на 1 820 ц більше, ніж у минулому році. Посівна площа соняшника у 2018 році збільшилась, а урожайність скоротилася з 21 ц/га до 18,6 ц/га. Під час дослідження було встановлено, що 95,4% варіювання урожайності соняшника залежить від внесення мінеральних добрив. Окрім того, як фактор підвищення урожайності можна запропонувати підприємству використання гібридів соняшника НК Фортімі та СІ Арізона.

Собівартість продукції є одним з важливих економічних показників господарської діяльності підприємства, в якому відображаються зростання продуктивності праці та розвиток технічного прогресу. Показник собівартості дає можливість глибоко проаналізувати економічний стан підприємства й виявити резерви підвищення ефективності виробництва. За інших однакових умов підприємство більше одержуватиме прибутку на одиницю продукції, чим нижче її собівартість, і навпаки. Зі зниженням собівартості зростає цінова конкурентоспроможність продукції, отже, зміцнюється положення підприємства на товарному ринку. Собівартість продукції формується під впливом багатьох факторів.

Актуальність питань вивчення собівартості сільськогосподарської продукції та шляхів її зниження полягає в тому, що у системі показників, що характеризують ефективність виробництва, одне з провідних місць посідає саме собівартість продукції.

У досліджуваному підприємстві собівартість виробництва соняшника має тенденцію до зростання. У 2018 році собівартість збільшилась майже у три рази порівняно з 2013 роком та майже на 40% порівняно з 2017 роком. В процесі дослідження було встановлено збільшення витрат на 1 га та зменшення урожайності.

Збільшення виробництва соняшника, підвищення його ефективності, зниження собівартості є одними з першочергових та актуальних завдань галузі рослинництва. Успішне вирішення цього завдання вимагає вдосконалення обліку витрат на виробництво як у внутрішньогосподарських формуваннях, так і на підприємстві загалом. Складання прогнозів розвитку виробництва продукції є актуальним завданням на місцевому, регіональному, національному рівнях, а також на рівні окремих організацій. З мікро- й макроекономічних причин на сучасному етапі економічних реформ зробити це досить важко. Нині не існує загальновизнаних методів, які дають змогу спрогнозувати розвиток виробництва продукції в господарствах на перспективу із задовільною достовірністю. Також необхідно відзначити, що зміцнення економічної свободи учасників відтворювального процесу на рівні регіонів обумовлює ймовірнісний образ економічних процесів, що відбуваються в різних галузях, і змушує застосовувати сценарний підхід та різноманітні альтернативні шляхи пошуку рішень.

Для вирішення цієї проблеми пропонується використовувати методи економіко-математичного моделювання й багатовимірного статистичного аналізу, тобто один з головних інструментів прогресування господарського механізму, структурного перетворення регіонального ринку, прогнозування динаміки виробництва та реалізації продукції. Зміни, що відбуваються в сучасній економіці, приводять до складання нових і вдосконалення розроблених систем економіко-математичного моделювання. Все це дає змогу виявити приховані резерви економічного зростання організацій на рівні регіону. Різновидом економіко-математичних моделей є оптимізаційна модель.

Підсумкова мета створення регресійної моделі прогнозування рівнів собівартості соняшника в досліджуваному підприємстві на перспективу полягає у формуванні ефективних передумов інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва та отриманні максимального прибутку, що є важливим показником ефективності фінансово-економічної діяльності. Це забезпечується раціональним використанням можливих виробничих ресурсів і сприяє підвищенню рентабельності господарської діяльності сільськогосподарських організацій в сучасних умовах. Вихідними даними для побудови регресійної моделі послужив масив даних, відображених у табл. 1.

В результаті проведених розрахунків була отримана така формула:

$$y = -685{,}86 + 0{,}083x_1 - 7{,}05x_2. \quad (1)$$

Таблиця 1

Дані для регресійної моделі прогнозування рівнів собівартості соняшника

Рік	Собівартість 1 ц, грн.	Витрати на 1 га, грн.	Урожайність, ц/га
	y	x_1	x_2
2014	304,9	9 827,1	24,5
2015	498,6	11 810,4	31,2
2016	658,2	13 310,5	29,8
2017	734,9	15 105,6	21
2018	1 019,7	18 988,4	18,61

Джерело: власні розрахунки за даними фінансової та статистичної звітності досліджуваного підприємства

Інтерпретація результатів даних засвідчує, що зміна рівня собівартості 1 ц соняшника на 99,6% (значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 0{,}996$) пояснюється впливом факторів (незалежних змінних), які були включені в цю модель. Власне, рівень собівартості під впливом зазначених факторів буде змінюватись таким чином. У разі зростання виробничих витрат на 1 грн. в розрахунку на 1 га собівартість збільшиться на 0,08 грн. Зовсім протилежною буде ситуація щодо випливу врожайності: за збільшення

урожайності 1 ц зумовить зменшення його собівартості на 7,05 грн., що за масштабності виробництва забезпечить істотне зниження 1 ц продукції.

Таким чином, зниження собівартості сприяє отриманню більшого прибутку від виробництва та реалізації продукції сільського господарства, тому є важливим етапом підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Зниження собівартості продукції є важливою умовою економічної ефективності виробництва й забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві. Воно передбачає збільшення виробництва продукції рослинництва та зменшення затрат праці й виробничих ресурсів на її виробництво.

В сучасних умовах спаду галузей в АПК України та її регіонів великого значення набуває вирішення проблем збільшення обсягів виробництва рослинного білка та олії. Особлива увага приділяється виробництву традиційного для країни насіння олійних культур. Вони заслуговують на увагу ще й тому, що за один рік дають два врожаї найцінніших сполук, а саме білків і жирів, які в сумі залежно від культури становлять 60–80% усього врожаю. Окремі з них під час перероблення майже не мають відходів.

Завдяки цьому саме олійні культури мають найвищі темпи виробництва у світовому землеробстві. Така економічна ситуація вимагає об'єктивного оцінювання подій у галузі, отже, виникає потреба проведення поглибленого дослідження питань щодо її подальшого розвитку й підвищення ефективності в нових умовах господарювання.

Прибуток є основним джерелом фінансування розвитку підприємства, вдосконалення його матеріально-технічної бази, забезпечення всіх форм інвестування. Вся діяльність підприємства спрямовується на те, щоби забезпечити зростання прибутку або принаймні стабілізацію його на певному рівні.

Протягом останніх трьох років досліджуване підприємство отримує прибуток від реалізації соняшника. При цьому найвищий його рівень спостерігається у 2017 році (128 477,4 тис. грн.), а найнижчий – у 2018 році (59 224,5 тис. грн.). Проаналізувавши дані таблиці, зауважимо, що найнижчий рівень прибутку від реалізації соняшника у 2018 році підприємство отримало через зменшення виручки від реалізації на 51 565,3 тис. грн. порівняно з минулим роком та зростання собівартості реалізованої продукції на 17 687,6 тис. грн. Отже, досліджуваному підприємству необхідно переглянути складові частини собівартості реалізованої продукції, оскільки її збільшення впливає на зменшення прибутку від реалізації соняшника.

Детальний аналіз складових частин таблиці показує, що кількість реалізованого соняшника у підприємстві за звітний рік зменшилась на 55 346 ц, а собівартість реалізованого 1 ц соняшника збільшилась на 265,2 грн./ц, при цьому незначно зросла ціна реалізації соняшника, а саме 40 грн./ц. Зміна цих факторів привела до отриманого рівня прибутку підприємством у 2018 році. Можемо дійти логічного висновку, що підприємству варто підняти вартість соняшника шляхом покращення його якості (сорту). При цьому необхідно збільшити кількість соняшника, що спрямовується на реалізацію, та переглянути складові частини його собівартості. Оскільки раніше нами було доведено, що собівартість соняшника на 93,8% впливає на рівень його прибутку, тобто чим менше буде собівартість соняшника, тим більше буде прибуток від його реалізації.

Для визначення впливу факторів на ефективність виробництва насіння соняшнику задля її підвищення ми вибрали лінійну кореляційну модель, яка в загальному вигляді представлена таким рівнянням:

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_4 + \ldots + a_nx_n + e, \qquad (2)$$

де y – залежна змінна; $x_1, x_2, x_3 \ldots x_n$ – незалежні змінні; a_1, a_2, $a_3 \ldots a_n$ – відповідний фактор впливу; e – випадкова величина; n – загальна кількість факторів впливу.

Як залежна змінна y було вибрано прибуток із розрахунку на 1 га. До факторних показників віднесено врожайність, ц/га (x_1); собівартість 1 ц соняшника, грн. (x_2); ціна реалізації 1 ц насіння соняшнику, грн. (x_3) [4, с. 30].

Вихідні дані для розрахунку наведені в табл. 2. Інтерпретація результатів даних засвідчує, що зміна прибутку з 1 га соняшника на 96,2% (значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 0{,}962$) пояснюється впливом факторів (незалежних змінних), які були включені в цю модель.

В результаті дослідження було отримано таке рівняння:

$$y = 17746{,}1 + 158\,x_1 - 47{,}4x_2 + 33{,}8x_3. \qquad (3)$$

Результати отриманого рівняння вказують на те, що підвищення врожайності (за умови незмінності інших факторів, включених у модель) приводить до зростання прибутку на 1 га на 158 грн., збільшення собівартості 1 ц соняшника зменшує його прибуток з 1 га на 47,4 грн., а підвищення ціни реалізації 1 ц на 1 грн. приводить до збільшення прибутку з 1 га на 33,8 грн.

Висновки. Отже, головним напрямом підвищення ефективності виробництва соняшника у досліджуваному підприємстві має стати зниження собівартості виробництва переважно за рахунок зменшення перевитрат за статтями у загальній структурі собівартості продукції.

Задля підвищення рівня економічної ефективності виробництва соняшника підприємству слід приділити увагу комплексу заходів, що впливають на підвищення врожайності, та маркетинговим заходам, завдяки яким можна вплинути на рівень товарності й ціну реалізації. Для підвищення рівня рентабельності необхідно сприяти збільшенню суми прибутку за рахунок збільшення загального обсягу виробництва через оптимізацію посівної площі, зниження собівартості зерна через зменшення загальновиробничих витрат.

Підвищення економічної ефективності виробництва соняшника є різнобічною проблемою. Її рішення вимагає тільки комплексного вирішення економічних, організаційних та агротехнічних питань, які дають змогу забезпечити суттєве зростання обсягу виробництва, підвищення якості насіння і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності. Шляхи підвищення ефективності виробництва, які

Таблиця 2

Дані для побудови регресійної моделі прогнозування рівнів собівартості соняшника

Рік	Прибуток з 1 га, грн.	Урожайність, ц/га	Собівартість 1 ц, грн.	Ціна реалізації 1 ц, грн.
	y	x_1	x_2	x_3
2015	8 619,5	18,6	1 019,7	1 090,0
2016	2 1398	22,4	734,9	1 050
2017	9 938,8	28,2	952,4	988,2
2018	8 123,4	21,2	821,3	780,2

Джерело: власні розрахунки за даними фінансової та статистичної звітності досліджуваного підприємства

забезпечують подальше збільшення обсягів виробництва продукції та зменшення витрат на одиницю продукції, передбачають комплекс таких основних заходів, як поліпшення використання землі, підвищення її родючості; впровадження комплексної механізації та автоматизації виробництва; поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва на основі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції; підвищення якості й збереження виробленої продукції; широке використання прогресивних форм організації виробництва й оплати праці.

Список використаних джерел:

1. Кваша С.М., Григор'єв С.О. Сутність та особливості аграрного ринку. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка»*. 2016. Т. 21. Вип.8. С. 56–59.
2. Коденська М.Ю. Напрями фінансування інвестицій на виконання державних цільових програм розвитку АПК України. *Агроінком*. 2018. № 3. С. 27–28.
3. Саблук П.Т. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України. *Економіка України*. 2008. № 12. С. 4–18.
4. Тонюк М.О., Концеба С.М. Шляхи підвищення ефективності виробництва олійних культур у регіоні. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 28–33.
5. Орлов В.В. Проблеми і перспективи розвитку виробництва насіння соняшнику. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 3. С. 334–337.
6. Дяченко О.В. Шляхи підвищення урожайності соняшнику в умовах сучасних інтеграційних процесів України. URL: www.nbuv.gov.ua (дата звернення: 18.12.2019).
7. Панорама аграрного сектору України. URL: (дата звернення: 15.12.2019).
8. Попов С.О. Урожайність та якість соняшнику залежно від попередників та системи удобрення у зоні Східного лісостепу України. *Бюлетень Інституту сільського господарства степової зони*. 2014. № 7. С. 103–107.
9. Горкавий В.К. Управління продуктивністю аграрної праці. *Вісник СНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 11. С. 89–95.
10. Забуранна Л.В. Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 55–61..

References:

1. Kvasha S.M., Ghryghor'jev S.O. (2016). Sutnistj ta osoblyvosti aghrarnogho rynku. [The essence features of agrarian market] Visnyk Odesjkogho nacionaljnogho universytetu. Serija "Ekonomika". T. 2, pp. 56–59. [in Ukrainian]
2. Kodensjka M.Ju. (2018). Naprjamy finansuvannja investycij na vykonannja derzhavnykh ciljovykh proghram rozvytku APK Ukrajiny. [Directions of financing of investments for implementation of state target programs of development of AIC of Ukraine]. Aghroinkom, 3, pp. 27–28. [in Ukrainian]
3. Sabluk P.T. (2008). Stan i perspektyvy rozvytku aghropromyslovogho kompleksu Ukrajiny. [State and prospects of development of agro-industrial complex of Ukraine]. Ekonomika Ukrajiny, 12, pp. 4–18. [in Ukrainian]
4. Tonjuk M.O., Konceba S.M. (2015). Shljakhy pidvyshhennja efektyvnosti vyrobnyctva olijnykh kuljtur u reghioni. [Ways to improve the efficiency of oilseed production in the region]. Ekonomika APK, 3, pp. 28–33. [in Ukrainian]
5. Orlov V.V. (2016). Problemy i perspektyvy rozvytku vyrobnyctva nasinnja sonjashnyku. [Problems and prospects of sunflower seed production development]. Visnyk Kharkivsjkogho nacionaljnogho aghrarnogho universytetu im. V.V. Dokuchajeva. Serija "Ekonomichni nauky", 3, pp. 334–337. [in Ukrainian]
6. Djachenko O.V. (2018). Shljakhy pidvyshhennja urozhajnosti sonjashnyku v umovakh suchasnykh integhracijnykh procesiv Ukrajiny. [Ways of increasing sunflower yield in the conditions of modern integration processes of Ukraine]. Retrieved from: www.nbuv.gov.ua [in Ukrainian] (accessed: 18.12.2019).
7. Panorama aghrarnogho sektoru Ukrajiny. [Panorama of the agrarian sector of Ukraine]. Retrieved from: www.minagro.gov.ua [in Ukrainian] (accessed: 15.12.2019).
8. Popov S.O. (2014). Urozhajnistj ta jakistj sonjashnyku zalezhno vid poperednykiv ta systemy udobrennja u zoni Skhidnogho lisostepu Ukrajiny. [Sunflower yield and quality depending on its predecessors and fertilizer system in the Eastern forest – steppe zone of Ukraine]. Bjuletenj Instytutu siljsjkogho ghospodarstva stepovoji zony, 7, pp. 103–107. [in Ukrainian]
9. Ghorkavyj V.K. (2017). Upravlinnja produktyvnistju aghrarnoji praci. [Management of agricultural labor productivity]. Visn. SNAU. Serija "Ekonomichni nauky", 11, pp. 89–95. [in Ukrainian]
10. Zaburanna L.V. (2017). Ekonomichna efektyvnistj vyrobnyctva zerna ta shljakhy jiji pidvyshhennja v siljsjkoghospodarsjkykh pidpryjemstvakh. [Economic efficiency of grain production and ways to increase it in agricultural enterprises]. Ekonomika APK, 3, pp. 55–61. [in Ukrainian]

КОМПЛЕКСНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПОДСОЛНЕЧНИКА

Аннотация. В статье рассмотрено современное состояние производства подсолнечника в исследуемом предприятии. Комплексный экономический анализ основных показателей производства подсолнечника проведен с использованием информации из финансовой и статистической отчетности предприятия. Обоснованы место и роль производства подсолнечника для сельского хозяйства Украины и национальной экономики. В частности, доказано, что эффективное производство подсолнечника является возможным прежде всего в составе совокупности различных отраслей и видов деятельности, среди которых следует назвать производство, заготовку, хранение, переработку и реализацию семян подсолнечника и продукции его переработки. Определены условия развития производства и формирования эффективности. Проведен анализ динамики основных показателей и их влияния на формирование эффективности производства подсолнечника. Предложены основные пути повышения экономической эффективности производства подсолнечника, основным среди которых является снижение себестоимости, ведь именно поиск резервов ее снижения помогает многим хозяйствам повысить свою конкурентоспособность и избежать банкротства.

Ключевые слова: комплексный анализ, экономический анализ, экономическая эффективность, производство подсолнечника, урожайность, себестоимость, прибыль, результаты деятельности.

COMPLEX ECONOMIC ANALYSIS OF SUNFLOWER PRODUCTION EFFICIENCY

Summary. The article investigates the current state of sunflower production. According to the enterprise's reports, a complex economic analysis of the main economic indicators of sunflower production has been carried out. Its place and role for agriculture and national economy are justified. In particular, it is proved that the effective production of sunflower is possible, first of all, as part of the sunflower subcomplex, which means that the combination of various industries and activities, among which the production, harvesting, storage, processing and sale of sunflower seeds and products of its processing forms the main subcomplex production. The conditions of production development and efficiency's formation are determined. The dynamics of the main indicators and its influence on the formation of sunflower production efficiency are analyzed. The features of functioning of agriculture in general and the field of crop production in particular are determined. It is suggested as one of the factors of increasing the efficiency of sunflower production and increase of profit - increase of crop productivity. One of the factors behind the increase in yield may be the change in the variety of sunflower grown to a more efficient hybrid, which was suggested by the company. In general, a comprehensive economic analysis of sunflower production in the enterprise was carried out, using modern methods of information processing. A model for determining ways to reduce the cost of sunflower to increase profits has been developed and proposed. The main costs of sunflower articles have been identified, the cost savings and the proposed, model, cost level of sunflower, which is eligible for profit from the sale of sunflower, has been determined. The article identifies the main ways of increasing the competitiveness of sunflower in the studied enterprise, proposes as a proposal new markets for products. As a result of the study, the main ways to improve the efficiency of sunflower were identified. The basic directions of economic efficiency's increase of sunflower production are offered, the main of which is the decrease in cost price. As precisely, the search for reserves to reduce the cost price helps many farms to increase the competitiveness, avoid bankruptcy and survive in a market economy conditions.

Key words: complex analysis, economic analysis, economic efficiency, sunflower production, yield capacity, cost price, profit, results of activity.

УДК 368.17
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-7

Галущак В. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

Halushchak Valentyna
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor
of the Department of Fundamental and Special Disciplines,
Chortkiv Educational and Scientific Institute
of Entrepreneurship and Business
of Ternopil National Economic University

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО РИЗИКУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто екологічний стан України та сучасну ситуацію на ринку послуг екологічного страхування. Проаналізовано необхідність впровадження механізмів попередження екологічних ризиків, а також компенсації їхнього негативного впливу. Визначено, що на практиці потужним фінансовим механізмом перерозподілу відповідальності за відшкодування збитків від забруднення довкілля в результаті аварій, стихійних лих та катастроф є екологічне страхування. Досліджено вітчизняну правову систему, яка здійснює регулювання екологічного страхування. Проаналізовано розвиток обов'язкового страхування екологічного ризику за шкоду, нанесену здоров'ю населення й довкіллю, підприємствами різної форми власності. Окреслено загальну схему реалізації механізму страхування цивільної відповідальності за заподіяну шкоду.

Ключові слова: екологічний ризик, екологічне страхування, природоохоронна діяльність, охорона довкілля, страхування цивільної відповідальності за заподіяну шкоду.

Вступ та постановка проблеми. Питання страхового захисту екологічного ризику за останні роки набуває все більшого значення у зв'язку з необхідністю залучення недержавних ресурсів у сферу природокористування для забезпечення ефективної виробничої та екологічної безпеки різних підприємств, попередження та ліквідації аварій, захисту прав людини та довкілля.

Аналіз обсягів забруднення повітря, води та наземних екосистем показує, що частка аварійного забруднення сягає 20–30% від сукупного річного обсягу викидів забруднюючих речовин. Державні органи захисту довкілля, організації та приватні особи, які зазнали збитків від забруднення довкілля, звертаються до суду на підприємство-забруднювач з вимогою відшкодування збитку.

Однак більшість підприємств, відповідальних за аварійне або форс-мажорне забруднення, не в змозі самостійно відшкодувати збитки від забруднення та ліквідувати його наслідки, тому на практиці потужним фінансовим механізмом перерозподілу відповідальності за відшкодування збитків від забруднення довкілля в результаті аварій, стихійних лих та катастроф є екологічне страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні питання екологічного страхування є досить актуальним. Отже, основні питання страхування екологічних ризиків в Україні висвітлені в роботах таких науковців, як С. Васильченко [1], С. Козьменко [6], Г. Луцишин [4], А. Пашенцева, О. Проценко [9], Л. Решетник [10], І. Синякевич [7], С. Якимчук [13]. Зазначимо, що багато праць присвячені проблемам екологічного стану України, відшкодовування збитків, завданих довкіллю, а також питанням міжнародного досвіду екологічного страхування. Однак за очевидності смислового змісту поняття «екологічний ризик» з цього питання немає єдності думок про напрямки розвитку екологічного страхування та його державне регулювання в країні. Саме тому, незважаючи на значну кількість наукових праць у цій сфері, аналіз останніх публікацій свідчить про необхідність проведення більш глибоких досліджень щодо особливостей страхування екологічних ризиків в Україні.

Метою роботи є аналіз необхідності впровадження механізмів попередження екологічних ризиків, а також компенсації негативного впливу, завданого цим явищем; виявлення можливості застосування зарубіжного досвіду екологічного страхування в Україні для вдосконалення чинної вітчизняної системи управління природоохоронною та страховою діяльністю.

Результати дослідження. Необхідно зазначити, що в Україні після проголошення незалежності та на базі Конституції правовою основою екологічного страхування є Закони України «Про страхування» [2], «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», а також було розроблено та введено в дію Страхове законодавство, яким передбачалось прийняття інших законодавчих актів у галузі екологічного страхування. Це пов'язане із сучасним станом соціально-економічного розвитку країни. Як бачимо, сучасна вітчизняна правова система має значну кількість законодавчих та нормативних актів, які здійснюють регулювання екологічного страхування або певним чином пов'язані з навколишнім природним середовищем, однак законодавство містить прогалини, дотримується різних концепцій та не забезпечує функціонування цілісної системи екологічного страхування [1, с. 17]. Також варто зазначити, що 21 травня 2002 р. був створений проєкт Закону України «Про екологічне страхування», який мав регулювати відносини у сфері екологічного страхування та був спрямований на відшкодування шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам унаслідок аварійного забруднення довкілля. Однак 8 лютого 2005 р. його було відкликано та повернуто на доопрацювання [8].

Зазначимо, що екологічне страхування є системою заходів щодо створення та використання грошового (страхового) фонду за рахунок внесків його учасників, з коштів яких відшкодовуються економічні збитки довкіллю й здоров'ю населення, а також виплачуються інші грошові кошти в зв'язку з настанням певних страхових подій [3]. Цей вид страхування може бути як обов'язковим, так і добровільним. Економічні збитки навколишньому середовищу й здоров'ю населення можуть виникнути через такі фактори [4, с. 99]:

– аварійні та форс-мажорні обставини, що виникають за непередбачених умова, наприклад розлив ПММ на різних підприємствах внаслідок руйнування продуктопроводів або місць їх зберігання, пошкодження очисних систем внаслідок стихійних природних явищ та прориву стоків, затоплення місць складування шкідливих відходів під час повеней;

– відтермінований збиток, коли шкода довкіллю та здоров'ю населення виникає через певний проміжок часу внаслідок роботи того чи іншого підприємства (розвиток хронічних захворювань в разі викидів шкідливих речовин, поступове підкислення ґрунтів та природних вод під час вливання кислотних сполук сірки та азоту навіть у межах дозволених викидів, зниження біорізноманіття природних екосистем тощо);

– синергетичні збитки, тобто збитки, які утворюються за одночасної дії доз забруднюючих речовин, що не приводять до шкідливого впливу за окремого впливу (дія малих доз нітратів та певних медичних препаратів, канцерогенна дія суміші важких металів у малих дозах тощо);

– недостатність знань про механізми впливу різних викидів забруднюючих речовин, що приводить до необхідності використання засобів безпеки.

Саме тому метою екологічного страхування є забезпечення страхової (майнової) відповідальності за шкоду, заподіяну фізичною або юридичною особою в результаті раптового, непередбачуваного та ненавмисного забруднення навколишнього середовища. Будь-які підприємства, установи та організації, що є юридичними особами та мають виробничі потужності на території країни, повинні укласти зі страховою компанією договір на страхування екологічного ризику від пред'явлення третіми особами майнових претензій до цих підприємств (установ, організацій) щодо відшкодування збитків від забруднення довкілля. У кожному конкретному випадку під час укладання договору обумовлюється перелік забруднюючих речовин, причин аварійного забруднення та збитків, які підлягають відшкодуванню [9, с. 41]. Згідно з укладеною угодою підприємство зобов'язане сплачувати страховій компанії страхові платежі, що залежать від річного обігу підприємства та заздалегідь обумовлені у тарифній ставці.

Задля вдосконалення нормативно-методичної бази, необхідної для розвитку обов'язкового страхування екологічного ризику за шкоду, нанесену здоров'ю населення й навколишньому середовищу підприємствами різної форми власності, повинна бути розроблена загальна схема, яка дає змогу реалізувати механізм страхування цивільної відповідальності за заподіяну шкоду [11, с. 89]. Схема має включати розроблення необхідної нормативно-методичної документації та її проведення в декілька етапів (рис. 1).

Отже, інвентаризація викидів підприємств на території того чи іншого регіону повинна проводитися задля екологічного страхування та створення бази даних, яка стане інформаційною базою для всіх учасників ринку страхування. Це дасть можливість визначати завдання та напрями діяльності як потенційних страхувальників (власників або орендарів підприємств), так і страховиків. Ця інформація потрібна також місцевій адміністрації, яка може приймати необхідні рішення за кожним об'єктом залежно від форми власності, територіального статусу та інших умов.

При цьому виявлені в процесі інвентаризації параметри експлуатації підприємства та здійснювані ним викиди в довкілля можуть стати основою добровільної декларації екологічної безпеки. Це дасть змогу класифікувати всі об'єкти, які розташовані на території району, у відповідному порядку та включити їх у регіональний реєстр, що

дасть право на отримання ліцензії та проведення виробничої діяльності. За результатами інвентаризації можна скласти перелік можливих страхових випадків, які виникають під час експлуатації підприємства та заподіюють шкоду здоров'ю населенню й довкіллю.

Рис. 1. Основні етапи реалізації механізму страхування цивільної відповідальності за заподіяну шкоду

Ідентифікація власників господарюючих об'єктів в процесі впровадження механізму екологічного страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну в результаті аварії з вини власника або внаслідок форс-мажорних обставин, є важливим компонентом цього механізму, що дає змогу оцінювати реальну ситуацію з приналежності підприємств до того чи іншого державного відомства, приватної компанії або іншого власника, визначити відповідальність останніх за забезпечення технологічної відповідності об'єкта, вжити необхідних заходів для забезпечення екологічної та виробничої безпеки об'єкта. Власник найбільше зацікавлений у фінансовій забезпеченості безпеки підприємств, зокрема, за рахунок коштів укладеного договору. Крім того, присутність власника певною мірою знижує фінансові ризики страхових компаній та сприяє зменшенню страхових тарифів, що в результаті приводить до стійкості страхових взаємин у сфері природокористування.

Оцінювання екологічного ризику здоров'я населення та стану навколишнього середовища на конкретній території здійснюється з використанням двох підходів. На підставі інвентаризації викидів шкідливих речовин в атмосферу здійснюють розрахунок концентрацій різних хімічних сполук в повітрі на території району та зіставляють їх з прийнятими нормативами й захворюваністю місцевого населення, а також здійснюють розрахунок стійкості наземних і водних екологічних систем до забруднюючих сполук з використанням міжнародної методології та порівнюють його з реальними викидами хімічних з'єднань в атмосферу і на поверхню землі. Такий порівняльний аналіз концентрації та величин перевищень критичних навантажень дає можливість оцінити екологічну ситуацію в різних частинах регіону як міських, так і сільських територій [7, с. 56]. Застосування такого реалістичного та науково обґрунтованого підходу дасть змогу запустити механізм екологічного страхування підприємств, який врахує можливості всіх учасників страхових відносин. Тарифні ставки під час екологічного страхування встановлюють у відсотках від страхової суми (ліміту відповідальності); суми штрафних платежів за попередній період, що дорівнює періоду дії договору страхування та річному обсягу виробництва.

Здійснення процесу екологічного страхування має розпочинатися з оцінювання вартості підприємства, виробленої ним продукції та величини викидів у довкілля, що дає уявлення про його фінансове становище, відповідно до якого може бути розроблена реалістична структура страхового тарифу. При цьому спільно з власниками та місцевою владою розглядаються різні джерела фінансування гарантій забезпеченості екобезпеки підприємств. Реалізація процесу екологічного страхування проходить через оформлення відповідних страхових документів, типові форми яких затверджуються (погоджуються) з наглядовими органами [14].

У разі нанесення застрахованим підприємством збитку здоров'ю населення та довкіллю в результаті аварій або інших застрахованих випадків, що призвели до забруднення повітря, поверхневих та ґрунтових вод, страхова компанія зобов'язана виплатити страхове відшкодування, яке включає такі елементи (рис. 2).

Крім завдання компенсації збитків, екологічне страхування покликане стимулювати вжиття превентивних природоохоронних заходів. При цьому розмір страхового тарифу диференціюється залежно від виробництва, ризику виробничого процесу та вжиття превентивних заходів на кожному конкретному підприємстві. Під час безаварійної

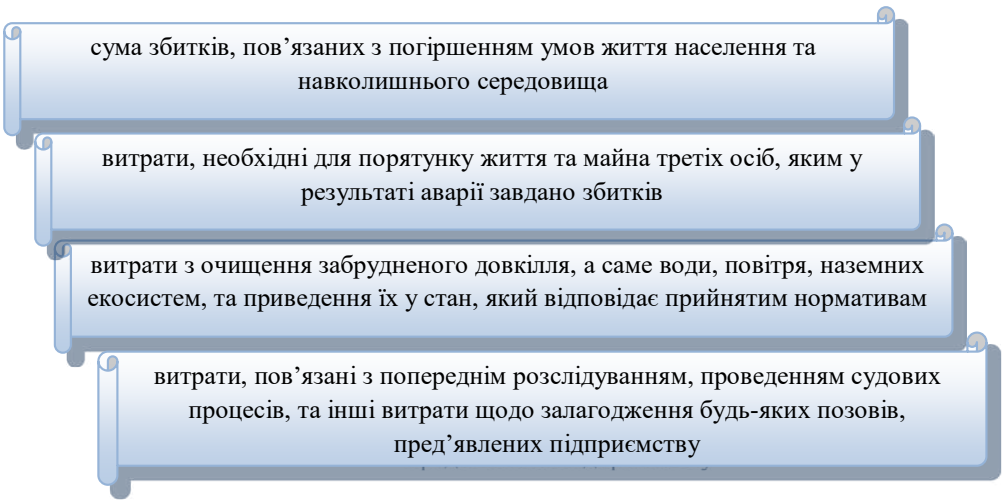

Рис. 2. Основні виплати страхової компанії

роботи страхові платежі щорічно зменшуються. За погодженням зі страховою компанією підприємство також має можливість використати частину страхових платежів на цільове фінансування власних екологічних програм та заходів покращення екологічної безпеки [14].

Впровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, що наноситься здоров'ю населення та довкіллю в результаті діяльності підприємств, потребує інституціонального механізму, що дає змогу проводити раціональне регулювання коштів, акумульованих у страхових фондах. Ці кошти можуть бути спрямовані як на розроблення превентивних заходів, які дають змогу знизити екологічний ризик, так і на ліквідацію екологічних наслідків аварійних викидів та скидів.

На перших етапах розвитку системи екологічного страхування в певному регіоні його перш за все доцільно проводити на підприємствах з підвищеною небезпекою виробничого процесу та високими викидами відходів у довкілля. Крім того, висновок страхового договору має бути обов'язковим під час реєстрації нових підприємств або перезатвердження допустимих нормативних викидів.

Загалом впровадження екологічного страхування здійснюється для вирішення пріоритетних завдань, пов'язаних із забезпеченням безпеки роботи підприємств і спрямованих на розвиток території того чи іншого регіону [6, с. 67]. Екологічне страхування є додатковим покриттям витрат на відновлення довкілля та оздоровлення населення, а нині застосовується в усіх розвинених країнах Євросоюзу, Північної Америки та Азії [10, с. 196]. На підтримку цих процесів у жовтні 2014 року Європейська Рада затвердила нову енергетичну програму для країн ЄС на період 2020–2030 років [12]. Угода містить елементи оновленої енергетичної та екологічної політики для Європи (підвищення енергетичної безпеки, зниження рівня залежності у сфері енергетики, насамперед у поставках газу з Росії, зменшення викидів парникових газів в атмосферу, розвиток відновлюваних джерел енергії). Визначено, що людству необхідна нова екологічна стратегія, яка передбачала б реальне визнання загрози зміни клімату однією з основних для всього людства, а збереження екосистеми – головною метою людства у сфері міжнародних екологічних відносин; усвідомлення необхідності спільності заходів держав та міжнародних організацій щодо ліквідації наслідків антропогенного впливу на природу та реалізації інноваційної екологічної стратегії щодо використання природних ресурсів; впровадження альтернативних методів отримання енергії, ресурсо- та енергозберігаючих технологій паралельно із запровадженням у дію концепцій екологічної свідомості, екологічної етики та раціонального використання природних ресурсів населення; реалізації стратегії щодо зменшення антропогенного впливу фізичних осіб та компаній на озоновий шар шляхом реалізації міжнародних екологічних ініціатив, екологізації економічних систем та створення мережі глобального екологічного моніторингу [12].

Зазначимо, що в більшості країн страхування відповідальності за ризик погіршення екології довкілля призначалось для вирішення проблем, які виникали в результаті постійного забруднення. Незважаючи на те, що договори страхування відповідальності за забруднення довкілля не передбачали проведення відновних робіт, обумовлювалося, що страховики зможуть підтримувати процес ліквідації наявного забруднення задля уникнення в майбутньому позовів третьої сторони, а також мінімізації вже пред'явлених позовів.

Разом з дотриманням традиційних правил страхування, тобто наявності великого числа об'єктів страхування (широке страхове поле), випадкових збитків, які мають бути точно визначені за часом та місцем виникнення, а також були перераховані у грошовому еквіваленті, зарубіжні експерти вимагають закріпити необхідність підтвердження платоспроможності страховиків [13, с. 71]. Для цього страховикам пропонується створювати відповідні резерви та укладати договори про перестрахування, щоби забезпечити виплату страхового відшкодування за вже наявними позовами. Якщо страховик не в змозі визначити обсяг своєї відповідальності за одним індивідуальним ризиком або групою однорідних ризиків і встановити суму можливого максимального збитку в такому розмірі, який не зашкодить його платоспроможності, то можливість прийняття на страхування цього ризику будуть вирішувати відповідні державні органи.

Висновки. Отже, розвиток системи страхування екологічних ризиків дає змогу зменшити витрати підприємств із задоволення претензій третіх осіб у зв'язку зі збитком, нанесеним їм забрудненням навколишнього середовища; дати гарантію постраждалим щодо одержання належних їм за законом сум відшкодування незалежно від фінансового положення підприємства-забруднювача; виконувати функції контролю за вжиттям підприємствами заходів безпеки; бути одним із джерел фінансування заходів щодо забезпечення безпеки. Саме тому екологічне страхування дає можливість отримати реальний економічний прибуток внаслідок мінімізації екологічних наслідків реалізації господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Васильченко С. Проблеми формування законодавчої моделі екологічного страхування в Україні. *Юридичний журнал*. 2003. № 12. С. 16–22.
2. Про страхування : Закон України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85 /96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 05.02.2020).
3. Екологічне страхування. URL: http://www.ueic.com.ua (дата звернення: 10.02.2020).
4. Луцишин Г. Становлення екологічного страхування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.14. С. 99–102.
5. Козьменко С. та ін. Нові вектори розвитку страхового ринку України : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 315 с.
6. Синякевич І. Інструменти екополітики: теорія і практика. Львів : ЗУКЦ, 2003. 188 с.
7. Проєкт закону про екологічне страхування. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/ zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1046&skl=5 (дата звернення: 10.02.2020).
8. Проценко О. Екологічне страхування: український аспект. *Вісник ТНЕУ*. 2012. № 3. С. 41–48.
9. Проценко О. Страхування екологічних ризиків у європейській практиці. *Вісник Черкаського університету*. 2008. Вип. 362. С. 195–201.
10. Решетник Л. Окремі правові питання розвитку екологічного страхування життя та здоров'я громадян від негативного впливу джерел підвищеної екологічної небезпеки. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 88–93.
11. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku (дата звернення: 12.02.2020).

12. Якимчук С. Екологічне страхування: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. *Схід*. 2013. Вип. 3. С. 70–74.
13. Фориншурер. URL: https://forinsurer.com/public/03/01/01/197 (дата звернення: 10.02.2020).

References:

1. Vasyljchenko S. (2003) Problemy formuvannja zakonodavchoji modeli ekologhichnogho strakhuvannja v Ukrajini [Problems of formation of the legislative model of ecological insurance in Ukraine]. *Law Journal*, no. 12, pp. 16–22.
2. Pro strakhuvannja (2020) [About insurance] The Law of Ukraine. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80 (accessed 14.02.2020).
3. Ekologhichne strakhuvannja (2019) [Environmental insurance]. Available at: http://www.ueic.com.ua (accessed 10.02.2020).
4. Lucyshyn Gh. (2010) Stanovlennja ekologhichnogho strakhuvannja. [Formation of environmental insurance]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 20, pp. 99–102.
5. Kozjmenko S. (ed.) (2012) Novi vektory rozvytku strakhovogho rynku Ukrajiny: monoghrafija [New vectors of development of the insurance market of Ukraine: monograph]. Sumy : University Book, 315 p.
6. Synjakevych I. (2003) Instrumenty ekopolityky: teorija i praktyka [Tools of Ecopolitics: Theory and Practice]. Lviv : ZUKTS, 188 p.
7. Proekt zakonu pro ekologhichne strakhuvannja (2002) [Draft Law on Environmental Insurance]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc 4_2?id=&pf3516=1046&skl=5 (accessed 10.02.2020).
8. Procenko O. (2012) Ekologhichne strakhuvannja: ukrajinsjkyj aspekt [Environmental insurance: the Ukrainian aspect]. *TNEU Bulletin*, no. 3, pp. 41–48.
9. Procenko O. (2008) Strakhuvannja ekologhichnykh ryzykiv u jevropejsjkij praktyci [Environmental risk insurance in European practice]. *Bulletin of Cherkasy University*, vol. 362, pp. 195–201.
10. Reshetnyk L. (2013) Okremi pravovi pytannja rozvytku ekologhichnogho strakhuvannja zhyttja ta zdorov'ja ghromadjan vid neghatyvnogho vplyvu dzherel pidvyshhenoji ekologhichnoji nebezpeky [Selected legal issues for the development of environmental life and health insurance from the negative impact of sources of increased environmental risk]. *Historical Law Journal*, no. 2, pp. 88–93.
11. Cili stalogho rozvytku 2016–2030 [Sustainable Development Goals 2016–2030]. Available at: http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku (accessed 12.02.2020).
12. Jakymchuk S. (2013) Ekologhichne strakhuvannja: svitovyj dosvid ta perspektyvy vprovadzhennja v Ukrajini [Environmental insurance: world experience and prospects for implementation in Ukraine]. *East*, vol. 3, pp. 70–74.
13. Forynshurer (2020) Available at: https://forinsurer.com/public/03/01/01/197 (accessed 10.02.2020).

ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РИСКА В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье рассмотрены экологическое состояние Украины и современная ситуация на рынке услуг экологического страхования. Проанализирована необходимость внедрения механизмов предупреждения экологических рисков, а также компенсации их негативного влияния. Определено, что на практике мощным финансовым механизмом перераспределения ответственности за возмещение ущерба от загрязнения окружающей среды в результате аварий, стихийных бедствий и катастроф является экологическое страхование. Исследована отечественная правовая система, которая осуществляет регулирование экологического страхования. Проанализировано развитие обязательного страхования экологического риска за вред, нанесенный здоровью населения и окружающей среде, предприятиями разной формы собственности. Определена общая схема реализации механизма страхования гражданской ответственности за причиненный вред.

Ключевые слова: экологический риск, экологическое страхование, природоохранная деятельность, охрана окружающей среды, страхование гражданской ответственности за причиненный вред.

FEATURES OF ENVIRONMENTAL RISK INSURANCE IN UKRAINE

Summary. The ecological state of Ukraine and the current situation of the market of environmental insurance services are considered. The necessities of introduction of mechanisms for prevention of environmental risks, as well as compensation for their negative impact are analyzed. It has been identified that in practice, a powerful financial mechanism for redistributing liability for damages from environmental pollution as a result of accidents, natural disasters and disasters is environmental insurance. The domestic legal system that regulates environmental insurance or is in some way related to the environment, but which contains gaps and does not ensure the functioning of a comprehensive environmental insurance system, has been investigated. It is established that the purpose of environmental insurance is to provide insurance (property) liability for damage caused by a natural or legal person as a result of sudden, unpredictable and unintentional pollution of the environment. It is proved that enterprises, institutions and organizations, which are legal entities and have production facilities in the territory of the country, must conclude an agreement with the insurance company for environmental risk insurance against third parties claiming property claims against these enterprises (institutions, organizations) for compensation of losses from pollution. The development of compulsory environmental risk insurance for damage to the health of the population and the environment by enterprises of different ownership is analyzed. In order to improve the regulatory framework necessary for the development of compulsory insurance of environmental risk for damage to the health of the population and the environment by enterprises of different ownership, a general scheme that will allow to implement a mechanism of civil liability insurance for the damage caused. It has been analyzed that in addition to the task of compensation for losses, environmental insurance is intended to stimulate preventive environmental measures. It is proved that the introduction of environmental insurance is carried out to address the priority tasks related to ensuring the safety of enterprises and aimed at the development of the territory of a region.

Key words: environmental risk, environmental insurance, environmental protection, environmental protection, civil liability insurance for the damage caused.

УДК 330.341.1
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-8

Гаращук О. В.
доктор економічних наук, професор,
начальник відділу комунікацій та міжнародного співробітництва
Державної служби якості освіти України
Куценко В. І.
доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Державної установи «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»

Garashchuk Olena
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Department head of Communications and International Cooperation
State Service of Education Quality of Ukraine
Kutsenko Vira
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Honored Scientist of Ukraine
Chief Researcher of Department
of Natural-Technogenic and Environmental Safety
Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable
Development of the National Academy of Sciences of Ukraine"

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено проблеми розвитку освіти в умовах демографічної кризи, інтенсифікації процесів євроінтеграції та глобалізації. Розкрито роль освітньої сфери у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку. Узагальнено наукові підходи до трактування якості освіти, окреслено перелік її складових частин. На основі проведеного аналізу зроблено висновки про необхідність активізації інноваційних технологій у навчальній діяльності задля досягнення високої якості освіти та підготовки конкурентоспроможних фахівців. Визначено загрози деформацій у забезпеченні сталого соціально-економічного та освітнього розвитку. Визначено вплив негативних факторів на цей процес. Запропоновано заходи подолання негативного впливу останніх. Обґрунтовано важливість та необхідність посилення ролі трансформованої освіти у забезпеченні сталого розвитку та євроінтеграції, а також дотримання принципів безперервності, субсидіарності, готовності, взаємодії, комунікації, інтеграції, спрямованості та передбачуваності.

Ключові слова: трансформація, освіта, сталий розвиток, євроінтеграція, фінансове забезпечення.

«Мало мати добрий розум,
головне – добре його застосовувати»
Рене Декарт

Вступ та постановка проблеми. Світова практика свідчить про те, що в умовах глобалізації, євроінтеграції та демографічної кризи освіту слід розглядати як важливий чинник мінімізації негативних наслідків соціально-економічного розвитку. Водночас розбудова національної економіки висуває нові вимоги до системи освіти, зокрема до її якості, адже перехід до соціально орієнтованої економіки, що базується на новітніх технологіях та інформатизації, потребує розвитку трудової активності працівника. Високий професіоналізм, ефективність сприйняття новацій, відповідальність за результати своєї діяльності, можливість самовдосконалення є вимогами, які висуває розвиток науково-технічного прогресу, що потребує розвитку людини. Останнього вимагає збільшення частки сукупного працівника в національному доході країни.

Нині якісні параметри української системи освіти не дають змогу належним чином здійснювати покладені на неї функції, зокрема сприяти забезпеченню сталого розвитку. При цьому, на жаль, спостерігається тенденція зниження якості освіти. Якщо, скажімо, у 2010 р. Україна за цим показником посідала серед 148 країн світу 56 місце, то у 2011 р. – 62, у 2012 р. – 70, у 2014 р. – 79. До речі, питанням якості освіти велика увага приділяється практично в усіх країнах Європейського Союзу, де вже з початку 80-х рр. минулого століття запроваджена система управління освітою, орієнтована на ефективність галузі [1; 2; 3].

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. зазначено, що для нового якісного прориву в освіті необхідно вдосконалити нормативно-правове забезпечення; розробити стандарти, зорієнтовані на трансформацію галузі, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників відповідно до вимог інноваційного розвитку освіти, реалізацію сучасних технологій [4].

Україна проголосила курс на інноваційний розвиток, спрямований на:

− зростання економіки;

− створення відповідної динаміки взаємного доповнення між великими й малими підприємствами;

– формування оптимального балансу ресурсів у такий спосіб, щоби вони відповідали структурі інноваційної моделі розвитку та структурі потреб основних груп споживачів тощо.

Все це потребує креативних фахівців, здатних поєднувати знання та інноваційність як сучасні складові частини нового вектору розвитку економіки й суспільства, а також розробляти продуктивні та технологічні нововведення, створювати й продукувати якісно нові форми в будь-якому вигляді, успішно поєднуючи інноваційні ідеї, сучасні технології та культуру, адже, як стверджує багато фахівців, креативність персоналу є одним із чинників примноження інтелектуального капіталу країни [5; 6; 7].

Це особливо важливо нині, щоби забезпечити прискорення соціально-економічного розвитку, адже сьогодні валовий внутрішній продукт в Україні не досяг і 70% рівня 1990 р. Отже, не дивно, що за життєвим рівнем наша країна посідає одне з останніх місць не лише в Європі, але й на теренах пострадянських країн. У таких умовах і науковці, і практики шукають шляхи виходу з цієї ситуації. Серед останніх важливу роль відіграє освіта, покликана підготувати особистість як носія креативного потенціалу до життя у глобальному вимірі, а це потребує трансформації всього освітнього процесу, метою якого є:

– посилення соціальної спрямованості функціонування державних і суспільних інститутів у відповідній сфері;

– перетворення останніх на ефективне знаряддя вирішення політичних, економічних прав і соціальних гарантів усім громадянам України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На необхідність такого підходу вказує у своїх дослідженнях багато науковців, серед яких варто назвати Г. Беккера, О. Борисенка, Г. Вільсона, Г. Гретлера, Дж.С. Мілля, Т. Шульца, К. Грищенка, Є. Бойка, О. Василика, М. Євтуха, В. Євтушевського, Г. Єрохіна, О. Кириленко, Н. Левчук, О. Навроцького, В. Тропініної, С. Черепанової, В. Яблонського.

Метою статті є дослідження й обґрунтування необхідності трансформацій в освітній сфері, які забезпечать освіті умови для сприяння сталому соціально-економічному розвитку країни, прискорення процесу інтеграції України в єдиний освітній європейський простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Умови глобалізації та євроінтеграції, що відбуваються у світі, потребують:

– адаптації населення до нових умов життєдіяльності;

– якісно нової робочої сили, що володіє високими параметрами фізичного, психічного та соціального здоров'я, а також освітньо-фахового рівня.

Трансформація освіти України тісно пов'язана з її інтеграцією в європейський освітній простір, який сприяє розширенню можливостей випускників навчальних закладів, зростанню мобільності громадян на європейському ринку праці. В цьому контексті в нашій країні відбувається вжиття багатьох заходів, зокрема, щодо досягнення європейських стандартів якості освіти із застосуванням порівняльних критеріїв, механізмів і методів їх оцінювання відповідно до вимог ENQA, створення умов для мобільності студентів, викладачів, дослідників вищої школи [8].

Завданням освіти є перш за все задоволення потреб суспільства у висококваліфікованих кадрах, індивідуума – в оновленні та вдосконаленні професійних знань, самореалізації та самовдосконаленні. Вирішенню цих завдань сприяє перш за все якісна освіта.

У Всесвітній декларації з вищої освіти, яка була ухвалена на Міжнародній конференції у 1998 р., якість освіти визначена як багатовимірне поняття, що охоплює різні аспекти діяльності навчальних закладів, зокрема навчальні та академічні програми, навчальні й дослідницькі ресурси, досить широке коло факторів, які впливають на формування зазначеної категорії (рис. 1). Загалом якість – це динамічний процес, спрямований на досягнення цілковитої відповідності визначеним стандартам.

Досягненню високої якості у сфері освіти приділяється багато уваги останнім часом в Україні. В цьому контексті заслуговує на увагу створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Основним завданням його діяльності є реалізація державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти. Національне агентство:

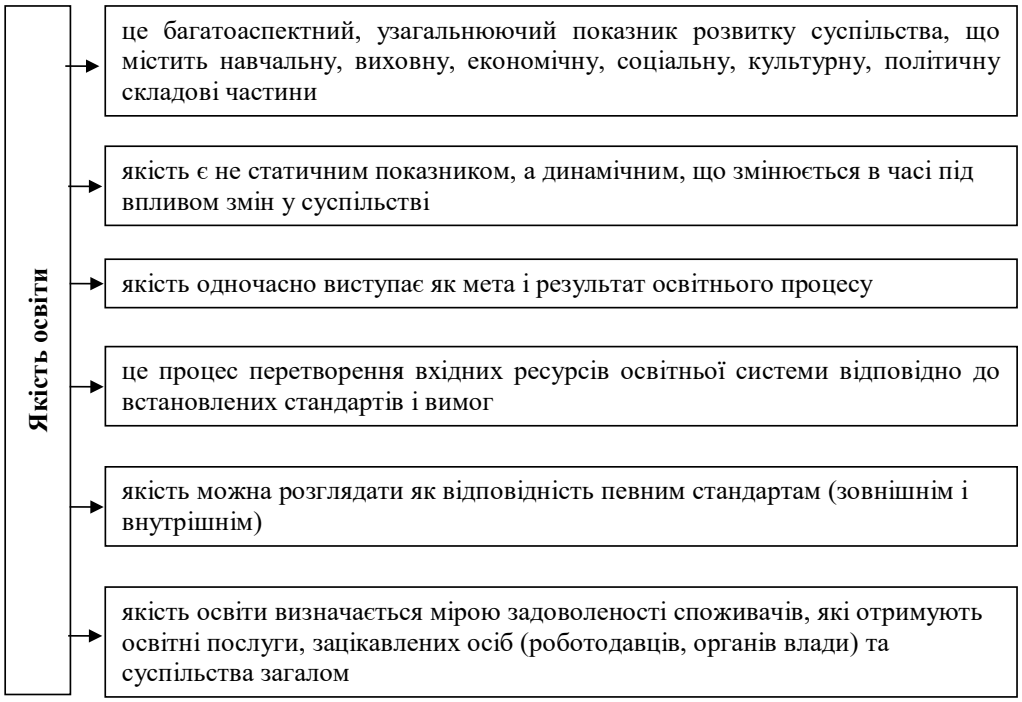

Рис. 1. Основні складові частини якості освіти

– формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти;

– розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його на затвердження Міністерству освіти і науки України;

– аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів;

– здійснює ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензій на проведення освітньої діяльності;

– погоджує стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю, розроблені Міністерством освіти і науки України;

– формує єдину базу даних, запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти;

– проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою;

– акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

– бере активну участь у формуванні показників державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою та рівнем вищої освіти й спеціальностями у порядку, встановленому законом [9].

Досягнення високої якості освіти потребує забезпечення цього показника в усіх складових частинах освітнього процесу, зокрема навчального процесу, таких як:

– якість маркетингу освітнього закладу, що дасть змогу підвищити рівень обізнаності організації (навчального закладу) щодо споживачів, їх потреб, а також конкурентів за допомогою сучасних маркетингових підходів та інструментів;

– якість педагогічних і науково-педагогічних кадрів (як світовий, так і вітчизняний досвід засвідчує, що високий професіоналізм та компетентність професорсько-викладацького складу є головними передумовами якісних результатів освітнього процесу);

– якість навчальних програм (чим більше навчальні програми будуть адаптовані до конкретної освітньої потреби, індивідуалізовані, тим краще будуть результати навчального процесу);

– якість навчально-методичного забезпечення, що відіграє важливу роль під час організації навчального процесу;

– якість менеджменту (від кваліфікації та професіоналізму керівних кадрів залежить стан управління навчальним процесом, усіма його складовими частинами (прогнозування, планування, організація, мотивація, контроль));

– якість корпоративної культури, відсутність якої може нівелювати всі зусилля учасників освітнього процесу;

– якість учнів, студентів, слухачів, адже освітній процес є двостороннім (відсутність необхідної підготовки у слухачів, готовності до навчання, саморозвитку знижує якість навчального процесу);

– якість матеріально-технічного забезпечення (комфортні умови навчання, наявність комп'ютерних і мультимедійних засобів дають змогу застосовувати новітні технології навчальної діяльності, підвищувати ефективність навчального процесу);

– якість трансферту знань, використання дистанційних технологій навчання, що сприяє підвищенню якості знань;

– якість соціального капіталу, що є основною передумовою формування мережевого партнерства, підвищення якості та ефективності навчання [10; 11];

– якість вхідної інформації, вчасного доведення її до учасників освітнього процесу.

Останнє особливо відчутно виявляється в умовах формування суспільства знань, коли конкурентні переваги різних країн все більше визначаються не стільки багатством природних ресурсів, скільки технічними інноваціями, застосуванням знань, вмілим використанням новітньої інформації.

До речі, на цьому загострюється увага також у Проєкті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 р., в якій передбачено необхідність:

– створення інформаційного суспільства на базі інформаційно-комунікаційних технологій;

– стимулювання використання результатів наукових досліджень і розробок для інноваційного розвитку економіки;

– розвитку інтелектуального потенціалу нації шляхом забезпечення конкурентоспроможності освіти, модернізації культурної політики та сприяння соціальній і громадській активності людини.

Інноваційні технології за умови їх ефективного використання в навчальному процесі сприяють формуванню й накопичуванню індивідуальних здібностей, які лежать в основі продуктивної праці; підвищенню якості робочої сили та розвитку інтелектуального потенціалу нації. Іншими словами, освіта відіграє вирішальну роль у формуванні довгострокового економічного зростання, розвитку людського капіталу, створенні передумов для активізації інноваційної діяльності.

Світова практика свідчить про те, що фундаментальна наука й прикладні дослідження слугують потужним джерелом інновацій, сприяють формуванню нових наукоємних технологій. Концепція знаннєвої економіки сфокусувала увагу на тому, що фундаментальна наука, прикладні дослідження та розробки є потужними джерелами інновацій, які сприяють формуванню новітніх наукоємних та інформаційно-технологічних секторів національної економіки, посилюючи конкурентоспроможність останньої.

Державні інвестиції в людський капітал трансформуються в позитивні зовнішні екстерналії для суспільства, підвищення рівня доходів відповідних груп населення. Особливо відчутно це проявляється в умовах формування суспільства знань. Інноваційність – це втілення знань, що генеруються на базі інформацій, а також використання їх для забезпечення інноваційного розвитку освітньої сфери. Водночас інноваційність сприяє результативній діяльності освітньої сфери, конкурентоспроможності випускників навчальних закладів. Посилення інноваційної активності, формування інтелектуального потенціалу суспільства для реалізації поставлених у цьому напрямі завдань стають передумовами інтенсифікації інформаційного потоку, що сприяє підвищенню ролі інформаційного забезпечення. Водночас, як показали результати наших досліджень, рівень інноваційної активності в освітній сфері України нині є недостатнім. Він не відповідає тенденціям інноваційного процесу в освітній сфері країн Західної Європи, тому вкрай важливим є вирішення цієї проблеми. Одним зі шляхів прискорення впровадження інноваційної моделі розвитку освітньої сфери є всебічний розвиток людського капіталу шляхом:

– сприяння забезпеченню зростання реальних доходів населення, зокрема за рахунок підвищення оплати праці;

– стимулювання впровадження індивідуальних інвестицій у людський капітал;

– активізації розвитку інтеграції наявних фінансових ресурсів у процесі утворення корпоративних структур;

– прискорення впровадження нових технологій, активізації інноваційних процесів задля розроблення та впровадження в усіх ланках освітньої діяльності;

– підвищення конкурентного статусу освітніх суб'єктів тощо [12].

Світова практика свідчить про те, що прискоренню інноваційної діяльності в освітній сфері сприяє дотримання таких правил поведінки:

− ефективне керівництво, яке забезпечує єдність команди фахівців;

− заохочення персоналу до більш ефективного впровадження інновацій;

− системно-процесний підхід, що дає змогу більш ефективно управляти інноваціями як процесом, забезпечувати ефективну систему управління (всі процеси є взаємозалежними, тобто впливають один на одного);

− вдосконалення та самоорганізація, що перебувають у постійному русі, змінюються, трансформуються, набувають різних форм;

− обґрунтованість у прийнятті рішень, адже ефективне рішення ґрунтується на аналізі інформації, оброблення якої має бути побудовано за принципом доступності та наочності;

− адекватність та коректність у стосунках із зовнішнім світом тощо.

Реалізація вищезазначених правил сприятиме прискоренню інноваційного розвитку в освітній сфері, дасть можливість галузі піднятись у рейтингу конкурентоспроможності, а також дасть змогу подолати бар'єри на шляху інтеграції відповідної української галузі в європейський освітній простір. Перехід освітньої галузі на інноваційний шлях розвитку потребує комплексного розвитку всіх її ланок, доведення суб'єктів господарювання до конкурентоспроможного рівня. До речі, у високорозвинених країнах світу, де понад 70% у структурі валового внутрішнього продукту складають послуги, підвищується роль освіти, зокрема, в досягненні сталого розвитку [13]. Щоправда, для забезпечення останнього необхідно створювати умови, підвищувати частку наукоємних виробництв у загальному обсязі послуг, які є суттєвими факторами досягнення сталого соціально-економічного розвитку, зростання добробуту населення.

Таким чином, розвиток освіти є стимулюючим чинником прискорення прогресу та зростання продуктивності праці, успішного вирішення соціальних проблем. Освітня діяльність безпосередньо пов'язана з інноваційно-інформаційною сферою. Водночас слід нагадати про те, що на ринку освітніх послуг виграє той, хто сприяє формуванню освітньо-наукового сегменту соціальної сфери шляхом:

− розширення асортименту послуг та диверсифікації організацій, які їх надають;

− активного розвитку маркетингових заходів;

− оптимізації мережі закладів освіти;

− вдосконалення системи основних функцій не лише освітнього, але й фінансового менеджменту, основними функціями якого є:

− участі в розробленні бізнес-планів навчальних закладів;

− забезпечення виконання закладами освіти фінансових договорів;

− здійснення оперативної фінансової роботи, пов'язаної з фінансуванням діяльності кожного освітнього закладу;

− аналізу та оцінювання фінансового потенціалу як галузі загалом, так і конкретного навчального закладу зокрема за таким алгоритмом:

1) визначення системи показників;

2) виявлення чинників, які впливають на його стан і розвиток;

3) оцінювання взаємозв'язків економічного, педагогічного та фінансового потенціалів;

− забезпечення повноти та своєчасності платежів як до бюджетних так і до позабюджетних цінових фондів;

− контролю за платоспроможністю навчальних закладів, виконанням фінансових планів тощо (табл. 1).

Як видно з даних табл. 1, зниження видатків зведеного бюджету характерне для вищої та професійно-педагогічної освіти, що негативно позначилось на підготовці робочої сили, тобто основи розвитку економіки та забезпечення соціально-економічної сталості загалом.

Зрозуміло, що фінансовий стан освітньої сфери залежить від реальної ситуації в економіці. Нині у розвинених країнах світу на фінансування початкової та середньої освіти виділяється до 30% приросту ВВП, а на вищу освіту – 8–15% [15; 16; 17]. В Україні цей показник значно менше. Якщо, наприклад, видатки на освіту у Данії становлять 8,8% ВВП, у США – 8%, у Бельгії – 8,3%, у Швеції – 7,7%, то в нашій країні – 8–10% від оптимального. При цьому в Україні понад 95% видатків здійснюються за рахунок ресурсів зведеного бюджету держави. До речі, бюджетне фінансування української освіти впродовж багатьох років залишається недостатнім, зокрема, відповідно до критеріїв соціальної безпеки. Воно не відповідає також критерію вітчизняної Методики оцінки рівня економічної безпеки.

Недостатнє фінансове забезпечення освітньої сфери формує незадовільну структуру витрат, необхідних для надання освітніх послуг. Так, 80% загального обсягу коштів – це кошти, що виділяються на оплату праці та соціальне страхування. Менше 20% спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної та навчальної бази, що негативно позначається на якості знань, які отримують школярі, студенти, слухачі тощо.

Отже, не дивно, що останнім часом усе активніше поширюється практика перекладання проблем матеріального забезпечення навчальних закладів на батьків – основних спонсорів освітньої діяльності. В цих умовах важливим є втручання держави щодо:

− забезпечення кореляції між рівнем освіти й отриманим доходом;

− перерозподілу фінансових ресурсів між державою й батьками зі зміщенням частки освітніх витрат у бік батьків;

Таблиця 1

Динаміка видатків зведеного бюджету на освіту, % до загальних видатків

Рік	На освіту, всього	На дошкільну освіту	На загальну середню освіту	На професійно-технічну освіту	На вищу освіту
2000	14,7	1,6	5,3	0,9	4,7
2005	18,1	2,0	7,4	1,1	5,7
2010	21,1	2,7	8,7	1,4	6,6
2015	16,8	2,7	7,3	0,9	4,6
2016	15,5	2,4	6,8	0,7	4,2
2017	16,8	2,7	8,0	0,8	3,7
2000–2017, +, -	+2,1	+1,1	+2,7	-0,1	-1,0

Джерело: [14, с. 11]

– розширення практики пільгового освітнього кредитування за рахунок бюджетних коштів;

– фінансування навчальних закладів;

– впровадження ринкових механізмів щодо забезпечення якості освітніх послуг, підвищення результативності діяльності навчальних закладів.

Висновки. Таким чином, щоби забезпечити в Україні сталий розвиток, прискорити досягнення соціально-економічних стандартів західноєвропейських країн, зменшити залежність нашої країни від зарубіжних наукоємних технологій, необхідно суттєво підвищити ефективність функціонування освітньо-наукової сфери на основі інноваційного розвитку, тобто актуальною залишається необхідність розроблення теоретичних і практичних аспектів діяльності освітньої сфери з дотриманням наукових принципів і засад відповідно до особливостей ринкової економіки.

Посиленню ролі освіти у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку сприяють оцінювання та реєстр ризиків, притаманних конкретній громаді та місцевості, визначення пріоритетів діяльності, підтримка зв'язків із громадськістю. Добре поінформована громадськість здатна більш адекватно реагувати на надзвичайну ситуацію, мінімізувати її негативні наслідки. Водночас не допускається розголошення конфіденційної інформації. При цьому важливо забезпечити взаємодію у цьому контексті між державними та приватними навчальними закладами, а також із громадськими організаціями. Така співпраця дає змогу розробляти спільні підходи до вирішення тих чи інших проблем, сприяє забезпеченню сталого розвитку та прискоренню євроінтеграційних процесів в освітній діяльності. Цьому має сприяти також дотримання таких засад (рис. 2).

Отже, в контексті трансформації української освіти, прискорення її інтеграції в єдиний освітній простір необхідними є активізація інноваційної діяльності в навчальних закладах, розроблення та впровадження нових інноваційних освітніх технологій, спрямованих на підвищення якості освітніх послуг та підготовку конкурентоспроможних кадрів.

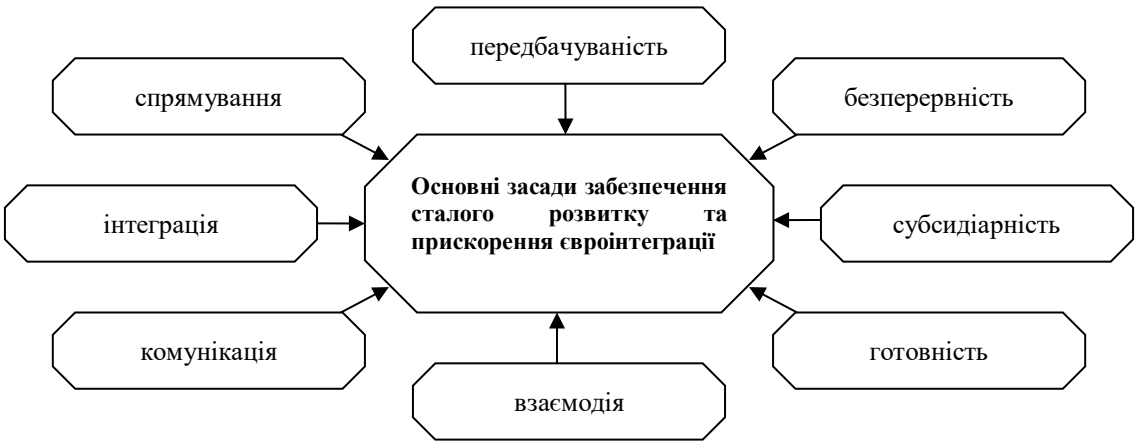

Рис. 2. Основні принципи забезпечення сталого розвитку та прискорення процесу євроінтеграції

Список використаних джерел:

1. Горин В. Бюджетне фінансування освіти в світлі критеріїв соціальної безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка*. 2010. Вип. 15. С. 248–255.
2. Бєляєв О. та ін. Соціальна економіка : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 196 с.
3. Салюта Ю. Соціалізація економіки: об'єктивна необхідність та основні напрями в Україні : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 ; Київський національний економічний університет. Київ, 2004. 205 с.
4. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні до 2021 р. : Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 / Президент України. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page (дата звернення: 03.03.2020).
5. Марчук Л. Механізм управління творчою активністю персоналу підприємства як засіб інноваційної трансформації виробництва. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 359–367.
6. Новікова М., Боровик М. Організація системи управління знаннями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 7. Ч. 3. С. 134–137.
7. Буковинська М., Нечаєв О. Креативність персоналу як необхідна якість формування соціального капіталу. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2013. № 51. С. 122–128. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npnukht_2013_51_18.pdf (дата звернення: 03.03.2020).
8. Радомська Л., Стадній А. Українська система вищої освіти: переваги й недоліки Болонського процесу. *Гуманізм та освіта – 2010* : електронне наукове видання матеріалів конференції. URL: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Radomska_Stadniy.php (дата звернення: 03.03.2020).
9. Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 244. Редакція від 28 серпня 2019 р., підстава 761-2019-п / Кабінет Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-%D0%BF (дата звернення: 03.03.2020).
10. Олійник В. Теоретико-методологічні засади державного управління післядипломною освітою в контексті євроінтеграції. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2016. 500 с.
11. Клімова Г. Якість вищої освіти: європейський вибір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1(28). С. 203–210.
12. Жаліло Я. та ін. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. Київ : НІСД, 2006. 120 с.

13. Бовин А., Чередникова Л., Якимович В. Управление инновациями в организации : учебное пособие по специальности «Менеджмент организации». Москва : Омега-Л, 2009. 415 с.
14. Вища освіта в Україні у 2017 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 298 с.
15. Луніна І. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин. Київ : Наукова думка, 2006. 432 с.
16. Павлюк К. Видатки бюджетів на розвиток людського капіталу як чинник економічного зростання. *Фінанси України*. 2006. № 9. С. 30–44.
17. Шахова Г., Боженко И. Государственные расходы и социально-экономическое развитие. *Финансы*. 2005. № 8. С. 61–66.

References:

1. Horin V. (2010) Byudzhetne finansuvannya osvity v svitli kryteriyiv sotsial'noyi bezpeky [Budget financing of education in the light of social security criteria]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya". Seriya: Ekonomika* [Scientific notes of the Ostroh Academy National University. Economy series], iss. 15, pp. 248–255.
2. Belyayev O. and others (2005) *Sotsial'na ekonomika. Navchal'nyy posibnyk* [Social Economy. Tutorial]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
3. Saluyta Yu. (2004) *Sotsializatsiya ekonomiky: ob'yektyvna neobkhidnist' ta osnovni napryamy v Ukrayini* [Socialization of the economy: objective need and main directions in Ukraine] (PhD dissertation), Kyiv : Kyiv National University of Economics.
4. Pro natsional'nu stratehiyu rozvytku osvity v Ukrayini do 2021 r. [About the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021]. Presidential Decree of June 25, 2013 No. 344/2013. Available at: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page (accessed 3 March 2020).
5. Marchuk L. (2014) Mekhanizm upravlinnya tvorchoyu aktyvnistyu personalu pidpryyemstva yak zasib innovatsiynoyi transformatsiyi vyrobnytstva [The mechanism of management of creative activity of the personnel of the enterprise as a means of innovative transformation of production]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, no. 1, pp. 359–367.
6. Novikova M., Borovyk M. (2014) Orhanizatsiya systemy upravlinnya znannyamy [Organization of knowledge management system]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series], iss. 7, p. 3, pp. 134–137.
7. Bukovyns'ka M., Nechayev O. (2013) Kreatyvnist' personalu yak neobkhidna yakist' formuvannya sotsial'noho kapitalu [Personnel creativity as a necessary quality of social capital formation]. *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu kharchovykh tekhnolohiy* [Scientific papers of the National University of Food Technologies], no. 51, pp. 122–128. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npnukht_2013_51_18.pdf (accessed 3 March 2020).
8. Radoms'ka L., Stadniy A. (2010) Ukrayins'ka systema vyshchoyi osvity: perevahy y nedoliky Bolons'koho protsesu [The Ukrainian higher education system: advantages and disadvantages of the Bologna process]. Electronic scientific publication of materials of conference *Humanizm ta osvita – 2010*. Vinnytsia : Vinnytsia National Technical University. Available at: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Radomska_Stadniy.php (accessed 3 March 2020).
9. Pro utvorennya Natsional'noho ahent·stva iz zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity [On the establishment of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 15, 2015 No. 244. Revision as of August 28, 2019, ground 761-2019-п. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-%D0%BF (accessed 3 March 2020).
10. Olyinyk V. (2016) *Teoretyko-metodolohichni zasady derzhavnoho upravlinnya pislyadyplomnoyu osvitoyu v konteksti yevrointehratsiyi* [Theoretical and methodological principles of public administration of postgraduate education in the context of European integration]. Lutsk : Private Joint Stock Company "Volyn Regional Printing House". (in Ukrainian)
11. Klimova H. (2016) Yakist' vyshchoyi osvity: yevropeys'kyy vybir [Higher Education Quality: A European Choice]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho"* [Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine"], no. 1(28), pp. 203–210.
12. Zhalilo Ya. and others (2006) *Problemy ta priorytety formuvannya innovatsiynoyi modeli rozvytku ekonomiky Ukrayiny* [Problems and priorities of formation of innovative model of development of economy of Ukraine]. Kyiv : NISD. (in Ukrainian)
13. Bovin A., Cherednikova L., Yakimovich V. (2009) *Upravleniye innovatsiyami v organizatsii : uchebnoye posobiye* [Organizational Innovation Management : A Tutorial]. Moscow : Omega-L. (in Russian)
14. State Statistics Service of Ukraine. (2018) *Vyshcha osvita v Ukrayini u 2017 rotsi: statystychnyy zbirnyk* [Higher education in Ukraine in 2017: statistical compilation]. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny.
15. Lunina I. (2006) *Derzhavni finansy ta reformuvannya mizhbyudzhetnykh vidnosyn* [Public Finance and Intergovernmental Budget Reform]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
16. Pavlyuk K. (2006) Vydatky byudzhetiv na rozvytok lyuds'koho kapitalu yak chynnyk ekonomichnoho zrostannya [Expenditure budgets for human capital development as a factor of economic growth]. *Finansy Ukrainy*, no. 9, pp. 30–44.
17. Shakhova G., Bozhenko I. (2005) Gosudarstvennyye raskhody i sotsial'no-ekonomicheskoye razvitiye. [Government spending and socio-economic development]. *Finansy*, no. 8, pp. 61–66.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Аннотация. В статье исследованы проблемы развития образования в условиях демографического кризиса, а также интенсификации процессов евроинтеграции и глобализации. Раскрыта роль образовательной сферы в обеспечении устойчивого социально-экономического развития. Обобщены научные подходы к трактовке качества образования, определен перечень ее составляющих. На основе проведенного анализа сделаны выводы о необходимости активизации инновационных технологий в учебной деятельности с целью достижения высокого качества образования и подготовки конкурентоспособных специалистов. Определены угрозы деформаций в обеспечении устойчивого социально-экономического и образовательного развития. Определено влияние негативных факторов на этот процесс. Предложены меры преодоления негативного влияния последних. Обоснованы важность и необходимость усиления роли трансформированного образования в обеспечении устойчивого развития и евроинтеграции, а также соблюдения принципов непрерывности, субсидиарности, готовности, взаимодействия, коммуникации, интеграции, направленности и предсказуемости.

Ключевые слова: трансформация, образование, устойчивое развитие, евроинтеграция, финансовое обеспечение.

TRANSFORMATION OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND EUROPEAN INTEGRATION

Summary. The article studies the role of education as a leading factor in ensuring the country's socio-economic development on the principles of sustainable development, which is especially relevant in the current conditions of the demographic crisis, the intensification of the processes of European integration and globalization. The theoretical and methodological prerequisites for the growth of education requirements in the conditions of economic development on an innovative basis, the formation of the economy and knowledge society are highlighted. The scientific approaches to the interpretation of the quality of education are generalized and a list of its components is outlined. It is emphasized that high-quality education contributes not only to sustainable, but also dynamic growth of the country with significant social and economic effects. The review and understanding of the main approaches that ensure the quality of education. Based on the analysis, conclusions are drawn about the need to enhance innovative technologies in educational activities in order to achieve high quality education and the training of competitive specialists. The threats that can cause deformations in ensuring sustainable socio-economic and educational development are identified. Based on the analysis of the system of indicators for the development of education in Ukraine, factors that are threatening in order to achieve European standards for the quality of education are identified. The experience of European countries in financing education, an important factor in achieving high quality indicators in educational activities, is evaluated. It is noted that in order to achieve high-quality indicators in the activities of education, it is necessary to reform it in the direction of turning it into an instrument for implementing a strategy for integrated socio-economic development. It is concluded that it is necessary to intensify innovative technologies in educational activities in order to improve the training of competitive specialists who can ensure sustainable development in Ukraine. In the article suggestions were made to improve the financial support of transformation processes in the educational sphere by introducing market mechanisms, ensuring the quality of educational services, and increasing the effectiveness of educational institutions. It is emphasized that in the process of education transformation in the context of ensuring sustainable development and European integration, it is important to observe the following principles: predictability, continuity, subsidiarity, willingness, interaction, communication, integration and the like. The necessity of enhancing the modernization of education, an important factor in ensuring sustainable socio-economic development and the entry of the Ukrainian educational sphere into a single European educational space, is substantiated.

Key words: transformation, education, sustainable development, European integration, financial support.

УДК 336.7:339.5
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-9

Голюк В. Я.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Дергачова Г. М.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки і підприємництва
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Holiuk Viktoriia
Ph.D. (Economics),
Associate Professor of Management Department
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Dergachova Hanna
Ph.D. (Economics)
Senior Lecturer of Department of Economics and Entrepreneurship
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ФАКТОРИНГУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У МІЖНАРОДНИХ КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЯХ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ фінансового факторингу та його використання в міжнародних кредитних операціях. Факторинг є фінансовим інструментом, який зазвичай використовується підприємствами для мінімізації їх дебіторської заборгованості та забезпечення господарської діяльності необхідною кількістю оборотних активів, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності цих підприємств на ринку. У статті досліджено основні переваги та недоліки фінансового факторингу, наведено його основні види. Особливу увагу приділено міжнародному факторингу, який популярний за кордоном, але українськими підприємствами використовується мало. Проведено короткий огляд, виявлено основні особливості української факторингової практики. Запропоновано ключові напрями урядової політики щодо покращення розвитку фінансового факторингу в Україні.

Ключові слова: фінансовий факторинг, дебіторська заборгованість, кредитний ризик, фактор, регресна вимога.

Вступ та постановка проблеми. Фінансовий факторинг широко використовується в міжнародних кредитно-розрахункових операціях у розвинутих країнах. Міжнародний факторинг є досить дієвим інструментом, який дає змогу оперативно забезпечити експортера обіговими коштами, застрахувати його кредитні ризики, пов'язані з недостатньою можливістю оцінювання кредитоспроможності іноземного покупця, забезпечити супутні бухгалтерські та інформаційні послуги. Мінімізація ризиків разом з іншими чинниками є складовою частиною фінансової стійкості підприємств та їх конкурентоспроможності на ринку. Необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах дедалі ширшого залучення економіки України до світогосподарських процесів визначає актуальність дослідження сутності факторингу та особливостей його використання в міжнародних кредитно-розрахункових операціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансовий факторинг та особливості його використання в міжнародних кредитно-розрахункових операціях були й залишаються предметом наукового інтересу низки як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, таких як О.Д. Вовчак, О.П. Гребельник, А.Л. Єпіфанова, А.Г. Івасєнко, Л.Н. Красавіна, М.В. Лєднєв, Я.І. Ніконова, О.І. Пальчук, І.Є. Покамєстов, В.І. Рудевська. Однак незначні масштаби використання факторингу підприємствами нашої держави визначають необхідність поглибленого аналізу сутності, механізму та особливостей використання цього фінансового інструменту в Україні та за кордоном.

Метою роботи є дослідження сутності та особливостей використання фінансового факторингу в міжнародних кредитно-розрахункових операціях.

Результати дослідження. Факторинг – це сукупність фінансових послуг, які надає факторингова компанія чи банк клієнту в обмін на переуступку дебіторської заборгованості. Однак не слід вважати факторингову операцію лише продажом дебіторської заборгованості чи переуступкою банку грошової вимоги, адже факторинг включає значний перелік взаємопов'язаних послуг.

Нормативно-правову основу реалізації факторингу в Україні складають Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Цивільний кодекс, Закон України «Про банки та банківську діяльність», Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Постанова НБУ «Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України» від 21 лютого 2018 року.

З позицій українського законодавства факторинг – це фінансовий інструмент, під час використання якого одна

сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за певну плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити на користь фактору своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) [1]. Це може бути право грошової вимоги, строк платежу згідно з якою вже настав, або право вимоги, яке виникне в майбутньому.

Учасниками факторингової операції є фактор (банк або компанія, яка має ліцензію на реалізацію факторингових операцій, тобто посередник, який фінансує дебіторську заборгованість [2]) і його клієнт (фізична або юридична особа – суб'єкт господарської діяльності). Перевідступлення фактором права грошової вимоги третій особі не допускається, окрім випадків, коли це встановлено договором факторингу.

Основна функція факторингу – це управління обіговими коштами підприємства, що сприяє прискоренню оборотності коштів клієнта, однак зведення ролі факторів лише до викупу дебіторської заборгованості не є цілком коректним. Факторинг є поєднанням фінансових, страхових та інформаційних послуг, які спрямовані на забезпечення зростання обсягів продажів товарів та послуг суб'єктів господарювання. Фінансуючи заборгованість боржників – дебіторів клієнта, факторингова компанія також забезпечує сукупність пов'язаних між собою послуг на користь свого клієнта, а саме:

– фінансування поставок з відстрочкою оплати;
– управління дебіторською заборгованістю клієнта;
– мінімізацію кредитних і відсоткових ризиків та ризиків ліквідності;
– надання інформаційних послуг.

Таким чином, використання фінансових послуг факторингу дає підприємствам низку таких можливостей:

– мінімізація рівня дебіторської заборгованості та вирішення питання дефіциту обігових коштів;
– забезпечення необхідної номенклатури товарного асортименту;
– нарощення обсягів продажів;
– пропонування клієнтам пільгових умов купівлі товарів і послуг;
– закуповування матеріалів у постачальників одразу після відвантаження товару за нижчою ціною завдяки швидкому отриманню коштів.

Існує багато різновидів факторингу, які класифікуються за різними ознаками. Зокрема, їх можна класифікувати таким чином за наявністю права регресної вимоги: факторинг з регресом і без регресу. У першому випадку за невиплати коштів дебітором виплату на користь фактору проводить кредитор. У другому випадку фактор приймає на себе всі кредитні ризики, а за невиплати коштів дебітором втрачає їх. Також факторинг класифікується за ознакою інформування дебітора щодо перевідступлення заборгованості (відкритий факторинг передбачає інформування, закритий – ні). За ознакою наявності фактичного боргу виділяють реальний факторинг (за якого перевідступається вже наявне боргове зобов'язання) та концесуальний факторинг (передбачає перевідступлення майбутнього боргу). За ознакою резидентності виділяють зовнішній (міжнародний) та внутрішній факторинг, за якого дебітор і кредитор перебувають в одній країні [3].

Необхідність підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на світових ринках створює необхідність ширшого використання механізмів фінансування міжнародних угод, зокрема за допомогою факторингу. Міжнародна факторингова операція є різновидом міжнародних кредитно-розрахункових операцій, за якого постачальник – продавець товарів переуступає короткострокові вимоги згідно із зовнішньоторговельними договорами на користь фактору для швидкого отримання частки загальної суми за договором (від 70% до 90% протягом двох чи трьох діб) та отримує від нього всі необхідні супутні послуги (бухгалтерські, інформаційні тощо). У міжнародному факторингу розрізняють:

– пряму факторингову операцію, яка включає співпрацю таких суб'єктів, як експортер, факторингова компанія з експорту та імпортер;
– непряму факторингову операцію, яка включає співпрацю чотирьох суб'єктів, а саме експортера, фактору з експорту, фактору з імпорту та імпортера (експортна факторингова компанія працює не безпосередньо з імпортером, а з його фактором, тобто резидентом країни імпортера).

Крім того, міжнародним факторингом може вважатися відкриття факторинговими компаніями представництв чи філій за кордоном для забезпечення факторингового обслуговування міжнародних торгових операцій клієнтів та їх торговельної діяльності в межах країни резидентності. За наявності нормативно-правових обмежень щодо термінів платежу за експортним контрактом міжнародні факторингові послуги набувають особливої актуальності, оскільки дають можливість швидкого фінансування дебіторської заборгованості імпортера.

У міжнародному факторингу суттєву роль відіграє експортний факторинг, який полягає у продажі експортером своєму фактору дебіторської заборгованості по експорту. Фактор, згідно з договором експортного факторингу, надає такі послуги:

– приймає ризики (політичні, трансферні й дебіторські ризики);
– оплачує 70–95% суми контракту до реалізації платежу (це залежить від сфери, у якій працює підприємство-постачальник);
– здійснює інкасо (факторингова компанія контролює боржників щодо вчасної оплати наступних платежів);
– супроводжує бухгалтерський облік та аналіз статистики дебіторської заборгованості;
– проводить аналіз виробничої та збутової діяльності підприємства, визначає напрями її вдосконалення.

Поширеність експортного факторингу пов'язана з тим, що експортна операція часто передбачає зростання кредитного ризику експортера (оскільки у нього може не бути достовірної інформації для оцінювання кредитоспроможності покупців), а експортний факторинг мінімізує цей ризик. Однак внаслідок зростання ступеня ризику (кредитного та валютного) фактор (банк або факторингова компанія) висуває до експортера жорсткіші вимоги порівняно з постачальниками-резидентами, що також впливає на вартість факторингу.

Якщо факторингова компанія обслуговує підприємство, яке експортує продукцію, вона, як правило, укладає угоду з факторинговою компанією – резидентом держави-імпортера, а також доручає їй виконання певного обсягу робіт. За такої угоди факторингова компанія експортного підприємства буде працювати від імені і за дорученням іноземних факторів у своїй країні. Такий факторинг називають взаємним або двофакторним. Специфікою цього різновиду зовнішньоекономічного факторингу є те, що ця факторингова угода буде чотиристоронньою. Фактор експортного підприємства за договором може передати фактору імпортера такі обов'язки щодо забезпечення факторингової операції:

– оцінювати кредитоспроможність імпортера, страхувати кредитний ризик експортера, визначати суму максимального обсягу страхування кредитного ризику, відшкодувати суму, яка не була сплачена клієнтом протягом певного терміну;

– інкасувати боргові вимоги, за потреби вживати арбітражних заходів;

– переказувати кошти фактору експортного підприємства.

Особливістю й перевагою взаємного факторингу є те, що для факторингової компанії, яка виконує доручення імпортного підприємства, вимога боргу є внутрішньою, а не зовнішньою, як щодо фактору експортного підприємства. Однак слід зазначити, що подібно до всіх багатосторонніх угод такий тип факторингу є складним, передбачає значний обсяг документообігу й високі витрати зовнішньоекономічних контрагентів.

Суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності варто мати на увазі, що основним завданням фактору експортного підприємства за використання взаємного факторингу є кредитування, а якщо експортеру не потрібен кредит, то йому більш вигідно укласти угоду, яка передбачатиме прямий імпортний факторинг безпосередньо з факторинговою компанією, що працює у державі, де розташована імпортна компанія. Однак це має значення лише тоді, коли підприємство експортує продукцію до однієї чи двох країн, але якщо експортер співробітничає з багатьма країнами, то укладання однієї угоди з факторинговою компанією у своїй державі є доцільнішим порівняно зі значною кількістю прямих угод з факторами – резидентами інших країн.

Прямий імпортний факторинг передбачає, що фактор, який працює у країні імпортного підприємства, укладає договір з експортним підприємством про переступлення боргових вимог експортера на користь фактору імпортера. З огляду на складність кредитування зарубіжного експортера в іноземній валюті, що полягає у наявності валютних обмежень, пункт щодо авансового платежу використовується не часто, а фактор, як правило, відіграє роль лише гаранта платежу.

Значний розмір витрат коштів на операцію взаємного факторингу зумовлює те, що низка факторів віддає перевагу прямому експортному факторингу, тобто приймає на себе кредитні ризики, здійснює кредитування, облік, а також інкасує боргові вимоги. У такому разі факторингова компанія часто стикається з проблемами оцінювання кредитоспроможності підприємств-нерезидентів і доручає такий аналіз місцевим юридичним та аудиторським фірмам. Таким чином, основними перевагами операції прямого факторингу є менша кількість підприємств-посередників і, відповідно, менші затрати на факторинг. Перевагою непрямого (опосередкованого) факторингу є те, що й фактори експортера, й фактори імпортера обслуговують кожен свого клієнта. Вони, як правило, є постійними контрагентами, добре обізнані зі станом кредитоспроможності своїх клієнтів, тому обидві факторингові компанії несуть мінімальний ризик під час реалізації операції.

На підставі вищезазначеного можна визначити такі основні переваги міжнародного факторингу:

– захист експортерів від ризиків несплати продукції;

– зручна схема швидкого отримання експортерами коштів від реалізації продукції, що прискорює процес їх капіталообігу;

– відсутність потреби експортера в пошуку кредитних ресурсів для підтримки свого обігового капіталу;

– зниження витрат на операції, пов'язані з оцінюванням кредитоспроможності клієнта та веденням бухгалтерського обліку;

– мінімізація валютних ризиків суб'єктів міжнародних угод;

До недоліків факторингових операцій належать високі вимоги банків до документів, що підтверджують право на виплату, часто – необхідність поручительства за клієнта (регресний факторинг), досить висока вартість факторингових послуг.

Факторинг запозичений вітчизняними економічними суб'єктами з практики управління заборгованістю, що поширена у розвинутих країнах. У світовій практиці факторинг використовується з 60-х років XX століття. Для українського ринку він є відносно новою послугою, оскільки почав розвиватися лише в 90-х роках минулого століття. Обсяг світового ринку факторингових послуг перевищує трильйон євро. При цьому майже 70% припадає на Європу, адже обсяг послуг факторингу в країнах Європи становить до 10% їх ВВП. Найбільші обсяги операцій виконують компанії Великобританії, Італії, США, Франції та Німеччини. Порівняно з цими країнами факторинг в Україні розвинений ще досить слабко. Надають такі послуги в Україні як банки, так і небанківські фінансові організації. З огляду на дані фінансової звітності банків можна сказати, що факторингові послуги надають близько 20 фінансових установ України. Серед лідерів за обсягом вимог за договорами факторингу слід назвати «ПУМБ», «Укрексімбанк», «Таскомбанк», «Райффайзен Банк Аваль» та «ОТП Банк». Їх сумарна ринкова частка формує близько 70% загального обсягу банківського портфеля факторингових операцій [4].

В міжнародній практиці факторинг вважається комплексною операцією, яка містить багато складових частин, серед яких слід назвати управління кредитними ризиками, мінімізацію дебіторської заборгованості, аналіз кредитоспроможності потенційного дебітора, надання бухгалтерських, інформаційних послуг. Однак в Україні поняття факторингу часто зводиться до викупу фактором дебіторської заборгованості і подальшим її стягненням, отже, ототожнюється з колекторською діяльністю. Основною причиною низького ступеня розвитку класичних факторингових операцій в Україні є висока вартість кредитних ресурсів в Україні, як наслідок, фінансування факторингу відбувається переважно власними коштами факторів [5]. У результаті цього середня ціна факторингових послуг нині складає близько 30% річних [3]. Окрім того, вітчизняна нормативно-правова база й правова система загалом не забезпечують належного захисту майнових інтересів факторів, у зв'язку з чим кредитні ризики останніх є значними. Очікується, що запровадження електронного документообігу спростить роботу факторингових компаній, однак для розвитку факторингу в Україні передусім слід удосконалити механізм стягнення заборгованості та знизити вартість кредитних ресурсів.

Висновки. Факторинг – це фінансовий інструмент, який широко використовується в міжнародних кредитно-розрахункових операціях за кордоном для фінансування обігових коштів експортерів. Його сутність полягає в наданні фактором клієнту комплексу послуг, які пов'язані з перевідступленням боргових вимог на користь фактору й включають бухгалтерську та інформаційну підтримку клієнта. Міжнародний факторинг є зручною формою фінансування експортерами своїх обігових коштів, однак його вартість є суттєвою, що пов'язане з високими кредитними та валютними ризиками факторів. Використання механізму взаємного факторингу дає змогу знизити кредитні ризики, однак залучення до операції двох факторів також впливає на вартість факторингової операції для клієнтів.

В Україні сутність фінансового факторингу часто зводиться до колекторської діяльності. Факторинг (у його класичному розумінні) не набув значного розвитку в нашій державі внаслідок високої вартості кредитних ресурсів та недосконалості нормативно-правових механізмів стягнення заборгованості.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України. *Офіційний веб-ресурс Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20060220/stru (дата звернення: 01.03.2020).
2. Barone A. Factor. *Investopedia*. URL: https://www.investopedia.com/terms/f/factor.asp (дата звернення: 01.03.2020).
3. Онуфрийчук О.В. Факторинг в Украине. *Prostobiz.ua*. URL: https://www.prostobiz.ua/finansy/faktoring/vse_novosti (дата звернення: 01.03.2020).
4. Факторинг по-українськи: що стримує зростання? *Центр економічних досліджень та прогнозування «Фінансовий пульс»*. URL: http://finpuls.com/ua/financial/reviews/news/Faktoring-po-ukranski-shcho-strimu-zrostannya.htm (дата звернення: 01.03.2020).
5. Почему в Украине не развивается класический факторинг? *Factoring Finance*. URL: http://factoring-finance.com.ua/ru/chomu-v-ukra%D1%97ni-ne-rozvivayetsya-klasichnij-faktoring (дата звернення: 01.03.2020).

References:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. [The Civil Code of Ukraine] *Oficijnyj veb-resurs Verxovnoyi Rady Ukrayiny [Official web-source of Verkhovna Rada of Ukraine]*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20060220/stru [in Ukrainian] (accessed 01.03.2020).
2. Barone A. (2019) Factor. *Investopedia*. Available at: https://www.investopedia.com/terms/f/factor.asp (accessed 01.03.2020).
3. Onufryichuk O.V. (2019) Faktorynh v Ukrayne. [Factoring in Ukraine] *Prostobiz.ua*. Available at: https://www.prostobiz.ua/finansy/faktoring/vse_novosti [in Russian] (accessed 01.03.2020).
4. Faktorynh po-ukrainsky: shcho strymuie zrostannia? [Factoring in Ukrainian: What is holding back growth?] *Tsentr ekonomichnykh doslidzhen ta prohnozuvannia "Finansovyi puls" [Center of Economic Research and Forecasting "Financial Pulse"]*. Available at: http://finpuls.com/ua/financial/reviews/news/Faktoring-po-ukranski-shcho-strimu-zrostannya.htm [in Ukrainian] (accessed 01.03.2020).
5. Pochemu v Ukrayne ne razvyvaetsia klasycheskyi faktorynh? [Why typical factoring does not develop in Ukraine?] *Factoring Finance*. Available at: http://factoring-finance.com.ua/ru/chomu-v-ukra%D1%97ni-ne-rozvivayetsya-klasichnij-faktoring [in Russian] (accessed 01.03.2020).

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВОГО ФАКТОРИНГА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ КРЕДИТНО-РАСЧЕТНЫХ ОПЕРАЦИЯХ

Аннотация. Статья посвящена исследованию теоретических основ финансового факторинга и его использования в международных кредитных операциях. Факторинг является финансовым инструментом, который обычно используется предприятиями для минимизации их дебиторской задолженности и обеспечения хозяйственной деятельности необходимым количеством оборотных активов, что способствует повышению конкурентоспособности этих предприятий на рынке. В статье исследованы основные преимущества и недостатки финансового факторинга, приведены его основные виды. Особое внимание уделено международному факторингу, который популярен за рубежом, но украинскими предприятиями используется мало. Проведен краткий обзор, выявлены основные особенности украинской факторинговой практики. Предложены ключевые направления правительственной политики по улучшению развития финансового факторинга в Украине.

Ключевые слова: финансовый факторинг, дебиторская задолженность, кредитный риск, фактор, регрессное требование.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF FINANCIAL FACTORING AND ITS USE IN INTERNATIONAL CREDIT TRANSACTIONS

Summary. In the article theoretical fundamentals of financial factoring and its use in international credit transactions have been studied. Theoretical basis of financial factoring has been researched by the authors and it has been defined as a financial service in which the business entity sells its bill receivables to a third party at a discount in order to raise funds. Factoring is a financial instrument that is being commonly used by enterprises to minimize their receivables and provide the business with necessary amount of current assets that contributes to higher level of competitiveness of these enterprises on the market. In regards to the world globalization trend the need of Ukrainian business to compete with foreign enterprises abroad determines the topicality of this research. Core advantages and disadvantages of financial factoring have been studied. Main kinds of financial factoring have been stated: recourse and non-recourse factoring, notification and non-notification factoring, domestic and international factoring. Special attention has been paid to international factoring, which is popular abroad but not widely used by Ukrainian enterprises. In the paper main kinds of international financial factoring have been studied: import and export factoring, two-factor factoring and direct factoring. Core advantages and disadvantages of two-factor factoring and direct factoring have been analyzed by the authors. In the paper the main factor's obligations as a counterpart of export direct factoring have been stated and its primary risks (credit and exchange rate risks) have been revealed. The key export factor's functions that could be re-ordered to its import counterpart within the two-factor factoring mechanism have been stated in the paper. Brief review of Ukrainian financial factoring activity has been performed and basic features of Ukrainian factoring practice have been revealed. It has been stated that the general understanding of financial factoring in Ukraine differs from its equivalent abroad. Main reasons of weak and one-sided development of financial factoring in Ukraine have been indicated. The key directions of governmental policy to improve financial factoring development in Ukraine have been suggested.

Key words: factoring, receivables, credit risk, factor, recourse.

УДК 65.012.12
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-10

Гончаренко Н. Г.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та військового господарства
Національної академії Національної гвардії України

Honcharenko Natalia
Ph.D. in Economy, Associate Professor,
Associate Professor Department of Management and Military Economy,
National Academy of National Guard of Ukraine

ПРИЙНЯТТЯ ОБҐРУНТОВАНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ПІДСТАВІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті досліджено значення ролі економічного аналізу в системі управління підприємствами. Розглянуто сучасні наукові підходи до необхідності використання економічного аналізу та його важливість у сфері управління підприємствами. Зазначено особливості прийняття обґрунтованих управлінських рішень на базі глибоких аналітичних досліджень. Запропоновано структурно-логічну схему проведення економічного аналізу під час вироблення управлінських рішень. З огляду на новий економічний курс країни та необхідність прилаштування до світових стандартів визначено за необхідне дослідження різних підходів світової економічної спільноти у сфері використання економічного аналізу до підвищення економічної ефективності підприємств. Оскільки будь-яке управлінське рішення потребує відповідного обґрунтування, то саме результати аналізу діяльності підприємств здатні виявити недоліки та кількісно оцінити їх вплив на результати діяльності підприємства.

Ключові слова: економічний аналіз, управлінські рішення, аналіз, синтез, прогнозування, стратегічний розвиток.

Вступ та постановка проблеми. Діяльність кожного підприємства спрямована на отримання доходів, які в повному обсязі зможуть покрити витрати на виробництво й реалізацію продукції (виконання робіт, надання послуг) та утворять прибуток. Досягати сталих економічних прибутків за сучасних умов підприємства можуть лише за чітко визначеної місії існування та створення дієвої системи управління. Саме роль управлінської праці є тим рушійним фактором, який створює належні умови виробництва на підприємствах та мотивує персонал на досягнення визначених цілей.

Завжди важко оцінити ефективність системи управління без глибокого аналізу результатів його діяльності та виявлення факторів відхилень фактичних показників від планових, а головне, без з'ясування причин виявлених відхилень. В цьому разі роль економічного аналізу є провідною та вирішальною, а головне, результати проведених глибоких аналітичних досліджень дають можливість прийняти обґрунтовані управлінські рішення та розробити стратегію розвитку підприємства.

За сучасних умов, коли відбувається повне реформування всіх економічних процесів, система статистичного та бухгалтерського обліку приводиться до умов міжнародних стандартів, виникає необхідність перегляду підходів до використання принципів економічного аналізу та приведення їх у відповідність до чинної системи управління на підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічний аналіз у сучасних умовах невизначеної виробничої ситуації набуває особливого значення. Будь-яке управлінське рішення потребує глибокого дослідження проблеми, а головне, обґрунтування всіх позитивних та негативних чинників, виявлення впливу факторів та невикористаних резервів, тому в науковій літературі все частіше провідними вченими розглядаються питання та досліджуються різні аспекти економічного аналізу саме в системі управління підприємствами. Це також пояснюється тим, що аналіз є однією з функцій управління. Як відзначають Г.І. Кіндрацька, А.Г. Загородній, М.С. Білик, «зміна філософії управління зумовила об'єктивну необхідність модифікації економічного аналізу як функції управління, який взаємозв'язаний з іншими функціями управління, розвиває і вдосконалює їх, а також сам розвивається під впливом вимог інших функцій. Зміст економічного аналізу розкривається через призму його структуризації, тому науково обґрунтований розподіл економічного аналізу на складові має відповідати новій ідеології управління» [1, с. 466].

Питання економічного аналізу вивчається в роботах таких науковців, як Л.Г. Медвідь, Д.О. Харинович-Яворська, М.М. Шестерняк, Л.І. Федоришина, Я.О. Ізмайлов.

Велику увагу у своїх дослідженнях вони приділяють теоретичним аспектам розвитку економічного аналізу. З огляду на те, що сьогодні вся система облікової інформації приведена до міжнародних стандартів, а саме ці дані є основним інформаційним джерелом інформації, в практичній діяльності слід більш уваги приділити саме особливостям аналітичних процесів в системі управління [2, с. 147].

Метою статті є аналіз відповідності принципів економічного аналізу сучасним умовам виробництва, розкриття змісту та ефективності системи управління, побудованої на результатах аналітичних досліджень.

Результати дослідження. Управління підприємством вимагає всебічного аналізу всіх проблем його функціонування, а з огляду на новий економічний курс країни слід додати необхідність приведення умов виробництва до сучасних світових стандартів. За невизначеної ситуації сьогодення проблема сталих економічних показників та створення умов розвитку підприємств розглядається тільки за рахунок використання всіх можливих резервів підприємств. Як відзначає М.М. Шестерняк, «значення економічного аналізу в процесі управління в умовах нестабільності та відсутності прогнозованості змін вітчизняної економіки суттєво зростає, оскільки економічний аналіз є дієвим засобом доцільності прийняття правильних управлінських рішень для стійкого та ефективного функціонування підприємства» [3, с. 159].

Отже, роль аналітичних досліджень полягає у глибокому практичному аналізі всіх систем виробничої, комерційної та маркетингової діяльності підприємств [4, с. 684].

Досліджуючи роль економічного аналізу в системі управління, маємо зазначити, що саме розуміння сутності аналізу вже передбачає розкладання всіх об'єктів господарювання на окремі співставні елементи, а використання його інструментарію дає змогу визначити всі позитивні та негативні сторони діяльності підприємств. Натомість синтез дає можливість об'єднати виявлені тенденції та прийняти обґрунтовані управлінські рішення щодо стратегії розвитку підприємства. Зокрема, Л.Г. Медвідь, Д.О. Харинович-Яворська відзначають, що «однією зі складових управління економічними процесами на підприємстві є економічний аналіз. Його концептуальну основу складає єдність методологічного та організаційного забезпечення для прийняття й оцінки виконання управлінських рішень» [5, с. 216]. Цієї ж думки дотримується Я.О. Ізмайлов, вважаючи, що розвиток методології економічного аналізу повинен здійснюватися в напрямі створення передумов, за яких забезпечується можливість за результатами аналітичних розрахунків діагностувати та контролювати тенденції поліпшення кількісних і якісних параметрів виробничо-господарської діяльності підприємств як наслідок ефективних управлінських рішень [6, с. 173].

Якщо розглядати сам процес прийняття управлінських рішень на базі даних економічного аналізу, то слід побудувати таку структурно-логічну схему:

- виявлення проблеми та постановка завдань;
- збирання, оброблення та узагальнення необхідної інформації;
- встановлення тенденцій зміни досліджуваних явищ та процесів господарської діяльності;
- виявлення впливу факторів на результативні показники (побудова детермінованих та стохастичних факторних моделей);
- визначення невикористаних резервів;
- синтез, прийняття управлінських рішень.

В такій послідовності процес управління набуває керованого характеру, постійно може проконтролювати виконання тих чи інших прийнятих рішень, а за відхилення від запланованих результатів (під впливом зовнішніх факторів) дає змогу здійснити вчасне коригування ситуації для досягнення поставленої мети [7, с. 127]. За таких умов процес управління стає прогнозованим, а кінцеві результати – досягненими.

Результати економічного аналізу дають зрозуміти керівництву підприємств головні проблеми, які стримують його розвиток. Крім того, економічний аналіз має виявляти невикористані внутрішньогосподарські резерви, які за вмілого використання та ефективного управління можуть принести значні прибутки.

Слід також брати до уваги ті зміни, які відбуваються в економічному розвитку країни, а саме глобалізацію економічних процесів. Щодо цього Л.І. Федоришина зазначає, що в контексті сучасної економіки України виникла нагальна потреба проведення об'єктивного, чіткого, оперативного комплексного економічного аналізу на всіх рівнях управління й господарювання. При цьому особливе місце посідає економічний аналіз, зокрема його теорія, яка має ґрунтуватись на сучасних ринкових підходах, методиках, використанні вітчизняного й зарубіжного досвіду, враховувати зміни в організації бухгалтерського, статистичного обліку, звітності, щоби бути дієвим інструментом забезпечення ефективного ведення господарства [8, с. 234].

Крім того, що економічний аналіз дає можливість прийняти обґрунтовані економічні рішення, його можна широко використовувати для прогнозування діяльності підприємства та розроблення його стратегічних планів. Тут аналіз набуває вже особливого значення, а побудова стохастичних моделей враховує можливий розвиток будь-якої ситуації та буде змінюватися залежно від вхідних параметрів. За умов невизначеної економічної ситуації це стає досить дієвим інструментом за необхідності швидко відреагувати на зовнішні зміни та знайти резерви для реалізації внутрішнього потенціалу.

Висновки. Будь-яке управлінське рішення потребує детального обґрунтування та глибокого пізнання невирішених проблем і причин, що стримують розвиток підприємства та перешкоджають їм у досягненні цілей. Як показують наші дослідження, економічний аналіз є комплексною функцією системи менеджменту та дає змогу виявити як позитивні тенденції розвитку, так і негативні фактори й причини, що перешкоджають його нормальному функціонуванню та не дають можливості отримати запланований прибуток. Крім того, дані економічного аналізу дають змогу здійснювати контроль за господарською діяльності та прогнозувати їх розвиток. Отже, слід відзначити, що в системі управління підприємством економічний аналіз має практичну спрямованість, яка одночасно виявляє недоліки в організації роботи та контролює його процеси.

References:

1. Кіндрацька Г.І., Загородній А.Г., Білик М.С. Структуризація економічного аналізу діяльності підприємства: управлінський підхід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2007. № 606. С. 466–472.
2. Гончаренко Н.Г. Роль економічної інформації в прийнятті ефективних управлінських рішень. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 28. Т. 2. С. 145–148.
3. Шестерняк М.М. Сучасний економічний аналіз та його основні види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 20(3). С. 158–162.
4. Гончаренко Н.Г. Роль комплексного системного аналізу в управлінні підприємством. *Економіка та суспільство*. 2017. № 12. С. 683–686.
5. Медвідь Л.Г., Харинович-Яворська Д.О. Економічний аналіз і контроль як інформаційне забезпечення управління діяльністю суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 9-1. Ч. 1. С. 216–220.
6. Ізмайлов Я.О. Розвиток методології економічного аналізу господарської діяльності підприємств у постіндустріальній економіці. *Проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 165–174.
7. Гончаренко. Н.Г. Роль економічного аналізу в умовах глобалізації економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 126–130.
8. Федоришина Л.І. Витоки розвитку економічного аналізу. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 234–238.

Список використаних джерел:

1. Kindracjka Gh.I., Zaghorodnij A.Gh., Bilyk M.S. (2007) Strukturyzacija ekonomichnogho analizu dijaljnosti pidpryjemstva: upravlinsjkyj pidkhid [Structuring of economic analysis of enterprise activity: management approach]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu "Ljvivsjka politekhnika". Menedzhment ta pidpryjemnyctvo v Ukrajini: etapy stanovlennja i problemy rozvytku [Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of development and development problems]*. Vol. 606, pp. 466–472.
2. Goncharenko N.G. (2018) Rolj ekonomichnoji informaciji v pryjnjatti efektyvnykh upravlinsjkykh rishenj [The role of economic information in making effective management decisions]. *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu (serija "Ekonomichni nauky") [Bulletin of the Kherson State University (series "Economic Sciences")]*. Vol. 28, t. 2, pp. 145–148.
3. Shesternjak M.M. (2018) Suchasnyj ekonomichnyj analiz ta jogho osnovni vydy [Modern economic analysis and its main types]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodsjkogho nacionaljnogho universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo [Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy]*. Vol. 20(3), pp. 158–162.
4. Goncharenko N.G. (2017) Rolj kompleksnogho systemnogho analizu v upravlinni pidpryjemstvom [The role of complex system analysis in enterprise management]. *Ekonomika ta suspiljstvo [Economy and society]*. Vol. 12. pp. 683–686.
5. Medvidj L.Gh., Kharynovych-Javorsjka D.O. (2015) Ekonomichnyj analiz i kontrolj jak informacijne zabezpechennja upravlinnja dijaljnistju sub'jektiv ghospodarjuvannja [Economic analysis and control as information support for the management of business entities]. *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu. Serija: Ekonomichni nauky [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences]*. Vol. 9-1. Ch. 1, pp. 216–220.
6. Izmajlov Ja.O. (2016) Rozvytok metodologhiji ekonomichnogho analizu ghospodarsjkoji dijaljnosti pidpryjemstv u postindustrialjnij ekonomici [Development of methodology of economic analysis of economic activity of enterprises in post-industrial economy]. *Problemy ekonomiky [Problems of economy]*. Vol. 3, pp. 165–174.
7. Goncharenko N.G. (2016) Rolj ekonomichnogho analizu v umovakh ghlobalizaciji ekonomiky [The role of economic analysis in the conditions of globalization of economy]. *Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky [Global and national problems of economy]*. Vol. 14, pp. 126–130.
8. Fedoryshyna L.I. (2016) Vytoky rozvytku ekonomichnogho analizu [Origins of economic analysis development]. *Prychornomorsjki ekonomichni studiji [Black Sea Economic Studies]*. Vol. 11, pp. 234–238.

ПРИНЯТИЕ ОБОСНОВАННЫХ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ НА ОСНОВЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. В статье исследовано значение роли экономического анализа в системе управления предприятиями. Рассмотрены современные научные подходы к необходимости использования экономического анализа и его важность в сфере управления предприятиями. Указаны особенности принятия обоснованных управленческих решений на базе глубоких аналитических исследований. Предложена структурно-логическая схема проведения экономического анализа при выработке управленческих решений. С учетом нового экономического курса страны и необходимости приравнивания к мировым стандартам определено необходимым исследование различных подходов мирового экономического сообщества в сфере использования экономического анализа к повышению экономической эффективности предприятий. Поскольку любое управленческое решение требует соответствующего обоснования, то именно результаты анализа деятельности предприятий способны выявить недостатки и количественно оценить их влияние на результаты деятельности предприятия.

Ключевые слова: экономический анализ, управленческие решения, анализ, синтез, прогнозирование, стратегическое развитие.

ACCEPTANCE OF JUSTIFIED MANAGEMENT DECISIONS ON THE BASIS OF ECONOMIC ANALYSIS OF ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES

Summary. The article explores the importance of the role of economic analysis in the enterprise management system. Taking into account the new economic course of the country, an urgent need has ripened to bring about cardinal changes in the sphere of the enterprise management system. This is due to those conditions that the stabilization of the economic situation in the country as a whole has a direct relationship with the activities of individual industries and their enterprises. And the conditions for the activities of enterprises stipulate that development can only be based on intensive factors. Accordingly, this involves the improvement of the management system based on an in-depth and informed analysis of their activities. Modern scientific approaches to the need to use economic analysis and its importance in the field of enterprise management are considered. The features of making informed management decisions based on in-depth analytical studies are indicated. The adoption of any managerial decision must be justified, and such a justification can only be obtained on the basis of the results of an economic analysis of enterprises. In this regard, a structural-logical scheme of conducting economic analysis in the development of managerial decisions is proposed. Taking into account the new economic course of the country and the need to equate production lines with international standards, it is necessary to study the various approaches of the world economic community in the field of using economic analysis to increase the economic efficiency of enterprises. Since any management decision requires appropriate justification, it is the results of the analysis of enterprises that are able to identify shortcomings and quantify their impact on the results of the enterprise, and the identification and attraction of unused reserves will make it possible to increase the economic efficiency of their activities. Accordingly, an economic analysis of the activities of enterprises becomes practical, and its results serve as the basis for the development of both the strategic development of enterprises and the development of current business plans.

Key words: economic analysis, management decisions, analysis, synthesis, forecasting, strategic development.

УДК 339.9.012.23
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-11

Грибіненко О. М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»

Hrybinenko Olha
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Economic of Enterprises,
Dnipro University of Technology, Dnipro

ІНДИКАТОРИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН СВІТУ

Анотація. У статті систематизовано фактори розвитку ринку праці з позицій цілей сталого розвитку та чинників впливу на рівень безпеки. Визначено тенденції розвитку світового ринку праці. На основі динаміки індикаторів розвитку ринку праці за 2000–2018 рр. та варіації за вибіркою країн, що аналізуються, розраховано їх граничні значення як індикаторів безпеки. Проаналізовані індикатори ринку праці вказують на тенденції до зменшення їх рівнів та є позитивними чинниками в контексті забезпечення соціальної безпеки. Сформовано такі закономірності в розвитку системи забезпечення рівномірного розподілу доходів та подолання нерівності: більш рівний глобальний розподіл ВВП на душу населення; майже незмінний розрив між найбагатшими та найбіднішими країнами світу; зменшення розриву між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються; збереження глобальної нерівності доходів на високому рівні; значна диференціація рівня нерівності за регіонами світу. Доведено залежність соціальної безпеки від рівня доходів населення, характеру розподілу доходів всередині країни та між країнами світу.

Ключові слова: ринок праці, соціальна безпека, неформальна зайнятість, рівень безробіття, вразлива зайнятість.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні перед кожною країною світу постає завдання узгодження питань забезпечення реалізації соціальних цілей розвитку та пошуку ресурсних і фінансових можливостей для їх досягнення. Соціальна спрямованість розвитку різних країн світу обмежується наявністю економічних ресурсів, а також сформованими у державі пріоритетами щодо їх використання. Однак вагомість соціальної складової частини у забезпеченні сталого розвитку, активізації економічної активності, зростанні рівня життя та добробуту населення, формуванні високого рівня людського капіталу постійно зростає, особливо в умовах нестабільності економічного розвитку та загостренні кризових явищ у розвитку економічних процесів. Нині відбувається не тільки коригування завдань, спрямованих на безпековий формат розвитку людства, адже йдеться про переосмислення майбутнього та перспектив людства в умовах сучасних трансформацій. Розвиток людини має бути основним індикатором за умов визнання нетотожності зростання та соціально відповідального розвитку [1, с. 309].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичні аспекти ринку праці та соціальної безпеки розглянуто в працях таких науковців, як О.В. Булатова, О.С. Власюк, З.В. Гбур, В.Г. Федоренко, І.М. Грищенко, Т.Є. Воронкова, С.І. Лекарь, О.Ф. Новіков, О.Г. Сидорчук, О.В. Паньков, Р. Кормак, В. Меншиков, О. Волкова, Н. Стукало, А. Сімакова, І.Ф. Валері, М.А. Діамеску.

Метою статті є оцінювання рівня розвитку ринків праці в системі соціальної безпеки в розрізі країн світу.

Результати дослідження. Наявні розробки та дослідження концепту економічної безпеки дають змогу виділити такі класифікаційні ознаки у визначенні економічної безпеки: економічна безпека як сутність (певна сукупність умов захисного характеру, що дають змогу мінімізувати/нейтралізувати відповідні загрози [7; 10, с. 33–34]); як певна сукупність умов, що забезпечують соціально-економічну та політичну стабільність розвитку країни, громадян країни [13]; як стан захищеності в країні, що дає змогу забезпечити потреби основних суб'єктів національного господарства на відповідному рівні [5; 8]; як стан економіки, що забезпечує сталий соціально-економічний розвиток країни, елементами визначення якого стають самодостатність, розвиток, стійкість [2, с. 36–37; 4 с. 29], запобігає диспропорціям у процесі відтворювання економічної системи тощо [3, с. 100].

Під соціальної безпекою розуміють таку сукупність умов розвитку, за яких досягається високий рівень захищеності соціальних інтересів кожної окремої людини та суспільства загалом, а також забезпечується спроможність держави запобігати соціальним викликам, ризикам, небезпекам та загрозам [6, с. 17]. При цьому варто підкреслити, що соціальна безпека як вагомий складник економічної безпеки перебуває під впливом усіх інших сфер національної безпеки, ризики та загрози яких, безумовно, обумовлюють та змінюють параметри системи забезпечення соціальної безпеки.

В табл. 1 представлена систематизація факторів розвитку ринку праці з позицій цілей сталого розвитку та чинників впливу на рівень безпеки.

Відповідно до звітів Світової організації праці можна виділити такі тенденції розвитку світового ринку праці [9].

1) Дефіцит робочих місць. Незважаючи на те, що рівень безробіття останніми роками залишається відносно стабільним, уповільнення глобального економічного зростання разом зі зростанням трудових ресурсів світу викликає перевищення пропозиції робочої сили над попитом. У 2019 р. населення у працездатному віці оцінюється у 5,7 млрд. осіб, з яких 2,3 млрд. (39%) не є частиною трудових ресурсів, 3,3 млрд. (57%) працевлаштовані, 188 млн. є безробітними [14].

2) Рівень недовикористання робочої сили вдвічі вище за рівень безробіття. Зокрема, 165 млн. осіб зайняті, однак

Таблиця 1

Індикатори розвитку ринку праці в системі соціальної безпеки

Індикатор/характер впливу	Характеристика з позиції визначення рівня небезпеки	Узгодженість із цілями сталого розвитку
Рівень безробіття, %/ Дестимулятор (UR)	Індикатор, що характеризує частку безробітного населення в структурі економічно активного або зайнятого населення. Зростання індикатора пов'язане з кризовими явищами в економіці, що свідчить про недосконалість ринку праці, зниження якості трудового потенціалу, зростання соціальної напруженості в суспільстві.	SDG 8. Сприяння поступовому, стійкому економічному зростанню та забезпеченню зайнятості й гідної праці. 8.5. До 2030 р. слід забезпечити повну та продуктивну зайнятість і гідну працю для всіх жінок і чоловіків, зокрема молодих людей та інвалідів, і рівну оплату за працю рівної цінності. 8.6. До 2020 р. слід істотно скоротити частку молоді, яка не працює, не вчиться і не набуває професійних навичок. 8.8. Захищати трудові права й сприяти забезпеченню надійних і безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема мігрантів, та осіб, що не мають стабільної зайнятості.
Рівень безробіття молоді, %/ Дестимулятор (YUR)	Індикатор, що показує число безробітного населення в структурі економічно активного населення віком 15–24 років. Показник, що відображає рівень використання трудового потенціалу серед вікової категорії населення, що є більш вразливою через відсутність досвіду, професійної орієнтації, здобутого рівня освіти тощо. Зростання індикатора свідчить про неефективну політику держави у сфері працевлаштування та професійної підготовки молоді.	
Рівень зайнятості (% до кількості населення старше 15 років)/Стимулятор/ Дестимулятор (за ВК значенням для країн, що розвиваються) (ER)	Є оцінкою трудового потенціалу країни, характеризує кількість населення, що задіяне у виробництві товарів та послуг, у загальній кількості населення працездатного віку. Зменшення рівня індикатора свідчить про зниження рівня трудового потенціалу і, як наслідок, виробничого.	
Вразлива зайнятість (Vulnerable employment), % до загальної кількості зайнятих/ Дестимулятор (VE)	Індикатор, що виражає частку найбільш вразливих верст населення ("family workers and own-account workers")ув структурі зайнятих. Є індикатором стійкості ринку праці, під час зростання знижує рівень соціальної безпеки.	

хотіли би працювати більше годин; 120 млн. осіб припинили пошуки роботи, але незадіяні на ринку праці; понад 470 млн. людей у світі не мають належного доступу до оплачуваної роботи, або не можуть працювати бажану кількість годин.

3) Темп і характер економічного зростання у світі не сприяють зменшенню масштабів бідності та покращенню умов праці в країнах з низьким рівнем доходів. Зокрема, для країн з низьким рівнем доходів щоденний дохід на душу населення складає 5 дол. США (2018 р.), при цьому цей показник за останні 18 років в середньому щорічно зростав лише на 1,8%, що збільшувало розрив з країнами з високим рівнем доходів. Щодо структурної трансформації економіки, рівня технологічної модернізації та диверсифікації, то в країнах з низьким рівнем доходів зберігається висока зайнятість у сферах діяльності з низькою доданою вартістю, тоді як у країнах з високим рівнем доходів – навпаки. Так, у 2000–2018 рр. частка зайнятості сільськогосподарських та робочих професій знизилась лише на 6% у країнах з низьким рівнем доходу (до 69%), тоді як вона знизилась на 10% (до 49%) у країнах з доходами нижче середнього та на 15% (до 32%) у країнах із середнім рівнем доходу.

4) Збереження безробіття на рівні 5-6%, використання праці на рівні 13%, зростання зайнятості в країнах з високим рівнем доходів за зменшення продуктивності праці, що пов'язано зі створенням робочих місць переважно у сфері послуг, де середня додана вартість на одного працівника порівняно низька. Водночас зберігається високий рівень безробіття в країнах із середнім рівнем доходу через економічну нестабільність та вплив економічних криз.

5) Збереження високого рівня неформальної зайнятості та вразливої зайнятості. За оцінками МОП неформально зайнято близько 2 млрд. працівників у світі, що становить 61% світової робочої сили. Наявність оплачуваної роботи не є гарантією гідних умов праці або адекватного доходу для більшості з 3,3 млрд. працевлаштованих у світі. 1,4 млрд. осіб працюють на себе або неформально, у вразливих умовах та отримують набагато менший дохід, ніж люди, які отримують заробітну плату та офіційно працевлаштовані.

6) Збереження високого рівня бідності зайнятих у світі. Зокрема, 630 млн. працівників у світі, тобто майже кожен п'ятий (19% зайнятих), живуть менше ніж на 3,20 дол. США на день за паритету купівельної спроможності, це стосується країн з низьким рівнем доходу, де зростання зайнятості зумовлене головним чином створенням робочих місць низької якості, що не приводить до зростання рівня життя.

7) Суттєва диференціація в умовах праці за регіональною ознакою та рівнем розвитку. Зокрема, країни з низьким рівнем доходу мають найвищий коефіцієнт зайнятості (68%), оскільки більшість працівників змушена брати на себе будь-яку роботу незалежно від її якості та умов праці. Найвищий рівень безробіття зафіксовано в Північній Африці (12%), Центральній та Західній Азії (9%), а найнижчий – у Південно-Східній Азії та Тихому океані (3%), Північній Америці (4%). Часову неповну зайнятість мають лише 1% працівників у Північній Америці та Європі, 8% у Латинській Америці та Карибському басейні, до 13% у країнах з низьким рівнем доходу по всьому світі [14].

Відповідно до динаміки індикаторів розвитку ринку праці за 2000–2018 рр. та варіації за вибіркою країн, що аналізуються, було розраховано їх граничні значення як індикаторів безпеки (табл. 2). Отже, за аналізований період рівень безробіття у світі скоротився на 9,6%, нижня критична межа оцінена як відсутність безробіття, нижнє порогове значення не перевищує 1%. Верхнє критичне значення складає за даними 2018 р. 13,93%, що на 24,8% менше за рівень 2000 р. (18,52%). Оскільки показник є дестимулятором, то діагностувати небезпеку він буде за межами верхнього критичного значення.

Рівень безробіття молоді у світі за 2000–2018 рр. варіювався в межах 11–13%, у 2018 р. він складав12,75%, що на 4,4% більше за рівень 2000 р., однак на 3,4% менше за рівень 2016 р. Нижнє порогове значення оцінюється у 3,14% (2018 р.), що значно вище за рівень 2000 р. (0,02%). Верхня критична межа дорівнює 32,03% у 2018 р., що на 12,6% менше за рівень 2000 р.

Таблиця 2

Динаміка граничних значень індикаторів розвитку ринку праці в системі безпеки країн світу за 2000–2018 рр.

Індикатор	Граничні значення	Роки							Відносна зміна 2018/2000 рр., %
		2000	2004	2008	2012	2016	2017	2018	
Рівень безробіття, % (UR)	СП	5,48	5,73	4,95	5,35	5,22	5,05	4,95	-9,6
	НК	0	0	0	0	0	0	0	–
	НП	0,01	0,14	1,22	0,74	0,68	0,50	0,48	–
	ВП	11,98	11,31	8,68	9,97	9,75	9,60	9,42	-21,3
	ВК	18,52	16,94	12,43	14,61	14,32	14,18	13,93	-24,8
Рівень безробіття молоді, % (YUR)	СП	12,21	12,80	11,35	12,62	13,19	12,88	12,75	4,4
	НК	0	0	0	0	0	0	0	–
	НП	0,02	1,49	3,42	2,36	3,16	3,09	3,14	–
	ВП	24,40	24,12	19,29	22,87	23,21	22,66	22,36	-8,3
	ВК	36,66	35,51	27,27	33,19	33,31	32,51	32,03	-12,6
Рівень зайнятості, % (ER)	СП	61,07	60,16	59,85	58,62	58,35	58,43	58,32	-4,5
	НК	41,82	40,75	39,87	37,31	36,95	37,14	37,10	-11,3
	НП	51,48	50,49	49,89	48,00	47,68	47,82	47,75	-7,2
	ВП	70,67	69,82	69,81	69,25	69,01	69,04	68,89	-2,5
	ВК	80,33	79,56	79,84	79,94	79,74	79,72	79,54	-1,0
Вразлива зайнятість, % (VE)	СП	51,54	50,30	48,25	46,54	45,38	45,19	45,00	-12,7
	НК	8,39	8,12	7,25	6,34	6,29	6,12	6,12	-27,1
	НП	30,04	29,28	27,82	26,51	25,90	25,72	25,62	-14,7
	ВП	73,04	71,31	68,69	66,58	64,86	64,66	64,37	-11,9
	ВК	94,69	92,47	89,25	86,74	84,47	84,25	83,88	-11,4

Рівень зайнятості мав світову тенденцію до скорочення, зменшився за аналізований період на 4,5% і склав 58,32% у 2018 р. Нижня критична межа дорівняє 37,1% у 2018 р., що на 11,3% менше за рівень 2000 р. (41,82%). Верхня критична межа складає 79,54% у 2018 р., що на 1% менше за рівень 2000 р. (80,33%). Цей показник ідентифікуватиме зону критичної небезпеки як стимулятор під час виходу за нижню критичну межу (для всіх країн) та як дестимулятор під час виходу за верхню критичну межу (для країн, що розвиваються, з низьким рівнем доходу).

Вразлива зайнятість (самозайнятість, неформальна зайнятість) у 2018 р. у світі склала 45%, що на 12,7% нижче за рівень 2000 р. Нижня критична межа дорівняє 6,12% у 2018 р., що на 27,1% менше за рівень 2000 р. (8,39%). Верхня критична межа складає 83,88% у 2018 р., що на 11,4% менше за рівень 2000 р. (94,69%).

Загалом слід відзначити, що оскільки переважно індикатори є дестимуляторами, то тенденції до зменшення їх рівнів, що було виявлено, є позитивними чинниками в контексті забезпечення соціальної безпеки.

Результати оцінювання находження країн вибірки в різних зонах безпеки за індикаторами розвитку ринку праці за період ретроспективного аналізу (2000 та 2018 рр.) представлені в табл. 3.

Отже, за аналізованими індикаторами ринку праці в критичні зони небезпеки потрапило по 1-4 країни. Переважно це країни африканського регіону, за винятком Іспанії, що має високий рівень безробіття та безробіття молоді, та Колумбії за рівнем безробіття. В зоні відносної небезпеки перебувають від 3 до 10 країн. Найбільша кількість країн (18,9%) зафіксована у 2000 р. за рівнем зайнятості, у 2018 р. зафіксовано 13,2% країн за рівнем

Таблиця 3

Оцінка ризиків та загроз безпеці країн за індикаторами розвитку ринку праці

Індикатор	2000 р.		2018 р.	
	зона відносної небезпеки (ризики) ВП-ВК, НК-НП	зона критичної небезпеки (<НК, >ВК)	зона відносної небезпеки (ризики) ВП-ВК, НК-НП	зона критичної небезпеки (<НК, >ВК)
Рівень безробіття, % (UR)	5 країн (9,4%) ВП-ВК: Марокко, Польща, Іспанія, Венесуела, Аргентина	4 країни (7,5%) >ВК: Ангола, Алжир, ПАР, Колумбія	7 країн (13,2%) ВП-ВК: Алжир, Ємен, Єгипет, Туреччина, Італія, Бразилія, Аргентина	2 країни (3,8%) >ВК: ПАР, Іспанія
Рівень безробіття молоді, % (YUR)	7 країн (13,2%) ВП-ВК: Фінляндія, Польща, Іспанія, Італія, Колумбія, Чилі, Аргентина	3 країни (5,7%) >ВК: Ангола, Алжир, ПАР	6 країн (11,3%) ВП-ВК: Алжир, Ємен, Саудівська Аравія, Італія, Бразилія, Аргентина	3 країни (5,7%) >ВК: ПАР, Єгипет, Іспанія
Рівень зайнятості, % (ER)	10 країн (18,9%) НК-НП: Марокко, Саудівська Аравія, Туреччина, Україна, Польща, Італія, Іспанія, Франція, Куба, Чилі	4 країни (7,5%) <НК: Алжир, ПАР, Ємен, Ірак	6 країн (11,3%) НК-НП: Марокко, ПАР, Єгипет, Ірак, Туреччина, Італія	2 країни (1,9%) <НК: Алжир, Ємен
Вразлива зайнятість, % (VE)	2 країни (3,8%) ВП-ВК: Нігерія, Індія	–	3 країни (5,7%) ВП-ВК: Нігерія, Індія, Ангола	–

безробіття. Серед розвинених країн у 2018 р. в цій зоні за трьома індикаторами перебуває Італія, серед латиноамериканських країн за двома індикаторами – Бразилія та Аргентина, за показником вразливої зайнятості – Індія.

Результати розрахунку субскладової рівня розвитку ринку праці в соціальній безпеці за аналізованою вибіркою країн за 2000–2018 рр. представлено на рис. 1.

Отже, найбільш високі інтегральні оцінки за розвитком ринку праці отримано для таких країн, як Катар (0,934), Бахрейн (0,871), ОАЕ (0,831), Японія (0,744), Кувейт (0,740), Сінгапур (0,737), Ізраїль (0,713), Швейцарія (0,706), Таїланд (0,706), Нідерланди (0,704), з яких тільки 4 країни є розвиненими. Найменші інтегральні оцінки безпеки в цій складовій мають такі країни, як Туреччина (0,219), Нігерія (0,182), Бразилія (0,165), Марокко (0,162), Італія (0,125), Єгипет (0,096), Алжир (0,074), Ємен (0,068), Іспанія (0,066), Південна Африка (0,001), серед яких переважають країни Африки та Близького Сходу, за винятком двох розвинених країн Італії та Іспанії, а також Бразилії.

Щодо закономірностей динаміки інтегрального субіндексу рівня розвитку ринку праці (2000–2018 рр.), то першу групу країн, що характеризуються тенденцією до падіння рівня субіндексу безпеки, складають 14 країн з вибірки (26,4%), серед яких найбільшими темпами зменшилась величина індексу таких країн, як ПАР (–80,5%), Іспанія (–59,6%), Бразилія (–57,6%), Ємен (–56,6%), Єгипет (–45,6%) та Туреччина (–23,4%). Другу групу країн, що характеризуються тенденцією до зростання рівня безпеки, складають 39 країн з вибірки (73,6%), серед яких найбільшими темпами збільшилася величина індексу країн з низьким рівнем, таких як Алжир (28 разів), Ангола (15 разів), Колумбія (4,4 рази), а також Польща (5,9 рази) та Ізраїль (2 рази).

Результати класифікації країн вибірки за рівнем розвитку ринку праці як складової частини соціальної безпеки з урахування розрахованих граничних значень представлені в табл. 4.

Таким чином, 56,6% країн є відносно безпечними (3, 4 групи), решта країн перебуває в зоні ризику, що негативно впливає на рівень соціальної безпеки.

В системі індикаторів соціальної безпеки є група чинників, що характеризують систему розподілу доходів та рівень нерівності, характеристика яких з позиції цілей сталого розвитку та впливу на рівень безпеки представлена в табл. 5.

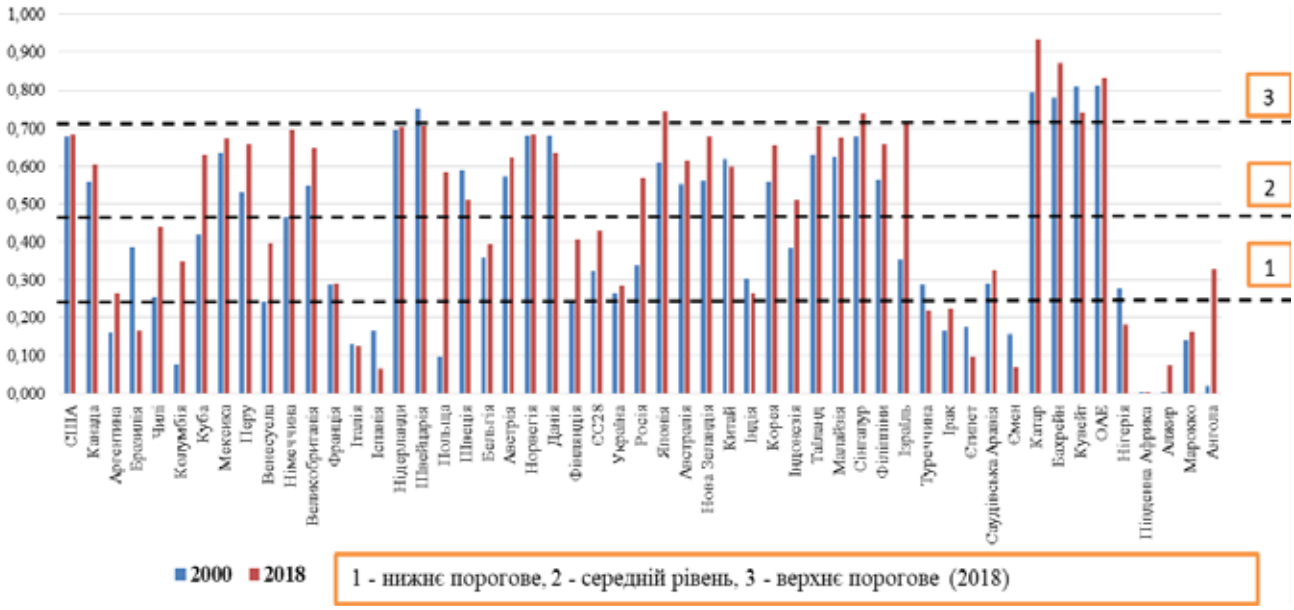

Рис. 1. Розподіл країн світу за інтегральним рівнем розвитку ринку праці як складової частини соціальної безпеки

Таблиця 4

Групи країн за інтегральним рівнем розвитку ринку праці як складової частини соціальної безпеки

Діапазон варіації індексів безпеки	Рівень безпеки	Значення (оцінки 2018 р.)	Країни
НК-НП (діапазон значень між нижнім критичним та нижнім пороговим)	Небезпечний рівень	<0,244	11 країни (20,8%), а саме Ірак, Туреччина, Нігерія, Бразилія, Марокко, Італія, Єгипет, Алжир, Ємен, Іспанія, Південна Африка. Середній становить 0,126.
НП-СП (діапазон значень між нижнім пороговим та середньосвітовим рівнем)	Незадовільний рівень	0,244–0,487	12 країн (22,6%), а саме Чилі, ЄС-28, Фінляндія, Венесуела, Бельгія, Колумбія, Ангола, Саудівська Аравія, Франція, Україна, Індія, Аргентина. Середній становить 0,348.
СП-ВП (діапазон значень між середньосвітовим рівнем та верхнім пороговим)	Задовільний рівень	0,487–0,731	24 країн (45,3%), а саме Ізраїль, Швейцарія, Таїланд, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, США, Нова Зеландія, Малайзія, Мексика, Перу, Філіппіни, Корея, Великобританія, Данія, Куба, Австрія, Австралія, Канада, Китай, Польща, Росія, Швеція, Індонезія. Середній становить 0,642.
ВП-ВК (діапазон значень між верхнім пороговим та верхнім критичним)	Безпечний рівень	>0,731	6 країн (11,3%), а саме Катар, Бахрейн, ОАЕ, Японія, Кувейт, Сінгапур. Середній становить 0,809.

Таблиця 5

Індикатори стану системи розподілу доходів та нерівності в системі соціальної безпеки

Індикатор/характер впливу	Характеристика з позиції визначення рівня небезпеки	Узгодженість з цілями сталого розвитку
Рівень бідності 3,2 дол. США на день (2011 ППС), % населення/Дестимулятор (PR)	Один з індикаторів рівня бідності, що характеризує частку населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США. Високий рівень показника є індикатором небезпеки, зростання рівня також ідентифікує погіршення рівня добробуту та якості життя населення.	SDG 10. Зменшити нерівність всередині та між країнами. 10.1. До 2030 р. поступово досягти й підтримувати зростання доходів найменш забезпечених 40% населення на рівні, що перевищує середній по країні. 10.2. До 2030 р. підтримати законодавчим шляхом і заохочувати активну участь усіх людей у соціальному, економічному та політичному житті. 10.3. Забезпечити рівність можливостей і зменшити нерівність результатів, зокрема, шляхом скасування дискримінаційних законів, політики й практики та сприяння прийняттю відповідного законодавства в цьому напрямі.
Коефіцієнт Джині/ Дестимулятор (GI)	Один з найбільш відомих індикаторів нерівності доходів та концентрації багатства в економіці чи суспільстві, є мірою статистичної дисперсії, що використовується для визначення нерівності серед значень частотного розподілу. Індекс Джині, що дорівнює 1, вказує на ідеальну нерівність, а 0, – на ідеальну рівність. Значення індексу в діапазоні [0;1] вказує на те, наскільки реальний розподіл доходів домогосподарств відхиляється від ідеального (рівномірного) розподілу [12]. Зростання значення коефіцієнта збільшує рівень диференціації доходів, погіршує стан безпеки.	
Рівень нерівності, % доходів 10% найбагатшого населення/ Дестимулятор (t10)	Індикатори рівня соціально-економічної нерівності, що розраховуються та публікуються у “World Inequality Report” [16] та акумулюються у відповідній базі даних [15]. Відображають частку доходів, що акумулюють 1%, 10% та 50% населення. Зростання рівня цих індикаторів відображає зростання нерівності у суспільстві, сигналізує щодо збільшення рівня небезпеки.	
Рівень нерівності, % доходів 1% найбагатшого населення/ Дестимулятор (t1)		
Коефіцієнт співвідношення частки доходів 10% найбагатших до частки доходів 50% населення/Дестимулятор (t10/b50)		
Національний дохід на душу населення, дол. США в ППС/ Стимулятор (GNIpc)	Індикатор рівня соціально-економічного розвитку країн. Є основною класифікаційною ознакою групування країн за рівнем доходу, що провадить “World Bank” та застосовують інші міжнародні інституції. Зростання рівня індикатору є критерієм підвищення рівня безпеки, й навпаки.	SDG 8. Сприяння поступовому, стійкому економічному зростанню та забезпеченню зайнятості й гідної праці. SDG 10. Зменшити нерівність всередині та між країнами.
Темп приросту національного доходу на душу населення, % до попереднього року/Стимулятор/ Дестимулятор (GNIgr)	Індикатор інтенсивності зміни рівня соціально-економічного розвитку країн. Від’ємне значення свідчить про економічні втрати, отже, зниження рівня безпеки, додатне значення та його збільшення є індикатором економічного зростання та передумовою підвищення рівня безпеки.	

Аналітичні дослідження ООН [11] та «World Inequality Lab» [16] дають змогу виділити низку закономірностей в розвитку системи забезпечення рівномірного розподілу доходів та подолання нерівності.

1) За останні роки глобальний розподіл ВВП на душу населення став більш рівним. Так, якщо у 2007 р. найбідніші економіки, на які припадали 80% населення світу, створювали 22% світового ВВП, то у 2017 р. їх частка у ВВП виросла до 32%. Однак нерівність у ВВП на душу населення зменшилась переважно серед економік із високим рівнем доходу, а розрив між найбагатшими та найбіднішими країнами світу залишився майже незмінним.

2) Зменшення розриву між розвиненим країнами та країнами, що розвиваються, обумовлено швидкими темпами зростання економіки Китаю, адже станом на 2017 р. воно складає 10,2 (за ВВП на душу населення).

3) Сьогодні 1% населення світу (76 млн. осіб) має середній дохід у 172 дол. США на день, тоді як найбідніші 50% населення (3,8 млрд. осіб) мають 4 дол. США на день. 3,9 млрд. населення світу, або 52%, проживає на нижчий середній прожитковий рівень для країн, що розвиваються (8,1 дол. США на день у 2016 р.).

4) Глобальна нерівність доходів зберігається на високому рівні. Зокрема, мінімальний трудовий дохід 10% найбагатших працівників складає 7 400 дол. США на місяць (2017 р.), а максимальний дохід 10% найбідніших – 22 дол. США. Незважаючи на наявний тренд щодо зменшення децильної диференціації доходів, зокрема під впливом економічної конвергенції економік Індії та Китаю, рівень нерівності за доходами залишається досить високим.

5) Рівень нерівності значно диференційований за регіонами світу. Так, частка доходів 10% найбагатших становить 37% у Європі, 47% у Північній Америці, 61% на Близькому Сході, при цьому слід зазначити, що прискореними темпами нерівність зростала в північноамериканському регіоні, Китаї, Індії, Росії, більш помірними темпами – в європейському регіоні, на Близькому Сході та в південно-сахарській Африці нерівність залишається стабільно високою.

Відповідно до динаміки індикаторів нерівності в розподілі доходів за 2000–2018 рр. та варіації за вибіркою країн, що аналізуються, розраховано їх граничні значення як індикаторів безпеки (табл. 6).

Отже, за аналізований період частка населення світу, що проживає на 3,2 дол. на добу, складає 26,3%, що на 44,2% менше за рівень 2000 р. (47,1%). Верхнє порогове значення складає 44,09%, а верхнє критичне – 62%, що також зменшилися. Світовий коефіцієнт Джині склав 63,1, що на 5,8% менше за рівень 2000 р. (67,00). Верхнє порогове значення складає 71,74, а верхнє критичне – 80,44. Однак у світовій практиці розподіл доходів за коефіцієнтом Джині вважається нерівномірним, якщо значення показника перевищує 40%.

Таблиця 6

Динаміка граничних значень індикаторів нерівності в розподілі доходів в системі безпеки країн світу за 2000–2018 рр.

Індикатор	Граничні значення*	Роки							Відносна зміна 2018/2000 рр., %
		2000	2004	2008	2012	2016	2017	2018	
Рівень бідності 3,2 дол. США на день, % населення	СП	47,10	44,70	38,30	31,30	26,30	26,30	26,30	-44,2
	НК	2,85	2,72	1,23	0,88	0,53	0,42	0,40	-85,9
	НП	25,05	23,78	18,60	13,27	8,45	8,51	8,51	-66,0
	ВП	69,15	65,62	58,00	49,33	44,15	44,09	44,09	-36,2
	ВК	91,35	86,68	77,83	67,48	62,13	62,00	62,00	-32,1
Коефіцієнт Джині	СП	67,00	68,73	66,68	64,64	63,10	63,10	63,10	-5,8
	НК	47,68	50,58	49,05	46,83	45,63	45,75	45,75	-4,1
	НП	57,37	59,69	57,90	55,76	54,39	54,45	54,45	-5,1
	ВП	76,63	77,78	75,47	73,51	71,80	71,74	71,74	-6,4
	ВК	86,32	86,89	84,32	82,44	80,57	80,45	80,44	-6,8
Рівень нерівності, % доходів 10% найбагатшого населення	СП	55,32	55,45	54,49	52,87	52,12	52,12	52,12	-5,8
	НК	29,86	32,76	30,18	29,14	29,04	29,04	29,04	-2,7
	НП	42,63	44,14	42,38	41,05	40,62	40,62	40,62	-4,7
	ВП	68,01	66,76	66,60	64,69	63,62	63,62	63,62	-6,4
	ВК	80,78	78,14	78,80	76,60	75,20	75,20	75,20	-6,9
Рівень нерівності, % доходів 1% найбагатшого населення	СП	20,90	21,32	21,76	20,66	20,44	20,44	20,44	-2,2
	НК	8,32	8,18	7,37	7,10	6,94	6,94	6,94	-16,6
	НП	14,63	14,77	14,59	13,90	13,71	13,71	13,71	-6,3
	ВП	27,17	27,87	28,93	27,42	27,17	27,17	27,17	0,0
	ВК	33,48	34,46	36,15	34,22	33,94	33,94	33,94	1,4
Коефіцієнт співвідношення частки доходів 10% найбагатших та частки доходів 50% населення	СП	6,37	6,29	5,90	5,57	5,39	5,39	5,39	-15,3
	НК	2,11	2,05	1,05	1,37	1,23	1,23	1,23	-41,6
	НП	4,25	4,18	3,48	3,48	3,32	3,32	3,32	-21,9
	ВП	8,48	8,40	8,31	7,65	7,46	7,46	7,46	-12,1
	ВК	10,62	10,52	10,75	9,76	9,55	9,55	9,55	-10,1
Національний дохід на душу населення, дол. США в ППС	СП	7 944	9 467	12 183	14 130	16 326	17 123	17 896	125,3
	НК*	1 057,2	12 25,0	1 559,1	1 813,4	2 139,9	2 246,5	2 361,0	123,3
	НП*	2 559,4	32 49,4	4 337,0	5 347,3	6 716,2	7 120,1	7 608,0	197,3
	ВП	2 6349	30 067	34 413	36 950	40 854	42 185	43 482	65,0
	ВК	4 4875	50 804	56 790	59 921	65 545	67 414	69 239	54,3
Темп приросту національного доходу на душу населення, %	СП	3,15	3,13	0,39	1,29	1,25	2,06	2,08	-34,0
	НК	-2,95	-12,02	-7,72	-5,35	-6,57	-5,25	-3,25	9,9
	НП	0,11	-4,42	-3,65	-2,02	-2,65	-1,58	-0,57	–
	ВП	6,19	10,68	4,43	4,59	5,14	5,70	4,73	-23,6
	ВК	9,25	18,29	8,50	7,92	9,06	9,37	7,40	-20,0

* дані “World Bank” для країн з низьким рівнем доходу та нижче середнього

Частка доходів 10% найбагатших у світі становить 52,12%, що лише на 5,8% менше за рівень 2000 р. Частка доходів 1% найбагатших у світі становить 20,44%, що лише на 2,2% менше порівняно з рівнем 2000 р. Співвідношення 10% найбагатших та 50% найбідніших у світі становить 5,39, що на 15,3% менше за показник 2000 р. Щодо останніх трьох показників, то їх верхні межі як дестимуляторів зменшувались незначними темпами.

Національний дохід на душу населення у світі становив 17896 дол. у ППС (2018 р.), що на 125,3% більше за показник 2000 р. (7944 дол.). Для доходу було виявлено суттєві варіації показників у вибірці, тому для визначення нижніх порогових значень були взяті показники, розраховані Світовим банком, для групи країн з низьким доходом та нижче середнього. Отже, нижнє критичне значення становить у 2018 р. 2361 дол., а нижче порогове – 7608 дол. В середньому дохід на душу населення у світі зростав на 2,08% (2018 р.), темпи зростання мали тенденцію до уповільнення. Від’ємний темп приросту доходу нижче 3,25% на рік (2018 р.) та менший за –0,57% на рік визначено індикаторами небезпеки.

Результати оцінювання находження країн вибірки в різних зонах безпеки за індикаторами нерівності в розподілі доходів за період ретроспективного аналізу (2000 та 2018 рр.) представлені в табл. 7.

Розподіл країн вибірки за аналізованими індикаторами є досить нерівномірним (висока варіація значень показників), отже, перевищення показників середньосвітового рівня також було оцінено як зону ризику (для дестимуляторів). Отже, за індикатором рівня бідності (3,2 дол. на день) тільки 5,7% країн перебувають в зоні критичної небезпеки, а 13,2% станом за 2018 р. мають рівень цього показника, що вище за середньосвітовий, що відносить їх до групи відносної небезпеки. За коефіцієнтом Джині аналізовані у вибірці країни не потрапляють до зони небезпеки, при цьому визначено, що 35,8% країн у 2018 р. та 41,5% у 2000 р. мають нерівномірний характер розподілу доходів за коефіцієнтом Джині (вище 40%). Щодо інших показників нерівномірності доходів у критичну зону не потрапила жодна країна, в зоні відносної небезпеки за часткою доходів 10% та 1% населення перебувають 15% країн, серед яких переважають країни Близького Сходу, а також Індія, Бразилія, Чилі та Ізраїль. Щодо коефіцієнта співвідношення частки доходів 10% найбагатших та частки доходів 50% населення, то в критичні зоні

Таблиця 7

Оцінка ризиків та загроз безпеці країн за індикаторами нерівності в розподілі доходів

Індикатор	2000 р.		2018 р.	
	зона відносної небезпеки (ризики) ВП-ВК, НК-НП	зона критичної небезпеки (<НК, >ВК)	зона відносної небезпеки (ризики) ВП-ВК, НК-НП	зона критичної небезпеки (<НК, >ВК)
Рівень бідності 3,2 дол. США на день, % населення	3 країни (5,7%) ВП-ВК, а саме Нігерія, Індонезія, Індія; 3 країни (5,7%) >СП, а саме Ангола, ПАР, Китай.	>ВК -	3 країни (5,7%) ВП-ВК, а саме Ангола, Ємен, Індія; 7 країн (13,2%) >СП, а саме ПАР, Катар, ОАЕ, Кувейт, Бахрейн, Саудівська Аравія, Індонезія.	>ВК -
Коефіцієнт Джині	ВП-ВК: -	>ВК -	ВП-ВК: -	>ВК -
	GI>40 у 22 країн (41,5%)		GI>40 у 19 країн (35,8%)	
Рівень нерівності, % доходів 10% найбагатшого населення	ВП-ВК: – 7 країн (13,2%); >СП, а саме Ангола, ОАЕ, Кувейт, Катар, Саудівська Аравія, Туреччина, Таїланд	>ВК -	3 країни (5,7%) ВП-ВК, а саме ПАР, Кувейт, Катар; 5 країн (9,4%) >СП, а саме Бахрейн, Ірак, Туреччина, Таїланд, Індія	>ВК -
Рівень нерівності, % доходів 1% найбагатшого населення	1 країна (1,9%) ВП-ВК, а саме Ізраїль; 5 країн (9,4%) >СП, а саме Ангола, Ірак, Туреччина, Таїланд, Бразилія.	>ВК -	2 країни (3,8%) ВП-ВК, а саме Катар, Бразилія; 5 країн (9,4%) >СП, а саме ОАЕ, Ірак, Туреччина, Ізраїль, Індія, Чилі	>ВК -
Коефіцієнт співвідношення частки доходів 10% найбагатших та частки доходів 50% населення	ВП-ВК: - 2 країни (3,8%) >СП, а саме ОАЕ, Саудівська Аравія	1 країна (1,9%) >ВК, а саме Кувейт	1 країна (1,9%) ВП-ВК, а саме Саудівська Аравія; 2 країни (3,8%) >СП, а саме ОАЕ, Катар	2 країни (3,8%) >ВК, а саме ПАР, Кувейт
Національний дохід на душу населення, дол. США в ППС	3 країни (5,7%) НК-НП, а саме Індія, Ангола, Нігерія	<НК -	3 країни (5,7%) НК-НП, а саме Ангола, Нігерія, Ємен	<НК -
Темп приросту національного доходу на душу населення, %	2 країни (3,8%) НК-НП, а саме ОАЕ, Аргентина	4 країни (7,5%) <НК, а саме Нігерія, Бахрейн, Кувейт, Саудівська Аравія	5 країн (9,4%) НК-НП, а саме Алжир, Нігерія, Бахрейн, Ірак, Колумбія	3 країни (5,7%) <НК, а саме Ангола, Венесуела, Аргентина

перебувають Кувейт та ПАР, в зоні відносної небезпеки – Катар, ОАЕ та Саудівська Аравія.

За рівнем національного доходу на душу населення жодна країна вибірки не має дохід, що нижче за середнє значення, в групі країн з низьким рівнем доходу; 3 країни, що складає 5,7%, мають рівень доходу, нижчий за середнє значення в групі країн з доходом нижче середнього. За темпами зміни національного доходу у 2018 р. 3 країни потрапили у критичну зону, 5 країн – у відносно небезпечну (всі вони характеризуються скороченням рівня доходів на душу населення та є країнами Латинської Америки або Африки).

Результати розрахунку інтегрального субіндексу рівня нерівномірності в розподілі доходів у соціальній безпеці за аналізованою вибіркою країн за 2000–2018 рр. представлені на рис. 2.

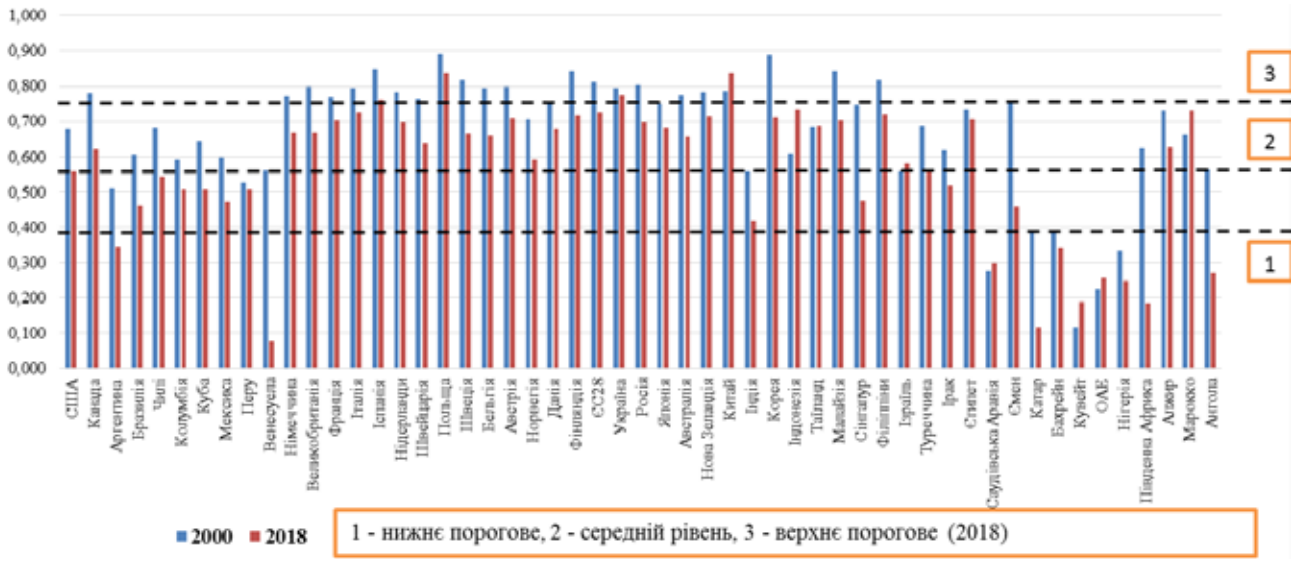

Рис. 2. Розподіл країн світу за інтегральним рівнем нерівності в розподілі доходів у системі соціальної безпеки

Отже, найбільш високі інтегральні оцінки за цим субіндексом (країни з найбільш рівномірним розподілом доходів) отримано для таких країн, як Польща (0,837), Китай (0,836), Україна (0,775), Іспанія (0,761), Індонезія (0736), Марокко (0,733), Італія (0,727). Найменші інтегральні оцінки безпеки в цій складовій мають такі країни (найбільш нерівномірні в розподілі доходів), як Саудівська Аравія (0,298), Ангола (0,269), ОАЕ (0,255), Нігерія (0,247), Кувейт (0,188), Південна Африка (0,185), Катар (0,115), тобто країни африканського регіону.

Щодо закономірностей динаміки інтегрального субіндексу розподілу доходів, то першу групу країн, що характеризуються тенденцією до скорочення рівня субіндексу безпеки (2000–2018 рр.), складають 45 країн з вибірки (84,9%), серед яких найбільшими темпами зменшилась величина індексу таких країн, як Венесуела (–86,4%), ПАР (–70,3%), Ангола (–52,3%), Ємен (–39,0%), Сінгапур (–36,1%) та Аргентина (–32,2%). Другу групу країн, що характеризуються тенденцією до зростання рівня безпеки, складають лише 8 країн з вибірки (15,1%), серед яких найбільшими темпами збільшилась величина індексу таких країн, як Кувейт (60,9%), Індонезія (20,9%), Марокко (10,4%) та Китай (6,3%).

Результати класифікації країн вибірки за рівнем розподілу доходів в системі як соціальної безпеки з урахуванням розрахованих граничних значень представлені в табл. 8.

Таким чином, 58,4% країн є відносно безпечними (3,4 групи), решта країн перебуває в зоні ризику, що має негативний вплив на загальний рівень соціальної безпеки.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають змогу зробити висновок щодо залежності рівня соціальної безпеки країн від рівня доходів, можливостей їх отримання в результаті трудової діяльності та загального характеру їх розподілу як всередині країн, так і між країнами світу.

Безпека є однією з головних характеристик життєдіяльності людини, що поєднує мету та можливості її розвитку в умовах невизначеності та ризикового середовища. Безпека людини має визначатись наявним миром, доступом до якісних умов буття, що пов'язане із забезпеченням основних життєвих потреб та розвитку. Формування системи соціальної безпеки в країнах світу спрямоване на забезпечення відповідних умов розвитку, за яких досягається високий рівень захищеності соціальних інтересів кожної окремої людини та суспільства загалом. Соціальна безпека як вагомий складник економічної безпеки перебуває під впливом усіх інших сфер національної безпеки, ризики та загрози яких, безумовно, обумовлюють та змінюють параметри системи забезпечення соціальної безпеки.

Індикатори розвитку ринку праці та системи розподілу доходів з урахуванням розрахованих граничних значень та закономірностей їх динаміки дають змогу виявляти можливі загрози стійкому розвитку та можуть бути сигналами небезпеки. Відповідно до запропонованого підходу до оцінювання інтегрального рівня безпеки своєчасне врахування та оцінювання їх змін дають змогу забезпечувати стійкий соціальний розвиток. Для 56,6% країн виявлені закономірності розвитку ринку праці (рівень безробіття, рівень зайнятості, вразлива зайнятість) ідентифікують небезпеку та ризики сталому розвитку. Найбільший рівень небезпеки при цьому діагностовано для Туреччини, Нігерії, Бразилії, Марокко, Італії, Єгипту, Алжиру, Ємену та Іспанії. 58,4% країн визначено як відносно небезпечні щодо рівня доходів та характеру їх розподілу. Найвищий рівень небезпеки в цьому аспекті за проведеним оцінюванням зафіксовано у Саудівської Аравії, Анголи, ОАЕ, Кувейту, Південної Африки та Катару. Відповідно, саме ці країни є найбільш вразливими в системі забезпечення соціальної складової частини міжнародної економічної безпеки.

Таблиця 8

Групи країн за інтегральним рівнем розподілу доходів в системі соціальної безпеки

Діапазон варіації індексів безпеки	Рівень безпеки	Значення (оцінки 2018 р.)	Країни
НК-НП (діапазон значень між нижнім критичним та нижнім пороговим)	Небезпечний рівень	<0,375'	10 країн (18,9%), а саме Аргентина, Бахрейн, Саудівська Аравія, Ангола, ОАЕ, Нігерія, Кувейт, Південна Африка, Катар, Венесуела. Середній становить 0,232.
НП-СП (діапазон значень між нижнім пороговим та середньосвітовим рівнем)	Незадовільний рівень	0,375–0,565	12 країн (22,6%), а саме Туреччина, США, Чилі, Ірак, Куба, Колумбія, Перу, Сінгапур, Мексика, Бразилія, Ємен, Індія. Середній становить 0,499.
СП-ВП (діапазон значень між середньосвітовим рівнем та верхнім пороговим)	Задовільний рівень	0,565–0,756	27 країн (50,9%), а саме Індонезія, Марокко, Італія, ЄС-28, Філіппіни, Фінляндія, Нова Зеландія, Корея, Австрія, Єгипет, Малайзія, Франція, Нідерланди, Росія, Таїланд, Японія, Данія, Великобританія, Німеччина, Швеція, Бельгія, Австралія, Швейцарія, Алжир, Канада, Норвегія, Ізраїль. Середній становить 0,682.
ВП-ВК (діапазон значень між верхнім пороговим та верхнім критичним)	Безпечний рівень	>0,756	4 країни (7,5%), а саме Польща, Китай, Україна, Іспанія. Середній становить 0,802.

Список використаних джерел:

1. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2012. 386 с.
2. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ : Національний інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, 2008. 48 с.
3. Гбур З.В. Інституційне забезпечення економічної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 98–102.
4. Економічна безпека України : монографія / за ред. В.Г. Федоренка, І.М. Грищенка, Т.Є. Воронкової. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2017. 462 с.
5. Лекарь С.І. Економічна безпека України: поняття та сутність термінології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 3–16.

6. Новікова О.Ф., Сидорчук О.Г., Панькова О.В. та ін. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія. Київ ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с. URL: http://www.lvivacademy.com/download_2018/stan.pdf (дата звернення: 10.02.2020).
7. Cormac R. Secret Intelligence and Economic Security: The Exploitation of a Critical Asset in an Increasingly Prominent Sphere. *Intelligence and National Security*. 2014. № 29 (1). P. 99–121. URL: http://dx.doi.org/10.1080/02684527.2012.748366.
8. ICRC 2017. What is Economic Security? URL: https://www.icrc.org/en/document/introduction-economic-security.
9. International Labor Organization. Publication. URL: https://www.ilo.org/global/publications/lang--en/index.htm (дата звернення: 10.02.2020).
10. Menshikov V., Volkova O., Stukalo N., Simakhova A. Social economy as a tool to ensure national security. *Journal Of Security And Sustainability*. 2017. № (7). URL: https://doi.org/10.9770/jssi.2017.7.2(4).
11. SDG PULSE. 10 Reduced inequalities. URL: https://sdgpulse.unctad.org/sdgs/goal-10-reduce-inequality (дата звернення: 10.02.2020).
12. The many faces of inequality. SDG PULSE. URL: https://sdgpulse.unctad.org/in-focus-inequality (дата звернення: 10.02.2020).
13. Valeriu I.F., Diamescu M.A. Some Opinions on the Relation between Security Economy and Economic Security. *The National Institute for Economic Research, The Romanian Academy*. Bucharest, Romania, 2010. P. 129–159.
14. World Employment and Social Outlook Trends 2020. ILO report. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_734455.pdf (дата звернення: 10.02.2020).
15. World Inequality Database. URL: https://wid.world (дата звернення: 10.02.2020).
16. World Inequality Report 2018. URL: https://wir2018.wid.world (дата звернення: 10.02.2020).
17. World Inequality Report 2018. URL: https://wir2018.wid.world (дата звернення: 10.02.2020).

References:

1. Bulatova O.V. (2012) “Regional component of global integration processes”. Monograph. Donetsk : DonNU, 2012. 386 p.
2. Vlasyuk O.S. (2008) “Theory and practice of economic security in the system of science of economics”. Natsional’nyy instytut problem mizhnarodnoyi bezpeky pry Radi natsional’noyi bezpeky i oborony Ukrayiny [National Institute for International Security at the National Security and Defense Council of Ukraine], K., 2008, 48 p.
3. Gbur Z.V. (2018) “Institutional support of economic security of Ukraine”. Investytsiyi: praktyka ta dosvid [Investments: Practice and Experience], 3, 2018, pp. 98–102.
4. Economic security of Ukraine : monograph ed. V.G. Fedorenko, I.M. Grishchenko, T.E. Funnel. K. : DKS Center LLC, 2017. 462 p.
5. Lekar’ S.I. (2012) “Economic Security of Ukraine: Concept and Essence of Terminology”. Naukovyy visnyk L’vivs’koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs]. Vol. 1, 2012, pp. 3–16.
6. State and prospects of social security in Ukraine: expert assessments: monograph / O.F. Novikov, O.G. Sidorchuk, O.V. Pankova [etc.]. K. ; Lviv : LRIDO NADU, 2018, 184 p. URL: http://www.lvivacademy.com/download_2018/stan.pdf (accessed 10.02.2020).
7. Cormac R. “Secret Intelligence and Economic Security: The Exploitation of a Critical Asset in an Increasingly Prominent Sphere”. Intelligence and National Security [Intelligence and National Security]. Vol. 29 (1), 2014, 99–121, http://dx.doi.org/10.1080/02684527.2012.748366.
8. ICRC 2017. What is Economic Security? URL: https://www.icrc.org/en/document/introduction-economic-security.
9. International Labor Organization. Publication. URL: https://www.ilo.org/global/publications/lang--en/index.htm (accessed 10.02.2020).
10. Menshikov V., Volkova O., Stukalo N., Simakhova A. (2017) “Social economy as a tool to ensure national security”. Journal Of Security And Sustainability [Journal Of Security And Sustainability], (7), 2, https://doi.org/10.9770/jssi.2017.7.2(4).
11. SDG PULSE. 10 Reduced inequalities. URL: https://sdgpulse.unctad.org/sdgs/goal-10-reduce-inequality (accessed 10.02.2020).
12. The many faces of inequality. SDG PULSE. URL: https://sdgpulse.unctad.org/in-focus-inequality (accessed 10.02.2020).
13. Valeriu I.F., Diamescu M.A. (2010) “Some Opinions on the Relation between Security Economy and Economic Security”. The National Institute for Economic Research, The Romanian Academy, Bucharest, Romania, pp. 129–159.
14. World Employment and Social Outlook Trends 2020. ILO report. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_734455.pdf (accessed: 10.02.2020).
15. World Inequality Database. URL: https://wid.world (accessed 10.02.2020).
16. World Inequality Report 2018. URL: https://wir2018.wid.world (accessed: 10.02.2020).
17. World Inequality Report 2018. URL: https://wir2018.wid.world (accessed: 10.02.2020).

ИНДИКАТОРЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН МИРА

Аннотация. В статье систематизированы факторы развития рынка труда с позиций целей устойчивого развития и факторов влияния на уровень безопасности. Определены тенденции развития мирового рынка труда. На основе динамики индикаторов развития рынка труда за период 2000–2018 гг. и вариации по выборке анализируемых стран рассчитаны их предельные значения как индикаторов безопасности. Проанализированные индикаторы рынка труда указывают на тенденции к уменьшению их уровней и являются положительными факторами в контексте обеспечения социальной безопасности. Сформированы такие закономерности в развитии системы обеспечения равномерного распределения доходов и преодоления неравенства: более ровное глобальное разделение ВВП на душу населения; почти неизменный разрыв между самыми богатыми и самыми бедными странами мира; уменьшение разрыва между развитыми странами и развивающимися странами; сохранение глобального неравенства доходов на высоком уровне; значительная дифференциация уровня неравенства по регионам мира. Доказана зависимость социальной безопасности от уровня доходов населения, характера распределения доходов внутри страны и между странами мира.

Ключевые слова: рынок труда, социальная безопасность, неформальная занятость, уровень безработицы, уязвимая занятость.

LABOR MARKET DEVELOPMENT INDICATORS IN THE WORLD SYSTEM OF SOCIAL SECURITY

Summary. The article describes the labor market development factor from the point of view of the goals of sustainable development and as factors of influence on the level of safety. The tendencies of development of the world labor market are determined. Based on the dynamics of labor market development indicators over the period 2000–2018 and variations in the sample of the analyzed countries, their limit values were calculated as safety indicators. The analyzed labor market indicators point to a tendency to decrease their levels and are positive factors in the context of social security. According to the analyzed indicators of the labor market, 1–4 countries were hit in the critical danger zones, mainly in the countries of the African region. In the area of relative danger from 3 to 10 countries. The largest number of countries is 18.9% in 2000 in terms of employment, in 2018, 13.2% in countries in terms of unemployment. Among the developed countries in 2018 in this zone by three indicators Italy, among Latin American countries by two indicators Brazil and Argentina, by the indicator of vulnerable employment India. A retrospective analysis of countries to assess risks and threats to the development of the labor market was carried out; a subcomponent of the level of development of the labor market in social security was calculated according to the analyzed sample of countries for the period 2000-2018, falling level of security subindex; for the second group of countries - increasing security. It is determined that 56.6% of the countries are relatively safe (3.4 groups), the rest of the countries are in the risk zone, which negatively affects the level of social security. Regularities have been formed in the development of a system of ensuring a uniform distribution of incomes and overcoming inequalities: a more equal global distribution of GDP per capita; the gap between the world's richest and poorest countries has remained almost unchanged; closing the gap between developed and developing countries; global income inequality remains high; the level of inequality is significantly differentiated by region of the world. The dependence of social security on the level of income of the population, the nature of income distribution within the country and between countries of the world has been proved.

Key words: labor market, social security, informal employment, unemployment rate, vulnerable employment.

УДК 338.2:338.47
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-12

Дем'янчук М. А.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Demianchuk Maryna
PhD in Economics,
Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance
of Odessa I.I. Mechnikov National University

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У статті визначено структуру вартості телекомунікаційного підприємства, яка враховує вартість опціонів як вартість нових можливостей, котрі несе підприємство, що дало змогу сформувати систему збалансованих показників, які відображають рівень впливу збалансованості розвитку телекомунікаційного підприємства на його вартість. Основу системи формують показники внутрішнього та зовнішнього розвитку телекомунікаційного підприємства, які характеризуються економічною, соціальною, екологічною та інституційною підсистемами. Подано методичні рекомендації щодо розрахунку індикаторів складових підсистем та їх інтегрального показника, а також представлено узагальнений показник, що придатний до практичного застосування як коефіцієнт до оцінки вартості та емерджентності бізнесу телекомунікаційного підприємства.

Ключові слова: збалансований розвиток, телекомунікаційне підприємство, цифровізація, вартість бізнесу, система показників.

Вступ та постановка проблеми. В умовах переходу економіки України до цифрової стратегії розвитку, де основою рушійною силою є цифрові тренди, розумного та збалансованого зростання, базою якого є гармонізований соціально-еколого-економічний розвиток як усієї країни, так і підприємств різних сфер економічної діяльності, актуалізуються питання дослідження передумов і формування базису до форсованого розвитку телекомунікаційних підприємств та сфери зв'язку, а також інформатизації загалом. Під впливом цифрової трансформації в глобалізованому світі відбувається модифікація діяльності телекомунікаційних підприємств через загострення конкуренції на міжнаціональному ринку телекомунікаційних послуг, спонукаючи до пошуку шляхів раціонального та оптимального використання ресурсів задля забезпечення доступних цін на послуги зв'язку та задоволення постійно зростаючих потреб споживачів телекомунікаційних послуг, тому нагальною проблемою є оцінювання ефективності діяльності телекомунікаційних підприємств в умовах досягнення збалансованого розвитку та цифрових трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми досягнення збалансованого гармонізованого розвитку підприємствами останнім часом перебувають під пильною увагою вітчизняних і закордонних науковців. Здебільшого в працях учених висвітлено концептуальні основи та механізми формування стратегії збалансованого розвитку на національному та регіональному рівнях. Серед учених, що досліджують питання збалансованого розвитку підприємства, слід відзначити таких, як Л. Антонюк, О. Гуменна, М. Деркач, Р. Єремейчук, О. Жилінська, А. Ефендієва, К. Іванчук, В. Колотій, О. Мельничук, А. Радчук, Я. Столярчук, С. Тарута, А. Урсул, Г. Харламов, Н. Чала, А. Черних, О. Шнирков. Значний обсяг наукових робіт із проблем розвитку та організації розвитку ринку інформаційно-комунікаційних технологій та телекомунікацій, їхнього впливу на економічний розвиток і конкурентоспроможність країни належить вітчизняним та закордонним науковцям, зокрема Л. Беркману, П. Воробієнко, А. Голубєву, В. Гранатурову, Л. Захарченко, Р. Ентеру, Е. Іскану, Р. Кац, О. Князєвій, В. Ковалю, В. Орлову, Г. Отливанській, О. Редькіну, В. Стеклову, Л. Стрій, Д. Сютеру, Р. Хіксу, Н. Хрущ. З огляду на зазначене дослідження висвітлених питань є актуальним, а накопичений теоретичний та практичний матеріал дає певну можливість оцінити сучасні тенденції розвитку телекомунікаційних підприємств у національній економіці та розробити необхідний методичний інструментарій. Водночас недостатньо розкриті питання оцінювання ефективності збалансованого розвитку телекомунікаційного підприємства в умовах цифрових трансформацій.

Метою роботи є розроблення системи показників збалансованого розвитку телекомунікаційного підприємства в умовах цифрових трансформацій для визначення впливовості гармонійного збалансованого розвитку на вартість бізнесу та емерджентність телекомунікаційного підприємства.

Результати дослідження. Телекомунікаційне підприємство існує не тільки для отримання коштів за послуги й отримання прибутку, але й для збагачення його власників (фізичних осіб, громад, держави), що слугувало певною формою інвестицій його власників. Це пов'язане з тим, що вартість є більш довгостроковим поняттям, ніж прибуток, який є короткостроковим, при цьому завданням прибутку є формування дивідендів, інвестицій, премій, бонусів тощо, а завдання вартості полягає в тому, щоби зробити власника багатшим, тобто виникає необхідність оцінювання вартості бізнесу телекомунікаційного підприємства задля з'ясування об'єктивних даних про стан підприємства та ефективності управління ним; коректного та об'єктивного оцінювання активів, що виникають в ході економічної діяльності підприємства; отримання додаткових інвестиційних вливань, що є не менш важливим, які можна не отримати від інвестора без реальної оцінки бізнесу. Оцінка вартості бізнесу телекомунікаційного підприємства потрібна і тоді, коли воно перебуває на стадії банкрутства або ліквідації та не може вирішити самостійно свої проблеми; під час визначення вартості розміщених акцій та купівлі-продажу його пакета акцій; під час реструктуризації (з'єднання, роз'єднання, виділення частини тощо) підприємства; під час укладання договорів страхування та настання страхових випадків; коли вартість підприємства є заставою тощо. Оцінка вартості бізнесу телекомунікаційного підприємства також допоможе вчасно застосувати коригувальні дії в управлінні підприємством, з'ясувати рівень його конкурентоспроможності, позиціонування на ринку сфери зв'язку та інформатизації, доцільність застосування інваріантних моделей розвитку.

Під час проведення експертного оцінювання вартості бізнесу телекомунікаційного підприємства необхідно оцінити не тільки нерухомість підприємства, його обладнання та машин, але й всі нематеріальні активи та фінансові вкладення як інвестиційний товар, витрачені кошти на розвиток якого в подальшому повернуться з прибутком. Оскільки між інвестиціями та отриманими доходами/прибутком проходить досить багато часу, спеціалістам потрібно аналізувати діяльність телекомунікаційного підприємства на тривалому відрізку часу та окремо оцінювати минулі, поточні та майбутні доходи, ефективність діяльності всієї роботи підприємства, конкурентні позиції на ринку, перспективи розвитку бізнесу в умовах трансформаційних перетворень економічного, техніко-технологічного та організаційного характеру, тобто комплексний аналіз дасть змогу розрахувати максимально ймовірну вартість бізнесу телекомунікаційного підприємства як товару.

Відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» [1] розрізняють такі види вартості, як поточна, ринкова, ліквідаційна, залишкова, спеціальна, інвестиційна, оціночна, дійсна. В оціночній практиці існує декілька підходів до оцінювання вартості підприємства, а саме дохідний, майновий (витратний) та ринковий.

Базою дохідного підходу є визначення теперішньої вартості очікуваних вигід (доходів, грошових потоків) від володіння корпоративними правами підприємства. Методами цього підходу є дисконтування грошових потоків та визначення капіталізованої вартості доходів, які визначають здатність активів генерувати доходи, а інформація про вартість, склад і структуру активів безпосередньо не впливає на оцінювання вартості підприємства.

Майновий (витратний) підхід передбачає визначення поточної вартості витрат на відтворення або заміщення об'єкта нерухомості з подальшим її коригуванням на суму зносу (знецінення). Зазвичай такий підхід застосовують під час оцінювання суспільно-державних об'єктів нерухомості, майно яких не призначене приносити дохід. Однак, наприклад, під час техніко-економічного обґрунтування нового будівництва недобудованих та реконструйованих об'єктів застосування такого підходу є успішним. Методичними прийомами цього підходу є кількісний метод, метод вартості конструктивних елементів, метод порівняльних одиниць та метод об'єктів-аналогів.

Оцінювання вартості підприємства на основі ринкового підходу передбачає розрахунок вартості на підставі результатів його зіставлення з іншими бізнес-аналогами, базою якого є дані для про підприємства-аналоги, бізнес яких має вестися в тій же галузі або в галузі, що чутлива до тих самих економічних чинників. В межах цього підходу найбільш використовуваними методами є методи зіставлення мультиплікаторів та порівняння продажів (транзакцій). Для оцінювання вартості телекомунікаційних підприємств представлені підходи підходять в різному ступені. Застосування майнового (витратного) підходу у сфері зв'язку та інформатизації є нехарактерним через неактуальність з огляду на специфіку цієї сфери.

Для оцінювання невеликих телекомунікаційних підприємств або стартапів найбільш часто застосовують ринковий підхід на основі порівняльного методу підприємства за допомогою мультиплікаторів, що дає змогу швидко оцінити підприємство шляхом його порівняння з аналогами. Метод мультиплікаторів є дещо менш складним порівняно з підходом визначення теперішньої вартості очікуваних вигід, однак більше залежить від ринкових коливань. Основними мультиплікаторами є

вартість підприємства/дохідність, вартість підприємства/EBITDA (Earnings before interest, taxes, depreciation and amortization – аналітичний показник, що дорівнює обсягу прибутку до вирахування витрат за відсотками, сплати податків та амортизаційних відрахувань) та вартість підприємства/прибуток. Водночас за результатами такого оцінювання підприємства можна отримати надзвичайно неточні/некоректні значення.

Найбільш універсальним та точним, з одного боку, та найбільш складним, з іншого боку, є підхід до визначення теперішньої вартості очікуваних вигід (доходів, грошових потоків) від володіння корпоративними правами підприємства із застосуванням методу дисконтування грошових потоків. Цей підхід потребує досконального аналізу фінансової інформації діяльності телекомунікаційного підприємства, високого ступеня досвіду фахівця, що проводить оцінювання, для побудови масивних моделей та достовірних довгострокових прогнозів. З огляду на те, що більшість підприємств перебуває на ранній стадії розвитку або працює на ринках, які тільки формуються, підхід до визначення теперішньої вартості очікуваних вигід може бути модифікований під телекомунікаційні підприємства. Це пов'язане з тим, що, по-перше, підприємство може мати негативний грошовий потік, по-друге, оцінювання вартості швидко зростаючих телекомунікаційних підприємств ускладнена через складність прогнозування темпів їх росту, які можуть становити від десятків до сотень відсотків на рік. Отже, венчурні інвестори та «бізнес-ангели» практикують застосування додаткових специфічних способів оцінювання.

Таким чином, основними очікуваннями, що враховуються під час моделювання оцінювання вартості телекомунікаційного підприємства за допомогою підходу до визначення теперішньої вартості із застосуванням методу дисконтування грошових потоків, є зростання доходу підприємства, рівень його рентабельності та вартість фінансування, що залучається. Додатковими факторами, що формують потенціал вартості, є унікальність сервісу або телекомунікаційних послуг, розмір поточної та потенціальної споживчої аудиторії, керуючої команди та співробітників, варіанти монетизації аудиторії за рахунок розміщення реклами, підписок або платних сервісів тощо. Значимість окремих факторів залежить від цілей, що переслідує інвестор (можливість інтеграції підприємства з інших підприємством, розвиток новітніх напрямів, географічна або галузева експансія, зниження витрат на інноваційні дослідження, залучення висококваліфікованих спеціалістів, конкурентна боротьба тощо).

Незалежно від того, який підхід буде вибраний для оцінювання вартості телекомунікаційного підприємства, фактори, що впливають на вартість, можна поділити на зовнішні й внутрішні [2]. Зовнішні фактори поділяються на:

− фактори макросередовища, зокрема ризик країни, рівень відсоткових станок та інфляції, політична стабільність, стан міжнародної торгівлі, волатильність курсів валют, зміна законодавства, податкова політика;

− фактори ринку капіталу, зокрема рівень відомості підприємства на ринку акцій, активність ринку, сприйнятливість сфери зв'язку та інформатизації інвесторами, дохідність на ринку довгострокового капіталу, ситуація на альтернативних ринках;

− фактори розвитку ринку та конкурентних позицій, зокрема темпи зростання сфери зв'язку та інформатизації, вільні сегменти на ринку, структура та динаміка попиту, конкурентне положення на ринку, рівень та динаміка цін на телекомунікаційні послуги.

Внутрішні фактори можуть бути представлені:

− факторами операційної діяльності (доходи та операційні витрати, забезпеченість основними засобами, необхідність здійснення капітальних вкладень, прогноз попиту на телекомунікаційні послуги тощо);

− фінансовими показниками (рівень рентабельності, вартість та структура капіталу, темпи зростання прибутку та грошового потоку, політика розподілу прибутку, можливості залучення фінансування, наявність податкових пільг тощо);

− стратегією підприємства (стратегічні цілі телекомунікаційного підприємства, цільова частка ринку, можливість географічної або галузевої експансії, глибина проникнення на ринку, використовувані технології, інвестиційна програма та інші фактори).

Якщо вплив зовнішніх факторів телекомунікаційне підприємство ліквідувати не може, то за рахунок внутрішніх можна підвищити його вартість. У загальному вигляді структуру вартості телекомунікаційного підприємства (рис. 1) можна зобразити як сукупність операційних активів, до складу яких входять діючі активи та опціони, та неопераційних активів, до складу яких входять ліквідні цінні папери й непрофільні інвестиції.

Неопераційні активи телекомунікаційного підприємства є сукупністю ліквідних цінних паперів, що приносять прибуток відповідно до кон'юнктури фінансового ринку, та непрофільних інвестицій, які не приносять поточного грошового доходу, оскільки зазвичай є нерухомістю, що не використовується для основного бізнесу та не здається в оренду. Діючі активи підприємства мають свою реальну ринкову вартість, що створюється грошовими потоками, які телекомунікаційне підприємство має генерувати в майбутньому. Під вартістю опціонів слід розуміти вартість нових можливостей, що несе підприємство, тобто, наприклад, якщо інвестувати грошові кошти на створення нової послуги з використанням новітніх технологій, що вийде на ринок. При цьому буде сформовано додаткову вартість бізнесу як різницю суми коштів, що буде генерувати нова інвестиція, та обсягу самої інвестиції.

Слід зазначити, що більшість методів до визначення вартості підприємства не враховує майбутні конкурентні переваги, потенційні можливості підприємства, поточну та потенціальну споживчу аудиторію, команду топменеджерів та висококваліфікованих кадрів, унікальність сервісу та телекомунікаційних послуг, що надаються, а також його гармонійний збалансований розвиток та налагоджене ведення соціально-еколого-економічного відповідального бізнесу, що є опціонами телекомунікаційного підприємства, за допомогою яких власник опціону може прийняти певне оптимальне рішення. Однак під час визначення вартості телекомунікаційного підприємства необхідно це врахувати з огляду на те, що саме нематеріальні активи становлять основну вартість підприємств сфери зв'язку та інформатизації, тому доцільним у такій ситуації є формування системи збалансованих показників, що відображають рівень збалансованого розвитку телекомунікаційного підприємства, та встановлення впливу й вартості бізнесу телекомунікаційного підприємства.

З огляду на вплив на діяльність телекомунікаційного підприємства та вартість його бізнесу факторів зовнішнього та внутрішнього характеру збалансовані показники доцільно також класифікувати на внутрішні та зовнішні. До кожного класу таких показників враховуються індикатори економічної, соціальної, екологічної та інституційної підсистем телекомунікаційного підприємства, які вираховуються як відношення зміни рівня індикатора відповідної підсистеми до витрат відповідної підсистеми. Наведений перелік індикаторів системи збалансованих

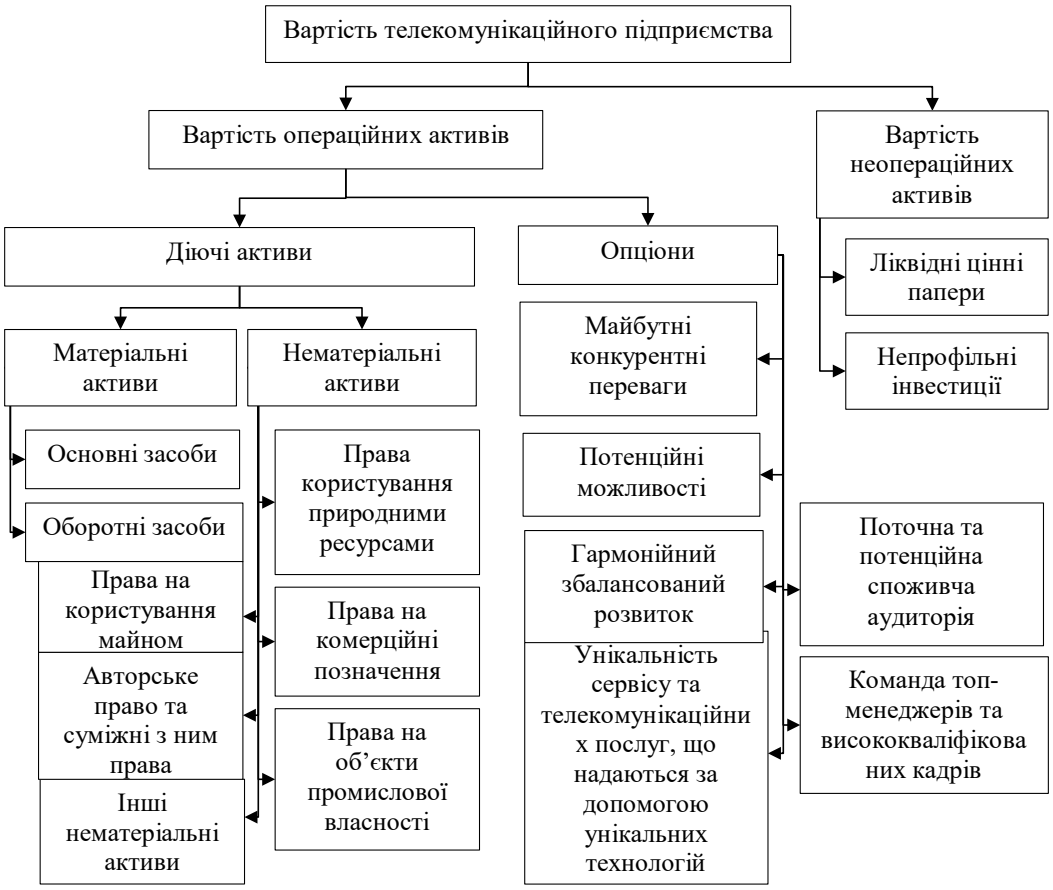

Рис. 1. Структура вартості телекомунікаційного підприємства

Джерело: структуровано автором

показників є невичерпним та може бути доповнений відповідно до діяльності конкретного телекомунікаційного підприємства. Основу системи показників збалансованого розвитку телекомунікаційного підприємства формують показники внутрішнього та зовнішнього розвитку телекомунікаційного підприємства (табл. 1).

Показники внутрішнього (зовнішнього) розвитку телекомунікаційного підприємства характеризують зміни, що відбуваються на підприємстві (або в його оточенні), економічного, соціального, екологічного та інституційного характеру з урахуванням відповідних інвестиційних вкладень у ці підсистеми.

Таблиця 1

Система показників оцінювання ефективності збалансованого розвитку телекомунікаційного підприємства

Внутрішні показники	Зовнішні показники
1. Індикатори економічної підсистеми	
1.1. Стабільність фінансової стійкості	1.1. Концентрованість підприємства
1.2. Динамічність рентабельної діяльності	1.2. Технологічність підприємства
1.3. Рівність податкового навантаження	1.3. Диверсифікованість інвестиційної діяльності
2. Індикатори соціальної підсистеми	
2.1. Інтелектуальність персоналу	2.1. Задоволеність споживачів телекомунікаційними послугами
2.2. Рівень цифрової достатності персоналу	2.2. Ступінь Impact-інвестованості
2.3. Комплексність соціальної підтримки працівників	2.3. Зваженість та гідність заробітної плати працівників
3. Індикатори екологічної підсистеми	
3.1. Енергоекономність споживання	3.1. Відновленість, що свідчить про зміну рівня відновлення пошкоджених екосистем
3.2. Гідність та безпечність умов праці співробітників	3.2. Екологічність використовуваних технологій
3.3. Шкідливість діяльності підприємства	3.3. Екологічна інвестованість телекомунікаційного підприємства
4. Індикатори інституційної підсистеми	
4.1. Концентрація устрою діяльності	4.1. Со-активність телекомунікаційного підприємства
4.2. Узгодженість управлінських дій	4.2. Залучення телекомунікаційного підприємства у процес державно-приватного партнерства
4.3. Чутливість якості телекомунікаційних послуг	4.3. Іміджевість телекомунікаційного підприємства

Джерело: власна розробка автора

Узагальнену формулу індикаторів складових підсистем можна представити у вигляді відношення зміни кількісного вираження фактору до витрат на заходи відповідної підсистеми:

$$M_{ij} = \frac{\Delta D_{ij}}{C_i}, \quad (1)$$

де M_{ij} – індикатор i-ї підсистеми показників збалансованого розвитку; $\Delta D_{ij} = D_{ij_t} - \Delta D_{ij_{t-1}}$ – фактор, що впливає на ефективність діяльності телекомунікаційного підприємства; C_i – витрати на заходи i-ї підсистеми; i – підсистема показників збалансованого розвитку; j – індикатор i-ї підсистеми показників збалансованого розвитку; t та $t-1$ – поточний та минулий аналізовані періоди відповідно (місяць, квартал, рік).

Інтегральний показник i-ї підсистеми доцільно розрахувати як суму значень індикаторів відповідної системи у $\frac{1}{m}$ ступені:

$$I_I = \left(\sum_{j=1}^{m} M_j \right)^{\frac{1}{m}}, \quad (2)$$

де m – кількість індикаторів відповідної i-ї підсистеми внутрішніх (зовнішніх) показників збалансованого розвитку.

Інтегральний показник внутрішніх (O') або зовнішніх (O'') підсистем показників збалансованого розвитку доцільно розрахувати як корінь n-го ступеня добутку інтегральних внутрішніх (зовнішніх) показників збалансованого розвитку:

$$O^{'(''}) = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^{n} I_I}, \quad (3)$$

де n – кількість складових внутрішніх (зовнішніх) підсистем показників збалансованого розвитку.

Узагальнений показник системи збалансованих показників розраховується таким чином:

$$O = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^{n} \left(\sum_{j=1}^{m} M_j \right)^{\frac{1}{m}}}. \quad (4)$$

Представлений показник слід застосовувати як коефіцієнт до оцінки вартості бізнесу телекомунікаційного підприємства, який демонструє впливовість гармонійного збалансованого розвитку на вартість бізнесу та емерджентність, тобто формування у телекомунікаційного підприємства додаткових якостей, не властивих його елементам, які неможливо привести до їх простої суми. Утворювана система отримує нові якісні характеристики, які суттєво відрізняються від тих, які мають її елементи, й далі, тобто останні слугують передумовою створення нових її якостей телекомунікаційного підприємства, до чого також приводять глобалізація та інформатизація всього світу.

Висновки. Представлено структуру вартості телекомунікаційного підприємства як сукупність вартості неопераційних та операційних активів, у складі яких виокремлено вартість опціонів як вартість нових можливостей, що несе підприємство. Сформовано систему збалансованих показників, що відображають рівень збалансованого розвитку телекомунікаційного підприємства, задля встановлення впливу на вартість бізнесу телекомунікаційного підприємства. Узагальнений показник системи збалансованих показників враховує вплив факторів зовнішнього та внутрішнього класу, які враховують індикатори економічної, соціальної, екологічної та інституційної підсистем телекомунікаційного підприємства. Представлений показник слід застосовувати як коефіцієнт до оцінки вартості бізнесу телекомунікаційного підприємства, який демонструє впливовість гармонійного збалансованого розвитку на вартість бізнесу та емерджентність, тобто формування у телекомунікаційного підприємства нових додаткових якостей, не властивих його елементам, які неможливо привести до їх простої суми.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440. Дата оновлення: 15 квітня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF (дата звернення: 25.02.2020).
2. Факторы, влияющие на стоимость компании // Частное предприятие «Сервиском аудит». URL: http://scaudit.com.ua/index.php/uk/knowledge-base/upravlenchesky-uchet/222 (дата звернення: 25.02.2020).

References:

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of National Standard No. 1 “General Principles of Property and Property Rights Valuation” No. 1440 (2015, April 15). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF (accessed 02.25.2020)/ (in Ukrainian)
2. Private enterprise “Servic Audit” (n. d.). Faktory, vliyayushchie na stoimost’ kompanii [Factors affecting the value of the company]. Available at: http://scaudit.com.ua/index.php/uk/knowledge-base/upravlenchesky-uchet/222 (accessed 02.25.2020)/ (in Russian)

СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ СБАЛАНСИРОВАННОГО РАЗВИТИЯ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Аннотация. В статье определена структура стоимости телекоммуникационного предприятия, учитывающая стоимость опционов как стоимость новых возможностей, которые несет предприятие, что позволило сформировать систему сбалансированных показателей, отражающих уровень влияния сбалансированности развития телекоммуникационного предприятия на его стоимость. Основу системы формируют показатели внутреннего и внешнего развития телекоммуникационного предприятия, характеризующиеся экономической, социальной, экологической и институциональной подсистемами. Предоставлены методические рекомендации по расчету индикаторов составляющих подсистем и их интегрального показателя, а также представлен обобщенный показатель, который пригоден к практическому применению как коэффициент к оценке стоимости и эмерджентности бизнеса телекоммуникационного предприятия.

Ключевые слова: сбалансированное развитие, телекоммуникационное предприятие, цифровизация, стоимость бизнеса, система показателей.

SYSTEM OF INDICATORS OF THE BALANCED DEVELOPMENT OF A TELECOMMUNICATION ENTERPRISE UNDER THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS

Summary. Digital transformations in a globalized world are causing changes in the activities of telecommunications companies and prompting the search for ways to rationally and optimally use resources in order to balance development and meet the ever-growing needs of consumers in telecommunication services. Therefore, the aim of the work is to develop a system of indicators for the sustainable development of a telecommunication enterprise in the context of digital transformations to determine the impact of harmonious balanced development on the value of the business and the emergence of a telecommunication enterprise. Based on the research, the author determined the cost structure of a telecommunication enterprise, taking into account the cost of options as the cost of new opportunities that the enterprise carries. In general terms, the cost structure of a telecommunications company is presented as a combination of operating assets, which include existing assets and options, and non-operating assets, which include liquid securities and non-core investments. This made it possible to form a system of balanced indicators reflecting the degree of influence of the balanced development of a telecommunication enterprise on its value. The basis of the system is formed by indicators of internal and external development of a telecommunication enterprise. Indices of the internal development of a telecommunication enterprise characterize the changes taking place in the enterprise, and the indicators of the external development of a telecommunication enterprise characterize the changes taking place in its environment, of an economic, social, environmental and institutional nature, taking into account the appropriate investment in these subsystems. Methodical recommendations are given for calculating the indicators of the constituent subsystems and their integral indicator, and a generalized indicator is presented that is suitable for practical use as a coefficient for assessing the value and emergence of a telecommunication enterprise's business, that is, the formation of new additional qualities that are not characteristic of its elements and which cannot be reduced to their simple amount.

Key words: balanced development, telecommunications company, digitalization, business value, scorecard.

УДК 334.012.62/.64
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-13

Зарбалиева Айдан Махмуд гызы
докторант
Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики

Zarbalieva Aydan Mahmud
PhD Student
Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация. В статье в контексте современных подходов, в том числе с точки зрения синергетической экономики, рассмотрены вопросы развития малого и среднего предпринимательства. Изучение этапов исторического развития теории предпринимательства, комментирование подходов различных ученых-экономистов к предпринимательству заключаются в рассмотрении сущности предпринимательской деятельности с точки зрения ее характерных особенностей. Исследование, основанное на опыте развитых стран, обосновало тот факт, что предпринимательство является важным фактором формирования и развития цивилизованных и прогрессивных рыночных отношений. В статье малое и среднее предпринимательство отражается в качестве основы стабильного гражданского общества и ключевого фактора формирования и развития страны среднего класса, а также повышения уровня благосостояния населения. Развитие населения способствует созданию здоровой конкурентной среды в национальной экономике, формированию конкурентоспособной и инновационно ориентированной экономики, а также созданию новых рабочих мест. Кроме того, в статье рассмотрены преимущества сектора МСП как формы эффективной деятельности с точки зрения способности быстрее реагировать на меняющиеся экономические и рыночные условия и потребительские запросы, а также адаптироваться к ним. Обсужден ряд факторов, препятствующих реализации потенциальных возможностей малого и среднего сектора в развитии страны. Среди них есть факторы, которые имеют значительный потенциал воздействия. Эти особенности препятствуют формированию и развитию предпринимательского сектора в стране, особенно малых и средних предприятий, а также реализации их потенциальных возможностей в обеспечении социально-экономического развития. В целом различия подходов к выбору малого и среднего бизнеса в странах с разными уровнями развития в значительной степени зависят от их уровней развития, приоритетов, исторических и национальных особенностей, а также соответствующей правовой базы.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, малое и среднее предпринимательство, риск, экономические зоны, синергетический подход.

Исторические этапы развития. Начало исторического развития предпринимательской деятельности совпадает с эрой экономической деятельности древнего человека. С этой точки зрения исследователи различают теоретические основы предпринимательской деятельности и эволюцию процессов исторического развития, изменение

социально-экономических форм и функциональный подход, вытекающий из характера этой деятельности.

Развитие предпринимательства в контексте эволюционного подхода разделено на четыре таких этапа [9, с. 128–133]:

− до нашей эры, а именно с III тысячелетия до н.э. до XVIII века нашей эры; первый цикл промышленной революции охватывает период со второй половины XVIII века до середины XIX века;

− период Второй промышленной (технологической) революции, а именно со второй половины XIX века до начала XX века;

− период научно-технической революции, а именно период с 40-х до 50-х годов XX века.

Формирование и развитие научных идей о предпринимательской деятельности. Термин «предпринимательство» впервые использовался английским экономистом ирландского происхождения Ричардом Кантилоном (1680–1734). Он заложил основу своего первого научного подхода к деловой деятельности, а также его роли и места в своей работе «Заметки о природе торговли». Предприниматель, назначивший предпринимательство в качестве проявления начала действия, оценил его как человека, который принимает и считает свои потребности неопределенными [3, с. 114–115]. Следовательно, исследователь здесь считал важным рассматривать фактор риска как одну из основных характеристик предпринимательской деятельности. Следует отметить, что этот риск часто ассоциировался с торговой деятельностью в то время.

А. Смит (1723–1790) конкретно упомянул три основных фактора, которые привели к осуществлению предпринимательской деятельности. Это были прибыли, коммерческие идеи и факторы риска. Он описал предпринимателя как человека, который занимается рискованным бизнесом и управляет своими результатами, чтобы заработать доход как владелец капитала и реализовать свои идеи, а его доходы основаны на рисках [14, с. 88–90].

Следовательно, на начальных этапах концептуальных основ предпринимательской деятельности одним из основных функциональных признаков был именно фактор риска [16, с. 237]. В то время это было главным образом связано с торговыми действиями. В последующие периоды особое внимание уделялось изучению фактора риска в работах различных исследователей. Один из представителей немецкой классической школы Й. фон Тунен (1783–1850), считал, что, поскольку нет страховой организации, которая будет охватывать широкий круг рисков, связанных с бизнесом и рынком, большинство этих рисков должно решаться предпринимателем. По этой причине он связал доход и бизнес-объем предпринимательской деятельности с риском прямого владения, а прибыль предпринимателя считалась премией, полученной за этот риск. Й. фон Тунен считал предпринимателя не только рискованным человеком для деятельности, которую он выполнял, но и человеком, ищущим новые пути и возможности для внедрения инноваций. Кроме того, было реализовано изучение новых качественных характеристик, которые привели к осуществлению предпринимательской деятельности. Французский исследователь Дж.Б. Сей (1767–1832) впервые отметил, что является четвертым основным фактором предпринимательства, занимающимся основными факторами производства, является капитал, в частности трудовые навыки и навыки предпринимательства как особый тип капитала. Он рассматривал три основных фактора как более эффективное и рациональное сочетание их действий, а именно ключевой характер и сущность предпринимательской деятельности. По его мнению, предприниматель является ведущей силой в товарном производстве, а в рамках производственных процессов он является человеком, который организует совместную деятельность людей [1, с. 54–56; 15]. Немецкий экономист и социолог Виктор Зомбарт (1863–1941) сочетал социальные, психологические, духовные и культурные качества в предпринимательской деятельности. Он в основном упомянул о двух атрибутах и возможностях личных качеств предпринимателя. Во-первых, дух предпринимательства, а во-вторых, дух духа предпринимателя [7]. Л. Фон Мизес (1881–1973) и Ф. фон Хайек (1899–1992), которые были членами австрийской экономической школы, глубоко изучали исследования Й.А. Шумпетера и рассматривали предпринимательство как ресурс, который мало полезен для природных ресурсов. Л. фон Мизес видит предпринимателя в качестве ключевого носителя функции успешного подключения природных ресурсов [11, с. 239, 274]. Ф. фон Хайек интерпретирует предпринимательство как форму поведения, а не как форму бизнеса. По его словам, предприниматель должен уметь видеть пути и возможности, которые другие не могут себе позволить заработать. Он характеризовал предпринимательскую деятельность как ключевую движущую силу в поисках новых экономических возможностей, повышения эффективности управления и экономической эффективности. Среди факторов ограничения предпринимательской деятельности он выделил экономическую конкуренцию, личное имущество и личную свободу.

По мере развития капиталистического метода производства число факторов, влияющих на предпринимательскую активность, возрастало в зависимости от возникновения рыночных отношений. В результате повысилась потребность в концептуальном изучении фактора риска, используемого при формировании научной основы предпринимательства и его влиянии на предпринимательскую деятельность. На этом этапе формирования теории предпринимательства концепция неопределенности, предложенная Ф.Х. Найтом, сыграла особую роль в развитии теоретической и методологической основы предпринимательства. В своем эссе «Риск: неопределенность и прибыль» автор показал, что каждое событие в сфере бизнеса представляет особый интерес, а статистическая группировка этих ситуаций довольно сложна для любого возможного результата. В случае такой неопределенности правоприемник предпринимателя характеризует его предпринимательскую способность, конкретное качество. С этой точки зрения Ф.Х. Найт оценивает предпринимателя как выполняющего такую специфическую функцию и успешно реализующего ее, получая собственный предпринимательский доход и увеличивая его. В дополнение к рыночной ситуации этот доход зависит от личной инициативы и способности индивидуального предпринимателя [13, с. 13–14]. По мере развития общества подходы к концепции предпринимателя и сущность предпринимательской деятельности также меняются и улучшаются. Ранее было обращено внимание на особенности, характеризующие предпринимательскую деятельность, такие как риск в качестве, поиск более эффективного и оптимального сочетания факторов производства, применение их, увеличение доходов и прибыли таким образом. Существование творческих способностей в рискованных условиях также было необходимым фактором для проведения этой деятельности. Эти процессы способствовали сложности предпринимательской деятельности с точки зрения функционального содержания, а также терминологического развития и предоставили предпринимателю инновационный контекст, способ инноваций и успешного применения их к производству. В отличие от этапа промышленного

развития характерная особенность предпринимательской деятельности в период после разработки считается инновационной. Высокий уровень инноваций проявляется на фоне инноваций. В этом контексте основной целью субъектов предпринимательства является обеспечение устойчивого развития их деятельности на долгосрочную перспективу и достижение потенциала для этого. Важно не адаптироваться к меняющимся условиям в процессе развития, а находить и реализовывать возможности для изменения экономических условий в соответствии с тенденциями развития общественного спроса и производства [2, с. 29]. Эти процессы увеличивают актуальность учета человеческого фактора и требуют разработки специальных навыков в организации и внедрении производства, а также управлении ним, поэтому предпринимательская деятельность набирает силу не только с точки зрения получения дохода, но и с точки зрения риска, а не с точки зрения организационного, управленческого аспекта. В связи с этим американский экономист и социолог П.Ф. Друкер (1909–2005) рассматривал предпринимательство (бизнес) как особую управленческую деятельность, считая предпринимателя не только частным владельцем, но и интеллектуальным капиталистом [16, с. 15–24].

В целом экономическими характерными чертами предпринимательства являются такие [4, с. 36]:

- независимость экономических субъектов;
- свобода производственной деятельности;
- финансовые интересы и экономические выгоды;
- оценка рисков и экономическая ответственность.

Эти функции могут также применяться к малым предприятиям и крупным предприятиям предпринимательства.

До 70-х годов сущность предпринимательской проницательности и деятельности интерпретировалась как закрытый подход к этому процессу. Предприниматель и предпринимательство, а также окружающая среда воспринимались как замкнутая система. Развитие предпринимательства, в том числе малого и среднего предпринимательства, рассматривалось в рамках эволюции социально-экономической системы. Появление новой синергетической отрасли в последние десятилетия XX века оказывает положительное влияние на развитие экономики, а также на теорию предпринимательства и играет важную роль в формировании современных взглядов и подходов в этой области. Об этом свидетельствуют развитие экономической синергетики, изучение сложных экономических систем, происходящих в ней процессов. Раньше анализ предпринимательских процессов основывался на подходе к неконфессиональному системному контексту, а не на оправдании предпринимательских функций в синергетическом подходе; он считался саморазвивающейся и самоорганизующейся структурой. Синергетический подход к сущности предпринимательской деятельности касается отношений между предпринимателем и его окружением, а также открытости системы. Согласно этому подходу предпринимательская деятельность представляет собой процесс самосовершенствования и самоорганизации, который реализуется на фоне взаимного влияния отдельных лиц и предприятий на внутреннюю и внешнюю среду [8, с. 48–65; 2, с. 29]. Развитие предпринимательства, в том числе малого и среднего предпринимательства, осуществляется на фоне постоянно меняющегося взаимного влияния как внутренних, так и внешних факторов и прямого воздействия внешних факторов. Это создает неблагоприятные условия для развития предпринимательства. В таких условиях малый и средний бизнес пытается найти возможности самоидентификации, а процессы саморазвития происходят, когда эти возможности реализуются. Эти процессы в то же время являются основой развития национальной экономики. Здесь есть двустороннее взаимодействие, поскольку развитие малого и среднего бизнеса влияет на развитие национальной экономики, а второе – на развитие первого. Это связано с созданием благоприятной бизнес-среды, передовой институциональной структуры, законодательной системы и ее функционирования. Одним из ключевых аспектов этих процессов является то, что они обладают совершенной управленческой способностью, поскольку предприниматель достигает своей цели [12, с. 3–8].

Исследование процессов развития предпринимательства показывает, что развитие малого и среднего бизнеса в ведущих странах мира было сосредоточено после Второй мировой войны, а с 60–70-х годов XX века это стало более интенсивным. Сначала малые и средние предприятия, как правило, рассматривали экономическую систему как переходный элемент в процессах экономического развития, уделяя особое внимание более крупным предприятиям и их потенциалу. Это связано с тем, что крупные предприятия обладают сильным производственным и финансовым потенциалом, ценой и способностью контролировать свои производственные издержки, оказывая на них большой эффект и имея возможность формулировать мнения о конкретном продукте, в том числе предпринимательстве, поэтому больше внимания было уделено причинам. Это привело к меньшему интересу со стороны малых и средних предприятий. Кризис в мировой экономике стимулировал развитие малого и среднего бизнеса во многих странах. Первой такой ситуацией была Великая депрессия в Соединенных Штатах Америки в 1929–1933 годах. В те годы, помимо крупных предприятий, были созданы малые предприятия для изгнания страны, предприняты инициативы по распределению средств для них, а также приложены усилия для создания небольших строительных компаний и производственных объектов для ликвидации безработицы. Во время Второй мировой войны они использовались в военных целях больше, чем способность малых предприятий, и занимались производством военной продукции. В то же время крупные финансовые учреждения, организации также активизировали процесс распределения кредитов для малого бизнеса. В 1953 году создание «Администрации малого бизнеса» и принятие Закона о малом бизнесе стали важными шагами на пути к созданию институциональной основы для развития малого и среднего бизнеса в Соединенных Штатах [6, с. 9–29]. Кризис мировой экономики в 70-е годы усилил внимание к развитию малых и средних предприятий в различных европейских странах. В Великобритании, Франции, Италии, Германии и других странах эта тенденция проявилась более ярко. Это происходило на фоне увеличения числа малых и средних предприятий, повышения их гибкости, устойчивости и конкурентоспособности, увеличения государственной поддержки для укрепления их научно-технического потенциала и других вопросов.

Сегодня малый и средний бизнес в странах с формирующимся рынком играет решающую роль в обеспечении реализации новых идей, инноваций, инициатив и социального, экономического, политического и культурного развития. В этих странах развитие этого сектора в целом является нормой, которая устанавливает социальный и экономический прогресс в обществе. С этой точки зрения он является привлекательным в качестве объекта исследования. В последние годы был разработан новый подход к малым и средним предприятиям и применяются новые критерии. Этот подход в основном обусловлен тем, что этот сектор является объектом исследования как типично

предпринимательства, так и отдельных функций. Малое предпринимательство имеет три таких аспекта [5, с. 194]:

- социально-экономическое событие;
- объект статистической записи;
- объект государственного регулирования.

В первом случае малые предпринимательства исследуются с точки зрения аспектов качества. Во втором и третьем подходах в качестве основы берутся количественные критерии. Малая предпринимательская деятельность фактически является частной, индивидуализированной деятельностью. Это осуществляется большим количеством малых предприятий, хозяйствующих субъектов, в результате чего между ними формируется и развивается определенная система экономических отношений. Эти хозяйствующие субъекты связаны с различными секторами экономики, различными видами экономической деятельности. Таким образом, отношения между малым и средним бизнесом, с одной стороны, и среди десятков бизнес-структур, с другой стороны, служат единственным фактором формирования и функционирования как единой системы экономики в целом. Не имеет значения, что эти процессы также обусловливают характер и развитие социальных процессов. Именно этот аспект определяет характер малых и средних предприятий как сложный социально-экономический феномен.

Следует отметить, что, объясняя суть концепции малого и среднего предпринимательства, исследователи рассматривают этот вопрос как с точки зрения качества, так и с точки зрения количества. В качестве основы взята многочисленная экономическая литература, а также количественный подход к документам международных организаций. На наш взгляд, это как социально-экономический, так и статистический вопрос.

Критерии определения субъектов малого и среднего предпринимательства. В рамках Европейского Союза подход к этому вопросу осуществляется на двух уровнях, а именно национальном и наднациональном. Регулирование на национальном уровне в основном осуществляется в рамках национальных границ стран-членов Союза и основано на учете индивидуальных особенностей. Регулирование накладных расходов основано на рекомендациях Европейской комиссии. Вот почему в 2003 году ЕС разработал и принял пакет специальных рекомендаций. В этом индивидуальном пакете малые и средние предприятия объединены в такие три группы:

- микропредприятия;
- малые предприятия;
- средние предприятия.

В качестве критериев классификации используются количество людей, годовой оборот и годовой баланс закрытия.

Предельные значения, изложенные в пакете рекомендаций, который мы обсуждали, были приняты в качестве предельно допустимых границ для государств-членов ЕС и институтов, действующих в рамках единства. Если эти субъекты в ЕС вытекают из необходимости их внутренней политики и деятельности, то они могут идентифицировать и принимать разные меньшие предельные значения для себя. Вместе с тем страны-члены Союза заинтересованы в сокращении числа критериев, имеющих отношение к законодательству, и устранении различных административных проблем, но в некоторых странах число сотрудников воспринимается как ключевой критерий.

Индивидуальные предприятия широко используются в развитых странах в качестве основной организационно-правовой формы подразделений малого предпринимательства (Великобритания, отдельные предприятия во Франции, индивидуальная трудовая деятельность в Германии и формы собственности одного человека в Соединенных Штатах).

Таблица 1

Критерии определения субъектов малого и среднего предпринимательства в странах Европейского Союза

Предпринимательская категория	Число занятых, людей	Оборот, млн. евро	Годовой окончательный баланс, EURO
Среднее предпринимательство	<250	≤50	≤43
Малое предпринимательство	<50	≤10	≤10
Микропредприятие	<10	≤2	≤2

Источник: рабочий документ персонала Комиссии от 6 мая 2003 года, касающийся определения микро-, малых и средних предприятий. Европейская комиссия. Брюссель, 7 октября 2009 года, SEC (2009)

Список использованной литературы:

1. Агапова И.И. История экономических учений. Москва : Юристь, 2001. 285 с.
2. Блауг М. 100 великих экономистов до Кейнса / пер. с англ. под ред. А.А. Фофонова. Санкт Петербург : «Экономическая школа» ГУ ВШЭ ; Экономикус, 2008. 353 с.
3. Блинов А.В. Малое предпринимательство. Организационные и правовые основы деятельности. Москва : Ось-89, 1998. 336 с.
4. Буров В.Ю. Основы предпринимательства : учебное пособие. Чита, 2013. 441 с.
5. Зоидов К.Х., Моргунов Е.В. Биджамова К.В. Особенности эволюции малого и среднего инновационного предпринимательства кризисной экономики в постсоветском пространстве. Москва : ЦЭМИ РАН, 2009. 152 с.
6. Зомбарт В. Буржуа: Этюды по истории духовного развития современного экономического человека. 1913.
7. Колесникова Л.А. Неформальный сектор: издержки «переходности» или отражение социального самосознания? Общественные науки и современность. 2002. № 5. С. 48–65.
8. Кусакина О.Н., Абросимова М.В. Закономерности эволюционного развития предпринимательства. *Terra Economicus*. 2011. Т. 9. № 4. Ч. 3. С. 128–133.
9. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / пер. с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. Челябинск : Социум, 2008. 878 с.
10. Рассказова Н.В. Теоретический анализ малого бизнеса в контексте смены экономической парадигмы. *Российское предпринимательство*. 2008. № 6(1). С. 3-8.
11. Светуньков М.Г., Светуньков С.Г. Предпринимательство и инновации. Ульяновск : УлГТУ, 2010. 128 с.
12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Эксмо, 2007. 960 с.
13. Сей Дж.Б. Трактат по политической экономии. URL: http://ek-lit.narod.ru/saysod.htm (дата обращения: 18.01.2020).

14. Шевелев С.Ю., Шевелева Е.А., Кропотова Л.А. Развитие предпринимательства в России: организационные, правовые и экономические аспекты : монография. Санкт-Петербург : издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. 138 с.
15. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / предисловие В.С. Автономова. Москва : Эксмо, 2007. 864 с.
16. Zeynalova Z. Müəssisədə maliyyə resurslarının idarəedilməsi. Bakı : Dərs vəsaiti, 2018. 258 s.

References:

1. Agapova I.I. (2001). Istorija jekonomicheskih uchenij. [History of Economic Thought] M. : Jurist'. 285 p.
2. Blaug M. (2008). 100 velikih jekonomistov do Kejnsa.[100 great economists before Keynes]. Perevod s anglijskogo pod red. A.A. Fofonova. Jekonomicheskaja shkola GU VShJe, Jekonomikus, Sankt Peterburg. 353 p.
3. Blinov A.V. (1998).Maloe predprinimatel'stvo. Organizacionnye i pravovye osnovy dejatel'nosti. [Small entrepreneurship. Organizational and legal basis of activity]. Moskva : Os'-89, 336 p.
4. Burov V.Ju. (2013). Osnovy predprinimatel'stva : uchebnoe posobie. [Fundamentals of Entrepreneurship : A Tutorial]. Chita, 2013, 441 p.
5. Zoidov K.H., Morgunov E.V. Bidzhamova K.V. (2009). Osobennosti jevoljucii malogo i srednego innovacionnogo predprinimatel'stva krizisnoj jekonomiki v postsovetskom prostranstve. [Features of the evolution of small and medium-sized innovative entrepreneurship of the crisis economy in the post-Soviet space]. M. : CJeMI RAN. 152 p.
6. Zombart V. (1913). Burzhua: Jetjudy po istorii duhovnogo razvitija sovremennogo jekonomicheskogo cheloveka. [Sketches on the history of the spiritual development of modern economic man].
7. Kolesnikova L.A. (2002). Neformal'nyj sektor: izderzhki "perehodnosti" ili otrazhenie social'nogo samosoznanija? Obshhestvennye nauki i sovremennost'. [The informal sector: the costs of "transition" or a reflection of social identity? Social sciences and modernity]. No. 5, pp. 48–65.
8. Kusakina O.N., Abrosimova M.V. (2011). Zakonomernosti jevoljucionnogo razvitija predprinimatel'stva. [Patterns of evolutionary development of entrepreneurship]. Terra Economicus. T. 9. No. 4. Ch. 3, pp. 128–133.
9. Mizes L. (2008).Chelovecheskaja dejatel'nost': traktat po jekonomicheskoj teorii. [Human activities: a treatise on economic theory] ; per. 3-go ispr. angl. izd. A.V.Kurjaeva. Cheljabinsk : Socium. 878 p.
10. Rasskazova N.V. (2008).Teoreticheskij analiz malogo biznesa v kontekste smeny jekonomicheskoj paradigmy.Rossijskoe predprinimatel'stvo. [Theoretical analysis of small business in the context of a change in the economic paradigm. Russian entrepreneurship]. No 6(1), pp. 3-8.
11. Svetun'kov M.G. (2010). Predprinimatel'stvo i innovacii. [Entrepreneurship and innovation]. M.G. Svetun'kov, S.G. Svetun'kov. Ul'janovsk : UlGTU. 128 p.
12. Smit A. (2007). Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. M. : Eksmo. 960 s.
13. Sej Dzh.B. Traktat po politicheskoj jekonomii. [Treatise on Political Economy] (accessed 18.01.2020). URL: http://ek-lit.narod.ru/saysod.htm.
14. Shevelev S.Ju., Sheveleva E.A., Kropotova L.A. (2014). Razvitie predprinimatel'stva v Rossii: organizacionnye, pravovye i jekonomicheskie aspekty. [Enterprise development in Russia: organizational, legal and economic aspects] : monografija. SPb. : Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta upravlenija i jekonomiki. 138 p.
15. Shumpeter J. (2007). Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm i demokratija. [Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy] ; predisl. V.S. Avtonomova. M. : Eksmo. 864 p.
16. Zeynalova Z. Müəssisədə maliyyə resurslarının idarəedilməsi [Management of financial resources in the enterprise]. Dərs vəsaiti, Bakı, 2018. 258 p.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. У статті в контексті сучасних підходів, зокрема з точки зору синергетичної економіки, розглянуто питання розвитку малого та середнього підприємництва. Вивчення етапів історичного розвитку теорії підприємництва, коментування підходів різних науковців-економістів до підприємництва полягають у розгляді сутності підприємницької діяльності з точки зору її характерних особливостей. Дослідження, засноване на досвіді розвинутих країн, обґрунтувало той факт, що підприємництво є важливим фактором становлення та розвитку цивілізованих та прогресивних ринкових відносин. У статті мале та середнє підприємництво відображається як основа стабільного громадянського суспільства та ключовий фактор формування й розвитку країни середнього класу, а також підвищення рівня добробуту населення. Розвиток населення сприяє створенню здорового конкурентного середовища в національній економіці, формуванню конкурентоспроможної та інноваційно орієнтованої економіки, а також створенню нових робочих місць. Крім того, у статті розглянуто переваги сектору МСП як форми ефективної діяльності з точки зору здатності швидше реагувати на мінливі економічні та ринкові умови й споживчі потреби, а також адаптуватися до них. Обговорено низку факторів, які перешкоджають реалізації потенційних можливостей малого та середнього сектору в розвитку країни. Серед них є фактори, які мають значний потенціал впливу. Ці особливості перешкоджають формуванню та розвитку підприємницького сектору в країні, особливо малих та середніх підприємств, а також реалізації їх потенційних можливостей у забезпеченні соціально-економічного розвитку. Загалом відмінності підходів до вибору малого та середнього бізнесу в країнах з різними рівнями розвитку значною мірою залежать від рівня їх розвитку, пріоритетів, історичних та національних особливостей, а також відповідної правової бази.

Ключові слова: підприємницька діяльність, мале та середнє підприємництво, ризик, економічні зони, синергетичний підхід.

THE THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

Summary. In the article, in the context of modern approaches, including from the point of view of the synergetic economy, the issues of development of small and medium entrepreneurship are explored. Studying the stages of the historical development of the theory of entrepreneurship, commenting on the approaches of various scholars of economists related to entrepreneurship consists of the study of the nature and essence of entrepreneurial activity in terms of its characteristic features. The study, based on the experience of developed countries, has substantiated the fact that entrepreneurship is an important factor in the formation and development of civilized and progressive market relations. In this article, small and medium-sized entrepreneurship is reflected as the basis of a stable civil society and a key factor in the formation and development of a middle class country, as well as an increase in the level of well-being of the population. The development of this sector contributes to the creation of a healthy competitive environment in the national economy, the formation of a competitive and innovation-oriented economy and the creation of new jobs. In addition, the article also explores the benefits of the SME sector as a form of effective activity, in terms of the ability to respond more quickly and adapt to changing economic and market conditions, as well as consumer demands. The article also discusses a number of factors that impede the realization of the potential opportunities of the small and medium sector in the development of the country. Among them are factors that have a significant potential for impact. These features impede the formation and development of the business sector in the country, especially small and medium-sized enterprises, as well as the realization of their potential capabilities in ensuring socio-economic development. In general, the differences in approaches to choosing small and medium-sized businesses in countries with different levels of development depend to a large extent on their levels of development, priorities, historical and national characteristics and the relevant legal framework.

Key words: entrepreneurial activity, small and medium entrepreneurship, risk, economic zones, synergetic approach.

УДК 658.5
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-14

Заяц О. В.
асистент кафедри менеджменту
Національного транспортного університету

Zaiats Olga
Assistant Lecturer of the department "Management"
National Transport University

МОДЕЛЮВАННЯ ДОХОДІВ ВІД ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ЦІНОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА ПАСАЖИРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ

Анотація. У статті запропоновано науковий підхід до виявлення факторів, які впливають на доходи перевізника від проїзду пасажирів з використанням електронного квитка на кількість поїздок. На доходи КП «Київпастранс» від операційної діяльності впливає перш за все виручка від перевезень платних пасажирів. Сьогодні більшість пасажирів користується разовими квитками, а також місячними проїзними квитками. Із введенням у промислову експлуатацію АСОП гама засобів оплати проїзду в міському пасажирському транспорті міста Києва, який працює у звичайному режимі руху, буде однаковою в усіх видах відповідного транспорту. Математичне моделювання у застосуванні сучасних цінових інструментів в автоматизованій системі обліку оплати проїзду в міському пасажирському автомобільному транспорті, який працює у звичайному режимі руху, дає змогу визначити основні фактори, які впливають на величину доходів від перевезення пасажирів із застосуванням транспортних карток на кількість поїздок, з високою достовірністю, а також побудувати відповідну математичну поліномінальну залежність.

Ключові слова: контролінг, організаційно-економічні методи, пасажирський транспорт, автоматизована система обліку оплати проїзду, дохід, поїздки, пасажири.

Вступ та постановка проблеми. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті» [1] (далі – АСОП) створив передумови впровадження АСОП в усіх містах України, зокрема на автомобільному транспорті.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про автомобільний транспорт» [2] АСОП – це програмно-технічний комплекс, призначений для здійснення обліку наданих транспортних послуг за допомогою електронного квитка. Відповідно до частини дев'ятої статті 6 цього Закону органи місцевого самоврядування запроваджують автоматизовану систему обліку оплати проїзду та встановлюють порядок її функціонування, а також види, форми носіїв, порядок обігу та реєстрації проїзних документів; визначають особу, уповноважену здійснювати справляння плати за транспортні послуги в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду. У низці міст України планується або вже розпочато впровадження АСОП, зокрема у Вінниці, Дніпрі, Івано-Франківську, Житомирі, Запоріжжі, Львові, Кривому Розі, Одесі, Полтаві, Рівному, Тернополі, Харкові, Хмельницькому, Чернівцях, Чернігові.

Відповідно до пункту 1 Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) «Про створення автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті міста Києва незалежно від форм власності» від 27 квітня 2018 року № 706 [3] у м. Києві створено АСОП.

Важливою задачею в контексті контролінгу організаційно-економічних методів є виявлення факторів, які впливають на доходи перевізника від проїзду пасажирів з використанням електронних квитків на кількість поїздок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання контролінгу організаційно-економічних методів з точки зору ціноутворення досліджено значною кількістю науковців, серед яких слід відзначити таких, як В.А. Будник, О.О. Гасило, В.Л. Корінєв, Г.В. Мітченко, І.С. Пипенко, Н.М. Пономарьова, В.Г. Шинкаренко. При цьому потребує подальшого наукового опрацювання задача визначення та оцінювання факторів, які впливають на доходи перевізника, під час застосування сучасних засобів оплати проїзду й цінових інструментів.

Метою статті є опис методичних підходів у контексті контролінгу організаційно-економічних методів до моделювання доходів від використання сучасних цінових інструментів на пасажирському транспорті.

Результати дослідження. На доходи основного автомобільного перевізника у м. Києві, а саме КП «Київпастранс», від операційної діяльності впливає перш за все виручка від перевезень платних пасажирів. Сьогодні більшість пасажирів користується разовими квитками, а також місячними проїзними квитками. Із введенням у промислову експлуатацію АСОП гама засобів оплати проїзду в міському пасажирському транспорті міста Києва, який працює у звичайному режимі руху, буде однаковою в усіх видах відповідного транспорту. Зокрема, передбачається впровадження можливості поповнення транспортних карток на кількість поїздок. Сьогодні такий вид засобу оплати проїзду в наземному пасажирському транспорті міста Києва також є доступним завдяки дослідній експлуатації АСОП. Проте частка пасажирів, які користуються електронним квитком та, зокрема, поповнюють транспортну картку на кількість поїздок для використання в наземному транспорті, який працює у звичайному режимі руху, становить менше одного відсотка від загального пасажирообороту.

Виявимо фактори, які впливають на доходи перевізника від проїзду пасажирів з використанням електронного квитка на кількість поїздок. Враховуючи відсутність відповідних релевантних даних по КП «Київпастранс», можемо скористатися наявними даними використання такого виду засобів оплати проїзду, як транспортна картка на кількість поїздок, в інших видах міського пасажирського транспорту міста Києва, який працює у звичайному режимі руху, зокрема в метрополітені, через те, що, як вище зазначалося, електронний квиток після введення в промислову експлуатацію АСОП буде єдиним для всіх видів такого міського пасажирського транспорту.

Для аналізу доходів від перевезення пасажирів за поїздками скористаємось даними за три роки, або 36 місяців, з липня 2016 року по червень 2019 року. Шляхом опитування експертів зі складу працівників фінансово-економічних підрозділів підприємств міського пасажирського транспорту, який працює у звичайному режимі руху, визначимо основні фактори, які впливають на величину доходів від перевезення пасажирів за поїздками на транспортних картках. Всі опитані нами експерти зазначили такі фактори, як обсяги перевезень пасажирів за транспортними картками на кількість поїздок, обсяги продажу поїздок пасажирам у місцях продажу, дохідність кожного тарифного плану, або середня доходна ставка (грн.) за 1 поїздку. Крім того, експерти зазначили, що значний вплив на обсяг доходів кожного місяця справляє кількість днів у місяці, зокрема кількість робочих і вихідних днів, сезонність, тобто коливання попиту на транспортні послуги залежно від календарного періоду року. На рис. 1 наведено динаміку доходів від перевезень пасажирів за транспортними картками на кількість поїздок у міському пасажирському транспорті м. Києва, динаміку транспортної роботи, а саме перевезення пасажирів, а також продажу поїздок пасажирам.

Зміни кривої доходів від перевезення пасажирів за транспортними картками на кількість поїздок мають значну подібність до змін кривих обсягів перевезення пасажирів і продажу поїздок. Із графіка на рис. 1 видно, що, як і зазначили опитувані експерти, на обсяги доходів впливає сукупність багатьох факторів. Так, крива доходів змінюється залежно від зміни кривої перевезень пасажирів, але у 2018 році спостерігається значне збільшення місячного обсягу доходів, що неможливо пояснити динамікою обсягів перевезень пасажирів. При цьому одночасно спостерігається збільшення обсягів продажу поїздок. У цей час відбулася зміна тарифів на перевезення пасажирів, тому значно збільшилась дохідна ставка. Показник продажу поїздок позначимо X_1, перевезення пасажирів – X_2, дохідну ставку – X_3.

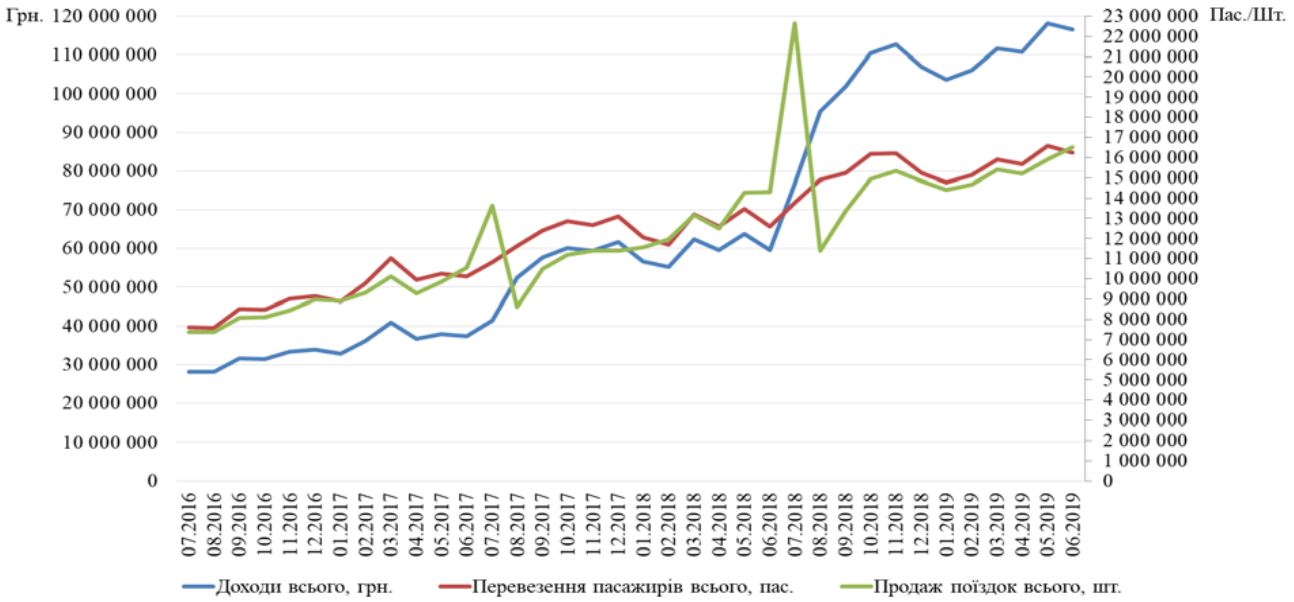

Рис. 1. Доходи від перевезення пасажирів

Дохідна ставка визначається як відношення суми доходів від поїздок до кількості таких поїздок. Дохідна ставка залежить від встановленого тарифу на перевезення пасажирів за конкретним тарифним планом, а також від залишків поїздок на транспортних картках пасажирів у кожному конкретному місяці, тому що пасажири мають можливість користуватися поїздками, які придбали в попередні періоди. Отже, дохідна ставка збільшується за ступенем зростання тарифів на перевезення пасажирів. Ще двома факторами, які впливають на обсяги доходів від перевезень пасажирів, є коефіцієнт робочих днів до загальних (X4) і коефіцієнт сезонності аналогічного місяця минулого року (X5).

Коефіцієнт відношення робочих днів до загальних визначається як відношення кількості робочих днів у місяці до загальної кількості днів. Коефіцієнт сезонності аналогічного місяця минулого року визначається як відношення обсягу перевезень пасажирів відповідного місяця минулого року до річного обсягу перевезень пасажирів минулого року. Коефіцієнт сезонності відображає сезонні коливання попиту на транспортні послуги. Як правило, попит на транспортні послуги в літні місяці менше, а в зимові місяці більше.

Задля визначення впливу факторів на обсяги доходів від перевезення пасажирів за поїздками на транспортних картках в міському пасажирському транспорті, який працює у звичайному режимі руху, та побудови відповідної математичної моделі скористаємось інструментарієм комп'ютерної програми «Mathcad». Перш за все визначимо, чи є зв'язок вищенаведених факторів із результуючим показником, а саме місячним обсягом доходів від перевезень пасажирів за поїздками на транспортних картках. Для цього визначимо коефіцієнти коваріації та кореляції.

На рис. 2 наведено розрахунок відповідних коефіцієнтів у програмному середовищі «Mathcad». Зокрема, можна зазначити, що існує коваріація між фактором X_1 (обсягами продажу поїздок пасажирам у попередньому місяці) та обсягами доходів у поточному місяці (vy), при цьому зв'язок є прямим. Також існує коваріація між

$x_1 :=$

	0
0	$7.064\cdot10^{6}$
1	$7.36\cdot10^{6}$
2	$7.381\cdot10^{6}$
3	$8.079\cdot10^{6}$
4	$8.1\cdot10^{6}$
5	$8.455\cdot10^{6}$
6	$8.984\cdot10^{6}$
7	$8.906\cdot10^{6}$
8	$9.304\cdot10^{6}$
9	$1.012\cdot10^{7}$
10	$9.281\cdot10^{6}$
11	$9.861\cdot10^{6}$
12	$1.054\cdot10^{7}$
13	$1.364\cdot10^{7}$
14	$8.617\cdot10^{6}$
15	...

$x_2 :=$

	0
0	$6.888\cdot10^{6}$
1	$7.598\cdot10^{6}$
2	$7.583\cdot10^{6}$
3	$8.513\cdot10^{6}$
4	$8.47\cdot10^{6}$
5	$8.997\cdot10^{6}$
6	$9.134\cdot10^{6}$
7	$8.865\cdot10^{6}$
8	$9.771\cdot10^{6}$
9	$1.104\cdot10^{7}$
10	$9.936\cdot10^{6}$
11	$1.026\cdot10^{7}$
12	$1.01\cdot10^{7}$
13	$1.081\cdot10^{7}$
14	$1.162\cdot10^{7}$
15	...

$x_3 :=$

	0
0	3.711
1	3.707
2	3.705
3	3.714
4	3.707
5	3.705
6	3.706
7	3.698
8	3.706
9	3.701
10	3.699
11	3.705
12	3.698
13	3.833
14	4.51
15	...

$x_4 :=$

	0
0	0.71
1	0.71
2	0.733
3	0.645
4	0.733
5	0.71
6	0.645
7	0.714
8	0.71
9	0.633
10	0.645
11	0.667
12	0.677
13	0.71
14	0.7
15	...

$x_5 :=$

	0
0	1.028
1	0.946
2	1.078
3	1.105
4	1.102
5	1.231
6	0.843
7	0.971
8	1.028
9	1.002
10	0.923
11	0.871
12	0.961
13	0.959
14	1.077
15	...

$vy :=$

	0
0	$2.817\cdot10^{7}$
1	$2.81\cdot10^{7}$
2	$3.162\cdot10^{7}$
3	$3.14\cdot10^{7}$
4	$3.333\cdot10^{7}$
5	$3.385\cdot10^{7}$
6	$3.278\cdot10^{7}$
7	$3.621\cdot10^{7}$
8	$4.085\cdot10^{7}$
9	$3.675\cdot10^{7}$
10	$3.801\cdot10^{7}$
11	$3.736\cdot10^{7}$
12	$4.143\cdot10^{7}$
13	$5.241\cdot10^{7}$
14	$5.761\cdot10^{7}$
15	...

$$\mathrm{cvar}(x_1, vy) = 80229367767628.891$$
$$\mathrm{cvar}(x_2, vy) = 80519495486947.766$$
$$\mathrm{cvar}(x_3, vy) = 39571687.751$$
$$\mathrm{cvar}(x_4, vy) = -122036.656$$
$$\mathrm{cvar}(x_5, vy) = -3603.121$$
$$\mathrm{corr}(x_1, vy) = 0.805$$
$$\mathrm{corr}(x_2, vy) = 0.943$$
$$\mathrm{corr}(x_3, vy) = 0.982$$
$$\mathrm{corr}(x_4, vy) = -0.117$$
$$\mathrm{corr}(x_5, vy) = -0.001$$

Рис. 2. Коваріація та кореляція з факторами

обсягами перевезення пасажирів у попередньому місяці (X_2) та доходами від перевезення в поточному місяці, коваріація також є додатною.

Фактор середньої дохідної ставки від перевезень пасажирів (X_3) також має додатній показник коваріації, що свідчить про прямий зв'язок. При цьому фактор коефіцієнта робочих днів до загальних (X_4) має від'ємне значення коваріації, тобто за збільшення значення коефіцієнта робочих днів загальний обсяг доходів від перевезень пасажирів зменшується. Це пояснюється тим, що збільшення кількості робочих днів у відношенні до загальних у значенні коефіцієнта відбувається в тих місяцях, які мають меншу кількість календарних днів, що приводить до меншого місячного обсягу доходів. Коефіцієнт сезонності аналогічного місяця минулого року (X_5) має незначне від'ємне значення коефіцієнта коваріації.

Для встановлення сили взаємозв'язку визначимо для вищезазначених п'яти факторів коефіцієнти кореляції. Для фактору X_1 коефіцієнт кореляції складає 0,805, тобто залежність є високою. Для фактору X_2 коефіцієнт кореляції становить 0,943, тобто взаємозалежність є ще вищою, ніж у фактору X_1. Для фактору X_3 коефіцієнт кореляції складає 0,982, що є найвищим ступенем взаємозалежності серед проаналізованих до цього факторів. Коефіцієнт кореляції з фактором X_4 складає –0,117, тобто зв'язок є, але слабкий. У фактору X_5 практично немає взаємозв'язку з результуючим показником vy, оскільки коефіцієнт кореляції складає –0,001.

Програмне середовище «Mathcad» дає змогу проаналізувати залежність між даними та визначити параметри такої залежності. Якщо необхідно проаналізувати вплив на певне явище кількох факторів, програма «Mathcad» дає змогу здійснити це за допомогою поліноміальної функції. Зокрема, існує такий інструмент, як функція regress, яка повертає вектор коефіцієнтів полінома, який використовує функція interp, щоби знайти поліном n-го порядку, який найкраще відповідає значенням даних x та y в масивах вихідних даних vx (Mx) і vy в значенні найменших квадратів. Можна використовувати функцію regress для регресії з багатьма змінними, де матриця Mx з k незалежних змінних і вектор залежних значень vy використовуються для визначення поліноміальної поверхні n-го порядку в k вимірах. Функція regress має вигляд regress(vx, vy, n), або regress (Mx, vy, n).

Функція interp має вигляд interp (vs, vx, vy, x), або interp (vs, Mx, vy, X), а також повертає інтерпольоване значення y, відповідне x, використовуючи вихідний вектор функції regress. Якщо regress використовувалась для визначення багатовимірної поверхні, X – вектор незалежних змінних, за допомогою якого можна обчислити інтерпольоване значення y.

Аргументами функцій regress та interp є vx і vy (вектори реальних значень даних однакової довжини); Mx (матриця реальних значень даних; існує один стовпчик для кожної незалежної змінної (k стовпців); y цьому разі vy має таку ж кількість рядків, що й Mx); vs (вектор, створений функцією regress); n (додатне ціле число, що визначає порядок полінома, який буде використовуватись для аналізу даних; порядок полінома не може перевищувати кількість точок даних мінус 1; наприклад, якщо є поліном четвертого порядку з однією змінною, має бути принаймні 5 точок даних); x (реальне значення незалежної змінної, за якої потрібно оцінити криву регресії); X (вектор значень незалежних змінних, за яким потрібно оцінити поверхню регресії).

Вихід функції regress – це вектор, що містить змінні ідентифікаційні коди, а також коефіцієнти поліномів. Можна витягти коефіцієнти від четвертого запису або використовувати interp для отримання значень полінома. Regress відповідає всім точкам даних, використовуючи один поліном, тому він не працює добре, коли дані не відповідають одному поліному.

На рис. 3 наведено розрахунок в програмі «Mathcad» мінімальної кількості значень, які необхідні для побудови моделі за різних ступенях полінома та різної кількості змінних, розрахунок кількості доданків, отже, кількості коефіцієнтів у поліноміальному вираженні ступеня n з k змінними.

Отже, за умови 3 ступеня полінома та 2 факторів необхідна кількість значень складає 10, при 3 факторах – 20 значень, при 4 факторах – 35 значень відповідно. У поліномі кількість мономів також становитиме 10, 20 або 35 відповідно. Хоча дозволено будь-яку кількість незалежних змінних у функції regress, введення більш ніж чотирьох незалежних змінних вимагає значно більше пам'яті комп'ютера та часу для обчислення.

На рис. 4 наведено розрахунок у програмі «Mathcad» параметрів моделі від двох факторів X_2 та X_3, тобто обсягів перевезень пасажирів у попередньому місяці та дохідної ставки в попередньому місяці.

Для цього використаємо матрицю вихідних даних $X_{2,3}$ та отримаємо за допомогою функції regress вектор значень моделі $S_{2,3}$ для наших 36 спостережень. За допомогою функції interp отримаємо змодельовані показники. Програма «Mathcad» застосовує нумерацію рядків і стовпчиків у матрицях від 0. Вектор є окремим випадком матриці з одного стовпчика.

Функція interp як вихідні дані використовує вектор $S_{2,3}$, матрицю $X_{2,3}$, вектор vy. Для того щоб отримати вектор значень змінних за конкретного i-го спостереження, необхідно транспонувати матрицю $X_{2,3}$ і взяти i-е значення транспонованої матриці $X_{2,3}^T$.

Аналогічно можна здійснити розрахунок у програмі «Mathcad» параметрів моделі від трьох факторів. Для цього побудуємо матрицю $X_{1,2,3}$, у який наведено як вихідні дані інформацію стосовно перевезення пасажирів у попередньому місяці, продажу поїздок пасажиром у попередньому місяці та духовної ставки у попередньому місяці. За допомогою функції regress визначимо параметри полінома, а саме вектор $S_{1,2,3}$. За допомогою функції interp побудуємо змодельовані дані, використовуючи транспоновану матрицю $X_{1,2,3}^T$.

На рис. 5 побудуємо модель від чотирьох факторів (X_1, X_2, X_3, X_4). Матрицю з вихідними даними позначимо Mx, вектор коефіцієнтів полінома позначимо vs.

Для перевірки достовірності моделі визначимо середню помилку апроксимації та коефіцієнт детермінації.

$n := 3$

$k := 2$ $\quad \frac{(n+k-1)!}{k!(n-1)} \cdot \frac{(n+k)}{n} = 10$

$k := 3$ $\quad \frac{(n+k-1)!}{k!(n-1)} \cdot \frac{(n+k)}{n} = 20$

$k := 4$ $\quad \frac{(n+k-1)!}{k!(n-1)} \cdot \frac{(n+k)}{n} = 35$

Рис. 3. Мінімальна кількість значень і кількість мономів

$X_{2,3} :=$

	0	1
0	$6.888 \cdot 10^6$	3.711
1	$7.598 \cdot 10^6$	3.707
2	$7.583 \cdot 10^6$	3.705
3	$8.513 \cdot 10^6$	3.714
4	$8.47 \cdot 10^6$	3.707
5	$8.997 \cdot 10^6$	3.705
6	$9.134 \cdot 10^6$	3.706
7	$8.865 \cdot 10^6$	3.698
8	$9.771 \cdot 10^6$	3.706
9	$1.104 \cdot 10^7$	3.701
10	$9.936 \cdot 10^6$	3.699
11	$1.026 \cdot 10^7$	3.705
12	$1.01 \cdot 10^7$	3.698
13	$1.081 \cdot 10^7$	3.833
14	$1.162 \cdot 10^7$	4.51
15	$1.241 \cdot 10^7$	...

$S_{2,3} := \mathrm{regress}\left(X_{2,3}, vy, n\right)$

$S_{2,3} =$

	0
0	3
1	3
2	3
3	-9.09
4	4650740.758
5	27448481.137
6	-80429336.247
7	-11.462
8	0
9	389633319.156
10	-72.11
11	0
12	-0

$i := 0..35$

$\mathrm{interp}\left[S_{2,3}, X_{2,3}, vy, \left(X_{2,3}^{T}\right)^{\langle i \rangle}\right]$

29797411.754
28355821.566
28346730.308
32129561.856
31916359.308
35302022.009
36185191.493
34471114.225
39670133.187
38261335.842
40213196.621
40906762.812
40618291.591
43019018.854
57966586.806
...

Рис. 4. Розрахунок параметрів моделі від 2 факторів

Середня помилка апроксимації – це середнє відхилення розрахункових значень від фактичних. Значення середньої помилки апроксимації до 15% свідчить про добре підібрану модель. Коефіцієнт детермінації (R^2) приймає значення від 0 до 1. Чим ближче значення коефіцієнта детермінації до 1, тим сильніше є залежність. Під час оцінювання регресійних моделей це інтерпретується як відповідність моделі вихідним даним. Для прийнятних моделей передбачається, що коефіцієнт детермінації повинен бути не менше 0,5.

Найбільшу достовірність має модель із чотирма факторами, в якій середня помилка апроксимації складає лише 0,015%, коефіцієнт детермінації складає 0,999999883.

Як зазначалося вище, загальна сума доходів від перевезень пасажирів складається з доходів від перевезень за шістьма тарифними планами. Проаналізуємо окремо в програмному середовищі «Mathcad» доходи за всіма шістьма тарифними планами та побудуємо відповідні моделі.

Загальна середня помилка апроксимації за моделлю, яка складається із суми шести моделей по кожному з тарифних планів, становить 0,414, а коефіцієнт детермінації – 0,999895808. Така середня помилка апроксимації дещо більше, ніж помилка апроксимації моделі з чотирма факторами з рис. 5. Отже, можна зробити висновок, що модель з рис. 5 характеризується достатньою точністю та не потребує розкладення на складові моделі.

Для того щоб записати модель у вигляді полінома з використанням даних програмного середовища «Mathcad» необхідно застосувати спеціальну вбудовану програму, оскільки послідовність запису коефіцієнтів полінома у програмі «Mathcad» не відповідає традиційній послідовності запису коефіцієнтів полінома.

Загальний вигляд програми для отримання коефіцієнтів моделі наведено на рис. 6.

Кількість змінних позначається Nvar, кількість спостережень (точок даних) позначається Ndata, ступінь полінома – deg. Поліном із кількістю змінних Nvar і ступенем deg має кількість мономів (складових), яка визначається функцією Nterms.

Використаємо програму з рис. 6 та отримаємо матрицю, яка містить інформацію стосовно ступенів змінних, які застосовуються до кожного коефіцієнта, наведеного у векторі коефіцієнтів полінома.

Занотуємо в послідовності, яку застосовує програма «Mathcad», відповідно до табл. 1, модель з двома факторами:

$$Y = -9{,}09X_2X_3^2 + 4650740{,}758X_3^3 + 27448481{,}137X_3^2 - 80429336{,}247X_3 - 11{,}462X_2X_3 + 389633319{,}156 - 72{,}11X_2;$$

модель з трьома факторами:

$$Y = -12{,}485X_1X_3^2 - 2{,}669X_2X_3^2 + 18006164{,}202X_3^3 - 109387065{,}009X_3^2 - 31{,}177X_2X_3 + 372807395{,}705X_3 + 56{,}219X_1X_3 - 29{,}072X_2 - 57723138{,}022 - 113{,}175X_1;$$

модель з чотирма факторами:

$$Y = -916{,}581655450075X_1X_4^2 + 736{,}566314331951X_2X_4^2 + 2911572211{,}31936X_3X_4^2 + 40416736482{,}1198X_4^3 - 92001706428{,}7858X_4^2 + 162{,}091609119799X_1X_3X_4 - 271{,}729780166459X_2X_3X_4 + 242264594{,}267101X_3^2X_4 - 5141664074{,}64157X_3X_4 + 0{,}00031293083596795X_1X_2X_4 - 0{,}00008633306692292X_2^2X_4 - 1179{,}35400204166X_2X_4 + 70936879183{,}1793X_4 + 1599{,}52035380005X_1X_4 - 0{,}00021121686603654X_1^2X_4 - 60{,}1693990127944X_1X_3^2 + 50{,}1304272581377X_2X_3^2 - 5241462{,}5180434X_3^3 - 18096880{,}9253252X_3^2 + 0{,}00004704687664637X_1X_2X_3 - 0{,}00003888066819284X_2^2X_3 + 134{,}377953770016X_2X_3 + 1325757049{,}76049X_3 - 56{,}4106129102048X_1X_3 - 0{,}00000176999808182X_1^2X_3 - 0{,}00000000000306116X_1X_2^2 + 0{,}00000000000312623X_2^3 + 0{,}00015901276253122X_2^2 + 77{,}1636094857995X_2 - 0{,}00032217830434946X_1X_2 - 0{,}0000000000022415X_1^2X_2 - 15775549407{,}1377 - 614{,}134246330825X_1 + 0{,}00018278291787421X_1^2 + 0{,}000000000000113X_1^3.$$

Висновки. На величину доходів перевізника в умовах АСОП під час застосування транспортних карток на кількість поїздок впливають такі фактори, як продаж поїздок, перевезення пасажирів, дохідна ставка, коефіцієнт робочих днів до загальних. Вплив факторів можна описати поліноміальною функцією з високими показниками достовірності моделювання. Подальші дослідження необхідно здійснювати задля створення методичних підходів до математичного прогнозування доходів автомобільних перевізників.

Mx :=

	0	1	2	3
0	$7.064\cdot10^{6}$	$6.888\cdot10^{6}$	3.711	0.71
1	$7.36\cdot10^{6}$	$7.598\cdot10^{6}$	3.707	0.71
2	$7.381\cdot10^{6}$	$7.583\cdot10^{6}$	3.705	0.733
3	$8.079\cdot10^{6}$	$8.513\cdot10^{6}$	3.714	0.645
4	$8.1\cdot10^{6}$	$8.47\cdot10^{6}$	3.707	0.733
5	$8.455\cdot10^{6}$	$8.997\cdot10^{6}$	3.705	0.71
6	$8.984\cdot10^{6}$	$9.134\cdot10^{6}$	3.706	0.645
7	$8.906\cdot10^{6}$	$8.865\cdot10^{6}$	3.698	0.714
8	$9.304\cdot10^{6}$	$9.771\cdot10^{6}$	3.706	0.71
9	$1.012\cdot10^{7}$	$1.104\cdot10^{7}$	3.701	0.633
10	$9.281\cdot10^{6}$	$9.936\cdot10^{6}$	3.699	0.645
11	$9.861\cdot10^{6}$	$1.026\cdot10^{7}$	3.705	0.667
12	$1.054\cdot10^{7}$	$1.01\cdot10^{7}$	3.698	0.677
13	$1.364\cdot10^{7}$	$1.081\cdot10^{7}$	3.833	0.71
14	$8.617\cdot10^{6}$	$1.162\cdot10^{7}$	4.51	0.7
15	$1.048\cdot10^{7}$	$1.241\cdot10^{7}$	4.643	...

$vs := regress(Mx, vy, n)$

vs =

	0
0	3
1	3
2	3
3	-916.5816554500756
4	736.5663143319513
5	2911572211.3193636
6	40416736482.11987
7	-92001706428.78584
8	162.09160911979967
9	-271.729780166459
10	242264594.26710135
11	-5141664074.641572
12	0.00031293083596795
13	-0.00008633306692292
14	-1179.3540020416626
15	...

$interp\left[vs, Mx, vy, \left(Mx^{T}\right)^{\langle i \rangle}\right]$

28162234.073
28109953.548
31615039.581
31396645.727
33340158.453
33819505.176
32792527.48
36214609.327
40856675.828
36755828.168
37998491.29
37365744.059
41429083.834
52407786.469
57610885.267
...

Рис. 5. Розрахунок параметрів моделі від 4 факторів

```
Step(v, Nvar, deg) := | for i ∈ 0..deg   if Nvar = 1
                      |   v_{i,0} ← v_{i,0} + i
                      | for i ∈ 0..Nvar − 1   if deg = 1
                      |   v_{i,i} ← v_{i,i} + 1
                      | otherwise
                      |   | inc ← Nterms(Nvar, deg − 1)
                      |   | for i ∈ 0..inc − 1
                      |   |   v_{i,Nvar−1} ← v_{i,Nvar−1} + 1
                      |   | v ← stack(Step(submatrix(v, 0, inc − 1, 0, cols(v) − 1), Nvar, deg − 1), Step(submatrix(v, inc, rows(v) − 1, 0, cols(v) − 1), Nvar − 1, deg))
                      | v

Nterms(nvar, deg) := (nvar + deg)! / (deg! · nvar!)

COrder(Nvar, deg) := | v_{Nterms(Nvar, deg)−1, Nvar−1} ← 0
                     | Step(v, Nvar, deg)
```

Рис. 6. Вбудована програма для визначення коефіцієнтів моделі

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті : Закон України від 17 січня 2017 року № 1812-VII / Верховна Рада України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1812-19 (дата звернення: 10.09.2019).
2. Про автомобільний транспорт : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2344-III / Верховна Рада України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2344-14 (дата звернення: 10.09.2019).
3. Про створення автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті міста Києва незалежно від форм власності : Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 27 квітня 2018 року № 706 / Київська міська рада (Київська міська державна адміністрація). URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_stvorennya_avtomatizovano_sistemi_obliku_oplati_prozdu_v_miskomu_pasazhirskomu_transporti_mista_kiyeva_nezalezhno_vid_form_vlasnosti_240976.html (дата звернення: 05.09.2019).
4. Заяц О.В. Вплив ціноутворення на інвестиційну діяльність в площині контролінгу організаційно-економічних методів. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 27. С. 133–138.
5. Заяц О.В. Контролінг організаційно-економічних методів у ціноутворенні підприємств автотранспорту. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 3. С. 49–54.

References:

1. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrajiny shhodo vprovadzhennja avtomatyzovanoji systemy obliku oplaty projizdu v misjkomu pasazhyrsjkomu transporti : Zakon Ukrainy vid 17.01.2017 roku № 1812-VII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1812-19 (accessed: 10.09.2019).
2. Pro avtomobiljnyj transport : Zakon Ukrainy vid 5.04.2001 roku № 2344-III. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2344-14 (accessed: 10.09.2019).
3. Pro stvorennja avtomatyzovanoji systemy obliku oplaty projizdu v misjkomu pasazhyrsjkomu transporti mista Kyjeva nezalezhno vid form vlasnosti : Rozporjadzhennja vykonavchogho orghanu Kyjivsjkoji misjkoji rady (Kyjivsjkoji misjkoji derzhavnoji administraciji) vid 27.04.2018 roku № 706 (2018). URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_stvorennya_avtomatizovano_sistemi_obliku_oplati_prozdu_v_miskomu_pasazhirskomu_transporti_mista_kiyeva_nezalezhno_vid_form_vlasnosti_240976.html (accessed: 05.09.2019).
4. Zaiats O.V. (2018) Vplyv cinoutvorennja na investycijnu dijaljnistj v ploshhyni kontrolinghu orghanizacijno-ekonomichnykh metodiv [The impact of pricing on investment activity in the field of controlling organizational and economic methods]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 27, pp. 133–138.
5. Zaiats O.V. (2018) Kontrolingh orghanizacijno-ekonomichnykh metodiv u cinoutvorenni pidpryjemstv avtotransportu [Controlling organizational and economic methods in pricing of motor transport enterprises]. *Scientific perspective: economics and management*, no. 3, pp. 49–54.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДОХОДОВ ОТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ЦЕНОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ НА ПАССАЖИРСКОМ ТРАНСПОРТЕ

Аннотация. В статье предложен научный подход к выявлению факторов, влияющих на доходы перевозчика от проезда пассажиров с использованием электронного билета на количество поездок. На доходы КП «Киевпастранс» от операционной деятельности влияет прежде всего выручка от перевозок платных пассажиров. Сегодня большинство пассажиров пользуется разовыми билетами, а также месячными проездными билетами. С введением в промышленную эксплуатацию АСОП гамма средств оплаты проезда в городском пассажирском транспорте города Киева, который работает в обычном режиме движения, будет одинаковой во всех видах соответствующего транспорта. Математическое моделирование в применении современных ценовых инструментов в автоматизированной системе учета оплаты проезда в городском пассажирском автомобильном транспорте, работающем в обычном режиме движения, позволяет определить основные факторы, влияющие на величину доходов от перевозки пассажиров с применением транспортных карточек на количество поездок, с высокой достоверностью, а также построить соответствующую математическую полиноминальную зависимость.

Ключевые слова: контроллинг, организационно-экономические методы, пассажирский транспорт, автоматизированная система учета оплаты проезда, доход, поездки, пассажиры.

MODELING OF REVENUES FROM THE USE OF MODERN PRICING INSTRUMENTS ON PASSENGER TRANSPORT

Summary. In the article, modeling of revenues from the use of modern pricing instruments in passenger transport is carried out. The revenues of KP “Kyivpastrans” from operating activities are influenced, first of all, by revenue from transportation of paid passengers. Today, majority of passengers use single tickets as well as monthly tickets. With the commissioning of ASOP, the range of payment methods for urban passenger transport in the city of Kyiv, which operates in the normal mode, will be the same in all modes of relevant transport. An important task is to identify the factors that affect the carrier’s revenue from passenger fare using the electronic ticket for the number of trips, as the most popular in the future. By interviewing experts from the composition of employees of financial and economic subdivisions of urban passenger transport enterprises operating in the normal mode of traffic, the main factors that influence the amount of revenue from transportation of passengers on travel by transport cards are identified. Every interviewed expert, stated the following factors: volumes of passenger transportation by transport cards for the number of trips, sales volumes of trips to passengers at points of sale, profitability of each tariff plan, or, in other words, average income rate (UAH) for 1 trip, number of days per month, incl. number of working days and days off, seasonality, i. e. fluctuations in demand for transport services depending on the calendar period of the year. Changes in the curve of revenue from the carriage of passengers by transport cards by the number of trips have a considerable similarity to the changes in the curves of the volumes of carriage of passengers and sales of trips. Mathcad tools were used to determine the effect of factors on the revenue generated by passenger transportation by transport cards in urban passengers transport and to construct a corresponding mathematical model. First of all, it is determined whether the above factors correlate with the resultant indicator – the monthly volume of revenue from passenger transport by transport cards. The Mathcad software environment

allows you to analyze the dependency between the data and to determine the parameters of such dependency. If you want to analyze the impact on a particular phenomenon of several factors, Mathcad allows you to do this using a polynomial function. In particular, there is a tool like the regress function that returns a polynomial coefficient vector that uses the interp function to find the nth order polynomial that best fits the data values in the least squares output.

Key words: controlling, organizational and economic methods, passenger transport, automated system of accounting of payment of fare, income, trips, passengers.

УДК 658.84:330.341.1
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-15

Ілляшенко С. М.
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту інноваційного підприємництва
та міжнародних економічних відносин
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»(Україна);
д-р хабілітований, професор,
професор Вищої економіко-гуманітарної школи
(м. Бєльсько-Бяла, Польща)
Шипуліна Ю. С.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економічної кібернетики
та маркетингового менеджменту
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Illiashenko Sergii
Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Innovative Entrepreneurship Management
and International Economic Relations
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Ukraine);
Dr. hab., Professor, Professor of the University
of Economics and Humanities (Bielsko-Biala, Poland)
Shypulina Yuliia
Doctor of Economic, Associate Professor, Professor of the Department
of Economic Cybernetics and Marketing Management
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Ukraine)

ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА[1]

Анотація. У статті уточнено та систематизовано види інформації, які у сукупності складають систему інформаційного забезпечення управління комерціалізацією інноваційної продукції підприємств. Розроблено узагальнену схему взаємодії інформаційних потоків під час вирішення завдань комерціалізації. Систематизовано основні способи отримання й використання інформації, необхідної для розроблення та реалізації ефективних стратегій комерціалізації інновацій. Розроблено теоретико-методичний підхід до управління інформаційним забезпеченням комерціалізації інноваційної продукції підприємств. Отримані результати поглиблюють теорію інноваційного менеджменту підприємств щодо формування теоретико-методичних засад управління інформаційним забезпеченням процесу комерціалізації інновацій, що дає змогу підвищити ефективність відповідних управлінських рішень.

Ключові слова: інноваційний менеджмент, комерціалізація інноваційної продукції, інформаційне забезпечення комерціалізації, управління отриманням і використанням інформації, підприємство-інноватор.

Вступ та постановка проблеми. Наявний досвід переконливо доводить, що в умовах прискорення темпів НТП і спричинених цим змін вектору дії факторів зовнішнього середовища однією з найважливіших конкурентних переваг товаровиробників стає ефективна система комерціалізації їх інноваційної продукції. Програш вітчизняних товаровиробників у конкурентній боротьбі часто спричинений низькою ефективністю стратегій комерціалізації навіть за наявності сучасної високоякісної продукції. Практика свідчить про те, що розроблення ефективних

[1] Робота виконана за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідної теми «Розроблення механізму комерціалізації інноваційної продукції» № ДР 0118U003572.

стратегій комерціалізації інноваційної продукції потребує відповідного інформаційного забезпечення, яке забезпечить ухвалення адекватних ринковій ситуації управлінських рішень. В цих умовах актуалізується проблема формування системи управління інформаційним забезпеченням комерціалізації інновацій підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів управління комерціалізацією інновацій (зокрема, інформаційному забезпеченню процесу комерціалізації) присвячені праці низки зарубіжних і вітчизняних науковців.

Так, Л. Ліпкова, Д. Брага аналізують сучасні підходи до оцінювання ефективності комерціалізації інновацій у країнах ЄС, а також відповідну критеріальну базу й систему показників [1]. А. Датта, Р. Рід, Л. Джессуп на основі аналізу наявних підходів пропонують власні вдосконалення методів комерціалізації [2]. М. Маркс, Дж. Ганс, Д. Хсу аналізують адаптивну стратегію комерціалізації проривних технологій, зокрема особливості етапу їх виведення на ринок [3]. О.О. Плахотнік [4] висвітлює проблеми та особливості формування сучасного механізму комерціалізації інноваційних технологій. В.Г. Маргасова, Н.В. Ткаленко, Т.Л. Шестаковська [5] аналізують інформаційно-комунікаційну інфраструктуру комерціалізації інновацій у сфері вищої освіти України.

О.М. Пєтухова [6] розглядає сутність та значення інформаційного забезпечення інноваційної діяльності, нею визначено проблеми інформаційного забезпечення інноваційної діяльності в сучасних умовах, досліджено джерела інформаційного забезпечення ухвалення рішень в інноваційній сфері. М.П. Калиниченко [7] аналізує маркетингове забезпечення комерціалізації інноваційної діяльності, зокрема його інформаційний аспект. В.О. Бабенко [8] систематизує складові частини інформаційного забезпечення комерціалізації інноваційної продукції. Т.О. Шенгерій [9] досліджує особливості сучасного стану інформаційного забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Проте наявні напрацювання практично не розглядають підходи до управління інформаційним забезпеченням процесу комерціалізації інноваційної продукції, що знижує ефективність комерціалізації, не дає змогу цілеспрямовано формувати систему заходів щодо підвищення рівня обґрунтованості й ефективності відповідних управлінських рішень.

Метою роботи є уточнення й систематизація видів інформації, розроблення підходів до управління її отриманням та використанням під час обґрунтування ефективних управлінських рішень щодо комерціалізації інноваційної продукції підприємств.

Результати дослідження. Для виконання досліджень відповідно до зазначеної мети запропоновано таку послідовність процедур.

1) Уточнення й систематизація видів інформації, а також розроблення схеми взаємодії інформаційних потоків у процесі ухвалення управлінських рішень щодо комерціалізації інноваційної продукції підприємств.

2) Систематизація способів отримання й використання інформації, необхідної для управління комерціалізацією інноваційної продукції.

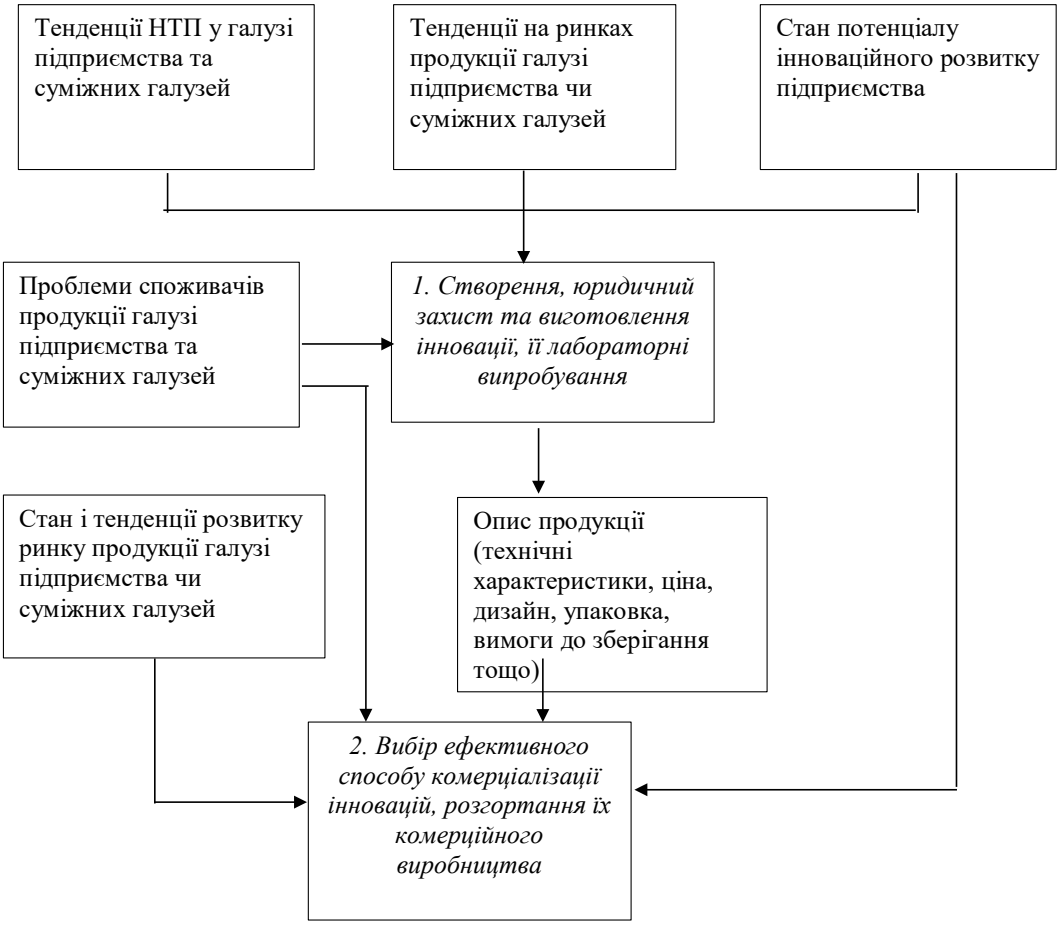

Рис. 1. Схема взаємодії інформаційних потоків у процесі створення, виготовлення й комерціалізації інновацій

Джерело: авторська розробка

3) Розроблення засад управління інформаційним забезпеченням комерціалізації інноваційної продукції підприємств.

Аналіз літературних джерел та практики інноваційної діяльності свідчить про те, що успіх комерціалізації інноваційної продукції залежить від таких двох комплексів інформаційного забезпечення:

− інформація, покладена в основу створення й виготовлення інновації, яка дасть змогу привести у відповідність внутрішні можливості інноваційного розвитку підприємства (його потенціал інноваційного розвитку) до зовнішніх (умов зовнішнього макро- й мікросередовища);

− інформація, що дає змогу вибрати найбільш ефективний спосіб комерціалізації інновації в конкретних зовнішніх умовах (визначити цільовий ринок, його сегмент чи нішу; розробити програму маркетингу просування інновації на ринку чи формування нового ринку для радикальних інновацій; розробити заходи комплексу маркетингу інновацій; розробити систему моніторингу ринку на всіх етапах життєвого циклу інновації тощо).

З огляду на викладене запропонована схема взаємодії інформаційних потоків у процесі створення, виготовлення й комерціалізації інновацій конкретного підприємства (рис. 1). На схемі курсивом позначено основні етапи ухвалення управлінських рішень. Як випливає з рис. 1, низка видів інформації враховується на обох етапах.

Управління інформаційним забезпеченням передбачає вибір способів отримання та використання інформації для вирішення двох зазначених на рис. 1 завдань комерціалізації інновацій (табл. 1). У табл. 1 подано посилання на літературні джерела, у яких викладено методики виконання робіт щодо отримання необхідних видів інформації.

Викладене на рис. 1 і в табл. 1 формує підґрунтя розроблення методичних засад управління інформаційним забезпеченням комерціалізації інновацій підприємства. Враховуючи викладене, пропонуємо узагальнену схему управління інформаційним забезпеченням комерціалізації інноваційної продукції (рис. 2).

Запропонована схема дає загальне уявлення про управління процесами формування, накопичення, зберігання та використання інформаційного забезпечення (види інформації зазначені на рис. 1 і в табл. 1) комерціалізації інноваційної продукції підприємства.

Таблиця 1

Способи отримання й використання інформації щодо комерціалізації інноваційної продукції підприємства

Види інформації	Методи отримання	Способи використання
Тенденції НТП у галузі підприємства та суміжних галузей	Прогнози, експертна оцінка, методика [10]	Обґрунтування напряму інноваційної діяльності та інноваційного розвитку
Тенденції на ринках продукції галузі підприємства чи суміжних галузей	Маркетингові прогнози, методика [11]	
Стан потенціалу інноваційного розвитку підприємства	Діагностика стану, методика [12, с. 304–383]	Обґрунтування напряму інноваційної діяльності та інноваційного розвитку, вибір способу комерціалізації
Проблеми споживачів продукції галузі підприємства та суміжних галузей	Методика аналізу проблем споживачів в контексті певних ситуацій [13]	Обґрунтування напряму інноваційної діяльності та інноваційного розвитку, вибір способу комерціалізації
Стан і тенденції розвитку ринку продукції галузі підприємства чи суміжних галузей	Маркетингові дослідження, маркетингові прогнози, методика [11]	Вибір способу комерціалізації

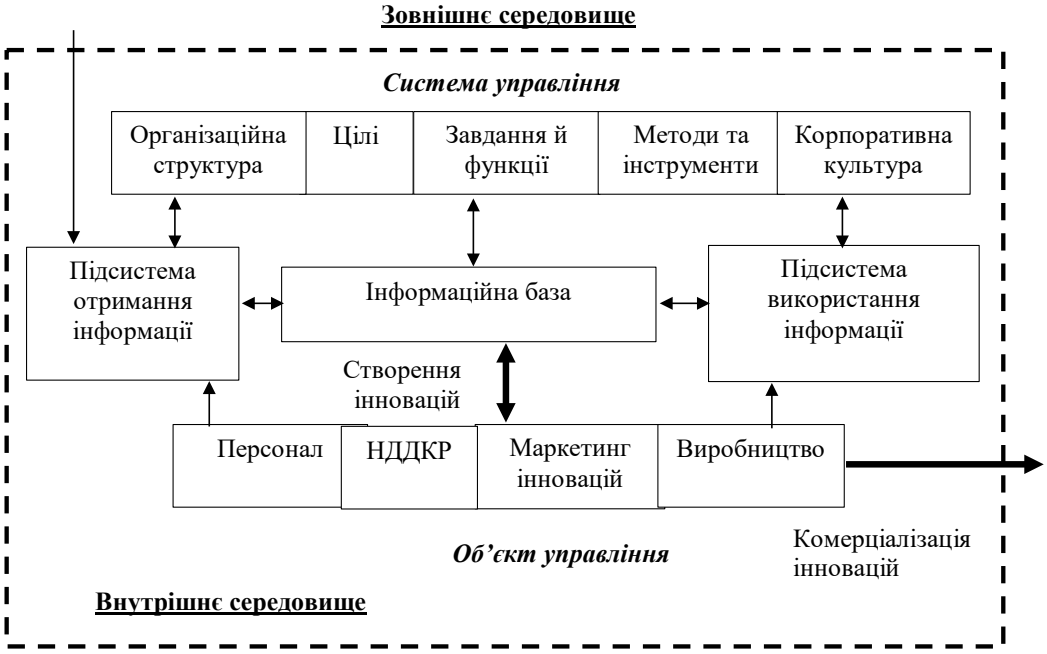

Рис. 2. Узагальнена схема управління інформаційним забезпеченням комерціалізації інновацій

Джерело: розроблено авторами

Види інформації та порядок її аналізу в процесі вибору способів комерціалізації інновацій конкретного підприємства, що функціонує в конкретних умовах зовнішнього макро- й мікросередовища, визначені авторами [14]. Згідно з джерелом [14] малі підприємства більшою мірою виконують перше завдання комерціалізації інновацій, що зазначене на рис. 1. Вони реалізують інноваційні стратегії, що передбачають створення інноваційного продукту й продаж патентів на технічні чи технологічні рішення, які втілені в цьому продукті, або продаж ліцензії на виготовлення інноваційного продукту.

Відповідно, середні й великі підприємства більшою мірою виконують друге завдання комерціалізації інновацій, що зазначене на рис. 1. Вони реалізують інноваційні стратегії, які пов'язані зі значними трансформаціями наявних чи формуванням нових ринків (у разі радикальних інновацій), а також подальшими модифікаціями інноваційного продукту (зміни властивостей, дизайну, ринку) на всіх етапах його життєвого циклу.

У табл. 2 розкрито сутність і зміст стратегій комерціалізації інноваційної продукції, а також зазначено завдання комерціалізації (згідно з рис. 1), які вони вирішують. Вона конкретизує способи використання інформації, що зазначені в табл. 1. Під час визначення сутності й змісту стратегій комерціалізації були використані результати розробок, що викладені у роботі [14].

У сукупності табл. 1, 2 і рис. 1, 2 формують теоретико-методичні засади управління отриманням і використанням інформації, яка дає змогу обґрунтувати ефективні управлінські рішення щодо комерціалізації інноваційної продукції підприємств.

Висновки. Узагальнюючи викладене, маємо зазначити, що авторами уточнено й систематизовано види інформації, які у сукупності складають систему інформаційного забезпечення управління комерціалізацією інноваційної продукції підприємств. Розроблено узагальнену схему взаємодії інформаційних потоків під час вирішення завдань комерціалізації. Систематизовано основні способи отримання й використання інформації, що необхідна для розроблення й реалізації стратегій комерціалізації інновацій. Розроблено теоретико-методичний підхід до управління інформаційним забезпеченням комерціалізації інноваційної продукції підприємств.

Отримані результати поглиблюють теорію інноваційного менеджменту підприємств щодо формування теоретико-методичних засад управління інформаційним забезпеченням процесу комерціалізації інновацій, що дає змогу підвищити ефективність відповідних управлінських рішень.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на формування критеріальної бази, системи показників, а також формалізованих процедур визначення необхідного й достатнього рівня інформаційного забезпечення організаційно-економічного механізму управління комерціалізацією інноваційної продукції..

Таблиця 2

Стратегії комерціалізації та їх зміст

Завдання комерціалізації (рис. 1)	Сутність стратегії комерціалізації інновацій	Зміст робіт щодо реалізації стратегії
Перше	Продаж патенту	Створення й патентування інновації.
	Продаж ліцензії на виготовлення інновації	Купівля патенту, бізнес-аналіз, створення й лабораторні випробування інноваційного продукту.
	Продаж ліцензії на виготовлення інновації	Створення й патентування інновації, купівля патенту, бізнес-аналіз, створення й лабораторні випробування інноваційного продукту.
Друге	Радикальна трансформація наявного чи формування нового ринку	Уточнення характеристик інноваційного продукту, формування й стимулювання попиту, формування збутової мережі.
	Диверсифікація ринку/ринків, охоплення нових груп споживачів на нових ринках, їх сегментах чи нішах	Диверсифікація продукту й заходів комплексу маркетингу інновацій.
	Підтримання інтересу споживачів і попиту, протидія конкурентам	Модифікації продукту, а саме властивостей, дизайну, ринку.
Перше	Вичерпання можливостей (вирішення проблем споживачів-аутсайдерів)	Модифікація заходів комплексу маркетингу інновацій.
Друге	Стратегія випереджаючого (якщо патент до цього ніким не реалізовано) або наздоганяючого інноваційного розвитку	Купівля патенту, бізнес-аналіз, створення й лабораторні випробування інноваційного продукту; уточнення характеристик інноваційного продукту, формування й стимулювання попиту, формування збутової мережі.
	Стратегія випереджаючого інноваційного розвитку	Створення й патентування інновації; купівля патенту, бізнес-аналіз, створення й лабораторні випробування інноваційного продукту; уточнення характеристик інноваційного продукту, формування й стимулювання попиту, формування збутової мережі.

Джерело: розроблено авторами

Список використаних джерел:

1. Lipkova L., Braga D. Measuring commercialization success of innovations in the EU. *Marketing and Management of Innovations*. 2016. № 4. P. 15–30.
2. Datta A., Reed R., Jessup L. Commercialization of innovations: an overarching framework and research agenda. *American Journal of Business*. 2013. № 28(2). P. 147–191.
3. Marx M., Gans J., Hsu D. Dynamic commercialization strategies for disruptive technologies: Evidence from the speech recognition industry. *Management Science*. 2014. Vol. 60. Iss. 12. URL: http://pubsonline.informs.org/doi/abs/10.1287/mnsc.2014.2035 (дата звернення: 05.12.2019).
4. Плахотнік О.О. Теоретичні засади формування механізму комерціалізації інноваційних технологій. *Технологический аудит и резервы производства*. 2015. Т. 5. № 5 (25). С. 54–57.

5. Маргасова В.Г., Ткаленко Н.В., Шестаковська Т.Л. Інформаційно-комунікаційна інфраструктура комерціалізації інновацій сфери вищої освіти України. *Науковий вісник Полісся*. 2019. № 1(17). С. 132–138.
6. Пєтухова О.М. Інформаційне забезпечення інноваційної діяльності. *Інтелект XXI*. 2014. № 6. С. 66–70.
7. Калиниченко М.П. Маркетинг комерціалізації результатів інноваційної діяльності в промисловості. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 4. С. 43–50.
8. Бабенко В.О. Застосування заходів інформаційного забезпечення для комерціалізації інноваційної продукції. *Інструменти та методи комерціалізації інноваційної продукції* : монографія / за ред. С.М. Ілляшенка, О.А. Біловодської. Суми : Триторія, 2018. С. 151–166.
9. Шенгерій Т.О. Інформаційне забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств: аналітика макрорівня. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2013. № 1(14). С. 202–207.
10. Ілляшенко С.М. Концептуальні засади маркетингового прогнозування стратегічних напрямів науково-технологічного інноваційного розвитку України на основі експертних оцінок. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління*. 2010. № 668. С. 68–74.
11. Ілляшенко Н.С., Росохата А.С. Трендвотчінг як інструмент визначення стратегічних напрямків розвитку в маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 1. С. 29–35.
12. Маркетинг і менеджмент інноваційного розвитку : монографія / за заг. ред. С.М. Ілляшенка. Суми : Університетська книга, 2006. 728 с.
13. Doron A. Are You Solving Your Customers' Real Problems? Here's How To Find Out. URL: https://www.forbes.com/sites/forbesnycouncil/2018/02/21/are-you-solving-your-customers-real-problems-heres-how-to-find-out/#654e80294bb8 (дата звернення: 11.10.2019).
14. Ілляшенко С.М., Шипуліна Ю.С., Ілляшенко Н.С. Класифікація методів комерціалізації інновацій організацій в контексті обґрунтування напрямів їх інноваційного розвитку. *Економіка та підприємництво*. 2019. № 43. С. 93–103.

References:

1. Lipkova L., Braga D. (2016) Measuring commercialization success of innovations in the EU. *Marketing and Management of Innovations*, no. 4, pp. 15–30.
2. Datta A., Reed R., Jessup L. (2013) Commercialization of innovations: an overarching framework and research agenda. *American Journal of Business*, no. 28(2), pp. 147–191.
3. Marx M., Gans J., Hsu D. (2014) Dynamic commercialization strategies for disruptive technologies: Evidence from the speech recognition industry. *Management Science*, vol. 60, iss. 12. Available at: http://pubsonline.informs.org/doi/abs/10.1287/mnsc.2014.2035 (accessed: 05 December 2019).
4. Plakhotnik O.O. (2015) Teoretychni zasady formuvannia mekhanizmu komertsializatsii innovatsiinykh tekhnolohii. [Theoretical bases of formation of commercialization mechanism of innovative technologies]. *Technology audit and production reserves*, vol. 5, no. 5 (25), pp. 54–57.
5. Marhasova V.H., Tkalenko N.V., Shestakovska T.L. (2019) Informatsiino-komunikatsiina infrastruktura komertsializatsii innovatsii sfery vyshchoi osvity Ukrainy [Information communication infrastructure of innovations commercialization of higher education in Ukraine]. *Scientific bulletin of Polissia*, no. 1(17), pp. 132–138.
6. Pietukhova O.M. (2014) Informatsiine zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti [Information support of innovation]. *Intelekt XXI*, no. 6, pp. 66–70.
7. Kalynychenko M.P. (2012) Marketynh komertsializatsii rezultativ innovatsiinoi diialnosti v promyslovosti [The marketing of innovation activity results commercialization in industry]. *Marketing and Management of Innovations*, no. 4, pp. 43–50.
8. Babenko V.O. (2018) Zastosuvannia zakhodiv informatsiinoho zabezpechennia dlia komertsializatsii innovatsiinoi produktsii [Closing the door to information security for commercialization of innovative products]. Instrumenty ta metody komertsializatsii innovatsiinoi produktsii [Instruments and methods for commercialization of innovative products]. Sumy : Trytoriia, pp. 151–166.
9. Shenherii T.O. (2013) Informatsiine zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti silskohospodarskykh pidpryiemstv: analityka makrorivnia [Information support of agricultural enterprises innovation activity: analytics of macro level]. *European Vector Of Economic Development*, no. 1(14), pp. 202–207.
10. Illiashenko S.M. (2010) Kontseptualni zasady marketynhovoho prohnozuvannia stratehichnykh napriamiv naukovo-tekhnolohichnoho innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na osnovi ekspertnykh otsinok [Conceptual planting of the marketing forecast of the strategic strains of the scientific and technological innovation development of Ukraine on the basis of expert opinions]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series "Economics and Management Issues"*, no. 668, pp. 68–74.
11. Illiashenko N.S., Rosokhata A.S. (2011) Trendvotchinh yak instrument vyznachennia stratehichnykh napriamkiv rozvytku v marketynhu [Trendwatching as the tool of definition of strategic directions of development]. *Marketing and Management of Innovations*, no. 1, pp. 29–35.
12. Illiashenko S.M. (ed.) (2006) *Marketynh i menedzhment innovatsiinoho rozvytku* [Marketing and management of innovative development]. Sumy : Universytetska knyha (in Ukrainian).
13. Doron A. Are You Solving Your Customers' Real Problems? Here's How To Find Out. Available at: https://www.forbes.com/sites/forbesnycouncil/2018/02/21/are-you-solving-your-customers-real-problems-heres-how-to-find-out/#654e80294bb8 (accessed: 11 October 2019).
14. Illiashenko S.M., Shypulina Yu.S., Illiashenko N.S. (2019) Klasyfikatsiia metodiv komertsializatsii innovatsii orhanizatsii v konteksti obgruntuvannia napriamiv yikh innovatsiinoho rozvytku [Classification of methods of commercialization of organizations' innovations in the context of substantiation of directions of their innovative development]. *Economy and entrepreneurship*, no. 43, pp. 93–103.

ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫМ ОБЕСПЕЧЕНИЕМ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. В статье уточнены и систематизированы виды информации, которые в совокупности составляют систему информационного обеспечения управления коммерциализацией инновационной продукции предприятий. Разработана обобщенная схема взаимодействия информационных потоков при решении заданий коммерциализации. Систематизированы основные способы получения и использования информации, необходимой для разработки и реализации эффективных стратегий коммерциализации инноваций. Разработан теоретико-методический подход к управлению информационным обеспечением коммерциализации инновационной продукции предприятий. Полученные результаты углубляют теорию инновационного менеджмента предприятий касательно формирования теоретико-методических основ управления информационным обеспечением процесса коммерциализации инноваций, что позволяет повысить эффективность соответствующих управленческих решений.

Ключевые слова: инновационный менеджмент, коммерциализация инновационной продукции, информационное обеспечение коммерциализации, управление получением и использованием информации, предприятие-инноватор.

PRINCIPLES FOR INFORMATION SUPPORT MANAGEMENT OF COMMERCIALIZATION OF INNOVATIVE PRODUCTS

Summary. In the context of accelerating the pace of scientific and technological progress and the resulting changes in the vector of environmental factors, one of the most important competitive advantages of commodity producers is the effective system of commercialization of their innovative products. The loss of domestic producers in competition in many cases is caused by the low efficiency of commercialization strategies, even in the presence of modern high-quality products. Practice shows that developing effective strategies for the commercialization of innovative products requires adequate information support, which will ensure that management decisions are adequate to the market situation. Under these conditions it is actualized the problem of formation of information management system for commercialization of enterprise innovation. In the article, based on the analysis of literary sources and practice of innovative activity, types of information are specified and systematized. In the aggregate they form the information support system for managing the commercialization of innovative products of enterprises. A generalized scheme of interaction of information flows in solving problems of commercialization is developed. The main ways to obtain and use the information needed to develop and implement effective innovation commercialization strategies are systematized. The theoretical and methodical approach to the management of information support of commercialization of innovative products of enterprises is developed. The obtained results deepen the theory of innovative management of enterprises in the formation of theoretical and methodological foundations of information management of the process of commercialization of innovations. This improves the effectiveness of appropriate management decisions. Their practical implementation will allow increasing efficiency of innovative activity of domestic enterprises at the stage of commercialization of their innovative products. This will enhance their competitiveness in the domestic and international markets. Further research should be directed to the formation of a criteria base, a system of indicators, as well as formalized procedures for determining the necessary and sufficient level of information support for the organizational and economic mechanism for managing the commercialization of innovative products.

Key words: innovation management, commercialization of innovative products, information support of commercialization, management of receiving and use of information, enterprise-innovator.

УДК 364
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-16

Ковалевич Д. А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та підприємництва
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Kovalevich Dariia
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Chernivtsi Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті досліджено систему соціального захисту населення як важливу складову частину соціальної політики держави. Розкрито поняття соціального захисту населення та наукові підходи до визначення її сутності. Визначено основні джерела фінансового забезпечення соціального захисту населення. Проаналізовано напрями використання коштів на соціальний захист населення з місцевих бюджетів Чернівецької області. Показано, що виплата державної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям проводилась за рахунок субвенції, виділеної з державного бюджету. Визначено, що надання соціальних послуг є одним з найважливіших видів соціального захисту населення, який полягає у підтримці та супроводі громадян, які опинились у складних життєвих обставинах, а також допомозі щодо подолання таких обставин. Це дасть змогу максимально розширити коло надавачів соціальних послуг та ввести їх у правове поле. Доведено, що вдосконалення системи соціального захисту має відбуватися в напрямі формування економічних і соціальних інститутів, притаманних ринковим відносинам. Розроблено пропозиції щодо покращення системи соціального захисту населення, зокрема підвищення якості соціальних послуг.

Ключові слова: місцеві бюджети, соціальний захист населення, соціальна політика, видатки бюджету, пільги, допомоги.

Вступ та постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства важливим завданням є побудова демократичної країни. Всі трансформаційні процеси, посилення демократизації спрямовані на формування нового типу громадянського суспільства, яке значною мірою впливає на вирішення соціальних проблем.

Одним з важливих напрямів розвитку суспільства є соціальний захист населення як один із напрямів соціальної політики. В умовах проведення багатьох реформ суттєво порушується баланс інтересів різних верств населення, прошарків і класів, що веде до негативних соціально-економічних наслідків, подолання яких є можливим за допомогою різних форм та методів системи соціального захисту населення. За умов обмеженості фінансових ресурсів виникає безліч проблем соціального захисту та соціального забезпечення громадян, адже наявні фінансові ресурси держави не можуть забезпечити матеріальні потреби населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрями соціальної політики розглядали вітчизняні вчені, зокрема О. Антоненко, В. Глущенко, О. Кириленко, Е. Лібанова, Л. Лисяк, Г. Лопущняк, І. Лук'яненко, І. Луніна, І. Лютий, О. Макарова, Д. Полозенко, Н. Савченко, В. Федосов, І. Чугунов, Л. Черенько, А. Чухно, С. Юрій.

Передумовою теоретичного забезпечення соціального захисту населення є чітке визначення цього поняття. Тільки його науковий підхід, обґрунтування разом з практикою дадуть змогу сформувати систему соціального захисту населення.

Поняття «соціальний захист населення» віддзеркалює матеріальний рівень певних категорій населення, які потребують підтримки держави.

О. Антоненко розглядає соціальний захист населення як систему законодавчо закріплених економічних, соціальних, правових гарантій і заходів (сутність організаційно-правових форм та видів) щодо захисту населення від соціальних ризиків [4, с. 6].

Соціальний захист населення є дієвим тоді, коли забезпечуються матеріальний добробут, економічна самостійність, самореалізація й певний соціальний статус індивіда, його фізичне й духовне благополуччя та душевний комфорт, і це стосується не тільки соціально незахищених верств, але й працездатного населення [9, с. 12].

У літературі можна знайти різновекторні визначення поняття соціального захисту населення. Дослідження наукової літератури з проблем соціального захисту населення свідчить про те, що його визначення ґрунтується на фундаментальних змістовних характеристиках.

Соціальний захист – це система соціально-економічних відносин, за яких держава дає можливість людині задовольнити фізіологічні, соціальні й духовні потреби в обсязі, необхідному для підтримки нормального рівня життя, або комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя людини.

Метою роботи є дослідження соціального захисту населення як важливого напряму соціальної політики держави.

Завданнями статті є:

– розкриття сутності соціальної політики держави;
– доказ необхідності соціального захисту населення;
– аналіз використання коштів місцевих бюджетів на соціальний захист населення;
– розроблення пропозицій стосовно покращення механізму надання соціальних послуг населенню.

Результати дослідження. Основу реалізації державної соціальної політики складає система законів і нормативно-правових актів, дотримання яких є обов'язковим для кожного громадянина, а також ратифікованих Україною

міжнародних норм (конвенції, хартії, кодекси тощо). Вона спрямована на задоволення потреб населення задля підтримання відповідного життєвого рівня; гарантоване забезпечення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати; створення фондів соціальної страхування; захист населення від зростання цін; впровадження механізмів субвенцій; подолання бідності, скорочення безробіття тощо. Отже, соціальна політика впливає на забезпечення динамічного розвитку національного господарства держави, створюючи можливості для ефективного функціонування системи соціального захисту населення. Соціальна політика входить у сферу державного управління. Вона є суспільно-історичним явищем, адже виникає разом державою, спрямована на узгодження спільної діяльності людей та зміцнення загальнодержавних інтересів і є важелем регулювання соціальних структур та соціальних інститутів.

У статті 46 Конституції України зазначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1].

Відповідно до чинного законодавства України основними засадами внутрішньої політики в соціальній сфері є:

– забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту, підвищення якості соціальних послуг;

– надання громадянам упродовж усього життя соціальних гарантій на основі вдосконалення системи соціальних стандартів і пільг;

– досягнення ефективного демографічного розвитку;

– поліпшення соціального захисту дітей, утвердження духовно й фізично здорової, матеріально забезпеченої та соціально благополучної сім'ї;

– сприяння молоді в реалізації творчих можливостей та ініціатив, залучення її до активної участі в соціальному, економічному та гуманітарному розвитку держави, насамперед малозабезпечених, із обмеженими фізичними можливостями представників молоді, працівників бюджетної сфери; формування потужного державного замовлення на будівництво соціального житла, відродження доступного іпотечного кредитування;

– трансформація державної політики у сфері зайнятості та ринку праці, зокрема, через розвиток партнерства між роботодавцями і найманими працівниками, власниками підприємств, установ, організацій та професійними спілками;

– подолання бідності й зменшення соціального розшарування, зокрема, шляхом сприяння самозайнятості населення, розвитку малого та середнього бізнесу, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності;

– забезпечення державних гарантій щодо реалізації соціальних прав працівників підприємств, установ, організацій усіх форм власності, забезпечення молоді першим робочим місцем;

– забезпечення захисту прав громадян України, які працюють за кордоном, та сприяння їх поверненню в Україну;

– поетапне погашення зобов'язань держави за знеціненими заощадженнями громадян;

– удосконалення системи пенсійного забезпечення, створення умов для гідного життя людей похилого віку, стимулювання розвитку недержавної системи пенсійного страхування [2].

Сучасна держава є виразником соціальних та економічних інтересів всього населення, тому функціонування й розвиток системи соціального захисту населення спрямовані на вирішення соціальних проблем людини.

У практичному аспекті соціальний захист населення проявляється у тому, що забезпечуються матеріальний добробут та економічна самостійність. Досягнення соціального добробуту є можливим за умови зайнятості людини продуктивною працею, відповідної оплати цієї праці, наявності інститутів, які забезпечують захист прав і свобод людини.

У міжнародних актах соціальний захист розглядається як форма реалізації соціальної політики у вигляді соціальної захищеності, під якою розуміється система гарантій і зобов'язань держави для забезпечення людині права на гідне життя [3].

Соціальне забезпечення (соціальний захист) – це система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальний захист населення від наслідків соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо).

Система соціального захисту та соціального забезпечення є соціально-економічною організаційною структурою зі складними взаємними зв'язками й залежностями її елементів. Крім того, соціальний захист як система має свою специфіку, пов'язану з традиціями в цій сфері, що склалися, та виявом певної інерційності в процесі суспільних перетворень перш за все через довгострокову негнучкість соціальних структур.

Отже, пріоритетність соціальної політики серед інших складових частин державної політики визначається основним Законом, а саме Конституцією України, оскільки саме вона покликана забезпечити громадянам гарантовані права, а саме права на життя, безпечні умови праці, винагороду за працю, захист сім'ї, відпочинок, освіту, житло, охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальне забезпечення та сприятливе навколишнє середовище.

Основними джерелами фінансового забезпечення соціального захисту населення є кошти державного й місцевих бюджетів та кошти фондів державного соціального страхування. Характерною ознакою чинної моделі соціальної політики України є загальна тенденція збільшення частки бюджетних видатків на соціально-культурні заходи у видатках зведеного бюджету. В більшості країн з розвинутою економікою обсяг соціальних видатків перебуває в межах 60% загального розміру витрат бюджету країни. [6, с. 252].

Стратегія реформування системи фінансового забезпечення місцевих органів влади передбачає формування та нарощування власної ресурсної бази, впорядкування питань власності стосовно об'єктів соціально-культурної сфери з одночасним розглядом питань щодо їх можливої функціональної оптимізації, створення ефективних інституцій для результативної роботи й виконання всіх необхідних повноважень та територіального розвитку [8, с. 134].

Проаналізуємо видатки місцевих бюджетів Чернівецької області, спрямовані на соціальний захист населення.

У 2018 році на утримання установ, вжиття заходів та забезпечення виплати державних допомог, пільг, субсидій та інших соціальних виплат по галузі соціального захисту та соціального забезпечення з місцевих бюджетів Чернівецької області спрямовано 3 млрд. 550 млн. 844 тис. 521 грн., що становить 99,1% від планових річних призначень з урахуванням змін, зокрема із загального фонду спрямовано 3 млрд. 477 млн. 525 тис. 602 грн. (99,2% від уточненого плану), спеціального – 73 млн. 318 тис. 919 грн. (94,6% від уточненого плану).

В загальній сумі видатки, що здійснюються за рахунок соціальних субвенцій з державного бюджету, складають 3 млрд. 230 млн. 583 тис. 79 грн., а видатки місцевих бюджетів – 320 млн. 261 тис. 442 грн.

Відповідно до статті 102 Бюджетного кодексу України фінансування витрат, пов'язаних з наданням пільг та житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання й водовідведення, квартирної плати (утримання будинків і споруд та прибудинкових територій), вивезення побутового сміття та рідких нечистот, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива й скрапленого газу, у 2018 році здійснювалося з місцевих бюджетів за рахунок коштів відповідних субвенцій з державного бюджету, а саме:

– на пільги спрямовано 141 млн. 839 тис. 151,79 грн., що складає 100% до річних призначень;

– на додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг спрямовано 1 млрд. 288 млн. 935 тис. 671,55 грн., що становить 100% до уточненого річного плану та є на 192 млн. 479 тис. 365,06 грн. менше, ніж за минулий рік, у зв'язку зі внесеними змінами до законодавчих актів України та вжиттям у 2018 році заходів щодо вдосконалення порядку надання житлових субсидій та зменшення соціальних нормативів користування житлово-комунальними послугами (житловою субсидією в оплаті за енергоносії та інші житлово-комунальні послуги користувалося 69 962 сім'ї);

– на проведення додаткових виплат 27 495 сім'ям на покриття витрат у придбанні твердого палива та скрапленого газу спрямовано 87 млн. 818 тис. 833,42 грн., що становить 100% до уточнених річних призначень.

Крім цього, за рахунок коштів місцевих бюджетів на надання пільг з оплати послуг зв'язку, інших пільг окремим категоріям громадян та компенсації за пільговий проїзд спрямовано 68 млн. 492 тис. 356,56 грн., зокрема:

– на надання пільг ветеранам війни спрямовано 166 тис. 121,47 грн. (забезпечення автомобільним паливом, санаторно-курортне лікування, пільговий проїзд у межах України громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи), з них на погашення боргів за минулі роки – 756,81 грн.;

– на надання пільг окремим категоріям громадян в оплаті за послуги зв'язку спрямовано 1 млн. 664 тис. 820,71 грн., з них на погашення заборгованості за 2015–2017 роки – 468 тис. 597,25 грн.;

– на компенсаційні виплати за пільговий проїзд автомобільним транспортом окремим категоріям громадян спрямовано 17 млн. 953 тис. 128,38 грн., з яких на погашення заборгованості минулих років – 228 тис. 128,38 грн.;

– на компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян на залізничному транспорті спрямовано 26 тис. 900 грн., з яких на погашення заборгованості минулих років – 10 тис. 693,07 грн.;

– на компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян електротранспортом спрямовано 48 млн. 681 тис. 386 грн.

На надання пільг, що надаються населенню (крім ветеранів війни і праці, військової служби, органів внутрішніх справ та громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи) на оплату житлово-комунальних послуг і природного газу, за рахунок коштів місцевих бюджетів спрямовано 6 млн. 988 тис. 361,51 грн., що становить 97,3% до уточнених річних призначень.

На виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям упродовж 2018 року область отримала субвенцію з державного бюджету у сумі 1 млрд. 642 млн. 052 тис. 100 грн. Із зазначених коштів на виплату державної соціальної допомоги, нарахованої за 2018 рік, спрямовано 1 млрд. 617 млн. 826 тис. 300 грн.

На пільгове медичне обслуговування осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, спрямовано 1 млн. 199 тис. 954 грн.

Видатки на забезпечення соціальними послугами стаціонарного догляду з наданням місця для проживання дітей з вадами фізичного та розумового розвитку становлять 9 млн. 925 тис. 252 грн., зокрема видатки загального фонду складають 7 млн. 312 тис. 724 грн., а спеціального фонду – 2 млн. 612 тис. 529 грн.

Видатки на забезпечення соціальними послугами за місцем проживання громадян, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю, використано у сумі 95 млн. 240 тис. 29 грн., зокрема видатки загального фонду складають 90 млн. 548 тис. 121 грн., а спеціального – 4 млн. 691 тис. 907 грн.

На надання реабілітаційних послуг інвалідам та дітям-інвалідам спрямовано 9 млн. 610 тис. 13 грн., зокрема на видатки загального фонду спрямовано 9 млн. 536 тис. 705 грн., а спеціального – 73 тис. 308 грн.

На утримання та забезпечення діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спрямовано видатки загального фонду в сумі 8 млн. 12 тис. 159 грн., з них на утримання центрів використано 7 млн. 681 тис. 428 грн., на вжиття заходів у рамках місцевих програм – 330 тис. 731 грн.

На вжиття інших заходів у сфері соціального захисту й соціального забезпечення з місцевих бюджетів за уточненого плану на рік у 56 млн. 685 тис. 853 грн. спрямовано 54 млн. 740 тис. 298 грн., зокрема у загальний фонд спрямовано 34 млн. 173 тис. 127 грн., а у спеціальний – 20 млн. 567 тис. 170 грн. Зазначені кошти спрямовані на вжиття заходів, передбачених місцевими програмами, а саме виплату грошової допомоги на поховання непрацюючих у працездатному віці громадян, одноразової матеріальної допомоги малозабезпеченим жителям області, дітям-сиротам, вихованцям дитячих будинків сімейного типу за окремими рішеннями органів місцевої влади, допомоги батькам, чиї сини загинули в Афганістані, надання допомоги сім'ям учасників АТО, волонтерам, переселенцям та сім'ям загиблих учасників АТО, на харчування бездомних та соціально незахищених громадян та інші виплати, що мають разовий характер [5].

Надання соціальних послуг – це один з найважливіших видів соціального захисту населення, який полягає у підтримці та супроводі громадян, які опинились у складних життєвих обставинах, та допомозі у подоланні таких обставин.

Водночас слід підкреслити, що реалізація намагань України стати повноправним членом Європейського Союзу потребує значних змін у сфері соціального захисту населення. Позитиву в цій сфері соціально-економічних відносин можна досягти не тільки на шляху економічного зростання, але й завдяки створенню інституційних механізмів, які б сприяли останньому. Це нерозривно пов'язане з формуванням у нашій державі такого соціального середовища, яке би базувалось на європейських традиціях соціальної державності [9].

Успіхів можна досягти шляхом економічного зростання та створення інституційних механізмів, які б сприяли розвитку суспільства. Це вимагає необхідності формування в країні соціального середовища, підґрунтям якого є європейські традиції соціальної державності. Розвиток системи соціального захисту є можливим за належного фінансового забезпечення.

Для підвищення якості соціальних послуг необхідно:

– розробити та впровадити стандарти якості послуг;

– створити систему контролю за дотриманням державних мінімальних стандартів якості, встановити відповідальність за недотримання таких стандартів надавачами послуг;

– удосконалити систему моніторингу та оцінювання якості соціальних послуг;

– прискорити впровадження систем управління якістю в соціальних установах та організаціях, що надають соціальні послуги.

Висновки. Отже, соціальний захист населення залишається конституційною прерогативою держави та проводиться її відповідними соціальними інституціями на підставі законодавчих актів шляхом використання державних соціальних стандартів. Викладене дає змогу дійти висновку, що вдосконалення системи соціального захисту населення як складової частини трансформаційної економічної системи має відбуватися в напрямі формування економічних і соціальних інститутів, притаманних ринковим відносинам.

Реалізація пропозицій щодо формування фінансових механізмів соціального захисту населення України забезпечить стійкий і збалансований розвиток цієї системи, сприятиме ефективному використанню фінансових ресурсів, активізує діяльність державних органів влади й громадян до досягнення високих стандартів життя.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://blog.liga.net/user/akalashnikova/article/34919 (дата звернення: 01.03.2020).
2. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. Редакція від 8 липня 2018 року, підстава № 2469-VIII.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року / ООН, Міжнародний документ. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 (дата звернення: 01.03.2020).
4. Антоненко О. Розвиток системи соціального захисту населення регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01. Одеса, 2006. 20 с.
5. Звіт про виконання місцевих бюджетів Чернівецької області за 2018 рік.
6. Чугунов І. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія / за заг. ред. А. Мазаракі. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2015. 376 с.
7. Макарова О. Державні соціальні гарантії: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : монографія. Київ : Ліра-К, 2004. 328 с.
8. Рошило В. Місцеві бюджети в умовах децентралізації: проблематика формування та напрями реформування. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 1-2(44). С. 134–139.
9. Руженський М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України : монографія. Київ : ІПК ДСЗУ, 2013. 318 с.
10. Садова У. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія. Львів : НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2005. 408 с.

References:

1. Constitution of Ukraine, Law of Ukraine of June 28, 1996 №254k / 96-VR. Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://blog.liga.net/user/akalashnikova/article/34919 (accessed 13 March 2020) (in Ukr.)
2. About the principles of domestic and foreign policy, Law of Ukraine of 01.07.2010 № 2411-VI. Revision 08/07/2018, Ground № 2469-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17 (accessed 13 March 2020) (in Ukr.)
3. General Assembly (1948). Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948/UN, International Document. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=995_015 (accessed 13 March 2020) (in Ukr.)
4. Antonenko O. (2006). Development of the system of social protection of the population of the region. Abstract to the PhD dissertation, Economic Sciences. Odessa State Economic University, Odessa (in Ukr.)
5. Chernivtsi Regional Council (2018). Report on implementation of local budgets of Chernivtsi region for 2018. Available at: http://oblrada.cv.ua/document/list/section/13 (accessed 13 March 2020) (in Ukr.)
6. Chugunov I., Mazaraki A. (2015). Derzhavne finansove rehuliuvannia ekonomichnykh peretvoren' [State financial regulation of economic transformations]. Kyiv Nat. Nation. Econom. Univ., Kyiv, 376 p. (in Ukr.)
7. Makarova O. (2004). Derzhavni sotsial'ni harantii: teoretychni aspekty, metodyka rozrobky ta otsinky [State social guarantees: theoretical aspects, methods of development and evaluation]. Lira-K, Kyiv, 328 p. (in Ukr.)
8. Roshilo V. (2018). Local budgets in the conditions of decentralization: problems of formation and directions of reforming. Biznes-navihator [Business-navigator], vol. 1-2(44), p. 134–139 (in Ukr.)
9. Ruzhensky M. (2013). Sotsial'nyj zakhyst naselennia v umovakh formuvannia rynkovoi modeli ekonomiky Ukrainy [Social protection of the population in the conditions of formation of market model of economy of Ukraine]. PIC of the DSU, Kyiv, 318 p. (in Ukr.)
10. Sadova U. (2005). Sotsial'na polityka v Ukraini : rehional'ni doslidzhennia i perspektyvy rozvytku [Social policy in Ukraine: regional research and development prospects]. NAS of Ukraine, Inst. Research, Lviv, 408 p. (in Ukr.)

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ КАК ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. В статье исследована система социальной защиты населения как важная составляющая социальной политики государства. Раскрыты понятие социальной защиты населения и научные подходы к определению ее сущности. Определены основные источники финансового обеспечения социальной защиты населения. Проанализированы направления использования средств на социальную защиту населения из местных бюджетов Черновицкой области. Показано, что выплата государственной помощи семьям с детьми, малообеспеченным семьям, инвалидам с детства, детям-инвалидам и временной государственной помощи детям проводилась за счет субвенции, выделенной из государственного бюджета. Определено, что предоставление социальных услуг является одним из важнейших видов социальной защиты населения, который заключается в поддержке и сопровождении граждан, оказавшихся в сложных жизненных обстоятельствах, а также помощи в преодолении таких обстоятельств. Это позволит максимально расширить круг поставщиков социальных услуг и ввести их в правовое поле. Доказано, что совершенствование системы социальной защиты должно происходить в направлении формирования экономических и социальных институтов, присущих рыночным отношениям. Разработаны предложения по улучшению системы социальной защиты населения, в частности повышению качества социальных услуг.

Ключевые слова: местные бюджеты, социальная защита населения, социальная политика, расходы бюджета, льготы, пособия.

SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION AS AN IMPORTANT DIRECTIVE OF THE STATE SOCIAL POLICY

Summary. The article is devoted consideration of features legislatively – normative and institutional providing of process of transformation of territorial organization of power in the context of reformation of local self-government. Certainly problems of the financial providing of activity of organs of local self-government. The estimation of level of financial possibility of the incorporated territorial societies of the Chernivtsi area is conducted for 2019 and outlined potential of forming of new control system and development at local level. Such order of calculation of financial self-sufficiency of the incorporated territorial societies is given by possibility to model the budget of perspective society, define the necessity of analysis of backlogs for balancing of profits and charges, and also induces diversifications of sources of the financial providing of organs of local self-government to the search of ways. Well-off territorial society is such society, in which financial, infrastructural and skilled resources are sufficient for the decision of local self-government of questions of local value, foreseen a legislation its organs, in interests of society. Grounded, that one of major pre-conditions of stable development of territorial societies there is reformation of budgetary legislation in the context of material well-being the budgetary resources of organs of local-authority which will promote efficiency of implementation by them own and delegated plenary powers and will create terms for appearance of new points of the economy growing in regions. Certainly achievement of reform of local self-government in part of efficiency of management of the incorporated territorial society's budgetary resources. A presence of sufficient budgetary resources in budgets at local level is the mortgage of that territorial society must possibility gives more high-quality services the habitants, to realize social and infrastructural projects, create terms for development of enterprise and finance the budgetary programs for the improvement of terms of dwelling of habitants of society. Outlined problem aspects of forming and development of the incorporated territorial societies in the conditions of financial decentralization. Directions of improvement of the legislative providing of process of territorial organization of power are offered on principles of decentralization and construction of financially self-sufficient territorial societies.

Key words: local budgets, social protection of the population, social policy, budget expenditures, benefits, benefits.

УДК 378.141:331.55
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-17

Ковбатюк М. В.
кандидат економічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки
Державного університету інфраструктури та технологій
Шевчук В. О.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Державного університету інфраструктури та технологій

Kovbatiuk Maryna
Candidate of Economic Sciences,
Professor, Head of Department of Theoretical and Applied Economics
State University of Infrastructure and Technologies
Shevchuk Vladyslava
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of Department
of Theoretical and Applied Economics
State University of Infrastructure and Technologies

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. У статті розкрито сутність академічної мобільності українських студентів; визначено, що запровадження стратегій розвитку міжнародної мобільності нині є одним з пріоритетних завдань національної політики провідних країн світу. Здійснено аналіз сучасного стану академічної мобільності в Україні в умовах впливу процесів інтернаціоналізації та поглиблення інтеграції освітніх процесів. Наведено статистичні дані про стан академічної мобільності студентів в Україні, зокрема досліджено динаміку чисельності українських студентів за кордоном у різних країнах світу, іноземних студентів в Україні та кількості вітчизняних закладів вищої освіти, які здійснюють навчання іноземних студентів у 2011–2018 роках. Визначено, що на отримання освітніх послуг і здобуття вищої освіти в Україні існує високий рівень попиту з боку іноземних абітурієнтів. Розглянуто фактори, які спричиняють освітню міграцію.

Ключові слова: академічна мобільність, освітня міграція, якість освіти, освітній простір, заклади вищої освіти, інтеграційні процеси.

Вступ та постановка проблеми. Відкритий освітній простір передбачає зростання мобільності студентів та співробітництва викладачів різних спеціальностей, університетів різних країн. Академічна мобільність для всіх учасників освітнього процесу є однією із складових частин інтернаціоналізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вищої освіти України присвячено праці таких науковців, як В. Андрущенко, Т. Боголіб, Г. Бордовський, В. Вікторов, Л. Гаєвська, Н. Островерхова, Л. Редько. Особливу увагу в їхніх дослідженнях приділено якості вищої освіти.

Дослідження сутності процесу академічної мобільності, типологізації та періодизації академічної мобільності, тенденцій та перспектив розвитку академічної мобільності в різних регіонах світу проведено в наукових працях таких зарубіжних авторів, як Ф. Альтбах, М. ван дер Венде, Л. Вербік, Б. Вехтер, Х. де Віт, Г. Лаурейс, С. Маргінсон, Дж. Найт, Б. Рівз, Х. Ріддер-Сімоенс, Я. Садлак, У. Тайхлер. Етапи розвитку, структуру державного регулювання академічної мобільності студентів досліджують А. Антонов, С. Вербицька, А. Гладир, І. Шпекторенко та інші вчені.

На жаль, на думку і науковців, і студентів, вища освіта України залишається такою, що не задовольняє реальні вимоги й потреби як здобувачів освіти, так і ринку праці.

Метою статті є дослідження й аналіз сучасного стану системи академічної мобільності студентів в Україні в умовах розвитку інтеграції освітніх процесів.

Результати дослідження. Академічна мобільність – це можливість упродовж періоду навчання провчитись один або більше семестрів в іншому закладі вищої освіти, де готують фахівців з цієї ж спеціальності, із зарахуванням дисциплін (кредитів) та періодів навчання, а також ефективніше розвивати особистий інтелектуальний потенціал. Академічна мобільність є явищем динамічним, формою інтернаціоналізації освіти, що сприяє інтеграції індивіда до міжнародної системи освіти. Вона характеризується такими рисами, як важливість процесу інтеграції закладів вищої освіти в міжнародний та європейський освітній простір; термін здобуття освіти студента в іншій країні; виїзд певної кількості студентів в інші країни для здобуття вищої освіти; важлива якісна особливість європейського простору, що передбачає обмін людьми між закладами вищої освіти та країнами; можливість вибору найкращих варіантів здобуття освіти для підготовки сучасного фахівця [1].

Варто зазначити, що академічна мобільність у світі є системним явищем, організованим на рівні державної політики. В Україні вона, на жаль, має спонтанний характер.

Г. Корчова констатує, що на кількість студентів з України в тій чи іншій країні зазвичай впливають чисельність української діаспори, якість освіти, культурна близькість, вартість освіти, вартість проживання та рівень оплати праці. Зазвичай вітчизняні студенти їдуть у країни, що близькі за мовою та культурою, туди, де вже є великий контингент українців [2].

Вагомою умовою входження України до Європейського простору вищої освіти є висока якість вищої

освіти. Варто зазначити, що деякі дослідники [3] схиляються до думки про те, що кількість студентів з інших країн може розглядатись як об'єктивний безпосередній показник якості вищої освіти країни. ЮНЕСКО надає дані, які свідчать про постійне зростання кількості студентів, що здобувають освіту за межами своїх країн. Так, у 2008 році їх кількість складала трохи менше 3 млн. осіб, у 2010 році – майже 4 млн. осіб, у 2020 році прогнозується зростання кількості таких студентів до 6 млн. осіб, а деякі дані свідчать про збільшення навіть до 8 млн. осіб. Зрозуміло, що найбільша частка цих студентів здобуває освіту у високорозвинених країнах світу, зокрема у Великобританії, США, Франції, Німеччині.

Зазначимо, що на отримання освітніх послуг і здобуття вищої освіти в Україні існує високий рівень попиту з боку як українських, так і іноземних абітурієнтів (табл. 1).

Таблиця 1

Показники міграційної мобільності студентів, 2001–2018 роки

Рік	Чисельність іноземних студентів, осіб	Чисельність українських студентів за кордоном, осіб
2001	17 210	14 200
2004	15 622	17 200
2006	29 614	25 866
2008	32 573	21 585
2010	35 066	25 983
2011	53 664	28 456
2012	60 480	32 608
2013	69 969	46 382
2014	63 172	47 724
2015	63 906	59 648
2016	64 066	66 668
2017	66 310	77 424
2018	75 605	82 171

Джерело: складено авторами на основі [4; 5; 6]

Дані табл. 1 свідчать про те, що за останні тринадцять років кількість іноземних студентів в Україні збільшилась у 4,4 рази. Більш наочно тенденція збільшення кількості іноземних студентів представлена на рис. 1.

Водночас активно відбувається освітня міграція українських студентів. У 2001–2018 роки кількість українських студентів за кордоном зросла з 14 200 осіб до 82 171 осіб, або в 5,8 разів, що є негативною, але досить зрозумілою тенденцією.

У 2013/14 навчальному році зі 138 країн світу в Україні навчалися 69 тис. іноземних студентів, з яких 53% припадали на країни колишнього СРСР. Також варто зазначити, що в аспірантурі, інтернатурі та докторантурі з інших країн навчається 1,5 тис. осіб. Розмір фінансових надходжень від них склав 4,3 млрд. грн. Таким чином, за даними Міністерства освіти і науки України, частка України на міжнародному ринку освітніх послуг за чисельністю іноземних студентів становить 1,5% [7].

В Україні станом на початок 2016 року у 185 закладах вищої освіти здобували освіту 63 906 іноземних студентів зі 148 країн світу, з яких 44,61% припадали на країни колишнього СРСР [6]. Більшість цих студентів була з таких країн, як Азербайджан (16,14%), Туркменістан (15,34%), Грузія (4,48%), Узбекистан (2,69%), Росія (2,49%), Молдова (1,6%), Вірменія (0,68%), Білорусь (0,46%), Таджикистан (0,44%), Казахстан (0,19%). На жаль, в Україні майже не навчаються студенти з розвинутих країн, адже в університетах цих країн надаються якісні освітні послуги та здійснюється ефективна підготовка кваліфікованих фахівців. В Україні найбільше здобувають освіту студенти з таких країн Азії та Африки, як Індія (9,6%), Нігерія (5,63%), Марокко (5,36%), Йорданія (3,94%), Ірак (3,85%) та Китай (3,26%) [6]. З країн-членів ОЕСР до нашої країни приїжджають абітурієнти на навчання у закладах вищої освіти лише з Польщі та Ізраїлю.

За даними аналітичного центру CEDOS у 2017/18 навчальному році в Україні навчалися 66,3 тис. іноземних студентів зі 147 країн світу. Приблизно 30% цих студентів становили громадяни пострадянських держав. Найбільше абітурієнтів було з Індії та Азербайджану, а саме 16,4% та 11,3% відповідно [8]. О. Сулима зазначала, що декілька років поспіль саме Азербайджан займав лідерські позиції за чисельністю студентів, які здобували вищу освіту в Україні, але у 2017 році це лідерство отримала Індія. До топ-10 країн за чисельністю іноземних студентів в Україні у 2018/2019 навчальному році входили Індія, Азербайджан, Марокко, Туркменістан, Нігерія, а також Грузія, Йорданія, Єгипет, Туреччина та Узбекистан [9]. Студенти з інших 137 країн світу становили разом від загальної чисельності іноземців у ЗВО України 33,1% [8].

На початок 2019 року у 443 ЗВО здобували освіту 75 605 іноземних студентів зі 154 країн світу, з яких 24,67% з пострадянських країн [5].

Більш наочно динаміка та структура кількості іноземних студентів в Україні у 2018–2019 роках наведена на рис. 2, 3.

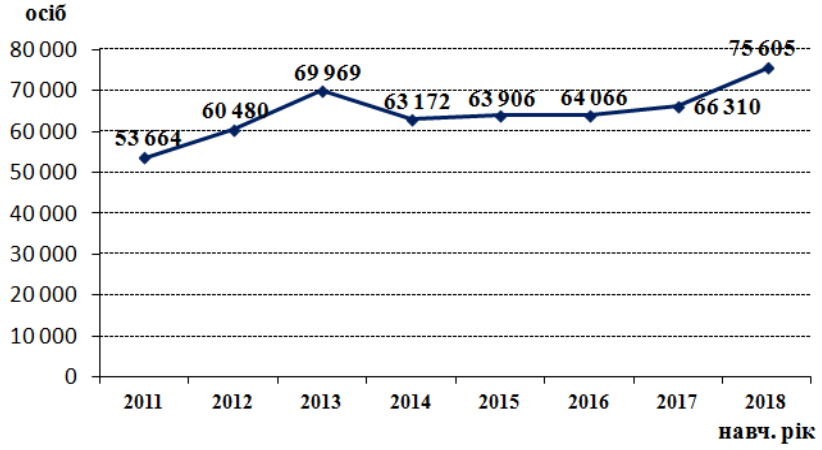

Рис. 1. Чисельність іноземних студентів в Україні у 2011–2018 роках, осіб

Джерело: складено авторами на основі [4; 5; 6]

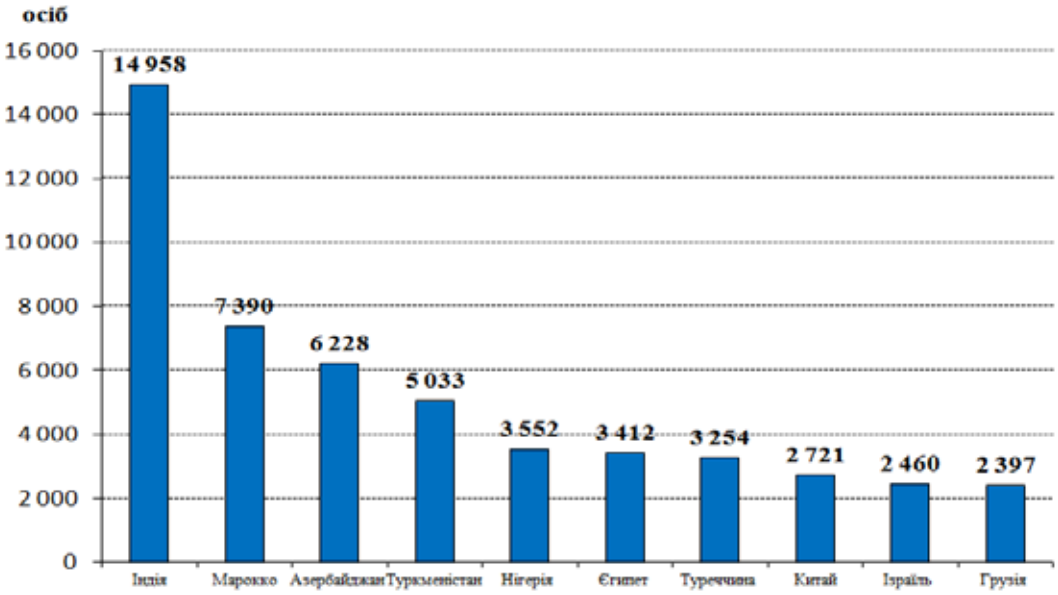

Рис. 2. Топ-10 країн за кількістю іноземних студентів в Україні у 2018–2019 роках, осіб

Джерело: складено авторами на основі [5]

Рис. 3. Структура за походженням іноземних студентів в Україні у 2018–2019 роках, %

Джерело: [5]

Варто зазначити, що також збільшується кількість ЗВО України, в яких здобувають освіту іноземні студенти: у 2015/16 навчальному році їх було 185, у 2017/18 начальному році їх кількість досягла 239, а у 2018/19 начальному році – 443 (рис. 4).

Найпопулярнішими спеціальностями серед іноземних студентів є медичні (лікувальна справа, стоматологія, медицина та фармація). Популярними також є такі спеціальності, як «Менеджмент», «Право», «Економіка» і «Будівництво». Вони навчаються такими мовами, як українська, англійська, російська [9].

За даними порталу аналітичного центру CEDOS іноземців приваблює здобуття вищої освіти в Україні з таких чотирьох причин [8], як висока якість; престиж і невисока для іноземців ціна за навчання; невисока вартість проживання; однакові права й свободи як для власних громадян, так і для іноземців. Велика чисельність іноземних студентів в Україні також пояснюється легкістю доступу до освіти в Україні та значно нижчою вартістю навчання, ніж в інших країнах СНД та світу.

Кількість студентів з України, які отримують освіту за кордоном, наведена на рис. 5.

У 2015/16 начальному році чисельність студентів з України, які навчались за кордоном, досягла 66,6 тис. осіб. Найбільше вітчизняних студентів виїжджало на навчання в такі країни, як Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. З 2009 до 2016 років їх чисельність зросла до 176%. За останній рік приріст склав 20%, або 10,9 тис. осіб. Варто відзначити, що 2/3 цього приросту становлять українські студенти, що навчаються в польських університетах. До того ж значний приріст студентів з України був за цей рік в університетах Канади, Словаччини та Італії. Приріст вітчизняних студентів в університетах Росії сповільнився, адже їх чисельність зросла лише на 1 000 осіб. Зауважимо, що таке незначне зростання є

наслідком російської агресії, яка спричинила вимушену міграцію українців вступного віку з територій Донецької та Луганської областей до Росії [12].

У 2016/17 навчальному році в університетах інших країн навчалось 77 424 студенти з України. Найчастіше їхали здобувати вищу освіту до польських, російських, німецьких, канадських, чеських, італійських, американських, іспанських, австрійських, французьких та словацьких університетів. В них навчається понад 90% студентів з України, що виїхали на навчання за кордон. Загалом за останні 9 років їх чисельність зросла з 24,1 тис. до 77,4 тис. осіб [12].

З огляду на дані 2017/18 навчального року з 29 країн та за прогнозами аналітичного центру CEDOS планується, що чисельність українських студентів в університетах інших країн світу у 2018/19 навчальному році становила щонайменше 83 тис. осіб.

Останніми роками студенти з України є бажаним контингентом для Польщі. Там вони становлять 55% від усієї чисельності іноземних студентів. Складається така ситуація, що ті, хто вступив до польського університету, повинні самостійно сплачувати за навчання та проживання, що становить важливі інвестиції для Польщі. Таким чином, в цій країні компенсуються демографічний спад та виїзд молоді до закладів вищої освіти інших країн ЄС. Отже, задля збільшення чисельності студентів заклади Польщі будуть і в подальшому здійснювати активні дії з рекрутації серед українських випускників.

Схожа ситуація складається у Словаччині, де чисельність студентів з України у 2018/19 навчальному році складала 30%. Особливістю здобуття освіти у словацьких університетах є те, що майже всі студенти, як іноземні, так і вітчизняні, навчаються за кошти словацького бюджету.

Стрімке зростання чисельності студентів з України також вказує на їхню важливість для університетів Болгарії, особливо для бакалаврських програм, де люди з атестатом української школи складають майже 20% від усіх, хто здобув середню освіту за межами Болгарії [12]. Ці дані детально ілюструють основні тенденції освітньої міграції з У країни. Головний висновок полягає в тому, що ці процеси й надалі будуть мати тенденцію до зростання. Це пов'язане з багатьма факторами, серед яких потрібно виділити політику Міністерства освіти і науки України. На жаль, вона стимулює виїзд наших студентів за кордон на навчання, і не завжди вони повертаються в Україну.

За останні три роки кількість українських студентів в Польщі збільшилась на 7 739 осіб, або на 25,8%; в Німеччині – на 300 осіб, або на 3,3%; в Канаді, США та Австралії – на 847 осіб, або на 18,8%; в інших країнах – на 2 297 осіб, або на 14,9%. Лише у країнах СНД відбулося незначне зниження показників, а саме 361 особу, або на 3% (рис. 6).

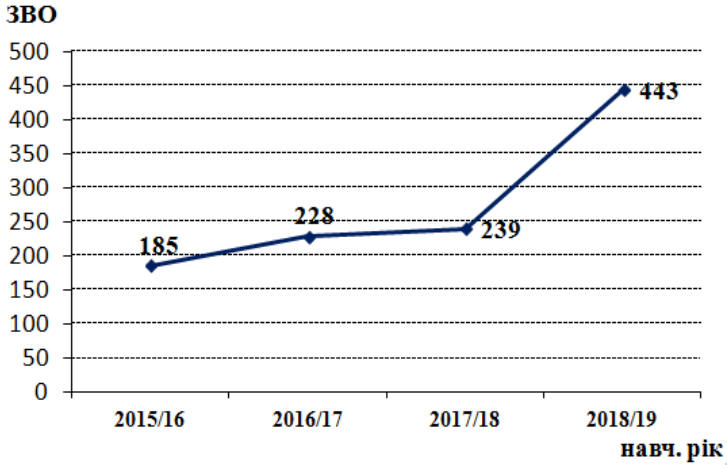

Рис. 4. Кількість закладів вищої освіти в Україні, які здійснюють навчання іноземних студентів у 2015–2019 роках

Джерело: складено авторами на основі [5]

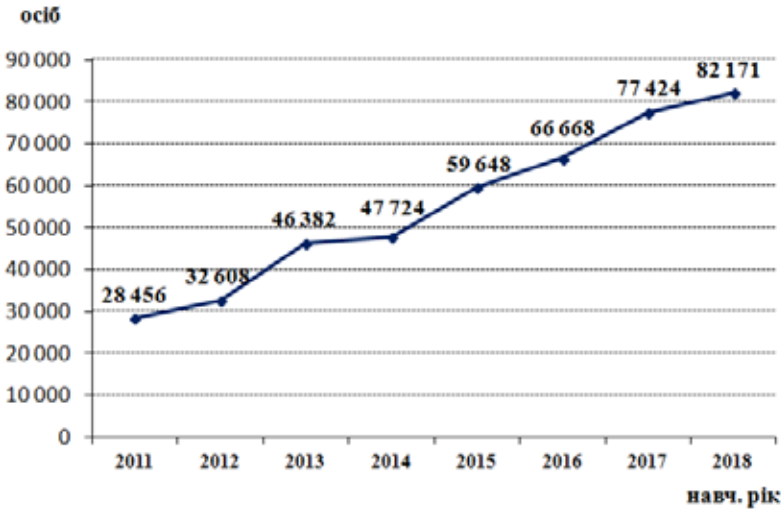

Рис. 5. Чисельність українських студентів за кордоном у 2011–2018 роках, осіб

Джерело: складено авторами на основі [10; 11]

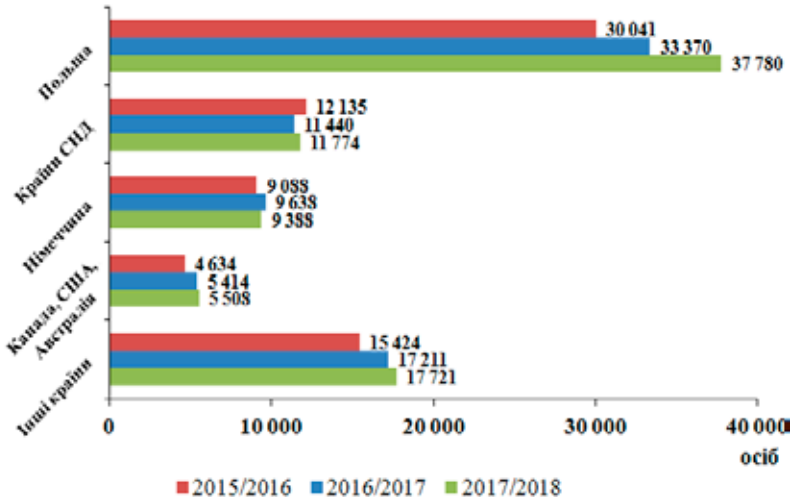

Рис. 6. Динаміка кількості українських студентів за кордоном за країнами світу у 2015–2017 роках, осіб

Джерело: складено авторами на основі [12]

Структура кількості українських студентів в розрізі основних груп країн за 2015–2018 роки наведена на рис. 7.

Як бачимо, динаміка досить стабільна, незначне зменшення питомої ваги студентів, що навчаються у країнах СНД (на 2,69%), дало збільшення питомої ваги студентства в інших структурних групах.

Висновки. Таким чином, для створення ефективної системи національної академічної мобільності в Україні необхідними є забезпечення її нормативно-правової бази, створення ефективного організаційно-економічного механізму, визначення джерел її фінансування та готовності до партнерської взаємодії суб'єктів процесу академічних обмінів.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення тенденцій розвитку студентської мобільності, чинників, які негативно впливають на розвиток академічної мобільності, а також переваг, які отримує студент від навчання за кордоном.

Рис. 7. Структура розподілу українських студентів за країнами світу у 2015–2017 роках,%

Джерело: складено авторами на основі джерела [12]

Список використаних джерел:

1. Гуляєва Н. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири. *Розбудова менеджмент-освіти в Україні* : матеріали VI щорічної міжнародної конференції, м. Дніпропетровськ, 17–19 лютого 2005 року. Київ : Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2005. С. 76–81.
2. Корчова Г. Академічна мобільність здобувачів в умовах сучасного освітнього процесу. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=3294 (дата звернення: 21.01.2020).
3. Іщенко А. Аналітична записка «Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України». URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/1537 (дата звернення: 21.01.2020).
4. Гнатюк Т. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. URL: http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf (дата звернення: 21.01.2020).
5. Министерство образования и науки Украины. Украинский государственный центр международного образования. Иностранные студенты в Украине. URL: http://studyinukraine.gov.ua/ru/zhizn-v-ukraine/inostrannye-studenty-v-ukraine (дата звернення: 21.01.2020).
6. Новосад Г. Інтернаціоналізація вищої освіти: іноземні студенти в Україні (2015–2016). URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16939/2/Conf_2016_Novosad_G-Internationalization_of_higher_26-28.pdf (дата звернення: 21.01.2020).
7. Лозовий В. Україна на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти : аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1695 (дата звернення: 21.01.2020).
8. Чундак А. Ласкаво просимо: як іноземці їдуть на навчання до України. URL: https://studway.com.ua/inozemtsi-v-ukraini (дата звернення: 21.01.2020).
9. Щороку зростає кількість іноземних студентів, які хочуть здобувати вищу освіту в Україні // Інформаційне агентство УНІАН. URL: https://press.unian.ua/press/10144736-shchoroku-zrostaye-kilkist-inozemnih-studentiv-yaki-hochut-zdobuvati-vishchu-osvitu-v-ukrajini-video.html (дата звернення: 21.01.2020).
10. Гнатюк Т. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. URL: http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf (дата звернення: 21.01.2020).
11. Кількість українських студентів, які виїхали на навчання за кордон у 2008–2013 рр., зросла в 1,5 рази – до 32,6 тис. *РБК-Україна*. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/kolichestvo-ukrainskih-studentov-vyehavshih-na-uchebu-za-15022014172500 (дата звернення: 21.01.2020).
12. Офіційний сайт аналітичного центру CEDOS. URL: https://cedos.org.ua (дата звернення: 21.01.2020).

References:

1. Ghuljajeva N. (2005) Mobiljnistj vykladachiv i studentiv: problemy ta orijentyry [The mobility of teachers and students: problems and benchmarks]. Proceedings of the *Rozbudova menedzhment-osvity v Ukrajini (Ukraine, Dnepropetrovsk, February 17–19, 2005)*. Kyiv : Konsorcium iz udoskonalennja menedzhment-osvity v Ukrajini, pp. 76–81.
2. Korchova Gh. (2017) Akademichna mobiljnistj zdobuvachiv v umovakh suchasnogho osvitnjogho procesu [Academic mobility of applicants in the context of modern educational process]. Available at: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=3294 (accessed 21 January 2020).
3. Ishhenko A. (2014) Analitychna zapyska "Ghlobaljni tendenciji i problemy rozvytku osvity: naslidky dlja Ukrajiny" [Analytical note "Global trends and problems of educational development: implications for Ukraine"]. Available at: http://old2.niss.gov.ua/articles/1537 (accessed 21 January 2020).

4. Ghnatjuk T. (2018) Osvitnja mighracija z Ukrajiny: suchasni tendenciji [Educational migration from Ukraine: current trends]. Available at: http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf (accessed 21 January 2020).
5. Ministry of Education and Science of Ukraine. Ukrainian State Center for International Education. (2019) Inostrannye studenty v Ukraine. [Foreign students in Ukraine]. Available at: http://studyinukraine.gov.ua/ru/zhizn-v-ukraine/inostrannye-studenty-v-ukraine (accessed 21 January 2020).
6. Novosad Gh. (2016) Internacionalizacija vyshhoji osvity: inozemni studenty v Ukrajini (2015–2016) [Internationalization of Higher Education: Foreign Students in Ukraine (2015–2016)]. Available at: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16939/2/Conf_2016_Novosad_G-Internationalization_of_higher_26-28.pdf (accessed 21 January 2020).
7. Lozovyj V. (2014) Ukrajina na mizhnarodnomu rynku osvitnikh poslugh vyshhoji osvity. Analitychna zapyska [Ukraine on the international market for higher education education services. Analytical note]. Available at: http://www.niss.gov.ua/articles/1695 (accessed 21 January 2020).
8. Chundak A. (2018) Laskavo prosymo: jak inozemci jidutj na navchannja do Ukrajiny [Welcome: how foreigners go to study in Ukraine]. Available at: https://studway.com.ua/inozemtsi-v-ukraini (accessed 21 January 2020).
9. UNIAN news agency. (2018) Shhoroku zrostaje kiljkistj inozemnykh studentiv, jaki khochutj zdobuvaty vyshhu osvitu v Ukrajini [The number of foreign students who want to get higher education in Ukraine is growing annually]. Available at: https://press.unian.ua/press/10144736-shchoroku-zrostaye-kilkist-inozemnih-studentiv-yaki-hochut-zdobuvati-vishchu-osvitu-v-ukrajini-video.html (accessed 21 January 2020).
10. Ghnatjuk T. (2018) Osvitnja mighracija z Ukrajiny: suchasni tendenciji [Educational migration from Ukraine: current trends]. Available at: http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf (accessed 21 January 2020).
11. RBC-Ukraine. (2014) Kiljkistj ukrajinsjkykh studentiv, jaki vyjikhaly na navchannja za kordon u 2008–2013 rr., zrosla v 1,5 razy – do 32,6 tys. [The number of Ukrainian students who went to study abroad in 2008–2013 increased 1.5 times – up to 32.6 thousand]. Available at: https://www.rbc.ua/ukr/news/kolichestvo-ukrainskih-studentov-vyehavshih-na-uchebu-za-15022014172500 (accessed 21 January 2020).
12. Official site of the analytical center CEDOS. (2019) Available at: https://cedos.org.ua (accessed 21 January 2020).

АКАДЕМИЧЕСКАЯ МОБИЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация. В статье раскрыта сущность академической мобильности украинских студентов; определено, что внедрение стратегий развития международной мобильности в сейчас является одним из приоритетных заданий национальной политики ведущих стран мира. Осуществлен анализ современного состояния академической мобильности в Украине в условиях влияния процессов интернационализации и углубления интеграции образовательных процессов. Приведены статистические данные о состоянии академической мобильности студентов в Украине, в частности исследована динамика численности украинских студентов за рубежом в разных странах мира, иностранных студентов в Украине и количества отечественных высших учебных заведений, осуществляющих обучение иностранных студентов в 2011–2018 годах. Определено, что на получение образовательных услуг и получение высшего образования в Украине существует высокий уровень спроса со стороны иностранных абитуриентов. Рассмотрены факторы, обуславливающие образовательную миграцию.

Ключевые слова: академическая мобильность, образовательная миграция, качество образования, образовательное пространство, высшие учебные заведения, интеграционные процессы.

ACADEMIC MOBILITY OF STUDENTS UNDER THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL INTEGRATION

Summary. Development of educational integration and transparency of educational system caused to the increase of academic mobility of students, cooperation between teachers and universities from different countries of the world. Academic mobility for all participants of educational process under modern conditions is an important part of internalization. In the paper modern situation of academic mobility of students in Ukraine under the conditions of educational integration is analyzed. The main point of academic mobility of Ukrainian students is revealed. It is defined that implementation of development strategy of international mobility is one of the higher-priority tasks for the national policy in the world's major economies. It is studied that academic mobility in Ukraine has impulsive and individual nature whereas in the world this phenomenon has system nature and organized on the state level. The authors analyzed modern situation of academic mobility in Ukraine, influenced by internationalization and development of educational integration. Statistics shows the condition of academic mobility of students in Ukraine. Particularly, in the paper the dynamics of the number of: Ukrainian students abroad, foreign students in Ukraine and national higher education institutions, provided education for the foreign students in 2011–2018, was studied. The factors, caused educational migration both national, and foreign students, were defined in the result of conducted detailed analyses of dynamics and structure of foreign students in Ukraine and Ukrainian students abroad, and labor market research. It is proved that last time students from Ukraine are vitally important for Poland, where they are 55% from total number of foreign students. Most students from Ukraine pay for education and accommodation on their own. And that are important investments for Poland, compensating population decrease and leaving of Polish youth to study in the higher education institutions in different countries of the EU. Similar situation is in Slovakia and Bulgaria, where the number of Ukrainian students in 2018/19 academic year was 30% and 20%. Authors of the paper defined that there is high demand from the foreign candidates to be trained and educated in Ukraine. The most popular specialties among foreign students are medicine, management, law, economics and building industry.

Key words: academic mobility, educational migration, quality of education, educational system, higher education institutions, integration processes.

УДК 656.615:331.109.43
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-18

Корецька О. В.
старший викладач кафедри «Економіка і фінанси»
Одеського національного морського університету

Koretska Olga
Senior Lecturer
Department "Economics and Finance"
Odessa National Maritime University

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті запропоновано науковий підхід до визначення інноваційного розвитку як основи фінансово-економічної безпеки (ФЕБ) підприємств портової діяльності (ППД). Доведено взаємозв'язок між фінансово-економічною безпекою та інноваційним розвитком підприємств портової діяльності. Визначено дію чинників, що стримують інноваційний розвиток та загрожують ФЕБ безпеці українських ППД. Згідно з положеннями Закону України «Про морські порти України» сучасним підприємством портової діяльності є суб'єкт господарювання, який виробляє портову продукцію, виконує портові роботи і (або) надає портові послуги. До підприємств портової діяльності слід відносити морські торговельні порти в традиційному вигляді, стивідорні та термінальні компанії тощо. Необхідність вивчення інноваційних заходів, яких вживається в діяльність світових лідерів морської транспортної інфраструктури, є невід'ємною умовою розроблення загальної системи управління підприємствами портової діяльності України.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, підприємства портової діяльності, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні спостерігається гостра конкурентна боротьба між державами за домінування на світовому ринку надання транспортних послуг, де конкурентні переваги надають швидкість, безпеку та ефективність, які безпосередньо залежать від широкого використання інновацій та високих технологій. Рівень інноваційних транспортних технологій відображає та підвищує рівень конкурентоспроможності [1] підприємств портової діяльності, які є джерелом ініціативи інноваційної діяльності, висувають попит на інновації та здійснюють їх реалізацію.

Закономірними є відмова від екстенсивного шляху економічного розвитку й перехід до якісних перетворень виробничого потенціалу засобами активізації інноваційного розвитку як основи фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності зокрема й держави загалом.

Проблема інноваційного розвитку як основи формування стану фінансово-економічної безпеки ППД перебуває в площині наукового дослідження та у просторі підвищеної уваги вітчизняних і зарубіжних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу на підприємствах була предметом вивчення багатьох дослідників та практиків. Формуванням системою стратегічного управління та оцінюванням інноваційного потенціалу займались провідні зарубіжні та вітчизняні вчені, такі як І. Ансофф, Д. Врум, Ф. Герцберг, Г. Мінцберг, П. Друкер, Д. Кларк, Д. Кейнс, Е. Лоулер, Д. МакГрегор, Ф. МакКлелланд, А. Маслоу, М. Портер, Д. Сінк, Ф. Тейлор, а також їх послідовники. Значний вклад у розвиток розроблення та вдосконалення його прикладних аспектів здійснили такі українські вчені, як О. Амоша, Л. Жилінська, Л. Горошкова. М. Белопольський, М. Верескун, В. Гончар, Г. Дмитренко, С. Ілляшенко, О. Єгоршін, А. Калина, А. Кібанов, О. Кендюхов, В. Колосок, А. Колот, Т. Логутова, Л. Філіпішина, О. Хаджинова. Дослідженням діяльності підприємств транспортної галузі загалом та морських портів зокрема присвячені роботи С. Бессонової, В. Котлубая, М. Макаренко, І. Майорової, О. Степанова, А. Филипенка та інших науковців.

Без сумніву, результати наукових досліджень цих і багатьох інших вітчизняних та зарубіжних учених і практиків здійснили вагомий внесок у вирішення теоретичних та прикладних проблем підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу й служать важливою теоретико-методологічною базою подальшого розвитку досліджень у цьому напрямі [2]. Однак шляхи підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу підприємств портової діяльності, його роль у забезпеченні фінансово-економічної безпеки не одержали остаточного визначення.

Метою роботи є дослідження сутності інноваційного розвитку й визначення його ролі у забезпеченні фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності.

Результати дослідження. Аналіз питань забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності набуває особливого значення у зв'язку з прийняттям Закону України «Про морські порти України» та Закону «Про концесії». В умовах постійної нестачі вантажів і суперечливості правової бази, переходу до нових форм господарювання та управління, політичної нестабільності гостро постає проблема інноваційного розвитку ППД як основи фінансово-економічної безпеки.

Розглянувши наявні визначення поняття «фінансово-економічна безпека», ми вдосконалили визначення терміна «фінансово-економічна безпека» з урахуванням специфіки роботи ППД.

Отже, ФЕБ підприємств портової діяльності – це стан захищеності їх від негативних змін на інших транспортних підприємствах, дій вантажовласників, портових адміністрацій, політичних факторів та внутрішніх загроз, які виникають в умовах ризиків та небезпек.

Фінансово-економічну безпеку доцільно розглядати перш за все в контексті її функціональних складових

частин. Такий підхід дасть змогу здійснювати моніторинг чинників, які впливають на стан як функціональних складових частин, так і фінансово-економічної безпеки загалом.

Поняття «інновація» є широким за своєю природою, але у формуванні фінансово-економічної безпеки підприємств важливими є ті винаходи, які приносять нові технічні розв'язання; змінюють стан техніки; істотно вдосконалюють виробничі процеси та якість вихідного продукту в контексті поступової заміни старої техніки (технології), принципів, структури тощо новими об'єктами. Інновація є одним з головних факторів фінансово-економічної безпеки та конкурентоспроможності ППД і потенційно містить засади фінансового успіху.

Найважливішу роль у підвищенні інноваційного розвитку відіграють інноваційна активність та рівень інформатизації ППД, оскільки частина витрат підприємств спрямована на освоєння нових видів продукції, нових технологій, автоматизацію виробництва, а також підвищення рівня його інформатизації для вдосконалення управління перевантажувальним процесом.

Оскільки витрати на інновації та інформатизацію здійснюються за рахунок коштів самих підприємств, очікується, що в умовах зростання обсягів надання послуг ці витрати будуть зростати, а під час спаду можливий їхній спад.

Закономірними є відмова від екстенсивного шляху економічного розвитку й перехід до якісних перетворень виробничого потенціалу засобами активізації інноваційного розвитку як основи фінансово-економічної безпеки підприємств портової діяльності.

Для інноваційного розвитку ППД необхідно враховувати такі напрями діяльності, як формування оптимальної структури основних фондів та висококваліфікованого персоналу для його обслуговування; підвищення кваліфікації керівного персоналу шляхом постійного навчання на прикладах успішних світових морських портів; залучення до партнерства підприємств галузі морського транспорту, які гарантуватимуть їх довгостроковий розвиток.

Для ефективного поєднання всіх пропозицій низка ППД формує довгострокові стратегічні плани, висвітлені в місії.

Довгострокове планування є найбільш ефективним, коли довгострокові перспективи є каталізатором для інновацій. Проблемою українських ППД на сучасному етапі їх розвитку є те, що у стратегічних планах, розроблених до 2038 р., увага приділяється лише технологічному оснащенню підприємств, зовсім ігноруються розвиток управлінських компетенцій та підвищення ефективності планування взаємозв'язків між основними напрямами стратегічного управління, а також інтеграція планів розвитку підприємств у глобальну стратегію країни [3].

Важливим питанням є не тільки формування інноваційного потенціалу, але й його оцінювання, що необхідне для визначення інноваційного розвитку ППД, ефективного управління інноваційним процесом і застосування їх інноваційної стратегії розвитку.

Поняття «інноваційний потенціал» стало концептуальним відображенням феномена інноваційної діяльності та отримало свій розвиток з початку 80-х рр. XX ст. [4]. Сутність категорії «інноваційний потенціал» логічно розглядати з огляду на сутність її складових категорій, таких як інновація та потенціал.

Потенціал формується на різних рівнях господарської (економічної) системи. Потенціал підприємств портової діяльності формує потенціал морської галузі загалом.

Інноваційний потенціал ППД характеризується його здатністю розробляти та впроваджувати інновації в різноманітні сфери діяльності, зокрема виробничу, управлінську, маркетингову, фінансову [5].

Основу інноваційного потенціалу становить інноваційна структура підприємств спільно з інноваційними можливостями, що створюються за рахунок інших компонентів потенціалу (інтелектуальних, матеріальних, фінансових, трудових та інфраструктурних ресурсів). З урахуванням цього з'являється необхідність вимірювання вихідних параметрів інноваційного потенціалу, визначення його в загальному потенціалі підприємств, оскільки від його можливостей та рівня використання значною мірою залежить кінцевий виробничий результат. Інноваційному потенціалу притаманні властивості, типові для будь-якої економічної системи, а саме [6] цілісність, взаємозв'язок та взаємодія елементів, складність (структурність), комунікативність, здатність до розвитку.

Інноваційний потенціал є важливою складовою частиною у структурі загального (конкурентного) потенціалу ППД [7].

Як економічна категорія інноваційний потенціал повинен відповідати таким вимогам:

1) містити всі основні складові частини загального (конкурентного) потенціалу підприємства (матеріальні, нематеріальні, трудові та фінансові);

2) характеризуватися особливістю взаємодії всіх складових частин потенціалу, що сприяє здатності всієї системи створювати додаткову вартість і забезпечувати інноваційний розвиток підприємств (ефект синергії);

3) бути націленим на ринковий попит, який сприяє формуванню ринкового потенціалу підприємств [7].

Для розвитку інноваційного потенціалу підприємств портової діяльності необхідно вжиття таких заходів.

1) Постановка інноваційної мети. На перший план висувається здатність підприємств до вивільнення ресурсів на досягнення інноваційної мети, оскільки поточну діяльність воно не припиняє. Також підкреслюють складність моделювання процесу управління цією процедурою у зв'язку з мінливістю зовнішнього середовища та особливостями проблем внутрішнього середовища підприємства [8].

2) Планування. Стосовно цієї процедури зазначають, що найбільшого значення набуває здатність менеджменту чітко та з високим ступенем спрацьованості можливих варіантів розвитку ситуації здійснювати планування потреби в ресурсах, необхідних для реалізації інноваційних цілей, тобто незамінною є можливість обліку безлічі факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх, що впливають один на одного.

3) Придбання ресурсів. Формування інноваційного потенціалу підприємства є абсолютно неможливим без первинного придбання необхідних для досягнення інноваційної мети ресурсів, які, залучившись до процесу виробництва, виступатимуть чинниками виробництва інновацій. Окремим випадком придбання ресурсів як процедури формування інноваційного потенціалу підприємства є вивільнення ресурсів з операційної діяльності підприємства.

4) Неможливо конкретизувати, на якому часовому проміжку між створенням інноваційного потенціалу, його реалізацією й отриманням кінцевого продукту потрібно визначити місце розглянутого етапу, оскільки процес нарощування відбувається безперервно, часом навіть у прихованій формі (наприклад, підвищення навичок персоналу або формування так званих прихованих знань) [8].

Для підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу необхідно визначити показник, який характеризує інноваційну активність підприємств портової діяльності. Сьогодні не існує єдиної методики розрахунку цього показника. Так, згідно з джерелом [9], ним є відносний показник, що характеризує ступінь участі підприємств у здійсненні інноваційної діяльності загалом

або окремих її видів протягом певного періоду (залежно від періодичності статистичного спостереження він становить 1 рік або 3-5 років). Рівень інноваційної активності підприємств зазвичай визначають як відношення кількості інноваційно активних, тобто залучених до якихось видів інноваційної діяльності, підприємств до загального числа обстежуваних за певний період підприємств портової діяльності.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки ППД обумовлене залежністю успішності реалізації їх діяльності від ефективності управління основними ресурсами підприємств (матеріальними, фінансовими та трудовими). Так, технічне та технологічне оснащення перевантажувального процесу впливає на якість, швидкість та собівартість продукції, що перевантажується. Наявність вільних фінансових ресурсів дає змогу здійснювати наукові розробки та використовувати у виробничому процесі новітні технології. Кваліфікація виробничого персоналу впливає на якість перевантажувальних процесів.

Загрози в інноваційній діяльності можна об'єднати у дві групи. До першої групи доцільно віднести загрози, що виникають у процесі забезпечення інноваційної діяльності, а саме загрози на забезпечення інноваційного проєкту достатнім рівнем фінансування включають нездобуття коштів, необхідних для розроблення інноваційного проєкту; загрози, пов'язані з недостатнім рівнем кадрового та техніко-технологічного забезпечення інноваційних процесів.

Друга група – це загрози, що можуть виникати в процесі організації інноваційної діяльності.

Уникнути повністю загроз в інноваційній діяльності неможливо, оскільки інновації та ризик – це дві взаємопов'язані категорії. Складне середовище, в якому працюють підприємства портової діяльності, потребує від них постійної роботи над удосконаленням ухвалення управлінських рішень щодо гарантування його фінансово-економічної безпеки.

Висновки. За результатами проведеного дослідження виявлено, що інноваційний потенціал має динамічний характер і є унікальним для кожного підприємства портової діяльності.

В дослідженні запропоновано для підвищення використання інноваційного потенціалу ППД визначити показник, який характеризує інноваційну активність та рівень інформатизації підприємств, оскільки ця частина витрат спрямована на освоєння нових технологій перевантаження вантажів, автоматизацію процесу перероблення вантажів, а також підвищення рівня інформатизації для вдосконалення управління підприємствами портової діяльності.

Доведено, що для подальшого розвитку цього питання необхідно впровадити новітні технології та інформаційний супровід перевезень, зокрема, шляхом створення єдиної інформаційної системи технологічної взаємодії різних видів транспорту (залізничного, водного, автомобільного, авіаційного), вантажовласників, експедиторів та державних органів контролю на транспорті та в пунктах пропуску.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 р. від 30 травня 2018 р. № 430р. Київ. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/swow/430-2018 (дата звернення: 12.10.2019).
2. Мальцев М. Стратегія управління інноваційним розвитком морських портів : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.04. Маріуполь, 2019. 25 с.
3. Мальцев М. Стратегія управління інноваційним розвитком морських портів : дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.04. Маріуполь, 2019. 263 с.
4. Кокурин Д. Инновационная деятельность. Москва : Экзамен, 2001. 576 с.
5. Онишко С., Паєнтко Т., Швабій К. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2008. 256 с.
6. Краснокутська Н. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 240 с.
7. Гречан А., Петренко Г. Інноваційний потенціал підприємства та його основні складові. *Вісник КНУТД*. 2005. № 4(25). С. 19–23.
8. Князев С. Управление инновационным потенциалом предприятия : дисс. … канд. экон. наук. Волгоград, 2010. 170 с.
9. Законодавство України у сфері інтелектуальної власності. URL: http://www.patent.km.ua/ukr/pages/i20 (дата звернення: 12.10.2019).

References:

1. Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 r. vid 30 travnia 2018 r. № 430r, Kyiv. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/swow/430-2018 (assessed 12.10.2019).
2. Maltsev M. (2019) Stratehiia upravlinnia innovatsiinym rozvytkom morskykh portiv [Management strategy for innovative development of seaports] (PHD Thesis). Mariupol.
3. Maltsev M. (2019) Stratehiia upravlinnia innovatsiinym rozvytkom morskykh portiv [Management strategy for innovative development of seaports] (PHD Thesis). Mariupol.
4. Kokuryn D. (2001) Ynnovatsyonnaia deiatelnost [Innovative activity]. M. : Ekzamen/ (in Russian)
5. Onyshko S., Paientko T., Shvabii K. (2008) Finansove zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti [Financial support of innovative activity] : navchal'nij posibnik. Kyiv : KNT/ (in Ukrainian)
6. Krasnokutska N. (2005) Potentsial pidpryiemstva: formuvannia ta otsinka [Enterprise potential: formation and evaluation] : navchal'nij posibnik. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury/ (in Ukrainian)
7. Hrechan A., Petrenko H. (2005) Innovatsiinyi potentsial pidpryiemstva ta yoho osnovni skladovi [Innovative potential of the enterprise and its main components]. *Visnyk KNUT*, vol. 4(25). pp. 19–23.
8. Kniazev S. (2010) Upravlenye ynnovatsyonnыm potentsyalom predpryiatyia [Management of enterprise innovation potential] (PHD Thesis). Volhohrad.
9. Zakonodavstvo Ukrainy u sferi intelektualnoi vlasnosti [Ukrainian legislation in the field of intellectual property]. URL: http://www.patent.km.ua/ukr/pages/i20 (assessed: 12.10.2019).

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ КАК ОСНОВА ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПОРТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье предложен научный подход к определению инновационного развития как основы финансово-экономической безопасности (ФЭБ) предприятий портовой деятельности (ППД). Доказана взаимосвязь между финансово-экономической безопасностью и инновационным развитием предприятий портовой деятельности. Определено действие факторов, которые сдерживают инновационное развитие и угрожают ФЭБ безопасности украинских ППД. Согласно с положениями Закона Украины «О морских портах Украины» современным предприятием портовой деятельности является субъект хозяйствования, который производит портовую продукцию, выполняет портовые работы и (или) предоставляет портовые услуги. К предприятиям портовой деятельности следует относить морские торговые порты в традиционном виде, стивидорные, терминальные компании и т. п. Необходимость изучения инновационных мер, которые внедряются в деятельность мировых лидеров морской транспортной инфраструктуры, является неотъемлемым условием разработки общей системы управления предприятиями портовой деятельности Украины.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, предприятия портовой деятельности, инновационная деятельность, инновационное развитие, конкурентоспособность.

INNOVATIVE DEVELOPMENT AS THE BASIS OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF PORT ACTIVITIES

Summary. The paper proposes a scientific approach to the definition of innovative development as the basis of financial and economic security (FEB) of port enterprises (PDD). The relationship between financial and economic security and innovative development of port enterprises has been proved. The factors that impede innovative development and threaten the FEB to the security of Ukrainian PPPs have been identified. According to the provisions of the Law of Ukraine “On Seaports of Ukraine”, a modern enterprise of port activity is an entity that produces port products, performs port operations and (or) provides port services. Port business enterprises should include traditional commercial seaports, stevedoring and terminal companies and the like. Today, the management of enterprise innovation development is no longer a single act of innovation, but a purposeful system of measures for the generation and development of ideas, the implementation and development of innovation, commercialization of innovation. The problem of innovative development as a basis for the formation of the state of financial and economic security of PPD is in the plane of scientific research and in the space of increased attention of domestic and foreign scientists. The purpose of this paper is to investigate the essence of innovative development and to determine its role in ensuring the financial and economic security of port enterprises. The research proposed to increase the use of innovative potential of the PDD should be determined by the indicator that characterizes the innovation activity and the level of informatization of enterprises, since this part of the cost is directed to the development of new technologies of cargo overload, automation of the process of cargo processing, as well as to increase the level of informatization management to facilitate activities. It is proved that for the further development of this issue it is necessary to introduce the latest technologies and information support of transportation, in particular by creating a unified information system of technological interaction of different types of transport (railway, water, automobile, and aviation), cargo owners, freight forwarders and state control bodies at transport and at points pass.

Key words: financial and economic security, enterprises of port activity, innovative activity, innovative development, competitiveness.

УДК 339. 322.4/.5 (477)
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-19

Кушнір Н. О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Kushnir Nataliya
Candidate of Economic Sciences,
Associate professor of International Economic Relations Department
Uzhhorod National University

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті висвітлено сучасний стан залучення інтелектуальних інвестицій в Україні. Зображено динаміку надходження заявок на об'єкти промислової власності, реєстрації патентів на винаходи. Здійснено аналіз заявок на об'єкт промислової власності (ОПВ) з використанням системи електронного подання. Виокремлено цілу низку інвестиційно привабливих факторів, які сприяють розширенню інвестиційних зв'язків країни. Проаналізовано ключові фактори, що гальмують інвестиційну складову частину країни. Подано й проаналізовано кількість індустріальних парків у Реєстрі індустріальних парків, їх функціонування сприятиме активізації інвестиційної та наукової діяльності, стимулюванню промислового виробництва, створенню нових високотехнологічних та наукоємних виробництв та десятків тисяч робочих місць, збільшенню обсягів та асортименту випуску експортно орієнтованої продукції. Окреслено важливі кроки, що покращують інвестиційно-інноваційний імідж України на міжнародній арені.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інтелектуальні інвестиції, Україна, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, країни-інвестори, економіка, галузі, законодавство.

Вступ та постановка проблеми. За останні кілька років Україна зіштовхнулася з цілою низкою проблем, які суттєво вплинули на її економічну систему загалом. Нестабільність економічної та політичної системи, збройний конфлікт на Сході України, анексія Криму спричинили процес зменшення притоку іноземних інвестицій у країну. Серед ключових факторів, які гальмують притік іноземних інвестицій, можемо виділити корупцію, нестабільність валюти й гальмування реформ, неефективну судову систему (неможливість захистити право власності чи справедливо вирішити бізнес-суперечку), питання виділення земельних ділянок і відшкодування ПДВ, а також подолання технічних бар'єрів у торгівлі та проходження митних процедур.

Іноземні інвестиції, зокрема інтелектуальні, є одним з ключових засобів забезпечення економічного зростання та сприяють прогресивному розвитку нашої держави. Проте головною проблемою розвитку всіх галузей є нестача капіталу, тому великого значення набувають покращення інвестиційної привабливості та налагодження стабільного інвестиційного процесу в країні. Сьогодні Україна не може досягти економічного розвитку в інтелектуальній сфері за рахунок власних фінансових ресурсів і потребує залучення іноземних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтелектуальні інвестиції та їх роль у світовій економіці досліджені в працях вітчизняних і зарубіжних учених, таких як О.В. Ульянченко, О.В. Ханова, В.О. Сподіна, І.І. Смирнова, І.М. Лицур, В.В. Білик, О.І. Амоша.

Метою роботи є дослідження та виявлення сучасної проблематики залучення інтелектуальних інвестицій в економіку України.

Результати дослідження. За останні кілька років у країні відчутний спад прямих іноземних інвестицій. З початку 2019 року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій становив лише $1,81 млрд. Найбільшими країнами – інвесторами в країну були Кіпр ($761 млн.), Нідерланди ($438 млн.), РФ ($220 млн.) [3]. У галузевому розрізі найбільше зростання іноземних інвестицій зафіксовано у фінансовій та страховій діяльності, видобувній та переробній промисловості, професійній, науковій та технічній діяльності, а також в оптовій та роздрібній торгівлі. Натомість спостерігається нестача прямих інвестицій у сфері інтелектуальної діяльності.

Крім економічних складових частин, інвестиційний розвиток України стримує недосконале законодавство інтелектуальної власності. В Україні ця галузь недостатньо розвинена. У 2015 році Україні нарешті вдалося позбутися статусу держави – найбільшого порушника прав інтелектуальної власності на міжнародній арені.

Останні статистичні показники Всесвітньої організації інтелектуальної власності за вересень 2018 року показали, що Україна посіла не перше місце в міжнародному вимірі, отримавши 4 047 патентів, тоді як у Китаї їх зафіксовано 1 381 594, у США – 606 956, у Японії – 318 479, у Кореї – 204 775, в Німеччині – 67 712, у РФ – 36 883 [5].

Виходячи з даних табл. 1, відзначимо, що у 2018 році до Укрпатенту надійшло понад 3,9 тис. заявок на винаходи, 9,1 тис. – на корисні моделі, понад 3,0 тис. – на промислові зразки, понад 38,6 тис. – на знаки для товарів і послуг (зокрема, майже 30,9 тис. заявок за національною процедурою). За 2014–2018 роки кількість заявок на винаходи мала спадну динаміку; динаміка заявок на корисні моделі мала стабільний характер, за винятком 2015 року; динаміка заявок на промислові зразки мала тенденцію до зростання з 2015 року.

У 2018 році з використанням системи електронного подання заявок на об'єкт промислової власності (ОПВ) подано 10 323 заявки, зокрема 596 (5,8% від усіх електронних заявок) припадали на винаходи, 484 та 487 (по 4,7%) – на корисні моделі та промислові зразки, 8 756 (84,8%) – на знаки для товарів і послуг (табл. 2).

Винахід – це величезний внесок для економічного розвитку держави, що визначає діяльність цілої нації та впливає

Таблиця 1

Надходження заявок на об'єкти промислової власності за 2014–2018 роки

Об'єкти промислової власності	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Винаходи	4 814	4 497	4 093	4 049	3 968
Корисні моделі	9 384	8 618	9 559	9 112	9 120
Промислові зразки	2 664	2 080	2 302	2 480	3 042
Топографії ІМС	1	–	–	–	–
Кваліфіковані зазначення походження товарів	3	3	–	4	3

Джерело: [1]

Таблиця 2

Надходження заявок через систему електронного подання за 2014–2018 роки

Об'єкти промислової власності	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Усього заявок	1 896	2 507	3 668	6 888	10 323
Винаходи	161	221	233	337	596
Корисні моделі	115	168	205	337	484
Знаки для товарів і послуг	1 620	2 118	3 230	6 000	8 756
Промислові зразки	–	–	–	214	487
Відсоток від загальної кількості поданих заявок	5,3	6,3	8,1	15,1	22,0

Джерело: [1]

на якість життя; результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології. Процедура патентування винаходу в Україні може тривати від 3 до 5 років. Тривалість патентування за прискореною процедурою становить 1 рік. Для темпу сучасного світу український процес патентування проходить занадто повільно. Крім цього, обмежені можливості патентування для фізичної особи можуть стати стримуючим фактором [5]. Наприклад, у 2018 році надійшли 3 968 заявок на винаходи (табл. 3).

Як показано в табл. 3, кількість заявок від національних заявників зменшилась на 7,7%, від іноземних заявників вона збільшилась на 5,5%. Надійшли 143 заявки від національних заявників для патентування винаходів за процедурою PCT (Договір про патентну кооперацію) в іноземних державах.

Станом на 1 січня 2019 року до Державного реєстру патентів України на корисні моделі внесені 130 953 патенти на корисні моделі, з яких чинними є 36 992 патенти [1].

Як показано в табл. 4, у 2018 році зареєстровано 2 469 патентів на винаходи, з них 1 203 (48,7%) зареєстровано на ім'я національних заявників.

Як показано в табл. 5, у 2018 році надійшло понад 9,1 тис. заявок на корисні моделі, з яких 98,5% – від національних заявників.

Таблиця 3

Надходження заявок на винаходи за 2014–2018 роки

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Всього заявок:	4 814	4 497	4 093	4 049	3 968
національна процедура	2 675	2 506	2 422	2 494	2 355
національні заявники	2 455	2 271	2 230	2 281	2 105
зокрема, від юридичних осіб	1 335	1 127	1 206	1 200	1 166
іноземні заявники	220	235	192	213	250
Процедура PCT	2 139	1 991	1 671	1 555	1 613

Джерело: [1]

Таблиця 4

Реєстрація патентів на винаходи за 2014–2018 роки

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Кількість патентів	3 319	3 014	2 813	2 590	2 469
Національні заявники	1 702	1 516	1 277	1 224	1 203
Іноземні заявники	1 617	1 498	1 536	1 366	1 266
Кількість чинних патентів на кінець року	26 183	25 736	24 760	23 705	22 977

Джерело: [1]

Таблиця 5

Надходження заявок на корисні моделі за 2014–2018 роки

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Всього заявок	9 384	8 618	9 559	9 112	9 120
національна процедура	9 373	8 602	9 551	9 105	9 115
національні заявники	9 243	8 490	9 470	8 977	8 980
зокрема, від юридичних осіб	6 001	5 295	6 324	5 960	6 294
іноземні заявники	130	112	81	128	135
Процедура PCT	11	16	8	7	5

Джерело: [1]

Станом на 1 березня 2019 року в Україні до державних реєстрів внесені 553 305 охоронних документів на ОПВ:

- 123 614 патентів на винаходи;
- 132 583 патентів на корисні моделі;
- 38 779 патентів на промислові зразки;
- 255 167 свідоцтв на знаки для товарів і послуг з урахуванням розділених реєстрацій;
- 13 свідоцтв на топографії ІМС;
- 3 115 кваліфікованих зазначень походження товарів;
- 34 свідоцтва на право використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів [5].

Виходячи з вищенаведених фактів, можемо сказати, що Україна втрачає свій авторитет та привабливість у винахідницькій галузі на міжнародній арені. Від ефективного захисту прав інтелектуальної власності залежать не лише інтелектуальний потенціал та рейтинги інноваційної чи інвестиційної привабливості, але й її міжнародний авторитет та внутрішній рівень безпеки. Високопосадовцям-законодавцям слід спростити та прискорити процедуру патентування, звільнивши населення від бюрократичних маневрів, які ускладнюють отримання великої кількості дозвільних документів у різних інстанціях.

Україна посіла 64 місце в рейтингу інвестиційної привабливості «Doing Business – 2020», поліпшивши свою позицію минулого року на 7 пунктів. У 2019 році Україна посідала 71 місце.

Розвиток індустріальних парків сприятиме активізації інвестиційної та наукової діяльності, стимулюванню промислового виробництва, створенню нових високотехнологічних та наукоємних виробництв і десятків тисяч робочих місць, збільшенню обсягів та асортименту випуску експортно орієнтованої продукції та, як наслідок, підвищенню конкурентоспроможності економіки й добробуту громадян України (рис. 1).

Як показано на рис. 1, станом на 26 лютого 2018 року до Реєстру індустріальних (промислових) парків уже включено 29 індустріальних парків (у 2017 році – 13 індустріальних парків). У 15 індустріальних парках визначено керуючі компанії. В Україні вже функціонують індустріальні парки, які були створені ще до формування законодавчої бази щодо їх підтримки (у Білій Церкві на базі авіаремонтного заводу у 2000 році, у смт Малинівка компанії «Олімп» у 2002 році, «Патріот» у Сумах на базі камвольно-прядильної фабрики – 2008 рік, «Чексіл» у Чернігові на базі камвольно-прядильної фабрики – 2010 рік, компанія «Запоріжкран» у Запоріжжі – 2011 рік) [4].

Незважаючи на воєнно-політичну кризу, в Україні існує ціла низка інвестиційно привабливих факторів, які сприяють розширенню її інвестиційних зв'язків, а саме великий ємний та фактично конкуренто необмежений внутрішній ринок з більшості товарних позицій, сприятливе географічне та геоекономічне розташування на перетині основних транспортних шляхів між Європою та Азією, порівняно дешева та водночас кваліфікована робоча сила, науковий потенціал, розвинена інфраструктура.

Основними проблемами, що перешкоджають визнанню України як привабливої держави у сфері інтелектуального інвестування, можна визначити:

– суттєве податкове навантаження, адже ставка податку на прибуток в Україні та ставка ПДВ є вищими, ніж у багатьох країнах Центрально-Східної Європи, проте з огляду на високу порівняно з країнами ЄС прибутковість вкладення капіталу ця різниця не є значною перепоною для інтелектуальних інвестицій; водночас стримуючими чинниками для поліпшення інвестиційного клімату є інші податки та податкові платежі;

– корупція на всіх ланках влади, непрозорість процедур прийняття рішень органами виконавчої влади;

– недієздатність механізмів забезпечення інтелектуальних прав інвесторів, а також низький рівень захисту;

– військові дії на Сході України, адже через окуповані території відбувається великий відтік капіталів; також існує великий ризик для інвестора (зокрема, іноземні інвестори стикаються з невизначеністю щодо того, наскільки їхні інвестиції в Україну охороняються під час збройного конфлікту й військової окупації) [2, с. 263].

Висновки. Для стимулювання інтелектуально-інвестиційної діяльності в Україні треба створити ефективну систему оподаткування, вдосконалити законодавство у сфері інвестування та забезпечити належний захист прав інтелектуальної власності. Це такі першочергові кроки, на які очікує бізнес і за допомогою яких відбудеться процес залучення інтелектуальних інвестицій в економіку країни. Бізнес прагне бачити чіткі конкретні кроки та пропозиції, які зможуть ефективно підтримати трансформаційні процеси в країні, реалізувати важливі зміни.

Україна має стати безпосереднім провідником інвестиційно-інноваційного розвитку, замовником та організатором досліджень і розробок на найсучасніших напрямах НТП, а також сприяти їх впровадженню в усі сфери економічної діяльності.

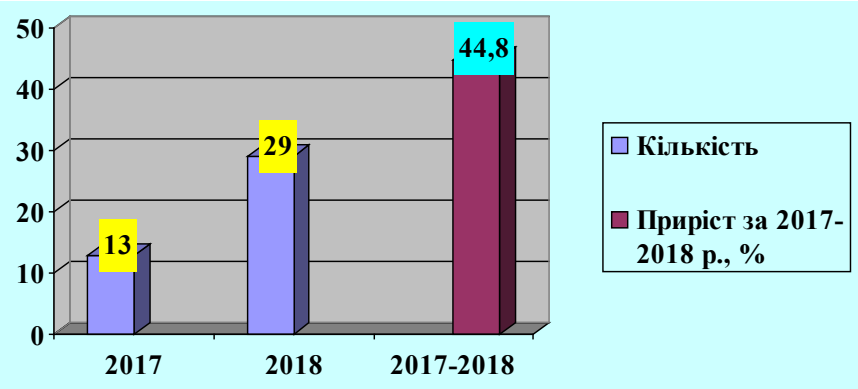

Рис. 1. Кількість індустріальних парків у Реєстрі індустріальних парків за 2017–2018 роки

Джерело: [4]

Список використаних джерел:

1. Державне підприємство Укрпатент. Річний звіт 2018. URL: https://ukrpatent.org/atachs/zvit-ukr-2018.pdf (дата звернення: 02.03.2020).
2. Крихівська Н.О., Чернишова Г.М. Інвестиційна привабливість України: основні проблеми та шляхи їх вирішення. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 260–264.
3. Найбільші інвестори в Україну за 2019 рік: Кіпр і Нідерланди. URL: https://www.sfii.gov.ua (дата звернення: 04.03.2020).
4. Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: http://www.me.gov.ua (дата звернення: 04.03.2020).
5. Терещенко О.В. Винахід – суперінвестиція. URL: http://kievvlast.com.ua/mind/vinahidsuper-investitsiya (дата звернення: 05.03.2020).

References:

1. Derzhavne pidpryyemstvo Ukrpatent. Richnyy zvit 2018 [State Enterprise Ukrpatent. Annual Report 2018]. Available at: https://ukrpatent.org/atachs/zvit-ukr-2018.pdf (accessed 02 March 2020).
2. Krykhivs'ka N.O., Chernushova H.M. (2017) Investytsiyna pryvablyvist' Ukrayiny: osnovni problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya [Investment attractiveness of Ukraine: main problems and ways of their solution] Ekonomika i suspil'stvo [Economy and society], no. 9, pp. 260–264.
3. Naybil'shi investory v Ukrayinu za 2019 rik: Kipr i Niderlandy [The largest investors in Ukraine for 2019: Cyprus and the Netherlands]. Available at: https://www.sfii.gov.ua (accessed 04 March 2020).
4. Sayt Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny [Website of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Available at: http://www.me.gov.ua (accessed 04 March 2020).
5. Tereshchenko O.V. Vynakhid – superinvestytsiya [The invention is a superinvestment]. Available at: http://kievvlast.com.ua/mind/vinahidsuper-investitsiya (accessed 05 March 2020).

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УКРАИНУ

Аннотация. В статье освещено современное состояние привлечения интеллектуальных инвестиций в Украину. Изображена динамика поступления заявок на объекты промышленной собственности, регистрации патентов на изобретения. Осуществлен анализ заявок на объект промышленной собственности (ОПС) с использованием системы электронного предоставления. Выделен целый ряд инвестиционно привлекательных факторов, способствующих расширению инвестиционных связей страны. Проанализированы ключевые факторы, тормозящие инвестиционную составляющую страны. Предоставлено и проанализировано количество индустриальных парков в Реестре индустриальных парков, их функционирование будет способствовать активизации инвестиционной и научной деятельности, стимулированию промышленного производства, созданию новых высокотехнологичных и наукоемких производств и десятков тысяч рабочих мест, увеличению объемов и ассортимента выпуска экспортно ориентированной продукции. Обозначены важные шаги, улучшающие инвестиционно-инновационный имидж Украины на международной арене.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, интеллектуальные инвестиции, Украина, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность страны-инвесторы, экономика, отрасли, законодательство.

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF ATTRACTING INTELLECTUAL INVESTMENTS IN UKRAINE

Summary. The current state of intellectual investments attraction in Ukraine is covered in Ukraine. The dynamics of the receipt of applications for industrial property objects, registration of patents for inventions are shown. An industrial property (IPO) application has been analyzed using an electronic filing system. The World Intellectual Property Organization (WIPO) statistics for September 2018 for Ukraine are presented. A number of investment attractive factors that contribute to expanding the country's investment ties are highlighted. Key factors that hinder the country's investment component are analyzed. The invention is a huge contribution to the economic development of the state, determines the activities of the whole nation and affects the quality of life. It is the result of human intellectual activity in any field of technology. The process of patenting the invention in Ukraine can take from 3 to 5 years. Expedited patenting takes 1 year. For the pace of the modern world, the Ukrainian patenting process is too slow. In addition, limited patenting opportunities for an individual can be a deterrent. The number of industrial parks in the Register of Industrial Parks is presented and analyzed; their functioning will help to stimulate investment and scientific activity, stimulate industrial production, create new high-tech and high-tech industries and tens of thousands of jobs, and increase the volume and product assortment. Important steps to improve Ukraine's investment and innovation image in the international arena are outlined. In order to stimulate intellectual and investment activity in Ukraine, it is necessary to create an effective tax system, improve the legislation in the field of investment and ensure proper protection of intellectual property rights. These are the first steps that the business expects and through which the process of attracting intellectual investment in the country's economy will take place. Ukraine should become a direct leader of investment and innovation development, a customer and organizer of research and development in the most modern directions of scientific and technological progress and to facilitate their implementation in all spheres of economic activity.

Key words: foreign investment, intellectual investment, Ukraine, investment climate, investment attractiveness, investor countries, economy, industries, legislation.

УДК 658.117.31:332.87
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-20

Лаврик В. В.
аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Сумського державного університету

Lavryk Volodymyr
PhD of Department of the Finance, Banking and Insurance
Sumy State University

МЕТОДИКА ОЦІНКИ РІВНЯ ТАРИФНОГО НАВАНТАЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ ПОБУДОВИ ІНТЕГРАЛЬНОГО ІНДЕКСУ

Анотація. Пропорційне співвідношення доходів та тарифної сітки на основні комунальні послуги є однією з умов формування «здорового» суспільства. В контексті реформи децентралізації важливо розуміти механізм подальшого ціноутворення на низку комунальних послуг (йдеться про повноваження обласних, районних адміністрацій та органів місцевого самоврядування). Отже, стаття є актуальною та присвячена формуванню оптимальної методики, за допомогою якої відбувається оцінювання рівня тарифного навантаження населення України шляхом побудови інтегрального індексу. Алгоритм визначення цього індексу складається з чотирьох етапів. На першому кроці необхідно сформувати сукупність вихідних характеристик досліджуваного явища. На другому кроці потрібно проаналізувати ці показники на наявність/відсутність мультиколінеарності задля виключення з подальшого дослідження менш важливих показників за допомогою кореляційного аналізу. На третьому етапі визначення інтегрального індикатора слід нормалізувати вхідні дані у вигляді значень, що належать проміжку чисел від нуля до одиниці. На четвертому етапі необхідно інтерпретувати одержані результати за вибраною шкалою. Розроблена послідовність дій дає змогу одержати консолідоване значення загального рівня тарифного навантаження населення України безпосередньо й може бути імплементована в інших країнах.

Ключові слова: тарифи, тарифне навантаження, інтегральний індекс, соціальна політика, держава.

Вступ та постановка проблеми. Тарифна політика держави перш за все виконує соціальну роль, адже надмірне тарифне навантаження може провокувати міграційні переміщення населення, тому під час встановлення нових тарифів держава повинна обов'язково враховувати цей нюанс, а особливо актуальним це є в сучасних умовах розвитку України. Відповідно до чинного Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг, до її компетентності належить такий список прав:

– встановлення цін (тарифів) на електричну енергію, тарифів на її передачу та постачання;

– визначення цін на товарний природний газ власного видобутку для суб'єктів, визначених законом;

– встановлення роздрібних цін на природний газ, що використовується для задоволення потреб населення;

– встановлення тарифів на комунальні послуги для суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках, ліцензування яких проводиться комісією.

Коли йдеться про формування тарифу на ту чи іншу послугу житлово-комунального сектору, потрібно чітко розуміти, з чого саме він складається, тобто які структурні елементи є обов'язковими під час формування вартості послуги. Це дасть змогу визначити внесок кожної складової частини під час інтегрального оцінювання тарифного навантаження на населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців значну увагу виділенню проблем діяльності житлово-комунального господарства приділяли О.В. Нагорна та О.С. Вавричук. Так, О.В. Нагорна серед таких особливостей фінансування підприємств діяльності житлово-комунального господарства назвала неспроможність амортизаційних відрахувань здійснювати відтворювальну функцію; відсутність достатнього фінансово-кредитного забезпечення; формування прибутку підприємств комунального господарства переважно за рахунок платежів від оплати за комунальні послуги, а оскільки їх рівень не забезпечує покриття необхідних витрат на їх виробництво та не залежить від попиту й пропозиції на відповідні види комунальних послуг, то це приводить до збитковості діяльності підприємств.

О.С. Вавричук також зосереджує увагу на окремих особливостях організації фінансів підприємств діяльності житлово-комунального господарства, до яких належать багатогалузевий характер цих підприємств; тісні взаємини з бюджетною системою, які проявляються в необхідності субсидування підприємств з бюджетів різних рівнів; фінансування різних цільових програм; специфічна процедура тарифоутворення на житлово-комунальні послуги.

Метою статті є формування методики оцінювання рівня тарифного навантаження населення України шляхом побудови інтегрального індексу.

З огляду на наявні методи виведення інтегрального індикатора на основі кількох взаємопов'язаних показників виділяють такі найбільш популярні з них:

– метод адитивної згортки критеріїв;

– метод мультиплікативної згортки критеріїв;

– метод рівномірної оптимальності.

Перші два методи не входять в розряд так званих універсальних, оскільки до їхнього застосування є певні вимоги. Так, метод адитивної згортки критеріїв використовується тоді, коли ми впевнені в тому, що всі наші досліджувані показники здійснюють лінійний та адитивний вплив на систему. В межах дослідження ми не можемо впевнено приймати таку гіпотезу, тому використання цього методу змушені виключити. Стосовно другого методу, а саме методу мультиплікативної згортки критеріїв, то головним припущенням тут є таке: основні показники згортки повинні бути відносними величинами. Щодо методу рівномірної оптимальності, то особливих вимог до його застосування немає. Враховуючи специфіку наших вхідних показників, для одержання інтегрального індикатора ми можемо використовувати два останніх методи, однак з огляду на популярність використання саме у фінансовому секторі зупинимось все ж таки на останньому.

Результати дослідження. Під інтегральним показником доцільно розуміти деякий умовний числовий вимірювач латентної якості досліджуваного явища. Реалізація ідеї побудови інтегрального показника пов'язана з трьома основними складовими частинами, які становлять його фундаментальну базу, такими як визначення його концепції; формування інформаційної бази; визначення алгоритму його розрахунку.

Побудова інтегрального показника передбачає врахування таких вимог:

− показник повинен чітко відображати мету його побудови й давати змогу вирішувати поставлені завдання;

− він має бути достатньо інформативним і володіти достатньою роздільною здатністю для досліджуваних об'єктів;

− він повинен піддаватись простій та зрозумілій інтерпретації;

− зміна його позитивної якості має відповідати напрямам «переваги» його складових;

− показник повинен максимально враховувати інформативність його складових частин і допускати стиснення надлишкової інформації, що в них міститься;

− він має максимально відтворювати варіацію своїх складових частин;

− вагові коефіцієнти при його складових частинах повинні бути статистично значущими.

Наведений перелік може бути доповнений з урахуванням специфіки застосування показника та особливостей його побудови.

Наявність великої кількості вихідних показників ускладнює процедуру побудови інтегрального показника, робить його громіздким, знижує його інформативність та, дискримінуючи здатність, негативно впливає на значущість вагових коефіцієнтів. Виходом із ситуації може бути процедура послідовної згортки, у якій вихідні показники спочатку групуються за певною характеристикою. При цьому до кожної групи висуваються такі умови:

− показники кожної групи повинні відображати одну характеристику досліджуваних об'єктів;

− між показниками всередині групи мають спостерігатись досить щільні кореляційні зв'язки;

− між показниками різних груп кореляційні зв'язки повинні бути незначними.

Алгоритм побудови інтегрального показника можна представити таким чином (рис. 1).

Перш ніж ми отримаємо значення інтегрального індикатора, потрібно пройти кілька таких етапів:

− визначення відповідних показників, які комплексно описують певне економічне явище та виступають в ролі вхідного масиву даних, після чого дані потрібно обов'язково систематизувати;

− оптимізація вхідних даних за допомогою їх фільтрації; зазвичай це відбувається за допомогою побудови кореляційної матриці, що дасть нам змогу виявити найбільш впливові показники та уникнути такого явища, як мультиколінеарність;

− нормалізація вхідних даних задля уникнення їхньої різновимірності;

− побудова узагальнюючого показника, яким у нашому випадку є інтегральний індекс тарифного навантаження населення.

$$IIBS_j = \frac{\sum_{i=1}^{n} s_{ij}^N}{\max \sum_{i=1}^{n} s_{ij}^N},$$

де $IIBS_j$ – інтегральний індекс за j-й період часу; S_{ij} – нормалізоване значення i-го показника за j-й період часу.

Отже, маючи чіткий план дій для отримання інтегрального індексу тарифного навантаження, ми можемо переходити до його розрахунку. В цьому разі за основу розрахунку інтегрального індикатора тарифного навантаження ми взяли п'ять таких основних тарифів станом на кінець 2018 р. для 22 обласних центрів України:

− середньозважений затверджений тариф на утримання будинків та прибудинкових територій по базових підприємствах без ПДВ (грн./м^2);

− тариф на опалення (грн./м^2 площі);

− тариф на гаряче водопостачання (грн./1 м^3 води);

− тариф на централізоване водопостачання та послуги з централізованого постачання холодної води з ПДВ (грн.);

− тариф на водовідведення (з використанням внутрішньобудинкових мереж) з ПДВ (грн.).

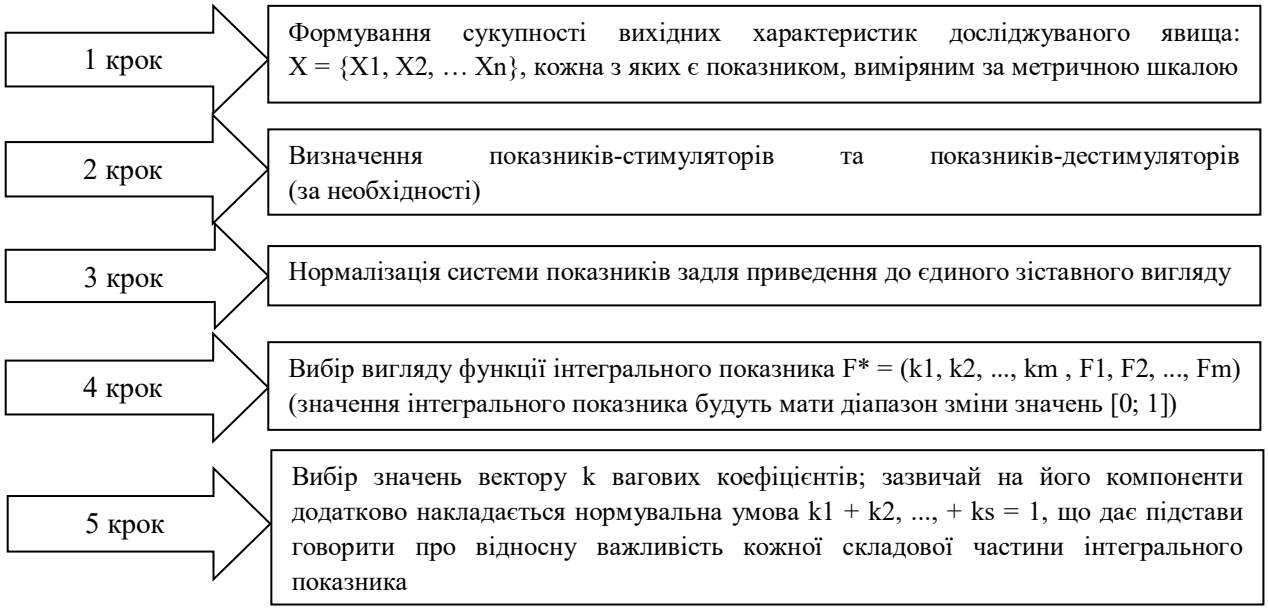

Рис. 1. Загальний алгоритм побудови інтегрального показника

Всі вибрані показники мають однакову вагу під час побудови інтегрального індексу тарифного навантаження населення.

На другому кроці нам потрібно проаналізувати ці показники на наявність/відсутність мультиколінеарності задля виключення з подальшого дослідження менш важливих показників. Для цього побудуємо кореляційну матрицю, на перетині рядків і стовпчиків якої отримаємо ступінь залежності між показниками. Наявність високого значення коефіцієнта кореляції (0,7 і вище) свідчитиме про те, що між показниками існує тісний зв'язок, отже, вони здійснюють однаково сильний вплив на економічну ситуацію нашого дослідження, тому ми можемо дещо спростити модель, виключивши ті показники, для яких буде притаманною мультиколінеарність, задля уникнення штучного нарощування значення інтегрального показника.

На третьому етапі визначення інтегрального індикатора потрібно нормалізувати вхідні дані у вигляді значень, що належать проміжку чисел від нуля до одиниці. Цей етап обумовлений наявності в межах вхідної інформаційної бази як показників-стимуляторів, так і показників-дестимуляторів. Крім того, числові значення певних показників можуть змінюватись, прямуючи в оптимальному випадку до визначеної нормативної величини.

На четвертому етапі необхідно інтерпретувати одержані результати за такою шкалою:

- від 0 до 0,25 частки одиниці – низький рівень;
- від 0,25 до 0,50 частки одиниці – достатній рівень;
- від 0,50 до 0,75 частки одиниці – середній рівень;
- від 0,75 до 1,00 частки одиниці – високий рівень.

Висновки. Визначившись із принциповою важливістю тарифної політики для добробуту всієї країни, ми вирішили визначити рівень тарифного навантаження на населення України. Розглянувши основні методи розроблення інтегрального показника (метод адитивної, мультиплікативної згортки критеріїв та метод рівномірної оптимальності), ми зупинились на останньому, оцінивши всі його переваги в контексті дослідження й формування індексу тарифного навантаження. Для визначення цього індексу було сформовано масив вхідних даних станом на кінець 2018 р. для 22 обласних центрів України за такими показниками, як середньозважений затверджений тариф на утримання будинків та прибудинкових територій по базових підприємствах без ПДВ, тариф на опалення, тариф на гаряче водопостачання, тариф на централізоване водопостачання та послуги з централізованого постачання холодної води з ПДВ й тариф на водовідведення (з використанням внутрішньобудинкових мереж) з ПДВ. Такий алгоритм визначення індексу тарифного навантаження населення можна в подальшому використовувати як універсальний для інших країн.

Список використаних джерел:

1. Cattell R.B. The screen test for the number of factors Multivariate Behav. University of Illinois, Urbana-Champaign, IL, 1996. P. 3–35.
2. Вавричук О.С. Фінанси житлово-комунального господарства як складова місцевих фінансів. URL: http://intkonf.org/vavrichuk-o-s-finansi-zhitlovo-komunalnogogospodarstva-yak-skladova-mistsevih-finansiv (дата звернення: 22.12.2019).
3. Григорук П.М., Ткаченко І.С. Методи побудови інтегрального показника. *Бізнес-Інформ*. 2012. № 4(411). С. 34–38.
4. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2001. 170 с.
5. Матеріали офіційного сайту Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 22.12.2019).
6. Нагорна О.В. Система фінансового забезпечення підприємств ЖКГ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 665–668.
7. Нагорна О.В. Фінансове забезпечення підприємств комунального господарства : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.08. Київ, 2013. 20 с.
8. Наконечний С.І., Терещенко Т.О., Романюк Т.П. Економетрія : підручник. 3-тє вид., доп. та перероб. Київ : КНЕУ, 2004. 520 с.
9. Про затвердження Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : Указ Президента України від 10 вересня 2014 р. № 715/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715/2014 (дата звернення: 05.01.2020).
10. Що таке тариф? URL: https://lvivvodokanal.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/Web_Taryfy_29.03.2017.pdf (дата звернення: 01.12.2019).

References:

1. Cattell R.B. (1996) The screen test for the number of factors Multivariate Behav. University of Illinois, Urbana-Champaign, IL, pp. 3–35.
2. Grygoruk, P.M., Tkachenko, I.S. (2012) Metody pobudovy inegralnogo indexa [Methods of construction of integral index]. *Biznes-Inform*, 4, pp. 34–38. (in Ukrainian)
3. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed 22.12.2019). (in Ukrainian)
4. Yerina, A.M. (2001) Statistichne modelyuvannia ta prognosuvannya [Statistical modeling and forecasting]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
5. What is the tariff? URL: https://lvivvodokanal.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/Web_Taryfy_29.03.2017.pdf (accessed 01.12.2019). (in Ukrainian)
6. Nakonechnyi, S.I., Tereshchenko, T.O. (1998) Econometriya [Econometrics] Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
7. Regulation on the National Commission for State Regulation in the Fields of Energy and Utilities [Polozhennya pro Natsional'nu komisiyu, shcho zdiysnyuye derzhavne rehulyuvannya u sferakh enerhetyky ta komunal'nykh posluh]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715/2014 (accessed 05.01.2020). (in Ukrainian)
8. Nagorna, O.V. (2016) Systema finasovogo sabespechennya pidpryiemstv GKG [System of financial support of the enterprises of housing and communal services] Global and national problems of economy. Vol. 9, pp. 665–668. (in Ukrainian)
9. Nagorna, O.V. (2013) Finansove zabespechennya pidpryiemstv komunalnogo gospodarstva [Financial support of utilities] (PhD avtoreferat). (in Ukrainian)
10. Vavrychuck O.S. Finansy gytlovo-komunalnogo gospodarstva yak skladova miscevyh finansiv [Housing and utility finance as a component of local finance]. URL: http://intkonf.org/vavrichuk-o-s-finansi-zhitlovo-komunalnogogospodarstva-yak-skladova-mistsevih-finansiv (accessed 22.12.2019). (in Ukrainian)

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ УРОВНЯ ТАРИФНОЙ НАГРУЗКИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ ПУТЕМ ПОСТРОЕНИЯ ИНТЕГРАЛЬНОГО ИНДЕКСА

Аннотация. Пропорциональное соотношение доходов и тарифной сетки на основные коммунальные услуги является одним из условий формирования «здорового» общества. В контексте реформы децентрализации важно понимать механизм дальнейшего ценообразования на ряд коммунальных услуг (речь идет о полномочиях областных, районных администраций и органов местного самоуправления). Итак, статья является актуальной и посвящена формированию оптимальной методики, с помощью которой происходит оценивание уровня тарифной нагрузки населения Украины путем построения интегрального индекса. Алгоритм определения этого индекса состоит из четырех этапов. На первом шаге необходимо сформировать совокупность исходных характеристик изучаемого явления. На втором шаге нужно проанализировать данные эти на наличие/отсутствие мультиколлинеарности с целью исключения из дальнейшего исследования менее важных показателей с помощью корреляционного анализа. На третьем этапе определения интегрального индикатора следует нормализовать входящие данные в виде значений, принадлежащих промежутку чисел от нуля до единицы. На четвертом этапе необходимо интерпретировать полученные результаты по выбранной шкале. Разработанная последовательность действий позволяет получить консолидированное значение общего уровня тарифной нагрузки населения Украины непосредственно и может быть имплементирована в других странах.

Ключевые слова: тарифы, тарифная нагрузка, интегральный индекс, социальная политика, государство.

METHOD OF ESTIMATING THE LEVEL OF TARIFF LOADING OF THE POPULATION OF UKRAINE BY THE BUILDING OF AN INTEGRAL INDEX

Summary. Determination of the tariff burden depends on many external and internal factors that have a decisive influence on its level, solvency and competitiveness of housing and communal enterprises, investment attractiveness and quality of services provided by economic entities in this field. It should be noted that insufficient level of financing, untimely and incomplete calculation of consumers for rendered housing and communal services, inefficient and irrational use of material and financial resources, outdated material and technical base, high level of deterioration of non-current assets, imperfect tariff policy, lack of tariff policy, investment resources for the modernization of communal property, overwhelming unprofitable activity, unsuccessful transformational transformations when changing forms those of housing and communal economy, inefficient system of their activity to the need for constant government intervention in the housing and utility sector. The proportional ratio between income and tariff grid for basic utilities is one of the conditions for the formation of a “healthy” society. In the context of decentralization reform, it is important to understand the mechanism of further pricing for a number of utilities (this is about the powers of regional, rayon administrations and local governments). Therefore, this work is relevant and dedicated to the formation of optimal methodology, which is used to assess the level of tariff load of the population of Ukraine through the construction of an integral index. The algorithm for determining this index consists of four steps. In the first step, it is necessary to form a set of initial characteristics of the studied phenomenon. In the second step, we need to analyze these indicators for the presence/absence of multicollinearity in order to exclude less important indicators from the further study by means of correlation analysis. In the third step of determining the integral indicator it is necessary to normalize the input data in the form of values belonging to the interval of numbers from zero to one. At the fourth, final stage, it is necessary to interpret the results obtained on the selected scale. The developed sequence of actions allows obtaining a consolidated value of the general level of tariff load of the population of Ukraine directly and can also be implemented in other countries. To determine the index of tariff load, an array of input data as of the end of 2018 was generated for 22 oblast centers of Ukraine according to the following indicators: weighted average approved tariff for the maintenance of houses and adjoining territories by basic enterprises excluding VAT, tariff for heating, tariff for hot water supply, tariff for centralized water supply and services for centralized supply of cold water with VAT and tariffs for water drainage and drainage (using inter-house networks) with VAT. This algorithm of determination of the index of tariff load of the population can be further used as universal for other countries.

Key words: tariffs, tariff load, integral index, social policy, state.

УДК 332.146
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-21

Латишева О. В.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки підприємства
Донбаської державної машинобудівної академії
Смирнова І. І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Донбаської державної машинобудівної академії
Антонова В. І.
магістр
Донбаської державної машинобудівної академії

Latysheva Olena
PhD in Economics
Lecturer, Department of Business Economics
Donbas State Engineering Academy
Smyrnova Iryna
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Business Economics
Donbas State Engineering Academy
Antonova Veronika
Master's Degree, Department of Business Economics
Donbas State Engineering Academy

ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНИХ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. Метою статті є визначення можливостей оцінювання бізнес-процесів на підставі використання сучасного інструментарію менеджменту та моделювання діяльності підприємства. Актуальність цього питання зумовлена необхідністю визначення можливостей та проблем забезпечення сталого розвитку на підприємстві. У статті запропоновано модель "AS – IS" для оцінювання соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів в методології функціонального моделювання, що дає змогу провести аналіз наявного стану процесів компанії та процедуру опису, формалізації та оптимізації цих бізнес-процесів. Для оцінювання соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів у статті систематизовано основні показники оцінювання ефективності бізнес-процесів, запропоновано вибирати сучасні інструменти моделювання цих специфічних процесів в нотації IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) методології SADT-діаграм. Визначено, що завдяки побудови функціональної моделі ("AS – IS") соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів можна отримати зрозумілі для сприйняття, точні та якісні графічні зображення поточного стану цих процесів, а далі на підставі отриманих результатів рекомендовано проводити аналіз наявних проблем, що включає подальшу роботу з імітації завдяки графічним моделям.

Ключові слова: бізнес-процеси, соціальні та еколого-орієнтовані бізнес-процеси, моделювання бізнес-процесів, показники оцінювання ефективності бізнес-процесів, нотація IDEF0, функціональна модель ("AS – IS"), декомпозиція.

Вступ та постановка проблеми. Бізнес-процес, як і будь-який інший процес, має низку характеристик, через зміну яких можна управляти його перебігом. Для об'єктивного розуміння проходження всіх стадій бізнес-процесу необхідно встановити систему критеріїв та показників оцінювання ефективності, на основі яких можна визначати стан бізнес-процесу [1-].

Оцінювання соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів, як будь-яких інших бізнес-процесів на підприємстві, переслідує основну мету, що полягає в отриманні уявлення про кожен такій процес з визначенням проблемних місць для їх подальшого усунення й вирішення наявних проблем.

Після такого оцінювання бізнес-процесів підприємство отримує повну картину всіх ланцюжків дій на підприємстві, що допомагає сформувати вимоги до результатів роботи кожної ланки бізнесу; визначити показники ефективності окремих операцій; зробити висновки про проблемні моменти на підприємстві; визначити заходи щодо усунення недоліків. Іншими словами, мета діагностики бізнес-процесів полягає у виявленні неефективних послідовностей дій в роботі та пошуку способів оптимізувати їх. Передбачено, що після виправлення помилок підприємство зазвичай помічає такі результати, як збільшення продуктивності праці; мінімізація витрат; підвищення якості товарів/послуг; визначення меж відповідальності та зростання ефективності роботи працівників [5].

Оскільки оцінювання ефективності соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів є відносно складним та недостатньо опрацьованим науковим напрямом, то фахівці, оцінюючи ефективність таких бізнес-процесів, часто стикаються з певними труднощами, що має прямий вплив на діяльність усього підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем управління бізнес-процесами підприємств, зокрема екологічно спрямованих та соціально орієнтованих, здійснили багато дослідників, що займаються цією проблемою, зокрема А. Бьерн, Т. Давенпорт, Е. Ойхман, Дж. Чампі, Д.Е. Козенков [1], В.А. Тігарєва [2], І.В. Станкевич [2], І.П. Забродін [6],

Д.В. Павлов [6]. Їхні напрацювання необхідно й надалі розвивати з урахуванням можливостей та особливостей забезпечення сталого розвитку підприємств, галузей, національної економіки загалом.

Метою статті є визначення можливостей оцінювання екологічно спрямованих та соціально орієнтованих бізнес-процесів на підставі використання сучасного інструментарію моделювання бізнес-процесів.

Результати дослідження. Зазвичай оцінювання ефективності бізнес-процесів проводиться задля визначення нерентабельних бізнес-процесів, виявлення проблемних місць, шляхів удосконалення бізнес-процесів, збільшення прибутку та скорочення витрат, підвищення ефективності діяльності всієї організації, підтримки прийняття рішень під час інвестування, реструктуризації організації [2].

До основних показників оцінювання ефективності бізнес-процесів на підприємстві (табл. 1) деякі фахівці [6] справедливо пропонують відносити процес постачання (досягнення забезпеченості ресурсами (матеріальними, трудовими, основними засобами)); процес виробництва (обсяг випущених напівфабрикатів і готових виробів); процес продажів (обсяг реалізованої продукції). Вважаємо, що для будь-якого процесу, зокрема екологічної та соціальної спрямованості, показники оцінювання їх ефективності повинні вимірюватись як у кількісному, так і в грошовому, як в абсолютному, так і у відносному вираженні, щоби забезпечити виходи на різні рівні звітності про виконання процесу [2].

Вважаємо, що до загальних проблем, що виникають під час оцінювання ефективності соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів, можуть бути віднесені ті ж самі проблеми, що притаманні будь-яким бізнес-процесам, до яких зазвичай фахівці [3, с. 422–427] відносять такі.

1) Відсутність стандартів, керівних документів і єдиних методик оцінювання ефективності бізнес-процесів. Галузь оцінювання ефективності інформаційних технологій нині є недостатньо дослідженою для того, щоби виробити єдиний стандарт або методику, що був би універсальним для всіх типів організацій. Крім того, бізнес-процеси підприємств, що належать до різних галузей, мають специфічні для цієї галузі характеристики, а для оцінювання їх ефективності використовуються показники, що різняться. Цей фактор значно ускладнює створення єдиного керівництва для оцінювання ефективності бізнес-процесів, тому найбільш оптимальним рішенням є створення загальних правил оцінювання ефективності бізнес-процесів, які регламентували б цей процес, позначили б загальні принципи оцінювання та вимоги до результатів оцінювання.

2) Динамічно мінливі умови й невизначеність економічного середовища. Зміни в оточенні бізнес-процесів приводять до перерахунку показників ефективності бізнес-процесів. Підтримка даних в актуальному стані в цьому разі збільшує для підприємства тимчасові, матеріальні, трудові витрати. Усунути цю проблему дуже складно, оскільки видається важким контроль зовнішнього середовища підприємства. Можна лише грамотно під неї підлаштуватись, тому компанії слід інвестувати в навчання й підвищення кваліфікації своїх співробітників. Такі інвестиції будуть виправдані зміцненням положення підприємства на ринку і, як наслідок, поліпшенням матеріального становища.

3) Обмеженість термінів проведення оцінювання ефективності бізнес-процесів. Якщо оцінювання ефективності бізнес-процесів буде займати тривалий час, то воно також приведе лише до додаткових витрат ресурсів, не приносячи своєчасних та актуальних результатів, тому слід ефективно спланувати процес оцінювання, постійно вдосконалювати його відповідно до змін у компанії та за її межами.

4) Неправильна постановка цілей і завдань, відсутність мотивації персоналу. Цілі й завдання оцінювання ефективності бізнес-процесів повинні бути грамотно сформульовані й доведені до всіх співробітників компанії. Персонал повинен мати повне уявлення про те, як оцінювання проводиться, для чого, які результати будуть досягнуті, як це покращить діяльність компанії, чому не можна обійтись без нього. Інакше працівники починають сприймати цей процес як обтяжуючі додаткові обов'язки, не розуміючи, яку користь це приносить для організації;

5) Невизначеність кордонів бізнес-процесів. Відсутність чітких меж бізнес-процесів перешкоджає проведенню точного аналізу бізнес-процесу. Крім того, всі бізнес-процеси в організації тісно взаємопов'язані, а невизначеність кордонів приводить до наявності областей перетину. Це може стати причиною дублювання даних і внаслідок цього перешкоджати адекватному оцінюванню ефективності бізнес-процесів [3].

Процедуру оцінювання ефективності соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів пропонується у загальному вигляді здійснювати за алгоритмом, який представлено в роботі [4, с. 75–78], що передбачає сукупність таких етапів, як визначення цілей оцінювання ефективності бізнес-процесів; вибір методики оцінювання ефективності та формування системи показників; збирання даних для проведення оцінювання ефективності; розрахунок показників ефективності бізнес-процесів; аналіз отриманих даних і підготовка їх до застосування.

Таблиця 1

Зміст основних показників оцінювання ефективності бізнес-процесів на підприємстві

Процес	Показник ефективності процесу		Відносний показник взаємозв'язку процесів
	абсолютний	відносний	
Процес постачання	– Сума витрат на процес; – час виконання процесу.	– Відсоток виконання плану за ресурсами й часом виконання процесу; – собівартість одиниці закупівель.	– Коефіцієнт зростання залишків запасів; – відсоток переробки сировини та матеріалів.
Процес виробництва	– Обсяг вироблених напівфабрикатів і готової продукції; – сума витрат на процес; – час виконання процесу.	– Відсоток виконання плану за випуском продукції та часом виконання процесу; – собівартість одиниці напівфабрикату й готової продукції.	– Коефіцієнт зростання залишків запасів, напівфабрикатів, готової продукції; – відсоток переробки сировини й матеріалів, напівфабрикатів, реалізації виробленої продукції.
Процес продажів	– Обсяг реалізованої продукції; – сума витрат на процес; – час виконання процесу.	– Відсоток виконання плану за продажами й часом виконання процесу; – собівартість одиниці реалізованої продукції.	– Коефіцієнт зростання залишків готової продукції; – відсоток переробки напівфабрикатів, реалізації виробленої продукції.

Джерело: [6]

На підставі означених етапів пропонується для наочного (графічного) відображення соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів використовувати методику моделювання бізнес-процесів у системі «Business process modeling – BPM» у найбільш зручній та простій нотації IDEF0 (рис. 1, 2).

IDEF0 як інструментарій моделювання бізнес-процесів дає змогу побудувати модель, яка дає можливість визначити проблеми, вдосконалити та автоматизувати процеси, визначити резерви підвищення ефективності процесу (наприклад, щодо розподілу праці; перекваліфікації кожного співробітника; розподілу робочого часу для кожного співробітника) [7, с. 127].

Вважаємо, що для підвищення ефективності соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів та їх якості провідним фахівцям (бізнес-аналітикам і менеджерам) компанії варто застосовувати зручний та наочний інструментарій моделювання бізнес-процесів BPM-системи (рис. 1, 2) насамперед тому, що в умовах численних складних бізнес-процесів на підприємстві та в організації (особливо крупних) без їх формалізації та опису складно забезпечити належний рівень їх сприйняття та автоматизації, налагодити відповідний контроль їх виконання. Формалізація та опис соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів спрямовані на забезпечення наочного зображення всього комплексу завдань і функцій відповідних структурних підрозділів, виконання яких необхідно забезпечити в процесі господарської, екологічної та соціальної діяльності компанії. Графічний опис соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів та їх імітація (рис. 1, 2) завдяки використанню інструментарію BPM-системи дають змогу незалежно від наявних умов компанії (змін структурних підрозділів та чисельності персоналу внаслідок плинності кадрів, специфіки забезпечення різних етапів господарської, екологічної та соціальної діяльності тощо) закріпити та гнучко перерозподілити ті чи інші функції (не тільки за конкретними структурними підрозділами, але й за конкретними фахівцями).

Вважаємо, що в процесі проведення оцінювання ефективності соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів на означених етапах (блок А1 – блок А5, рис. 2) виникають певні труднощі, шляхами вирішення яких, згідно з джерелом [4, с. 75–78], можуть бути такі заходи: чітке визначення того, чого підприємство очікує досягти в результаті проведення оцінювання бізнес-процесів; аналіз діяльності підприємства, щоби поставлені цілі були досяжними й корисними; розроблення власної методики оцінювання ефективності бізнес-процесів самостійно або із залученням фахівців, а також використання методик, розроблених іншими підприємствами зі схожою сферою діяльності, адже вибір методики оцінювання ускладняється відсутністю повністю відповідних методик для певних типів підприємств; ведення діяльності керівництвом впорядковано, без допущення плутанини в документах та інформації, що переміщаються на підприємстві, щоб уникнути проблем в процесі збирання даних; відшкодування недоліків розрахунку показників ефективності бізнес-процесів (адже усунути їх неможливо), якщо за підсумками оцінювання ефективності бізнес-процесів будуть досягнуті плановані цілі, отримана інформація буде застосована співробітниками, підвищиться ефективність діяльності всієї компанії; проведення навчальних тренінгів або відправлення працівників на курси підвищення кваліфікації, щоби вони були здатні провести аналіз даних, виробити рекомендації до їх застосування [4].

Висновки. Оскільки в процесі проведення оцінювання ефективності соціальних та екологічно орієнтованих бізнес-процесів, як будь-яких інших бізнес-процесів, виникає низка загальних проблем, які здебільшого пов'язані з браком знань або ресурсів, то варто застосовувати універсальну методику оцінювання ефективності бізнес-процесів з урахуванням екологічної та соціальної складових частин діяльності підприємства. Для цього

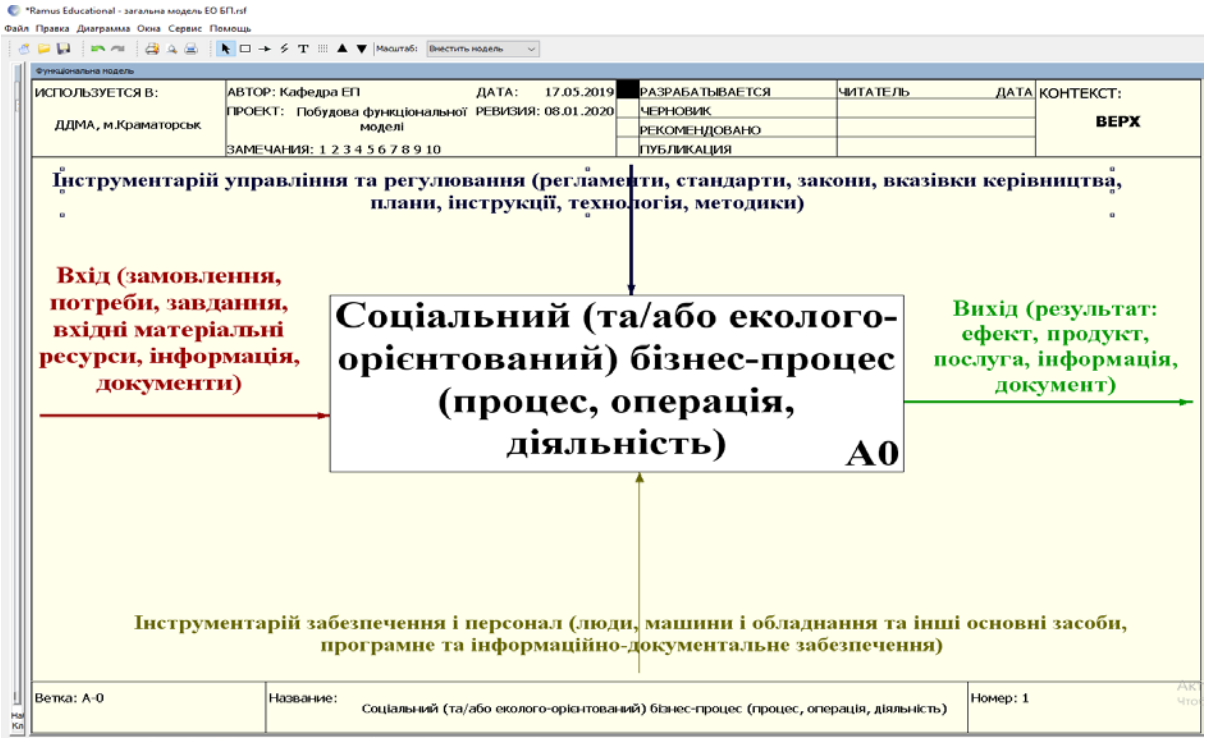

Рис. 1. Діаграма функціональної моделі «AS – IS» соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів підприємства в нотації IDF0 вищого рівня

Джерело: авторська розробка

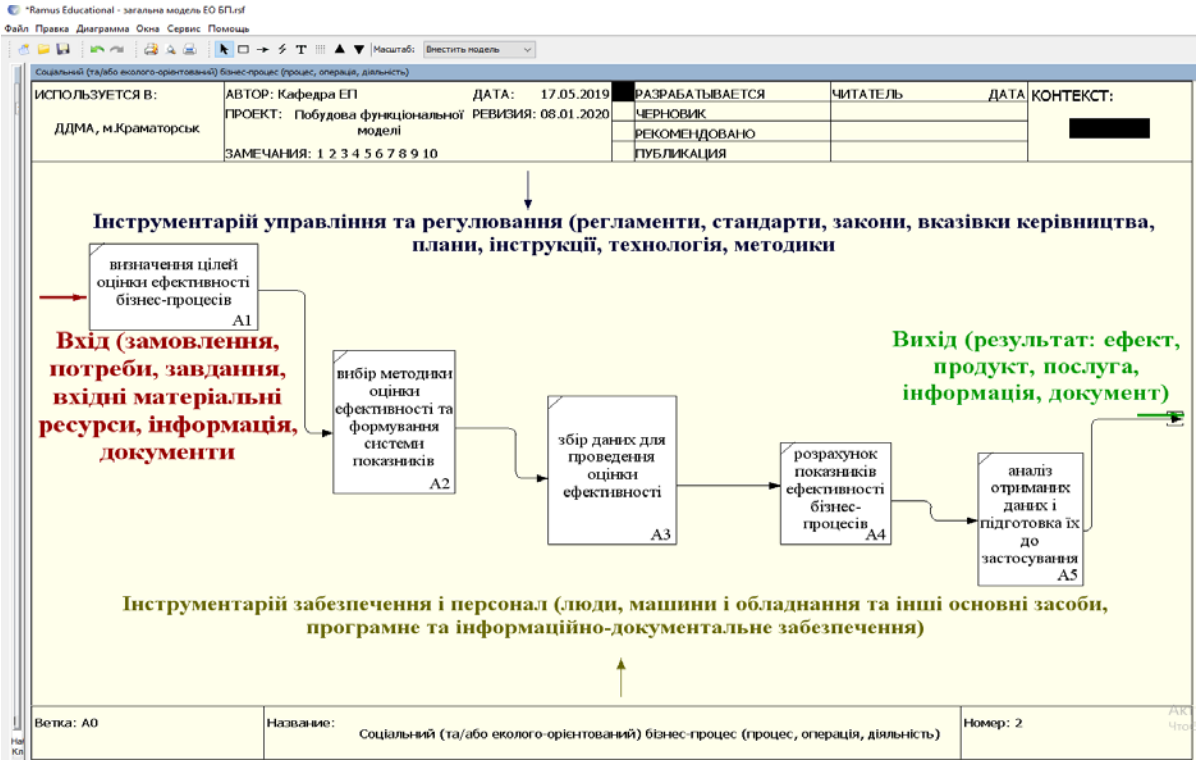

Рис. 2. Діаграма першого рівня декомпозиції моделі «AS – IS» соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів підприємства в нотації IDF0

Джерело: авторська розробка

необхідно залучити фахівців або додаткові ресурси, що приводить до збільшення фінансових витрат і є проблемою для будь-якої організації.

У зв'язку з цим методики оцінювання ефективності соціальних та екологічно орієнтованих, як будь-яких інших бізнес-процесів, є недосконалими, недарма фахівцями зараз активно проводяться дослідження в цьому напрямі [1-7], які необхідно продовжувати з урахуванням вітчизняної специфіки умов господарювання.

Вважаємо, що для оцінювання соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів варто використовувати загальноприйняті показники оцінювання ефективності бізнес-процесів (табл. 1) й доцільно вибирати сучасні інструменти моделювання цих специфічних процесів в простих нотаціях, таких як нотація IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling), методології SADT-діаграм. Завдяки побудові функціональної моделі («AS – IS») соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів задля подальшого їх оцінювання можна отримати зрозумілі для сприйняття, точні та якісні графічні зображення поточного стану цих процесів, а далі на підставі отриманих результатів рекомендовано проводити аналіз наявних проблем, що включає подальшу роботу з імітації завдяки графічним моделям. Наведений у цьому дослідженні приклад побудови функціональної моделі («AS – IS») соціальних та еколого-орієнтованих бізнес-процесів підприємства в нотації IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) методології SADT-діаграм з наданням зображення її декомпозиції на нижчий рівень, на наш погляд, дає змогу провести досить ретельний та якісний аналіз недоліків функціонування наявних соціальних та еколого-орієнтованих процесів, а також встановити засоби їх усунення.

Список використаних джерел:

1. Козенков Д.Е. Проектування бізнес-процесів як основа створення архітектури підприємства. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка*. 2011. № 3. С. 126–136.
2. Тігарєва В.А., Станкевич І.В. Аналіз існуючих підходів та методів оцінювання бізнес-процесів підприємств та організацій. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2016. Вип. 3. С. 113–122.
3. Шевців Л.Ю. Комплексний підхід до оцінки ефективності роботи підприємства: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2005. Вип. 187. С. 421–429.
4. Кунаєв А.Ю. Методика оцінювання ефективності менеджменту машинобудівного підприємства. *Економічний вісник ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»*. 2016. Вип. 1. С. 74–80. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua› irbis_nbuv›cgiirbis_64 (дата звернення: 24.10.2019).
5. Диагностика бизнеса и бизнес-процессов компании : аналитические материалы Белорусского Центра развития технологий. URL: http://bizprocess.by/diagnostika-biznes-protsessov (дата звернення: 24.10.2019, мовою оригіналу).
6. Забродин И.П., Павлов Д.В. Обоснование показателей оценки эффективности бизнес-процессов коммерческих организаций. *Економічний аналіз: теорія і практика. Оценка эффективности бизнеса*. 2011. Вип. 38(245). С. 50–58. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/obosnovanie-pokazateley-dlya-otsenki-effektivnosti-biznes-protsessov-kommercheskih-organizatsiy (дата звернення: 28.10.2019, мовою оригіналу).
7. Латишева О.В., Смирнова І.І., Ростовський О.Р. Управління бізнес-процесами в умовах торговельного підприємства. *Економічні студії*. 2019. Вип. 2(24). С. 119–125.

References:

1. Kozenkov D.E. (2011) Proektuvannia biznes-protsesiv yak osnova stvorennia arkhitektury pidpryiemstva [Designing business processesas a basis for creating enterprise architecture]. *Visnyk Sumsjkogho derzhavnogho universytetu. Ekonomika*, vol. 3, pp. 126–136.
2. Tiharieva V.A., Stankevych I.V. (2016) Analiz isnuiuchykh pidkhodiv ta metodiv otsiniuvannia biznes-protsesiv pidpryiemstv ta orhanizatsii [Analysis of existing approaches and methods for evaluating business processes of enterprises and organizations]. *Visnyk KrNU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, vol. 3, pp. 113–122.
3. Shevtsiv L.Yu. (2005). Kompleksnyi pidkhid do otsinky efektyvnosti roboty pidpryiemstva: vitchyznianyi i zarubizhnyi dosvid [A comprehensive approach to assessing the efficiency of the enterprise: domestic and foreign experience]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. 187, pp. 421–429.
4. Kunaiev A.Yu. (2016). Metodyka otsiniuvannia efektyvnosti menedzhmentu mashynobudivnoho pidpryiemstva [Methods of evaluating the management efficiency of a machinebuilding enterprise]. *Ekonomichnyi visnyk DVNZ "Ukrainskyi derzhavnyi khimiko-tekhnolohichnyi universytet"*, vol. 1, pp. 74–80. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua›irbis_nbuv›cgiirbis_64 (accessed 24.10.2019).
5. Diagnostika biznesa i biznes-protsessov kompanii: analiticheskie materialy Belorusskogo Tsentra razvitiya tekhnologiy. Available at: http://bizprocess.by/diagnostika-biznes-protsessov (accessed 24.10.2019).
6. Zabrodin I.P., Pavlov D.V. (2011) Obosnovanie pokazateley otsenki effektivnosti biznes-protsessov kommercheskikh organizatsiy [Justification of indicators for assessing the effectiveness of business processes of commercial organizations]. *Ekonomichniy analiz: teoriya i praktika. Otsenka effektivnosti biznesa*, vol. 38, no. 245, pp. 50–58. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/obosnovanie-pokazateley-dlya-otsenki-effektivnosti-biznes-protsessov-kommercheskih-organizatsiy (accessed 28.10.2019).
7. Latysheva O.V., Smyrnova I.I., Rostovskyi O.R. (2019) Upravlinnia biznes-protsesamy v umovakh torhovelnoho pidpryiemstva [The management of business-processes of trade enterprise]. *Ekonomichni studii*, vol. 2, no. 24, pp. 119–125.

ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ И ЭКОЛОГО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация. Целью статьи является определение возможностей оценивания бизнес-процессов на основе использования современного инструментария менеджмента и моделирования деятельности предприятия. Актуальность этого вопроса обусловлена необходимостью определения возможностей и проблем обеспечения устойчивого развития на предприятии. В статье предложена модель "AS – IS" для оценивания социальных и эколого-ориентированных бизнес-процессов в методологии функционального моделирования, что позволяет провести анализ существующего состояния процессов компании и процедуру описания, формализации и оптимизации этих бизнес-процессов. Для оценивания социальных и эколого-ориентированных бизнес-процессов в статье систематизированы основные показатели оценивания эффективности бизнес-процессов, предложено выбирать современные инструменты моделирования этих специфических процессов в нотации IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) методологии SADT-диаграмм. Определено, что благодаря построению функциональной модели ("AS – IS") социальных и эколого-ориентированных бизнес-процессов можно получить понятные для восприятия, точные и качественные графические изображения текущего состояния этих процессов, а дальше на основе полученных результатов рекомендовано проводить анализ существующих проблем, который включает дальнейшую работу по имитации благодаря графическим моделям.

Ключевые слова: бизнес-процессы, социальные и эколого-ориентированные бизнес-процессы, моделирование бизнес-процессов, показатели оценивания эффективности бизнес-процессов, нотация IDEF0, функциональная модель ("AS – IS"), декомпозиция.

PROBLEMS OF EVALUATION OF SOCIAL AND ECOLOGICALLY ORIENTED BUSINESS PROCESSES ARE ON AN ENTERPRISE

Summary. The aim of the article had been determination of possibilities of evaluation of business processes on the basis of the use of modern tool of management and design of activity of enterprise. Actuality of this problem had been predefined by the necessity of determination of possibilities and problems of providing of steady development on an enterprise. As in the process of realization of estimation of efficiency of social and ecologically oriented business processes, as well as any other business processes, there is a row of general issues that in most cases is related to the shortage of knowledge or resources, then it costs to apply universal methodology of estimation of efficiency of business processes taking into account ecological and social constituents of activity of enterprise. The model of "AS – IS" for the evaluation of social and ecologically oriented business processes in methodology of functional design, that allows to conduct the analysis of the existent state of processes of company and conduct procedure of description, formalization and optimization of these business processes. For the evaluation of social and ecologically oriented business processes in the article the basic indexes of estimation of efficiency of business processes had been systematized and it is suggested to elect the modern instruments of design of the specific processes at notation of IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) of methodology of SADT-diagrams. Certainly, that due to the constructions of functional model (AS – IS) of social and ecologically oriented business processes can be got clear for perception, exact and quality graphic images of current status of these processes and farther on the basis of the got results had been recommended to conduct the analysis of existent problems, that includes further work for imitations due to graphic models. In the article an example of construction of functional model ("AS – IS") of social and ecologically oriented business processes of enterprise had been completed at notation of IDEF0 of methodology of SADT-diagrams with the grant of image to her decoupling on more subzero level. In the article difficulties of analysis of social and ecologically oriented processes are certain and facilities of their removal are set.

Key words: business processes, social and ecologically oriented business processes, designs of business processes, indexes of estimation of efficiency of business processes, notation of IDEF0, functional model ("AS – IS"), decoupling.

УДК 37-042:[001.895+005.336(477)(045)
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-22

Максименко Ж. В.
аспірантка
Національного авіаційного університету

Maksymenko Zhanna
Postgraduate Student
National Aviation University

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ОСВІТИ НА ІННОВАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

Анотація. У статті охарактеризовано системи розвитку освіти в Україні та за кордоном. Надано авторську порівняльну характеристику української, американської та західної моделей освіти. Визначено основні проблеми, які негативно впливають на забезпечення якості освіти, а також виокремлено чинники, які гальмують інноваційно-інтелектуальний розвиток України. Проаналізовано якість здобуття середньої освіти в Україні та особливості впливу системи освіти на інноваційно-інтелектуальний розвиток України. Здійснено моніторинг позицій України у світових глобальних та освітніх рейтингах, які визначають формування інтелектуального капіталу в країнах. Досліджено нерівність між країнами та можливостями отримання освіти, вплив рівня життя населення на людський розвиток. Обґрунтовано стратегічні пріоритети інноваційно-інтелектуального розвитку країни.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський розвиток, прогрес, освіта, наука.

Вступ та постановка проблеми. У період становлення інтелектуальної економіки знання стають основним ресурсом, який приносить дохід, а освіта та наука набувають нового значення. На сучасному етапі людський розвиток пов'язують з розвитком інтелектуального капіталу. Викликані науково-технічним прогресом зміни, перехід від індустріального виробництва до постіндустріального стосуються не лише виробництва продукції, але й прогнозування поведінки споживача, задоволення інноваційних потреб, створення нових можливостей для подальшого розвитку. Світовий досвід показує вплив інтелектуального капіталу на всі сфери життя. У зв'язку з цим питання особливості впливу освіти на інноваційно-інтелектуальний розвиток України є надзвичайно актуальним сьогодні.

За прогнозами Українського інституту майбутнього через 10 років Україна може стати центром осередку європейської освіти, якщо змінити фінансову політику, зменшити державне регулювання, надати повну автономію університетам та пільгове кредитування для студентів. При цьому зазначено, що варто оподатковувати не процес створення знань, а його результат, тобто інноваційний продукт [1, с. 25–26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню якісних показників освіти та інтелектуалізації населення присвятили праці вітчизняні вчені, такі як В. Андрусів, А. Амелін, М. Братко, О. Романовська, Ю. Романовська, О. Романовський, та закордонні вчені, зокрема Джонатан М. Даунінг, Майкл А. Осборн, Хасан Бахши, Філіп Шнайдер. Особливості впливу системи освіти на формування інтелектуального капіталу України потребують подальшого дослідження для виявлення чинників, які гальмують інноваційно-інтелектуальний розвиток.

Метою статті є визначення особливостей впливу освіти на формування інноваційно-інтелектуального розвитку в Україні.

Результати дослідження. За рейтингом «Times Higher Education: THE World University Rankings 2019–2020» [2] університети США та Великобританії визнані одними з найкращих. Знання та навички починають формуватися у дошкільному та шкільному віці, швидкий розвиток інтелектуальних можливостей відбувається у закладах вищої освіти (аналіз процесів, творче мислення, вирішення складних завдань тощо), тому важливо розпочати дослідження з початкових етапів формування інтелектуального потенціалу українців та визначити причини нашого відставання від світових лідерів. Маючи високий рівень людського розвитку, ми неефективно продукуємо нові знання.

Проаналізуємо якість здобуття середньої освіти в Україні за допомогою даних дослідження програми міжнародного оцінювання учнів «PISA-2018» (Program for International Student Assessment), що започаткована в Україні 30 червня 2016 р. Національним педагогічним університетом імені М.П. Драгоманова. Дослідження «PISA» показує те, наскільки добре учні володіють необхідними компетенціями для адаптації в економічних системах світу з читання, математики та природних наук. «PISA» – це найбільше міжнародне дослідження, що вивчає якість освіти, адже воно охоплює більш ніж 80 країн, що становлять 80% світової економіки. Участь у ньому беруть 15-річні школярі сьомого класу. Саме у цьому віці у більшості держав-учасниць учні закінчують основну школу, а вимоги до них у всіх країнах не надто відрізняються. «PISA» не прив'язується до освітніх програм. Дослідження має на меті визначити рівень компетентностей, тобто здатність підлітка використовувати знання та вміння, отримані в школі, за можливих життєвих труднощів і викликів [3] (табл. 1).

Згідно з дослідженнями «PISA» середній бал українських школярів складає 453 з математики, 466 з читання, 469 з природничих наук (це є другим рівнем грамотності (базовим)). Естонія, Польща, Угорщина, Словаччина мають 3-й рівень грамотності, який визначається результатами аналітичного порівняння та здійсненими висновками вирішених завдань учнями (нижня межа цього показника становить 480 балів). В Україні значним є відсоток дітей, які не досягли базового рівня грамотності, порівняно з іншими країнами (табл. 2).

У середньому 43% учнів досягли 3-го рівня. Визначимо, що впливають на ці показники гендерна нерівність, спілкування вдома іншою мовою (39% спілкуються російською мовою), низький рівень доходів батьків, незацікавленість учнів у навчанні, відсутність читання наукової літератури. Згідно з даними «PISA» дівчата мають кращі

показники у читанні, а хлопці – з математичної грамотності та природничо-наукових дисциплін [3].

Таблиця 1

Результати читацької, математичної та природничо-наукової грамотності

Країна	Середній бал результативності математики	Середній бал результативності читання	Середній бал результативності природничо-наукових дисциплін
Естонія	523	523	530
Польща	516	512	511
Угорщина	481	476	481
Румунія	430	428	426
Білорусь	472	474	471
Україна	453	466	469
Словаччина	486	458	464
Молдова	421	424	428
Грузія	398	380	383

Джерело: складено за міжнародним дослідженням якості освіти "PISA-2018" [3]

Таблиця 2

Кількість учнів, які не досягли базового рівня знань

Досліджувана країна	Математика	Читання	Природничо-наукові дисципліни
Україна	36%	25,9%	26,4%
Країни Європи	23,9%	22%	21%
Різниця	12,1%	3,9%	5,4%

Джерело: складено за міжнародним дослідженням якості освіти "PISA-2018" [3]

Серед основних проблем освіти, згідно з проведеними дослідженнями та соціологічним опитуванням, за даними Державної служби статистики України [4], Державної служби зайнятості [5], досліджень сфери освіти в Україні [6], слід назвати корупцію, низьку кваліфікацію викладачів, низьку якість освіти порівняно з міжнародним рівнем, низький рівень знань студентів, незацікавленість у навчанні, застарілі підручники, нестачу коштів на матеріально-технічне та інформаційне забезпечення (комп'ютери, проєктори). Населення України не зацікавлене в розвитку інтелектуального капіталу в межах своєї країни, бо це не гарантує йому фінансової стабільності та високих доходів, престижу професії, як в інших країнах. Науковці вбачають ефективність науки за кордоном, а не в Україні, оскільки, маючи мінімальне фінансування, вони не можуть достатньо розвивати інноваційний потенціал та продукувати нові знання. Зростає кількість працівників культури та державних службовців, які потребують додаткового фінансування, зменшується кількість науково-педагогічних працівників та кількість університетів, що не сприяє розвитку інтелектуального потенціалу нації.

Спостерігаємо дефіцит кваліфікованих працівників робітничих професій та надлишок робочої сили з вищою освітою (юридична, міжнародна діяльність); керівники (40%) не задоволені якістю освітніх послуг та знаннями своїх працівників. За дослідженнями Державної служби статистики України 50% українців, які здобули вищу освіту, є безробітними (30% з профтехнічною освітою), 40% студентів стверджують, що зміст освіти не відповідає сучасним потребам ринку праці, 70% українців вважають якість освіти середньою, низькою або дуже низькою [4-7].

Закордонний досвід світових лідерів допоможе сформувати ефективний механізм та стратегію інноваційно-інтелектуального розвитку. За рейтингом національних систем вищої освіти США посідає перше місце. Вважається, що освіта у США є однією з найдорожчих та найякісніших, але вартість освіти в Україні вище у 1,5 рази, ніж у США, та в 4-5 разів перевищує вартість освіти у скандинавських країнах. При цьому за показниками системи освіти вона посідає 38 місце [8; 9].

Українці мають низький рівень доходів, тому не всі можуть оплатити навчання у закладі вищої освіти. Питання соціальної нерівності виходить на перший план (табл. 3).

Як бачимо, доступ до інформаційних технологій (мобільні телефони, інтернет-ресурси) є одним з чинників покращення людського розвитку. Чим вище показники кількості освічених людей, тим вище показник рівня життя населення. Україна належить до країн з високим рівнем людського розвитку, але має високу смертність та рівень бідності, спостерігається велика нерівність серед суспільних верст населення, тому під час здійснення аналізу потрібно враховувати рівень доходів (табл. 4).

На основі вищенаведених даних визначимо фактори впливу на формування інтелектуального капіталу в країні. Отже, ними є рівень доходів, якість охорони здоров'я, кількісні показники та якість навчання ЗВО, капітальні вкладення у ЗВО, темпи приросту студентів, рівень інтелектуальної міграції, людський потенціал.

Формування та розвиток інтелектуального капіталу є запорукою успіху для України. Реформування системи освітніх та наукових закладів, ефективність фінансування, розвиток креативності та адаптації до світового ринку,

Таблиця 3

Нерівність між країнами та можливостями отримання освіти

Показник	Група країн за рівнем людського розвитку (%)			
	низький	середній	високий	дуже високий
Населення з освітою базового рівня	42,3	66,5	84,9	93,5
Населення з вищою освітою	3,2	13,7	18,5	28,6
Доступ до технологій на 100 жителів	67	90,6	116,7	131,6

Джерело: складено автором за даними ООН [10]

Таблиця 4

Вплив рівня життя населення на людський розвиток (прогноз на 2020 р.)

Показник	Діти, які народилися в країнах з низьким рівнем доходу	Діти, які народилися в країнах з дуже високим рівнем доходу
Навчаються в закладах вищої освіти	3%	55%
Не навчаються в закладах вищої освіти	80%	44%
Померли до досягнення 20-річного віку	17%	1%

Джерело: складено автором за даними ООН [10]

зарубіжний досвід навчання та спільних наукових проєктів має сприяти формуванню та ефективному використанню інтелектуального капіталу українців. Головними завданнями державних органів управління є забезпечення макроекономічної стабільності та високих рівнів доходів українців, надання статусу «престижності» науковій еліті (вчителям, викладачам, науковцям), забезпечення соціальної рівності та свободу вибору, якісного навчання для всіх верств населення, працевлаштування після закінчення навчання. Досягнення успіху учнів та студентів – це комплексний результат впливу сім'ї, держави та наукової спільноти, що сприяє формуванню інтелектуального розвитку нації. Повинна бути гармонізація якісних та кількісних показників системи освіти. Університет має стати простором зростання для учнів, інструментом розкриття їх талантів та формування інтелектуальних ресурсів країни. Це є можливим за рахунок гармонійної співпраці вчителів та студентів, встановлення довіри, орієнтації не на загальні показники рейтингів навчання студентів, а на розвиток індивідуальних навичок кожного учня, зміни державного механізму управління освітньою системою, послаблення контролю та орієнтації на Захід (США, Німеччина, Західна Європа), вдосконалення системи викладання. Українська молодь часто в пошуках якісного навчання та роботи мігрує за кордон (Польща, США). Основними причинами міграції до Польщі є пошуки стабільного життя, високих заробітків, якісне медичне обслуговування та отримання престижної освіти. Польщу вважають лідером Східної Європи за темпами та якістю реформ, економічним розвитком та міграцією. Основними особливостями польських університетів є доступність освіти (навчання дешевше, ніж в Україні), можливість вступу на основі шкільного атестату, диплом міжнародного зразка, працевлаштування після закінчення навчання. Система освіти орієнтована на індивідуальне навчання за допомогою дидактичних методів, орієнтацію на студента, розвиток його творчих можливостей, відхід від надмірного навантаження.

Сполучені Штати Америки називають раєм для емігрантів. Молодь може жити в кредит до 25–30 років, адже надається пільгове кредитування на навчання та житло. Для українців існують державні гранти на навчання та проведення наукових досліджень. США – це демократична країна, де високо цінують рівність та свободу вибору. У США сповідується принцип: чим більше в країні багатих людей, тим багатше є сама країна. Еволюція розвитку системи освіти тісно пов'язана з релігією, тому тут цінуються духовні якості (Гарвардський коледж засновано у 1636 р. задля підготовки священнослужителів) [11, с. 8–10].

Варто дослідити розвиток соціального прогресу у США. За даними індексу соціального прогресу з 2014 р. США постійно демонструє низьку ефективність ВВП на душу населення. Ця тенденція продовжується сьогодні. У рейтингу соціального прогресу за 2019 р. США (26 місце) відстає від Словенії та Естонії. Польща випереджає Америку за показниками доступу до базових знань. Найбільш суттєве погіршення соціального прогресу спостерігається в галузі інклюзивності (–8,62), особистої безпеки (–6,54) та особистих прав (–4,44), зниження рівня здоров'я та оздоровлення (–1,00) [12].

З моменту свого зародження (1680–1800 рр.) Америка надавала велике значення людському розуму й прагнула його розвивати, саме завдяки комерціалізації знання вона досягла світового лідерства. Сполучені Штати Америки перші десять років були відокремлені від Європи, але досягли високого індексу людського розвитку [13, с. 12].

Одними з головних ознак закладів вищої освіти США є їх автономія, тісні зв'язки з крупними корпораціями, невеликими фірмами, частина яких заснована вищими навчальними закладами. Ця співпраця стала поштовхом для народження у 70-ті рр. XX століття ще одного феномена освіти США, а саме корпоративного університету. Першим відомим корпоративним університетом є Gamburger University, створений компанією «McDonalds». Його діяльність розпочалась 24 лютого 1961 р. з 15 студентів в підвалі одного з ресторанів компанії в Елк Ґрове Вілладж, штат Іллінойс (Elk Grove Village, Illinois) (за матеріалами офіційного сайту «McDonalds corporation», 2017 р.). Поступово корпоративні університети почали створюватись у таких відомих компаніях, як «Disney University», «Coca-Cola», «Motorola», «General Electric». Основною адміністративною одиницею в освіті США є Місцевий шкільний округ. На рівні штату визначають термін і зміст навчання, умови зарахування на навчання, джерела та обсяги фінансування, вимоги до кваліфікації педагогічних працівників, оплати їхньої праці [14].

Досвід розвитку США є цікавим та важливим. Ця країна є лідером серед нобелівських лауреатів, американці ототожнюють поняття освіти та науковості з успіхом та процвітанням. Країна досягла високого рівня соціально-економічного розвитку завдяки формуванню та розвитку інтелектуального капіталу. Американська наука тісно пов'язана з проблемами людей, будує власну політику управління та систему освіти, яка не схожа на жодну з відомих, що є її головною особливістю, яка відрізняє її від інших. За вищенаведеними даними порівняємо систему освіти в Україні, Західній Європі та США у табл. 5.

Однією з основних проблем українців є відсутність соціальної єдності, довіри між державними органами влади та громадянами країни, як це демонструють США та Фінляндія. Формування інтелектуального потенціалу нації залежить від духовної єдності українців, соціального капіталу. Бажання вчитися, розвиватися та створювати щось нове – це ті речі, до яких українці не мають мотивації. Дуже великою є нерівність між соціальними прошарками населення. Високі податки, постійний державний контроль заважають формуванню нових проєктів та капіталізації знань. Повна або часткова автономність університетів краще сприятиме формуванню наукових ресурсів. Згідно з дослідженнями у національної економіки відсутня адаптації української науки до інноваційного розвитку. Варто більше уваги приділити формуванню та розвитку інтелектуального капіталу в України, що може стати важливим кроком для усунення соціально-економічних криз або їх наслідків у подальшому.

Отже, факторами, що гальмують інноваційно-інтелектуальний розвиток України, є:

− зниження мотивації до творчої активності та інтелектуального розвитку;
− відсутність довіри до державних органів влади;
− посилена освітня міграція інтелектуальної еліти;
− відсутність соціалізації дітей та молоді;
− брак державних коштів для розвитку освіти та науки;
− високий рівень бюрократії та корупції в Україні.

Аналізуючи дослідження Стратегії національного агентства із забезпечення якості вищої освіти [16], вбачаємо такі стратегічні плани для інноваційно-інтелектуального розвитку України:

1) запровадження атестації науково-педагогічних кадрів відповідно до європейських стандартів;

2) впровадження ефективної політики академічної доброчесності;

3) активне залучення стейкхолдерів до освітнього процесу;

4) надання Агентством з якості освіти максимально відкритої інформації учасникам освітнього процесу;

Таблиця 5

Порівняльна характеристика світових моделей системи освіти

Модель системи освіти	Стандарти управління	Ключові професійні навички майбутнього	Оцінювання результатів
Загальна західна	Жорсткі державні стандарти	– Генерування ідей; – прийняття рішень; – оригінальність; – системна оцінка; – стратегії навчання; – активне навчання; – комплексне вирішення проблем; – критичне мислення; – системний аналіз; – дедуктивне мислення.	Оцінка за допомогою інспектування
Американська	Абсолютна автономія	– Стратегія навчання; – психологія; – менторство; – соціальне сприйняття; – координація; – активне навчання; – оригінальність; – генерація ідей.	Складання звітів про досягнутий прогрес
Українська (НУШ), 2020 р.	Відповідність державним стандартам, жорстокий контроль	– Спілкування державною (рідною мовою); – спілкування іноземними мовами; – базові навички фундаментальних дисциплін; – навчання протягом життя; – цифрові знання; – підприємливість; – інноваційність; – соціальні та громадянські компетентності; – загальнокультурна грамотність; – екологічна грамотність і здорове життя.	Оцінка через тестовий контроль

Джерело: складено автором на основі досліджень Інституту майбутнього України [9] та даних Nesta "The future of skills employment in 2030" [15]

5) запровадження нових якісних критерій до вищої освіти задля отримання високих позицій у світових рейтингах;

6) заохочення закладів вищої освіти до міжнародної співпраці;

7) надання фінансової автономії університетам;

8) формування власної якісної системи освіти з використанням світового досвіду.

Висновки. За результатами читацької, математичної та природничо-наукової грамотності, рейтингом кращих університетів світу, рейтингом ефективності національних систем освіти, рейтингом країн за рівнем освіти Україна займає останні позиції, що вказує на неефективність освітніх систем, які формують інноваційно-інтелектуальну складову частину суспільства. Проте ми маємо достатньо наукового потенціалу для виховання майбутніх лідерів та науковців, здатних до творчого мислення та впровадження нових шляхів розвитку національної економіки, досягнення нею конкурентоспроможності у світі. Для цього реформування освіти має бути спрямоване на інноваційні світові тенденції, зокрема орієнтацію учнів та студентів на виховання таких особистісних якостей, як людяність, зацікавленість у навчанні, академічна доброчесність, здатність до критичного мислення та оцінювання дійсності, вирішення глобальних проблем людства.

Перспективами досліджень у подальшому є аналіз та вдосконалення інструментів і механізмів впливу на формування й розвиток інтелектуального капіталу в Україні.

Список використаних джерел:

1. Андрусів А., Амелін В. Візія України – 2030. *Український Інститут Майбутнього*. Київ : Саміт-Книга, Київ, 2019. 136 с.
2. Рейтинг лучших университетов мира по версии Times Higher Education: THE World University Rankings 2019–2020. URL: https://gtmarket.ru/ratings/the-world-university-rankings/info (дата звернення: 06.03.2020).
3. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 прогреса URL: http://pisa.testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf (дата звернення: 06.03.2020).
4. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 06.03.2020).
5. Державна служба зайнятості України. URL: https://www.dcz.gov.ua (дата звернення: 06.03.2020).
6. Дослідження сфери освіти в Україні. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf (дата звернення: 06.03.2020).
7. Концепція державної політики щодо досягнення цілі 1.4. «Випускники закладів вищої освіти є конкурентоспроможними фахівцями на ринку праці» // Програми діяльності Кабінету Міністрів України. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2020/01/10/koncep-do-chily-PDU-1_4_1.pdf (дата звернення: 06.03.2020).
8. Рейтинг национальных систем высшего образования "U21 Ranking of National Higher Education Systems". URL: https://gtmarket.ru/ratings/u21-ranking-of-national-higher-education-systems/info (дата звернення: 06.03.2020).
9. Україна 2030. *Український Інститут Майбутнього*. 2019. URL: https://www.slideshare.net/UIFuture/2030-148758034 (дата звернення: 06.03.2020).
10. Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік. Надруковано для програми розвитку Організації Об'єднаних Націй. 2019. URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/human-development-report-2019.html (дата звернення: 06.03.2020).

11. Романовська О., Романовська Ю., Романовський О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки XX–XXI століття. Книга 1. Гуманітарна та підприємницька підготовка американців. Вінниця : Нова книга, 2009. 264 с.
12. Рейтинг стран мира по уровню социального прогресса URL: https://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info (дата звернення: 06.03.2020).
13. Романовська О., Романовська Ю., Романовський О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки XX–XXI століття. Книга 2. Особливості вищої освіти США кінця XX – початку XXI століття. Вінниця : Нова книга, 2010. 264 с.
14. Братко М. Система освіти США: структура, традиції, управління, особливості вищої освіти. *Освітологічний дискурс*. 2017. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/osdys _2017_3-4_22%20(7).pdf (дата звернення: 06.03.2020).
15. Bakhshi H., Downing J.M., Osborne M.A., Schneider P. The future of skills employment in 2030. URL: https://futureskills.pearson.com/research/assets/pdfs/technical-report.pdf (дата звернення: 06.03.2020).
16. Стратегія національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до 2022 р. URL: https://naqa.gov.ua/%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%8F-%D1%82%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 06.03.2020).

References:

1. Andrusiv V. Viziia Ukrainy 2030 (2019) [Vision of Ukraine]; *Ukrainskyi Instytut Maibutnoho.* K. : Samit-Knyha, Kyiv, 136 p. (in Ukrainian)
2. Reiting luchshikh universitetov mira po versii [Rating of the best universities in the world according] to Times Higher Education: The World University Rankings 2019–2020. Available at: https://gtmarket.ru/ratings/the-world-university-rankings/info (accessed 06.03.2020).
3. Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2018 prohresa [National Report on the Results of the International PISA-2018 Progress Study] Available at: http://pisa.testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf (accessed 06.03.2020).
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [the State Statistics Service] Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed 06.03.2020).
5. Derzhavna sluzhba zainiatosti Ukrainy [the State Employment Service] Available at https://www.dcz.gov.ua (accessed 06.03.2020).
6. Doslidzhennia sfery osvity v Ukraini [Research on education in Ukraine] Available at: http://documents.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf (accessed 06.03.2020).
7. Kontseptsiia derzhavnoi polityky shchodo dosiahnenni atsili 1.4. "Vypusknyky zakladiv vyshchoi osvity yek konkurentospromozhnymy fakhivtsiamy na rynku pratsi" Prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy [The concept of public policy towards the goal 1.4. "Graduates of Higher Education Institutions Are Competitive Specialists in the Labor Market" of the Program of Activity of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Available at: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2020/01/10/koncep-do-chily-PDU-1_4_1.pdf (accessed 06.03.2020).
8. Reiting natcionalnykh sistem vysshego obrazovaniia. *U21 Ranking of National Higher Education Systems*. Available at: https://gtmarket.ru/ratings/u21-ranking-of-national-higher-education-systems/info (accessed 06.03.2020).
9. Ukraina 2030. *Ukrainskyi Instytut Maibutnoho* [Ukraine 2030]. *Ukrainian Institute of the Future.* 2019. Available at: https://www.slideshare.net/UIFuture/2030-148758034 (accessed 06.03.2020).
10. Dopovid pro stan liudskoho rozvytku za 2019 r. [Human Development Report for 2019]. *Nadrukovano dlia prohramy rozvytku Orhanizatsii Ob'yednanykh Natsii*. 2019. Available at: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/human-development-report-2019.html (accessed 06.03.2020).
11. Romanovska O., Romanovska Yu., Romanovskyi O. Dosvid vyshchoi osvity Spoluchenykh Shtativ Ameryky XX–XXI stolittia knyha 1.Humanitarna ta pidpryiemnytska pidhotovka amerykantsiv [United States Higher Education Experience of the XX–XXI Centuries Book 1. Children's Humanitarian and Entrepreneurial Training]. *Vinnytsia : Nova knyha*, 2009. 264 p. (in Ukrainian)
12. Ranking of countries of the world by the level of social progress [Rating of countries in terms of social progress] Available at: https://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info (accessed 06.03.2020).
13. Romanovska O. Dosvid vyshchoi osvity Spoluchenykh Shtativ Ameryky XX – XXI stolittia knyha 2.Osoblyvosti vyshchoi osvity SShA kintsia XX – pochatku XXI stolittia. Vinnytsia [United States Higher Education Experience of the XX–XXI Century. Book 2. Features of US higher education at the end of XX – beginning of XXI century] : Nova knyha, 2010. 264 p. (in Ukrainian)
14. Bratko M. Systema osvity SShA: struktura, tradytsii, upravlinnia, osoblyvosti vyshchoi osvity. Osvitolohichnyi dyskurs. 2017. Available at: file:///C:/Users/Admin/Downloads/osdys_2017_3-4_22%20(7).pdf (accessed 06.03.2020).
15. The future of skills employment in 2030. H. Bakhshi, J.M. Downing, M.A. Osborne, Philippe Schneider. Available at: https://futureskills.pearson.com/research/assets/pdfs/technical-report.pdf (accessed 06.03.2020).
16. Stratehiia natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity do 2022 r. [Strategy of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education by 2022] Available at: https://naqa.gov.ua/%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%8F-%D1%82%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80% D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1% 81%D1%82%D0%B2%D0%B0 (accessed 06.03.2020).

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА ИННОВАЦИОННО-ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ

Аннотация. В статье охарактеризованы системы развития образования в Украине и за рубежом. Предоставлена авторская характеристика украинской, американской и западной моделей образования. Определены основные проблемы, которые негативно влияют на обеспечение качества образования, а также выделены факторы, которые тормозят инновационно-интеллектуальное развитие Украины. Проанализированы качество получения среднего образования в Украине и особенности влияния системы образования на инновационно-интеллектуальное развитие Украины. Осуществлен мониторинг позиций Украины в мировых глобальных и образовательных рейтингах, которые определяют формирование интеллектуального капитала в странах. Исследованы неравенство между странами и возможностями получения образования, влияние уровня жизни населения на человеческое развитие. Обоснованы стратегические приоритеты инновационно-интеллектуального развития страны.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, человеческий развитие, прогресс, образование, наука.

PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF EDUCATION ON THE INNOVATION-INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF UKRAINE

Summary. Scientific and technological changes, increasing the role of information resources have contributed to the intellectualization of the economy. Global trends in competitiveness of countries are aimed at the formation and development of intellectual capital and innovation. The education system is one of the main indicators of the development of intellectual resources, human capital. The formation and development of the innovation-intellectual model of the national economy for Ukraine is a priority. The peculiarities of the influence of education on innovative and intellectual development of Ukraine are a topical research today. The article describes education development systems in Ukraine and abroad. The quality of secondary education has been investigated; international indicators of reading, mathematical and science literacy among students have been analyzed. The position of Ukraine in the global and educational ratings that determine the formation of intellectual capital in the countries is monitored. The main problems that negatively affect the quality of education are identified and the factors that hinder the innovative and intellectual development of Ukraine are separated. Author's comparative characteristics of Ukrainian, American and Western models of education are given. The main reasons for migration of Ukrainians and the peculiarities of studying in higher education institutions abroad are analyzed. The socio-economic development of the world leader with the help of intellectual capital is investigated. The main tasks of state authorities and factors of growth of innovative and intellectual development of the country are determined. The main problems that hinder the formation and development of intellectual capital in Ukraine are described. Inequalities between countries and educational opportunities, the impact of living standards on human development have been investigated. Strategic priorities of innovative and intellectual development of the country have been determined. The key professional skills of the future leader will contribute to the formation of intellectual capital in the country.

Key words: intellectual capital, human development, progress, education, science.

УДК 658.001.76(043.3/.5)
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-23

М'ячин В. Г.
доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної та прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету
Зибайло С. М.
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
доцент кафедри інноваційної інженерії
Українського державного хіміко-технологічного університету
Тиха Л. С.
кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри енергетики
Українського державного хіміко-технологічного університету

Myachin Valentin
Doctor of Economics, Associate Professor,
Department of Entrepreneurship, Organization
of Production, Theoretical and Applied Economics
Ukrainian State Chemical Technology University
Zybaylo Sergiy
PhD in Technics, Senior Researcher, Associate Professor,
Department of Innovative Engineering
Ukrainian State Chemical Technology University
Tyha Ludmila
PhD in Chemical, Associate Professor,
Department of Power Engineering
Ukrainian State Chemical Technology University

ОГЛЯД СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ВІТЧИЗНЯНИХ ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті реалізовано концептуальний нейромережевий підхід до класифікації та вибору моделей щодо оцінювання фінансового стану інноваційно активних підприємств та ймовірності настання їх банкрутства, який враховує точність класифікації для підприємств-банкрутів, фінансово стійких підприємств, загальну точність ідентифікації підприємств та інші показники. Аналіз моделей та підходів до оцінювання фінансового стану та ризику настання банкрутства інноваційно активних підприємств свідчить про те, що дискримінанті моделі для оцінювання ризику настання банкрутства підприємств, які виникли понад 50 років тому, удосконалення яких відбувається нині різними дослідниками, не можуть релевантно характеризувати фінансовий стан, тому що їм властиві суттєві недоліки. Методи оцінювання фінансового стану та ймовірності настання банкрутства, в основі яких лежать нечітко-логічний аналіз та штучні нейронні мережі, отримали за останні 10–15 років бурхливий розвиток за кордоном завдяки насамперед їх високій точності. Однак в Україні використання цих моделей поки що не набуло широкого практичного значення з причини насамперед невеликої обізнаності фахівців щодо сучасного економіко-математичного інструментарію.

Ключові слова: методи визначення фінансового стану підприємства, кластеризація, нейронні мережі, карта Кохонена, що самоорганізується, факторний аналіз даних, імовірність настання банкрутства.

Вступ та постановка проблеми. Слід зазначити, що в Україні сьогодні значна частина систем моніторингу господарської діяльності підприємств базується виключно на коефіцієнтному аналізі. Ця система показників є загальноприйнятою й містить коефіцієнти відновлення та втрати платоспроможності. Водночас, як показує практика, розглянутий підхід орієнтований перш за все не на інтелектуальний розвиток, а на виявлення банкрутства, отже, не дає змоги керівництву підприємства своєчасно вжити заходів з виходу з кризового стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання оцінювання фінансового стану та діагностики банкрутства підприємств приділяла увагу значна кількість провідних вітчизняних та закордонних економістів, зокрема Е. Альтман для США [1], Р. Таффлер і Г. Тішоу для Великої Британії [2], К. Беєрман для Німеччини [3], Г. Давидова та А. Бєліков для Росії [4], О. Терещенко [5] та О. Черняк [6] для України.

Метою статті є класифікація та обґрунтування вибору моделей щодо оцінювання фінансового стану інноваційно активних промислових підприємств та ймовірності настання їх банкрутства.

Результати дослідження. Перші зафіксовані в науковій літературі моделі прогнозування банкрутства з'явились у 1932 році. Основні етапи еволюції моделей представлені в табл. 1. Першими з них були статистичні та економіко-фінансові моделі. Перша дискримінантна модель прогнозування банкрутства (модель *Z*-рахунку Е. Альтмана) з'явилась у 1968 році, а її скориговані версії широко використовуються досі.

Таблиця 1

Моделі прогнозування банкрутства та їх автори

Вид моделі	Автори	Рік появи моделі
Одномірні (“univariate”) моделі	Фіцпатрік (Fitzpatrick)	1932
	Мервін (Merwin)	1942
	Вальтер (Walter)	1957
	Бівер (Beaver)	1966
Множинний дискримінантний аналіз (МДА)	Альтман (Altman)	1968
	Едмайстер (Edmister)	1972
	Декін (Deakin)	1972
	Блум (Blum)	1974
	Мойєр (Moyer)	1977
	Альтман, Гальдерман, Нарайянан (Altman, Halderman, Naarayanan)	1977
	Альтман (Altman)	1983
	Бут (Booth)	1983
	Роуз, Жиро (Rose, Giroux)	1984
	Кейсі, Бартчак (Casey, Bartczak)	1985
	Лоуренс, Бір (Lawrence, Bear)	1986
	Альтман (Altman)	1993
	Постон, Харман, Грамліх (Poston, Harmon, Gramlich)	1994
	Грайс, Інгрем (Grice, Ingram)	2001

Рейтингові системи можна умовно розділити на такі дві категорії: ті, які містять дослідження на місцях, тобто вивчення організації «зсередини», й дистанційні.

Одним з найбільш відомих рейтингових методів оцінювання ризику банкрутства є «правило 5С», яке широко застосовується закордонними й вітчизняними банками для аналізу кредитоспроможності підприємств і включає такі критерії: «character» (характер позичальника); «capacity» (фінансові можливості); «capital» (капітал); «collateral» (забезпечення); «conditions» (загальні економічні умови).

Множинний дискримінантний аналіз є множинною лінійною регресією. Існують декілька причин широкого використання методу множинного дискримінантного аналізу (МДА) для оцінювання ймовірності банкрутства. По-перше, МДА дає змогу досліджувати розбіжності між компаніями-банкрутами та компаніями, які не є банкрутами, на основі фінансових показників із зазначенням коефіцієнтів, які найбільше сприяють розподілу груп. Методика МДА послідовно ідентифікує лінійну комбінацію атрибутів, відома як канонічні дискримінантні рівняння, що максимально сприяють груповому поділу підприємств.

По-друге, використання МДА вирішує питання класифікації компаній, дані за якими раніше не використовувались для побудови Z-рахунку Альтмана.

За першою моделлю (*Original Model*) множинного дискримінантного аналізу Альтмана (1968 рік) Z-рахунок визначається таким чином:

$$Z = 1{,}21X1 + 1{,}41X2 + 3{,}3X3 + 0{,}6X4 + 0{,}999X5. \quad (1)$$

У 1997 році з’явилась модифікована модель Альтмана, яка отримала назву *ZETA*:

$$Z = 0{,}717X1 + 0{,}84X2 + 3{,}107X3 + 0{,}42\ X4 + 0{,}998X5. \quad (2)$$

Протягом наступних років параметри та коефіцієнти моделі Z-рахунку Альтмана зазнали коригування в умовах мінливих ринкових умов. Наступна версія Z-рахунку (*Z3 Model*) була представлена Альтманом та Готчкісом (*Altman, Hotchkiss*) у 2006 році як для виробничих, так і для невиробничих підприємств розвинених країн:

$$Z = 6{,}56X1 + 3{,}26X2 + 6{,}72X2 + 1{,}05\ X3. \quad (3)$$

Проте застосування означеної моделі обмежується можливістю ринкового оцінювання власного капіталу. Таке оцінювання може бути здійснене для великих корпорацій, акції яких є на фондових біржах. З огляду на недостатню розвиненість фондового ринку в Україні для більшості українських підприємств визначення індексу Е. Альтмана є не зовсім коректним.

Крім того, особливості української економіки, зокрема переоцінка основних фондів, неможливість встановити реальну ринкову ціну окремих видів основних фондів, не дають змогу повністю використовувати модель Е. Альтмана.

Для виявлення переваг та недоліків кожної моделі діагностики фінансового стану та настання банкрутства нами запропоновано виконати кластерний аналіз найбільш відомих моделей [1-6]. Їхню характеристику наведено в табл. 2.

На сучасних промислових підприємствах існують інформаційні системи підтримки прийняття управлінських рішень в інноваційній сфері. До них можна віднести такі системи, як *MES*, *ERP*, *CRM*, *SRM*, які відображають фінансово-господарську та виробничу діяльність підприємства (*On-Line Transaction Processing*, *OLTP*). Під час побудови сховища даних стають доступними більш складні інструменти аналізу даних, зокрема *OLAP* (*On-Line Analytical Processing*), тобто оперативно-аналітичний аналіз даних. Наступним етапом у розвитку інструментів аналізу є засоби інтелектуального аналізу даних, а саме це методи *Data Mining* («видобуток даних») [7; 8].

Як програмне середовище для проведення досліджень використано аналітичну платформу «Deductor Academic»

Таблиця 2

Порівняльна характеристика основних моделей визначення ймовірності настання банкрутства інноваційно активних підприємств

Модель діагностики банкрутства	Точність класифікації серед ідентифікованих підприємств, %			Відсоток підприємств, фінансовий стан яких не було ідентифіковано	Загальна точність класифікації для повної множини аналізованих підприємств, %
	підприємств-банкрутів	фінансово стійких підприємств	загальна		
1. Модель Альтмана (США)	54,1	54,5	54,3	11,7	47,9
2. Модель Альтмана (розроблено для компаній, чиї акції не котируються на ринку)	56,8	51,5	54,3	7,1	50,4
3. Модель Давидової-Бєлікова (Росія)	90,9	21,6	54,3	2,9	52,7
4. Модель Терещенка (Україна)	15,4	100	67,6	51,4	32,9
5. Дискримінантна модель	89,2	71,2	80,1	0,0	80,1
6. Нечітка модель на базі незалежних змінних	87,9	94,7	91,2	0,0	91,2
7. Нечітка модель на базі найбільш інформативних змінних	100	85,7	92,7	0,0	92,7

версії 5.0 компанії «BaseGroup_Labs». Параметри навчання карти Кохонена представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Параметри навчання карти Кохонена

Параметр	Значення параметра
Розмір карти Кохонена	16×12
Форма осередків	Стільники
Кількість епох (циклів) за наближеного налаштування	500
Кількість епох (циклів) за тонкого налаштування	500
Швидкість навчання за наближеного налаштування	0,3
Швидкість навчання за тонкого налаштування	0,006
Ініціалізація ваг	Нормально розподілені випадкові величини
Час навчання	5 хвилин
Помилка поділу даних	0,12
Топографічна помилка	0,21

Сучасна аналітична платформа «Deductor» дає змогу характеризувати цей продукт як такий, що не поступається іншим аналітичним платформам за своєю функціональністю та швидкодією. З огляду на те, що версія програми «Deductor Studio Academic» взагалі є безкоштовною за збереження майже всієї повноти функціональних можливостей, можна вважати аналітичну платформу «Deductor» сьогодні найбільш доступним інструментом інтелектуального аналізу даних під час здійснення аналізу різних аспектів інноваційної діяльності [9; 10].

Розглянемо результати кластеризації відомих моделей визначення фінансового стану та ймовірності настання банкрутства. Кластеризація відбувалася за допомогою нейронної мережі, а саме карт Кохонена. Результати моделювання наведено на рис. 1. Для аналізу результатів кластероутворення використано не тільки карти вхідних векторів, але й матрицю відстаней, матрицю помилок квантування та матрицю густини потрапляння.

Характеристику кластерів за результатами роботи нейронної мережі, тобто кількість підприємств у кластері, показники рівня значущості, довірчого інтервалу, середні значення для кожного кластеру та інші показники розподілу, наведено на рис. 2.

За результатами всі відомі моделі визначення ймовірності настання банкрутства були розподілені на два кластери. Це кластери «0» та «1». За кількістю розподілених моделей обсяги кластерів наближені один до одного. До кластеру «0» увійшли 3 моделі, до найбільшого кластеру «1» увійшли 4 моделі.

До кластеру «0» за результатами кластеризації моделей увійшли моделі з умовними номерами 5 (дискримінантна модель), 6 (нечітка модель на базі незалежних змінних) та 7 (нечітка модель на базі найбільш інформативних змінних).

Означений кластер «0», що є найменшим за кількістю моделей, характеризується загальною точністю класифікації (ЗТК), значно вищою за середню (88,0% проти 63,986%), загальною точністю (ЗАГ), значно нижчою за середню (57,625% проти 70,643%), точністю класифікації серед ідентифікованих підприємств-банкрутів, дещо нижчою за середню (54,3% проти 70,614%), а також точністю класифікації серед ідентифікованих фінансово стійких підприємств, помітно вищою за середню (56,9% проти 68,467%).

Для цих трьох моделей немає підприємств, стан яких не був визначений.

Щодо іншого кластеру, а саме кластеру «1», то до нього увійшли такі моделі, як модель Альтмана, модель Альтмана, розроблена для компаній, чиї акції не котируються на ринку, модель Давидової-Бєлікова та модель Терещенка. Ці моделі характеризуються відносно спрощеною методикою розрахунку, але невисокою точністю.

Означений кластер «1», що є найбільшим за кількістю моделей, характеризується загальною точністю класифікації (ЗТК), значно нижчою за середню (45,98% проти 63,99%), загальною точністю (ЗАГ), значно вищою за середню (88,00% проти 70,64%), точністю класифікації серед ідентифікованих підприємств-банкрутів, дещо вищою за середню (92,37% проти 70,61%), а також точністю класифікації серед ідентифікованих фінансово стійких підприємств, помітно вищою за середню (83,87% проти 68,47%).

Ці моделі не можуть ідентифікувати частину досліджуваних підприємств, на відміну від трьох моделей, що входять до кластеру «0».

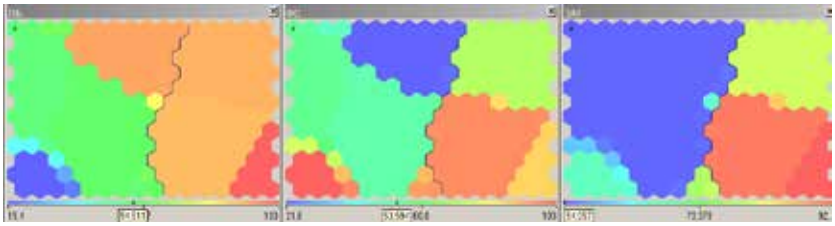

а); б); в)

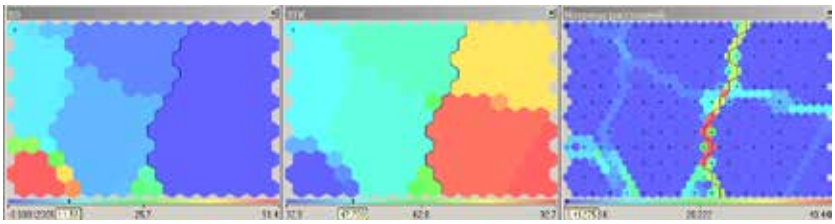

г); д); е)

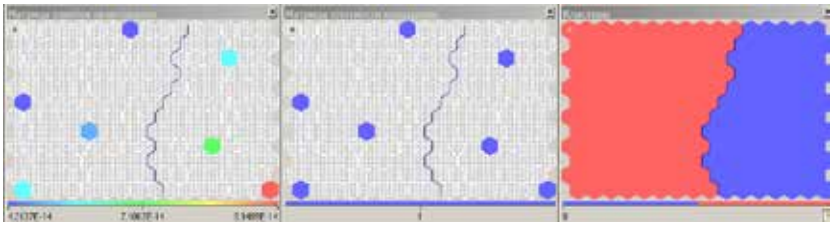

є); ж); з)

Рис. 1. Карта Кохонена:
точність класифікації підприємств-банкрутів (ПБ) (а); фінансово стійких підприємств (ФС) (б); загальна точність (ЗАГ) (в); відсоток підприємств, фінансовий стан яких не було ідентифіковано (ІП) (г); загальна точність класифікації (ЗТК) (д); матриця відстаней (е); матриця помилок квантування (є); матриця густини потрапляння (ж); кластери вхідних значень (з)

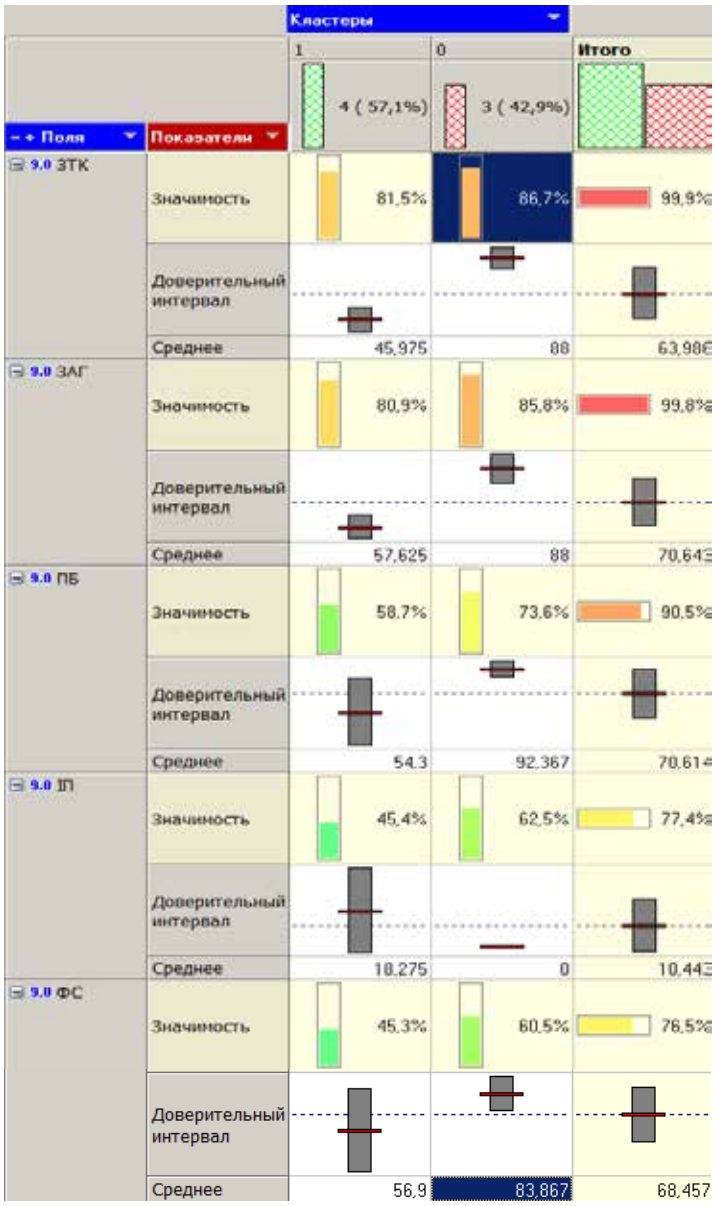

Рис. 2. Характеристика кластерів, до яких потрапили основні моделі визначення фінансового стану та ймовірності настання банкрутства

Висновки. Таким чином, усі наявні методи визначення фінансового стану та ймовірності настання банкрутства інноваційно активних підприємств можна поділити на дві основні групи. До першої можна віднести загальновідомі дискримінантні моделі, які мають відносно спрощену методику розрахунку, але невисоку точність. До другої групи можна віднести методи, які мають досить високу точність, але потребують розвиненого математичного апарату. Останні методи набувають популярності та все більшого поширення.

Список використаних джерел:

1. Altman E.I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *The Journal of Finance*. 1968. № 4. P. 589–609.
2. Toffler R., Tishaw H. Going, going, gone – four factors which predict. *Accountancy*. 1977. № 3. P. 50–54.
3. Beermann K. Prognosemöglichkeiten von Kapitalverlusten mit Hilfe von Jahresabschlüssen. *Schriftenreihe des Instituts für Revisionswesen der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster*. 1976. Düsseldorf. Band 11. S. 118–121.
4. Давыдова Г., Беликов А. Методика количественной оценки риска банкротства предприятий. *Управление риском*. 1999. № 3. С. 13–20.
5. Терещенко О. Антикризове фінансове управління на підприємстві. Київ : КНЕУ, 2004. 268 с.
6. Черняк О. Виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та можливого його банкрутства. *Статистика України*. 2003. № 4. С. 87–94.
7. Kohonen T. Essentials of the self-organizing map. *Neural Networks*. № 37. P. 52–65.
8. Deboeck G., Kohonen T. Visual Explorations in Finance with Self-Organizing Maps. London : Springer, 2013. 317 p.
9. Паклин Н., Орешков В. Бизнес-аналитика: от данных к знаниям : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 704 с.
10. Яковлев В. Статистические методы в Deductor Studio : учебное пособие. Москва : ОнтоПринт, 2017. 202 с.

References:

1. Altman E.I. *Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy*. The Journal of Finance. 1968. № 4. P. 589–609.
2. Toffler R., Tishaw H. *Going, going, gone – four factors which predict*. Accountancy. 1977. № 3. P. 50–54.
3. Beermann K. *Prognosemöglichkeiten von Kapitalverlusten mit Hilfe von Jahresabschlüssen.* Schriftenreihe des Instituts für Revisionswesen der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. 1976. Düsseldorf. Band 11. P. 118–121.
4. Davydova G., Belikov A. (1999). *Metodyka kolychestvennoi otsenky ryska bankrotstva predpryiatyi* [Method of quantitative assessment of enterprise bankruptcy risk]. *Upravlenye ryskom* [Risk management]. No. 1. P. 13–20.
5. Tereshchenko, O. (2004). *Antykryzove finansove upravlinnia na pidpryiemstvi* [Anti-crisis financial management at the enterprise]. Kyiv. KNEU, 268 p.
6. Chernyak O. (2003). *Vyiavlennia oznak neplatospromozhnosti pidpryiemstva ta mozhlyvoho yoho bankrutstva* [Identification of signs of insolvency of the enterprise and its possible bankruptcy]. *Statystyka Ukrainy* [Statistics Of Ukraine]. No. 4. P. 87–94.
7. Kohonen T. (2013). *Essentials of the self-organizing map*. Neural Networks. No. 37. P. 52–65.
8. Deboeck G., Kohonen T. (2013). *Visual Explorations in Finance with Self-Organizing Maps*. London : Springer, 2013. 317 p.
9. Paklin N., Oreshkov V. (2013). *Byznes-analytyka: ot dannyh k znanyiam : Uchebnoe posobye* [Business Analytics: from data to knowledge : a Tutorial]. SPb. Pyter [Peter]. 704 p.
10. Yakovlev V. (2017). *Statystycheskye metodы v Deductor Studio : uchebnoe posobye* [Statistical methods in Deductor Studio : tutorial]. Moscow. *OntoPrynt* [Ontoprint]. 202 p.

ОБЗОР СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИННОВАЦИОННО АКТИВНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. В статье реализован концептуальный нейросетевой подход к классификации и выбору моделей касательно оценивания финансового состояния инновационно активных предприятий и вероятности наступления их банкротства, который учитывает точность классификации для предприятий-банкротов, финансово устойчивых предприятий, общую точность идентификации предприятий и другие показатели. Анализ моделей и подходов к оцениванию финансового состояния и риска наступления банкротства инновационно активных предприятий свидетельствует о том, что дискриминантые модели для оценивания риска наступления банкротства предприятий, которые возникли более 50 лет назад, совершенствование которых происходит сейчас различными исследователями, не могут релевантно характеризовать финансовое состояние, потому что им свойственны существенные недостатки. Методы оценивания финансового состояния и вероятности наступления банкротства, в основе которых лежат нечетко-логичный анализ и искусственные нейронные сети, получили за последние 10–15 лет бурное развитие за рубежом благодаря прежде всего их высокой точности. Однако в Украине использование этих моделей пока не получило широкого практического значения по причине прежде всего небольшой осведомленности специалистов с современным экономико-математическим инструментарием.

Ключевые слова: методы определения финансового состояния предприятия, кластеризация, нейронные сети, самоорганизующаяся карта Кохонена, факторный анализ данных, вероятность наступления банкротства.

REVIEW OF MODERN METHODS FOR ASSESSING THE FINANCIAL CONDITION OF DOMESTIC INNOVATIVE AND ACTIVE INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary. The use of the discriminant model is limited by the possibility of market valuation of equity. Such an assessment can be made for large corporations whose shares are listed on stock exchanges. Given the lack of development of the stock market in Ukraine, for the vast majority of Ukrainian enterprises, the definition of the Altman index is not completely incorrect. In addition, the peculiarities of the Ukrainian economy, in particular, the revaluation of fixed assets, the inability to establish the real market price of certain types of fixed assets, do not allow the full use of the Altman model. To identify the advantages and disadvantages of each of the models for diagnosing the financial condition and the onset of bankruptcy, we proposed to perform a cluster analysis of the most well-known models. Based on the results, all known models for determining the probability of bankruptcy were divided into two clusters. These are clusters “0” and “1”. In terms of the number of distributed models, the cluster volumes are close to each other. Cluster “0” included 3 models, and the largest cluster “1” included 4 models. A conceptual neural network approach to the classification and selection of models for assessing the financial condition of innovation-active enterprises and the probability of their bankruptcy is implemented, which takes into account the accuracy of classification for bankrupt enterprises, financially stable enterprises, the general accuracy of identification of enterprises, and other indicators. Analysis of models and approaches to assessing the financial condition and risk of bankruptcy of innovative and active enterprises indicates that discriminant models for assessing the risk of bankruptcy of enterprises that arose more than 50 years ago (which are being improved in our time by various researchers) cannot adequately characterize the financial condition, because they are characterized by significant shortcomings. Methods for assessing the financial condition and probability of bankruptcy of enterprises, which are based on fuzzy logic analysis and artificial neural networks, have received rapid development abroad over the past 10–15 years, primarily due to their high accuracy. However, in Ukraine, the use of these models has not yet received wide practical significance due, first of all, to a small awareness of specialists with modern economic and mathematical tools.

Key words: methods for determining the financial state of an enterprise, clustering, neural networks, self-organizing Kohonen maps, factor analysis of data, and the probability of bankruptcy.

УДК 336.7
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-24

Просов В. М.
аспірант
Державного науково-дослідного інституту
інформатизації та моделювання економіки
Міністерства економічного розвитку та торгівлі України

Prosov Viacheslav
Postgraduate Student at the State Research Institute
Informatization and Modeling of the Economy
Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine

ПЕРЕДУМОВИ КОМПАРАТИВНОЇ ОЦІНКИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ІПОТЕКИ

Анотація. У статті досліджено передумови та принципи компаративної оцінки вітчизняного ринку іпотеки. Схематизовано ринок іпотечного кредитування за його видами та напрямами застосування. Виокремлено проблеми розвитку української промисловості, агропромислового комплексу та житлового будівництва, інтегроване вирішення яких може бути здійснено засобами іпотечного кредитування, визначено взаємні зв'язки та їх вплив один на одного. Запропоновано схему методологічного підходу до оцінювання іпотечного ринку, що передбачає оцінювання поточної ситуації на ринку іпотеки, оцінювання потенціалу та оцінювання ризиків іпотечного кредитування. Проаналізовано систему принципів оцінювання іпотечного ринку, які забезпечують розуміння передумов розвитку іпотеки та напрямів інвестування національної економіки з огляду на наявні ризики інвестування.

Ключові слова: іпотечний кредит, житлова іпотека, промислова іпотека, земельна іпотека, іпотечне кредитування.

Вступ та постановка проблеми. Рівень розвитку ринку іпотеки країни визначає потенціал її соціально-економічної ефективності, адже саме іпотека віддзеркалює ступінь задоволення можливостей юридичних суб'єктів та фізичних осіб країни у залученні необхідних фінансових ресурсів, стимулює збільшення капіталізації реального сектору, демонструє можливості вирішення питання забезпечення житлом громадян.

Іпотечне кредитування перш за все необхідне для індустріалізації країни, зміни її секторальної структури на користь розвитку високотехнологічних галузей, що має стимулювати імпортозаміщення, забезпечувати значне підвищення продуктивності промислового виробництва, створювати довгі ланцюги доданої вартості в межах національної економіки. Модернізація аграрного сектору України, що має спиратись на науку, враховувати національні інтереси та перспективи розвитку аграрної галузі, також залежить від доступу до дешевих довготривалих кредитів.

Розвиток іпотечного кредитування сьогодні є одним з актуальних завдань вирішення національної житлової проблеми, яка пов'язана, з одного боку, з певним дисбалансом у забезпеченні житлом, а з іншого боку, з неможливістю накопичення фінансових ресурсів громадянами на поліпшення житлових умов в умовах високої інфляції. Світовий досвід еволюції ринку іпотечного кредитування доводить високий рівень його розвитку на сучасному етапі. Водночас проблеми саме на ринку житлової іпотеки стали причиною світової фінансової кризи 2008 року, що посилило увагу науковців до цього ринку. Досвід багатьох країн світу свідчить про необхідність посилення ролі держави у перелічених вище напрямах розвитку іпотечного кредитування в країні, адже в компетенції державних законодавчих та виконавчих органів влади перебуває створення інституційних умов, які сприятимуть розвитку фінансово-кредитної системи національної економіки та посиленню довіри населення до цієї системи.

Існування логічного причинно-наслідкового зв'язку між рівнем розвитку іпотечного ринку, що забезпечує фінансування нагальних потреб національної економіки в розбудові житла, комерційної та промислової нерухомості, модернізації сільського господарства та підвищенням конкурентоспроможності як окремих суб'єктів господарювання, так і національної економіки загалом є очевидним. Саме такий міцний зв'язок визначає алгоритм концептуального дослідження іпотеки та виокремлює певну послідовність теоретичних та практичних завдань, перше з яких присвячено дослідженню передумов компаративної оцінки іпотечного ринку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує безліч досліджень окремих фінансових установ та науковців щодо оцінювання ринку іпотеки. Зокрема, Д. Макдональд та Д. Торнтон аналізують основи ринку іпотечного кредитування та іпотечного фінансування [13]. При цьому вони надають корисну інформацію, яка може допомогти людям приймати більш якісні особисті рішення щодо використання іпотечного фінансування. Д. Крайнер, С. Лерой та О. Манпаян запропонували модель оцінювання рівноваги, яка показує, як дохідність іпотеки та коефіцієнт повернення кредитів за іпотекою залежать від початкових коефіцієнтів позики до вартості (LTV) [11]. М. Маккорд, М. Макгреал та Д. Беррі провели емпіричний аналіз взаємозв'язку між іпотечною ліквідністю та доступністю житла протягом циклу буму на ринку житлової нерухомості [12]. Автори дійшли висновку, що існує взаємозв'язок між іпотечним фінансуванням та доступністю, що зумовлювалася дерегуляцією ринку іпотечного кредитування, що сприяло зростанню цін на нерухомість та тиску доступності під час циклу зростання ринку. Комісія фінансових інститутів аналізує та порівнює різні моделі для ризику окремої позики та моделей ймовірності кредитного портфеля [10]. Д. Чої, К. Каул, Л. Гудман досліджують процес купівлі та продажу домогосподарствами будинків, отримання, управління іпотечною заборгованістю та монетизацію житла як майна [9].

Український ринок іпотечного кредитування відстає від європейського як за обсягом, так і за термінами видачі

кредитів, що викликає необхідність розуміння та оцінювання цього відставання, визначення напрямів його вдосконалення, що допоможе сформувати стратегію розвитку іпотеки в країні.

Сучасні дослідження щодо ефективності функціонування іпотечного національного ринку переважно обмежуються розглядом динаміки обсягів іпотечних кредитів, аналізом їх структури, порівнянням кредитних ставок різних українських кредитних закладів [7; 8]. Інші науковці визначають або оцінюють окремі ризики на іпотечному ринку [1; 4; 5; 6] чи пропонують певні показники ефективності [2, с. 15–16]. Водночас оцінювання ефективності іпотечного ринку повинна мати комплексний характер, який дасть змогу сформувати загальні висновки потенційного інвестора щодо прийняття рішення про інвестування в цей ринок. При цьому комплексність оцінювання має бути доповнена прозорістю та простотою методології здійснення, що визначає напрям цього дослідження та виділяє частину невирішеної наукової проблеми.

Метою роботи є групування передумов здійснення компаративного аналізу національного ринку іпотеки, що, з одного боку, структурує проблеми об'єкта дослідження, а з іншого боку, фокусує увагу на необхідності їх інтегрованого вирішення в майбутньому. Основними завданнями дослідження є систематизація передумов розвитку іпотеки в Україні, пояснення принципів здійснення компаративного аналізу національного ринку іпотеки, формулювання методичного підходу автора до цього аналізу.

Результати дослідження. Ринок іпотечного кредитування відіграє особливо важливу роль у соціально-економічному розвитку будь-якої країни, що пояснюється, по-перше, його використанням як інтеграційного інструмента об'єднання фінансового ринку з ринком нерухомості, що сприяє збільшенню капіталізації ресурсів суб'єктів господарювання, а по-друге, забезпеченням розвитку ринку нерухомості, вирішення житлової проблеми в країні та підтриманням соціальної стабільності, підвищенням добробуту громадян. Необхідність здійснення компаративного аналізу рівня розвитку іпотечного ринку в Україні зумовлена переліком причин, які потребують комплексного розгляду через існування взаємного зв'язку та інтегрованого впливу на розвиток іпотеки. Визначення переліку цих причин дало змогу запропонувати методику оцінювання рівня розвитку вітчизняного ринку іпотеки через порівняння цього рівня з європейським, що в подальшому дасть змогу сформувати напрями вдосконалення українського ринку іпотечних кредитів.

Попередні наші дослідження іпотеки, включаючи еволюцію розвитку, аналіз термінології та основних визначень, світових моделей іпотеки, дали змогу виокремити три структурних елементи ринку іпотечного кредитування, які є предметом застосування іпотечних фінансових інструментів, а саме промислову іпотеку, земельну іпотеку та житлову іпотеку. Зв'язок між напрямами та структурними елементами іпотечного ринку зображено на рис. 1.

Проблеми, що притаманні кожному напряму, розглядаються в тісному зв'язку та потребують інтегрованого рішення в масштабах національної економіки. Індустріалізація народного господарства, що, згідно з нашим задумом, має кардинально змінити секторальну структуру національної економіки на користь високотехнологічних галузей, сприятиме зростанню продуктивності праці, ефективності господарювання, підвищенню конкурентоспроможності як окремих суб'єктів господарювання, так і національної економіки загалом. З іншого боку, індустріалізація сприятиме зростанню заробітної плати, споживчої купівельної спроможності громадян, що стимулюватиме подальший розвиток виробництва в країні (за певних інституційних умов на користь імпортозаміщення), а також зростанню податків у державний бюджет. Споживчий потенціал населення буде використано перш за все задля покращення житлових умов. Підтримка цього прагнення засобами іпотечного кредитування посилить процес вирішення житлової проблеми в Україні.

Необхідність модернізації аграрного сектору України також є питанням нагальним та очевидним. Зменшення посівних площ під пшеницю, ячмінь, жито та зниження їх врожайності зі стрімким зростанням посівних площ технічними культурами, а саме соняшником, кукурудзою, ріпаком, та збільшенням їх врожайності вимагають кардинальних змін у сільському господарстві нашої країни [3]. Відсутність наукового підходу до розвитку аграрного сектору країни та його державної підтримки, недоступність до іпотечного кредитування, неоднозначні умови приватизації землі в країні вже сьогодні ускладнюють працю вітчизняних аграріїв. Більшість продукції сільського господарства, що експортується, є сировинною. Значна частина цієї продукції реалізується на світовому ринку через закордонних посередників, у яких залишаються значні прибутки. Сільське господарство України потребує також

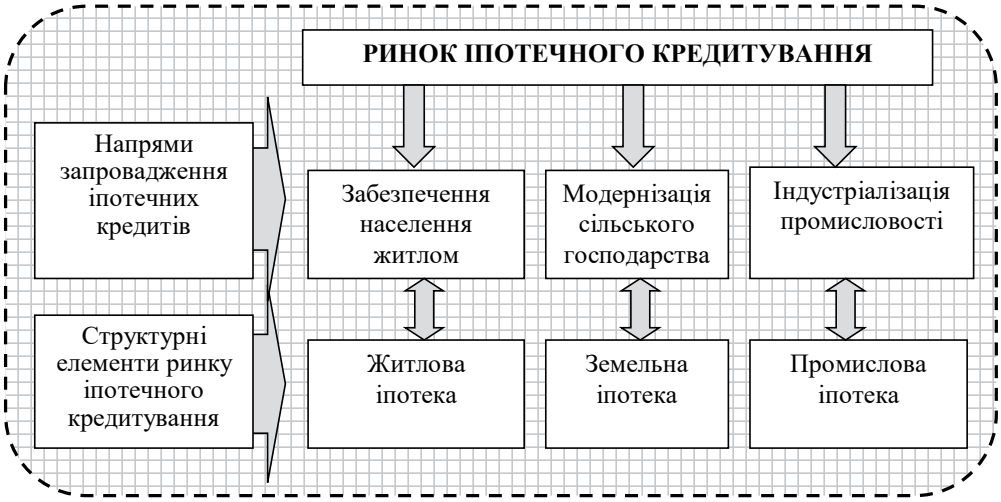

Рис. 1. Види та напрями застосування іпотечних кредитів

Джерело: складено автором

кардинальних змін, як інституційних, так і технічних, технологічних. Модернізація технічного парку аграріїв може бути здійснена за допомогою іпотечних кредитів. Зв'язок між АПК та промисловістю простежується в розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та хімічної галузі щодо виробництва мінеральних добрив, а також розвитку підприємств обробної промисловості, зокрема продовольства. Зростання врожайності культур, зміна товарної структури експорту із сировини на готову продукцію збільшать ефективність АПК України та його внесок у ВВП країни. Зростання продуктивності праці сприятиме зростанню доходів працівників сільськогосподарської галузі, а також податків в бюджет, що скоординує споживчу купівельну спроможність на покращення житлових умов.

Як видно з наведеного вище, вирішення зазначених питань потребує інтегрованого підходу, що є можливим лише в умовах реалізації державної стратегії розвитку національного господарства.

Методологічний підхід до оцінювання рівня розвитку іпотечного ринку України передбачає розрахунок інтегрованого показника, що охоплює певні розрахунки, які схематично наведені на рис. 2.

За нашим задумом, розрахунок кожного відносного показника порівняно з відповідним середньоєвропейським та обчислення інтегрованого результату дадуть змогу максимально охопити наявні передумови (проблеми) та продемонструвати рівень розвитку іпотечного ринку в країні порівняно з європейським.

Принципи як пояснення похідних обставин функціонування іпотечного ринку приводять до розуміння процесів на ньому, забезпечують «зчеплення» із загальноприйнятою теорією та застосовуються як інтегруюча сила методологічного підходу. Принципи, що використовуються у запропонованому методологічному підході, відповідають первісному призначенню іпотечного ринку (акумуляція вільних фінансових засобів та їх перерозподіл), забезпечують розуміння передумов розвитку іпотеки та напрямів інвестування національної економіки з огляду на наявні ризики інвестування.

1) Принцип комплексності сприяє раціональному поєднанню інформації щодо напрямів розвитку, передумов (потенціалу) та наявних обмежень.

2) Принцип системності дає змогу розглядати іпотечний ринок як складну динамічну систему, елементи якої утворюють зв'язок між собою, спираючись на єдине джерело фінансування.

3) Принцип взаємозв'язку між державою та споживачем дає споживачу можливість адекватно сприймати динамічні зміни на іпотечному ринку, а державі – своєчасно реагувати на потреби іпотечного ринку та його споживачів через прийняття системи логічних та своєчасних управлінських рішень.

4) Принцип цілеспрямованості забезпечує виробнику досягнення економічних цілей та задоволення очікувань споживачів.

Висновки. Національне господарство України потребує якісних змін промисловості, аграрного сектору, житлового будівництва, які можуть бути здійснені за допомогою іпотечного кредитування. Інтегрований підхід триєдиного завдання є можливим в умовах реалізації державної стратегії розвитку національного господарства. Розуміння передумов та принципів розвитку іпотеки оптимізує формування цієї стратегії, а отримані результати компаративної оцінки в майбутньому будуть демонструвати потенціал розвитку іпотечного ринку та горизонт поточних проблем.

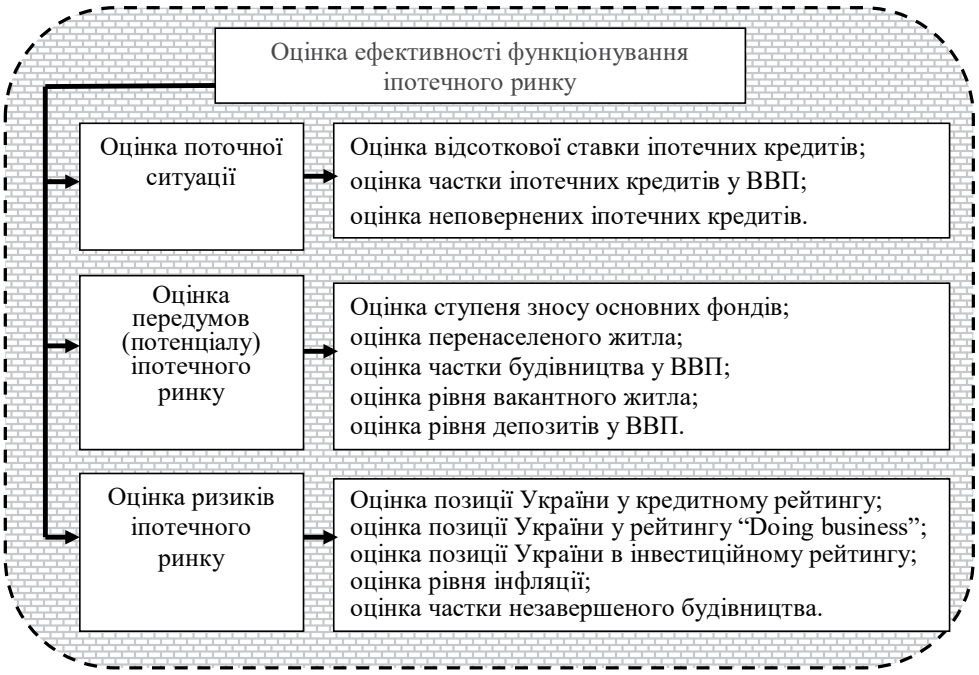

Рис. 2. Схема методологічного підходу до оцінювання іпотечного ринку

Джерело: складено автором

Список використаних джерел:

1. Внукова Н.М., Внукова Н.М., Бажанов О.Є. Іпотечний ринок : теорія та практика. Харків : ВД Інжек, 2008. 192 с.
2. Євтух О.Т. Іпотечний механізм ефективного використання і розвитку нерухомості : автореф. дис. … докт. екон. наук : спец. 08.04.01. Київ, 2002. 32 с.

3. Карпенко А.В. Географія, врожайність, площі: як змінилось вирощування топових культур за роки Незалежності? URL: https://agravery.com/uk/posts/show/geografia-vrozajnist-plosi-ak-zminilos-virosuvanna-topovih-kultur-za-roki-nezaleznosti (дата звернення: 03.03.2020).
4. Корнівська В.О. Трансформації інституцій фінансового посередництва в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.01. Київ, 2019. 43 с.
5. Лацик Г.М. Фінансові інструменти на іпотечному ринку України : дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.08. Тернопіль, 2011. 262 с.
6. Манжос С.Б., Носенко М.С. Наукові підходи до визначення та класифікації ризиків іпотечного кредитування під заставу нерухомості виробничого призначення. *Наука й економіка*. 2013. № 3(31). С. 192–198.
7. Руда О.Л. Становлення іпотечного кредитування в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/61 (дата звернення: 03.03.2020).
8. Юркевич О.М. Сучасний стан ринку іпотечного житлового кредитування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2016. № 4. С. 327–332.
9. Choi J., Kaul K., Goodman L. FinTech Innovation in the Home Purchase and Financing Market. 2019. URL: https://www.urban.org/sites/default/files/publication/100533/fintech_innovation_in_the_home_purchase_and_financing_market_0.pdf (дата звернення: 03.03.2020).
10. Financial Institutions Commission. Residential Mortgage Probability of Default Models and Methods. 2014. URL: https://www.bcfsa.ca/pdf/fid/14-0877-sup.pdf (дата звернення: 03.03.2020).
11. Krainer J., LeRoy S., Munpyung O. Mortgage Default and Mortgage. 2009. URL: https://www.frbsf.org/economic-research/files/wp09-20bk.pdf (дата звернення: 03.03.2020).
12. The implications of mortgage finance on housing market affordability / M. Mccord, S. Mcgreal, J. Berry, M. Haran, P. Davis. *International Journal of Housing Markets and Analysis*. 2011. № 4. P. 394–417. DOI: 10.1108/17538271111172175.
13. McDonald D., Thornton D. A Primer on the Mortgage Market and Mortgage Finance. *Review*. 2008. DOI: 10.20955/r.90.31-46.

References:

1. Vnukova N.M., Vnukova N.M., Bazhanov O.Ye. (2008) Ipotechnyy rynok: teoriya ta praktyka [Mortgage Market:Theory, Practice]. Khar'kiv : VD Inzhek, 192 p.
2. Yevtukh O.T. (2002) Ipotechnyy mekhanizm efektyvnoho vykorystannya i rozvytku nerukhomosti [Mortgage mechanism of effective use and development of real estate] (PhD Thesis), Kiev : Institute of Economics, NAS of Ukraine.
3. Karpenko A.V. (2019) Heohrafiya, vrozhaynist', ploshchi: yak zminylos' vyroshchuvannya topovykh kul'tur za roky Nezalezhnosti? [How has cultivation of top crops during the Independence years changed?] Available at: https://agravery.com/uk/posts/show/geografia-vrozajnist-plosi-ak-zminilos-virosuvanna-topovih-kultur-za-roki-nezaleznosti (accessed 03.03.2020).
4. Kornivs'ka V.O. (2019) Transformatsiyi instytutsiy finansovoho poserednytstva v umovakh stanovlennya informatsiyno-merezhevoyi ekonomiky [Transformations of financial intermediation institutions in the conditions of becoming information-network economy] (PhD Thesis), Kiev : Institute of Economics and Forecasting NAS of Ukraine.
5. Latsyk H.M. (2011) Finansovi instrumenty na ipotechnomu rynku Ukrayiny [Financial Instruments in the Mortgage Market of Ukraine] (PhD Thesis), Ternopil : Ternopil National Economic University.
6. Manzhos S.B., Nosenko M.S. (2013) Naukovi pidkhody do vyznachennya ta klasyfikatsiyi ryzykiv ipotechnoho kredytuvannya pid zastavu nerukhomosti vyrobnychoho pryznachennya [Scientific approaches to the definition and classification of mortgage lending risks secured by industrial real estate]. *Nauka y ekonomika [Science and economics]*. № 3(31). P. 192–198.
7. Ruda O.L. (2018) Stanovlennya ipotechnoho kredytuvannya v Ukrayini [Formation of mortgage lending in Ukraine. An efficient economy]. Efektyvna ekonomika. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/61.Pdf (accessed 03.03.2020).
8. Yurkevych O.M. (2016) Suchasnyy stan rynku ipotechnoho zhytlovoho kredytuvannya v Ukrayini [The current state of the mortgage housing market in Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo [Economy and society]*. № 4. P. 327–332.
9. Choi J., Kaul K., Goodman L. (2019) FinTech Innovation in the Home Purchase and Financing Market. Available at: https://www.urban.org/sites/default/files/publication/100533/fintech_innovation_in_the_home_purchase_and_financing_market_0.pdf (accessed 03.03.2020).
10. Financial Institutions Commission (2014) Residential Mortgage Probability of Default Models, Methods. Available at: https://www.bcfsa.ca/pdf/fid/14-0877-sup.pdf (accessed 03.03.2020).
11. Krainer J., LeRoy S., Munpyung O. (2009) Mortgage Default and Mortgage. URL: https://www.frbsf.org/economic-research/files/wp09-20bk.pdf (accessed 03.03.2020).
12. Mccord M., Mcgreal S., Berry J., Haran M., Davis P. (2011) The implications of mortgage finance on housing market affordability. International Journal of Housing Markets and Analysis. 4. 394–417. 10.1108/17538271111172175.
13. McDonald D., Thornton D. (2008) A Primer on the Mortgage Market and Mortgage Finance. Review. DOI: 10.20955/r.90.31-46.

ПРЕДПОСЫЛКИ КОМПАРАТИВНОЙ ОЦЕНКИ НАЦИОНАЛЬНОГО РЫНКА ИПОТЕКИ

Аннотация. В статье исследованы предпосылки и принципы компаративной оценки отечественного рынка ипотеки. Схематизирован рынок ипотечного кредитования по его видам и направлениям применения. Выделены проблемы развития украинской промышленности, агропромышленного комплекса и жилищного строительства, интегрированное решение которых может быть осуществлено средствами ипотечного кредитования, определены взаимные связи и их влияние друг на друга. Предложена схема методологического подхода к оцениванию ипотечного рынка, предусматривающая оценивание текущей ситуации на рынке ипотеки, оценивание потенциала и оценивание рисков ипотечного кредитования. Проанализирована система принципов оценивания ипотечного рынка, которые обеспечивают понимание предпосылок развития ипотеки и направлений инвестирования национальной экономики с учетом существующих рисков инвестирования.

Ключевые слова: ипотечный кредит, жилищная ипотека, промышленная ипотека, земельная ипотека, ипотечное кредитование.

BACKGROUND COMPARATIVE EVALUATION OF THE MORTGAGE MARKET

Summary. The existence of a logical cause and effect relationship between the level of the mortgage market development, which provides financing of the urgent needs of the national economy in housing development, commercial and industrial real estate, modernization of agriculture and increasing the competitiveness of individual economic entities, such national economy as a whole, is demonstrated. Based on the analysis of existing approaches to the mortgage market assessment, it was concluded that there is no integrated approach, which was able to take into account the problems of the domestic economy as much as possible. There are three structural elements of the mortgage market that are the subject of use of mortgage financial instruments – industrial mortgage, land mortgage and residential mortgage; the link between the directions and the structural elements of the mortgage market is schematized. The author's methodological approach to the estimation of the level of development of the mortgage market of Ukraine is proposed. The calculation of each relative indicator in comparison with the corresponding average European and calculation of the integrated result by the author's plan will allow to cover as much as possible the existing preconditions (problems) and to show the level of development of the mortgage market in the country in comparison with the European one. The system of principles that correspond to the original purpose of the mortgage market (accumulation of free funds and their redistribution), provide an understanding of the prerequisites for the development of the mortgage and investment directions of the national economy, taking into account the existing investment risks is explained. It is concluded that understanding the prerequisites and principles of mortgage development optimizes the formation of mortgage development strategy in the country, and the results of a comparative evaluation in the future will demonstrate the potential of the mortgage market and the horizon of current problems that needing the support of the legislative and executive bodies of state power and the public's confidence in the financial-credit system.

Key words: mortgage loan, home mortgage, industrial mortgage, land mortgage, mortgage lending.

УДК 338.1.330.341
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-25

Ремзіна Н. А.
провідний інженер
відділу ринку транспортних послуг
Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії аграрних наук України

Remzina Natalia
Senior Engineer
Institute of Market Problems and Economic-Ecological Research,
The National Academy of Sciences of Ukraine

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПОСТІЙНИХ ПРИСТРОЇВ ТРАНСПОРТНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ МУЛЬТИМОДАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджено теоретичні аспекти функціонування постійних пристроїв транспортних систем України на основі мультимодальності. Визначено основи й перспективи розвитку транспортних терміналів та шляхів сполучення. Проведено аналіз законодавчого регулювання та стану розвитку мультимодальних перевезень в Україні. Визначено нормативно-правові, технічні, організаційні, фінансові, логістичні та інші чинники, які є передумовами розвитку постійних пристроїв транспортних систем на засадах мультимодальності. Досліджено досвід провідних країн щодо утримання й розвитку транспортних терміналів та шляхів сполучення. У статті вдосконалено принципи формування організаційно-економічного забезпечення розвитку постійних пристроїв транспортних систем на засадах мультимодальності.

Ключові слова: транспортний термінал, шляхи сполучення, мультимодальні перевезення, чинники розвитку, нормативно-правове забезпечення.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні мультимодальні перевезення в Україні перебувають на початковому етапі розвитку. Це викликано недосконалістю нормативно-правового регулювання питань мультимодальних перевезень, невизначеністю стратегічних засад їх розвитку. Шляхи сполучення України не відповідають світовим стандартам. Відсутність розвиненої мережі транспортних терміналів та наявні диспропорції між рівнями розвитку потужностей портів з перероблення вантажів та залізничної інфраструктури, що до них примикає, гальмують розвиток мультимодальних перевезень. Наприклад, Чорноморський МТП може за добу обробити 1 388 вагонів, а сусідня залізнична станція – 755 (диспропорція становить 633 вагони), Одеський МТП здатен за добу обробити 713 вагонів, а припортова залізнична станція – лише 432 вагони, Миколаївський МТП – 531 вагон, а станція – 310 [1, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування засад державної політики розвитку мультимодальних перевезень здійснюється вченими Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Питання

розвитку постійних пристроїв транспортних систем досліджується низкою вчених, таких як А.В. Петров [1], О.І. Никифорук [2], К.М. Михайличенко [3].

Метою статті є вдосконалення принципів формування організаційно-економічного забезпечення розвитку постійних пристроїв транспортних систем на засадах мультимодальності. Для досягнення поставленої мети доцільно визначити чинники, що є передумовами розвитку шляхів сполучення та транспортних терміналів.

Результати дослідження. Розвиток як філософська категорія передбачає певні зміни та рух об'єкта, що розвивається, у заздалегідь визначеному напрямку. Можна вважати, що розвиток – це такий перехід з одного стану в інший, який характеризується:

- керованістю у часі, просторі та спрямованості;
- незворотністю процесів та індивідуалізацією форм, яких набуває об'єкт у процесі розвитку;
- формуванням у процесі розвитку нових характеристик об'єкта;
- закономірним характером розвитку, тобто підпорядкованістю розвитку певним принципам та законам.

До основних законів розвитку можна віднести наявність внутрішніх суперечностей, які спонукають до розвитку, перетворення кількісних змін у якісні, спадкоємність та циклічність.

Сьогодні найбільш активно розвиваються мультимодальні перевезення, які є одним із головних трендів сучасної європейської транспортної політики. Щорічно обсяги таких перевезень (виражені у тонно-кілометрах) зростають у середньому на 5%. У перспективах, відповідно до ініціативи ЄС щодо розширення зовнішньоторговельних відносин з Україною та формування транс'європейських транспортних мереж (TEN-T), формуються дев'ять мультимодальних коридорів у напрямках «схід – захід», «північ – південь» та діагональні. Це підтверджує перспективність розвитку цього виду перевезень в Україні.

Основними необхідними умовами розвитку мультимодальних перевезень є ефективне нормативно-правове поле для здійснення таких перевезень, наявність технічних засобів та відповідних постійних пристроїв транспортних систем, а саме транспортних терміналів та шляхів сполучення.

Провідне місце в таких перевезеннях посідають транспортні термінали, оскільки вони є місцем стикування різних видів транспорту. В Україні найбільш активно використовуються мультимодальні перевезення вантажів з використанням автомобільного, залізничного та морського видів транспорту. Набуває поступового поширення практика залучення до зазначених вантажних перевезень повітряного флоту. Сьогодні мультимодальні перевезення в Україні розвиваються з опорою на морські порти, насамперед Чорноморський, який має мультимодальну (залізнично-паромну) термінальну площадку, Одеський та Південний, що мають розвинені термінали та глибоководні підхідні канали й акваторію. Це передбачає використання автомобільно-паромного та залізнично-морського транзитного сполучення, зокрема в рамках проєкту «Вікінг». Поїзд комбінованого транспорту «Вікінг» дає змогу поєднати інфраструктуру морських контейнерних та контрейлерних ліній Балтійського регіону з аналогічною інфраструктурою Чорного, Середземного й Каспійського морів [2, с. 58].

Мультимодальні перевезення вимагають забезпечення погодження нормативно-правових, технічних, організаційних, фінансових, логістичних та інших чинників, які мають місце в процесі переміщення вантажів територією країн. Ці чинники є передумовою розвитку постійних пристроїв транспортних систем на засадах мультимодальності. Розглянемо ці чинники докладніше.

1) Погодження нормативно-правових чинників полягає в інтегруванні законодавчої бази країн – учасників мультимодальних перевезень. Нині існує положення про мультимодальні та змішані перевезення, які містяться як в окремих розділах міжнародних конвенцій, так і в конвенціях та угодах, які повністю присвячені саме такому виду перевезень. Зокрема, слід відзначити Конвенцію про міжнародні залізничні перевезення (COTIF), Конвенцію про міжнародні змішані перевезення вантажів, Європейські угоди про найважливіші лінії міжнародних комбінованих перевезень та відповідні об'єкти. Крім міжнародних конвенцій та угод, мультимодальні перевезення в ЄС регулюються директивою Ради 92/106/ЄЕС про встановлення спільних правил для окремих типів транспортування товарів між державами-членами та Регламентом Ради (ЄЕС) № 881/92 про доступ до ринку транспорту товарів дорожніми шляхами в межах Співтовариства на або з території держави-члена або через територію одного чи декількох держав-членів [4]. За Угодою про асоціацію між Україною та ЄС Україна має імплементувати Директиву 92/106/ЄЕС [4], відповідно до якої Міністерством інфраструктури розроблено План заходів з імплементації Директиви Ради про встановлення спільних правил для окремих типів комбінованого транспортування товарів між державами – членами ЄС. В ЄС планується перегляд Директиви 92/106/ЄЕС про встановлення загальних правил для деяких видів комбінованих перевезень вантажів між державами-членами задля більшого сприяння розвитку мультимодальних перевезень, необхідності додаткових інвестицій, ефективної інтеграції видів транспорту, а також поліпшення підготовки та умов роботи для залучення нових фахівців.

2) Погодження технічних чинників полягає в оновленні потужностей постійних пристроїв задля не лише їх оновлення, але й формування передумов для відповідності останніх світовим стандартам якості послуг та обслуговування. Це завдання є досить проблемним, оскільки ступінь зносу постійних пристроїв подекуди сягає 80%, що на фоні скорочення прибутків та майже повної відсутності державного фінансування розвитку становить певну проблему.

3) Погодження організаційних чинників полягає в оптимізації структури моніторингу процесів розвитку шляхів сполучення та транспортних терміналів на засадах мультимодальності, а також управління ними. Щодо оптимізації структури управління розвитком постійних пристроїв, на наш погляд, доцільно провести переорієнтацію самої системи управління шляхом переходу від лінійно-функціональної структури до дивізіональної. Доцільність застосування цієї структури під час переходу до розвитку постійних пристроїв на засадах мультимодальності обумовлюється тим, що дивізіональна структура містить відносно самостійні підрозділи, що можуть бути просторово відокремленими один від одного, мають власну сферу діяльності, центри відповідальності, а також спроможні швидко та самостійно вирішувати поточні виробничі питання. Ключовими цінностями дивізіональної структура управління є спрямованість на результат, гнучкість, висока швидкість прийняття рішень, активна генерація технологічних та бізнес-ідей керівниками стратегічних дивізіонів, тобто в умовах розвитку мультимодальних перевезень, коли вантажі просуваються територією низки країн, доцільність впровадження відокремлених дивізіонів очевидна. Втім, існує необхідність забезпечення ефективної координації дій дивізіонів, що розташовані на відстані один від одного та від центрального органу управління. Тут необхідним є моніторинг діяльності

кожного дивізіону та всієї структури управління. Задля забезпечення ефективного моніторингу доцільним є утворення моніторингового комітету, до складу якого включатимуться представники зацікавлених органів виконавчої влади, громадських організацій, представників бізнесу, засобів масової інформації тощо. Це водночас відповідає основним засадам Транспортної стратегії України на період до 2030 року, де визначено необхідність комплексного контролю (державного, приватного та суспільного) за розвитком транспортних систем [5].

4) Для погодження фінансових чинників доцільно дослідити досвід провідних країн щодо розвитку транспортних терміналів та шляхів сполучення. Так, більшість постійних пристроїв в Канаді фінансується з провінційного бюджету, незначна частина – з муніципального, певну частину коштів (додаткове фінансування, близько 15%, на підтримку провінційних програм розвитку постійних пристроїв) відшкодовує федеральний бюджет. Дороги національного значення, які пролягають через територію муніципалітетів, провінцій та національних парків, співфінансуються на 1/3, 1/2 або 3/4 з федерального бюджету залежно від рішення федерального уряду, а також фінансових можливостей конкретних провінцій, територій та муніципалітетів. Головними джерелами фінансування є податкові надходження та сплата за реєстрацію транспортних засобів. Також фінансування інфраструктурних проєктів відбувається за рахунок спеціальних фондів федерального рівня [6]. У США фінансування робіт з утримання внутрішніх водних шляхів здійснюється з федерального бюджету за рахунок акцизу на паливо, а відновлювальні роботи ведуться за участю приватних компаній. У Європі утримання внутрішніх водних шляхів також здійснюється за рахунок коштів федерального бюджету з додатковим залученням коштів регіонів і приватних компаній (Німеччина, Австрія, Великобританія, Франція) [3, с. 39]. В Європі шлюзування на річках Рейн, Майн і Дунай здебільшого є безкоштовним для судновласників. В Австрії всі шлюзи ГЕС на річці Дунай та в Німеччині шлюзи на річці Рейн фінансуються за рахунок виробленої електроенергії (плата за проходження ними не справляється). Вісім шлюзів на кордоні Німеччини та Франції фінансуються приватною енергетичною компанією «Electricity de France» за рахунок виробленої електроенергії. У США та Росії плата за шлюзування не стягується, судноплавні гідротехнічні споруди утримуються виключно за рахунок держави, що робить річковий транспорт більш економічно вигідним [3, с. 39].

5) Погодження логістичних та інших чинників. Для максимального використання транспортного потенціалу України, зокрема як транзитної держави, необхідно створити клієнтоорієнтовану систему транспортного обслуговування та вжити заходів для забезпечення ефективної організації роботи транспортних терміналів задля розвитку мультимодальних перевезень та максимізації фінансової результативності поєднання потенціалу та можливостей усіх видів транспорту. Розвиток мультимодальних перевезень має відбуватися на основі ліквідації відомчої та технологічної роз'єднаності роботи залізниць, портів, автомобільного й річкового транспорту. Слід забезпечити управління перевезеннями як нерозривним процесом, ефективність якого пов'язана з комплексним використанням усіх видів транспорту та постійних пристроїв транспортних систем, розбудовою мережі вантажних митних комплексів і логістичних центрів у зоні крупних транспортних вузлів. Логістична транспортна мережа має бути збалансованою, ресурсо- та енергоефективною, враховувати гармонійний розвиток автошляхів, залізниць, внутрішніх водних шляхів та інших постійних пристроїв [7, с. 35].

Великого значення набуває питання безпеки, екологічності та енергоефективності постійних пристроїв, тому в межах розвитку мультимодальних перевезень необхідно погодити системи управління безпекою та привести її до міжнародних стандартів. Одночасно вжиття аналогічних заходів необхідне щодо питань екологічної безпеки, безпеки від тероризму та енергоефективності.

Визначені чинники, які необхідно погоджувати в процесі розвитку постійних пристроїв на засадах мультимодальності, є системоутворюючими для визначення та погодження основних принципів, які будуть покладені в основу формування організаційно-економічного забезпечення розвитку постійних пристроїв на засадах мультимодальності.

Аналіз наукових праць, які стосуються розвитку постійних пристроїв транспортних систем, дав змогу визначити такі основні принципи:

– принцип взаємозалежності, який передбачає аналіз, урахування та узгодження взаємозв'язку нормативно-правових, технічних, організаційних, фінансових, логістичних та інших чинників, які мають місце в процесі розвитку постійних пристроїв на засадах мультимодальності;

– принцип різноманітності підходів до розвитку, який передбачає інваріантність методів вирішення нормативно-правових, технічних, організаційних, фінансових, логістичних та інших завдань;

– принцип взаємозв'язку, який вимагає врахування світових трендів та домінант розвитку постійних пристроїв, які впливають на транспортні потоки;

– принцип вантажопідйомності, який передбачає врахування стану та можливостей наявних потужностей постійних пристроїв;

– принцип керованості, який дає змогу враховувати наслідки методів управління та регулювання, що застосовуються, а також прогнозувати можливі кризи;

– принцип узгодженості логістики з обсягами виробництва та споживання, який передбачає, окрім іншого, формування математичних моделей оптимізації мультимодальних перевезень (щодо маршрутів, навантаження та безпеки) з урахуванням обсягів виробництва та споживання задля забезпечення максимально можливого навантаження на перевізників;

– принцип невизначеності зовнішнього середовища, який полягає в необхідності дослідження конкурентів, споживачів, міжнародного геополітичного стану, інших чинників задля своєчасного реагування на можливі зміни кон'юнктури;

– принцип екологічності та енергоефективності, який базується на дотриманні відповідних міжнародних стандартів.

Візуалізація принципів формування організаційно-економічного забезпечення розвитку постійних пристроїв на засадах мультимодальності наведена на рис. 1.

Зазначені принципи мають бути покладені як базові в розвиток транспортних терміналів та шляхів сполучення України на засадах мультимодальності. Вони також мають бути враховані під час формування механізму організаційно-економічного забезпечення розвитку постійних пристроїв транспортних систем України.

Висновки. Розроблено основні принципи формування організаційно-економічного забезпечення розвитку постійних пристроїв на засадах мультимодальності, до яких віднесено принцип взаємозалежності, різноманітності підходів до розвитку, взаємозв'язку, вантажопідйомності, керованості, узгодженості, невизначеності середовища, екологічності та енергоефективності. Наведено змістовне наповнення та спрямованість застосування означених принципів розвитку постійних пристроїв транспортних систем.

Принцип	Зміст та застосування
Принцип взаємозалежності	Аналіз, урахування та погодження взаємозв'язку нормативно-правових, технічних, організаційних, фінансових, логістичних та інших чинників, які мають місце в процесі розвитку постійних пристроїв на засадах мультимодальності. Він дає змогу застосовувати оптимальні методи розвитку, провідний світовий досвід, сучасні технічні та управлінські засоби, а також спиратись на міжнародне правове поле.
Принцип різноманітності підходів до розвитку	Передбачає інваріантність методів вирішення нормативно-правових, технічних, організаційних, фінансових, логістичних та інших завдань. Дає змогу маневрувати в підходах до розвитку задля вибору оптимального методу та організаційних структур управління чи комбінування низки методів.
Принцип взаємозв'язку	Вимагає врахування світових трендів та домінант розвитку постійних пристроїв, які впливають на транспортні потоки. Дає змогу формувати взаємозалежну оптимальну інфраструктуру мультимодальних перевезень з урахуванням соціально-економічних та геополітичних чинників.
Принцип вантажопідйомності	Передбачає врахування стану та можливостей наявних потужностей постійних пристроїв. Дає змогу оптимізувати навантаження з урахуванням потужностей та зносу, визначити потенціал розвитку та необхідні обсяги інвестицій.
Принцип керованості	Передбачає аналіз та контроль за змінами правового поля, зокрема міжнародного, а також ринкового середовища. Дає змогу враховувати наслідки методів управління та регулювання, що застосовуються, а також прогнозувати можливі кризи.
Принцип узгодженості	Полягає в узгодженості логістики з обсягами виробництва та споживання. Дає можливість моделювати потоки мультимодальних перевезень з урахуванням обсягів виробництва та споживання на певних територіях для забезпечення максимально можливого (чи оптимального) навантаження на перевізників.
Принцип невизначеності зовнішнього середовища	Полягає в необхідності врахування ступеня невизначеності зовнішнього середовища та впливу на виробничі процеси. Дає змогу формувати та систематизувати модель конкурентного середовища з урахуванням міжнародних геополітичних трендів задля своєчасного та адекватного реагування на зміни ринкової, геополітичної, тарифної та іншої кон'юнктури.
Принцип екологічності та енергоефективності	Базується на дотриманні відповідних міжнародних норм та стандартів. Дає змогу скоротити відповідні витрати, розширити коло потенційних учасників мультимодального перевезення завдяки дотриманню міжнародних норм та стандартів на фоні забезпечення власної енергоефективності та екологічності перевезень.

Рис. 1. Принципи формування організаційно-економічного забезпечення розвитку постійних пристроїв на засадах мультимодальності

Джерело: власна розробка

Список використаних джерел:

1. Петров А.В. Прем'єр у морській столиці. *Порти України*. 2010. № 8. С. 9.
2. Розвиток транспорту з метою відновлення і зростання української економіки : наукова доповідь / ред. О.І. Никифорук. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2018. 200 с.
3. Михайличенко К.М. Щодо ключових положень законопроекту «Про внутрішній водний транспорт» в контексті реформування економіки України. *Економічний часопис – XXI*. 2015. № 9–10. С. 36–40.
4. Про встановлення спільних правил для окремих типів транспортування товарів між державами-членами : Директива Ради 92/106/ЄЕС від 7 грудня 1992 року. URL: http://www.transport-ukraine.eu/docs/direktiva-radi-92106iees-vid-7-grudnya-1992-roku-pro-vstanovlennya-spilnih-pravil-dlya-okremi-0 (дата звернення: 22.02.2020).
5. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 року № 430-р URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-na-period-do-2030-roku (дата звернення: 20.12.2019).
6. Канадський досвід децентралізації транспортної інфраструктури / Центр транспортних стратегій. URL: https://cfts.org.ua/blogs/kanadskiy_dosvid_detsentralizatsi_transportno_infrastrukturi_235 (дата звернення: 22.02.2020).
7. Ремзіна Н.А. Теоретичні засади, умови та перспективи розвитку мультимодальної інфраструктури в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 40. С. 30–37.

References:

1. Petrov A.V. (2010) Prem'yer u mors'kiy stolytsi. [Prime in the maritime capital]. Ports of Ukraine, vol. 8, pp. 8. (in Ukrainian)
2. Nykyforuk O.I. (2018) Rozvytok transportu z metoyu vidnovlennya i zrostannya ukrayins'koyi ekonomiky : naukova dopovid' [Development of Transport for the Recovery and Growth of the Ukrainian Economy : Scientific Report]. Kyiv, 200 p. (in Ukrainian)
3. Mykhaylychenko K.M. (2015) Shchodo klyuchovykh polozhen' zakonoproektu "Pro vnutrishniy vodnyy transport" v konteksti reformuvannya ekonomiky Ukrayiny. [Concerning the key provisions of the Inland Water Transport Bill in the context of reforming Ukraine's economy]. Economic Journal – XXI, vol. 9–10, pp. 36–40. (in Ukrainian)
4. Pro vstanovlennya spil'nykh pravyl dlya okremykh typiv transportuvannya tovariv mizh derzhavamy-chlenamy : Dyrektyva Rady 92/106/YeES [On the establishment of common rules for certain types of carriage of goods between Member States: Council Directive 92/106 / EEC of 7 December 1992] 07.12.1992. Available at: http://www.transport-ukraine.eu/docs/direktiva-radi-92106iees-vid-7-grudnya-1992-roku-pro-vstanovlennya-spilnih-pravil-dlya-okremi-0 (accessed 22.02.2020). (in Ukrainian)
5. Pro shvalennya Nacional'noyi transportnoyi strategiyi Ukrayiny' na period do 2030 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny' [On approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] 30.05.2018, № 430-r. Available at: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-na-period-do-2030-roku (accessed 20.12.2019). (in Ukrainian)

6. Kanads'kyy dosvid detsentralizatsiyi transportnoyi infrastruktury. Tsentr transportnykh stratehiy. [Canadian experience in decentralizing transport infrastructure. Transport Strategy Center]. Available at: https://cfts.org.ua/blogs/kanadskiy_dosvid_detsentralizatsi_transportno_infrastrukturi_235 (accessed 22.02.2020). (in Ukrainian)
7. Remzina N.A. (2019) Teoretychni zasady, umovy ta perspektyvy rozvytku mul'tymodal'noyi infrastruktury v Ukrayini. [Theoretical principles, conditions and prospects of development of multimodal infrastructure in Ukraine], Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management, vol. 40, pp. 30–37. (in Ukrainian)

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПОСТОЯННЫХ УСТРОЙСТВ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ УКРАИНЫ НА ОСНОВЕ МУЛЬТИМОДАЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье исследованы теоретические аспекты функционирования постоянных устройств транспортных систем Украины на основе мультимодальности. Определены основы и перспективы развития транспортных терминалов и путей сообщения. Проведен анализ законодательного регулирования и состояния развития мультимодальных перевозок в Украине. Определены нормативно-правовые, технические, организационные, финансовые, логистические и другие факторы, которые являются предпосылками развития постоянных устройств транспортных систем на основе мультимодальности. Исследован опыт ведущих стран по содержанию и развитию транспортных терминалов и путей сообщения. В статье усовершенствованы принципы формирования организационно-экономического обеспечения развития постоянных устройств транспортных систем на основе мультимодальности.

Ключевые слова: транспортный терминал, пути сообщения, мультимодальные перевозки, факторы развития, нормативно-правовое обеспечение.

PRINCIPLES OF FORMATION OF THE ORGANIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT PROVISION OF PERMANENT STRUCTURES OF TRANSPORT SYSTEMS OF UKRAINE ON THE BASIS OF MULTIMODALITY

Summary. The article explores the theoretical aspects of functioning of the permanent structures of transport systems of Ukraine on the basis of multimodality. The basics and prospects of development of the transport terminal and communication routes are defined. The transport system is one of the basic branches of the economy of Ukraine. However, today the transport system has the low level of development of the permanent structures of transport systems to ensure the proper volume of the multimodal transportation. This is caused by the imperfection of the regulatory and legal regulation of multimodal transport issues, the uncertainty of the strategic foundations of their development. The communication routes of Ukraine do not meet the world standards. There are not enough multimodal transport terminals in Ukraine. Due to the lack of state support and the lack of a favorable investment climate, there is no development of existing multimodal infrastructure facilities. The urgency of the problems of the permanent structures of transport systems of Ukraine on the basis of multimodality is also confirmed by the experience of the developed countries, where regional, national and transnational transport and logistics systems are being actively improved. The experience of leading countries in the maintenance and development of transport terminals and communication routes is explored. Despite the relevance of the issue of multimodal permanent structures development, most studies are focused on the problems of multimodal transportation, the interaction of different modes of transport at the transport terminal, but insufficient attention is paid to the multimodal permanent structures development. The article identifies regulatory, technical, organizational, financial, logistical and other factors that are the precondition for the development of permanent structures of transport systems of Ukraine based on multimodality. In the article it is improved the principles of formation of organizational and economic support for the development of the permanent structures of transport systems of Ukraine on the basis of multimodality.

Key words: transport terminal, communication routes, multimodal transportation, development factors, regulatory support.

УДК 338.439.02:330.342.146
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-26

Рошило В. І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та підприємництва
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Roshylo Violetta
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Chernivtsi Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

ФІНАНСОВА САМОДОСТАТНІСТЬ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду особливостей законодавчо-нормативного та інституційного забезпечення процесу трансформації територіальної організації влади в контексті реформування місцевого самоврядування. Визначено проблематику фінансового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування. Проведено оцінювання рівня фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад Чернівецької області за 2019 рік, окреслено потенціал формування нової системи управління та розвитку на місцевому рівні. Обґрунтовано проблемні аспекти формування та розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах фінансової децентралізації. Запропоновано напрями вдосконалення законодавчого забезпечення процесу територіальної організації влади на засадах децентралізації та побудови фінансово самодостатніх територіальних громад.

Ключові слова: бюджети об'єднаних територіальних громад, фінансова децентралізація, доходи бюджету, міжбюджетні трансферти, місцеве самоврядування.

Вступ та постановка проблеми. Вдосконалення процесу територіальної організації влади передбачає зміцнення фінансової спроможності та ефективності місцевого самоврядування й завершення процесу об'єднання територіальних громад. Делегування державних повноважень на місцевий рівень спонукає органи місцевого самоврядування шукати ефективні управлінські методи й шляхи вирішення проблеми індивідуально в кожній громаді. Прискорюють процес добровільного об'єднання насамперед додаткові фінансові ресурси, які громади отримають у статусі об'єднаних територіальних громад, і самостійність ухвалення рішень щодо спрямування бюджетних асигнувань. Реформа місцевого самоврядування дала змогу новим об'єднаним територіальним громадам вийти на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, отримати нові повноваження та державну підтримку на розвиток інфраструктури.

Добровільність у створенні об'єднаних громад заохочується державою. Громади отримують з державного бюджету субвенцію на розвиток інфраструктури задля стимулювання розвитку утворених громад шляхом створення та модернізації інфраструктурних об'єктів, що належать до комунальної форми власності. Обсяг субвенції щорічно розраховується за формулою, яка враховує кількість сільського населення об'єднаної громади та площу її території. Чим більше громада, тим більше обсяг інфраструктурної субвенції. Найбільша частка в структурі міжбюджетних трансфертів, які виділяються з державного бюджету на розвиток об'єднаних територіальних громад, припадає на освітню та медичну субвенції, субвенції, які спрямовуються на соціальний захист населення та вжиття заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій.

Процес формування об'єднаних територіальних громад передбачає подолання таких проблемних аспектів, які перешкоджають просуванню реформи місцевого самоврядування:

− обмеженість доступу мешканців окремих об'єднаних територіальних громад до адміністративних послуг та відсутність можливості обміну досвідом між громадами;

− слабка система фінансового управління бюджетними ресурсами та відсутність стратегічного бачення розвитку громад;

− низький рівень фінансової спроможності невеликих об'єднаних територіальних громад (у 2018 році із 665 об'єднаних територіальних громад 82 отримували базову дотацію у розмірі більше 30% від суми власних доходів, 502 об'єднані територіальні громади витрачали більше 20% власних ресурсів на утримання апарату управління; в окремих ОТГ цей показник складав 76% (Конятинськая ОТГ Чернівецької області) та 85,9% (Воле-Баранецька ОТГ Львівської області) [2];

− слабка фіскальна база для генерування надходжень у вигляді частки податку на доходи фізичних осіб (60%), що є основою дохідної частини територіальних громад (створення об'єднаних територіальних громад загострює проблему місця сплати ПДФО: за місцем роботи чи за місцем проживання й отримання послуг);

− неврегульованість питань порядку утворення та ліквідації, а також встановлення меж громад та виокремлення критеріїв у визначеності приналежності земель до однієї з об'єднаних територіальних громад;

− відсутність повноважень рад об'єднаних територіальних громад з управління землями в межах усієї території громади та невиконання з боку державних органів вимог законодавства з наповнення Державного земельного кадастру відомостями про всі земельні ділянки, зокрема тими, які містяться в архівних правовстановлюючих документах;

− відсутність чіткого плану реформування рівня вторинної медицини на місцевому рівні (процедура формування госпітальних округів, передачі районних медичних закладів до об'єднаних територіальних громад).

Отже, для реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади актуальним залишається питання вдосконалення законодавчого забезпечення процесу формування фінансово спроможних територіальних громад, що виникають у процесі їх добровільного об'єднання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегічний вектор фінансової децентралізації в контексті посилення фінансової самодостатності територіальних громад досліджували такі відомі вчені-економісти, як З. Варналій, Г. Возняк, Б. Данилишин, В. Дем'янишин, М. Гапонюк, О. Зарубіна, Я. Казюк, С. Каламбет, М. Крупка, І. Луніна, П. Мельник, В. Письменний, Л. Тарангул, Л. Тулуш, І. Чугунов. Питання розроблення якісних механізмів фінансування місцевого самоврядування розглядалися в наукових напрацюваннях таких провідних учених, як В. Андрущенко, В. Базилевич, С. Буковинський, О. Кириленко, М. Козоріз, О. Ковалюк, В. Кравченко, М. Кульчицький, Ю. Пасічник, О. Підйомний, І. Сторонянська, С. Шульц, С. Юрій. Тематиці ресурсного забезпечення розвитку територіальної громади присвячені праці іноземних науковців, зокрема роботи Ш. Бланкарта, Б. Болдирєва, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, В. Васильєва, І. Видріна, Л. Дробозіної, М. Краснова, В. Фадеєва, Дж. Штігліца.

Незважаючи на значний науковий доробок щодо проблематики та реформування місцевого самоврядування, необхідно зазначити, що досі актуальним залишається питання впровадження прозорої системи управління земельними ресурсами об'єднаної територіальної громади, визначення алгоритму стратегічного планування її розвитку та розроблення ефективного механізму фінансового забезпечення самостійності на місцевому рівні.

Метою статті є дослідження проблемних питань функціонування бюджетів об'єднаних територіальних громад та обґрунтування напрямів диверсифікації джерел фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування.

Результати дослідження. Успішна реалізація реформи децентралізації передбачає формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади, а її функціональною складовою частиною є надання високоякісних та доступних публічних послуг на місцевому рівні, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

В Україні процес децентралізації розпочато у 2014 році з прийняття Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, Законів «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та змін до Бюджетного й Податкового кодексів щодо фінансової децентралізації.

Старт нового етапу реформи децентралізації надано у Плані заходів Уряду з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019–2021 роки, ухваленому 23 січня 2019 року. Ключовими завданнями цього етапу є формування нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад і районів; передача (децентралізація) повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежування за принципом субсидіарності; створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень органів місцевого самоврядування; впорядкування системи державного контролю та нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування [7].

Децентралізація, яка передбачає делегування владних повноважень на рівень об'єднаних територіальних громад, приводить до вищої ефективності публічного управління на нижчому рівні, а також більше враховує інтереси громадян. Однак водночас слід мати на увазі, що перенесення значних владних повноважень та функцій з державного рівня на нижчі рівні без відповідного фінансового забезпечення може привести до негативних наслідків.

Потребує вдосконалення механізм розподілу коштів додаткової дотації на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я. між місцевими бюджетами в межах областей. Частиною 5 статті 1036 Бюджетного кодексу України передбачено, що розподіл додаткової дотації здійснюється між місцевими бюджетами у порядку, визначеному обласними державними адміністраціями, за погодженням з Кабінетом Міністрів України та затверджується рішенням про обласний бюджет. Аналіз формування місцевих бюджетів на 2018 та 2019 роки підтверджує відсутність уніфікованого та об'єктивного підходу до розподілу додаткової дотації обласними державними адміністраціями між місцевими бюджетами в межах областей. Аналіз розподілу додаткової дотації між місцевими бюджетами України у 2019 році зазначає, що загалом по Україні на частку обласних бюджетів припадають 6 6710,8 млн. грн., або 44,8% від загальної суми додаткової дотації; районним бюджетам спрямовано 4 940,3 млн. грн. (33,1% від загальної суми додаткової дотації); бюджетам міст обласного значення спрямовано 739,3 млн. грн (5,0% від загальної суми додаткової дотації); бюджетам об'єднаних територіальних громад спрямовано 2 014,0 млн. грн. (13,5% від загальної суми додаткової дотації).

Із 782 бюджетів об'єднаних територіальних громад (без урахування міст обласного значення, у яких відбулося приєднання територіальних громад), які у 2019 році мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, додаткову дотацію на стадії затвердження бюджету не отримали 106 ОТГ, або 13,6% від загальної кількості. При цьому лише у 16 областях кошти додаткової дотації розподілені між усіма наявними у відповідній області бюджетами ОТГ.

Згідно з Бюджетним кодексом додаткова дотація повинна спрямовуватись на делеговані державою повноваження у сфері фінансування освіти й охорони здоров'я, але бюджети ОТГ, які не отримали ці кошти на фінансування делегованих їм державою повноважень, змушені відволікати власні ресурси або обмежувати фінансування таких закладів. Погодження розподілу додаткової дотації Кабінетом Міністрів України не привело до забезпечення формування об'єктивного та обґрунтованого механізму розподілу додаткової дотації між місцевими бюджетами всередині областей. Для проведення об'єктивного розподілу коштів додаткової дотації та врахування територіальних особливостей мережі й контингенту споживачів послуг доцільно у формульному розрахунку врахувати обсяги освітньої та медичної субвенції. Розподіл додаткової дотації між місцевими бюджетами області (без урахування суми, визначеної для обласного бюджету) пропонуємо здійснювати з урахуванням таких параметрів, як кількість населення станом на 1 січня року, що передує плановому; надходження доходів відповідного бюджету ОТГ області, визначених пунктом 1 частини першої статті 64 Бюджетного кодексу, за відповідний звітний період року, що передує плановому; приведений індекс відносної податкоспроможності відповідного бюджету ОТГ області; кількість учнів закладів загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти.

В Чернівецькій області станом на 1 січня 2020 року створено 35 об'єднаних територіальних громад, до складу яких увійшли 127 територіальних громад (46,2% від загальної кількості) та 190 населених пунктів області (45,5% від загальної кількості). На території 35 об'єднаних

територіальних громад проживають 349 110 осіб (37% від загальної чисельності населення області). Площа об'єднаних територіальних громад складає 3752,8 км^2 (47% від загальної площі області). 33 об'єднані територіальні громади перебувають на прямих міжбюджетних відносинах з Державним бюджетом України, отримали повноваження й ресурси, як у міст обласного значення, та державну фінансову підтримку у вигляді субвенції на інфраструктуру. Решта 2 ОТГ отримають такі ж повноваження з 1 січня 2020 року [7].

Основними показниками, які визначають соціально-економічну спроможність територіальних громад, порядок та критерії оцінювання рівня їх спроможності, є нерозривність та географічна цілісність території територіальної громади; те, що на території територіальної громади проживає не менше 250 дітей шкільного й 100 дітей дошкільного віку; розташування на території територіальної громади загальноосвітнього навчального закладу I–III ступеня, проєктною потужністю не менше 250 учнів. За невідповідності територіальної громади хоча б одній зі вказаних вимог така територіальна громада не може вважатися спроможною, а оцінювання рівня її спроможності не здійснюється у зв'язку з недоцільністю. Якщо громада відповідає основним показникам, тоді здійснюється оцінювання рівня спроможності такої територіальної громади.

Здійснивши критеріальний моніторинг 33 об'єднаних територіальних громад Чернівецької області (ті, що перебувають на прямих міжбюджетних відносинах в 2019 році), визначаємо, що всі ОТГ відповідають основним критеріям, тому доцільним є оцінювання рівня спроможності таких територіальних громад:

− площу територій до 200 км^2 має 31 громада, від 200 до 400 км^2 – 1 громада (Селятинська), від 400 км^2 – 1 громада (Сторожинецька); найбільшою за територією ОТГ є Сторожинецька (об'єднано районний центр і 15 сіл району, кількість населення становить 38 680 осіб), а найменшою – Усть-Путильська (об'єднано 6 сіл 2 сільських рад, а саме Усть-Путильської та Мариничівської, населення становить 2 237 осіб);

− чисельність населення більше 7 тис. осіб наявне у 20 громадах, 3-7 тис. осіб – у 12 громадах, до 3 тис. осіб – в одній громаді (Усть-Путильській);

− понад 500 учнів проживає на території кожної з 29 громад, від 300 до 500 учнів мешкає на території 3 громад, до 300 учнів нараховується на території однієї громади (Вікнянській).

Оцінювання рівня спроможності територіальних громад здійснюється на основі таких критеріїв (в дужках зазначено граничне значення), як чисельність населення (3 000 осіб); площа (200 км^2); індекс податкоспроможності (0,3); частка місцевих податків та зборів (10%). Оцінювання рівня спроможності територіальних громад здійснюється на основі суми числових значень критеріїв оцінювання:

1) від 1,2 до 1,8 – низький рівень спроможності;
2) від 1,9 до 3,2 – середній рівень спроможності;
3) від 3,3 до 4 – високий рівень спроможності.

За показником динаміки надходжень місцевих податків та зборів об'єднані територіальні громади Чернівецької області демонструють позитивні результати, адже саме цей показник найбільш реально висвітлює роботу громади щодо покращення своєї фінансової спроможності. У 2019 році частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду бюджетів об'єднаних територіальних громад Чернівецької області складає від 20% до 40%. Найвищою є частка (понад 40%) місцевих податків і зборів у дохідній частині 7 бюджетів об'єднаних територіальних громад, таких як ОТГ с. Вікно (57,6%), ОТГ с. Великий Кучерів (52,4%), ОТГ смт. С. Кострижівка (49,6%); від 20% до 40% – у 24 громадах, а найменшою є питома вага місцевих податків і зборів (до 20%) у доходах загального фонду бюджетів 2 громад, а саме Герцаївської та Тереблеченської (15,8% і 13,2% відповідно).

Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності бюджетів об'єднаних територіальних громад здійснюється за надходженням податку на доходи фізичних осіб. Для розрахунку базової (реверсної) дотації визначається індекс податкоспроможності, який є коефіцієнтом, що відображає обсяг надходжень відповідного податку на 1 жителя до середнього значення по Україні. По 15 об'єднаних територіальних громад Чернівецької області розмір ПДФО в розрахунку на одну особу становить менше 30% від загального показника по Україні (значення індексу податкоспроможності до 0,3). Найнижче значення індексу податкоспроможності зафіксовано в ОТГ с. Рукшин (17,2%), ОТГ с. Чудей (17,4%), ОТГ с. Великий Кучурів (18,1%). В 17 об'єднаних територіальних громадах показник податкоспроможності більше 30%, але менше 90%. В Новодністровській ОТГ розмір ПДФО на 1 особу на 3,6% більше від загального показника по Україні.

У 2019 році серед ОТГ області 32 громади отримували з Державного бюджету України базову дотацію, 1 громада перераховувала реверсну дотацію. Найвищий рівень дотаційності був у Чудейської громади, у якої обсяг базової дотації у загальній сумі доходів становить 55,9%, Красноїльської громади (51,9%) та Рукшинської громади (50,4%). Єдиною реверсною ОТГ є Новоністровська громада. Низьку дотаційність мають Хотинська (4,2%), Заставнівська (1,9%), Глибоцька (4,9%), Герцаївська (8,7%), Кіцманська (10%) та Сокирянська ОТГ (10,5%) [5].

За 2019 рік до бюджетів об'єднаних територіальних громад області надійшли 2,5 млрд. грн., зокрема власні надходження склали 33,7%, або 844,5 млн. грн., частка офіційних трансфертів становила 66,3%, або 1 664,5 млн. грн. Зі збільшенням надходжень об'єднаних територіальних громад проти минулорічних на 1 431,1 млн. грн. збільшились на 18,7% доходи в розрахунку на одну особу (з 2 332 грн. за 2018 рік до 2 767 грн. за 2019 рік.).

По всіх бюджетах ОТГ області забезпечено виконання планових показників загального фонду на 100 й більше відсотків. Найкращим є показник доходів у розрахунку на одну особу по таких територіальних громадах, як Новодністровська міська (5 094 грн.), Хотинська міська (4 577 грн.), Глибоцька селищна (4 549 грн.); найвищий він є по Чудейській сільській (1 082 грн.), Красноїльській селищній (1 147 грн.), Рукшинській сільській (1 351 грн.).

Слід зазначити, що основним джерелом наповнення місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб, виконання якого на звітну дату становить 105,3% планових показників. Акцизний податок по бюджетах ОТГ загалом виконано на 100,0%. Слід зазначити, що для деяких бюджетів ОТГ акцизний податок на паливо є бюджетоутворюючим і становить по ОТГ с. Магала 56%, по ОТГ с. Тереблече – 46,8%, по ОТГ с. Волока – 20,4%, по ОТГ с. Рукшин – 15,7% від загальної суми планових показників доходів бюджету.

Частка видатків бюджету розвитку в загальному обсязі видатків ОТГ (без урахування власних надходжень бюджетних установ) коливається від 2,8% до 24,9%. Середній показник по бюджетах ОТГ Чернівецької області становить 12,3%. По 14 ОТГ цей показник є вище середнього по області. Найвищим є значення цього показника по Великокучурівській та Вікнянській громадах (24,9%), а найнижче значення зафіксовано по Неполоковецькій громаді (2,8%).

Моніторинг розподілу між місцевими бюджетами субвенції на соціально-економічний розвиток окремих територій виокремив проблематику відсутності критеріїв розподілу зазначеного трансферту між місцевими бюджетами, тому доцільно відмінити виділення такої окремої бюджетної програми, а кошти, які щорічно передбачаються в державному бюджету, краще було б розподілити між об'єднаними територіальними громадами через механізм збільшення субвенції з державного бюджету на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад та через Державний фонд регіонального розвитку.

Таким чином, відповідно до методики, оціночний рівень спроможності об'єднаних територіальних громад за результатами 2019 року засвідчив, що на території Чернівецької області немає громад з низьким рівнем спроможності. Середній рівень спроможності (від 2,2 до 3,8) мають 30 громад. Сторожинецька (4,2), Новодністровська (3,9), Мамаївська ОТГ (3,9) мають високий рівень спроможності. Найнижчі оціночні бали об'єднані територіальні громади області мають за показник площі території. Площу більше 200 км^2 мають лише 2 ОТГ (Сторожинецька й Селятинська). Однак з огляду на те, що наша область є найменшою за площею та найбільш густонаселеною, така ситуація є закономірною. Діаметрально протилежною є ситуація з показником чисельності населення, адже 26 ОТГ отримали найвищий бал, маючи населення більше 5 тис. жителів. Досить низькими є показники наших громад за індексом податкоспроможності. 15 ОТГ мають показник нижче 0,3, тільки 1 ОТГ (Новодністровська) має показник вище 0,9. Це перш за все зумовлено тим, що Чернівецька область посідає останнє місце в Україні за рівнем середьомісячної заробітної плати, що безпосередньо впливає на величину сплати податку на доходи фізичних осіб.

Найкращим показником для об'єднаних територіальних громад області є частка місцевих податків та зборів. Тут майже всі громади області (30 ОТГ) мають максимальний бал. Питома вага єдиного податку в надходженнях доходів загального фонду бюджетів об'єднаних територіальних громад складає 14%. Приріст надходжень єдиного податку в середньому по ОТГ склав у 2019 році 21,8%. Приріст надходження зазначеного платежу порівняно з попереднім бюджетним періодом спричинений збільшенням розміру єдиного податку для платників I та II груп (зростання прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати), а також ростом обсягів отриманих доходів, з яких сплачено податок платниками III групи, та збільшенням кількості платників податку.

Найвище (24) місце у всеукраїнському рейтингу оцінювання фінансових показників бюджетів ОТГ серед громад області в усіх групах посідає Новодністровська громада. За показником динаміки зростання власних доходів бюджетів громад лідирують міські ОТГ (Новодністровська, Хотинська, Заставнівська, Глибоцька, Кіцманська), сільські й селищні ОТГ (Магала, Мамаївці, Тереблече, Неполоківська, Кострижівська). Досягнення такого приросту відбулося за рахунок збільшення надходжень ПДФО на 20,2%, єдиного податку на 12,6%, а податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, – на 47,2%. Громади, оцінивши можливості оптимізації сплати податків, активно працюють над їхнім зростанням та диверсифікацією [4].

В середньому по всіх ОТГ області питома вага видатків утримання апарату управління у доходах загального фонду (без урахування трансфертів) становить 37,6%. Найбільшим є показник Конятинської ОТГ (68,1%), а найменшим – показник Хотинської ОТГ (15,9%). Зростання видатків на апарат управління є негативною тенденцією, тому увага громад (особливо новостворених) має зосереджуватись на ефективному використанні фінансових ресурсів. Одним з ефективних механізмів є формування спільних органів управління на засадах міжмуніципального співробітництва між кількома громадами, що дає змогу надавати якісні послуги більшій кількості людей за менші кошти. В середньому по всіх ОТГ області питома вага заробітної плати у видатках загального фонду становить 82,1%. Найвищим є показник видатків Конятинської ОТГ (91,8%), а найнижчим – показник Новодністровської ОТГ (57%).

Висновки. Задля вдосконалення системи фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад пропонуємо вжиття таких заходів.

1) Законодавче закріплення зарахування та визначення параметрів формульного розподілу субвенції на ремонт доріг комунальної власності до бюджетів об'єднаних територіальних громад, оскільки здебільшого відповідальними виконавцями робіт та одержувачами коштів (замовниками робіт) визначені структурні підрозділи обласної влади та обласні підрозділи служби автомобільних доріг. Відсутність чітких параметрів розподілу субвенції приводить до недоотримання бюджетами ОТГ фінансового ресурсу на капітальний ремонт комунальних доріг. Виходячи з викладеного, пропонуємо запровадити обов'язкове перерахування не менше 20% коштів державного дорожнього фонду, передбаченого на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах, до спеціального фонду місцевих бюджетів (районні бюджети, бюджети міст обласного значення та ОТГ) пропорційно до протяжності доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності.

2) Розширення повноважень об'єднаних громад у сфері земельних відносин шляхом проведення інвентаризації земельних ресурсів та комунального майна, оновлення нормативно-грошового оцінювання та розроблення системи управління майном тощо; забезпечення індексації нормативної грошової оцінки землі та майна відповідно до індексу споживчих цін за відповідний рік.

3) Встановлення формульного розподілу дотацій на освітню й медичну сфери, що враховуватиме кількість створених ОТГ в області та розташування інфраструктури, на утримання яких потрібні бюджетні ресурси.

4) До Методики формування спроможних територіальних громад слід окремим розділом внести можливі критерії територіального об'єднання громад, а саме мінімальну (5 тис. жителів) та максимальну чисельність (до 10–15 тис. жителів) об'єднаної територіальної громади; мінімальну кількість сіл, які можуть входити до об'єднаної територіальної громади (без таких обмежень весь невеликий район можна об'єднати в одну громаду); показник фінансової самодостатності громади з огляду на прогнозний рівень дотаційності бюджету громади має становити не більше 30%.

5) Задля вдосконалення системи горизонтального фінансового вирівнювання фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад розмір фінансової підтримки з Державного бюджету слід диференціювати залежно від чисельності їх населення. Методика розрахунку базової дотації та інших трансфертів враховує чисельність населення територіальної громади. Для цього необхідно врегулювати питання обліку та оцінювання чисельності населення, оскільки нині методика оцінювання базується на даних останнього перепису населення 2001 року. Це приводить до необ'єктивного розподілу коштів та необхідності дофінансування делегованих повноважень за рахунок власних доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад.

6) Для функціонування ефективної системи соціального захисту населення необхідно реформувати соціальні пільги та послуги окремим категоріям населення, що виплачуються за рахунок коштів бюджету; регулювати механізм надання соціальної допомоги та соціальної підтримки непрацездатних і малозабезпечених громадян за рахунок бюджетних ресурсів; підвищувати якість та доступність послуг у сфері соціального захисту населення [6, с. 106–110]. Отже, доцільно передбачити окрему субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам щодо відшкодування пільг, які встановлені державою, зокрема пільг на проїзд та послуги зв'язку.

Список використаних джерел:

1. Звіти про виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад Чернівецької області за 2017–2019 роки.
2. Калашникова О. Чого чекати від адміністративного етапу територіальної реформи? URL: https://blog.liga.net/user/akalashnikova/article/34919 (дата звернення: 05.03.2020).
3. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня спроможності територіальних громад. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/478 (дата звернення: 05.03.2020).
4. Прокопець Д. Оцінка рівня спроможності ОТГ Чернівецької області. URL: http://buk-visnyk.cv.ua/news/1563 (дата звернення: 02.03.2020).
5. Оцінка фінансових показників бюджетів об'єднаних територіальних громад Чернівецької області. Рейтинг ОТГ за 2019 рік по Україні. URL: drive.google.com/file/d/13esAvsjsAhvBcjxCQTt5I0uniSzyvFtt/view (дата звернення: 02.03.2020).
6. Ковалевич Д. Соціальний захист населення в Україні: суспільно-економічна необхідність та перспективи розвитку. *Бізнес-Навігатор*. 2018. Вип. 1(2). С. 107–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_1%282%29__23 (дата звернення: 01.03.2020).
7. Собиль І. Загальний стан об'єднання (приєднання) територіальних громад в Чернівецькій області. URL: http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/1416 (дата звернення: 01.03.2020)..

References:

1. Chernivtsi Regional Council (2019). Budget Execution Reports of the Unified Territorial Communities of Chernivtsi Region for 2017–2019. Available at: http: //oblrada.cv.ua (accessed 13 March 2020). (in Ukr.)
2. Kalashnikova, O. (2019). What to expect from the administrative stage of territorial reform? Available at: https://blog.liga.net/user/akalashnikova/article/34919 (accessed 13 March 2020). (in Ukr.)
3. Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine (2019). Methodical recommendations for assessing the level of community and community Available at: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/478 (accessed 13 March 2020). (in Ukr.)
4. Prokopets, D. (2019). Estimation of the capacity level of OTG in Chernivtsi region. Available at: http://buk-visnyk.cv.ua/news/1563 (accessed 13 March 2020). (in Ukr.)
5. OTG rating for 2019 in Ukraine (2019). Estimation of financial indicators of the budgets of the united territorial communities of Chernivtsi region. Available at: drive.google.com/file/d/13esAvsjsAhvBcjxCQTt5I0uniSzyvFtt/view (accessed 13 March 2020). (in Ukr.)
6. Kovalevich, D. (2018). Social protection of the population in Ukraine: socio-economic necessity and development prospects. Biznes-Navihator [Business navigator], vol. 1(2), pp. 107–110. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_1%282%29__23 (accessed 13 March 2020). (in Ukr.)
7. Sobyl, I. General state of unification (joining) of territorial communities in Chernivtsi region. Available at: http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/1416 (accessed 13 March 2020). (in Ukr.)

ФИНАНСОВАЯ САМОДОСТАТОЧНОСТЬ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению особенностей законодательно-нормативного и институционного обеспечения процесса трансформации территориальной организации власти в контексте реформирования местного самоуправления. Определена проблематика финансового обеспечения деятельности органов местного самоуправления. Проведено оценивание уровня финансовой возможности объединенных территориальных общин Черновицкой области за 2019 год, очерчен потенциал формирования новой системы управления и развития на местном уровне. Обоснованы проблемные аспекты формирования и развития объединенных территориальных общин в условиях финансовой децентрализации. Предложены направления совершенствования законодательного обеспечения процесса территориальной организации власти на основе децентрализации и построения финансово самодостаточных территориальных общин.

Ключевые слова: бюджеты объединенных территориальных общин, финансовая децентрализация, доходы бюджета, межбюджетные трансферты, местное самоуправление.

FINANCIAL SELF-SUFFICIENCY OF THE INCORPORATED TERRITORIAL SOCIETIES: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary. The article is devoted consideration of features legislatively – normative and institutional providing of process of transformation of territorial organization of power in the context of reformation of local self-government. Certainly problems of the financial providing of activity of organs of local self-government. The estimation of level of financial possibility of the incorporated territorial societies of the Chernivtsi area is conducted for 2019 and outlined potential of forming of new control system and development at local level. Such order of calculation of financial self-sufficiency of the incorporated territorial societies is given by possibility to model the budget of perspective society, define the necessity of analysis of backlogs for balancing of profits and charges, and also induces diversifications of sources of the financial providing of organs of local self-government to the search of ways. Well-off territorial society is such society, in which financial, infrastructural and skilled resources are sufficient for the decision of local self-government of questions of local value, foreseen a legislation its organs, in interests of society. Grounded, that one of major pre-conditions of stable development of territorial societies there is reformation of budgetary legislation in the context of material well-being the budgetary resources of organs of local-authority which will promote

efficiency of implementation by them own and delegated plenary powers and will create terms for appearance of new points of the economy growing in regions. Certainly achievement of reform of local self-government in part of efficiency of management of the incorporated territorial society's budgetary resources. A presence of sufficient budgetary resources in budgets at local level is the mortgage of that territorial society must possibility gives more high-quality services the habitants, to realize social and infrastructural projects, create terms for development of enterprise and finance the budgetary programs for the improvement of terms of dwelling of habitants of society. Outlined problem aspects of forming and development of the incorporated territorial societies in the conditions of financial decentralization. Directions of improvement of the legislative providing of process of territorial organization of power are offered on principles of decentralization and construction of financially self-sufficiency territorial societies.

Key words: united territorial communities budgets, financial decentralization, budget revenues, intergovernmental transfers, local government.

УДК 338
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-27

Рудаченко О. О.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри
підприємництва та бізнес-адміністрування
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова
Клебанова Т. С.
доктор економічних наук,
професор кафедри економічної кібернетики
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Rudachenko Olga
PhD, Senior Lecture
of the Department of Entrepreneurship and Business Administration
of O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
Klebanova Tamara
Prof., D.Sc. in Economics
Professor of the Department of Economic Cybernetics
of Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «соціальна напруженість», надано власне визначення. Доведено необхідність комплексного вирішення проблем підвищення якості життя населення та зниження соціальної напруженості. Дослідження явища соціальної напруженості та розроблення механізмів її регулювання є досить актуальними, тому що вона включає все різноманіття виникаючих у суспільстві протиріч. Її значущість зумовлена тим, що вона характеризує внутрішній стан і взаємовідносини індивідів, соціальних груп, специфіку їх ставлення до діяльності органів влади, особливо в періоди трансформаційних змін суспільства. Обґрунтовано, що специфічні умови розвитку економіки України сьогодні вимагають нового інструментарію дослідження соціальної напруженості. Це є можливим за використання сучасних засобів економіко-математичного моделювання, які дають можливість не тільки оцінити рівень соціальної напруженості, передбачити динаміку зміни, але й вжити своєчасних превентивних заходів щодо її зниження.

Ключові слова: соціальна напруженість, дестабілізація, трансформаційні зміни, реформування.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні з особливою гостротою постає проблема забезпечення соціальної стабільності як основи національної безпеки й сталого розвитку сучасного суспільства. Основою забезпечення стабільності є підвищення якості життя та зниження соціальної напруженості (СН) як одного з його елементів. Необхідність комплексного вирішення проблем підвищення якості життя населення та зниження соціальної напруженості обумовлена взаємозв'язком цих показників, адже підвищення якості життя населення сприяє соціальній стабільності, зменшення соціальної напруженості й ненапружений спокійний безпечний стан суспільства сприяють збільшенню якості життя.

Економічні, політичні й державні структури потребують довіри для забезпечення стабільності свого існування. У сучасній економіці роль співробітництва та інновацій постійно зростає, тому слід приділяти більше уваги стосункам, які складаються між людьми в колективі, а також ступеню довіри людей суспільним інститутам. Готовність людей слідувати правилам, встановленим суспільством, і співпрацювати один з одним є одним з істотних факторів досягнення мети.

У зв'язку з цим вивчення соціальної напруженості є актуальним, оскільки вона відображає суб'єктивне сприйняття об'єктивних явищ у всіх сферах діяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в аналіз сучасних підходів до визначення соціальної напруженості здійснили провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема О. Андренко, Т. Гоббс, В. Головенько, Л. Гур'янова, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, А. Мюррей, Р. Дарендорф, М. Кизим, Т. Клебанова, Л. Козер, Т. Парсонс, Р. Сельє. Однак поза їхньою увагою залишаються питання розгляду соціальної напруженості як протистояння між потребами соціуму в стабільності та реформуванні, що призводить до зниження показників соціально-економічного розвитку.

Метою статті є аналіз наявних сучасних підходів до вибору й обґрунтування методологічних прийомів дослідження соціальної напруженості, що дають змогу своєчасно визначити можливість її зміни, яка приводить до уповільнення темпів економічного зростання країни.

Результати дослідження. Сьогодні соціальна напруженість є повсюдним явищем, характерним як для кожного регіону, так і для країни загалом. Її прояв може змінюватися від країни до країни, але тією чи іншою мірою наслідки соціальної напруженості проявляються у внутрішніх та зовнішніх відносинах.

Дослідження явища соціальної напруженості та розроблення механізмів її регулювання є досить актуальними, тому що вона включає все різноманіття виникаючих у суспільстві протиріч. Її значущість зумовлена тим, що вона характеризує внутрішній стан і взаємовідносини індивідів, соціальних груп, специфіку їх ставлення до діяльності органів влади, особливо в періоди трансформаційних змін суспільства.

Соціологічні концепції щодо соціальних напружень є різноманітними та суперечливими. Є близько десятка визначень поняття «соціальна напруженість» у літературі, і здебільшого цей термін пов'язується із соціальної дезінтеграцією, девіацією, аномією, втратою соціальної ідентичності, фрустрацією основних потреб особистості (групи, спільності). Іноземні та вітчизняні дослідники різняться у своїх підходах до розгляду соціальної напруженості. Зарубіжні фахівці більше уваги приділяють психологічному аспекту соціальної напруженості, природа напруги пояснюється «неправильною» психічною поведінкою індивідів, а термін «соціальна напруженість» використовується для характеристики специфічної соціальної ситуації.

Аналіз літературних джерел [2; 6; 7] показав, що СН може вивчатися на рівні таких соціальних суб'єктів:

- суспільство, окремі регіони (макрорівень);
- організації, соціальні групи (мезорівень);
- особистість (мікрорівень).

Як свідчить вивчення наукових джерел, дослідженням соціальної напруженості на макрорівні здебільшого займаються філософія, соціологія, політологія, економіка, теорія державного управління, теорія соціальних конфліктів, соціальна психологія та політична психологія [2; 6; 7]. Аналіз соціальної напруженості на мезорівні здійснюють соціологія, соціальна психологія, теорія організацій, організаційна психологія [2; 6; 7]. Вивчення соціальної напруженості на мікрорівні здійснюється психологією, насамперед загальною психологією, психологією стресу, психологією агресивності, психологією поведінки в надзвичайних та екстремальних ситуаціях [2; 6; 7]. При цьому привертає до себе увагу той факт, що дослідження соціальної напруженості, які стосуються макрорівня та мікрорівня, значно переважають дослідження, які стосуються аналізу виявів соціальної напруженості на мезорівні, до того ж вони здебільшого представлені лише розробками у сфері соціології. Однак, як свідчить довід, роль країни у вирішенні актуальних соціально-економічних та соціально-психологічних завдань як суспільства загалом, так і кожної особистості зокрема зростає, особливо в умовах сучасної соціально-економічної кризи.

В табл. 1 більш детально представлено трактування поняття соціальної напруженості в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців.

Наведений аналіз визначень поняття соціальної напруженості дає змогу стверджувати, що остаточного твердження

Таблиця 1

Визначення поняття «соціальна напруженість»

Автор	Визначення
В. Рукавишников	Особливий стан суспільного життя, що характеризується загостренням внутрішніх протиріч об'єктивного й суб'єктивного характеру.
В. Пирогов	Специфічний стан суспільних відносин, що заснований на незадоволених потребах індивідів і характеризує нестабільність соціальної системи.
А. Зайцев	Відображення стану незадоволеності індивідів наявним політичним і соціальним становищем.
Е. Степанов, В. Аксентьєв, Ю. Головін, П. Куконков	Небезпечне соціальне розшарування, ослаблення солідарності взаємодіючих у соціальному просторі груп та індивідів, загострення абсолютної та відносної депривації.
О. Луговська	Незадоволені потреби, а також їх несвоєчасне або неадекватне, а іноді й перше, й друге задоволення.
М. Слюсаревський	Певний психічний стан суспільства (групи, спільноти), що зумовлений об'єктивними чинниками (зниження рівня споживання, падіння виробництва, загострення міжетнічних суперечностей, притік мігрантів) та проявляється в індивідуальній та груповій поведінці (злочинність, аборти, акції протесту тощо).
Ю. Плюснін	Дисфункція суспільної свідомості внаслідок порушення діяльності ключових соціальних інститутів (економічних, політичних, ідеологічних).
С. Соловйов	Негативне ставлення більшості спільноти до актуальних явищ і процесів, наявність з її боку конкретних практичних дій, які здатні привести до деструктивних змін у суспільстві.
Д. Котів	Явище соціальної тривожності, що є масовими соціальними настроями, що виражаються в неприємному емоційному стані, пов'язаному з відчуттями напруги, очікуванні неблагополучного розвитку подій. Соціальна тривожність свідчить про небезпечний стан суспільства, зумовлений усвідомленням соціальних протиріч.
В. Локосов	Протиріччя між місцевою владою та населенням, які стають одним із головних ризиків для внутрішньополітичної сфери.

Джерело: складено на основі [1; 5; 7-9]

сьогодні не існує. Одні науковці вважають, що явище соціальної напруженості виникає у зв'язку з особистісними протиріччями індивідів (на рівні суспільства), інші – у зв'язку з конфліктами, що з'явились на рівні соціальних груп, організацій та підприємств.

Низка авторів вважає, що соціальна напруженість виникає як на рівні суспільства, так і на рівні соціальних груп, що викликані у зв'язку з протистоянням потреб у стабільності та реформуванні. Стабільність вимагає прийняття правил та ідеалів народом, а реформування – адаптації до нових умов. В такому разі напруженість пов'язана з колективним бажанням у зростанні добробуту. Розвиток можна розуміти як руйнування старого й створення нового.

Подібні трансформаційні зміни особливо актуальні для України, де постійне впровадження нових реформ у будь-яку сферу викликає соціальне напруження у населення. Це пов'язане з низкою обставин. Так, наприклад, нова медична реформа передбачає, що найважливішим показником розвитку інфраструктури в системі надання медичної допомоги є рівень забезпеченості населення лікарняними ліжками. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України встановлюється норматив забезпечення стаціонарними лікарняними ліжками у розрахунку не більше 60 ліжок на 10 тисяч населення [3], що значно перевищує реальний показник по країні.

Серйозними проблемами у сфері зайнятості в Україні залишаються незадовільні умови праці, у яких в Україні працює понад 1 млн. працівників. Кількість працівників, зайнятих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, становить дуже високу частку серед усіх працюючих (у добувній промисловості вона складає 71,3%; на виробництві продуктів нафтопереробки та коксу – 59,0%; на виробництві готових металевих виробів, окрім машин і устаткування,– 52,8%; хімічних речовин і продукції – 41,0%; в промисловості загалом – 35,8%; у постачанні електроенергії, газу, пару та кондиційованого повітря – 33,0%) [3]. Особливо складна ситуація з умовами праці спостерігається на підприємствах приватної форми власності, малого та середнього бізнесу й індивідуальної зайнятості. Рівень безробіття (за методологією МОП) в середньому по Україні упродовж 2014–2018 рр. перебував у межах 9,1–9,7% [3].

В 16 областях офіційний рівень безробіття перевищив середній по країні. Найбільш напруженою залишається ситуація в Луганській, Донецькій, Полтавській, Кіровоградській, Херсонській, Житомирській, Рівненській, Тернопільській, Сумській, Волинській та Закарпатській областях.

Постійного обговорення серед населення заслуговує пенсійна реформа, яка викликає занепокоєння не лише у людей похилого віку, але й у молоді, яка в пошуках «кращого життя» виїжджає навчатися та працювати за кордон [4]. Не минає широкого розголосу також освітня реформа, що впливає негативно на навчальний процес молоді. Минулого року (2019 р.) в іноземних університетах навчалося близько 70 тисяч українців. «Причин такої масштабної міграції молодих людей декілька. Одна з них – застаріла система української освіти, яка не відповідає сучасним викликам» [4].

Такі трансформаційні зміни, пов'язані з певними політичними діями, викликають соціальне напруження у населення, що відображається на показниках ефективності діяльності країни загалом. Так, у IV кварталі (жовтень – грудень) 2019 р. спостерігалося значне падіння частки ВВП, а саме на 1,5%, порівняно з III кварталом [3].

Проте варто зазначити, що такі реформаційні зміни в інших країнах світу зі стабільною економікою можуть і не викликати занепокоєння у населення, тому соціальну напруженість автори пропонують розглядати як протистояння між потребами соціуму в стабільності та реформуванні у зв'язку з неефективною державною політикою, яка призводить до зниження показників соціально-економічного розвитку.

Нині не існує єдиної методики вимірювання соціальної напруженості. Великий доробок має перелік показників, що входять до моделі визначення рівня СН країни. Для вимірювання рівня соціальної напруженості зазвичай використовуються анкетні опитування на основі репрезентативної вибірки, в яких відбувається вимір соціального самопочуття, ставлення до соціальних проблем і причин, що викликають у людей занепокоєння.

У кожній країні світу використовується своя методика для визначення соціальної напруженості. До них можна віднести індекс щастя, індекс соціального прогресу, індекс розвитку людського потенціалу, індекс якості життя, генеральний індекс соціального розвитку тощо. Так, наприклад, на Заході для визначення соціальної напруженості використовують методику обчислення регіонального стрес-індексу SSI, яка розроблена вченими з американського Національного інституту ментального здоров'я А. Мюррейем і А. Лінскі [3]. Цей індекс вираховується на основі статистичних оцінок несприятливих для респондентів життєвих ситуацій. До його переваг можна віднести отримання оцінки соціальної напруженості загалом по країні й по кожному окремо взятому регіону, а також можливість проведення порівняльного аналізу рівня соціальної напруженості за різні роки.

Схожі показники визначення соціальної напруженості в країні має Китайська Народна Республіка. До них належать показники оцінки рівня та якості життя, соціально-правова захищеність сімей, зростання/стабілізація динаміки кількісного розвитку сімей, а також народжуваності, підвищення значущості цінностей сім'ї в структурі соціальних цінностей, посилення виховної ролі сім'ї, чисельність населення та його приросту, рівень грамотності, безробіття, індекс людського розвитку, вікової структури населення тощо. Ми бачимо, що всі показники мають домінування цілей соціального розвитку, досягнення соціальної справедливості та солідарності.

Необхідно відзначити, що розглянуті вище підходи, засновані на експертному оцінюванні рівня соціальної напруженості, визначаються перш за все умовами її формування, які переважно характерні, як зазначалося вище, для країн, що стабільно розвиваються. Для України, в якій сьогодні здійснюються серйозні трансформаційні перетворення, великого значення набуває аналіз ситуацій, які відображають негативне сприйняття соціумом проведених реформ. Саме ці ситуації приводять до значного зростання соціальної напруженості та формування різних криз як в окремих регіонах, так і загалом по країні, а також створюють передумови зниження темпів економічного розвитку.

Висновки. Таким чином, специфічні умови розвитку економіки України сьогодні вимагають нового інструментарію дослідження соціальної напруженості. Це є можливим за використання сучасних засобів економіко-математичного моделювання, які дають можливість не тільки оцінити рівень соціальної напруженості, передбачити динаміку зміни, але вжити своєчасних превентивних заходів щодо її зниження.

Список використаних джерел:

1. Білорус О., Лук'яненко Д. Глобалізація і безпека розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2001. 736 с.
2. Гурьянова Л., Зима А., Серва Д. Концептуальный подход к моделированию механизма оценки, анализа и прогнозирования развития регионов. Моделирование процессов управления в информационной экономике : монография / под ред. В. Пономаренко, Т. Клебановой. Bratislava-Kharkiv : KhNEU – VSEMS, 2017. 388 с.
3. Мінфін. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy (дата звернення: 20.02.2020).
4. Освіта за кордоном: скільки української молоді виїхало з країни. URL: https://24tv.ua/osvita_za_kordonom_skilki_molodi_viyihalo_z_ukrayini_n984321 (дата звернення: 25.02.2020).
5. Пирогов В. Социальная напряженность: теория, методология и методы измерения : автореф. дисс. … канд. социол. наук. Москва, 2002. 24 с.
6. Рудаченко О. Аналіз сучасного стану соціальної напруженості у світі. *Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 9 листопада 2019 р.). Дніпро : ПДАБА, 2019. С. 132–136.
7. Рудаченко О. Теоретико-методологічні основи формування підходів до дослідження соціальної напруженості. *Инструментальные средства моделирования систем в информационной экономике* : монография / под ред. В. Пономаренко, Т. Клебановой. Харьков : ВШЭМ, ХНЭУ им. С. Кузнеца, 2019. 452 с.
8. Рукавишников В. Межличностное доверие: измерение и межстрановые сравнения. *Социологические исследования*. 2008. № 2. С. 17–25.
9. Сірий Є., Нахабіч М. Дослідження соціальної напруженості в Україні: засадничі аспекти та розробка інструментарію : монографія. Київ : Глобус, 2018. 180 с.

References:

1. Bilorus O. (2001). *Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku : monohrafiia*. [Globalization and security of development : monograph]. Kyiv : KNEU, 2001. 736 p. (in Ukrainian)
2. Ghurjjanova L., Zyma A., Serwa D. (2017). *Konceptualnyj podhod k modelirovaniyu mehanizma ocenki, analiza i prognozirovaniya razvitiya regionov. Modelirovanie processov upravleniya v informacionnoj ekonomike. Monografiya*. [A conceptual approach to modeling the mechanism of assessment, analysis and forecasting of regional development. Modeling management processes in the information economy. Monograph]. Bratislava-Kharkiv : KhNEU – VSEMS, 2017. 388 p. (in Russian)
3. Ministry of Finance. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy (accessed 25.02.2020). (in Ukrainian)
4. Education abroad: how many Ukrainian youth left the country. URL: https://24tv.ua/osvita_za_kordonom_skilki_molodi_viyihalo_z_ukrayini_n984321 (accessed 25.02.2020). (in Ukrainian)
5. Pirogov V. (2002). *Socialnaya napryazhennost: teoriya, metodologiya i metody izmereniya.* [Social tension: theory, methodology and measurement methods]. avtoref. dis. kand. sociolog. nauk. Moskva. 2002. 24 p. (in Russian)
6. Rudachenko O. (2019). *Analiz suchasnogho stanu socialjnoji napruzhenosti u sviti.* [An analysis of the current state of social tension in the world]. Nacionaljni osoblyvosti ta svitovi tendenciji upravlinnja ta administruvannja na makro, mezo- i mikrorivnjakh ekonomiky : materialy IV Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji (m. Dnipro, 9 lystopada 2019 r.). Dnipro : PDABA, 2019. pp. 132–136. (in Ukrainian)
7. Rudachenko O. (2019). *Teoretyko-metodologhichni osnovy frmuvannja pidkhodiv do doslidzhennja socialjnoji napruzhenosti*. [Theoretical and methodological foundations of the formation of approaches to the study of social tensions]. Instrumentalnye sredstva modelirovaniya sistem v informacionnoj ekonomike. Monografiya. Harkov, VShEM. HNEU im. S. Kuzneca, 2019. 452 p. (in Ukrainian)
8. Rukavishnikov V. (2008). *Mezhlichnostnoe doverie: izmerenie i mezhstranovye sravneniya.* [Interpersonal trust: measurement and cross-country comparisons]. Sociologicheskie issledovaniya. 2008. № 2, pp. 17–25. (in Russian)
9. Siryj Je., Nakhabich M. (2018). *Doslidzhennja socialjnoji napruzhenosti v Ukrajini: zasadnychi aspekty ta rozrobka instrumentariju.* [Social Tension Research in Ukraine: Fundamental Aspects and Toolkit Development]. Monoghrafija. Kyjiv : Ghlobus, 2018. 180 p. (in Ukrainian)

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ СОЦИАЛЬНОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ

Аннотация. В статье проанализированы современные подходы к определению понятия «социальная напряженность», предоставлено собственное определение. Доказана необходимость комплексного решения проблем повышения качества жизни населения и снижения социальной напряженности. Исследование явления социальной напряженности и разработка механизмов ее регулирования являются весьма актуальными, потому что она включает все многообразие возникающих в обществе противоречий. Ее значимость обусловлена тем, что она характеризует внутреннее состояние и взаимоотношения индивидов, социальных групп, специфику их отношения к деятельности органов власти, особенно в периоды трансформационных изменений общества. Обосновано, что специфические условия развития экономики Украины сегодня требуют нового инструментария исследования социальной напряженности. Это является возможным при использовании современных средств экономико-математического моделирования, которые позволяют не только оценить уровень социальной напряженности, предсказать динамику изменения, но и принять своевременные превентивные меры по ее снижению.

Ключевые слова: социальная напряженность, дестабилизация, трансформационные изменения, реформирование.

MODERN APPROACHES TO ANALYSIS OF SOCIAL TENSIONS

Summary. The necessity of a comprehensive solution to the problems of improving the quality of life of the population and reducing social tensions has been proved. The research of the phenomenon of social tension and the development of mechanisms for its regulation is quite relevant, because it includes all the diversity of contradictions in society. Its significance is due to the fact that it characterizes the internal state and relationships of individuals, social groups, and the specificity of their attitude to the activity of authorities, especially in times of transformational changes in society. The research of the phenomenon of social tension and the development of mechanisms for its regulation are quite relevant, because it includes all the diversity of contradictions in society. Its significance is due to the fact that it characterizes the internal state and relationships of individuals,

social groups, and the specificity of their attitude to the activity of authorities, especially in times of transformational changes in society. The above analysis of the definition of the concept of social tension in the work makes it possible to claim that a definitive statement does not exist to date. Some scholars believe that the phenomenon of social tension arises from the personal contradictions of individuals (at the level of society), while others due to conflicts that have arisen at the level of social groups, organizations and enterprises. For Ukraine, which is currently undergoing major transformational transformations, it is of great importance to analyze the situations that reflect the negative perception of the society of the reforms. These situations lead to a significant increase in social tensions and the formation of various crises, both in individual regions and in the country as a whole, and create prerequisites for slowdown in economic development. The authors substantiate that the specific conditions of development of the Ukrainian economy now require a new toolkit for the research of social tensions. This is possible when using modern tools of economic and mathematical modeling, which make it possible not only to assess the level of social tension, to predict the dynamics of change, but to implement timely preventive measures to reduce it.

Key words: social tensions, destabilization, transformational changes, reformation.

УДК 336.13.051:339.727.22(477)
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-28

Саінчук Н. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Гаврилюк О. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Голик І. І.
магістр
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Sainchuk Nataliya
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance and Credit
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Gavryliuk Oksana
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Golik Inna
Master
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті визначено, що створення організаційно-економічного механізму залучення іноземних інвестицій в економіку України спрямовано на визначення структурно збалансованого обсягу фінансових та виробничих ресурсів з урахуванням пріоритетних напрямів їх розміщення, що забезпечить відновлення національної економіки, вирішення соціальних проблем і сприятиме зростанню авторитету держави у світі. Науково обґрунтовано й рекомендовано для практичного використання комплексний механізм залучення іноземних інвестицій, який виокремлено задля підвищення інвестиційної активності та формування сприятливого інвестиційного клімату. Економіко-організаційний блок є підґрунтям комплексного механізму, що спирається на стратегію залучення іноземних інвестицій та визначає першочергові напрями залучення й використання іноземних інвестицій. Розроблено та запропоновано методику, що використовує організаційно-економічний механізм для активізації іноземних інвестицій. Використовуючи програмний метод разом з функціональними елементами менеджменту, ми виділили три основні напрями активізації залучення іноземних інвестицій, такі як планування, організація та контроль.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестиційна діяльність, державне регулювання інвестиційної діяльності, підмеханізм інвестиційної діяльності, організаційно-економічний механізм.

Вступ та постановка проблеми. Іноземні інвестиції посідають провідне місце в економічній системі економіки будь-якої країни та впливають на структурні зрушення в національній економіці.

Досвід показує, що сам ринковий механізм не може забезпечити комплексне використання іноземних інвестицій на напрямах, що забезпечують державні та загальнонаціональні інтереси, тому важливим завданням є

здійснення ефективного державного регулювання інвестиційних процесів за допомогою оптимального поєднання державних і ринкових важелів.

Створення організаційно-економічного механізму залученням іноземних інвестицій в економіку України спрямовано на визначення структурно збалансованого обсягу фінансових та виробничих ресурсів з урахуванням пріоритетних напрямів їх розміщення, що забезпечить відновлення національної економіки, вирішення соціальних проблем і сприятиме зростанню авторитету держави у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання механізмів державного регулювання залучення іноземних інвестицій постійно перебувають у полі зору науковців. У світовій економічній літературі найбільш суттєвий внесок у їх розроблення здійснили Є. Брігхем [2], Л. Гітман [3], Дж. Даннінг [15], М. Портер [12], С. Хаймер [16], У. Шарп [8] та інші науковці.

Тема залучення іноземних інвестицій в Україну знайшла відображення в дослідженнях таких учених, як І. Бланк [1], В. Будкін [6], І. Бураковський [6], Б. Губський [4], А. Дука [5], Д. Лук'яненко [9], Ю. Макогон [9], С. Мочерний [10], А. Пересада [11], А. Поручник [13], А. Філіпенко [6], Г. Федоров [14].

Однак, незважаючи на значні результати наукових досліджень, недостатньо уваги приділено питанням удосконалення механізму державного регулювання залучення іноземних інвестицій за сучасних умов.

Метою роботи є обґрунтування та рекомендації для практичного використання організаційно-економічного механізму залучення іноземних інвестицій, який виокремлюється для підвищення інвестиційної активності та формування сприятливого інвестиційного клімату України.

Результати дослідження. Для стимулювання іноземних інвесторів щодо вкладення власного капіталу сьогодні в Україні вкрай необхідні концептуальні зміни як із питань державного регулювання інвестиційної діяльності, так і в напрямі формування сприятливого інвестиційного клімату. Задля стабілізації економічного становища та покращення інвестиційного клімату вважаємо за доцільне вжити відповідних заходів, націлених на створення в державі загальних та специфічних умов розвитку ринкових відносин, спрямованих на вирішення проблемних питань державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні. Формування сучасних підходів до державного регулювання залучення інвестицій через різні методи та інструменти впливу має ґрунтуватись на врахуванні можливостей визначати та формувати їх у такий спосіб, щоби підвищити привабливість економіки для інвестицій. На нашу думку, дієвими та ефективними щодо сприяння залученню інвестицій в економіку держави будуть такі заходи:

− формування центрів пошуку інвестора, основна робота яких спрямовуватиметься на дослідження ринків потенційних інвесторів та проведення політики залучення їх до інвестування на основі надання їм найбільш цікавих проєктів для вкладення інвестиційних ресурсів;

− проведення заходів щодо благодійного інвестування (в об'єкти соціально-культурної сфери), яке передбачатиме об'єднання фінансових ресурсів представників великого та середнього бізнесу для інвестиції у вибраний об'єкт; благодійне інвестування можна реалізувати завдяки проведенню відкритих аукціонів із широким висвітленням їх у ЗМІ, приверненням уваги до інвесторів, їх популяризації;

− формування, розвиток та закріплення міждержавних відносин, налагодження співпраці з територіально наближеними регіонами інших держав на основі розроблення програм співпраці, взаємодії в певних галузях, сферах діяльності, формування програм обміну кадрами, максимального спрямування такої співпраці на залучення інноваційних методик, новітніх технологій виробництва та техніки тощо;

− формування дозвільної процедури на будівництво великих торговельних центрів у містах (або інших об'єктів, що характеризуються в регіоні максимальним попитом з боку інвесторів) за умови взяття забудовником зобов'язання щодо інвестування в інші об'єкти економіки, перш за все ті, які пов'язані з об'єктом його будівництва;

− встановлення вартості таких інвестицій залежно від проєктно-кошторисної вартості об'єкта будівництва на рівні 8–18%; перевищення цих норм недоцільне, адже виникає ризик зниження рейтингу інвестиційної привабливості; обов'язки повної реалізації суміжного об'єкта слід покласти на забудовника; в такий спосіб зростуть обсяги залучення інвестицій у менш привабливі для інвестора об'єкти, передусім в інфраструктуру, високий рівень розвитку якої є важливим критерієм вибору інвестування потенційними інвесторами;

− часткове інвестування об'єктів пріоритетної важливості з бюджету з наданням права поступового викупу інвестором частки, що належить державі в об'єкті інвестування.

Дослідження наукових публікацій та аналіз законодавчої бази дали змогу сформувати систематизовану схему комплексного механізму активізації інвестиційної діяльності відповідної адміністративно-територіальної одиниці (рис. 1) з урахуванням мети та загальної стратегії розвитку економіки, що також дало змогу визначити ключові принципи, що зумовлюють активність інвестиційної діяльності, які полягають у такому:

− послідовність політичного курсу та його відповідність стратегії;

− стратегія розвитку економіки на інноваційно-інвестиційній основі;

− відповідність податкової політики й чинних законодавчих актів цільовій стратегії;

− інвестиційна політика та її відповідність стратегії розвитку економіки територіальної громади.

Організаційно-економічний механізм активізації іноземної інвестиційної діяльності має бути спрямований насамперед на мобілізацію та активізацію особистих інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання та паралельну відмову від безсистемної державної підтримки. Практика вказує на те, що ефективне використання власних інвестиційних ресурсів та їх мобілізація стимулюють залучення зовнішніх інвестицій, через що державна підтримка в регіоні інвестиційної діяльності має зумовлювати не тільки збільшення обсягів централізованих ресурсів, але й підвищення ролі державних гарантій, страхування та забезпечення прав приватних інвесторів.

На нашу думку, органи публічної влади задля державного регулювання інвестиційної діяльності та надання їй державної підтримки повинні використовувати такі важелі:

− система забезпечення доступу до нової техніки й технологій;

− інформаційно-консультаційне забезпечення;

− інвестиції за рахунок місцевих бюджетів;

− створення спеціальних режимів інвестування;

− аукціони й конкурси на виконання проєктів;

− пільгове кредитування з місцевих кредитних ресурсів;

− сприяння наданню податкових пільг підприємствам, що працюють у пріоритетних сферах народного господарства;

− формування особливої регіональної фінансової інфраструктури, а саме спеціалізованих банків і мережі їхніх філій, кредитних союзів, інвестиційних фондів та інших фінансових інститутів для фінансування підприємців;

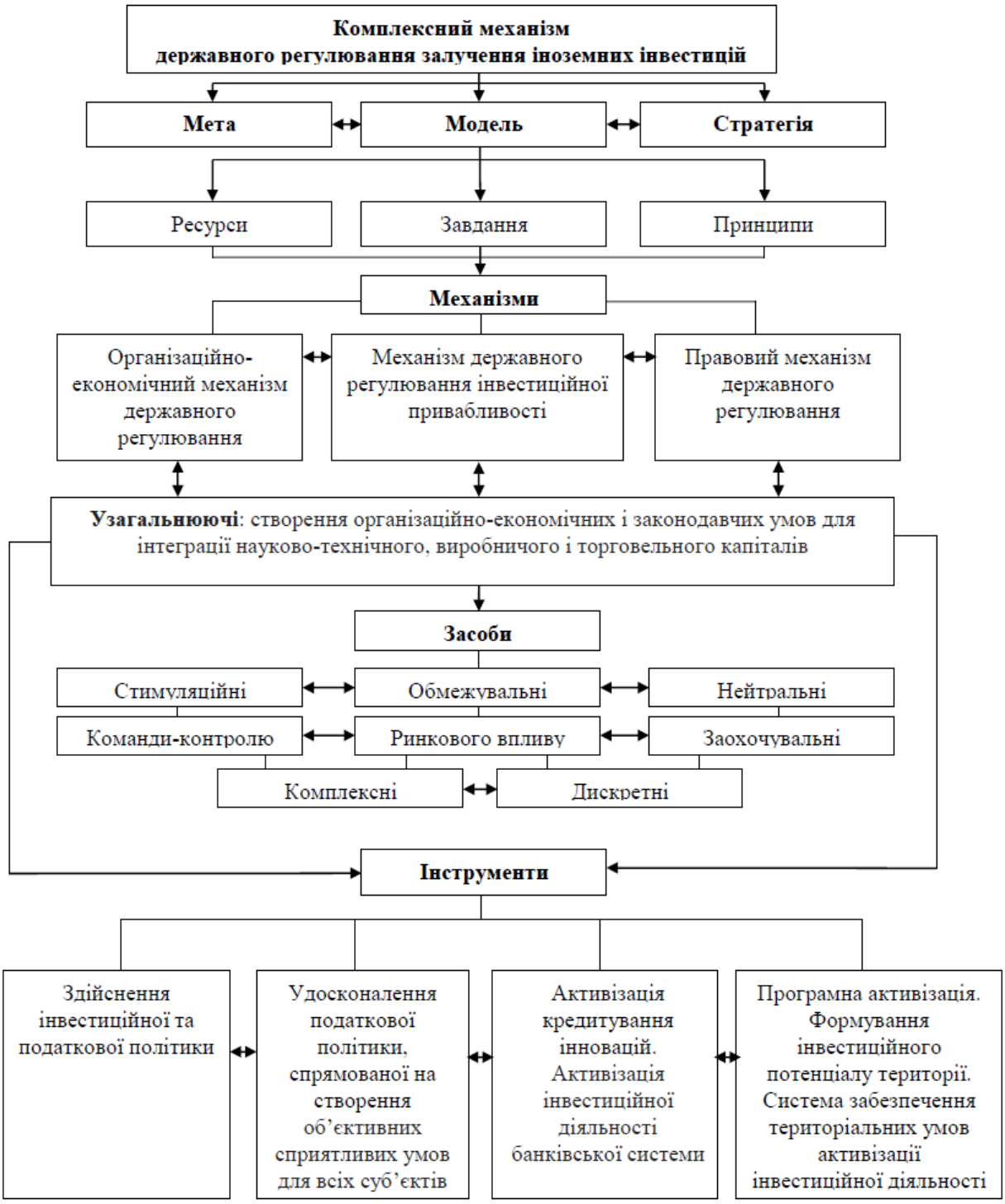

Рис. 1. Схема комплексного механізму активізації інвестиційної діяльності

– видача гарантій за кредитами, які одержують підприємці.

Варто зауважити, що сукупність заходів не може формувати дієвий механізм залучення інвестицій без правильно побудованого алгоритму їхнього вжиття. Організація будь-якого процесу, зокрема макроекономічних процесів, має ґрунтуватись на відповідній послідовності, тому ми пропонуємо власний підмеханізм організаційно-економічного механізму для активізації іноземних інвестицій. Використовуючи програмний метод разом з функціональними елементами менеджменту, вважаємо за доцільне виділити основні напрями діяльності з активізації залучення іноземних інвестицій, поділені на такі ключові групи, як планування, організація та контроль.

Підмеханізм активізації інвестиційної діяльності в економіку держави, побудований з виокремленням трьох основних груп, має такий вигляд.

1) Планування:

– аналіз економіки, визначення сформованих тенденцій в інвестуванні за галузями та джерелами фінансування;

– визначення основних факторів, що перешкоджають покращенню інвестиційного клімату, встановленню інвестиційних ризиків;

– класифікація факторів впливу на обсяги залучення інвестицій на загальнодержавні та регіональні, організаційні та економічні;

– визначення пріоритетних завдань та цілей, яких планується досягти для активізації залучення інвестицій.

2) Організація:

– формування програми активізації залучення інвестицій в економіку держави»:

– із визначенням в ній цілей та завдань органів державної влади, місцевої влади та самоврядування;

– з конкретизацією способів впливу на державні та регіональні, організаційні та економічні фактори, з конкретизацією використовуваних форм, методів та засобів впливу;

– з прогнозуванням обсягів залучення інвестицій в економіку з урахуванням різних факторів;

– з визначенням переліку пріоритетних інвестиційних проєктів у різних галузях та регіонах;

– зі встановленням очікуваних джерел надходження інвестиційних ресурсів;

– формування комісії, комітету з реалізації програми оновлення інвестиційного клімату;

– популяризація програми у ЗМІ, залучення до її виконання широкої громадськості;

– розроблення планів діяльності в рамках реалізації програми активізації залучення інвестицій в економіку держави;

– поетапна реалізація планів та програми активізації залучення інвестицій в економіку держави;

– постійний моніторинг стану виконання програми, внесення корективів (за потреби) у сформовану систему заходів, спрямованих на залучення інвестицій, для досягнення поставлених цілей.

3) Контроль:

– аналіз виконання програми за основними напрямами діяльності та після її завершення, встановлення переваг та недоліків розробленої програми, визначення причин, що перешкоджали досягненню цілей, встановлених у програмі.

З огляду на пропозицію розроблення програми активізації залучення інвестицій в економіку держави на одному з основних напрямів діяльності варто визначити ключові складники запропонованої програми. До них варто віднести:

– визначення мети розроблення програми;

– формування конкретних цілей розроблення та реалізації програми (цілі чіткі, конкретні, із зазначенням відповідних економічних показників);

– визначення чіткої системи заходів з управління організаційними, економічними факторами та факторами регіонального й державного впливу на залучення інвестицій;

– визначення проєктів, до яких планується залучення інвестицій, встановлення їхніх переваг та привабливих характеристик для інвесторів;

– формування переліку можливих джерел залучення інвестиційних ресурсів, визначення частки у фінансуванні місцевих та державних коштів;

– визначення системи переваг, заходів сприяння для інвесторів, заходів, спрямованих на зменшення ризиків для інвесторів;

– визначення конкретних інструментів та способів залучення інвесторів.

Підмеханізм, сформований із застосуванням програмного методу, передбачатиме оцінювання ситуації перед розробленням заходів. Аналіз, що проводитиметься перед початком формування програм та планів залучення інвестицій, є важливим засобом отримання інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень. Належне поінформування підвищує рівень ефективності управління та регулювання економічних процесів.

На нашу думку, для вдосконалення економічного механізму державного регулювання інвестицій в Україні потрібно акцентувати увагу на інформаційному забезпеченні. Раціонально було б сформувати інформаційні центри іноземних інвесторів. Основними напрямами роботи такого центру можуть бути:

– створення єдиної електронної бази інформації щодо інвестиційної діяльності;

– надання інформаційних та консалтингових послуг;

– створення каталогів підприємств, які плануються до приватизації;

– безперервне оновлення інвестиційної інформації;

– роуд-шоу інвестиційних можливостей для потенційних інвесторів;

– проведення конференцій та вжиття маркетингових заходів із залучення інвестицій.

С. Захарін зазначає, що «низький рівень поінформованості іноземних інвесторів із питань внутрішніх особливостей держави – об'єкта інвестування замінюється високим рівнем інтенсивності консультативної допомоги. Таким чином, визначну роль для іноземних інвесторів відіграє повне ознайомлення з правовими та економічними умовами відповідної держави. Одним із несприятливих моментів для України виступає той факт, що іноземні інвестори сьогодні вже в повному обсязі отримали інформацію стосовно масштабів тіньової економіки нашої держави, що цілком логічно стримує їхнє інвестиційне бажання» [7]. Однак в умовах сьогодення, на нашу думку, ключовими пріоритетними напрямами сприяння розвитку іноземного інвестування є:

– вирішення конфлікту на сході України;

– стабілізація політичної та економічної ситуації в державі;

– створення стабільного законодавчого забезпечення для підприємницької діяльності;

– розширення сфери пошуку ресурсів інвестиційних джерел;

– здійснення інвестиційно орієнтованої рекламної кампанії;

– формування інфраструктури правової та організаційної підтримки інвестиційної діяльності.

З урахуванням вищезазначеного вважаємо доцільним формування:

– інституцій, які розроблятимуть та проводитимуть експертизу проєктів підприємств з іноземними інвестиціями;

– банківських установ, які дадуть відповідні фінансові гарантії;

– страхових компаній, що будуть страхувати відповідні ризики під час реалізації інвестиційних проєктів;

– інформаційно-консалтингових компаній та інвестиційних фондів.

На основі проведеного дослідження можна констатувати, що економічний механізм залучення іноземних інвестицій повинен базуватись на комплексному підході із застосуванням специфічних методів, інструментів та інших регуляторів впливу на процес залучення іноземних інвестицій задля сприяння координації руху інвестиційних ресурсів і стратегічних пріоритетів розвитку держави та окремих регіонів.

Висновки. Обґрунтовано та рекомендовано для практичного використання комплексний механізм залучення іноземних інвестицій, який виокремлено задля підвищення інвестиційної активності та формування сприятливого інвестиційного клімату. Економіко-організаційний блок є підґрунтям комплексного механізму, що спирається на стратегію залучення іноземних інвестицій та визначає першочергові напрями залучення й використання іноземних інвестицій.

Серед основних організаційних умов сприяння залученню інвестицій варто відзначити якісне планування

та програмування залучення інвестицій, належне інформаційне забезпечення для інвесторів, сприяння залученню грантів для реалізації інвестиційних проєктів, формування специфічних організаційних умов для залучення інвестицій в окремі види економічної діяльності, мінімізацію адміністративних бар'єрів та максимізацію сприяння інвесторам, створення центрів консультування інвесторів, розширення транскордонного співробітництва щодо спільної реалізації інвестиційних проєктів.

Нами була розроблена та запропонована методика, що використовує організаційно-економічний механізм для активізації іноземних інвестицій. Використовуючи програмний метод разом з функціональними елементами менеджменту, ми виділили три основні напрями активізації залучення іноземних інвестицій, такі як планування, організація та контроль.

Організаційно-економічний механізм активізації інвестиційної діяльності дає змогу реалізовувати комплексний підхід до використання різних методів, засобів, інших регуляторів для впливу на процеси залучення інвестицій задля забезпечення координованості та відповідності руху інвестиційних ресурсів стратегічним пріоритетам розвитку держави.

Список використаних джерел:

1. Бланк И. Управление инвестициями предприятия : научное издание. Киев : Ника-Центр ; Эльга, 2003. 480 с.
2. Брігхем Є. Основи фінансового менеджменту / пер. з англ. В. Біленького та ін. Київ : Молодь, 1997. 998 с.
3. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования : учебник. Москва : Дело, 1997. 1008 с.
4. Губський Б. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. Київ : Наукова думка, 1998. 391 с.
5. Дука А. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2007. 424 с.
6. Філіпенко А., Будкін В., Бураковський І. та ін. Економічна глобалізація : підручник. Київ : видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 543 с.
7. Захарін С. Державне регулювання іноземного інвестування. *Фінанси України*. 2002. № 1. С. 92–101.
8. Шарп У., Александер Г., Бейли Д. Инвестиции / пер. с англ. Москва : ИНФРА-М, 1997. 1024 с.
9. Козак Ю., Лук'яненко Д., Макогон Ю. та ін. Міжнародна економіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів. 3-тє вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 560 с.
10. Мочерний С., Ларіна Я., Фомішин С. Світове господарство в умовах глобалізації. Київ : Ніка-Центр, 2006. 200 с.
11. Пересада А. Інвестування : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2004. 250 с.
12. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. Москва : Международные отношения, 1993. 896 с.
13. Лук'яненко Д., Поручник А., Колот А., Столярчук Я. та ін. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 703 с.
14. Федоров Г. Особливості формування інвестиційного іміджу України. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Т. 29(68). № 3. С. 97–102.
15. Dunning J.H. Multinational Enterprises and Global Economy // Reading: Addison. Wesley Publishing Company. Chapter 3. 2008. 920 p.
16. Hymer S.H. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment. MIT Press. 1976. 253 p.

References:

1. Blank I. (2003). Upravlenie investitsiyami predpriyatiya: nauchnoe izdanie [Management of Enterprise's investments: Scientific Edition]. Kiev : Nika-Tsentr ; Elga. [in Ukrainian]
2. Brighkhem Je.V. (1997). Osnovy finansovogho menedzhmentu [Basics of Financial Management]. Kiev : Molodj. [in Ukrainian]
3. Gitman L.Dzh., Dzhonk M.D. (1997). Osnovy investirovaniya: Uchebnik [Basics of Investment]. Moscow : Delo. [in Russian]
4. Ghubsjkyj B. (1998). Investycijni procesy v ghlobaljnomu seredovyshhi [Investment Processes in the Global Environment]. Kiev : Naukova dumka. [in Ukrainian]
5. Duka A. (2007). Teorija ta praktyka investycijnoji dijaljnosti. Investuvannja : navchaljnyj posibnyk [The Theory and Practice of Investment Activity. Investment]. Kiev : Karavela. [in Ukrainian]
6. Filipenko A., Budkin V., Burakovsjkyj I. ta in. (2009). Ekonomichna ghlobalizacija : pidruchnyk [Economic Globalization : Study]. Kiev : vydavnycho-polighrafichnyj centr "Kyjivsjkyj universytet". [in Ukrainian]
7. Zakharin S. (2002). Derzhavne reghuljuvannja inozemnogho investuvannja [State Regulation of Foreign Investment]. *Finansy Ukrajiny*. 2002, no. 1, pp. 92–101. [in Ukrainian]
8. Sharp U., Aleksander G., Beyli Dzh. (1997). Investitsii: per. s angl. [Investments]. Moscow : INFRA-M. [in Russian]
9. Kozak Ju., Luk'janenko D., Makoghon Ju. ta in. (2009). Mizhnarodna ekonomika : pidruch. dlja stud. vyshh. navch. zakl. [International Economics : Study for university students]. Kiev : Centr Uchbovoji literatury. [in Ukrainian]
10. Mochernyj S., Larina Ja., Fomishyn S. (2006). Svitove ghospodarstvo v umovakh ghlobalizaciji [The World Economy in the Conditions of Globalization]. Kiev : Nika-Centr. [in Ukrainian]
11. Peresada A. (2004). Investuvannja : navchaljnyj posibnyk [Investment : Study]. Kiev : KNEU. [in Ukrainian]
12. Porter M. (1993). Mezhdunarodnaya konkurentsiya: Konkurentnye preimushchestva stran [International Competition: The Competitive Advantage of Nations]. Moscow : Mezhdunarodnye otnosheniya. [in Russian]
13. Luk'janenko D., Poruchnyk A., Kolot A., Stoljarchuk Ja. ta in. (2011). Resursy ta modeli ghlobaljnogho ekonomichnogho rozvytku : monoghrafija [Resources and Models of Global Economic Development]. Kiev : KNEU. [in Ukrainian]
14. Fedorov Gh. (2018). Osoblyvosti formuvannja investycijnogho imidzhu Ukrajiny [The Characteristics of the Formation of the Investment Image of Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavrijsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni V.I. Vernadsjkogho. Serija : Derzhavne upravlinnja*. T. 29 (68), no. 3, pp. 97–102. [in Ukrainian]
15. Dunning J.H. Multinational Enterprises and Global Economy // Reading: Addison. Wesley Publishing Company. Chapter 3. 2008. 920 p.
16. Hymer S.H. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment. MIT Press. 1976. 253 p.

МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ УКРАИНЫ

Аннотация. В статье определено, что создание организационно-экономического механизма привлечения иностранных инвестиций в экономику Украины направлено на определение структурно сбалансированного объема финансовых и производственных ресурсов с учетом приоритетных направлений их размещения, что обеспечит восстановление национальной экономики, решение социальных проблем и будет способствовать росту авторитета государства в мире. Научно обоснован и рекомендован для практического использования комплексный механизм привлечения иностранных инвестиций, который выделен с целью повышения инвестиционной активности и формирования благоприятного инвестиционного климата. Экономико-организационный блок является основой комплексного механизма, который опирается на стратегию привлечения иностранных инвестиций и определяет первоочередные направления привлечения и использования иностранных инвестиций. Разработана и предложена методика, использующая организационно-экономический механизм для активизации иностранных инвестиций. Используя программный метод вместе с функциональными элементами менеджмента, мы выделили три основных направления активизации привлечения иностранных инвестиций, такие как планирование, организация и контроль.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, инвестиционная деятельность, государственное регулирование инвестиционной деятельности, подмеханизм инвестиционной деятельности, организационно-экономический механизм.

MECHANISM OF STATE REGULATION OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Summary. The article stipulates that the creation of an organizational and economic mechanism for attracting foreign investments into the Ukrainian economy is aimed at determining a structurally balanced volume of financial and production resources, taking into account the priority directions of their allocation, that will ensure the restoration of the national economy, social problems and would enhance the authority of the state in the world. The complex mechanism of foreign investments attraction is scientifically justified and recommended for practical use, which is allocated for increase of investment activity and formation of favorable investment climate. The economic-organizational unit is the basis of an integrated mechanism, which is based on a strategy of attracting foreign investments and determines priority directions of attracting and using foreign investments. Among the main institutional conditions for promoting investment are: high-quality planning and programming of investment attraction, adequate information provision for investors, assistance in attracting grants for realization of invested projects, formation of specific organizational conditions for attracting investments in certain economic activities, minimization of administrative barriers and maximization of investment promotion, creation of investor consulting centers, expansion of cross-border cooperation in joint implementation of investment projects. The authors have developed and proposed the methodology that uses the organizational and economic mechanism to activate foreign investments. Using the programming method in combination with the functional elements of management, three main directions of intensification of foreign investment attraction were identified: planning, organization and control. The organizational and economic mechanism of investment activity activation allows implementing a comprehensive approach to the use of various methods, means and other regulators to influence the processes of attracting investments in order to ensure coordination and conformity of the movement of investment resources in strategic priorities of the state development.

Key words: foreign investment, investment activity, state regulation of investment activity, sub-mechanism of investment activity, organizational and economic mechanism.

УДК 351.75
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-29

Сенів Л. А.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національного університету «Львівська політехніка»
Гуменюк В. В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національного університету «Львівська політехніка»

Seniv Lidiya
PhD in Economics Associate Professor,
Department of Theoretical and Applied Economics
Lviv Polytechnic National University
Humenyuk Vitaliy
PhD in Economics Associate Professor,
Department of Theoretical and Applied Economics
Lviv Polytechnic National University

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРИВАТНИХ ОХОРОННИХ СТРУКТУР ЗІ СФЕРОЮ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті сформовано принципи та умови взаємодії публічного адміністрування зі сферою приватних охоронних послуг в Україні. Розкрито теоретичні засади публічного адміністрування у сфері охоронної діяльності, зокрема визначено поняття публічного адміністрування та основні підходи до його формування. Охарактеризовано законодавчо-нормативне регулювання публічного адміністрування у сфері охоронних послуг. Проведено аналіз взаємодії публічного адміністрування з агентствами охоронної безпеки. Охарактеризовано сучасний ринок приватних охоронних послуг України. Проаналізовано динаміку розвитку цього ринку протягом 2011–2019 рр. Окреслено основні чинники зростання попиту на охоронні послуги в Україні. Досліджено регіональний аспект розвитку вітчизняного ринку охоронних послуг. Проаналізовано монопольне становище поліції охорони на цьому ринку. Визначено основних гравців ринку охоронних послуг в Україні. Виділено основні причини проблематики взаємодії приватних охоронних агентств та правоохоронних органів, а також шляхи їх вирішення.

Ключові слова: публічне адміністрування, ринок приватних охоронних послуг, приватні охоронні агентства, органи виконавчої влади, поліція охорони, охоронна діяльність.

Вступ та постановка проблеми. Актуальність дослідження публічного адміністрування у сучасних умовах розвитку суспільства пов'язана з посиленням взаємодії між індивідом та державою. Така взаємодія охоплює всі сфери суспільного життя, зокрема сферу надання приватних охоронних послуг.

Приватні охоронні послуги надаються задля охорони власності та майна держави й громадян, а також забезпечують безпеку об'єкта, що підлягає охороні.

У сучасних умовах перед державою постає завдання забезпечення умов, у яких сфера приватних охоронних послуг ефективно б розвивалась. Такі умови передбачають наявність конкуренції на ринку охоронних послуг України шляхом взаємодії державних та приватних охоронних агентств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рівень наукових досліджень сфери взаємодії публічного адміністрування з ринком приватних охоронних послуг залишається недостатнім у вітчизняних джерелах галузі знань публічного управління та адміністрування. Невелика частина науковців та практиків у своїх дослідженнях акцентувала увагу на способах провадження та повноваженнях приватних охоронних структур. Серед науковців, які займались дослідженням охоронної діяльності, варто виділити В.І. Бобрика, В.І. Курила, Н.В. Устименка, С.А. Шейфера. Вагомий внесок у розроблення теоретичних основ правового регулювання діяльності суб'єктів охоронної діяльності здійснили І.В. Хорт, Р.В. Миронюк, В.Л. Ортинський та інші науковці. Загалом комплексні дослідження взаємодії публічного адміністрування з ринком приватних охоронних послуг України не проводились, що дає можливість здійснювати аналізування цієї проблематики.

Метою роботи є дослідження взаємодії публічного адміністрування з ринком приватних охоронних послуг України та рекомендація заходів щодо підвищення ефективності публічного адміністрування на цьому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом публічне адміністрування, яке є багатоплановим визначенням, охоплює безліч інститутів сучасного суспільства та перебуває в призмі трьох глобальних підходів, таких як ринково-ліберальний (сформульований в концептуальних моделях нового менеджменту, оновленого управління й спирається на «байдужу до політики» ринкову модель, у якій громадянин має образ споживача); ліберально-комунітаристський (розвивається в концепції «політичних мереж» і спирається на розвиток структурних взаємин (договірних) між політичними інститутами держави та суспільства, визнає рівність громадян); підхід демократичного громадянства (спирається на особливе «сприйнятливе» адміністрування, яке покликане служити громадянину. У межах кожного підходу формується сфера міждисциплінарної взаємодії.

Оскільки публічне адміністрування – це цілеспрямована взаємодія публічних адміністрацій з юридичними та фізичними особами щодо забезпечення реалізації законів та підзаконних актів і виконання частини основних

функцій, то варто проаналізувати таку основну функцію публічного адміністрування, як створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії у сучасному суспільстві [1, с. 109].

Такі умови створюються для забезпечення ефективного та раціонального функціонування всіх сфер суспільного життя, зокрема сфери надання охоронних послуг.

Після здобуття Україною незалежності державі логічно було б передати частину своїх правоохоронних функцій приватним підприємствам, які готові були займатись охоронною діяльністю. В економічному аспекті це б зменшило навантаження на державний бюджет, з одного боку, та сприяло додатковим надходженням у вигляді податків, а з іншого боку. Однак недосконала податкова політика уряду сприяла переходу приватних охоронних підприємств у тіньовий сектор, що зумовлено недосконалою законодавчою базою.

Наявність приватних охоронних структур в Україні дала можливість частково компенсувати недоліки у діяльності державних правоохоронних органів, хоча проблеми на ринку охоронних послуг досі існують.

Станом на січень 2020 р. в Україні існує давно сформована сфера надання приватних охоронних послуг, хоча законодавчий процес, який би забезпечував правовий статус суб'єктів приватної охоронної діяльності, залишився незавершеним. Загалом у нашій державі надання приватних охоронних послуг здійснюється такими суб'єктами охоронної діяльності, як приватні охоронні агентства; комерційні служби безпеки; служби безпеки банків; профільні фонди цієї сфери; навчальні центри спеціалізованих факультетів вищих навчальних закладів [2, с. 37].

Існування приватної системи безпеки на вітчизняних підприємствах є позитивним явищем у сучасному світі, яке вигідне для нашої держави в економічному ракурсі, тому діяльність таких систем визначається необхідністю взаємодії державних та приватних охоронних служб.

Проблематика ефективної та результативної взаємодії приватних та державних охоронних структур існує досі.

Отже, у сучасних умовах чітко прослідковується необхідність взаємодії державних служб та органів безпеки із суб'єктами надання приватних охоронних послуг. Загалом суб'єктів господарювання сфери охоронних послуг поділяють таким чином:

− залежно від форм власності існують державні та приватні охоронні структури;

− за організаційно-правовою ознакою розрізняють фізичну особу – підприємця, товариство з обмеженою відповідальністю (ТзОВ), приватне акціонерне товариство тощо.

До суб'єктів публічного адміністрування, які безпосередньо взаємодіють із суб'єктами надання охоронних послуг, відносять органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; громадські організації та підприємства під час здійснення державних делегованих охоронних функцій; посадових осіб усіх зазначених суб'єктів господарювання.

Діяльність у сфері охоронних послуг здійснюється суб'єктами охоронної діяльності відповідно до ліцензійних вимог, які є обов'язковими для всіх суб'єктів сфери охоронних послуг. Хоча Закон України «Про охоронну діяльність» затверджує, що всі суб'єкти господарювання незалежно від форм власності за наявності ліцензії є однаковими учасниками на ринку надання охоронних послуг, в сучасних умовах є низка нюансів.

Зазначимо, що, відповідно до редакції (від 4 листопада 2018 р., підстава № 2581-VIII) Закону України «Про охоронну діяльність» [3], встановлюються чіткі вимоги щодо діяльності охоронних агентств та розширюються їх повноваження. Найбільше насторожує суспільство та викликає чималі дискусії розширення повноважень охоронних структур. Якщо підвищення вимог до охоронних структур сприятиме якісному підбору кадрів та підвищенню кваліфікації персоналу, то розширення повноважень, на думку більшості суспільства, сприятиме свавіллю за умови відсутності прийняття підзаконних актів, що визначатимуть порядок застосування спеціальних засобів та вжиття заходів фізичного впливу з боку охоронців.

Відповідно до редакції (від 4 листопада 2018 р., підстава № 2581-VIII) Закону України «Про охоронну діяльність» [3] приватні охоронні структури отримали право застосовувати сльозогінний газ, службових собак та за згодою обшукувати й затримувати людей.

Великий резонанс у суспільстві викликає також питання можливості володіння та застосування вогнепальної зброї суб'єктами сфери приватних охоронних послуг. Нині монопольне право на володіння такою зброєю має Поліція України.

Аналізуючи взаємодію приватних охоронних структур та публічного адміністрування в Україні, зазначимо, що це є системою заходів щодо забезпечення правових, економічних, організаційних та інших умов, пов'язаних з діяльністю приватних охоронних структур. До цієї системи відносять адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, принципи діяльності суб'єктів органів державного управління, індивідуальні акти, форми та засоби, які застосовуються у сфері надання охоронних послуг [2, с. 65].

Характеризуючи проблематику взаємодії приватних охоронних агентств та публічного адміністрування в Україні, вважаємо, що одним з напрямів удосконалення діяльності приватних охоронних агентств є організація взаємодії з підрозділами поліції, іншими правоохоронними органами та громадськістю.

Основними причинами проблематики взаємодії приватних охоронних структур та правоохоронних органів є:

− недосконалість розроблення теоретичних основ взаємодії приватних та державних охоронних структур;

− специфіка організації діяльності правоохоронних органів;

− відсутність відповідної освіти та кваліфікації працівників приватних охоронних агентств.

Таким чином, взаємодія у сфері надання охоронних послуг державних та приватних охоронних структур – це врегульована нормами адміністративного права, погоджена за метою, часом і місцем діяльність приватних охоронних структур, поліції та відповідних державних органів, за якої здійснюється вплив названих суб'єктів задля вирішення загальних завдань шляхом найбільш доцільного поєднання засобів і методів, властивих цим органам [4, с. 66].

Аналізуючи українське законодавство, маємо зазначити, що в Законі України «Про охоронну діяльність» у розділі V прописана взаємодія суб'єктів охоронної діяльності з правоохоронними органами та громадськістю. Стаття 18 цього Закону визначає організацію взаємодії охоронних структур з правоохоронними органами шляхом надання взаємодопомоги у діяльності, що спрямована на попередження, припинення й розкриття кримінальних правопорушень та забезпечення охорони громадського порядку. У пункті другому статті 18 Закону України «Про охоронну діяльність» зазначено, що заходи взаємодії з правоохоронними органами мають відповідати зобов'язанням охоронних структур за договором щодо надання послуг з охорони. У статті 19 цього Закону наведено такі форми взаємодії суб'єктів охоронної діяльності з правоохоронними органами:

1) проведення спільних нарад, консультацій;

2) обмін інформацією з питань попередження та припинення правопорушень;

3) інші не заборонені законодавством заходи за умови, що не порушуються права та обов'язки суб'єктів господарювання, а вжиття таких заходів належить до компетенції відповідного правоохоронного органу [3].

Отже, суб'єкти охоронної діяльності та правоохоронні органи, відповідно до Закону України «Про охоронну діяльність», мають можливість здійснювати взаємодію та взаємодопомогу у процесі своєї діяльності для забезпечення охорони громадського порядку.

Досліджуючи взаємодію приватних охоронних структур та правоохоронних органів, зазначимо, що вони ставлять перед собою одну мету, яка полягає в наданні охоронних послуг громадянам України шляхом забезпечення громадської безпеки у суспільстві та попередження правопорушень. Загалом діяльність приватних та державних охоронних організацій тісно пов'язана, оскільки їх функціонування спрямоване на досягнення захисту життя, здоров'я та власності всіх членів суспільства, тобто мета діяльності вищеназваних суб'єктів є єдиною, на кожного з них покладені конкретні завдання, які реалізовуються відповідно до нормативного забезпечення, що є різним для приватних і державних структур, тому діяльність та взаємодія у сфері надання приватних та державних охоронних послуг в Україні мають бути всебічно узгодженими [2, с. 80].

Досліджуючи взаємодію приватних охоронних структур зі сферою публічного адміністрування, маємо зазначити, що ринок приватних охоронних послуг в Україні станом на січень 2020 р. перебуває в стадії розвитку. Причинами такого розвитку, на думку експертів, стала економічна криза в Україні, перші ознаки якої з'явились у 2013 р., та погіршення криміногенної ситуації в нашій державі, що спричинено, зокрема, бойовими діями на сході країни, наявністю значної кількості переселенців та відсутністю контролю України над частиною кордону з Російською Федерацією в Донецькій та Луганській областях. Усі ці чинники сприяли зростанню попиту на охоронні послуги в Україні станом на IV квартал 2019 р.

Загалом ринок охоронних послуг в Україні представлений приватними та державними охоронними агентствами, які здійснюють свою діяльність відповідно до Закону України «Про охоронну діяльність».

Аналіз цього ринку демонстрував зростання в період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., а станом на 2011 р. визначався фахівцями на рівні 4,5 млрд. грн. Також дослідники цього сегменту ринку відзначають, що в Україні мав місце значний тіньовий ринок охоронних послуг, який станом на кінець 2011 р. оцінювався у 20% від офіційного обсягу ринку. Щодо кількості охоронних агентств зазначимо, що станом на 2011 р. в Україні їх було зареєстровано 4 720, більше четвертини яких розташовувалися в Києві. Досліджуючи регіональний аспект розвитку ринку охоронних послуг, фахівці відзначають, що станом на 2011 р. найбільшого розвитку досягнули північно-центральні та східні регіони України [5].

Аналізуючи походження капіталу, вкладеного в охоронні агентства, можемо сказати, що станом на 2011 р. три четвертих ринку охоронних послуг складали вітчизняні підприємства. Загалом у 2011 р. цей ринок поділявся на два сектори, такі як Державна служба охорони (ДСО) при МВС України (приблизно 30% ринку) та приватні охоронні агентства. Станом на 2011 р. ціни на охоронні послуги ДСО значно перевищували показники приватних охоронних агентств (з фізичної охорони – на 30–50%; з технічної охорони – на 10–20%), ринок продовжував збільшувати свій обсяг та відбувалось посилення основних бар'єрів входження шляхом ліцензування [5]. Станом на кінець 2012 р. до найбільших приватних охоронних агентств входили «Венбест», «Інтехплюс», «Охоронний холдинг», «Партнер» «Секюрайті», «Спрут», «Статус», «Тайфун» та «Явір-2000».

У 2014 р. внаслідок агресії з боку Росії відбулося зменшення обсягів ринку охоронних послуг з 8,4 млрд. грн. у 2013 р. до 7,5 млрд. грн. [6]. Кількість працівників цієї сфери зменшилась за показниками Державної служби статистики на 12 тис. осіб. Найбільш популярною послугою була й залишається сьогодні пультова охорона. Найнижчі тарифи на цю послугу станом на 2014 р. пропонувала ДСО, також ціни на послуги пультової та фізичної охорони з 2014 р. зросли приблизно в 2,3 рази через зростання офіційних витрат та інфляції в країні.

Новий етап розвитку ринку охоронних послуг в Україні розпочався після підписання Угоди про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27 листопада 2014 р. [7]. Підписуючи цю Угоду про Коаліцію, українська влада взяла на себе обов'язок ліквідувати ДСО та позбавити цей ринок монополії державних охоронних послуг, оскільки основною відмінністю між державними та приватними охоронними агентствами була можливість для перших використовувати зброю в процесі своєї діяльності.

Натомість протягом 2015 р. ринок охоронних послуг в Україні не було лібералізовано, навпаки, була посилена монополізація ринку. Це відбулось після прийняття Закону України «Про національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [8] та Постанови Кабінету Міністрів України «Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» від 13 жовтня 2015 р. № 834 [9], на основі яких було створено Департамент поліції охорони.

Постановою Кабінету Міністрів України «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності» від 11 листопада 2015 р. № 937 [10] затверджено перелік із 72 державних та комунальних підприємств, охоронні послуги яким повинна надавати лише Поліція охорони.

Відповідно, Поліція охорони повторно зайняла своє монопольне становище на ринку охоронних послуг. Відповіддю на таку ситуацію було звернення Громадської організації «Українська федерація професіоналів безпеки» (заснована 5 травня 1995 р.) до Антимонопольного комітету України (АМКУ) із заявою про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства в охоронній сфері.

В результаті розслідувань АМКУ було оприлюднено Звіт «Про результати дослідження впливу Постанови Кабінету Міністрів України «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності» від 11 листопада 2015 р. № 937 на економічну конкуренцію на ринку охоронних послуг» [11], в якому основною метою дослідження був стан конкурентного середовища на ринку охоронних послуг України. Основними проблемними питаннями у Звіті, відповідно до Постанови КМУ № 937, були такі: держава виділила окремий сегмент ринку охоронних послуг, що обмежений колом суб'єктів; цей сегмент ринку має ознаки монополії; у споживачів відсутнє право вибору про надання охоронних послуг (лише Поліція охорони); відсутність конкурентних умов на ринку має негативні наслідки для споживачів послуг [11].

Загалом станом на квітень 2016 р. на ринку охоронних послуг України Поліція охорони займала близько 25% ринку, 30% мала власна охорона підприємств, а 45% цього ринку – приватні охоронні агентства [2].

Станом на 1 січня 2016 р. монопольне становище на ринку надання охоронних послуг в Україні мала Поліція охорони, під пультовою сигналізацією якої перебували 127 тис. об'єктів охорони та 166 тис. квартир і приватних будинків (задіяно понад 50 тис. співробітників та 750 груп швидкого реагування).

Станом на 1 квітня 2019 р. більше 7 тис. фірм мають ліцензії на здійснення охоронної діяльності в Україні. До них належать власні охоронні фірми підприємств та приватні агентства, які надають свої охоронні послуги споживачам.

Досліджуючи ринок охоронних послуг, зауважимо, що протягом 2017–2019 рр. місцеві органи влади створюють комунальні підприємства, які поєднують функції охоронних фірм та народних дружин, тобто це муніципальні підприємства, які займаються охоронною діяльністю. Такі підприємства фінансуються з державних бюджетів, і на них виділяють мільйони гривень.

На нашу думку, оптимальним варіантом для місцевої влади є закупівля охоронних послуг через «ProZorro» («Прозоро»), тобто офіційний портал інформації про публічні закупівлі в Україні. Це приведе до посилення конкуренції на ринку охоронних послуг, зниження корупційних ризиків, зростання якості надання послуг. Отже, для забезпечення ефективної охорони комунального майна необхідно замість створення комунальних охоронних фірм закуповувати послуги через «Прозоро», що забезпечить якісне надання охоронних послуг та значну економію місцевого бюджету.

Станом на IV квартал 2019 р. на ринку приватних охоронних послуг основними гравцями є Поліція охорони (близько 30%) та вітчизняні компанії, зокрема «Венбест», «ЕФОРТ», «Охоронний холдинг», «Сіріус» та «Шериф», які пропонують свої послуги майже по всій території України.

Аналізуючи ринок охоронних послуг України, маємо відзначити необхідність вжиття заходів з боку держави щодо підвищення ефективності публічного адміністрування на цьому ринку.

Висновки. Нормативно-правове регулювання реалізації публічного адміністрування на ринку приватних охоронних послуг України потребує вдосконалення. Відсутність відповідних законодавчих актів сприяє розвитку недобросовісної конкуренції у сфері надання охоронних послуг та зумовлює наявність монопольного становища держави на ринку охоронної діяльності.

Основними заходами, що вплинуть на ефективність взаємодії публічного адміністрування на ринку охоронних послуг, є вдосконалення наявної законодавчої бази та підзаконних актів шляхом внесення змін до наявних та прийняття нових Законів України; вдосконалення процедури ліцензування приватних охоронних структур відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» шляхом обмеження прямих контактів між суб'єктом ліцензування та органом ліцензування; вдосконалення умов проведення тендерів шляхом допуску приватних охоронних фірм на монопольний сектор ринку.

Список використаних джерел:

1. Міненко М.А. Публічне управління: теорія та методологія : монографія. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2014. 404 с.
2. Миронюк Р.В. Адміністративно-правове регулювання надання приватних охоронних послуг : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 128 с.
3. Про охоронну діяльність : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4616. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17 (дата звернення: 03.03.2020).
4. Припутень Д.С. Взаємодія приватних охоронних структур з правоохоронними органами та громадськістю у сфері забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6104/1/ВЗАЄМОДІЯ%20ПРИВАТНИХ%20ОХОРОННИХ%20СТРУКТУР.pdf (дата звернення: 06.03.2020).
5. Паспорт ринку охоронних послуг України. 2012 рік. *Pro-Consulting*. URL: dovanie-pro-consulting.ua/ua/isslerynka/Pasport-rynka-ohrannyh-uslug-Ukrainy-2012-god (дата звернення: 03.12.2019).
6. Обсяг реалізованих послуг за IV квартал 2011 р. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 01.12.2019).
7. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27 листопада 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15 (дата звернення: 03.01.2020).
8. Про національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19 (дата звернення: 06.03.2020).
9. Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. № 834. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/834-2015-п (дата звернення: 03.03.2020).
10. Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 937. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/937-2015-п (дата звернення: 05.03.2020).
11. Про результати дослідження впливу Постанови Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 937. URL: http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=125326&schema=ma (дата звернення: 05.03.2020).

References:

1. Minenko M.A. (2014) Publichne upravlinnya: teoriya ta metodolohiya [Public administration: theory and methodology]. Kyiv : Kyiv National University Of Trade And Economics. (in Ukrainian)
2. Myronyuk R.V. (2016) Administratyvno-pravove rehulyuvannya nadannya pryvatnykh okhoronnykh posluh [Administrative and legal regulation of the provision of private security services]. Dnipropetrovsk : Lira LTD. (in Ukrainian)
3. On security activities: Law of Ukraine of March 22, 2012 No. 4616. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17 (accessed 03.03.2020).
4. Pryputen D.S. (2015) Vzayemodiya pryvatnykh okhoronnykh struktur z pravookhoronnymy orhanamy ta hromads'kistyu u sferi zabezpechennya bezpeky fizychnykh osib ta okhorony prava vlasnosti [Interaction of private security with the police and the public in security provision sphere of individuals and protection of ownership]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhgorod National University] (electronic journal), vol. 30, no. 2, pp. 65–68. Available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6104/1/ВЗАЄМОДІЯ%20ПРИВАТНИХ%20ОХОРОННИХ%20СТРУКТУР.pdf (accessed 06.03.2020).

5. Passport of the market of security services of Ukraine. 2012. Pro-Consulting: Website. Available at: dovanie-pro-consulting.ua/ua/isslerynka/Pasport-rynka-ohrannyh-uslug-Ukrainy-2012-god (accessed 03.12.2019).
6. Volume of services provided for the 4th quarter of 2011. Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed 01.12.2019).
7. Agreement on the Coalition of Deputies' Factions "European Ukraine" of 27.11.2014. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15 (accessed 03.01.2020).
8. On National Police: Law of Ukraine of 2.07.2015 No. 580-VIII. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19 (accessed 06.03.2020).
9. The issue of the functioning of the police police as territorial bodies of the National Police and the liquidation of some territorial bodies of the Ministry of Internal Affairs: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 13.10.2015 No. 834. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/834-2015-n (accessed 03.03.2020).
10. Issues of ensuring the protection of state and other property objects: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 11, 2015 No. 937. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/937-2015-p (accessed 05.03.2020).
11. On the results of the study of the impact of the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 937 of 11.11.2015. Available at: http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=125326&schema (accessed 05.03.2020).

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЧАСТНЫХ ОХРАННЫХ СТРУКТУР СО СФЕРОЙ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье сформированы принципы и условия взаимодействия публичного администрирования со сферой частных охранных услуг в Украине. Раскрыты теоретические основы публичного администрирования в сфере охранной деятельности, в частности определены понятие публичного администрирования и основные подходы к его формированию. Охарактеризовано законодательно-нормативное регулирование публичного администрирования в сфере охранных услуг. Проведен анализ взаимодействия публичного администрирования с агентствами охранной безопасности. Охарактеризован современный рынок частных охранных услуг Украины. Проанализирована динамика развития этого рынка в течение 2011–2019 гг. Определены основные факторы роста спроса на охранные услуги в Украине. Исследован региональный аспект развития отечественного рынка охранных услуг. Проанализировано монопольное положение полиции охраны на этом рынке. Определены основные игроки рынка охранных услуг в Украине. Выделены основные причины проблематики взаимодействия частных охранных агентств и правоохранительных органов, а также пути их решения.

Ключевые слова: публичное администрирование, рынок частных охранных услуг, частные охранные агентства, органы исполнительной власти, полиция охраны, охранная деятельность.

RESEARCH OF THE INTERACTION OF PRIVATE SECURITY STRUCTURES WITH THE PUBLIC ADMINISTRATION SPHERE

Summary. The article deals with the problem of relations between society and business in the conditions of separation of their interests, which requires new approaches to public administration in the process of development of modern society. The realization of public administration in the modern dynamic society is analyzed, which is regulated by legislative acts and normative documents that ensure effective interaction of state bodies with market actors. The article outlines the principles and conditions of interaction of public administration with the sphere of private security services in Ukraine. The theoretical foundations of public administration in the field of security are revealed, in particular the concepts and basic approaches to the formation of public administration are defined. The legislative and regulatory regulation of public administration in the field of security services is characterized. The Law of Ukraine "On security activities" is considered in detail. The analysis of interaction of public administration with security agencies is conducted. The modern market of private security services of Ukraine is characterized. The dynamics of development of this market during 2011–2019 is analyzed. The main factors of increasing demand for security services in Ukraine are outlined. The regional aspect of the development of the domestic market of security services is investigated. The monopoly position of the police in this market and the reasons for the monopolization are analyzed. The major players of the security services market in Ukraine as of the 4th quarter of 2019 have been identified. Procurement by local government of security services through ProZorro (transparent) – the official portal of public procurement information in Ukraine is considered. The main causes of the problem of interaction of private security agencies and law enforcement agencies are identified, which include: imperfection of development of theoretical bases of interaction between private and state security structures; specifics of the organization of law enforcement activities; lack of adequate training and qualifications of employees of private security agencies. The main ways of solving the problems of interaction of private security agencies and law enforcement agencies to which they include: improvement of the existing legislative base and by-laws by amending the existing and adopting new Laws of Ukraine; improving the licensing procedure for private security structures in accordance with the Law of Ukraine "On Licensing of Economic Activities" by restricting direct contacts between the licensing entity and the licensing authority; improving the conditions for conducting tenders by admission of private security firms to the monopoly sector of the market.

Key words: public administration, private security services market, private security agencies, executive authorities, security police, security activities.

УДК 330.111.66:613/614(477)
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-30

Сидорчук О. Г.
доктор наук з державного управління,
доцент кафедри державного управління
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України
Крук С. М.
спеціаліст відділу організації медичної допомоги дорослому населенню
управління медичної допомоги населенню
департаменту охорони здоров'я
Львівської обласної державної адміністрації

Sydorchuk Orystlava
Doctor of Science in Public Administration,
Associate Professor of the Public Administration
Department Lviv Regional Institute of Public Administration
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine
Kruk Svitlana
Specialist of the Department of Organization
of Medical Aid to the Adult Population
of the Department of Medical Aid to the Population of Health Department
of Lviv Regional State Administration

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ КРЕАТИВІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено вирішенню актуальної проблеми виявлення основних соціально-економічних проблем і перспектив креативного розвитку вітчизняної системи охорони здоров'я. Розкрито концептуальну сутність креативного процесу в медичній галузі, яка полягає у створенні нових наукових знань і перетворенні їх на соціально значиму інновацію, передбачає замкнений цикл, що складається з послідовних етапів втілення креативних підходів до вирішення наукового завдання створення нового медичного продукту. Проаналізовано перспективи розвитку програмних ініціатив інтеграції у Європейський дослідницький простір. Здійснено оцінювання публікаційної та патентної активності вітчизняних науковців, запропоновано інструменти її посилення. Для отримання релевантної інформації щодо якості креативного потенціалу наукових установ наукометричні показники міжнародної експертної системи запропоновано доповнити показниками фінансово-економічної діяльності.

Ключові слова: медична галузь, науково-дослідницький простір, соціально значимі інновації, інвестування, бюджетне асигнування, патентна активність, публікаційна активність.

Вступ та постановка проблеми. На постіндустріальному етапі розвитку суспільства креативний розвиток усіх галузей вітчизняної економічної системи є не тільки єдино можливим стратегічним вибором, але й важливою передумовою соціально-економічного зростання держави. Наявні сьогодні проблеми та виклики, що стоять перед вітчизняною системою охорони здоров'я, зумовлюються низкою причин, серед яких основними є незадовільний стан соціального розвитку та прогалини в інституційному регулюванні наукового потенціалу галузі, що суттєво стримує її структурну трансформацію та креативізацію. З економічної точки зору сталий розвиток системи охорони здоров'я є драйвером підвищення якості людського капіталу, що прямо зумовлює необхідність пошуку резервів для нарощування її наукової складової частини. Успішність креативного розвитку системи охорони здоров'я тісно пов'язана з якісним наповненням факторів, які формують рівень інноваційної активності медичних університетів та наукових інституцій Академії медичних наук України та забезпечують їм конкурентні переваги у світовому науковому та економічному просторі. Політика державного регулювання наукових пошуків у системі охорони здоров'я передбачає комплекс інструментів стимулювання модернізацій цієї сфери, однак для повноцінного її перетворення досі бракує системного планування наукової складової частини інноваційно-інвестиційних державних програм. Отже, особливої актуальності набувають проблеми якості підготовки креативних науковців у медичній сфері, інвестиційної спрямованості дослідницьких програм, інституційної підтримки розвитку інноваційних технологій та модернізації медичної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційного розвитку системи охорони здоров'я України, попри їх важливість та актуальність, все ще залишаються мало дослідженими вітчизняними науковцями. Найбільш вагомими є дослідження Д. Карамишева, присвячені проблемі управління якістю медичної допомоги в контексті інноваційних перетворень системи охорони здоров'я [1], Н. Артамонової, яка дослідила різні аспекти інформаційного забезпечення трансферу медичних технологій як сучасного комунікаційного механізму інноваційної діяльності [2], А. Горбаня, де представлено наукове обґрунтування концепції побудови автоматизованої інформаційної системи для забезпечення реєстрації та моніторингу інноваційної діяльності у сфері охорони

здоров'я України й визначено функціональні вимоги до наповнення бази даних [3]. Значно більше уваги науковців було приділено інституційним аспектам управління інноваційним розвитком медичної сфери. Зокрема, В. Шевчук присвятив наукові дослідження питанням державного регулювання інноваційного розвитку системи охорони здоров'я України в умовах трансформації інститутів громадянського суспільства, охарактеризувавши можливі подальші шляхи та моделі залучення громадськості до оновлення системи охорони здоров'я України [4]. Обґрунтуванню проривних підходів до управління макроекономічними процесами, вивченню можливостей креативізації як рушія забезпечення конкурентоспроможності присвячено наукову розробку І. Свидрук [5]. Автор довела, що знання, трансформуючись у наукоємні технології та продукти, забезпечують зростання продуктивності й зниження ресурсозатратності праці, прискорюють темпи накопичення суспільних благ, осучаснюють мотиваційні аспекти діяльності, створюючи умови для самореалізації. З. Юринець та О. Петрух запропонували логічну модель взаємоузгодження економічних засобів і напрямів державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України [6; 7]. Авторами запропоновано низку рекомендацій та завдань для вдосконалення забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України.

Відсутність системності у вивченні соціально-економічних питань інституційного регулювання інноваційного розвитку медичної галузі вітчизняної економіки вимагає вивчення цієї проблематики з урахуванням креативної компоненти як необхідного джерела високотехнологічних перетворень у системі охорони здоров'я.

Метою роботи є виявлення та систематизація основних соціально-економічних проблем і перспектив креативного розвитку вітчизняної системи охорони здоров'я.

Результати дослідження. Поняття креативного розвитку медичних наукових колективів стосується не лише радикальних, але й певною мірою інкрементальних зрушень у процесах наукового пізнання та пошуку. Оскільки основною соціальною метою наукових розробок у галузі медицини є підвищення рівня якості життя населення, поняття креативного розвитку стосується також удосконалення управління творчими групами в процесі пошуку та впровадження новітніх методів лікування. Отже, креативні розробки в галузі охорони здоров'я слід розглядати як новий або значно вдосконалений медичний продукт, пов'язаний з власними науковими досягненнями та імплементацією кращих напрацювань сторонніх організацій у сфері медичної продукції та технологій, що спрямовуються на якісно нові способи лікування та адміністрування оздоровчих процесів, забезпечуючи науково-медичній установі отримання додаткових конкурентних переваг.

З цієї точки зору креативізація системи охорони здоров'я може розглядатись як найоптимальніший шлях підвищення якості життя населення [8]. Концептуальна сутність креативного процесу в медичній галузі полягає у створенні нових наукових знань і перетворенні їх на соціально значиму інновацію. Він передбачає замкнений цикл, що складається з послідовних етапів втілення креативних підходів до вирішення наукового завдання створення нового медичного продукту (рис. 1).

Слід зазначити, що сучасна політика Міністерства освіти та науки України передбачає якісні зміни в управлінні науковою діяльністю вітчизняних учених. Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [9] сьогодні здійснюються певні кроки щодо перезавантаження системи управління та докорінної перебудови фінансування вітчизняної науки, що передбачає як централізацію стратегічного планування наукового розвитку, так і широке залучення науковців до процесів інституційного впливу. Зокрема, створення Національної ради з питань розвитку науки й технологій, до якої увійшли керівники академій наук та провідних університетів, заклало підвалини стратегічного координування розвитку галузевих наукових установ [10].

Глобалізаційна спрямованість вітчизняної медичної науки уможливлює нові перспективи співпраці із зарубіжними науковими інституціями в рамках інтеграції у Європейський дослідницький простір. Зокрема, одним з пріоритетних напрямів участі України у Стратегії розумних

Рис. 1. Замкнений цикл креативного процесу в медичній галузі

спеціалізацій ЄС стала Програмна ініціатива «Передові матеріали для медицини і охорони довкілля». Акцентування стратегічних пріоритетів розвитку системи охорони здоров'я України у бік її креативізації актуалізує питання ефективності фундаментальних і прикладних досліджень, вимагає розгляду аспектів її функціонування. Так, для оцінювання та самооцінки розвитку наукової діяльності медичних університетів сьогодні використовують систему показників наукового потенціалу й результативності, що включають:

− аналіз цільової орієнтації досліджень та відповідності їх тематики державним замовленням;

− оцінювання найбільш вагомих результатів фундаментальних та прикладних досліджень за останні п'ять років;

− визначення перспективних соціальних напрямів наукових досліджень, зокрема оцінювання суспільної потреби в їх результатах;

− оцінювання ресурсної забезпеченості для здійснення науково-дослідницької діяльності у дворічній перспективі [11].

Однією з якісних перешкод креативізації наукового простору медичних університетів сьогодні є надщільне педагогічне навантаження професорсько-викладацького складу, що значно скорочує можливість розкриття творчого потенціалу науковців. Для досягнення цілей інтеграції університетської та академічної наукової спільноти необхідно створити спільні науково-навчальні конгломерації у вигляді системи дослідницьких медичних університетів. Цьому значно сприятиме імплементація світових стандартів у публікаційну політику університетів. Висвітлення результатів наукових досліджень у друкованих виданнях є важливим елементом ефективного просування вітчизняного креативного медичного продукту (табл. 1).

Таблиця 1

Публікаційна активність вітчизняних науковців у 2017–2018 рр.

Показник	2017 р.	2018 р.	2018/ 2017 рр., %
Кількість друкованих робіт	215 482	246 064	114,2
зокрема, статті у вітчизняних фахових журналах	175 649	194 253	110,6
статті у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз	39 614	41 760	105,4

Джерело: [12]

Однак слід зазначити, що більшість науковців не віддає перевагу публікаціям результатів власного наукового пошуку в міжнародних наукометричних виданнях, зокрема, через їх високу вартість. Водночас оприлюднення результатів власних досліджень у виданнях, віднесених до Q1 і Q2 наукометричних баз «Scopus» та «Web of Science» сьогодні офіційно прирівнюється до трьох публікацій у наукових фахових виданнях України, а Q3 – до двох публікацій [13]. Отже, таку практику можна розглядати як реальний інструмент спрямування наукової діяльності на стандарти міжнародної наукової спільноти.

Сплеск креативно-дослідницької активності медичних науковців та прискорені темпи імплементації наукових знань у лікувальні протоколи зумовлюють оновлення інституційної політики управління розвитком академічної та прикладної медичної науки та узгодження її механізмів з політикою ЄС у сфері охоронних прав. Генеральною Асамблеєю Всесвітньої організації інтелектуальної власності було затверджено повноваження ДП «Український інститут інтелектуальної власності» як Органу міжнародної попередньої експертизи. Загалом у 2018 р. патентна активність незначно зменшилась порівняно з попереднім роком (табл. 2).

Таблиця 2

Патентна активність вітчизняних науковців у 2017–2018 рр.

Показник	2017 р.	2018 р.	2018/ 2017 рр., %
Усього	4 094	4 048	98,9
Національна процедура	2 422	2 493	102,9
Від вітчизняних заявників	2 231	2 279	102,2
зокрема, від юридичних осіб	1 207	1 197	99,2

Джерело: [14]

Більшість заявок у 2018 р. подано закладами освіти (63,8%) та науковими організаціями (25,5%). У 2018 р. понад 70,8% заявок, поданих у сфері медицини, припадали на товарні знаки, 17,1% – на корисні моделі, 7,6% – на винаходи, 4,5% – на промислові зразки [14]. Водночас системним недоліком вітчизняної охорони інтелектуальної власності є розмивання критеріїв винаходів та корисних моделей, що спричиняє неузгодженість їх класифікації. Така інституційна прогалина приводить до непропорційності співвідношення об'єктів та недооцінення рівня охорони інтелектуальної власності.

Для отримання релевантної інформації щодо якості креативного потенціалу наукових установ його слід визначати шляхом доповнення наукометричних показників міжнародної експертної системи показниками фінансово-економічної діяльності (обсяг видатків, зокрема, державного бюджету, на інвестування у фундаментальні та прикладні наукові дослідження та експериментальні розробки, обсяг надходжень від патентно-ліцензійної діяльності).

Креативний розвиток системи охорони здоров'я, її інтеграція у глобалізований науково-економічний простір, застосування в медичних протоколах високотехнологічних методів лікування потребують посилення наукової складової частини в системі медичної освіти. Загалом у 2018 р. інвестиції в наукові проєкти медичних університетів складали 507,4 млн. грн. (у 2017 р.– 366,6 млн. грн.). При цьому на виконання експериментальних досліджень було спрямовано понад 54,5% загальних потоків інвестицій (у 2017 р.– 58,5%) [15]. Однак оскільки кожний медичний університет сьогодні є самостійним господарським суб'єктом, а державні статистичні спостереження не передбачають нагромадження та систематизації відповідних інформаційно-аналітичних масивів щодо джерел фінансування університетської науки, то виникає значна прогалина розуміння масштабів економічно виправданих наукових розробок вітчизняних медичних установ.

Водночас аналіз фінансових результатів діяльності Національної академії медичних наук України (табл. 3) засвідчив зростання доходів цієї наукової установи на 17,6%, попри зростання витрат на 22,4%, зокрема бюджетні асигнування у 2018 р. порівняно з попереднім роком збільшились на 21,3%, тоді як витрати на виконання бюджетних програм зросли на 31,7%.

На прикладні наукові дослідження у 2018 р. було спрямовано 23,6% загального обсягу витрат НАМНУ (у 2017 р.– 22,2%), на 51,5% вони були профінансовані бюджетним коштом (у 2017 р.– 49,5%). Інвестиції у наукові розробки нових продуктів і технологій у медичній сфері є необхідним джерелом реалізації креативного потенціалу науковців-медиків.

Таблиця 3

Фінансові результати діяльності НАМНУ у 2017–2018 рр., тис. грн.

Показник	2017 р.	2018 р.	2018/ 2017 рр., %
Усього доходів	2 336 753,0	2 747 014,8	117,6
зокрема, бюджетні асигнування	1 821 312,8	2 209 795,3	121,3
доходи від надання послуг (виконання робіт)	174 848,0	171 691,8	98,2
доходи від продажу активів	514,2	1 143,2	222,3
фінансові доходи	1 457,4	–	–
Усього витрат	2 261 933,7	2 767 505,5	122,4
зокрема, витрати на виконання бюджетних програм	1 675 108,0	2 205 790,0	131,7
витрати на виготовлення продукції	264 574,2	274 876,0	103,9
витрати з продажу активів	49,7	224,4	451,8
фінансові витрати	932,2	–	–
трансферти	26 211,7	–	–
Профіцит/дефіцит за звітний період	74 819,3	-20 490,7	-27,4

Джерело: [15]

Звичайно, основним мотивуючим фактором креативізації галузі є зростання її конкурентних позицій на ринку. Однак, з іншого боку, функціонування медичних організацій в ринкових умовах вимагає безперервного контролю та скорочення витрат на виробництво й реалізацію креативного медичного продукту. Отже, виникає управлінська дилема, коли інвестиційна обмеженість креативних пошуків перешкоджає отриманню організацією вагомих конкурентних переваг від пропозиції креативного соціально-затребуваного продукту на ринку. У цьому контексті слід сказати про суттєві інституційні новації щодо інвестування вітчизняної науки, пов'язані зі створенням Національного фонду досліджень [10], який забезпечуватиме світові стандарти прозорості розподілу фінансів, якості наукової експертизи й відбору конкурсних заявок.

Висновки. Науковий сектор вітчизняної системи охорони здоров'я забезпечує її креативний розвиток і сприяє гармонійному зростанню соціально-економічної ефективності впровадження новітніх високотехнологічних методів у сучасні протоколи лікування. Водночас у сучасних економічних реаліях медична наука зазнає впливу негативних факторів скорочення бюджетного інвестування, яке не завжди пов'язане з якістю та конкурентоспроможністю дослідницьких розробок. Потребують удосконалення інституційні механізми залучення грантового інвестування наукових проєктів. Гальмуючим чинником креативізації медичної сфери є невисока патентна активність вітчизняних науковців. Водночас глобалізаційна спрямованість вітчизняних наукових установ і новації у сфері можливостей для публікацій наукових здобутків висвітлюють перспективи інтеграційної співпраці з Європейським дослідницьким простором. Подальші дослідження варто спрямувати на питання управління процесами наукової взаємодії установ академічної та університетської медичної науки.

Список використаних джерел:

1. Карамишев Д.В. Управління якістю медичної допомоги в контексті інноваційних перетворень системи охорони здоров'я. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/10-KARAMISCHEV.pdf (дата звернення: 14.02.2020).
2. Артамонова Н.О. Інформаційне забезпечення трансферу медичних технологій як сучасний комунікаційний механізм інноваційної діяльності. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2009. № 3. С. 56–66.
3. Горбань А.Є. Модель оптимізації управління інноваційною діяльністю в сфері охорони здоров'я України. *Актуальні проблеми сучасної медицини. Вісник Української медичної стоматологічної академії*. 2015. № 3-2(51). С. 275–281.
4. Шевчук В.В. Державне регулювання інноваційного розвитку системи охорони здоров'я України в умовах трансформації інститутів громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1039 (дата звернення 14.02.2020).
5. Свидрук І.І. Функціональне структурування креативного менеджменту на макрорівні економічної системи. *Держава та регіони*. 2018. Вип. 102. № 3. С. 47–52. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2018/3_2018/9.pdf (дата звернення: 23.02.2020).
6. Петрух О.А. Інноваційний розвиток сфери охорони здоров'я України. *Економіка та держава*. 2018. Вип. 10. С. 81–83.
7. Юринець З.В., Петрух О.А. Напрями державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 116–121.
8. Жаліло Л.І., Мартинюк М.І. Стратегії змін у сфері охорони здоров'я в умовах соціально-економічних реформ в Україні. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Zhalilo.pdf (дата звернення: 14.02.2020).
9. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19 (дата звернення: 14.02.2020).
10. МОН України. Реформа науки. URL: https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/reforma-nauki (дата звернення: 14.02.2020).
11. Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ : Постанова КМУ від 19 липня 2017 р. № 540. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF (дата звернення: 14.02.2020).
12. МОН України. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності за 2018 рік : аналітична довідка. Київ : УІНТЕІ МОН України, 2019. 92 с.
13. Батаєва Є.В. Зміни в українській науці та вищій освіті: підсумки за 2019 рік. *Наука та метрика*. 2020. URL: http://amnu.gov.ua/zminy-v-ukrayinskij-nauczi-ta-vyshhij-osviti-pidsumky-za-2019-rik (дата звернення: 14.02.2020).
14. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2018 рік. Київ : ДП УІІВ, 2019. 58 с.
15. НАМН України. Звіт про фінансові результати за 2018 р. URL: http://amnu.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/byh44.pdf (дата звернення: 14.02.2020).

References:

1. Karamyshev D.V. (2018) Upravlinnia yakistiu medychnoi dopomohy v konteksti innovatsiinykh peretvoren systemy okhorony zdorovia [Managing the quality of care in the context of innovative transformations of the health care system]. Available at: http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/10-KARAMISCHEV.pdf (accessed 14.02.2020).

2. Artamonova N.O. (2009) Informatsiine zabezpechennia transferu medychnykh tekhnolohii yak suchasnyi komunikatsiinyi mekhanizm innovatsiinoi diialnosti [Information support of medical technology transfer as a modern communication mechanism of innovative activity]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, no. 3, pp. 56–66.
3. Horban A.Ye. (2015) Model optymizatsii upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu v sferi okhorony zdorovia Ukrainy [Model of optimization of management of innovative activity in health care of Ukraine]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny. Visnyk ukrainskoi medychnoi stomatolohichnoi akademii*, no. 3-2(51), pp. 275–281.
4. Shevchuk V.V. (2015) Derzhavne rehuliuvannia innovatsiinoho rozvytku systemy okhorony zdorovia Ukrainy v umovakh transformatsii instytutiv hromadianskoho suspilstva [State regulation of innovative development of the health care system of Ukraine in the conditions of transformation of civil society institutions]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* [Public Administration: Improvement and Development] (electronic journal), no. 8. Available at: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1039 (accessed 14.02.2020).
5. Svydruk I.I. (2018) Funktsionalne strukturuvannia kreatyvnoho menedzhmentu na makrorivni ekonomichnoi systemy [Functional structuring of creative management at the macro level of the economic system]. *Derzhava ta rehiony*, vol. 102, no. 3, pp. 47–52. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/ 2018/3_2018/9.pdf (accessed 23.02.2020).
6. Petrukh O.A. (2018) Innovatsiinyi rozvytok sfery okhorony zdorovia Ukrainy [Innovative development of health care in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 81–83.
7. Yurynets Z.V., Petrukh O.A. (2018) Napriamy derzhavnoho rehuliuvannia innovatsiinoho rozvytku sfery okhorony zdorovia Ukrainy [Directions of state regulation of innovative development of health care in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 22, pp. 116–121.
8. Zhalilo L.I., Martyniuk M.I. (2019) Stratehii zmin u sferi okhorony zdorovia v umovakh sotsialno-ekonomichnykh reform v Ukraini [Strategies for Changes in Health Care in the Conditions of Social and Economic Reforms in Ukraine]. Available at: http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Zhalilo.pdf (accessed 14.02.2020).
9. Verkhovna Rada Ukrainy (2016) Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy [On Scientific and Technical Activities: Law of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19 (accessed 14.02.2020).
10. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2020) Reforma nauky [Science Reform]. Available at: https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/reforma-nauki (accessed 14.02.2020).
11. Kabinet Ministriv Ukrainy (2017) Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia derzhavnoi atestatsii naukovykh ustanov: postanova № 540 [On Approval of the Procedure for State Certification of Scientific Institutions: Resolution No. 540]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF (accessed 14.02.2020).
12. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2019) *Stan rozvytku nauky i tekhniky, rezultaty naukovoi i naukovo-tekhnichnoi diialnosti za 2018 rik : analitychna dovidka* [State of development of science and technology, results of scientific and technical activities for 2018 : analytical report]. Kyiv : UINTEI MON Ukrainy. (in Ukrainian)
13. Bataieva Ye.V. (2020) Zminy v ukrainskii nautsi ta vyshchii osviti: pidsumky za 2019 rik [Changes in Ukrainian Science and Higher Education: Results for 2019]. *Nauka ta metryka* [Science and metrics] (electronic journal). Available at: http://amnu.gov.ua/zminy-v-ukrayinskij-nauczi-ta-vyshhij-osviti-pidsumky-za-2019-rik (accessed 14.02.2020).
14. Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti. (2019) Promyslova vlasnist u tsyfrakh. *Pokaznyky diialnosti Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy ta Derzhavnoho pidpryiemstva "Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti" za 2018 rik* [Industrial Property in Figures. Performance indicators of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine and the State Enterprise "Ukrainian Institute of Intellectual Property" for 2018]. Kyiv : DP UIIV. (in Ukrainian)
15. Natsionalna akademiia medychnykh nauk Ukrainy. (2019) Zvit pro finansovi rezultaty za 2018 r. [Statement of financial results for 2018]. Available at: http://amnu.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/byh44.pdf. (accessed 14.02.2020).

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КРЕАТИВИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация. Статья посвящена решению актуальной проблемы выявления основных социально-экономических проблем и перспектив креативного развития отечественной системы здравоохранения. Раскрыта концептуальная сущность креативного процесса в медицинской отрасли, которая заключается в создании новых научных знаний и превращении их в социально значимую инновацию, предусматривает замкнутый цикл, состоящий из последовательных этапов воплощения креативных подходов к решению научного задания создания нового медицинского продукта. Проанализированы перспективы развития программных инициатив интеграции в Европейское исследовательское пространство. Осуществлено оценивание публикационной и патентной активности отечественных ученых, предложены инструменты ее усиления. Для получения релевантной информации о качестве креативного потенциала научных учреждений наукометрические показатели международной экспертной системы предложено дополнить показателями финансово-экономической деятельности.

Ключевые слова: медицинская отрасль, научно-исследовательское пространство, социально значимые инновации, инвестиции, бюджетное ассигнование, патентная активность, публикационная активность.

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF CREATING THE HEALTH SYSTEM OF UKRAINE

Summary. The purpose of the study is to identify and systematize the main socio-economic problems and prospects for creative development of the national health care system. The current problems and challenges facing the national health care system are due to a number of reasons, among which are, first of all, the unsatisfactory state of social development and gaps in the institutional regulation of the scientific potential of the industry, which significantly impedes its structural transformation and creativity. From an economic point of view, the sustainable development of the health care system is a driver for improving the quality of human capital, which directly determines the urgency of finding reserves for increasing its scientific component. A systematic approach was used to achieve the objectives of the study, according to which the socio-economic nature of the problems and prospects for the creation of the healthcare system was analyzed in a coherent and i nterdependent way. Methods were also used: synthesis and analysis, comparison, statistical and system-analytical. The conceptual essence of the creative process in the medical field, which is to create new scientific knowledge and turn it into a socially significant innovation and provides a closed

cycle consisting of successive stages of the implementation of creative approaches to solving the scientific problem of creating a new medical product. Prospects for the development of programmatic initiatives for integration into the European Research Area are analyzed. The publication and patent activity of domestic scientists has been evaluated and instruments for its strengthening have been proposed. In order to achieve the goals of integration of the university and academic scientific community, it is proposed to create joint scientific-educational conglomerations in the form of a system of research medical universities. It also noted the need to implement world standards in the university's publication policies and activities in the field of security rights. In order to obtain relevant information on the quality of the creative potential of scientific institutions, scientific-metric indicators of the international expert system are proposed to be supplemented with indicators of financial and economic activity.

Key words: medical industry, research space, socially significant innovations, investing, budgetary allocation, patent activity, publication activity.

УДК 656.7.072:001.12/18(477)(045)
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-31

Солідор Н. А.
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інноватики та управління
Приазовського державного технічного університету

Solidor Natalia
Cand. Sc. (Engineering), PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Innovation and Management
SHEI «Pryazovskyi State Technical University»

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі представлено результати аналізу сучасного стану, проблем та перспектив розвитку національної авіаційної галузі. Визначено, що авіаційна галузь України володіє значним потенціалом розвитку, між тим потребує негайного системного і масштабного реформування, що, своєю чергою, сприятиме підвищенню її конкурентоспроможності не тільки на національному, а й на світовому рівні за рахунок модернізації, реконструкції, відновлення та будівництва сучасної високотехнологічної авіаційної інфраструктури відповідно до світових стандартів якості. Одним з інструментів реалізації процесу системного реформування має стати застосування механізму державно-приватного партнерства, що надасть поштовх для залучення необхідних обсягів фінансування інноваційно-інвестиційних проєктів із розвитку авіаційної інфраструктури та сприятиме підвищенню ефективності її діяльності.

Ключові слова: авіаційна галузь, авіаперевезення, авіакомпанія, державно-приватне партнерство, інноваційний розвиток, повітряне судно, приватний капітал, конкурентоспроможність.

Вступ та постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації світової економіки та активізації інтеграційних процесів можливість швидкої та якісної доставки пасажирів та вантажів на далекі відстані в різні місця світу робить ринок авіаційних перевезень одним із найперспективніших та найдинамічніших транспортних ринків [1]. Авіаційна галузь України має значний інноваційний потенціал розвитку, але через незадовільний стан авіаційної інфраструктури, системні проблеми з фінансування, планування та управління, прозорістю проведення адміністративних процедур, своєчасним технічним обслуговуванням, якістю послуг, що надаються, використовується недостатньо, а сама галузь потребує масштабного реформування. Розвиток авіаційної галузі сприяє поліпшенню показників соціально-економічного розвитку міст нашої країни, її інвестиційної та туристичної привабливості та є сьогодні необхідною умовою реалізації інноваційної моделі економічного зростання України. У зв'язку із цим аналіз стану, проблем, перспектив розвитку національної авіаційної галузі та дослідження можливостей застосування механізму державно-приватного партнерства (ДПП) із метою створення сприятливих умов для залучення інвестицій і підвищення її конкурентоспроможності представляються достатньо актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сучасного стану та проблем національної авіаційної галузі присвячено роботи таких науковців, як: П. Родіонов, Т. Олешко, О. Саркісова, М. Кравченко, Ю. Кулаєв, А. Чорноротов, А. Муравський, В. Горбулін та ін. Дослідженням світового досвіду використання ДПП у транспортній галузі присвятили свої праці Н. Бондар, О. Артамонов, О. Попович, І. Геєць, А. Дем'янченко. Разом із тим питання застосування механізму ДПП для підвищення конкурентоспроможності авіаційної галузі України в сучасних умовах розвитку ринку авіаційних послуг висвітлено недостатньо.

Метою даної роботи є проведення аналізу сучасного стану і проблем вітчизняного ринку авіаційних перевезень та розроблення рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності й сталого розвитку авіаційної галузі України.

Результати дослідження.

У роботі проаналізовано діяльність вітчизняних авіакомпаній на прикладі пасажирських перевезень [2].

Статистичні дані про діяльність авіаційної галузі протягом останніх трьох років свідчать про її стабільний розвиток. Так, упродовж 2019 р. пасажирські та вантажні перевезення здійснювали 29 вітчизняних авіакомпаній, якими виконано 103,3 тис комерційних рейсів (за 2018 р.– 100,2 тис рейсів, за 2017 р.– 93 тис рейсів). Щодо кількості перевезених пасажирів, то вона збільшилася порівняно з 2018 р. на 9,4%, із 2017 р. – на 29,8% і становила 13 705,8 тис осіб (рис. 1).

Перевезення пасажирів протягом 2019 р. здійснювали 18 українських авіакомпаній (у 2018 р.– 21 вітчизняна авіакомпанія), серед яких найбільші обсяги виконано такими авіакомпаніями: «Міжнародні авіалінії України», «Азур Ейр Україна», «Скайап», «Роза вітрів» та «Буковина». У 2019 р. авіакомпанії «Скайап» та «Буковина» витіснили з п'ятірки лідерів «ЯнЕір» та «Браво». За підсумками 2019 р. п'ятьма провідними пасажирськими авіакомпаніями перевезено 13 306,7 тис осіб, що на 22,4% більше, ніж за 2018 р., та становить 97% від загальних обсягів пасажирських перевезень авіакомпаній України.

Сьогодні близько 52% усіх пасажирських перевезень вітчизняних авіакомпаній становлять міжнародні регулярні перевезення. У 2019 р. міжнародні регулярні пасажирські перевезення відповідно до затвердженого розкладу руху здійснювали 10 вітчизняних авіакомпаній до 46 країн світу. Кількість пасажирів, які скористалися послугами українських авіаперевізників, зросла порівняно з 2018 р. на 4,6%, а порівняно з 2017 р. – на 21,7% та становила 7 107,2 тис осіб, при цьому середній відсоток пасажирського завантаження міжнародних регулярних рейсів збільшився порівняно з 2018 р. на 2,1% та становив 80,9%. У 2018 р. на багатьох опанованих напрямках почала розвиватися мережа маршрутів вітчизняних авіакомпаній українськими авіаперевізниками, у результаті чого було відкрито 17 нових регулярних маршрутів. У 2019 р. спостерігався розвиток мережі маршрутів українських авіаперевізників, якими розпочато експлуатацію на регулярній основі 17 міжнародних авіаліній.

Поряд із цим у 2019 р. мало місце розширення діяльності на українському ринку іноземних авіакомпаній, послугами яких скористалися 9 422,5 тис пасажирів, що на 37,4% перевищує показник 2018 р. і на 75,2% показник 2017 р. та становить 57% від загальних обсягів регулярних пасажирських перевезень між Україною та країнами світу. Загалом регулярні пасажирські перевезення до України виконували 40 іноземних авіакомпаній (у тому числі чотири нові: австрійська авіакомпанія Laudamotion, французька Aigle Azur (здійснювала польоти до вересня 2019 р.), ізраїльська Israir Airlines та норвезька Scandinavian Airlines System) із 37 країн світу. Протягом року іноземними авіаперевізниками було відкрито 29 нових маршрутів, із них 21 новий маршрут – авіакомпаніями Ryanair та Wizz Air Hungary.

Щодо міжнародних польотів на нерегулярній основі, то в 2019 р. відбулося їх значне зростання – на 16,9% порівняно з 2018 р. та на 40% порівняно з 2017 р. Так, протягом 2019 р. 16-ма українськими авіакомпаніями перевезено 5 440 тис пасажирів. При цьому майже 97% таких перевезень здійснено авіакомпаніями «МАУ», «Азур Ейр Україна», «Скайап», «Роза вітрів» та «Буковина».

Протягом 2019 р. продовжувалася активізація регулярних перевезень у межах України. Внутрішні пасажирські перевезення на регулярній основі виконували чотири вітчизняні авіакомпанії («МАУ», «Мотор Січ», «Роза вітрів» та «Скайап»), які забезпечили повітряним сполученням одинадцять міст України. Протягом 2019 р. регулярними рейсами у межах нашої країни перевезено 1 145,2 тис пасажирів, що на 6,9% більше, ніж за 2018 р., та на 22% більше, ніж у 2017 р. При цьому середній відсоток пасажирського завантаження внутрішніх регулярних рейсів українських авіакомпаній становив 75,9% (проти 79,3% у 2018 р. та 73,5% у 2017 р.).

Аналіз діяльності вітчизняних авіакомпаній із перевезення вантажів та пошти дав змогу визначити, що обсяги вантажних перевезень та пошти авіаційним транспортом України скоротилися у 2019 р. на 6,6% порівняно з 2018 р. та становили 92,6 тис т. За звітний рік перевезення вантажів та пошти виконували 20 вітчизняних авіакомпаній (у 2018 р.– 22 авіакомпанії). До п'ятірки лідерів із перевезення вантажів увійшли: АТП «ДП «Антонов», авіакомпанії «МАУ», «ЗетАвіа», «Максімус Еірлайнс» та «Южмашавіа», якими у 2019 р. було виконано майже 85% загальних обсягів перевезень вантажів та пошти. При цьому більшу частину вантажоперевезень традиційно становили чартерні рейси в інших державах у рамках гуманітарних та миротворчих програм ООН, а також згідно з контрактами та угодами з іншими замовниками.

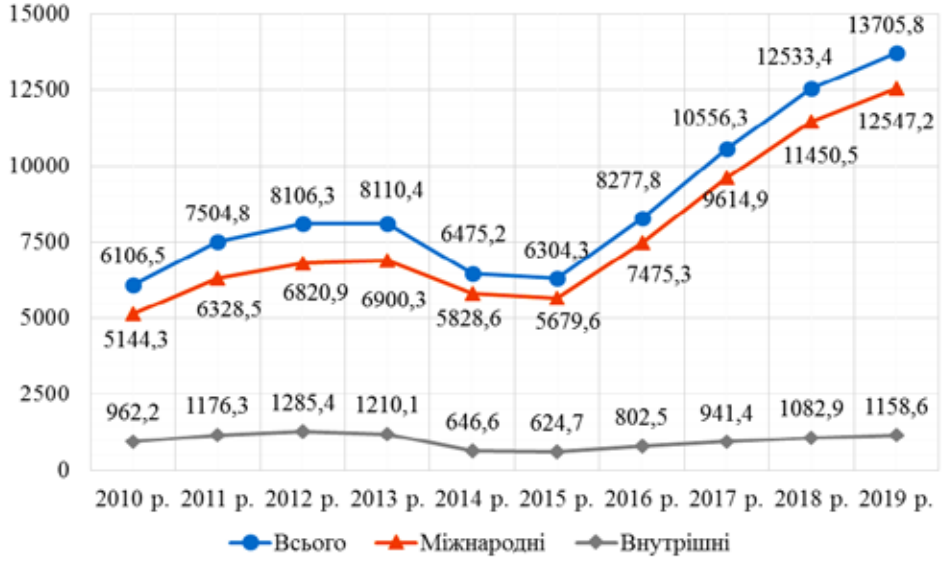

Рис. 1. Динаміка обсягів перевезень пасажирів авіаційним транспортом України, тис осіб

Джерело: складено за [2]

Зниження обсягів перевезення вантажів зумовлено наслідками економічної кризи, геополітичними чинниками та проведенням ООС на Сході країни. Нормалізація військово-політичної ситуації в Україні, відкриття повітряного простору, подолання технічної і технологічної відсталості українських аеропортів і, відповідно, збільшення продуктивності й ефективності аеропортової техніки сприятимуть збільшенню всіх видів авіаперевезень.

У 2019 р. комерційні рейси вітчизняних та іноземних авіакомпаній обслуговували 19 українських аеропортів та аеродромів. Кількість відправлених та прибулих упродовж року повітряних суден становила 201,2 тис (проти 182,8 тис за 2018 р. і 159,9 тис за 2017 р.) [2]. При цьому пасажиропотоки через аеропорти України зросли порівняно з попереднім роком на 18,4% та досягли позначки 24 334,5 тис осіб (рис. 2). Поштовантажопотоки в 2019 р. збільшилися на 6,7% та становили 60,2 тис т проти 56,4 тис т у 2018 р.

Слід зазначити, що нині близько 98% загальних пасажиропотоків та практично всі поштовантажопотоки сконцентровані в семи основних аеропортах України: «Бориспіль», «Київ (Жуляни)», «Львів», «Одеса», «Харків», «Запоріжжя» та «Дніпро» (рис. 3).

За статистичними даними, за підсумками 2019 р. мало місце суттєве зростання кількості обслугованих пасажирів в аеропортах порівняно з 2018 р.: «Харків» – на 39,4%, «Львів» – на 38,8%, «Бориспіль» – на 21,1%, «Дніпро» – на 13,2%, «Одеса» – на 17,1% та «Запоріжжя» – на 8,4%. Між тим у столичному аеропорту «Київ (Жуляни)» мало місце скорочення пасажиропотоку (на 6,9%).

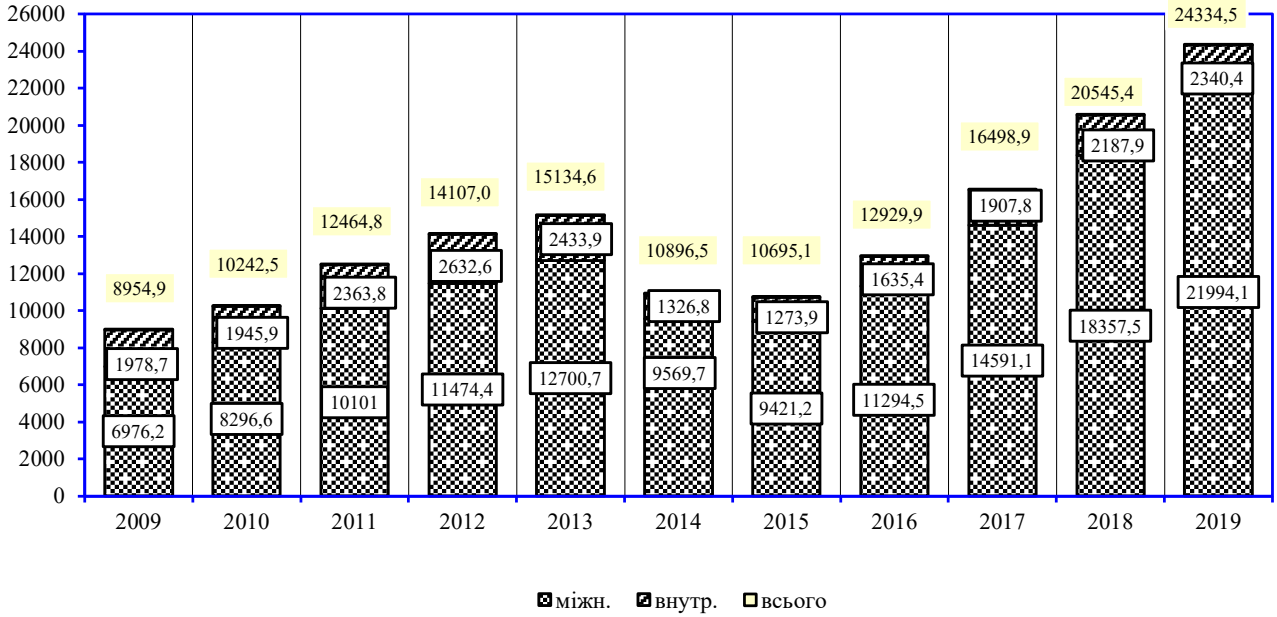

Рис. 2. Пасажиропотоки через аеропорти України, тис осіб

Джерело: складено за [2]

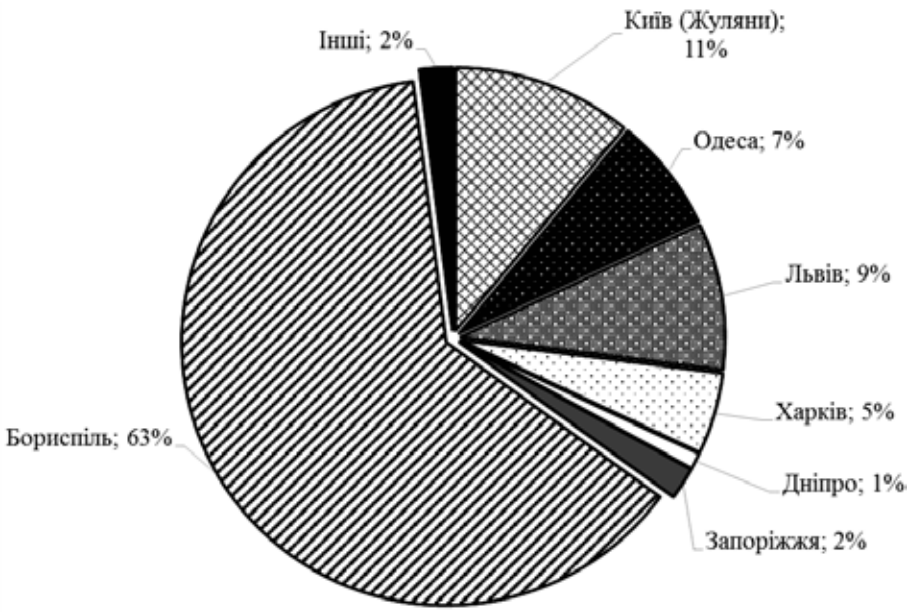

Рис. 3. Питома вага провідних аеропортів у загальних обсягах перевезень через аеропорти України

Джерело: складено за [2]

Щодо обслуговування повітряного руху України, то в 2019 р. ДП ОПР «Украерорух» обслуговано 335,4 тис польотів проти 300,9 тис у 2018 р. та 254 тис у 2017 р. Зросла кількість обслугованих польотів, виконаних як літаками та вертольотами авіакомпаній України (на 2,9% порівняно з 2018 р. та на 12,6% порівняно з 2017 р.), так і іноземними авіакомпаніями (на 16,2% порівняно з 2018 р. та на 40,1% порівняно з 2017 р.).

Попри зростання потоків ринку авіаперевезень, поточний стан української авіаційної галузі не відповідає сучасним вимогам розвитку індустріально розвиненої країни, що прагне до євроінтеграції. Починаючи з років незалежності нашої країни та складної військово-політичної ситуації останніх років в авіаційній галузі відбулося накопичення і загострення низки проблем, що стримують її стрімкий розвиток: відсутність ефективного управління, досвіду, хронічна недостатність фінансування інвестиційних потреб та невдале регулювання. У разі підписання Україною двох- та багатосторонніх угод про повітряне сполучення та САП (спільний авіаційний простір), особливої актуальності набуває розроблення документів, що запроваджують реальні (а не декларативні) механізми державного регулювання та розвитку здорової конкуренції вітчизняних авіаперевізників.

Ринку авіаційних перевезень притаманні монополізм та закритість (у тому числі й ринку хендлінгових послуг) [1], нестабільність, низька конкурентоспроможність вітчизняних авіакомпаній та відсутність внутрішнього потенціалу для їхнього розвитку.

Основною проблемою українського ринку авіаперевезень є насамперед низька якість авіасполучення (авіаційної інфраструктури) (рис. 4) [3]. Недосконала транспортна інфраструктура не дає змоги обробляти та доставляти вантажі споживачам «точно в строк», а технічні можливості більшості регіональних аеропортів не відповідають сучасним міжнародним вимогам, вони не готові до роботи в умовах «відкритого неба» і потребують негайної модернізації та реконструкції (насамперед, це аеропорти Маріуполя, Краматорська, Миколаєва, Бердянська та ін.). Відсутність належної державної підтримки для модернізації, реконструкції, створення та впровадження сучасних технологій, відсутність дієвих державних програм підтримки розвитку повітряного транспорту й авіаційних систем не дають змоги аеропортам набути більшої значущості для економіки України та стати конкурентоспроможними учасниками ринку аеропортових послуг.

Окрім того, високі ставки аеропортових зборів (що становлять 20–30% собівартості рейсу низькобюджетних перевізників), закритий ринок авіаційного пального, акцизний збір на пальне для цивільної авіації роблять український ринок непривабливим для іноземних лоукостерів (дискаунтерів).

Ще однією проблемою авіаційної галузі є застарілість парку повітряних суден (ПС) [4, с. 239], а їх технічне обслуговування не відповідає стандартам сучасної авіації. Так, відповідно до Реєстру цивільних повітряних суден України станом на лютий 2020 р. [2], проаналізовано парк літаків п'ятірки лідерів авіаперевізників у 2019 р.:

– авіакомпанія «МАУ» є експлуатантом 45 ПС: рік виготовлення найстарішого – 1991 р., найновішого – 2018 р.; середній вік ПС – 13 років;

– авіакомпанія «Роза вітрів» є експлуатантом 15 ПС: рік виготовлення найстарішого – 1998 р., найновішого – 2007 р.; середній вік ПС – 18 років;

– авіакомпанія «Скайап» є експлуатантом 10 ПС: рік виготовлення найстарішого – 1999 р., найновішого – 2013 р.; середній вік ПС – 12 років;

– авіакомпанія «Азур Ейр Україна» є експлуатантом 6 ПС: рік виготовлення найстарішого – 1991 р., найновішого – 2003 р.; середній вік ПС – 22 роки;

– авіакомпанія «Буковина» є експлуатантом 2 ПС – 1989 та 1990 р. виготовлення; середній вік ПС – понад 30 років.

Щодо перспектив розвитку української авіаційної галузі, то, відповідно до схваленої у 2018 р. Національної транспортної стратегії Drive Ukraine 2030, що схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р, передбачено такі зміни: 50 працюючих аеропортів; середній час дороги до аеропорту з будь-якої точки України – 1 година; 350 напрямків з усіх аеропортів

Рис. 4. Рейтинг інфраструктури України, 2013–2019 рр.
(за даними The Global Competitiveness Report серед 141 країни в 2019 р.)

Джерело: складено за [3]

країни; 50% населення користується авіатранспортом; генерація пасажиропотоку регіональними аеропортами (нині 98% пасажиропотоку припадає на сім аеропортів); від 50% – частка low-cost-сегменту в авіаперевезеннях; розширення географії польотів (350 напрямків для польотів з усіх аеропортів України) [5].

На жаль, реалії сьогодення свідчать про те, що власними силами держава не спроможна вирішити низку накопичених і загострених за останні роки проблем та самостійно впоратися із завданням інноваційного розвитку авіаційного транспорту в цілому та аеропортів зокрема. Варто відзначити, що у світі за останні роки роль аеропортів суттєво змінилася, а світова практика свідчить про те, що сьогодні, щоб бути генератором стабільного довгострокового потоку доходів, сучасному аеропорту замало бути лише організацією, котра забезпечує інфраструктуру для обслуговування пасажирів та вантажів, він повинен перетворитися на багатовимірну систему, центр комунікації, комерційних та розважальних заходів (аеросіті, аеротрополіси тощо). Але для України все це в далекій перспективі. Сьогодні в країні необхідно ефективно використовувати інноваційні технології розвитку транспортно-логістичної інфраструктури, насамперед уберизації та інтелектуальної мобільності, забезпечити відповідність міжнародним стандартам якості обслуговування пасажирів та вантажної клієнтури, сприяти підвищенню конкуренції на ринку авіаційних перевезень і наземного обслуговування. Отже, основними напрямами інвестиційної діяльності є відновлення аеропортової інфраструктури, підвищення продуктивності за рахунок застосування інформаційних технологій та інновацій.

Недостатня увага уряду до проблем авіаційної галузі, відсутність кваліфікованого управління, механізмів регулювання державних фінансів, їх недостатність, бюрократизм процедур залучення коштів не дають змоги аеропортам вийти на більш високий рівень конкурентоспроможності.

Масштабне реформування в управлінні галуззю пов'язано з дерегуляцією і зміною відносин власності. У зв'язку із цим одним із варіантів подальшого розвитку авіаційної галузі є залучення приватних інвесторів, оскільки приватний капітал має більші можливості до залучення фінансових, матеріальних та інших ресурсів, а приватні інвестори є ефективним учасником будь-яких бізнес-процесів завдяки професійному ставленню до підприємництва, зацікавленості в економічному результаті, мають у своєму арсеналі найкращі світові практики управління, здатність швидко орієнтуватися у сучасних тенденціях ринку і прогнозувати останні. При цьому участь приватного капіталу дасть змогу урізноманітнити джерела фінансування та перерозподілити комерційні ризики між учасниками бізнес-процесів, а держава збереже за собою функції регулятора та контролера.

До реалізації транспортних інфраструктурних проєктів шляхом ДПП у національній авіаційній галузі слід підходити диференційно, враховуючи рівень привабливості підприємства для інвесторів, а саме: наявність проблем фінансування інвестиційних потреб аеропорту, його фінансово-економічний стан, якість управління діяльністю підприємства, стан аеропортової інфраструктури, обсяги перевезення пасажирів і вантажів тощо.

Міжнародний досвід свідчить про те, що механізми ДПП у сфері авіаційного транспорту успішно впроваджені у Сполученому Королівстві, Австрії, Чехії, Грузії, Туреччині, Японії, Чилі, Бразилії, Греції та інших країнах. Серед усіх форм партнерства державних і приватних компаній у сфері транспортної інфраструктури домінують концесії [6], при цьому більш ніж 40% усіх концесійних аеропортів світу знаходяться на території Європи.

Дослідження практики господарювання країн ЄС у сфері авіаційних перевезень свідчить, що спочатку аеропорти управлялися державними органами на всіх рівнях. Сьогодні більшість країн перейшла на модель управління ДПП, зберігаючи контрольний пакет акцій за державою, і тільки деякі країни, наприклад Сполучене Королівство, Чехія, наважилися передати частину аеропортів приватним інвесторам.

Ураховуючи успішний зарубіжний досвід упровадження системи концесійних відносин за умови ДПП, на нашу думку, раціонально використовувати кошти приватних інвесторів під час фінансування масштабних проєктів розвитку авіаційної інфраструктури України з часткою 40–45%. Це сприятиме забезпеченню швидкого та сталого розвитку національної авіаційної галузі в довгостроковій перспективі та дасть змогу аеропортам вийти на якісно новий світовий рівень розвитку та конкурентоспроможності.

Висновки. Динаміка обсягів авіаційних перевезень в Україні демонструє стійке зростання (за винятком кризових 2014–2016 рр.). Так, за останні три роки відбулося збільшення кількості пасажирів, котрі скористалися послугами українських авіакомпаній, на 29,8% та становило 13 705,8 тис осіб.

Між тим невирішеною залишається низка проблем української авіаційної галузі: зношеність основних фондів, відсутність ефективного управління, досвіду, державних програм підтримки розвитку авіаційного транспорту та систем, хронічна недостатність фінансування, нестача кваліфікованих кадрів, зменшення кількості діючих аеропортів, застарілий парк повітряних суден, низька якість авіасполучення (авіаційної інфраструктури), невідповідність рівня якості послуг міжнародним стандартам та ін.

Треба зазначити, що нині, у часи перманентної кризи та невизначеності, держава не в змозі самостійно фінансувати розвиток такої фінансово затратної галузі, як авіаційна.

Ураховуючи зазначені проблеми, сьогодні вкрай необхідно створити національну концепцію розвитку авіаційної галузі України на основі державно-приватного партнерства зі збереженням основних управлінських функцій за державними органами на національному, регіональному і місцевому рівнях.

Список використаних джерел:

1. Собкевич О.В., Михайличенко К.М. Щодо удосконалення механізмів державного регулювання ринку авіаційних перевезень в умовах інтеграції України до ЄС : аналітична записка. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень*. URL : https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-udoskonalennya-mekhanizmiv-derzhavnogo-regulyuvannya-rinku (дата звернення: 06.01.2020).
2. Офіційний сайт Державної авіаційної служби України. URL : https://avia.gov.ua (дата звернення: 06.01.2020) .
3. Рейтинг инфраструктуры Украины: динамика за семь лет. Инфографика. *Официальный сайт Центра транспортных стратегий.* URL : https://cfts.org.ua/infographics/reyting_infrastruktury_ukrainy_dinamika_za_7_let (дата звернення: 13.06.2020).
4. Саркісова О.М., Токарь А.Ф. Аналіз діяльності по здійсненню авіаційних перевезень в Україні. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки***.** 2018. Вип. 33. С. 236–242.

5. Національна стратегія Drive Ukraine 2030. *Міністерство інфраструктури України.* URL : https://mtu.gov.ua/files/projects/str.html (дата звернення: 10.01.2020).
6. Попович О.В., Геєць І.О. Оцінка світового досвіду застосування державно-приватного партнерства в авіаційній галузі. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури.* 2011. Вип. 32. URL : http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/393 (дата звернення: 10.01.2020).

References:

1. Sobkevych O.V., Mykhajlychenko K.M. (2014) Shchodo udoskonalennia mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuvannia rynku aviatsiinykh perevezen v umovakh intehratsii Ukrainy do European Union. Analitychna zapyska [Concerning the improvement of the mechanisms of state regulation of the air transport market in the conditions of Ukraine's integration into the EU. Analytical note]. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen [The official website of the National Institute for Strategic Studies]. Available at: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-udoskonalennya-mekhanizmiv-derzhavnogo-regulyuvannya-rinku.
2. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi aviatsiinoi sluzhby Ukrainy [The official website of the Sate aviation administration of Ukraine]. Available at: https://avia.gov.ua (accessed 06.01.2020) .
3. Reyting infrastruktury Ukrainy: dinamika za 7 let. Infografika [Infrastructure rating of Ukraine: dynamics for 7 years. Infographics]. Ofitsial'nyy sayt Tsentra transportnykh strategiy [The official website of Centre for transport strategies]. *Available at:* https://cfts.org.ua/infographics/reyting_infrastruktury_ukrainy_dinamika_za_7_let (accessed 13.06.2020).
4. Sarkisova O.M., Tokar A.F. (2018) Analiz diialnosti po zdiisnenniu aviatsiinykh perevezen v Ukraini [Analysis of air transportation activity in Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky [Central Ukrainian scientific bulletin. Economic sciences],* vol. 33, pp. 236-242.
5. Natsionalna stratehiia «Drive Ukraine 2030» [The National strategy «Drive Ukraine 2030»]. *Ministerstvo infrastruktury Ukrainy [Ministry of Infrastructure of Ukraine].* Available at: https://mtu.gov.ua/files/projects/str.html (accessed 10.01.2020).
6. Popovych O.V., Heiets I.O. (2011) Otsinka svitovoho dosvidu zastosuvannia derzhavno-pryvatnoho partnerstva v aviatsiinii haluzi [Assessment of world experience in the application of public-private partnerships in the aviation industry]. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury [Problems of improving the efficiency of infrastructure],* vol. 32. Available at: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/393 (accessed 10.01.2020).

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ АВИАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

Аннотация. В работе представлены результаты анализа современного состояния, проблем и перспектив развития национальной авиационной отрасли. Определено, что авиационная отрасль Украины обладает значительным потенциалом развития, между тем требует немедленного системного и масштабного реформирования, что, в свою очередь, будет способствовать повышению ее конкурентоспособности не только на национальном, но и на мировом уровне за счет модернизации, реконструкции, восстановления и строительства современной высокотехнологичной авиационной инфраструктуры в соответствии с мировыми стандартами качества. Одним из инструментов реализации процесса системного реформирования должно стать применение механизма государственно-частного партнерства, что даст толчок для привлечения необходимых объемов финансирования инновационно-инвестиционных проектов по развитию авиационной инфраструктуры и будет способствовать повышению эффективности ее деятельности.

Ключевые слова: авиационная отрасль, авиаперевозки, авиакомпания, государственно-частное партнерство, инновационное развитие, воздушное судно, частный капитал, конкурентоспособность.

CURRENT STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE AVIATION INDUSTRY OF UKRAINE

Summary. The paper presents the results of the analysis of the current state, problems and prospects of the national aviation industry development in the conditions of a difficult military-political and economic situation. At present, the development of domestic civil aviation is one of the strategic directions, since Ukraine is the largest country in Europe with a favorable geographical position, being a connecting link on the Eurasian routes, and claims to be an international transit hub, which is of particular relevance on the eve of the signing and implementation of bilateral and multilateral agreements on air traffic and joint aviation space («open sky»). The article presents statistics for the last three years, which demonstrate the main trends in this industry. The systemic problems of the aviation industry, that do not allow airports to acquire great significance for the state economy and become competitive participants in the regional aviation services market, were identified. It was determined that the aviation industry of Ukraine had significant development potential. Meanwhile, it requires immediate systemic and large-scale reform, which, in turn, will contribute to increasing its competitiveness not only at the national but also at the global level due to the modernization, reconstruction, restoration and construction of a modern high-tech aviation infrastructure in accordance with international quality standards. One of the methods for implementing the systemic reform process should be the use of a public-private partnership, which will give an impetus to attract the necessary funding for innovation and investment projects for the development of aviation infrastructure and will increase its efficiency. The paper substantiates the need for a differentiated approach to choosing the most optimal form of public-private partnership depending on the investment performance of airports, taking into account the interests of both the state and private companies, which will improve the aviation industry of Ukraine and achieve sustainable growth and development of its potential.

Key words: aviation industry, air transportation, airline, public-private partnership, innovative development, aircraft, private capital, competitiveness.

УДК 657:330.52
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-32

Степаненко О. І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Stepanenko Oksana
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer of Accounting and Taxation Department
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ ПОБУДОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ

Анотація. Ефективність системи управління виробничими запасами нерозривно пов'язана із системою бухгалтерського обліку. Від якості облікової інформації залежить раціональне використання запасів у господарській діяльності підприємства. Облікова інформація є основою для прийняття стратегічних управлінських рішень. А можливість використання облікових даних забезпечується якісними властивостями самої інформації. Повнота та достовірність інформації про виробничі запаси базуються на їх чіткій класифікації, яка використовується для потреб обліку, аналізу та управління. У статті обґрунтовано теоретичні аспекти класифікації як науки та методу пізнання об'єкту. Виділено етапи створення класифікації та вимоги до її побудови. Розроблено модель інформаційних потоків виробничих запасів, які виникають на етапах їхнього руху. Обґрунтовано новий підхід до побудови облікової класифікації виробничих запасів, в основу якого покладено етапи руху запасів: надходження, використання, вибуття. Доведено, що запропонована класифікація є змістовною, інформативною та може використовуватися у практичній діяльності підприємства.

Ключові слова: класифікація, виробничі запаси, облікова інформація, інформаційні потоки, документування, класифікаційна ознака, етапи руху запасів.

Вступ та постановка проблеми. Виробничі запаси є одним із найважливіших складників активів підприємства, їм належить особливе місце у складі майна, а також вони мають значну питому вагу у структурі витрат діяльності. Основною їхньою властивістю є належність до оборотного капіталу підприємства, тобто здатність перетворення на грошові кошти впродовж одного року чи одного операційного циклу. Разом із тим у господарській діяльності запаси використовуються по-різному. Деякі з них повністю споживаються у виробничому процесі, приміром сировина та матеріали. Інші лише змінюють свою форму, наприклад допоміжні матеріали, купівельні напівфабрикати. Треті входять до складу готової продукції без жодних змін (комплектуючі вироби, запасні частини). Четверті лише сприяють виробничому процесу та не включаються до складу готових виробів, наприклад малоцінні та швидкозношувані предмети. Таким чином, необхідність придбання (створення) запасів підприємством зумовлена сутністю технологічного процесу виробництва, який полягає у тому, що виготовлення продукції здійснюється щогодини, щодня, тобто безперервно в часі. Це означає, що сировина, матеріали, енергоносії мають надходити постійно, а цього можна досягти тільки за умови створення оптимального розміру партії поставки запасів та достовірного фіксування цих фактів у системі бухгалтерського обліку.

Для забезпечення ефективного розвитку господарюючих суб'єктів та зростання їхнього виробничого потенціалу виникає необхідність створення якісно нової системи управління запасами, адже основою виробництва у будь-якій галузі економіки є постійна наявність у потрібних розмірах запасів, які повністю споживаються та мають прямий вплив на результати діяльності підприємства. Можливість використання облікових даних господарюючим суб'єктом для задоволення різноманітних інформаційних потреб та прийняття виважених економічних рішень із метою досягнення поставлених цілей забезпечується якісними властивостями самої інформації. Вирішення проблем управління виробничими запасами тісно пов'язане з підвищенням платоспроможності та ліквідності підприємства, що є надзвичайно важливим для його ефективного функціонування, зростання ділової активності та подальшого розвитку. А тому важливою передумовою обліку виробничих запасів є створення єдиних і чітких підходів до побудови їх класифікації саме для потреб бухгалтерського обліку, економічного аналізу та управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх наукових розробок і публікацій показав, що більшість авторів досліджує економічну сутність запасів, порядок здійснення оцінки виробничих запасів під час вибуття та на дату балансу, окреслюють проблеми, які виникають у методиці обліку. Зокрема, Т.А. Довга [1] досліджує підходи науковців до сутності оцінки як методу бухгалтерського обліку, розглядає порядок та особливості оцінки виробничих запасів під час їх оприбуткування, витрачання, відображення у фінансовій звітності; на основі системного аналізу обґрунтовує переваги та недоліки методів оцінки, доводить, що вибір методу впливає на величину фінансового результату діяльності підприємства, особливо в умовах інфляції. О.М. Кудіна [2] вдосконалює та поглиблює науково-методичні положення, шляхом розроблення практичних рекомендацій щодо управління запасами на основі логістичного підходу із застосуванням процесно-облікової моделі обліку запасів у діяльності підприємства; автором розроблено інформаційну модель обліку витрат за центрами відповідальності, яка сприятиме ефективному управлінню запасами будь-якого підприємства. Л.Ю. Шевців [3] запропоновано напрями вдосконалення облікової політики в частині виробничих запасів та побудовано схему взаємозв'язків господарських операцій, яка покладена в основу розроблення методичної моделі їх обліку.

У навчальних літературних джерелах та працях вітчизняних науковців здебільшого розглядається класифікація виробничих запасів економічного спрямування, а саме: 1) виходячи з призначення і ролі окремих видів

запасів на різних стадіях операційного циклу підприємства; 2) залежно від технічних ознак запасів; 3) відповідно до сфери діяльності суб'єкта господарювання; 4) залежно від способу включення у собівартість.

Якщо говорити про облікові класифікаційні ознаки, то вони зустрічаються нечасто. Так, О.Г. Лаврушою [4] розроблено та обґрунтовано практичне використання класифікації виробничих запасів на металургійних підприємствах. В її основу покладено їх поділ на три групи: 1) за включенням до складу готової продукції; 2) запаси, які забезпечують процес виробництва; 3) запаси, призначені для обслуговування діяльності підприємства.

Відзначаючи ґрунтовність проведених досліджень в обліку виробничих запасів, варто зазначити, що залишається велика кількість недосліджених питань, які потребують подальшого наукового й практичного опрацювання, оскільки домінуючим аспектом, який гарантує успішне ведення бізнесу, виступають саме запаси, які ефективно використовуються у виробничій та господарській діяльності підприємства.

Метою даної роботи є теоретичне обґрунтування класифікації як науки та методу пізнання об'єкту; виділення інформаційних потоків, які виникають під час руху виробничих запасів, як основи класифікаційних ознак; побудова класифікації запасів для потреб бухгалтерського обліку та доведення доцільності її практичного використання.

Результати дослідження.

Класифікація як наука лежить в основі будь-якої теорії, вона необхідна і для побудови загальних підходів у вивченні облікових процесів. Для обліку господарської діяльності передусім потрібно знайти її об'єкти, які мають бути впорядковані за певними принципами. І це стає можливим за умови побудови логічних та обґрунтованих класифікаційних рядів. Класифікація є методом пізнання об'єкту, що вивчається: чим більше ознак класифікації, тим вища міра їх вивчення, і це сприяє підвищенню ефективності управління об'єктом. Виходячи із цього, класифікація як метод групування об'єктів передбачає три етапи створення: 1) визначення ознаки, за якою здійснюється поділ; 2) порядок побудови класифікації; 3) адаптація – процедура її практичного використання.

Кожна класифікаційна ознака має володіти специфічними рисами та відповідати низці вимог:

по-перше, спеціально підібрана множина значень має забезпечувати поділ усієї сукупності досліджуваних об'єктів на відповідні складники (групи), елементи яких володіють приблизно однаковими властивостями. Таким чином, можна виділити дві категорії ознак: 1) ознаки, за якими здійснюється поділ на групи; 2) ознаки, якими відрізняються виділені одиниці.

по-друге, основа класифікації має бути зручною у практичному застосуванні, тобто забезпечувати легкість ідентифікації об'єктів.

В основу побудови облікової класифікації виробничих запасів буде покладено процедуру документального оформлення операцій на етапах їх надходження, використання та вибуття. Але, зважаючи на виняткову роль документування як джерела інформаційного забезпечення, існуюча система накопичення та узагальнення облікових даних про виробничі запаси є недосконалою. Тому, підґрунтям для виділення облікової інформації, яка буде використана під час створення класифікації, будуть авторські розробки альтернативного підходу до процесу документування виробничих запасів [5].

Документування в системі бухгалтерського обліку є особливою галуззю наукового пізнання, оскільки виступає, з одного боку, об'єктом управління, потребуючи управлінського впливу на методику та організацію процесів збирання, реєстрації, зберігання та передавання інформаційних ресурсів, а з іншого – правильно побудована форма документу дає можливість групувати (класифікувати) запаси на основних етапах їх руху. Процес документування виробничих запасів доцільно поділяти на чотири етапи: надходження (оприбуткування); наявність цінностей; витрачання (вибуття); узагальнення інформації (до моменту передачі в бухгалтерію). На кожному етапі реєстрації інформації має бути мінімальна кількість документів, які накопичують дані про рух запасів. Але для побудови класифікації зупинимося саме на етапах руху запасів (надходження, використання, вибуття) та проаналізуємо облікову інформацію, яка має бути відображена у відповідних документах (табл. 1).

Запропонований порядок документального оформлення виробничих запасів (на етапах надходження, використання, вибуття) поєднує первинний, аналітичний та синтетичний облік, сприяє багатофункціональному

Таблиця 1

Альтернативний підхід до оптимізації облікової інформації, яка використовується у процесі документування виробничих запасів на етапах їх руху

№ з/п	Назва документу	Призначення документу
Надходження (придбання, створення, отримання) виробничих запасів		
1	Накладна на оприбуткування виробничих запасів	Документування виробничих запасів, що надходять із різних джерел (придбані за грошові кошти у постачальників чи через підзвітних осіб; отримані безкоштовно або як внесок до статутного капіталу отримані в обмін на подібні (неподібні) цінності, виготовлені власними силами) та облік яких ведеться на рахунку 20 «Виробничі запаси» (у розрізі відповідних субрахунків). Засвідчує факт оприбуткування виробничих запасів. Основний реквізит документу – Шляхи надходження виробничих запасів: дає чітке уявлення про джерело отримання цінностей та визначає кореспонденцію рахунків під час оприбуткування. Документ показує первісну вартість отриманих запасів та її відображення на рахунках бухгалтерського обліку.
Використання, вибуття виробничих запасів		
2	Видаткова накладна на відпуск виробничих запасів	Документальне відображення процесу використання (вибуття) виробничих запасів за різними шляхами (передача у виробництво, реалізація за грошові кошти, безоплатна передача, внесок до статутного капіталу іншого підприємства, обмін на подібні активи), та облік яких ведеться на рахунку 20 «Виробничі запаси» (у розрізі субрахунків). Засвідчує факт вибуття виробничих запасів. Основний реквізит документу – Шляхи використання (вибуття) виробничих запасів: дає чітке уявлення про шлях вибуття запасів та визначає кореспонденцію рахунків. Документ показує собівартість виробничих запасів, які витрачені (чи вибули), та її відображення на рахунках бухгалтерського обліку.

Джерело: авторська розробка

використанню інформації, максимальному зменшенню дублювання облікових процесів та економії праці працівників бухгалтерії. Він є необтяжливим та раціональним із погляду отримання обліково-економічної інформації у такому обсязі й структурі, що задовольняє потреби і забезпечує рівновагу інтересів усіх користувачів.

Інформація, що характеризує наявність та рух виробничих запасів, є вагомим засобом зв'язку між суб'єктом управління та об'єктом господарювання. Без достовірних та повних облікових даних неможливо цілеспрямовано впливати на функціонування бізнесових структур, а тому вони є необхідним елементом управління, який виступає комплексом заходів, спрямованих на створення найбільш сприятливих умов розвитку та ведення виробництва. При цьому ефективне управління запасами забезпечує раціональне використання виробничих ресурсів та зменшення необґрунтованих утрат, чим сприяє зростанню прибутковості діяльності, а тому стає одним із фундаментальних чинників економічного зростання підприємства.

Облік виробничих запасів як складова частина процесу бухгалтерського обліку є логічною послідовністю етапів, які відбуваються у чітко визначеному порядку та не можуть бути відокремлені один від одного. На рис. 1 наведено модель, яка ілюструє порядок формування облікової інформації про наявність і рух виробничих запасів підприємства.

Велике значення для організації обліку та оцінювання виробничих запасів має їх класифікація, що забезпечує глибше вивчення складу та характеру цінностей і дає змогу посилити контроль над їх наявністю, використанням, вибуттям. Виходячи з моделі інформаційних потоків, побудуємо облікову класифікацію, яка дасть можливість групувати виробничі запаси через призму операцій, які з ними відбуваються, та їх документування. За теоретичними та класичними підходами до побудови класифікації вона має розглядатися відповідно до правил поділу понять та включати в себе такі вимоги: 1) за одного й того ж поділу (групування) об'єктів необхідно застосовувати одну й ту ж основу; 2) поділ повинен бути рівномірним, тобто кількість одиниць поділу, разом узятих, повинен дорівнювати кількості одиниць, які діляться; 3) одиниці поділу повинні взаємно виключати одна одну; 4) поділ має бути неперервним: одиниці поділу повинні бути зрозумілими й підпорядкованими один одному та безпосередньо нижчими по відношенню до основного поняття.

Головним завданням обліку запасів на етапі придбання (створення, отримання) є їх достовірна оцінка. Виробничі запаси відображаються на рахунках обліку за первісною вартістю, яка визначається відповідно до норм П(С)БО 9 «Запаси» і залежить від способу їх надходження:

1) придбання – первісною вартістю є собівартість запасів, яка складається з фактичних витрат на їх придбання (формується на етапі отримання та оприбуткування);

2) виготовлення власними силами – первісною вартістю є собівартість їх виробництва, яка визначається відповідно до норм П(С)БО 16 «Витрати» (формується на етапі виробництва цінностей);

3) внесення до статутного капіталу – первісною вартістю є погоджена із засновниками підприємства їхня справедлива вартість;

4) одержання безкоштовно – первісною вартістю є справедлива вартість запасів;

5) виявлені у процесі інвентаризації надлишки – первісною вартістю є чиста вартість реалізації запасів (якщо вони підлягають реалізації) або вартість можливого використання (якщо вони будуть використовуватися у процесі господарської діяльності).

Виходячи із цього, виробничі запаси слід групувати за способами їх надходження на підприємство (табл. 2).

У процесі діяльності виробничі запаси можуть використовуватися для різних потреб, як виробничих, так і внутрішньогосподарських. На цьому етапі запаси доцільно групувати *за ціллю (характером) використання* (табл. 3).

Розглянемо детальніше, якою може бути цінність практичного використання запропонованої класифікації на етапі використання виробничих запасів. Групування запасів *за ціллю (характером) використання в господарській діяльності* підприємства:

для виробничих потреб – вартість запасів, використаних у виробничому процесі, визнається прямими матеріальними витратами та включається до складу собівартості готової продукції (виконаних робіт, наданих послуг) (рахунок 23 «Виробництво»);

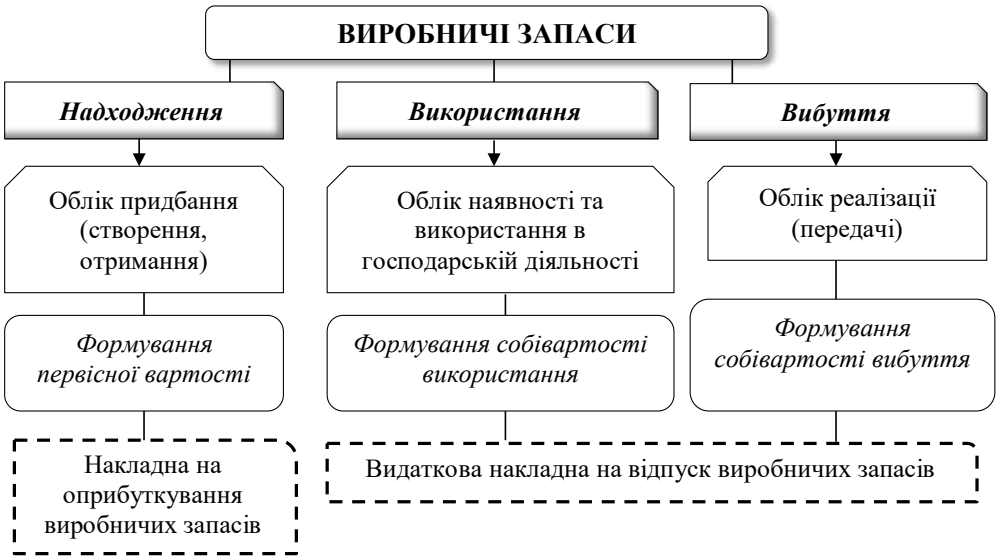

Рис. 1. Модель інформаційних потоків виробничих запасів у контексті операцій із надходження, використання, вибуття та процесу їх документування

Джерело: авторська розробка

Таблиця 2

Класифікація виробничих запасів на етапі їх надходження

Класифікаційна ознака	Групування виробничих запасів	Мета класифікації
За шляхами (джерелами) надходження	придбані за грошові кошти у постачальника	Достовірна оцінка виробничих запасів, повнота визначення первісної вартості, достовірність відображення облікової інформації в системі рахунків бухгалтерського обліку
	придбані за грошові кошти через підзвітних осіб	
	виготовлені власними силами	
	отримані як внесок до статутного капіталу	
	отримані безкоштовно	
	отримані в обмін на подібні активи	
	отримані в обмін на неподібні активи	
	отримані в результаті ліквідації (списання) основних засобів	
	отримані за результатами інвентаризації (за виявленими надлишками запасів)	

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3

Класифікація виробничих запасів на етапі використання

Класифікаційна ознака	Групування виробничих запасів	Мета класифікації
За ціллю (характером) використання в господарській діяльності	для виробничих потреб	Достовірність формування собівартості витрачання запасів, повнота відображення облікових даних у системі рахунків бухгалтерського обліку
	для загальновиробничих потреб	
	для адміністративних потреб	
	для збутових потреб	
	для інших потреб операційної діяльності	
	для підтримання об'єктів основних засобів у робочому стані	
	для поліпшення об'єктів основних засобів (під час модернізації, реконструкції)	
	під час створення об'єктів основних засобів власними силами	

Джерело: авторська розробка

для загальновиробничих потреб – вартість запасів визнається в складі витрат діяльності в частині загальновиробничих витрат (рахунок 91 «Загальновиробничі витрати»). За правилами обліку в кінці звітного періоду (разом з іншими загальновиробничими витратами), шляхом розподілу включається до виробничої собівартості готової продукції (виконаних робіт, наданих послуг) та собівартості реалізації;

для адміністративних потреб – вартість запасів визнається в складі витрат діяльності в частині адміністративних витрат (рахунок 92 «Адміністративні витрати»);

для збутових потреб – вартість запасів визнається в складі витрат діяльності в частині витрат на збут (рахунок 93 «Витрати на збут»);

для підтримання об'єктів основних засобів в робочому стані – вартість запасів визнається у складі витрат діяльності залежно від функціонального використання (експлуатації) основного засобу;

для поліпшення об'єктів основних засобів (під час модернізації, реконструкції) – вартість запасів визнається у складі капітальних інвестицій (субрахунок 152 «Придбання (виготовлення) основних засобів») та включається до первісної вартості основних засобів, які пройшли процес поліпшення;

під час створення (будівництва) об'єктів основних засобів власними силами – вартість запасів визнається у складі капітальних інвестицій (субрахунок 152 «Придбання (виготовлення) основних засобів») і після закінчення робіт включається до первісної вартості об'єкта.

Такий підхід до групування виробничих запасів на етапі використання дає можливість правомірно та впорядковано відображати їхню собівартість витрачання в системі рахунків бухгалтерського обліку.

На третьому етапі виробничі запаси доцільно класифікувати *за шляхами вибуття* (табл. 4).

Групування виробничих запасів за етапі вибуття передбачає формування собівартості, за якою цінності відображаються в системі рахунків обліку, та визнання їхньої вартості у складі тих чи інших витрат, а саме:

реалізація за грошові кошти, передача в обмін на подібні (неподібні) активи – вартість запасів визнається у складі витрат діяльності в частині інших витрат операційної діяльності (субрахунок 943 «Собівартість реалізованих виробничих запасів»);

безоплатна передача – вартість запасів визнається у складі витрат діяльності в частині витрат операційної діяльності (субрахунок 949 «Інші витрати операційної діяльності»);

Таблиця 4

Класифікація виробничих запасів на етапі вибуття

Класифікаційна ознака	Групування виробничих запасів	Мета класифікації
За шляхами вибуття	реалізація за грошові кошти	Достовірна оцінка виробничих запасів, визначення собівартості вибуття, повнота відображення облікової інформації в системі рахунків бухгалтерського обліку
	безоплатна передача	
	передача як внесок до статутного капіталу іншого підприємства	
	передача в обмін на подібні активи	
	передача в обмін на неподібні активи	
	вибуття за результатами інвентаризації (виявлена нестача запасів)	

Джерело: авторська розробка

передача як внесок до статутного капіталу іншого підприємства – вартість запасів визнається у складі необоротних активів у частині фінансових інвестицій (рахунок 14 «Довгострокові фінансові інвестиції»);

вибуття за результатами інвентаризації (виявлена нестача запасів) – вартість запасів визнається у складі витрат діяльності в частині інших витрат операційної діяльності (субрахунок 947 «Нестачі і втрати від псування цінностей).

Отже, наведена класифікація виробничих запасів, яка побудована через призму операцій, які виникають на етапах руху запасів, дасть змогу оптимізувати їхню структуру, забезпечити ефективне їх використання, сприяти поліпшенню стану виробничого процесу. При цьому для потреб аналітичного обліку класифікацію виробничих запасів для кожного індивідуального підприємства слід формувати з урахуванням галузі, в якій воно функціонує, його технологічних особливостей, організаційної структури.

Висновки. Практика показує, що облік виробничих запасів усе ж таки є трудомісткою ділянкою. Тому не дивно, що на багатьох підприємствах спостерігаються певні недоліки, а на деяких – запущеність обліку, що призводить до великих утрат запасів. Усе це зайвий раз підтверджує, що до цього часу залишаються невирішеними багато важливих питань, пов'язаних із розробленням науково обґрунтованої системи обліку запасів.

Запропонований підхід до групування виробничих запасів забезпечить формування якісного інформаційного підґрунтя для системи управління підприємством, що буде сприяти підвищенню ефективності діяльності та зростанню конкурентоспроможності. Практичне використання запропонованої класифікації виробничих запасів забезпечить виконання основних завдань їх обліку, а саме: своєчасність документування операцій із надходження, використання та вибуття запасів; достовірність формування первісної вартості виробничих запасів у процесі їх придбання (отримання, створення) та собівартості витрачання (вибуття); повноту відображення операцій із руху виробничих запасів у системі рахунків бухгалтерського обліку. Для потреб економічного аналізу такий підхід дасть можливість провести аналітичне дослідження складу, структури, динаміки виробничих запасів на етапах їх отримання та вибуття, проаналізувати забезпеченість підприємства виробничими запасами, оцінити ефективність їх використання. При цьому перелік класифікаційних ознак може бути доповненим залежно від специфіки діяльності підприємства та потреб користувачів інформації.

Список використаних джерел:

1. Довга Т.А. Проблеми оцінки виробничих запасів господарюючими суб'єктами в умовах інфляції. *Інвестиції: практика та досвід.* 2015. № 8. С. 88–94.
2. Кудіна О.М. Процесний підхід до організації обліку виробничих запасів підприємства. *Інноваційна економіка.* 2015. № 1(56). С. 220–226.
3. Шевців Л.Ю. Організація та методика обліку виробничих запасів як важливою складової оборотних активів підприємства. *Інтернаука. Серія «Економічні науки».* 2018. № 4(44). С. 65–69.
4. Лавруша О.Г. Класифікація виробничих запасів на металургійних підприємствах. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності.* 2012. Вип. 1. С. 135–139.
5. Степаненко О.І. Побудова процесу документування виробничих запасів: організаційний аспект. *Науковий погляд: економіка та управління (правонаступник наукового журналу «Вісник Академії митної служби України. Серія «Економіка»).* 2019. № 1(63). С. 229–239.

References:

1. Dovgha T.A. (2015) Problemy ocinky vyrobnychykh zapasiv ghospodarjujuchymy sub'jektamy v umovakh infljaciji [Problems of estimating inventories by economic entities in the context of inflation]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, no 8, pp. 88–94.
2. Kudina O.M. (2015) Procesnyj pidkhid do orghanizaciji obliku vyrobnychykh zapasiv pidpryjemstva [Process approach to the organization of the inventory of the enterprise]. *Innovacijna ekonomika*, no 1(56), pp. 220–226.
3. Shevciv L.Ju. (2018) Orghanizacija ta metodyka obliku vyrobnychykh zapasiv jak vazhlyvoju skladovoji oborotnykh aktyviv pidpryjemstva [Organization and methodology of accounting inventories as an important component of current assets of the enterprise]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Serija «Ekonomichni nauky»*, no 4(44), pp. 65–69.
4. Lavrusha O.H. (2012) Klasyfikatsiia vyrobnychykh zapasiv na metalurhiinykh pidpryiemstvakh [Classification of inventories at metallurgical enterprises]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, vol 1, pp. 135–139.
5. Stepanenko O.I. (2019) Pobudova protsesu dokumentuvannia vyrobnychykh zapasiv: orhanizatsiinyi aspekt [Construction of the process of documenting inventories: organizational aspect]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia (pravonastupnyk naukovoho zhurnalu «Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Ekonomika»)*, no 1(63), pp. 229–239.

УЧЕТНЫЙ АСПЕКТ ПОСТРОЕНИЯ КЛАССИФИКАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ

Аннотация. Эффективность системы управления производственными запасами неразрывно связана с системой бухгалтерского учета. От качества учетной информации зависит рациональное использование запасов в хозяйственной деятельности предприятия. Учетная информация является основой для принятия управленческих решений, а возможность использования учетных данных обеспечивается качественными свойствами самой информации. Полнота и достоверность информации о производственных запасах базируются на их четкой классификации, используемой для нужд учета, анализа и управления. В статье обоснованы теоретические аспекты классификации как науки и метода познания объекта. Выделены этапы создания классификации и требования к ее построению. Разработана модель информационных потоков производственных запасов, которые возникают на этапах их движения. Обоснован новый подход к построению учетной классификации производственных запасов, в основу которого положены этапы движения запасов: поступление, использование, выбытие. Доказано, что предложенная классификация является содержательной, информативной и может использоваться в практической деятельности предприятия.

Ключевые слова: классификация, производственные запасы, учетная информация, информационные потоки, документирование, классификационный признак, этапы движения производственных запасов.

ACCOUNTING ASPECT OF CLASSIFICATION CONSTRUCTION PRODUCTION INVENTORIES

Summary. The effectiveness of the inventory management system is inextricably linked to the accounting system. The quality of accounting information depends on the rational use of inventories in the economic activity of the enterprise. Accounting information is the basis for strategic management decisions. And the ability to use credentials is provided by the quality properties of the information itself. The completeness and reliability of inventory information is based on their clear classification, which is used for accounting, analysis and management purposes. The article describes the theoretical aspects of classification as a science and method of cognition of the object. The stages of classification creation are revealed: 1) determination of the sign by which separation is made; 2) the procedure for constructing the classification; 3) adaptation - the procedure for its practical use. Requirements for selection of classification features are investigated. A model of information flows of inventories that emerge at the stages of their movement is developed. Production inventories are suggested to be grouped by stages of their movement: 1) acquisition (creation, receipt) of stocks; 2) use of inventories in business activities; 3) realization (transfer) of stocks. The new approach to the construction of accounting classification of inventories is substantiated, which is based on the stages of inventory movement: receipt, use and disposal. It is suggested to classify stocks by the following characteristics: 1) by ways (sources) of receipt; 2) for the purpose (nature) of use in economic activity; 3) by ways of disposal. It is proved that the proposed classification is meaningful, informative and can be used in the practical activity of the enterprise. Its practical use ensures the fulfillment of the main tasks of accounting: 1) timely documentation of operations on the receipt, use and disposal of stocks; 2) the accuracy of the formation of the initial cost of inventories in the process of their acquisition (receipt, creation) and cost of expenditure (disposal); 3) the completeness of the display of operations on the movement of inventory in the accounting system.

Key words: classification, production stocks, accounting information, information flows, documentation, classification feature, stages of movement of production stocks.

УДК 336.74:657.6
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-33

Стовпова А. С.
аспірантка кафедри обліку і оподаткування
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Stovpova Anna
Post Graduate Student
at the Department of Accounting and Taxation
of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ І КОМПОНЕНТИ АУДИТУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

Анотація. У статті досліджено методологічні засади аудиту електронних грошей, у тому числі віртуальних валют. Отримано висновок, що завдання аудиту мають ураховувати новітність і технологічну складність електронних грошей. Під час проведення аудиту різновиду електронних грошей – віртуальних валют необхідно ставити додаткові завдання щодо перевірки й оцінки існуючих ризиків, висловлення думки щодо ефективності та причин використання суб'єктом господарювання таких засобів. Постановка завдань має бути релевантною до базових компонент аудиту електронних грошей у системі тристоронніх відносин «аудитор – стейкхолдер – відповідальна сторона (суб'єкт господарювання)». Серед основних завдань аудиту електронних грошей, які досліджувалися, – оцінити пов'язані ризики, наприклад регуляторний ризик, технологічний, ризик зміни вартості, відсутність статусу законного платіжного засобу (в Україні та більшості країн), комплаєнс-ризик. Також важливим завданням є оцінка адекватності системи внутрішнього контролю суб'єкта господарювання над електронними грошима.

Ключові слова: аудит, електронні гроші, віртуальні валюти, криптовалюти, аудит, блокчейн, компонент аудиту, завдання аудиту.

Вступ та постановка проблеми. Електронні гроші визначені Директивою 2009/110/ЄС як записана в електронні пам'яті грошова вартість, що є вимогою до емітента отримати кошти для здійснення платіжної операції, та приймається іншими юридичними і фізичними особами [16]. Такі гроші, їх випуск та емісія знаходяться під контролем центральних регуляторів – національних банків. Випускати їх можуть за ліцензією тільки певні установи, які в європейському законодавстві носять назву монетарних фінансових інституцій (англ. – *Monetary Financial Institutions*, далі – *MFI*), до яких за методологією Євробанку належать установи – резиденти ЄС, які здійснюють бізнес із залучення депозитів та подальшого надання кредитів або здійснення інвестицій у цінні папери. Вони охоплюють національні банки, кредитні та інші установи, включаючи установи, що здійснюють операції з електронними грішми [19].

Разом із тим одночасно з офіційно дозволеними і контрольованими електронними грошима MFI все більшої популярності набувають віртуальні валюти, особливо криптовалюти. Найбільш відома криптовалюта – це біткоїн. Власники суб'єктів господарювання, які мають справу з віртуальними грошима, та їхні потенційні інвестори потребують отримання якісних аудиторських послуг

для забезпечення надання впевненості щодо розрахунків криптовалютами, достовірності та об'єктивності показників звітності. Наприклад, аудиторська фірма «Великої четвірки» EY заявила, що понад 100 її клієнтів торгують або утримують криптовалюти [20]. Схожу заяву зробила і PwC, у якої понад 185 таких клієнтів [21]. Це спонукало лідерів аудиторської галузі підняти питання про розроблення інструментів, які дадуть змогу здійснювати аудит електронних грошей, забезпечити аналіз блокчейну криптовалют. Такими технологічними продуктами, зокрема, стали Blockchain Analyzer від EY та Halo від PwC [20; 21].

Таким чином, актуальними стають питання дослідження специфіки аудиту розрахунків із використанням електронних грошей у цілому і криптовалют зокрема, розроблення їх організаційно-методичного забезпечення, визначення мети, завдань і компонентів такого аудиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню загальних питань організації та методології аудиту розрахунків електронними грошима присвячено не так уже й багато наукових праць. Серед них роботи О.В. Мельниченка щодо аудиту електронних грошей у банках [3-7] та А.П. Семенець щодо загального контролю та організаційно-методичного забезпечення аудиту розрахунків електронними грошима [12–14].

О.В. Мельниченко у своїх роботах виділяє напрями і документи, які необхідні для ефективного проведення аудиту електронних грошей, зокрема зміст договору щодо аудиту (листа-зобов'язання) [5, с. 370]. Він указує на необхідність не тільки фінансового аудиту, а й інформаційного аудиту електронних грошей, який включає оцінку ризиків безпеки, аналіз складу інформаційних систем, оцінювання поточного стану інформаційної безпеки суб'єкта, ступеню захисту інформації [3, с. 44; 6, с. 21, с. 23]. З автором слід погодитися, оскільки інформаційний аудит є необхідним з огляду на складність сучасних електронних фінансових технологій, а інформаційна безпека є частиною системи внутрішнього контролю суб'єкта господарювання. Усе це не може не впливати на достовірність та об'єктивність показників і фінансової звітності.

В іншій своїй роботі О.В. Мельниченко виділяє головні функції аудиту електронних грошей, серед яких – контроль над виконанням вимог чинного законодавства та забезпечення ліквідності [4, с. 128]. Хоча цей підхід зорієнтований на банківські установи, але загальна методологія – поєднання бухгалтерського, юридичного, спеціального та галузевого типів аудиту – цілком слушна для розроблення методології аудиту розрахунків електронними грошима також і на підприємствах.

Комплексною роботою щодо організаційно-методичного забезпечення обліку та аудиту електронних грошей є дослідження А.П. Семенець [12, с. 14], у якому окреслено мету аудиту електронних грошей, його завдання та розроблено загальну стратегію аудиту в частині електронних грошей, визначено дії під час та за результатами аудиту. Так, слушними й доцільними є дослідження ризиків і суттєвості, визначення видів електронних грошей, оцінка системи внутрішнього контролю в частині операцій з електронними грошима [14, с. 44], а також перевірка фактичної наявності електронних грошей шляхом інвентаризації [13, с. 135]. Усе це, на думку А.П. Семенець, має бути спрямовано на отримання аудитором належної впевненості про те, що фінансова звітність (у частині електронних грошей) не містить істотних викривлень, що й розглядається як мета аудиту електронних грошей [12, с. 14].

Аналізуючи існуючі дослідження, можна дійти висновку, що згадані роботи є лише початком дослідження тематики аудиту електронних грошей суб'єктів господарювання. Технологія електронних грошей і надалі розвивається, зокрема на основі використання блокчейну. Таким чином, питання організаційно-методичного забезпечення аудиту електронних грошей, зокрема в аспекті використання віртуальних валют, залишається малодослідженим, а тому є актуальним.

Метою даної роботи є дослідження необхідних завдань і компонентів аудиту операцій з електронними грошима з урахуванням специфіки віртуальних валют.

Результати дослідження.

Завдання аудиту в цілому мають бути спрямовані на отримання достатніх і прийнятних аудиторських доказів щодо існування електронних грошей і достовірності розкриття інформації про них із метою висловлення в кінцевому результаті незалежної думки аудитора про таке:

– відповідність фінансової звітності в частині електронних грошей у всіх суттєвих аспектах вимогам діючих стандартів;

– існуючі ризики для нинішніх і потенційних стейкхолдерів від здійснення суб'єктом операцій з електронними грошима, відповідність їхнім стандартам безпеки, якщо вони існують.

Загальна стратегія проведення зовнішнього аудиту електронних грошей має включати конкретизацію об'єкта і предмета такого аудиту, його мети, завдань та необхідних для їх реалізації компонент аудиту електронних грошей.

Розгляд електронних грошей як об'єктів зовнішнього аудиту вже сам по собі несе проблему певної невизначеності, оскільки чинні стандарти бухгалтерського обліку (МСФЗ, національні стандарти) не містять визначення того, що є електронними грошима. Дослідження сучасних електронних засобів розрахунків указує на те, що під електронними грошима розуміється ціла низка електронних засобів, а саме:

– електронні гроші, які відповідають вимогам Директиви 2009/110/ЄС. Це електронні гроші у вузькому розумінні, емітентами яких є вже згадані монетарні фінансові установи (далі – електронні гроші MFI). Дане поняття охоплює електронні гроші комерційних банків та інших кредитних установ, які мають ліцензію (Google Pay, Apple Pay), електронні гроші національних банків, які ще тільки знаходяться на стадії розроблення та тестування (e-krona, e-гривня тощо);

– традиційні безготівкові гроші в електронній формі;

– віртуальні валюти на основі технології блокчейну. Вони не відповідають вимогам Директиви 2009/110/ЄС, оскільки випущені поза MFI, більшість із таких валют є децентралізованими і не мають регулятора, у переважній більшості країн вони не мають статусу законного засобу платежу. До них належать криптовалюти (bitcoin, ethereum, litecoin, XRP та ін.);

– інші віртуальні гроші, наприклад токени.

З огляду на існуюче різноманіття електронних грошей, потребує уточнення предмет аудиту електронних грошей, який було сформульовано у дослідженні А.П. Семенець [12; 14]. Це не тільки сукупність господарських операцій із розрахунками електронними грошима, тобто операцій з їх придбання та погашення, та достовірність відображення інформації про них у фінансовій звітності [14, с. 43]. Сучасні операції з використанням електронних грошей включають у себе також і придбання їхніх окремих видів, передусім криптовалют як інвестиційних активів, із метою отримання вигоди внаслідок зростання їхньої вартості відносно традиційних валют, а також їх випуск (так званий майнінг).

Окрім того, сучасна концепція корпоративної звітності включає у себе не тільки фінансову, а й нефінансову звітність та іншу аналітичну інформацію. У такому разі йдеться про інтегровану звітність. У своєму дослідженні

О.В. Мельниченко вказував на необхідність включення інформації про електронні гроші до інтегрованої звітності з метою подальшого оверсайту (нагляду) [6, с. 25].

Ураховуючи викладене, предметом аудиту електронних грошей в авторському розумінні слід розглядати сукупність операцій з їх придбання, погашення, випуску, утримання, а також достовірність відображення інформації про них у фінансовій та іншій звітності суб'єкта господарювання.

Після уточнення об'єкту і предмету аудиту електронних грошей постає питання про уточнення та деталізацію завдань, які включаються до програми аудиту електронних грошей. На думку В.П. Бондаря [1, с. 97], вибір інструментарію залежить від виду аудиту у зв'язку з різними завданнями, які виконуються аудиторами у різних економічних сферах. Дане твердження актуальне й для аудиту розрахунків електронними грошима, оскільки економічна, бухгалтерська, юридична і соціальна специфіка об'єкта аудиту вимагає особливих підходів до проведення перевірки. Етап постановки завдань аудиту електронних грошей відповідає МСА 300 «Планування аудиту фінансової звітності» [8]. Визначення завдань дає змогу в подальшому вибрати інструментарій аудиту електронних грошей.

Проведене дослідження дало змогу виділити такі завдання аудиту електронних грошей:

– вивчити види електронних грошей, які використовуються суб'єктом господарювання. Для цього можна взяти участь в інвентаризації. Це найважливіший етап, оскільки результати ідентифікації видів електронних грошей, якими користується суб'єкт господарювання, можуть впливати на визначення інших завдань аудиту. Найбільшу специфіку на подальші дії накладає ідентифікація криптовалют;

– ознайомитися з бізнес-середовищем суб'єкта господарювання, вивчити його бізнес-модель та дослідити причини й мету використання ним електронних грошей. Таке ознайомлення здійснюється відповідно до МСА 315 «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища» [8]. Треба оцінити особливості даного підприємства у цілому та середовище, в якому він знаходиться;

– визначити існуючі ризики щодо ідентифікованих у суб'єкта господарювання видів електронних грошей відповідно до вже згаданого МСА 315 [8];

– зробити висновок про ефективність використання електронних грошей суб'єктом господарювання порівняно з альтернативними засобами платежів та інвестиційних активів;

– оцінити рівень суттєвості інформації. Суттєвість буде залежати від частки операцій з електронними грошима у загальних обсягах діяльності суб'єкта;

– дослідити внутрішні положення суб'єкта господарювання, пов'язані з організацією бухгалтерського обліку та обліковою політикою, порівняти їх із зовнішніми вимогами. Щодо останніх це можуть бути Закон «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [2], а також Положення про електронні гроші в Україні [10], Директива 2009/110/ЄС [16], діючі вимоги МСФЗ та національних стандартів. Дане завдання відповідає МСА 250 «Розгляд законодавчих та нормативних актів під час аудиту фінансової звітності» [8];

– оцінити систему внутрішнього контролю в частині операцій з електронними грошима;

– дослідити правильність документального оформлення операцій та відповідність ведення обліку операцій з електронними грошима внутрішнім та зовнішнім положенням;

– підтвердити відповідність фінансової звітності у частині електронних грошей;

– висловити свою думку щодо відповідності даних іншої, у т.ч. нефінансової звітності суб'єкта господарювання, наприклад інтегрованої звітності, звіту про управління;

– зробити висновок про загальну ефективність і доцільність використання електронних грошей у рамках існуючої бізнес-моделі суб'єкта господарювання. Електронні гроші сьогодні залишаються все ж таки альтернативним до традиційного засобом розрахунків і накопичення капіталу. Особливо даний крок необхідний для надання впевненості існуючим і потенційним стейкхолдерам щодо прозорості операцій із криптовалютами та відсутності їх використання з метою ухилення від сплати податків та операціях із відмивання грошей, торгівлі зброєю чи наркотиками.

Огляд запропонованих завдань щодо аудиту електронних грошей указує на те, що вже сама наявність віртуальних валют у бізнес-моделі суб'єкта господарювання робить неможливим шаблонне проведення аудиту. Мають бути враховані такі ризики віртуальних валют:

– регуляторний;
– технологічний;
– зміни вартості;
– відсутність статусу законного платіжного засобу (в Україні та більшості країн);
– комплаєнс-ризик – ризик юридичних санкцій, фінансових штрафів на суб'єкта господарювання за порушення національних і міжнародних ALM-регулювань.

Регуляторний ризик віртуальних валют – відсутні офіційні стандарти бухгалтерського обліку, методрекомендації тощо. Сьогодні вони з'явилися тільки в окремих країнах, наприклад у Білорусі [9] та Японії [24]. Хоча в 2019 р. з'явилося ще й керівництво щодо обліку криптовалют від Інтерпретаційного комітету Ради з МСФЗ (англ. – IFRIC) [18]. Однак воно носить суто рекомендаційний характер і не розв'язує всіх існуючих проблем в обліку криптовалют. Відсутність офіційних і обов'язкових регулювань з обліку віртуальних валют створює передумови до існування та появи різних облікових політик щодо їх обліку, а це, своєю чергою, ускладнює й аудит електронних грошей, збільшує необхідність використання професійних суджень.

Технологічний ризик віртуальних валют пов'язаний із їх можливістю бути об'єктом кіберзлочинів, існуванням потереби в додатковому аналізі самої технології запису операцій із ними – блокчейну. Важливим є тип блокчейну – публічний, приватний чи гібридний а також те, хто має до нього доступ. Незважаючи на наявність блокчейну, необхідно провести аудит самого блокчейну, дослідити шлях, як інформація до нього потрапляє. Використання технології блокчейну зменшує операційні ризики з віртуальними валютами, однак спричиняє інші – технологічні ризики. Технологічні нюанси можуть спричинити необхідність залучення до аудиту експертів, підвищення кваліфікації аудитора у даній сфері, залучення спеціальних інструментів аналізу, наприклад уже згаданих Blockchain Analyzer від EY чи Halo від Pw C. Постає необхідність включення до загальної програми аудиту електронних грошей додаткового завдання – оцінити поточний стан інформаційної безпеки суб'єкта, ступеню захисту інформації. Це відповідає МСА 315 «Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища» [8].

Відсутність статусу законного платіжного засобу спричиняє потребу дати відповідь на питання, чому саме суб'єкт господарювання у своїй бізнес-моделі використовує розрахунки віртуальними валютами, якщо вони несуть більший ризик. Можливо, він має іншу мету – утримання віртуальних валют із метою їх подальшого

продажу та отримання спекулятивного доходу. Аудитор має висловити свою думку з приводу такого підходу та проконтролювати, щоб дана мета була розкрита у примітках до звітів, оскільки така інформація може бути суттєва для ділової репутації клієнта, складання враження про прозорість його бізнес-моделі. Із цим завданням аудиту тісно пов'язаний і комплаєнс-ризик.

Комплаєнс-ризик віртуальних валют спричиняє підозріле ставлення інвесторів до операцій із криптовалютами. У світі є тенденція до збільшення вимог законодавства з фінансового моніторингу, ALM (це законодавство з протидії відмиванню грошей, англ. – Anti-Money Laundering). Однак анонімність криптовалют не сумісна з ALM-регулюванням. Якщо уряди не можуть побачити транзакцію, вони не можуть визначити ухилення від сплати податків. Навіть Швейцарії довелося послабити закони про конфіденційність, щоб переводити гроші в країну та за її межами [17]. Окрім того, існує інформація, що криптовалюти часто використовуються на чорному ринку наркотиків і зброї. За таких обставин украй важливим завданням аудиту стає зробити висновок про загальну ефективність і доцільність використання віртуальних валют у рамках існуючої бізнес-моделі суб'єкта господарювання.

Таким чином, у разі встановлення наявності віртуальних валют у суб'єкта господарювання аудитору слід здійснити додаткові запити, щоб уточнити існуючі ризики та відкоригувати завдання у програмі аудиту, наприклад це можна зробити на основі розробленої карти ризиків системи внутрішнього контролю віртуальних валют із табл. 1. Вона може бути використана для розроблення та опрацювання аудитором запитів щодо управлінського персоналу суб'єкта господарювання, який використовує віртуальні валюти, у т. ч. криптовалюти. Така карта відповідає МСА 580 «Письмові запевнення» [8], під неї можуть бути розроблені тести контролю.

Наведемо пояснення існуючих тверджень, які підлягають перевірці в ході аудиторських тестів системи внутрішнього контролю віртуальних валют, з розробленої карти ризиків (табл. 1):

− акуратність професійних суджень та оцінки. Проблема відсутності офіційного регулювання з бухгалтерського обліку ВВ спричиняє ризик невідповідності тих облікових політик і процедур, які використовує суб'єкт господарювання, економічній сутності ВВ та існуючим вимогам МСФЗ щодо нематеріальних активів, запасів, еквівалентів грошових коштів тощо. Це потенційний набір активів, серед яких можуть обліковуватися віртуальні валюти до створення офіційного регулювання;

− повнота відображення. Це повнота врахування існуючих електронних гаманців, ідентифікація їх пригладженості. Проблема існує в анонімності користувачів мережі криптовалют, наприклад Bitcoin. Суб'єкт має довести аудитору, що ключ і гаманець дійсно його;

− існування контролю над активом. Суб'єкт уже міг утратити ВВ, не знаючи про це, наприклад через крадіжку його приватного ключа чи злам криптобіржі;

− періодизація. Існує проблема уповільнення транзакцій ВВ та пропускної здатності мережі (масштабованість). Операції з ВВ можуть здійснюватися з різною швидкістю. Інколи вони уповільнюються, іноді навіть до кількох днів. Є ризик того, що операція через уповільнення потрапила не до того звітного періоду;

Таблиця 1

Карта ризиків для аудиторських тестів системи внутрішнього контролю щодо віртуальних валют (ВВ) суб'єкта господарювання на предмет існуючих тверджень

№	Приклади умов та подій, які можуть бути сигналом того, що твердження не відповідає дійсності	Твердження, яке перевіряється й яке може не відповідати дійсності					
		акуратність професійних суджень та оцінки	повнота відображення	існування контролю над активом	періодизація	надійність системи інформаційної безпеки	надійність системи інформаційної безпеки
1	Суб'єкт господарювання вирішує використати обмінник ВВ, який не має ефективного контролю над транзакціями, які він здійснює від імені суб'єкта господарювання, або за залишками криптовалют, що зберігаються на рахунках суб'єкта господарювання.	+	+	+	+	+	+
2	Суб'єкт господарювання має електронний гаманець із ВВ, який не врахований в обліку		+				
3	Суб'єкт господарювання втратив приватний ключ і тому не має більше доступу до зв'язаної ВВ						+
4	Неавторизована сторона без дозволу отримує доступ до приватного ключа суб'єкта господарювання та краде його ВВ, переводячи на інші рахунки (транзакції криптовалют у блокчейні незворотні)				+		+
5	Суб'єкт господарювання помилково показує власність на приватний ключ і відповідну ВВ				+	+	+
6	Суб'єкт господарювання відправляє ВВ на помилкову адресу і володіння ВВ не може бути відновлено, оскільки транзакції у блокчейні незворотні						+
7	Суб'єкт господарювання укладає та записує у блокчейн операцію з ВВ із пов'язаною стороною, яку неможливо ідентифікувати через анонімність сторін транзакції у блокчейні	+	+				
8	Існують значні затримки в обробці операцій із ВВ у кінці періоду.			+			
9	Події або умови ускладнюють визначення вартості, за якою ВВ повинна бути записана для цілей фінансової звітності	+					

− надійність системи інформаційної безпеки. Існує ризик утрати ключа. Ризик утрати контролю над приватними ключами доступу до електронних гаманців, його крадіжки, передання стороннім особам, і не тільки через кіберзлочини, а й через недбалість співробітників;

− право власності на валюту. Доведення того, що ВВ дійсно належить суб'єкту господарювання, а не фізичній особі (чи групі осіб), яка має чи навіть не має відношення до суб'єкта господарювання. Необхідно довести, що саме суб'єкт господарювання, а не, скажімо, його працівник володіє даною криптовалютою.

Після оцінки ризиків аудитор має діяти відповідно до п. А.34 МСА 330 «Дії аудитора у відповідь на оцінені ризики» [8], внести корективи у завдання аудиту та його програму, визначити необхідні компоненти аудиту електронних грошей, щоб здійснити збір аудиторських доказів. Також у ході розроблення програми слід вирішити питання залучення експертів, потрібної кількості членів аудиторської групи, необхідного пакету документів для перевірки.

Реалізація завдань аудиту в програмі аудиту має бути у цілісному поєднанні з існуючими компонентами аудиту електронних грошей. Компоненти – це складові частини, що становлять певну систему. Іншими словами, це елементи системи. Опис релевантних для аудиту електронних грошей системи компонент представлено в табл. 2.

Висновки. На основі проведеного дослідження методологічних засад аудиту електронних грошей отримано такі висновки:

− завдання аудиту мають ураховувати новітність і технологічну складність електронних грошей, зокрема свою специфіку накладають віртуальні валюти;

− під час проведення аудиту віртуальних валют необхідно ставити додаткові завдання щодо перевірки й оцінки існуючих ризиків, висловити думку щодо ефективності та причини використання суб'єктом господарювання таких електронних засобів;

− постановка завдань має бути релевантною до базових компонент аудиту електронних грошей у системі тристоронніх відносин «аудитор – стейкхолдер – відповідальна сторона (суб'єкт господарювання)».

Пріоритетними є розроблення та апробація подальших тестів системи внутрішнього контролю суб'єкта господарювання, уточнення переліку аудиторських доказів, потрібних для аудиту електронних грошей у цілому та з виділенням специфіки віртуальних валют.

Таблиця 2

Компоненти системи аудиту електронних грошей

№	Компонента	Пояснення
1	Суб'єкт господарювання	У межах тристоронніх відносин «аудитор – стейкхолдер – суб'єкт господарювання» останній є відповідальною стороною, якого перевіряють та судження по звітності якого висловлюють. Специфіка його бізнес-середовища і бізнес-процесів має невід'ємний вплив на визначення завдань аудиту електронних грошей.
2	Стейкхолдери суб'єкта господарювання	Стейкхолдери – це власники, інвестори (як нинішні, так і потенційні), а також інші зацікавлені у діяльності суб'єкта (відповідальної сторони) органи, наприклад органи контролю (податкова, органи фінмоніторингу). Їхні потреби має враховувати аудитор у плануванні аудиту та постановці завдань.
3	Кваліфікація аудитора	Кваліфікація – це невід'ємна частина процесу аудиту. Аудит електронних грошей, особливо криптовалют, вимагає глибокої обізнаності аудитора не тільки у фінансових питаннях, а й у технології криптовалют і пов'язаній із ним мережі блокчейну. Крім того, він повинен мати належні правові знання. Регулювання віртуальних валют знаходиться у стадії розроблення та впровадження, тому у даній сфері можуть бути зміни як із боку національних, так і міжнародних регуляторів.
4	Аудиторські докази	Збір та оцінка аудиторських доказів щодо електронних грошей здійснюється згідно із завданнями аудиту, які покладені у програму аудиту.
5	Існуючі стандарти та критерії	Найбільш релевантними в аудиті електронних грошей для аудитора є МСА 315 та МСА 330, які пов'язані з ідентифікацією ризиків та відповідними діями після. Необхідні глибокі знання концептуальної основи Міжнародних стандартів фінансової звітності та спеціальних стандартів з обліку нематеріальних активів, запасів і еквівалентів грошових коштів. Проблема неврегульованості питання обліку віртуальних валют створює необхідність професійних суджень щодо облікових політик і процедур, і вони мають бути виваженими й акуратними.
6	Аудиторський звіт	Аудиторський звіт має враховувати реалізацію проведених завдань і розкрити ту інформацію щодо електронних грошей, яка релевантна для існуючих і потенційних стейкхолдерів.

Список використаних джерел:

1. Бондар В.П. Концепція розвитку аудиту в Україні: теорія, методологія, організація : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2008. 456 с.
2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2346. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14.
3. Мельниченко О.В. Аудит електронних грошей у банках України. *Вісник НБУ.* 2013. № 3. С. 41–45.
4. Мельниченко О.В. Методологія аудиту електронних грошей. *Вісник ЖДТУ.* 2013. № 2. С. 124–130.
5. Мельниченко О.В. Організація аудиту електронних грошей у банках. *Фінанси та банківська справа.* 2014. № 4. С. 369–375.
6. Мельниченко О.В. Організація і методологія аналізу і аудиту електронних грошей в банках : автореф. дис. … д.е.н. : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Житомир, 2016. 42 с.
7. Мельниченко О.В. Особливості проведення аналізу та аудиту електронних грошей у банках. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.* 2014. Вип. 2. С. 102–113.
8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2016–2017 років. Ч. 1 / пер. з англ. О.Л. Ольховікова, М.К. Шульман. Київ : МФБ, АПУ, 2018. 1142 с.
9. Цифровые знаки (токены) : Национальный стандарт бухгалтерского учета и отчетности : Постановление Министерства финансов Республики Беларусь от 06.03.2018 № 16. URL : http://www.pravo.by/document/?guid=12551&p0=W21832944&p1=1&p5=0. (дата звернення: 26.02.2020).

10. Положення про електронні гроші в Україні : Постанова Правління НБУ від 04.11.2010 № 481. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/z1336-10 (дата звернення: 26.02.2020).
11. Рядська В.В. Аудит у розвитку підприємницької діяльності в Україні : дис. … д.е.н. : 08.00.09. Київ, 2015. 566 с.
12. Семенець А.П. Бухгалтерський облік та контроль електронних грошей: організація і методика : автореф. дис. … к.е.н. : спец. 08.00.09. Житомир, 2017. 23 с.
13. Семенець А.П. Інвентаризація електронних грошей як метод їх контролю: процесний підхід. *Вісник ЖДТУ.* 2016. № 3. С. 133–138.
14. Семенець А.П. Організаційно-методичні положення аудиту операцій з електронними грошима. *Вісник ЖДТУ.* 2017. № 2. С. 41–48.
15. Audit Considerations Related to Cryptocurrency Assets and Transactions. Published by Chartered Professional Accountantants Canada. URL : https://www.iasplus.com/en-ca/publications/cpa-canada/audit-considerations-related-to-cryptocurrency-assets-and-transactions (дата звернення: 26.02.2020).
16. Directive 2009/110/EC of the European parliament and of the council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009L0110&from=EN (дата звернення: 26.02.2020).
17. Hamish T. How to bring cryptocurrencies into the light). URL : https://www.ey.com/en_gl/banking-capital-markets/how-to-bring-cryptocurrencies-into-the-light (дата звернення: 26.02.2020).
18. IFRIC Update June 2019. Holdings of Cryptocurrencies. URL : https://cdn.ifrs.org/-/media/feature/supporting-implementation/agenda-decisions/holdings-of-cryptocurrencies-june-2019.pdf (дата звернення: 26.02.2020).
19. Manual on MFI Balance Sheet Statistics. European Central Bank, 2012. P. 160. URL : https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/manualmfibalancesheetstatistics201204en.pdf (дата звернення: 26.02.2020).
20. Multimillion-dollar investment in EY Blockchain Analyzer delivers new upgrades for blockchain and cryptocurrency audit and tax services. URL : https://www.ey.com/en_gl/news/2019/04/multimillion-dollar-investment-in-ey-blockchain-analyzer-delivers-new-upgrades-for-blockchain-and-cryptocurrency-audit-and-tax-services (дата звернення: 26.02.2020).
21. O'Neal S. Will PwC's New Software Solve the Cryptocurrency Auditing Problem? URL : https://cointelegraph.com/news/will-pwcs-new-software-solve-the-cryptocurrency-auditing-problem (дата звернення: 26.02.2020).
22. Practical Solution on the Accounting for Virtual Currencies under the Payment Services Act. By Accounting Standards Board of Japan (ASBJ). URL : https://www.asb.or.jp/jp/wp-content/uploads/20180314_02.pdf (дата звернення: 26.02.2020)..

References:

1. Bondar M.P. (2008) Kontseptsiia rozvytku audytu v Ukraini: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia [The concept of audit development in Ukraine: theory, methodology, organization]. Zhytomyr. (in Ukraine)
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "About payment systems and funds transfer in Ukraine", Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14 (accessed 16 February 2020).
3. Melnychenko O.V. (2013) Audyt elektronnykh hroshei u bankakh Ukrainy [Audit of electronic money in banks of Ukraine] *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, Vol. 3, pp. 41–45.
4. Melnychenko O.V. (2013) Metodolohiia audytu elektronnykh hroshei [Electronic money audit methodology] *ZhSTU Bulletin*, Vol. 2, pp. 124–130.
5. Melnychenko O.V. (2014) Orhanizatsiia audytu elektronnykh hroshei u bankakh [Organization of audit of electronic money in banks], *Finance and banking*, Vol. 4, pp. 369–375.
6. Melnychenko O.V. (2016) Osoblyvosti provedennia analizu ta audytu elektronnykh hroshei u bankakh [Organization and methodology of analysis and audit of electronic money in banks], Doctor of Scince. Thesis, Accounting, analysis and audit (by type of economic activity), Zhytomyr State Technological University, Zhytomyr, Ukraine.
7. Melnychenko O.V. (2014) Osoblyvosti provedennia analizu ta audytu elektronnykh hroshei u bankakh [Features of analysis and audit of electronic money in banks], *Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, Vol. 2, pp. 102–113.
8. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, other Assurance, and Related Services Pronouncements 2018. URL: https://www.iaasb.org/publications/2018-handbook-international-quality-control-auditing-review-other-assurance-and-related-services-26 (accessed 26 February 2020).
9. Ministry of Finance of the Republic of Belarus (2018), National Accounting and Reporting Standard "Digital Signs (Tokens)". URL: http://www.pravo.by/document/?guid=12551&p0=W21832944&p1=1&p5=0 (accessed 26 February 2020).
10. National Bank of Ukraine (2010), "Resolution of the National Bank of Ukraine «Regulation on electronic money in Ukraine". URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08 (accessed 26 February 2020).
11. Riadska V.V. (2015), [Audit in business development in Ukraine], Doctor of Science. Thesis, Accounting, analysis and audit (by type of economic activity), Zhytomyr State Technological University, Zhytomyr, Ukraine.
12. Semenets A.P. (2017), Inventaryzatsiia elektronnykh hroshei yak metod yikh kontroliu: protsesnyi pidkhid [Electronic money accounting and control: organization and methodology], Ph.D. Thesis, Accounting, analysis and audit (by type of economic activity), Zhytomyr State Technological University, Zhytomyr, Ukraine.
13. Semenets A.P. (2013), Inventaryzatsiia elektronnykh hroshei yak metod yikh kontroliu: protsesnyi pidkhid [Electronic money inventory as a method of controlling them: a process approach], Visnyk ZhDTU, Vol. 3, pp. 133–138.
14. Semenets A.P. (2017), Orhanizatsiino-metodychni polozhennia audytu operatsii z elektronnymy hroshyma [Organizational and methodological provisions of the audit of transactions with electronic money], Visnyk ZhDTU, Vol. 2, pp. 41–48.
15. Audit Considerations Related to Cryptocurrency Assets and Transactions. Published by Chartered Professional Accountantants Canada. URL: https://www.iasplus.com/en-ca/publications/cpa-canada/audit-considerations-related-to-cryptocurrency-assets-and-transactions (accessed 26 February 2020).

16. Directive 2009/110/EC of the European parliament and of the council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009L0110&from=EN (accessed 26 February 2020).
17. Hamish, T. How to bring cryptocurrencies into the light). URL: https://www.ey.com/en_gl/banking-capital-markets/how-to-bring-cryptocurrencies-into-the-light (accessed 26 February 2020).
18. IFRIC Update June 2019. Holdings of Cryptocurrencies. URL: https://cdn.ifrs.org/-/media/feature/supporting-implementation/agenda-decisions/holdings-of-cryptocurrencies-june-2019.pdf (accessed 26 February 2020).
19. Manual on MFI Balance Sheet Statistics. European Central Bank, 2012. – P. 160. – URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/manualmfibalancesheetstatistics201204en.pdf (accessed 26 February 2020).
20. Multimillion-dollar investment in EY Blockchain Analyzer delivers new upgrades for blockchain and cryptocurrency audit and tax services. URL: https://www.ey.com/en_gl/news/2019/04/multimillion-dollar-investment-in-ey-blockchain-analyzer-delivers-new-upgrades-for-blockchain-and-cryptocurrency-audit-and-tax-services (accessed 26 February 2020).
21. O'Neal, S. Will PwC's New Software Solve the Cryptocurrency Auditing Problem? URL: https://cointelegraph.com/news/will-pwcs-new-software-solve-the-cryptocurrency-auditing-problem (accessed 26 February 2020).
22. Practical Solution on the Accounting for Virtual Currencies under the Payment Services Act. By Accounting Standards Board of Japan (ASBJ). URL: https://www.asb.or.jp/jp/wp-content/uploads/20180314_02.pdf (accessed 26 February 2020).

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ И КОМПОНЕНТЫ АУДИТА ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ

Аннотация. В статье исследованы методологические основы аудита электронных денег, в том числе виртуальных валют. Получено заключение, что задачи аудита должны учитывать новизну и технологическую сложность электронных денег. При проведении аудита разновидности электронных денег – виртуальных валют необходимо ставить дополнительные задачи по проверке и оценке существующих рисков, выражения мнения об эффективности и причин использования субъектом хозяйствования таких средств. Постановка задач должна быть релевантной к базовым компонентам аудита электронных денег в системе трехсторонних отношений «аудитор – стейкхолдеры – ответственная сторона (субъект хозяйствования)». Среди основных задач аудита электронных денег, которые исследовались, – оценить связанные риски, например регуляторный риск, технологический, риск изменения стоимости, отсутствие статуса законного платежного средства (в Украине и большинстве стран), комплаенс-риск. Также важной задачей является оценка адекватности системы внутреннего контроля предприятия электронных денег.

Ключевые слова: аудит, электронные деньги, виртуальные валюты, криптовалюта, аудит, блокчейн, компонент аудита, задачи аудита.

MAIN TASKS AND COMPONENTS OF ELECTRONIC MONEY AUDIT

Summary. The article explores the methodological principles of electronic money audit, including virtual currencies. It has an idea that the tasks of the audit should take into account the novelty and technological complexity of electronic money. During an audit of virtual currencies, additional tasks are required to verify and evaluate existing risks, to express an opinion about the effectiveness and the reasons for the entity's use of such entities. Tasking should be relevant to the core components of the electronic money audit in the system of tripartite relations "auditor – stakeholder – responsible party (entity)". The main objectives of the electronic money audit were to assess the associated risks, such as regulatory risk, technological risk, value risk, lack of legal tender status (in Ukraine and most countries), compliance risk. Also important are the next tasks: to evaluate the adequacy of an entity's internal control system for electronic money; to study the types of electronic money used by the entity. It's important to auditor to study the business environment of the entity, examine its business model and investigate the causes and purpose of e-money; to identify the risks involved in the types of e-money identified by the entity. The auditor should examine the effectiveness of the use of electronic money by the entity; assess the level of materiality of the information; examine the internal position of the entity. It`s useful to investigate the correctness of the documentation; confirm the compliance of the financial statements with regard to electronic money; express an opinion on the compliance of the integrated reporting data. It`s necessary to conclude on the overall effectiveness and appropriateness of using electronic money within an entity's business model. The components of an electronic money audit include the following: an entity; the stakeholders of the entity; qualification of auditor; audit evidence; existing standards and criteria; audit report. There is a problem of proving ownership of a virtual currency, that is, proving that it is indeed owned by the entity and not by an individual (or group of persons) who is or is not even related to the entity.

Key words: audit, electronic money, virtual currencies, cryptocurrencies, audit, Blockchain, audit component, audit tasks.

UDC 338.27
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-34

Temchyshyna Yulia
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
National University of Food Technologies
Siderova Anastasiia
Student
National University of Food Technologies

Темчишина Ю. Л.
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет харчових технологій
Сідерова А. П.
студентка
Національного університету харчових технологій

SYSTEM–INFORMATION MODERNIZATION OF SUSTAINABILITY MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES

Summary. The article discusses the economic sustainability and progressive development of the food industry. The future of the national economy depends on the ability to sustainable functioning of manufacturing enterprises in today's economic environment, the key challenges for which are fierce competition and global trends in the market. In this context, there is a need for scientific research on the latest approaches to the formation and assessment of a business entity's potential resilience, its analysis and forecasting of its progressive development in order to achieve international competitiveness. In research, the systemic object is the resource resilience of the enterprise in the components that form it and ensure the progressive development of the enterprise. Generalization of scientific searches of resource direction of management of formation of potential of effective functioning and upward development of enterprises allows to allocate the following composition of resources for the characterization of complex system object «stability of enterprise»: financial, logistical, labor, organizational, innovative, information, intellectual. The intellectual support of the enterprise has a great influence on the successful solution of problems of the modern enterprise. The stability of a modern manufacturing enterprise and its upward development in achieving international competitiveness is predominantly based on the resource potential, both in the starting state of the enterprise and the dynamics of intermediate perspective states. Effective management of economic stability and upward development of an enterprise on the basis of a resource complex is accompanied by its evaluation, analysis and forecasting using a large variety of absolute and relative indicators.

Key words: enterprise sustainability, economic sustainability, financial sustainability, progressive development, accounting and analytical support, systems theory, systems analysis.

Introduction and formulation of the problem. The nature and orientation of the development of the national economy is a subject of great attention of scientists. The future of the national economy depends on the ability to sustainable functioning of manufacturing enterprises in today's economic environment, the key challenges for which are fierce competition and global trends in the market. In this context, there is a need for scientific research on the latest approaches to the formation and assessment of a business entity's potential resilience, its analysis and the forecasting of its progressive development in order to achieve international competitiveness. Therefore, the axiom is the assumption that the long-term development of a modern enterprise is a regular and continuous process of quantitative and qualitative changes in the states of functioning of the enterprise in the direction of reaching a higher level. The higher level is formed under the influence of factors of internal and external environment and the starting state in its achievement is the existing potential of the enterprise, and the result is the optimum level of competitiveness of the business entity.

Scientific research in the economic sustainability and progressive development of the food industry is particularly relevant today.

A survey based on statistical yearbooks has shown that the most positive developments in the food industry in recent years have been observed in Poltava, Cherkasy, Kyiv, Kirovohrad regions, as evidenced by the increase in their share in national food production.

According to the prevailing scientific opinion, the progressive development of modern food industry enterprises requires the formation of a powerful resource potential, the analysis of the environment, the analysis of internal reserves and the possibilities of their practical realization. Among the list of economic resources of industrial enterprises (technical, material, financial, labor, intangible, informational), many scientists emphasize on the increasing of the role and place of information and intellectual resources in information and analytical technologies for supporting managerial decisions. In order for leading food companies to become full-fledged players in the European and international markets, it is necessary to consider more deeply the economic category of «enterprise sustainability» as a basis for progressive development in modern scientific research. In this regard, in our view, both general subject and applied industry research should be based on a well–defined fundamentalization. In our study, the element of fundamentalization lies in the starting effort, which is based on systems theory, systemic approach, and views the enterprise as an open socio-economic system with certain subsystems of complex objects requiring managerial influence. Hypothetically, such complex entity can be the enterprise sustainability.

Analysis of recent research and publications. Significant contribution to the theoretical foundations of the study of the economic sustainability of the enterprise, its evaluation, especially in the aspect of financial sustainability management and its accounting and analytical support, was made by well-known domestic and foreign scientists: I. Blank, Y. Brigham, D. Van Horn, G. Savitskaya, K. Bezverkhy [2], M. Kizim [8], V. Savchuk [17], G. Kireytsev, L. Kostyrko [10], A. Shaykan,

E. Kostyukova, M. Resler, M. Ishchenko, I. Manko, OTridid [19], L. Lakhtionova [12], etc.

Intensive development in the last decade has gained scientific research on the use of systems theory, systems analysis, systems approach and modern information systems and technologies in solving problems of enterprise management and their subsystems.

Rational decisions in this direction have been presented in the works of both foreign and domestic scientists: A. Lyapunov [13], V. Basilevich, V. Leontva, L. Melnik [14], V. Andriychuk, A. Marshall, J. Galbraith, V. Radionova [16], S. Knyazev [9], Y. Lysenko [15], etc.

It is worth noting, that thorough scientific research in the key subject areas that produce information, such as accounting and auditing, statistics, economic and financial analysis, economic and mathematical modeling, significant information potential for improving enterprise management, its subsystems and potential for progressive development is created. However, problems regarding the development of tools for qualitative multiplication and productive use of the intellectual and information potential of modern enterprises remain. In this sense, world practice proves that powerful capabilities are embedded in modern information systems and technologies. They are not fully implemented in domestic practice.

The purpose of the research is to reveal the newest theoretical aspects of managing the formation of sustainability of a manufacturing enterprise on a resource paradigm in combination with the possibilities of their practical implementation by means of tools of modern information technologies.

Results of the research. The notion of sustainability was borrowed by economic science from systems theory, when economic objects were regarded as complex and diverse economic systems [13].

In the works of systems theory and systems analysis different definitions of the term system are provided. Thus, in encyclopedic literature, the system is understood as a set of interrelated elements that form integrity and unity. The concept of «integrity» means completeness and accuracy, and the integrity of information is the assurance of the accuracy and completeness of information [18].

In the common view of the authors of extensive research on the theory of socio–economic systems [3; 14], the concept of «system» is interpreted as a holistic complex of interdependent components, which has a special unity with the external environment and is a subsystem of a higher order. Characteristic features of socio–economic systems are the following:

– complexity of problems and necessity of their definition in unity of technical, economic, social, psychological, managerial and other aspects;

– increase in the number of connections between objects;

– dynamics of changing situations;

– scarcity of all types of resources (material, labor, financial, etc.);

– strengthening the role of the human factor in governance and others.

These features make it inevitable to apply a systematic approach, because only on the basis of it the quality of management decisions can be ensured. The systematic approach is based on certain principles, among which, in our opinion, the integrity and structuring are fundamental are present. Integrity allows to consider the system as a whole and at the same time as a subsystem for higher levels. Structuring allows to analyze the elements of the system in their relationship. The system element has all the features of the system and is considered a system object.

In the generalized view of scientists, the system control must have the following basic properties [3]:

– the object is created for a specific purpose and in the process of achieving these goal functions and changes;

– system object is a managed system, the system object uses information about its own state, the state of the environment, and simulates the behavior of the object in the external environment. An object consists of interdependent components that perform certain functions in its system. All the components of a system object, when they co–operate, provide a new property that is not owned separately by each component.

In our research, the systemic object is the resource resilience of the enterprise in the components that form it and ensure the progressive development of the enterprise.

Extensive analysis of professional publications devoted to the problems of enterprise sustainability has shown that scientists pay the most attention to the content, evaluation and management analysis of financial sustainability.

The scientist O. Tridid in his scientific work considers the financial sustainability of the enterprise as a process continuous and adapted to the space and time changes of transformation of capital (sources of financing of economic activity) into capital goods (material resources, finished goods, cash) [19].

In the research of O. Kizim and L. Kostyrko the sustainability of the enterprise is defined as a financial concept. They interpret sustainability as the ability of an enterprise to change the condition and volume of finance with a minimum of risk and loss, with economic rewards [8, 10].

O. Kuzmin, in defining the concept of «enterprise sustainability», argues that the financial sustainability of the enterprise characterizes the efficiency of operational, investment and financial development, contains the necessary information for investors, suppliers, owners, as well as it is the basis for the functioning of the economic system in the conditions of instability of economic processes, uncertainty, dynamic economic environment. That is, its analysis makes it possible to determine the perspective financial capabilities of the enterprise [11].

L. Lakhtionova gives wide and deep understanding of the category of «sustainability» and «financial sustainability» in her monograph. In her scientific work, the financial sustainability of an entity is a state of financial resources, in which a market and mixed economy entity, which is freely maneuver cash, is able to ensure the continuous processes of its operating, financial and investment activities, and expenses for their expansion and updating and appearance of their new directions and components through their effective use [12, p. 71].

In justifying her point of view, L. Lakhtionova relies on the resource base of financial sustainability and outlines the following key arguments:

– it is a state of financial resources, because it is a matter of resource financial sustainability;

– the entity must freely maneuver the funds over the particular condition of the financial resources;

– a market economy entity must use cash to ensure continuous operations, which, in accordance with international accounting and financial reporting standards and national accounting standards, consist of processes of operational, financial and investment activities as its main types, therefore, in the modern interpretation of the concept of financial sustainability is necessary to focus on all types of economic activities of the entity.

It is worth noting that in her monograph L. Lakhtionova explored more than three dozen group opinions reflected in a wide range of educational literature and scientific publications, regarding the definition of «financial sustainability» and its argumentation. Using the resource approach, the author proposes to allocate: financial – resource or simple financial sustainability and non–financial – resource (intangible – material – labor) stability, which represents the optimal composition,

structure and ratio of labor, tangible and intangible resources of the economic entity contributing to economy costs [12].

Our research has shown that in a number of scientific works, financial sustainability is equated with financial stability. However, if making assumptions and analogies with biological systems that a modern production enterprise is not only an open system, but also a living organism, the prerequisite of life of which is stability and sustainability, on the basis of systems theory and systemic approach, then the concept of «stability» and «sustainability» should not be identified. In our view, the notion of «stability» is quite indicative in medical science and practice. Thus, in the diagnosis of human health the following concepts are distinguished:

a) the condition is stably severe;

b) the condition is stable without symptoms of complication of gravity.

In this connection, it is reasonable to conclude that stability with respect to biological systems is «survivability» or «endurance». The fundamental difference between the functions of endurance (stability) and resilience is that endurance allows the system to survive, and resilience creates the conditions for development. If you modify these characteristics to an enterprise that operates in a dynamic environment with risks, then the economic condition of the enterprise is «stable severe» requiring diagnostics regarding the probability of bankruptcy, and a stable state without symptoms of complication has a sufficient probability of remedial formation of the necessary stability and ability for upward development.

In our view, the resource interaction of stability, sustainability and progressive development (economic growth) is the only continuous vector chain: stability – sustainability – growth – stability –…

In general research, financial sustainability is the dominant of enterprise sustainability, as is the dominant in productive management accounting and analytical support, based on reporting by national and international standards. Based on the current reporting and information capacity of the reports (balance sheet, income statement, cash flow statement, equity report), such top–level analysis of the dynamics and sustainability can be provided as: horizontal and vertical balance analysis; property analysis; analysis of relative liquidity indicators; analysis of relative indicators of financial independence; analysis of the structure and dynamics of financial results; profitability analysis; business activity analysis; market value analysis.

However, in our view, the dominance of financial sustainability is a prerequisite, but not sufficient to manage the resilience of an enterprise as a complex systematic entity. Therefore, a complete information resource characteristic (single information field) of the object «enterprise sustainability», as the starting potential of dynamism and progressive development of the enterprise, is ensured by the inclusion of all basic resources in the management complex to ensure their synergistic interaction and efficiency. Generalization of scientific searches of resource direction of management of potential formation of effective functioning and upward development of enterprises allows to allocate the following composition of resources for the characterization of complex system object «stability of enterprise»: financial, logistical, labor, organizational, innovative, information, intellectual. The new elements in this list are information and intellectual resources.

The level of information support, its completeness and reliability, the level of development of information and communication technologies, characterize information resources. In the encyclopedic interpretation, the information resources are the set of knowledge, ideas, information, etc., which are gradually accumulated in the process of development of science and practical activity of people and are used in all spheres of public life [6].

The intellectual potential (intellectual support) of the enterprise has a great influence on the successful solution of problems of the modern enterprise.

Scientist A. Antonov interprets intelligence as the ability to generate new information, i.e., information that was not on the object of the system, but has been able to become a commodity [1].

The formation of an intellectual resource in a manufacturing enterprise is accomplished by transforming the intelligence of the management personnel of the enterprise into intellectual capital, which is transformed into intellectual assets and ultimately creates intellectual property. Therefore, it can be considered that the intellectual resources of the enterprise include intellectual property, accumulated or acquired abilities, competencies of staff, formed business network, investments in human capital development.

Effective management of economic stability and upward development of an enterprise on the basis of a resource complex is accompanied by its evaluation, analysis and forecasting using a large variety of absolute and relative indicators, which require their certain systematization in order to facilitate the use and comprehension of the obtained results, to formulate correct analyzes scientifically substantiated proposals. This requires the use of modern information systems and information technologies in economic practice.

At the present stage, that is, the stage of informatization of society in scientific research, attention of scientists is emphasized on the expediency of introducing management decision support systems into economic practice.

The content of the decision support system in encyclopedic and dictionary publications is defined as: a system that provides the ability to study the status, predict development and evaluate possible behaviors based on the analysis of statistics that reflect the results of the organization (enterprise) over time. Such systems use modern database technologies, OLAP (interactive, analytical data processing), data warehouses, advanced analysis and data visualization [18].

In research to improve decision support systems, there has been an increasing tendency to introduce into their structure an intellectual component – a knowledge base that is constructed using certain methods of presenting and seeking knowledge.

To develop the structure of intelligent decision support systems (IDSS) it is necessary to distinguish such components [7].

1. Database, which is designed to store, manage, display and analyze data. The system uses two types of sources:

- external sources (official data of domestic and international institutions, data of commodity, stock, currency markets);
- internal sources (financial and non–financial reporting, management accounting data) that form the key performance indicators for a particular entity.

2. Knowledge base, which is an array of information in a form suitable for logical and semantic processing by appropriate software. It is believed that knowledge bases allow to present any knowledge that a specialist may encounter in their work in their natural form.

3. Model database is a system that includes a set of models to provide user requests and solve the necessary list of practical tasks.

4. User interface is intended for dialogue with the person making management decision both at the stage of information input and at the stage of output of results.

IDSS is a multifunctional and dynamic system that is potentially capable and aimed at solving important practical problems of control, analysis, budgeting, forecasting, planning, economic and statistical modeling, etc.

In our opinion, in the structure of IDSS it is necessary to have a module for managing the object «enterprise sustainability» based on our researched and scientifically grounded resource approach (R). Using the tools of modern information technology, the process of managing the object «enterprise sustainability» can be formally characterized by a sequence

$$< S_0, S_m, O, R_1, R_2, \ldots R_i \ldots R_n >.$$

Such a sequence is regarded as the process of reaching the goal directly with the use of the operator O – the transition from the initial state S_0 to the final state S_m.

It should be noted that operator O requires the management of all components, which are a systematic resource for the sustainability of the enterprise. In our study, such a sequence includes financial, logistical, labor, innovation, information, organizational, and intellectual resources.

The transition of the control object from state S_0 to state S_m is not instantaneous, it is designed for a certain period of time. Therefore, quantitative and qualitative characteristics of each type of resources obtained by information technology, in the intervals of observation will allow to:

– identify the formed disparities between the components of a complex resource management object;

– find out to what extent the industrial enterprise resource complex in the industry dimension is adequate to the goals and objectives of formation of sustainability and opportunities of progressive development;

– identify priorities and opportunities to achieve synergistic interaction between all types of resources;

– integrate differentiated quantitative and qualitative indicators of all resource components into a summarized indicator (integrated) for monitoring, analysis, forecasting and planning;

– calculate the forecast (potential stability) for different scenarios of dynamics of quantitative and qualitative indicators, differentiated by resource components, and summarizing integral indicators.

It is also important to note that experts in modern information technology emphasize the need to replenish traditional tools of analytical and forecasting calculations with the latest tools, an example of which is: the use of nonlinear dynamic statistics, discrete logic, fractal analysis, fuzzy set theory; hybrid neuro – fuzzy systems, cloud technologies, etc.

To improve the management of resource resilience formation and the progressive development of an industrial enterprise on its basis, it is advisable, in our view, to use the latest elements of information intellectualization by processing knowledge and reasoning on knowledge, processing fuzzy information based on fuzzy set theory and using appropriate software (Statistica Neural Networks, Neuroshell and others).

ERP systems (Enterprise Resource Planning System) are also widely used in corporate information systems.

Thus, the use of modern innovative information technology allows to obtain a new level of management of the formation of the sustainability potential of a manufacturing enterprise as a starting base for its progressive development.

Conclusions. The stability of a modern manufacturing enterprise and its upward development in achieving international competitiveness is predominantly based on the resource potential, both in the starting state of the enterprise and the dynamics of intermediate perspective states. A system – object stability is practically important to consider. This will allow us to achieve synergistic interaction of the constituent elements of the object through time and space by applying the latest information technologies.

Dozens of absolute indicators and coefficients, which are important in managing the sustainability of the enterprise, according to the arguments of many scientists, are impossible to organize in logic and simple analytical methods in such a way as to avoid errors of the final analytical and prognostic evaluation, which is why modern management information systems with information and technology are the newest resource that should be formed both at the large corporate enterprises and small enterprises with a certain number of employees.

For large and medium-sized enterprises modern information system should be formed and its intelligent information technologies should be based on the knowledge base. Simplified information system, which includes subsystems: information, legal, mathematical, software, organizational-technical, which are necessary and sufficient for autonomous management of a small enterprise or cluster of small enterprises.

Further studies will be related to the formation of a comprehensive accounting, analytical and intellectual information support for the systematic management of the sustainability of food industry in the conditions of turbulence of the market environment.

References:

1. Antonov V. (2005) Intelektualna vlasnist i kompiuterne avtorske pravo [Intellectual property and computer copyright]. Kyiv: CST. (in Ukrainian)
2. Bezverkhy K. (2014) Informatsiinyi kompleks oblikovoi systemy ta zvitnist v Ukraini [Accounting Information System Complex and Reporting in Ukraine]: monograph. Kyiv: "Center for Educational Literature". (in Ukrainian)
3. Bidnyak M., Vlasenko D. (2002) Pryntsypy modeliuvannia system, shcho rozvyvaiutsia [Principles of Modeling Developing Systems]. *Bulletin of NTU*, no. 7, pp. 265–267.
4. Volokitya A., Mukhin V., Steshin V. (2011) Spetsyfika informatsiinykh system na osnovi tekhnolohii cloud computing [Specificity of information systems based on cloud computing technology]. *Journal of Chernihiv State Technological University*, no. 4(53), pp. 176–184. Available at: https://ts-vistnic.stu.cn.ua/tmppdf/1226.pdf (accessed 18 January 2020).
5. Grossul V. (2007) Sotsialno-ekonomichna stiikist pidpryiemstva: teoretyko – metodolohichni zasady [Socio-economic stability of the enterprise: theoretical and methodological foundations]: monograph. Kharkiv: Kharkiv State University of Food and Trade. (in Ukrainian)
6. P. Kraineva (ed.) (2012) Entsyklopediia intelektualnoi vlasnosti [Intellectual property encyclopedia]. Kyiv: Start–98. (in Ukrainian)
7. Zamula A. (2013) Razrabotka intellektual'noy sistemy podderzhki prinyatiya resheniy dlya upravleniya bankovskoy deyatel'nost'yu [Development of an intelligent decision support system for banking management]. *Artificial Intelligence,* no. 1, pp. 117–122.
8. Kizim M., Zabrodsky V, Zinchenko V., Kopchak Y. (2003) Otsinka i diahnostyka finansovoi stiikosti pidpryiemstva [Evaluation and diagnostics of financial stability of the enterprise]: a monograph. Kharkiv: VD INZHEK. (in Ukrainian)
9. Knyazev S., Shrubenko A. (2007) Intellektualizatsiya – sterzhnevaya osnova razvitiya ekonomiki i upravleniya [Intellectualization – the core basis of economic and management development]. *Management problems*, no. 3(24), pp. 16–25.
10. Kostyrko L. (2012) Finansovyi mekhanizm staloho rozvytku pidpryiemstv: stratehichni oriientyry, systemy zabezpechennia, adaptatsiia [Financial Mechanism of Sustainable Development of Enterprises: Strategic Guidelines, Systems of Provision, Adaptation]: Monograph. Lugansk: Knowledge Publishing House. (in Ukrainian)

11. Kuzmin O., Melnyk O. (2007) Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management]: Textbook. Kyiv: Akademvidav. (in Ukrainian)
12. Lakhtionova L. (2013) Analiz finansovoi stiikosti subiektiv pidpryiemnytskoi diialnosti [Analysis of financial stability of business entities]: monograph. Kyiv: Knowledge of Ukraine. (in Ukrainian)
13. Lyapunov A. (1950) Teoriya ustoychivosti [Theory of stability]. Moscow: Publishing House of the USSR Academy of Sciences. (in Russian)
14. Melnik L. (2012) Teoryia samoorhanyzatsyy ekonomycheskykh system [Theory of self-organization of economic systems]: monograph. Sumy: University Book. (in Ukrainian)
15. Lysenko Yu., Bizyanov E., Khmelev A. (2012) Nechetkie modeli i neyronnye seti v analize i upravlenii ekonomicheskimi ob'ektami [Fuzzy models and neural networks in the analysis and management of economic objects]. Donetsk: South–East. (in Ukrainian)
16. Rodionov V. (2012) Regulirovanie dinamiki sotsial'no-ekonomicheskikh sistem v usloviyakh rosta nestabil'nosti vneshney i vnutrenney sredy [Regulation of the dynamics of socio-economic systems in conditions of increasing instability of the external and internal environment]. St. Petersburg: Nestor–History. (in Russian)
17. Savchuk V. (2005) Prakticheskaya entsiklopediya. Finansovyy menedzhment [Practical Encyclopedia. Financial management]. – Kyiv: The publishing house "Maximum". (in Ukrainian)
18. Osaulenko O., Vasenko O., Pugachev M. and others (in a row. dr. Prof., Prof., Corresponding Member of NAS of Ukraine O.G. Osaulenko) (2012) Statystychnyi slovnyk [Statistical dictionary]. Kyiv: SE "Inform. – analyte. Agency". (in Ukrainian)
19. Tridid O. (2010) Otsiniuvannia finansovoi stiikosti pidpryiemstva [Evaluation of financial stability of the enterprise]: a monograph. – Kyiv: USB NBU. (in Ukrainian)
20. McCloskey D. (2016) Max U versus Humanomics: A Critique of Neoinstitutionalism. *Journal of Institutional Economics*, vol. 12, no. 1, pp. 1–27.

Список використаних джерел:

1. Антонов В.М. Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право. Київ, 2005. 1520 с.
2. Безверхий К.В. Інформаційний комплекс облікової системи та звітність в Україні : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 184 с.
3. Бідняк М.Н., Власенко Д.О. Принципи моделювання систем, що розвиваються. *Вісник НТУ*. 2012. №7. С. 265–267.
4. Волокитя А., Мухін В., Стешин В. Специфіка інформаційних систем на основі технології cloud computing. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету.* 2011. №4 (53). С. 176–184. URL: https://ts-vistnic.stu.cn.ua/tmppdf/1226.pdf (дата звернення: 18.01.2020).
5. Гросул В.А. Соціально – економічна стійкість підприємства: теоретико-методологічні засади : монографія. Харків : Харківський державний університет харч. та торгівл., 2007. 303 с.
6. Енциклопедія інтелектуальної власності / за ред. проф. П.П.Крайнева. Київ: Старт – 98, 2012. 660 с.
7. Замула А.А. Разработка интеллектуальной системы поддержки принятия решений для управления банковской деятельностью. *Искусственный интелект*. 2013. № 1. С.117–122.
8. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : монографія / М.О.Кизим та ін. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. 144 с.
9. Князев С.Н., Шрубенко А.Г. Интеллектуализация – стержневая основа развития экономики и управления. *Проблемы управления.* 2007. № 3(24). С. 16–25.
10. Костирко Л.А. Фінансовий механізм сталого розвитку підприємств: стратегічні орієнтири, системи забезпечення, адаптація : монографія. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2012. 474 с.
11. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Основи менеджменту. Київ, Академвидав, 2007. 462 с.
12. Лахтіонова Л.А. Аналіз фінансової стійкості суб'єктів підприємницької діяльності : монографія. Київ : Знання України, 2013. 1091 с.
13. Ляпунов А.М. Теория устойчивости. Москва, 1950. 472 с.
14. Мельник Л.Г. Теория самоорганизации экономических систем : монография. Сумы : Университетская книга, 2012. 439 с.
15. Нечеткие модели и нейронные сети в анализе и управлении экономическими объектами / Ю.Г.Лысенко и др. ; под ред. чл.-кор. НАН Украины, д-ра экон. наук, проф. Ю.Г.Лысенко. Донецк: Юго-Восток, 2012. 388 с.
16. Родионов В.Г. Регулирование динамики социально-экономических систем в условиях роста нестабильности внешней и внутренней среды. Санкт-Петербург, 2012. 432 с.
17. Савчук В.П. Практическая энциклопедия. Финансовый менеджмент. Київ, 2005. 884 с.
18. Статистичний словник / О.Г.Осауленко та ін. ; за ред. д-ра держ. упр., проф., член-кор НАН України О.Г. Осауленка. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 498 с.
19. Тридід О.М. Оцінювання фінансової стійкості підприємства : монографія. Київ : УСБ НБУ, 2010. 143 с.
20. McCloskey D. Max U versus Humanomics: A Critique of Neoinstitutionalism. Journal of Institutional Economics. 2016. Vol. 12. № 1. P. 1–27.

СИСТЕМНО-ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ СТІЙКІСТЮ ТА РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація. У статті розглядається економічна стійкість та прогресивний розвиток підприємств харчової промисловості. Майбутнє національної економіки залежить від здатності до сталого функціонування виробничих підприємств у сучасних економічних умовах, для яких ключовими викликами є жорстка конкуренція та глобальні тенденції на ринку. У цьому контексті виникає потреба у наукових дослідженнях новітніх підходів до формування та оцінки потенційної стійкості суб'єкта господарювання, його аналізу та прогнозування його прогресивного розвитку з метою досягнення міжнародної конкурентоспроможності. У дослідженні системним об'єктом є ресурсна стійкість підприємства. Узагальнення наукових пошуків дозволяє виділити наступний склад ресурсів для характеристики складного системного об'єкта «стабільність підприємства»: фінансовий, матеріально-технічний, трудовий, організаційний, інноваційний, інформаційний, інтелектуальний. Інтелектуальна підтримка підприємства має великий вплив на успішне вирішення проблем сучасного підприємства. Стабільність сучасного підприємства-виробника та його зростання в досягненні міжнародної

конкурентоспроможності переважно ґрунтується на ресурсному потенціалі, як у вихідному стані підприємства, так і в динаміці проміжних перспективних станів. Ефективне управління економічною стабільністю та зростанням бізнесу на основі ресурсного комплексу супроводжується його оцінкою, аналізом та прогнозуванням з використанням великої різноманітності абсолютних та відносних показників. Для вдосконалення управління формуванням стійкості та прогресивного розвитку промислового підприємства доцільно використовувати новітні елементи інтелектуалізації інформації та використання відповідного програмного забезпечення. Узагальнено методичний підхід до формування інформаційно-знаннєвого забезпечення інтелектуалізації управління прогресивними змінами на підприємстві. Запропоновано активізувати використання інформаційних систем та технологій управління стійкістю та розвитком промислового підприємства в умовах сучасної інформатизації економіки. Акцентовано на необхідності прискорення таких трансформацій в переробній промисловості продовольчого сегменту для забезпечення результативної якості його розвитку.

Ключові слова: стійкість підприємства, економічна стійкість, фінансова стійкість, прогресивний розвиток, обліково-аналітичне забезпечення, теорія систем, системний аналіз.

СИСТЕМНО-ИНФОРМАЦИОННАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТЬЮ И РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы экономической устойчивости и прогрессивного развития предприятий пищевой промышленности. Будущее национальной экономики зависит от способности к устойчивому функционированию производственных предприятий в современных экономических условиях, для которых ключевыми проблемами являются жесткая конкуренция и глобальные тенденции на рынке. В этом контексте необходимы научные исследования новейших подходов к формированию и оценке потенциальной устойчивости хозяйствующего субъекта, его анализу и прогнозированию его прогрессивного развития с целью достижения международной конкурентоспособности. В исследованиях системным объектом является ресурсная устойчивость предприятия в тех компонентах, которые его формируют и обеспечивают поступательное развитие предприятия. Обобщение научных поисков ресурсного направления управления формированием потенциала эффективного функционирования и восходящего развития предприятий позволяет выделить следующий состав ресурсов для характеристики сложного системного объекта «устойчивость предприятия»: финансовый, логистический, трудовой, организационный, инновационный, информационный, интеллектуальный. Интеллектуальная поддержка предприятия оказывает большое влияние на успешное решение проблем современного предприятия. Стабильность современного производственного предприятия и его восходящее развитие в достижении международной конкурентоспособности основаны преимущественно на ресурсном потенциале. Эффективное управление экономической стабильностью и восходящим развитием предприятия на основе ресурсного комплекса сопровождается его оценкой, анализом и прогнозированием с использованием широкого спектра абсолютных и относительных показателей.

Ключевые слова: устойчивость предприятия, экономическая устойчивость, финансовая устойчивость, прогрессивное развитие, учетно-аналитическое обеспечение, теория систем, системный анализ.

УДК 330.1:338
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-35

Ткачук Г. О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту
Одеської національної академії харчових технологій

Tkachuk Haluna
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing
Odessa National Academy of Food Technologies

МОДЕЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ СТАНДАРТНИХ ЗАХОДІВ ЗАХИСТУ ВІД ЗАГРОЗ ПРІОРИТЕТНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА: НАУКОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У дослідженні розглядається питання наукового підходу до моделювання механізму створення стандартних заходів безпеки від загроз пріоритетних трансформацій для підприємств харчової промисловості. Представлено модель механізму конструювання стандартних заходів безпеки від загроз пріоритетних трансформацій у системі економічної безпеки підприємства з огляду на спроможність цієї системи передбачити та достовірно оцінити негативний вплив вірогідних загроз. Наведено характеристику галузевих (зовнішніх) та підприємницьких (внутрішніх) чинників пріоритетних трансформацій для підприємств харчової промисловості. Побудовано матрицю SWOT-аналізу процесів пріоритетних трансформаційних перетворень підприємства харчової промисловості. Означено основні групи заходів захисту від загроз пріоритетних трансформацій. Схематично представлено алгоритм прийняття управлінських рішень щодо застосування заходів захисту від загроз пріоритетних трансформаційних перетворень. За результатами роботи зроблено відповідні висновки та означено напрями подальших наукових досліджень.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, пріоритетні трансформаційні перетворення, економічна безпека трансформаційних перетворень, чинники пріоритетних трансформацій, моделювання механізму, заходи захисту.

Вступ та постановка проблеми. Сучасне підприємство харчової промисловості здійснює свої бізнес-процеси в умовах постійних трансформаційних перетворень внутрішнього та зовнішнього середовища. Відповідно, система економічної безпеки підприємства повинна адаптуватися до нових умов функціонування та мати арсенал дієвих заходів захисту від ризиків та загроз (заходів безпеки). Для ефективного застосування заходів захисту від економічних загроз у складі системи забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно створити відповідні дієві механізми, опанувати новітні технології захисту та підібрати необхідний інструментарій. Необхідність використання наукового підходу до забезпечення системи економічної безпеки підприємства у галузі виробництва продуктів харчування та недостатній рівень висвітлення даної проблематики у науковій літературі роблять дане дослідження актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню різних механізмів системи забезпечення економічної безпеки підприємства присвячено наукові дослідження, проведені такими науковцями, як: О.М. Бандурка [1], З.С. Варналій [2], В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк [3], Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський [4], М.І. Камлик [5], Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев [6], О.М. Ляшенко [6], І.П. Шульга [6] та ін. Незважаючи на те що основна мета системи економічної безпеки підприємства – забезпечити ефективний захист від реальних ризиків та загроз, питанню формування механізму застосування стандартних заходів захисту від загроз приділяється, на нашу думку, замало уваги. До того ж в умовах реформації економічних процесів уважаємо за доцільне звернути увагу на захист від негативного впливу трансформаційних перетворень.

Метою даної роботи є висвітлення авторського бачення з питань моделювання механізму створення стандартних заходів захисту від загроз пріоритетних трансформацій підприємств харчової промисловості.

Результати дослідження.

Механізм конструювання стандартних засобів безпеки, за нашими міркуваннями, складається з таких позиційних елементів (рис. 1):

1) Аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників забезпечення трансформаційних процесів на підприємстві за пріоритетними напрямами.

2) SWOT-аналіз процесів пріоритетних трансформаційних перетворень підприємства з визначенням їх сильних та слабких сторін, можливостей та вірогідних загроз.

3) Прогнозування ймовірних негативних наслідків для системи економічної безпеки та економічної системи підприємства у цілому.

4) Попередня оцінка ризикованості пріоритетних трансформаційних процесів.

5) Розроблення стандартних заходів безпеки.

Таким чином, конструювання стандартних засобів захисту напряму пов’язане з характеристикою загроз, спроможністю системи економічної безпеки передбачити (спрогнозувати) ймовірність наслідків негативного впливу та точністю попередньої оцінки вірогідності збитків або втрати ймовірних можливостей.

До пріоритетних трансформаційних перетворень відносимо: трансформації форми власності (приватизацію), інтеграційну трансформацію (агроінтеграцію), трансформацію правових взаємовідносин (реорганізацію), трансформацію структури (реструктуризацію), трансформацію технологій (реінжиніринг), цифрові трансформації (цифровізацію) (рис. 1) [9].

На вибір пріоритетних трансформацій підприємства харчової промисловості суттєво впливають внутрішні (підприємницькі) та зовнішні (галузеві та загальноекономічні) чинники, характеристику яких представлено в табл. 1.

Рис. 1. Модель механізму конструювання стандартних заходів безпеки від загроз пріоритетних трансформацій у системі економічної безпеки підприємства

Джерело: авторський доробок

Таблиця 1

Галузеві та підприємницькі чинники пріоритетних трансформацій для підприємств харчової промисловості

Пріоритетні трансформаційні перетворення	Галузеві (зовнішні) чинники	Внутрішні (підприємницькі) чинники	Зміст трансформаційного перетворення
Трансформація форми власності (приватизація)	Відсутність державної та галузевої підтримки державних підприємств та підприємств – орендарів державних ЦМК. Низька інвестиційна привабливість підприємств за наявності державної форми власності	Обмеження фінансової свободи, високий рівень витрат на використання орендованих державних ЦМК	Здійснення приватизації (викупу) державного майна, як правило, шляхом корпоратизації, із подальшим викупом
Інтеграційна трансформація (агроінтеграція)	Залежність від наявності вільного доступу до сільськогосподарської сировини. Високий рівень конкуренції на ринку сировини	Пошук імовірної вигоди, реалізація корпоративних інтересів. Забезпечення конкурентоздатності підприємства	Створення агропромислових об'єднань для розширення вірогідного доступу до сировинних ресурсів
Трансформація правових взаємовідносин (реорганізація)	Необхідність застосування новітніх форм організації діяльності у зв'язку з недостатнім рівнем рентабельності та фінансової стійкості та жорсткою конкуренцією	Пошук імовірної вигоди, реалізація корпоративних інтересів. Забезпечення конкурентоздатності підприємства	Реорганізація у формі об'єднання, виділення, приєднання тощо з метою досягнення раціональної правової форми взаємодії між підрозділами фірми або з контрагентами
Трансформація структури (реструктуризація)	Необхідність пошуку оптимальної структури капіталу, виробництва, логістики, управління з метою оздоровлення фінансового стану підприємства в умовах конкурентного середовища	Пошук імовірної вигоди, реалізація корпоративних інтересів. Забезпечення конкурентоздатності підприємства	Зміна структури капіталу, виробництва, логістики, управління для забезпечення ефективності функціонування економічної системи та досягнення корпоративних цілей
Трансформація технологій (реінжиніринг)	Високі стандарти якості щодо готової продукції та технологій переробки та зберігання сировини. Високий рівень конкуренції на ринку готової продукції	Пошук імовірної вигоди, реалізація корпоративних інтересів. Забезпечення конкурентоздатності підприємства	Запровадження новітніх технологій виробництва, логістики, менеджменту, маркетингу тощо
Цифрові трансформації (цифровізація)	Необхідність автоматизації технологічних процесів, системи якості та системи управління, як першого етапу повної цифровізації бізнесу	Пошук імовірної вигоди, реалізація корпоративних інтересів. Забезпечення конкурентоздатності підприємства	Запровадження інформаційних технологій у всі сфери діяльності підприємства

До загальногалузевих чинників відносимо:

1) Економічну кризу та її наслідки. Інфляційні процеси.

2) Процес інтеграції до Євросоюзу та пов'язані з ним зміни вимог до якості продукції, розвиток зовнішньоекономічної діяльності та зростання рівня конкуренції.

3) Світову глобалізацію, поширення інтеграційних процесів, трансформацію світогляду, взаємозв'язків, політичного, економічного та соціального середовища.

4) Цифровізацію інформаційного простору.

5) Трансформаційні процеси національної економіки: реформування системи оподаткування, грошово-кредитної системи, політико-правової системи тощо.

6) Нестабільність чинного законодавства та необхідність проведення реформ земельного законодавства.

7) Інноваційний прогрес.

8) Загострення проблем забезпечення продовольчої та екологічної безпеки на всіх рівнях економіки.

9) Відсутність суттєвої державної підтримки функціонування та розвитку підприємств, що використовують державне майно.

Специфічними є трансформаційні перетворення форми власності, які притаманні тільки підприємствам, які функціонують в умовах оренди державних цілісних майнових комплексів (ЦМК) (виноробні заводи та лікерогорілчані заводи, створені за часів Радянського Союзу) або є державними підприємствами (деякі спиртозаводи, елеватори, комбінати хлібопродуктів).

Трансформаційні процеси агроінтеграції є суттєвими для підприємств, діяльність яких безпосередньо пов'язана з переробкою сільськогосподарської сировини (консервні, м'ясопереробні, молочні, маслосирзаводи, цукрові, олієпереробні, винзаводи, комбікормові підприємства). Трансформації, пов'язані з реструктуризацією, реінжинірингом, цифровізацією, є актуальними для підприємств усіх видів діяльності харчової та переробної промисловості.

Безумовно, трансформаційні процеси внутрішнього та зовнішнього середовища мають як позитивні (сильні) сторони, так і негативні (слабкі) та несуть із собою як певні можливості, так і відповідні загрози, на що вказує матриця SWOT-аналізу процесів трансформаційних перетворень, наведена на рис. 2.

Проведення SWOT-аналізу дає змогу визначити слабкі та сильні сторони трансформаційних процесів, а також передбачити вірогідні можливості та загрози, які з ними пов'язані.

Алгоритм прийняття управлінських рішень щодо застосування певної групи заходів безпеки наведено на рис. 3.

Для підприємств харчової промисловості, що працюють в умовах трансформаційних перетворень, пропонуємо набір стандартних заходів безпеки від загроз пріоритетних трансформацій:

1) заходи профілактичної дії;
2) заходи оперативного захисту;
3) заходи нейтралізації негативного впливу загроз;
4) заходи ліквідації негативних наслідків;
4) заходи нівелювання негативного впливу, який не зменшується заходами оперативної дії, або наслідки яких не піддаються ліквідації.

Як показано на рис. 3, алгоритм прийняття рішень стосовно вибору конкретних вірогідних заходів захисту відбувається в декілька етапів: на етапі прогнозування загроз; на етапі ідентифікації реальних загроз; на етапі оцінки негативних наслідків від загроз трансформаційних процесів та на етапі аналізу ефективності засобів захисту, що застосовувалися. За результатами останнього етапу проводиться вдосконалення стандартних заходів захисту.

	МОЖЛИВОСТІ	**ЗАГРОЗИ**	
СИЛЬНІ (ПОЗИТИВНІ) СТОРОНИ	- розширення та модернізація виробничих потужностей - розширення сировинної бази - розширення ринків та каналів збуту продукції - запровадження новітніх технологій - розширення інвестиційних можливостей - вірогідність отримання додаткової вигоди та - розширення фінансових можливостей	- втрата прав майнової та інтелектуальної власності - втрата майна, фінансових та матеріальних ресурсів - втрата іміджу компанії, торговельної марки тощо - втрата фінансової стійкості - зниження конкурентоспроможності - ймовірність банкрутства - загрози життю і свободі	**Значні або фатальні наслідки**
СЛАБКІ (НЕГАТИВНІ) СТОРОНИ	- невисока вірогідність передбачення кінцевого результату - високий рівень витрат - необхідність створення системи та захисту - функціонування у стресових умовах - висока вірогідність витоку конфіденційної інформації	- втрата комерційних зв'язків - збільшення збитків та непередбачуваних витрат - утрата ймовірної вигоди - знецінення активів - зниження рентабельності - втрата якості технологій та продукції - зростання плинності кадрів - втрата конфіденційності	**Незначні наслідки**

Рис. 2. Матриця SWOT-аналізу процесів пріоритетних трансформаційних перетворень підприємства харчової промисловості

Джерело: авторський доробок

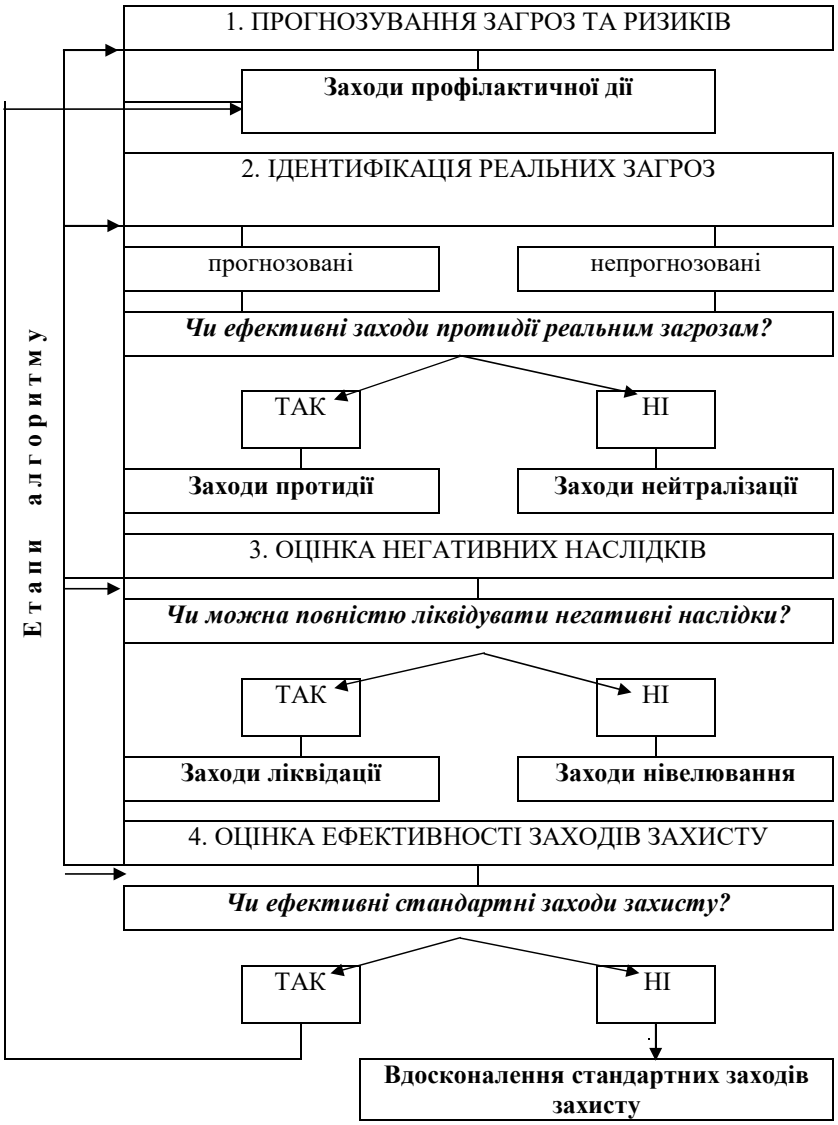

Рис. 3. Схема алгоритму прийняття управлінських рішень щодо застосування заходів захисту від загроз пріоритетних трансформаційних перетворень

Джерело: авторський доробок

Висновки. Проведені дослідження показали, що створення механізму застосування стандартних заходів захисту від загроз пріоритетних трансформаційних процесів на підприємствах харчової промисловості відбувається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, залежить від особистих властивостей відповідної трансформації та спроможності системи економічної безпеки підприємства до моделювання економічних процесів. Подальшого поглибленого вивчення вимагають складники кожної групи заходів захисту та система забезпечення їх ефективного використання.

Список використаних джерел:

1. Основи економічної безпеки : підручник / О.М. Бандурка та ін. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 236 с.
2. Економічна безпека : навчальний посібник / за ред. З.С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.
3. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В.М. Геєць та ін. Харків : ІНЖЕК, 2006. 240 с.
4. ванюта Т.М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
5. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності: економіко-правовий аспект : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2005. 432 с.
6. Козаченко Г.В., Пономарев В.П., Ляшенко О.М. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. Киев : Либра, 2003. 280 с.
7. Ляшенко О.М. Управління економічною безпекою підприємства : дис. … д.е.н. : 21.04.02, 08.00.04. Луганськ, 2012. 405 с.
8. Шульга І.П. Формування системи економічної безпеки економічійної діяльності акціонерних товариств : дис. … д.е.н. : 21.04.02. Київ, 2011. 455 с.
9. Ткачук Г.О. Типологія трансформаційних перетворень підприємств харчової промисловості. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48/2019. Ч. 2. С. 107–111.

References:

1. Bandurka O.M. (ed.) (2003). Osnovy ekonomichnoyi bezpeky: pidruchnyk. [Fundamentals of economic security: textbook]. Kharkov: View of Nat. un-inside. Affairs. 236 p. (in Ukrainian)
2. Varnaliy Z.S. (ed.) (2009) Ekonomichna bezpeka: navch. posib. [Economic Security: Teach tool. in a row]. K.: Knowledge. 647 p. (in Ukrainian)
3. Geyets V.M., Kizim M.A., Klebanova T.S., Chernyak O.I. and others (2006) Modelyuvannya ekonomichnoyi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryyemstvo: monohrafiya [Modeling economic security: state, region, enterprise: monograph]. X.: Inzek. 240 p. (in Ukrainian)
4. Ivanyuta T.M., Zaichkovsky A.A. (2009) Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: pidruchnyk. instrument. dlya studentiv. vyshche. vchyty. red. [Economic security of the enterprise: textbook. tool. for students. higher. teach. ed.]. K.: Center for Educational Literature. 256 p. (in Ukrainian)
5. Kamlyk M.I. (2005) Ekonomichna bezpeka pidpryyemnyts′koyi diyal′nosti: ekonomiko-pravovyy aspekt: [Economic security of business activity: economic and legal aspect: textbook]. tool. K.: Attica. 432 p. (in Ukrainian)
6. Kozachenko G.V., Ponomarev V.P., Lyashenko O.M. (2003) Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: sutnist′ ta mekhanizm zabezpechennya: monohrafiya [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of providing: a monograph]. K.: Libra. 280 p. (in Ukrainian)
7. Lyashenko O.M. (2012) Upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva. [Management of economic security of the enterprise] (PhD Thesis),Lugansk. 405 p.
8. Shulga I.P. (2011) Formuvannya systemy ekonomichnoyi bezpeky emisiynoyi diyal′nosti aktsionernykh tovarystv. [Formation of system of economic security of the emission activity of joint-stock companies] (PhD Thesis). K. 455 p. (in Ukrainian)
9. Tkachuk G.O. (2019) Typolohiya transformatsiynykh peretvoren′ pidpryyemstv kharchovoyi promyslovost [Typology of transformational transformations of food processing enterprises] / Black Sea Economic Studies. Issue 48/2019. Part 2. pp. 107–111. (in Ukrainian)

МОДЕЛИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА СОЗДАНИЯ СТАНДАРТНЫХ МЕР ЗАЩИТЫ ОТ УГРОЗ ПРИОРИТЕТНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ПРЕДПРИЯТИЯ: НАУЧНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация. В исследовании рассматривается вопрос научного подхода к моделированию механизма создания стандартных мер безопасности от угроз приоритетных трансформаций для предприятий пищевой промышленности. Представлена модель механизма конструирования стандартных мер безопасности от угроз приоритетных трансформаций в системе экономической безопасности предприятия, учитывая способность этой системы предусмотреть и достоверно оценить негативное влияние возможных угроз. Приведена характеристика отраслевых (внешних) и предпринимательских (внутренних) факторов приоритетных трансформаций для предприятий пищевой промышленности. Построена матрица SWOT-анализа процессов приоритетных трансформационных преобразований предприятия пищевой промышленности. Выделены основные группы средств защиты от угроз приоритетных трансформаций. Схематично представлен алгоритм принятия управленческих решений по применению мер защиты от угроз приоритетных трансформационных преобразований. По результатам данной работы сделаны соответствующие выводы и обозначены направления дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, приоритетные трансформационные преобразования, экономическая безопасность трансформационных преобразований, факторы приоритетных трансформаций, моделирование механизма, меры защиты.

MODELING OF THE MECHANISM OF CREATION OF STANDARD MEASURES OF PROTECTION AGAINST THREATS OF PRIORITY TRANSFORMATION OF THE ENTERPRISE: A SCIENTIFIC ASPECT

Summary. Modern food industry enterprise carries out its business processes in the conditions of constant transformational transformations of the internal and external environment. Accordingly, the enterprise's economic security system must adapt to the new conditions of operation and have effective means of protection against risks and threats that arise in the course of transformations of different nature. This study addresses the issue of a scientific approach to modeling the mechanism of creating standard security measures against threats of priority transformations for food industry enterprises. The robot used methods of structural analysis, SWOT analysis, systematization of data, modeling of economic systems and generalization of results. The author presents a model of the mechanism of designing standard security tools against threats of priority transformations in the enterprise's economic security system, given the ability of this system to predict and reliably evaluate the negative impact of probable threats. The characteristics of general economic (external), sectoral (external) and entrepreneurial (internal) factors of priority transformations for food industry enterprises are presented. The main content of each priority transformation transformation is determined. The matrix of SWOT-analysis of processes of priority transformational transformations of the food industry enterprise with the identification of their strengths and weaknesses, opportunities and threats is constructed. The main groups of means of protection against threats of priority transformational transformations are identified. The algorithm for managerial decision making regarding the application of protection against threats of priority transformational transformations is presented schematically. The conducted researches have shown that creation of the mechanism of creation of standard measures from threats of priority transformation processes at the enterprises of the food industry occurs under the influence of external and internal factors, depends on the personal properties of the corresponding transformation transformation and ability of the system of economic security of the enterprise to modeling economic processes. According to the results of this work, directions for further scientific research are also outlined.

Key words: economic security of the enterprise, priority transformational transformations, economic security of transformational transformations, factors of priority transformations, mechanism modeling, protection measures.

УДК 330.101.541:336.22(477)
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-36

Турянський Ю. І.
доктор економічних наук,
доцент кафедри економіки
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Turyanskyy Yuri
Doctor of Economics,
Associate Professor of the Department of Economics
Lviv Regional Institute of Public Administration National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі пропонується науковий підхід до аналізу впливу податкового навантаження на основні макроекономічні показники України, покликані стимулювати якісні структурні зрушення в економіці. Ефективність фіскальної системи проаналізовано в розрізі окремих бюджетоутворюючих податків, засвідчено стійку тенденцію до збільшення їхніх обсягів. Статистичний аналіз впливу податкового навантаження на діяльність суб'єктів господарювання, інвестиційну політику та економічне зростання доповнено економетричним аналізом за показниками соціально-економічного розвитку. Тестування залежних змінних на наявність причинно-наслідкових зв'язків проведено за тестом Гренджера. Засвідчено стійкість впливу податкових надходжень на обсяги ВВП, імпорту, індекс інфляції, рівень безробіття та обсяги інвестицій в економіку України. За допомогою тесту Джохансена проаналізовано коінтеграцію показників обсягу податкових надходжень із показниками промислового виробництва, експорту, імпорту, інвестицій та рівнем безробіття.

Ключові слова: економічне зростання, податкові надходження, інвестиційна політика, державний бюджет, національний капітал.

Вступ та постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкої реорганізації і якісних трансформацій соціально-економічної політики України все сильніше поглиблюється проблема наповнення бюджету держави з урахуванням чинника необхідності стимулювання економічних процесів. Податкова політика має формуватися та реалізовуватися на таких принципах її побудови, що мають вирішувати такі головні протиріччя: між інтересами платників податків та інтересами держави; між інтересами населення та інтересами підприємств. Тобто збалансування цих інтересів у процесі розроблення принципів формування податкової політики та її реалізації й є ключовим завданням, що стоїть перед державою під час здійснення свого впливу на соціально-економічні процеси в країні. Представники сучасного неокласицизму відстоюють розроблення довгострокових програм державного регулювання економіки, які дали б змогу проваджувати стабільну фінансову політику, як найкращий спосіб пом'якшення економічних коливань у довгостроковій перспективі [1, с. 22]. Водночас неоконсерватори виступають за зниження податкового навантаження на бізнес, оскільки високий рівень корпоративного прибуткового оподаткування є дестимулятором для зростання інвестицій. Отже, в умовах перманентних криз української економіки актуальним є питання визначення взаємозалежності рівня оподаткування та основних параметрів економічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу податкового навантаження і його впливу на економічний розвиток держави приділено достатньо уваги з боку вітчизняних і зарубіжних науковців, однак більшість досліджень лише сегментарно висвітлює окремі аспекти такого впливу. Так, В.Є. Слюсаренко та К.О. Філіп [2] розглядали вплив рівня оподаткування на таку характеристику, як тінізація економіки, і запропонували відповідні шляхи реформування податкової системи для подолання такої загрози. Наукова праця А.М. Савченко та Л.В. Блищик [3] зосереджується на вивченні передового досвіду зарубіжних країн у галузі оподаткування та можливостях його імплементації в рамках євроінтеграції. О.В. Мельничук та М.М. Самборська [4] досліджували вплив податкового навантаження на розвиток фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. С.В. Каламбет та В.Є. Ткаченко [5] досліджували роль податкових інструментів для забезпечення вирівнювання фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Попри доволі широке висвітлення різних аспектів впливу податкового навантаження на економічні процеси, дотепер залишаються невиявленими економетричні характеристики такого впливу.

Метою даної роботи є дослідження впливу податкового навантаження на основні макроекономічні показники України, покликані стимулювати якісні структурні зрушення в економіці.

Результати дослідження.

Сутність податкової політики проявляється у формах та методах мобілізації фінансових ресурсів та їх використання відповідно до завдань та потреб держави. Податкова політика справляє особливий вплив на рівень соціально-економічного розвитку країни та суб'єктів економіки. Така політика створює низку умов, необхідних для забезпечення сприятливого інвестиційного та інноваційного клімату в державі, стимулювання підприємницької активності, підвищення якості життя. Тому сутність податкової політики виявляється в сукупності організаційно-правових та фінансово-економічних заходів держави у сфері регулювання податкових відносин, які спрямовані на мобілізацію та використання фінансових ресурсів у системі регулювання макроекономічної стабілізації в країні.

Аналіз дії норм Податкового кодексу України [6] підтверджує ефективність його фіскальної ролі, оскільки

в розрізі окремих бюджетоутворюючих податків простежується стійка тенденція до збільшення їхніх обсягів. Окрім того, останніми роками намітилася стійка тенденція до зростання частки податкових надходжень у зведеному та державному бюджетах України (рис. 1).

Податковий кодекс повинен не тільки погодити базові принципи податкової та бюджетної політики держави, але, найголовніше, він зобов'язаний забезпечити баланс інтересів різних груп населення, стимулювати виробників товарів і послуг, і, що не менш важливо, він має створювати передумови для реформування всієї податкової системи країни для підвищення ефективності її функціонування й максимально можливого наповнення дохідної частини державного бюджету й бюджетів регіонів. Податкове навантаження впливає насамперед на діяльність суб'єктів господарювання, інвестиційну політику та економічне зростання. Для достовірного аналізу цього впливу статистичні дослідження варто доповнити економетричним аналізом із використанням пакетно-статистичного модуля Eviews за показниками соціально-економічного розвитку України (табл. 1).

Безпосередньому економетричному оцінюванню теоретичних припущень щодо впливу податкового навантаження на основні макроекономічні показники України передувало тестування залежних змінних на наявність причинно-наслідкових зв'язків за допомогою тесту Гренджера (табл. 2).

Результати тесту Гренджера для показників України засвідчують стійкість впливу податкової політики на ВВП України (гіпотезу можна відкинути за статистичної значущості 1%, із лагами у 2, 3, 4 квартали) та індексу інфляції. Вплив податкових надходжень, обсягу інвестицій та індексу інфляції є взаємним із лагом 1 квартал.

Результати досліджень функціональних зв'язків податкової політики з основними показниками соціально-економічного розвитку України послужили підставами для таких висновків:

1. Збільшення обсягу податкових надходжень зумовлює зменшення обсягу інвестицій, необхідних для стимулювання економічного зростання.

2. Ризик фінансової дестабілізації, пов'язаний із високим податковим навантаженням, не лише визначає слабку динаміку приватного інвестування, а й спричиняє зростання інфляційних очікувань.

3. Надмірне податкове навантаження зумовлене необхідністю сплати значних обсягів боргових виплат держави, що, своєю чергою, зумовлює недовіру інвесторів і «втечу» національного капіталу за кордон.

4. Для іноземних інвесторів і кредиторів значне податкове навантаження є свідченням неефективного управління та неадекватної економічної політики, а тому країни з таким податковим навантаженням розглядаються як об'єкти, надзвичайно ризиковані для інвестування.

5. Вплив податкової політики є негативним для довгострокового економічного зростання, зокрема через нестимулювання розвитку малого та середнього підприємництва.

6. Тестування причинно-наслідкових зв'язків засвідчило стійкість впливу податкових надходжень на обсяги ВВП, імпорту, індекс інфляції, рівень безробіття та обсяги інвестицій в економіку України.

Для оцінювання наслідків податкової політики за основними макроекономічними показниками України побудовано низку регресійних моделей на базі статистичного пакета Eviews 6.0. Для побудови використано метод найменших квадратів, а статистичний ряд регресійного дослідження містить квартальні дані за період із 2010 по 2019 р. Показники було очищено від сезонності та прологарифмовано. Тест Джохансена засвідчує коінтеграцію показників обсягу податкових надходжень, промислового виробництва та експорту України (табл. 3). Для лагів від 1 до 3 існує принаймні одне коінтеграційне рівняння з імовірністю 95%.

Також простежується коінтеграція таких показників, як обсяг податкових надходжень, обсяг інвестицій, імпорт і рівень безробіття (табл. 4). Коінтеграція простежується лише з двома лагами, що свідчить про недостатню статистичну вибірку.

Регресійна модель (1) характеризує вплив обсягу податкових надходжень на ВВП України. Регресійна модель є адекватною, оскільки статистичні показники моделі перебувають у допустимих межах (DW = 1,81, AR^2 = 0,93). Оцінюючи цю модель, варто зауважити, що зі зростанням обсягів податкових надходжень на 1% ВВП України зростатиме на 0,6%. Ця залежність має значущий

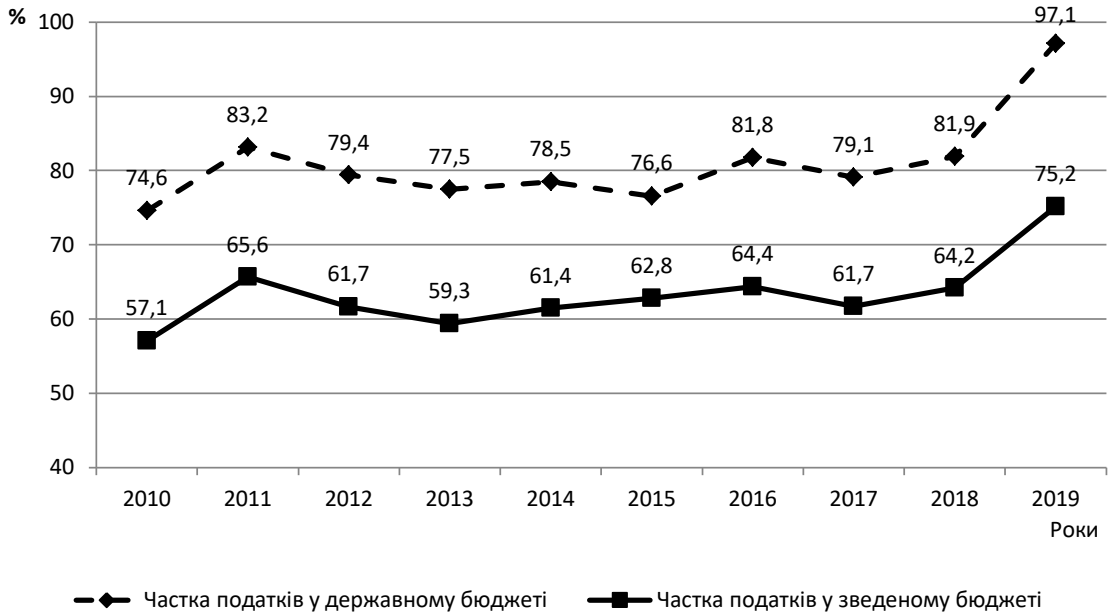

Рис. 1. Динаміка податкових надходжень у державному та зведеному бюджетах України

Джерело: [8; 9]

Таблиця 1

Результати статистичного аналізу основних показників соціально-економічного розвитку України

Показники	2010*	2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017	2018	2019
Обсяг податкових надходжень, млрд грн (FISC)	179,5	261,6	274,7	262,8	280,2	409,4	503,9	627,2	759,9	969,6
Зміни до попереднього року, %		145,7	105,0	95,7	106,6	146,1	123,1	124,5	121,2	127,6
Зміни до базового року, %	100,0	145,7	153,0	146,4	156,1	228,1	100,0	124,5	150,8	192,4
ВВП у фактичних цінах, млрд грн (GDP)	1120,6	1349,2	1459,1	1522,7	1586,9	1988,5	2383,2	2982,9	3558,7	4080,2
Зміни до попереднього року, %		120,4	108,1	104,4	104,2	125,3	119,8	125,2	119,3	114,7
Зміни до базового року, %	100,0	120,4	130,2	135,9	141,6	177,4	100,0	125,2	149,3	171,2
Обсяг експорту, млрд дол. США (EXPORT)	63,2	82,1	82,3	78,1	65,4	46,6	44,9	52,3	59,2	65,3
Зміни до поперед-нього року, %		129,9	100,2	94,9	83,7	71,3	96,4	116,5	113,2	110,3
Зміни до базового року, %	100,0	129,9	130,2	123,6	103,5	73,7	100,0	116,5	131,8	145,4
Обсяг імпорту, млрд дол. США (IMPORT)	66,2	88,9	91,4	84,6	60,8	42,6	44,5	55	62,9	67,3
Зміни до попереднього року, %		134,3	102,8	92,6	71,9	70,1	104,5	123,6	114,4	107,0
Зміни до базового року, %	100,0	134,3	138,1	127,8	91,8	64,4	100,0	123,6	141,3	151,2
Обсяг інвестицій, млрд грн (INVEST)	150,7	209,1	241,3	273,3	249,9	219,4	273,1	359,2	448,5	578,7
Зміни до попереднього року, %		138,8	115,4	113,3	91,4	87,8	124,5	131,5	124,9	129,0
Зміни до базового року, %	100,0	138,8	160,1	181,4	165,8	145,6	100,0	131,5	164,2	211,9
Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США (FDI)	6495	7207	8401	4499	410	2961	3130	2202	2355	1711
Зміни до попереднього року, %		111,0	116,6	53,6	9,1	722,2	105,7	70,4	106,9	72,7
Зміни до базового року, %	100,0	111,0	129,3	69,3	6,3	45,6	100,0	70,4	75,2	54,7
Індекси промислової продукції, % (PROD)	112	108	99,5	95,7	89,9	87,7	104	101,1	103	99,5
Зміни до попереднього року, в. п.		96,4	92,1	96,2	93,9	97,6	118,6	97,2	101,9	96,6
Зміни до базового року, в. п.	100,0	96,4	88,8	85,4	80,3	78,3	100,0	97,2	99,0	95,7
Індекси інфляції, % (INF)	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1
Зміни до попереднього року, в. п.		95,9	95,4	100,7	124,3	114,7	78,4	101,2	96,6	94,8
Зміни до базового року, в. п.	100,0	95,9	91,5	92,1	114,5	131,3	100,0	101,2	97,7	92,6
Рівень безробіття, % (UNE)	8,8	8,6	8,1	7,7	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6
Зміни до попереднього року, в. п.		97,7	94,2	95,1	126,0	97,9	102,1	102,1	91,9	94,5
Зміни до базового року, в. п.	100,0	97,7	92,0	87,5	110,2	108,0	100,0	102,1	93,8	88,7

Примітка: * – базовий рік

Джерело: [7-9]

Таблиця 2

Результати тесту Гренджера для основних економічних показників України

Гіпотеза	Лаги			
	1	2	3	4
INVEST не впливає на FISC	(10,8335*)	–	–	–
FISC не впливає на INVEST	(5,0537**)	(2,7152***)	–	–
FISC не впливає на EXPORT	–	(3,8436**)	–	(2,4237***)
FISC не впливає на GDP	–	(14,5041*)	(7,7479*)	(7,6991*)
FISC не впливає на IMPORT	(17,7840*)	–	–	(2,5549***)
INF не впливає на FISC	(7,1860**)	–	–	–
FISC не впливає на INF	(5,2330**)	(3,9111*)	(5,0326**)	(3,1189**)
FISC не впливає на PROD	(8,1691*)	(3,1503***)	–	–
UNE не впливає на FISC	(12,3352*)	(2,5715***)	–	–
FISC не впливає на UNE	–	–	–	(2,6956***)

Примітка: * – гіпотезу можна відкинути за статистичної значущості 1%; ** – 5%; *** – 10%. У дужках подано значення критерію f-статистики

Таблиця 3

Тест Джохансена для показників податкових надходжень, промислового виробництва, експорту та ВВП України

Кількість рівнянь	Лаги			Критичні значення	
	1	2	3	5%	1%
1	(66,13)**	(64,12)**	(104,74)**	47,21	54,46
2	24,53	22,99	(52,85)**	29,68	35,65
3	13,17	11,14	(18,82)*	15,41	20,04
4	3,36	2,91	1,00	3,76	6,65

Примітка: * – гіпотезу можна відкинути за статистичної значущості 1%; ** – 5%; *** – 10%. Тестове припущення – лінійний тренд

Таблиця 4

Тест Джохансена для показників податкових надходжень, обсягів інвестицій, імпорту, індексу інфляції, рівня безробіття в України

Кількість рівнянь	Лаги		Критичні значення	
	1	2	5%	1%
1	(132,89)**	(213,22)**	68,52	76,07
2	(70,12)**	(97,83)**	47,21	54,46
3	(30,45)*	(34,98)*	29,68	35,65
4	15,10	(15,89)*	15,41	20,04
5	(4,83)*	3,74	3,76	6,65

Примітка: * – гіпотезу можна відкинути за статистичної значущості 1%; ** – 5%; *** – 10%. Тестове припущення – лінійний тренд

прямо пропорційний характер. Такий результат можна пояснити тим, що зі зростанням податкових надходжень відбувається перерозподіл коштів для підтримки певних галузей економіки, в яких згодом створюється ВВП:

$$GDP = 1,264 + 0,645 \times GDP_{(-1)} \quad (1)$$

Згідно з теоретичними концепціями, раціональне податкове навантаження збільшує продуктивність промислового виробництва за рахунок вивільнення коштів для інвестицій у його розширення та модернізацію. В Україні зростання податкового навантаження провокує зменшення промислового виробництва (2) (коефіцієнт регресії становить 0,038, статистична значущість коефіцієнта – 10%). Такий результат є доволі очікуваним, оскільки значне податкове навантаження зменшує стимули для нарощення виробництва і сприяє його скороченню.

$$PROD = 0,921 - 0,038 \times FISS_{(-3)} + \\ + 0,802 \times PROD_{(-1)} + 0,021 \times GDP_{(-3)} \quad (2)$$

Регресійне дослідження наслідків збільшення обсягу податкових надходжень для стимулювання експорту через фінансову підтримку експортоорієнтованих галузей указує на істотний негативний вплив. Так, зі зростанням обсягів податкових надходжень в Україні (3) на 1% обсяги експорту зменшуються на 0,23% (коефіцієнт є статистично значущим на рівні 1%). Одержаний результат можна пояснити лише неефективністю державної політики щодо підтримки стратегічно важливих галузей економіки, тобто навіть за зростання фінансових ресурсів, одержаних через податкові надходження, не відбувається перерозподілу цих коштів для стимулювання експортної діяльності, а відповідно, і зростання ВВП держави.

$$EXPORT = 4,526 + 0,231 \times FISS_{(-1)} - \\ - 0,830 \times GDP_{(-1)} + 0,605 \times EXPORT_{(-1)} \quad (3)$$

Регресійна модель (4) описує вплив збільшення обсягів податкових надходжень на динаміку інвестицій. Аналізуючи отримані результати, можемо стверджувати, що модель є значущою (статистика Дарбіна-Уотсона (*DW*) вказує на відсутність автокореляції залишків, а скорегований показник детермінації є достатньо високим). Отже, зі зростанням податкових надходжень на 1% обсяги інвестицій скорочуються на 0,23%. Цей результат також є доволі очікуваним і відповідає відомим теоретичним конструкціям:

$$INVEST = 2,109 - 0,231 \times FISS_{(-1)} + \\ + 0,379 \times INVEST_{(-3)} - 4,461 \times PROM \quad (4)$$

Гіпотеза про прямо пропорційний вплив податкової політики на рівень безробіття не справдилася (5). Зростання обсягів податкових надходжень на 1% стимулює зростання безробіття населення на 0,77%, статистична значущість коефіцієнта – 5%. Регресійна модель є адекватною, а отже, її результати можна вважати достовірними:

$$UNE = 1,727 + 0,77 \times FISS_{(-3)} + \\ + 0,66 \times UNE_{(-1)} - 0,818 \times GDP_{(-3)} \quad (5)$$

Отже, кількісна оцінка впливу податкового навантаження на макропоказники розвитку економіки України засвідчує його здебільшого дестимулятивний характер: збільшення податкового навантаження спричиняє зростання рівня безробіття, зменшення ділової активності, а також зниження інвестиційної діяльності. Визначальним залишається і той факт, що зростання обсягів податкових надходжень не сприяє перерозподілу коштів на користь підтримки експортоорієнтованих галузей економіки.

Висновки. За умов економічного спаду вітчизняна податкова система спричиняє додаткові ризики для стрімкого оновлення економіки. Фіскальна політика, впливаючи на основні макроекономічні показники України, покликана слугувати джерелом виходу економіки з кризи, проте на практиці лише поглиблює внутрішні фінансові дисбаланси. Податкова політика останніх років орієнтована на вирішення нагальних фіскальних завдань, що насамперед пов'язані з необхідністю мобілізації додаткових обсягів фінансових ресурсів до державного бюджету, натомість поза увагою залишилися важливі аспекти стимулювання якісних структурних зрушень в економіці. Подальші дослідження питань податкового регулювання стабілізації економіки України слід спрямувати на проблеми подолання специфічних податкових ризиків, зумовлених розвитком інноваційних галузей.

Список використаних джерел:

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : Port-Royal, 2001. 596 с.
2. Слюсаренко В.Є., Філіп К.О. Вплив рівня оподаткування на розвиток економіки або її тінізацію. *Вісник ЖДТУ.* 2014. № 3(9). С. 92–100.
3. Савченко А.М., Блищик Л.В. Аналіз рівня податкового навантаження в контексті імплементації європейських стандартів у національну економіку України. *Економіка та держава*. 2018. № 5. С. 93–96.
4. Мельничук О.В., Самборська М.М. Податкове навантаження та його вплив на розвиток суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб. *International Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: Conference Proceedings.* Part II. January 27, 2017. Kielce, Poland : Baltija Publishing. P. 136–138.
5. Каламбет С.В., Ткаченко В.Є. Податки як інструмент вирівнювання фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання. *Гроші, фінанси і кредит*. 2016. Вип. 5. С. 350–356.
6. Податковий кодекс України. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17 (дата звернення: 03.03.2020).

7. Державна служба статистики України. Макроекономічні показники. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 03.03.2020).
8. Міністерство фінансів України. Макрофінансові показники. URL : https://minfin.com.ua/ua/ (дата звернення: 03.03.2020).
9. Державна податкова служба України. Загальнодержавні податки. URL : https://www.tax.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-podatki/ (дата звернення: 03.03.2020).

References:

1. Smit A. (2001) Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychyny dobrobutu natsii [Welfare of Nations. Research on the nature and causes of the welfare of nations]. Kyiv: Port-Royal. (in Ukrainian)
2. Sliusarenko V.Ye., Filip K.O. (2014) Vplyv rivnia opodatkuvannia na rozvytok ekonomiky abo yii tinizatsiiu [Impact of taxation on economic development or its shadowing]. Visnyk ZhDTU, no. 3(9), pp. 92–100.
3. Savchenko A.M., Blyshchyk L.V. (2018) Analiz rivnia podatkovoho navantazhennia v konteksti implementatsii yevropeiskykh standartiv u natsionalnu ekonomiku Ukrainy [Analysis of the level of tax burden in the context of the implementation of European standards in the national economy of Ukraine]. *Economic Science*, no. 5, pp. 93–96.
4. Melnychuk O.V., Samborska M.M. (2017) Podatkove navantazhennia ta yoho vplyv na rozvytok subiektiv pidpryiemnytskoi diialnosti – fizychnykh osib [Tax burden and its influence on the development of business entities – individuals]. Proceedings of the Processes, Strategies, Technologies: International Scientific Conference Innovative Economy (Poland, Kielce, January 27, 2017), Kielce: Baltija Publishing, pp. 136–138.
5. Kalambet S.V., Tkachenko V.Ye. (2016) Podatky yak instrument vyrivniuvannia finansovykh rezultativ diialnosti subiektiv hospodariuvannia [Taxes as a tool for balancing financial performance of economic entities]. Hroshi, finansy i kredyt, vol. 5, pp. 350–356.
6. Verkhovna Rada Ukrainy. (2010) *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine]. Available at: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg = 2755-17. (accessed 03.03.2020). (in Ukrainian)
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2020) *Makroekonomichni pokaznyky* [Macroeconomic indicators]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/. (accessed 03.03.2020). (in Ukrainian)
8. Ministerstvo finansiv Ukrainy. (2020) Makrofinansovi pokaznyky [Macro-financial indicators]. Available at: https://minfin.com.ua/ua/. (accessed 03.03.2020). (in Ukrainian)
9. Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy. (2020) Zahalnoderzhavni podatky [National taxes]. Available at: https://www.tax.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-podatki/. (accessed 03.03.2020). (in Ukrainian).

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ НАГРУЗКИ НА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Аннотация. В работе предлагается научный подход к анализу влияния налоговой нагрузки на основные макроэкономические показатели Украины, призванные стимулировать качественные структурные сдвиги в экономике. Эффективность фискальной системы проанализирована относительно отдельных бюджетообразующих налогов, засвидетельствована устойчивая тенденция к увеличению их объемов. Статистический анализ влияния налоговой нагрузки на деятельность субъектов хозяйствования, инвестиционную политику и экономический рост дополнен эконометрическим анализом по показателям социально-экономического развития. Тестирование зависимых переменных на наличие причинно-следственных связей проведено с помощью теста Грэнджера. Отмечена устойчивость влияния налоговых поступлений на объемы ВВП, импорта, индекс инфляции, уровень безработицы и объемы инвестиций в экономику Украины. С помощью теста Джохансена проанализирована коинтеграция показателей объема налоговых поступлений с показателями промышленного производства, экспорта, импорта, инвестиций и уровнем безработицы.

Ключевые слова: экономический рост, налоговые поступления, инвестиционная политика, государственный бюджет, национальный капитал.

THE IMPACT OF TAX LOAD ON MACROECONOMIC DEVELOPMENTS OF UKRAINE

Summary. The paper proposes a scientific approach to the analysis of the impact of the tax burden on the main macroeconomic indicators of Ukraine, designed to stimulate qualitative structural changes in the economy. The essence of tax policy is manifested in the forms and methods of mobilization of financial resources and their use in accordance with the tasks and needs of the state. Tax policy has a particular impact on the level of socio-economic development of the country and economic entities. Therefore, tax policy should be shaped and implemented on the principles of its construction, which should resolve the main contradictions between the interests of taxpayers and the interests of the state, population and enterprises. The effectiveness of the fiscal system is analyzed by separate budgeting taxes. There is a strong tendency to increase their volumes and increase the share of tax revenues in the budget. The statistical analysis of the impact of the tax burden on the activities of economic entities, investment policy and economic growth is supplemented by econometric analysis on the indicators of socio-economic development. Testing for dependent variables for cause and effect relationships was performed using Granger's test. The results demonstrate the sustainability of tax policy impact on Ukraine's GDP and inflation index. It was found that the increase in tax revenues leads to a decrease in investment and causes an increase in inflation expectations, investor distrust and the flow of national capital abroad. The result can only be explained by the inefficiency of public policy in supporting strategically important sectors of the economy, that is, even with the growth of financial resources. Testing for a cause and effect relationship has shown the resilience of tax revenues to GDP, imports, inflation, unemployment and investment in Ukraine's economy. The identified dependencies are of considerable direct proportional nature, as the increase in tax revenues causes the redistribution of funds to support the sectors of the economy that subsequently generate GDP. The Johansen test analyzes the cointegration of tax revenues with industrial production, exports, imports, investments and unemployment. The sustainability of the impact of tax revenues on GDP, imports, inflation, unemployment and investment in Ukraine's economy is demonstrated.

Key words: economic growth, tax revenues, investment policy, state budget, national capital.

УДК 331.108
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-37

Фролова З. В.
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інноватики та управління
Приазовського державного технічного університету

Frolova Zinaida
Associate Professor of Innovation and Management,
Ph.D., Associate Professor
State Higher Educational Istablishment «Priazovskyi State Technical University»

УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. У роботі розглянуто історичні аспекти розвитку металургійної галузі за роки незалежності України та сучасні методологічні підходи до управління розвитком металургійних підприємств. Відзначено, що перекоси у виробництві призвели до скорочення випуску багатьох видів металопродукції і сортів стали, а експортна орієнтація металургійної галузі зробила її залежною від кон'юнктури світового ринку. Підкреслено, що в сукупності перекоси в структуризації виробництва, відтік трудових ресурсів, інституційні розриви є свідченням того, що на підприємствах галузі спостерігається розбалансування системи менеджменту. Відзначено, що практично всі компанії галузі зараз підтримують систему менеджменту якості (СМК). Проте дослідження щодо практичної результативності СМК дають неоднозначні результати, тому в умовах глобалізації економіки та її динамічного розвитку для вдосконалення системи менеджменту підприємствам галузі пропонується орієнтуватися на вже четверту за рахунком версію стандарту ISO 9004 «Менеджмент якості. Якість в організації. Керівництво з досягнення стійкого успіху».

Ключові слова: металургійна галузь, менеджмент якості, стратегія розвитку, міжнародні стандарти, стійкий розвиток.

Вступ та постановка проблеми. Металургія, як і раніше, є однією з найбільших галузей української економіки і значним бюджетним донором для країни. Але через посилення конкуренції на світовому ринку металопродукції сьогодні відзначається зниження її обсягів виробництва і споживання як усередині, так і за межами країни. Передумовою посилення конкуренції на світовому ринку стала масштабна модернізація іноземних металургійних підприємств, яка була проведена ще в останні роки минулого століття, тоді як в Україні цей процес має повільний темп. Тому питання конкурентоспроможності вітчизняної металургійної галузі та її стратегія розвитку є дуже актуальними [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливості та проблеми розвитку базових галузей промисловості України досліджувалися багатьма відомими вітчизняними вченими, такими як Л. Федулова, В. Краснокутська А. Фоловьев та ін. У тому числі ними розглядалися різні аспекти формування стратегічних напрямів розвитку металургії. Але нестійкість економічних і складність політичних умов вимагає подальшого вивчення цього питання з більш детальним опрацюванням нових підходів до управління підприємств цієї галузі для підвищення їхньої стійкості [2].

Метою даної роботи є поглиблення методологічних підходів до управління розвитком підприємств металургійної галузі України в сучасних умовах.

Результати дослідження.

Аналіз історичних аспектів розвитку металургії в країні за останні два десятка років показав, що орієнтуючись на експорт, українськи виробники змінили структуру виробництва, скоротив марочний і розмірний ряд сортаменту та істотно зменшили виробництво високотехнологічної продукції. Відповідно, зараз на експорт постачають тільки напівфабрикати і готовий прокат, тому, незважаючи на збільшення обсягів виробництва, експортна орієнтація металургії зробила її залежною від кон'юнктури світового ринку. Зараз іноземні країни мають більш конкурентноздатну металургійну базу, тому що вона побудована на більш енергоефективній технологічній основі та має прогресивну структуру виробництва.

Україна ж упродовж періоду незалежності не будувала металургійні технічно нові виробництва (окрім підприємства «Інтерпайп Сталь»), проводилася лише вибіркова модернізація з удосконалення прокатного виробництва. Та ще вказана модернізація проходила на вітчизняному устаткуванні, яке менш ефективне порівняно з іноземними аналогами. Усе це дало змогу дешевим способом нарощувати металургійне виробництво і максимально використати сприятливу кон'юнктуру, що складалася на світовому ринку металопродукції. Тому на більшості з них спостерігається значний фізичний і моральний знос устаткування (50–65%), у них низька продуктивність праці, велика матеріало- та енергоємність виробництва [3].

Отже, можна стверджувати, що Україна значно відстає від багатьох країн і за технологічною, і за структурною перебудовою металургійної галузі. Це призводить до щорічного скорочення обсягів виробництва. Більше того, подібні тенденції дають зростання імпорту металопродукції, яку можливо виробляти і в Україні.

Слабе фінансування своєї робочої сили та можливість вільного переміщення населення за кордон також викликають недоліки в металургії. Нестача робочих та висококваліфікованих кадрів особливо відчувається у цій галузі, тому ще в неї додаються шкідливі умови праці.

Треба також відзначити утворений новими власниками інституціональний розрив між виробниками і холдингами. Заводи займаються тільки виробництвом. Їхнє завдання – випускати продукцію і підтримувати заводи в працездатному стані. Холдинг займається тільки політикою, маркетингом, збутом, оптимізацією оподаткування, відрядженнями та ін. Звідси, у них немає взаєморозуміння, тобто виробники і холдинг розмовляють на різних мовах.

Таким чином, можна сказати, що в сукупності всі ці перекоси в структуризації виробництва, відтік трудових

ресурсів, інституціональні розриви говорять про те, що на підприємствах галузі спостерігається розбалансування системи менеджменту [4].

Практично всі компанії зараз підтримують систему менеджменту якості (СМК), яка дає змогу розвивати дієві способи підвищення задоволеності споживачів якістю продукції, частково забезпечують зростання ефективності і конкурентоспроможність організації в сучасному динамічному бізнес-середовищі.

Як відомо, міжнародні стандарти для СМК уперше з'явилися в 1987 р. для формування надійного і прозорого механізму забезпечення якості всебічної діяльності організації. Такий був задум розробників стандартів, а нині підхід до менеджменту якості на основі міжнародних стандартів ISO серії 9000 залишається визнаним у всьому світі. Проте дослідження щодо практичної результативності СМК дають неоднозначні результати, оскільки на практиці ефективність СМК часто є недостатньою, незважаючи на те що деякі підприємства здійснюють свою діяльність на основі ISO 9001–2015, який називають ще стандартом системи управління бізнесом [3].

У цьому стандарті основною метою політики у сфері якості є забезпечення довіри споживача до якості, надійності постачань і виконання усіх договірних зобов'язань.

На виконання цієї мети спрямовано всі дії керівництва і співробітників підприємства. Найважливішими напрямами політики підприємства у сфері якості є:

♦ постійне підвищення задоволеності споживача;

♦ збереження і зміцнення позицій лідера ринку, виробника високоякісної продукції;

♦ розроблення, виробництво і постачання якісної конкурентоздатної продукції, що відповідає вимогам національних стандартів України, міждержавних стандартів, а також стандартів країн, в які експортується продукція;

♦ розширення і завоювання нових ринків збуту за рахунок постійного підвищення якості продукції;

♦ отримання стійкого прибутку для підвищення фінансової стабільності підприємства і рівня добробуту кожного працівника.

Проте якщо ще вчора для збереження конкурентоспроможності досить було якісно виконувати задокументовані процеси і досягати стабільного виробництва якісної продукції згідно з вимогами діючої документації, то сьогодні цього вже замало. На форумі EFQM, що відбувся в Мілані в серпні 2016 р., лідери найбільш відомих компаній світу стверджували, що в умовах розвитку Четвертої промислової революції операційної досконалості, якісного виконання процесів, стабільного виробництва якісної продукції вже недостатньо для стійкого успіху на глобальному насиченому ринку. На думку світових фахівців, менеджмент майбутнього повинен перетворити формування стратегії розвитку підприємства на процес, що постійно розвивається, забезпечує якісну продукцію на основі співпраці, творчості, інновацій. А контроль повинен більшою мірою здійснюватися шляхом спостереження з боку колег і самодисципліни.

Що пропонується для стратегічного розвитку компаній на цьому етапі світовою спільнотою?

У квітні 2018 р. опублікована вже четверта версія стандарту ISO 9004 «Менеджмент якості. Якість в організації. Керівництво з досягнення стійкого успіху». Стандарт являє собою «взаємодоповнюючу сумісну групу» з ISO 9001 і є разом із ним частиною серії стандартів ISO 9000 «Менеджмент якості». Якщо ISO 9001 є вимогами щодо первинного створення в організаціях СМК, то ISO 9004 спрямований на подальший розвиток уже впровадженої системи. «ISO 9004:2018 сконцентрований на досягненні впевненості керівництва в успіху організації за рахунок задоволення потреб і очікувань зацікавлених сторін». Також, стандарт у своїй новій версії «надасть керівництво із систематичного і постійного поліпшення усіх процесів організації». Слід зазначити, що на відміну від ISO 9001–2015, для якого концепція зацікавлених сторін стала новизною, ISO 9004 і раніше містив термін «зацікавлені сторони». Йдеться про те, що ISO 9004–2018 робить ще більший упор на цьому аспекті менеджменту якості. В оновленому ISO 9004 додатково вдосконалений знаменитий інструмент самооцінки зрілості СМК організації. Він дає змогу ще ефективніше виявляти сфери, в яких можуть бути зроблені максимально продуктивні для користувача стандарту поліпшення [6].

Таким чином, остання редакція ІСО 9004–2018 «Менеджмент якості. Якість організації. Керівництво з досягнення стійкого успіху організації» дає рекомендації, як конкурувати на ринку, що динамічно розвивається.

Торкнувшись історичних аспектів, слід зазначити, що перша версія ІСО 9004 вийшла в 1994 р. Вона стала закономірним етапом еволюції ІСО 9001. Фактично новонароджений стандарт був керівництвом для вдосконалення системи управління якістю організації. Причому стандарт розглядався лише як доповнення до ІСО 9001.

Версія 2009 р. не змінила ключового посилання – стандарт так і залишився факультативним. Акцент у документі був зроблений на запропонованих в ІСО 9001 рекомендаціях та інструментах досягнення і підтримки успіху організації. Проте саме у цій версії стандарту вперше прозвучала думка про те, що для досягнення стійкого успіху організація повинна задовольняти потреби і очікування не лише своїх клієнтів, а й інших зацікавлених сторін. Причому вирішити це завдання неможливо тільки шляхом упровадження вимог ІСО 9001. Треба дотримуватися положень та інших документів на системи менеджменту.

У 2018 р. стандарт знову зазнав зміни. Тепер уже не йдеться про документ, доповнюючий ІСО 9001. У версії 2018 р. містяться рекомендації щодо досягнення стійкого успіху шляхом підвищення якості управління організаціями. Ця думка відбита й у новій назві стандарту: «Якість організації. Керівництво з досягнення стійкого успіху» і закріплена у сфері його застосування.

У світі стандарт ІСО 9004 широко застосовують в авіації, телекомунікації, освіті, місцевому управлінні й охороні здоров'я. В Україні цей документ не дуже популярний.

Згідно з ІСО 9001–2015, успіх організації припускає баланс між її економічними інтересами і потребами зацікавлених сторін: клієнтів, партнерів, акціонерів, працівників організації і т.д. Саме це визначення є фундаментальним для ІСО 9004. Проте в ІСО 9004–2018 положення про зацікавлену сторону істотно розвивається.

У стандарті також наведено приклади зацікавлених сторін з указівкою їхніх потреб і очікувань (табл. 1).

Таблиця 1

Зацікавлені сторони з їхніми потребами і очікуваннями

Зацікавлені сторони	Потреби і очікування
Партнери/постачальник	Стале партнерство
Суспільство	Захист ОС і соціальна відповідальність
Співробітники	Якість трудового життя
Акціонери	Стійке зростання і прибутковість
Клієнти	Якість продукції та послуг
Інше	Залежно від галузі чи інших зацікавлених сторін

Стандартом ІСО 9004:2018 розроблено структуру, яка фактично є дорожньою картою для організацій, прагнучих досягти стійкого успіху (рис. 1).

Що це означає? У будь-якого процесу є:

♦ вхід (цілі) – потреби й очікування клієнтів, а також інших зацікавлених сторін;

♦ вихід (результат) – упевненість у здатності організації задовольняти ці потреби й очікування;

♦ заходи – розпочинаються з аналізу контексту і визначення унікальності (ідентичності) організації, а закінчуються звичайною операційною діяльністю.

Причому процес має циклічний характер. Цикл зворотного зв'язку дає змогу перевірити відповідність результату меті, а отже, вдосконалювати процес.

Якщо говорити про термінологію, то ключовими поняттями стандарту ІСО 9004 версії 2018 р. є:

♦ якість організації;

♦ контекст організації;

♦ ідентичність організації.

Що розуміється під якістю організації? Згідно зі стандартом, це рівень системи менеджменту, який дає змогу організації задовольняти потреби й очікування клієнтів та інших зацікавлених сторін, тобто досягти стійкого успіху. Причому цілі та результати залежать від самої організації. Отже, якість організації – не синонім якості продукції.

Якість продукції – строга відповідність характеристик продукції певним регламентам і вимогам покупця. Це, зокрема, припускає відсутність варіабельності у виробничому процесі. Саме на досягненні якості продукції, а отже, на задоволенні потреб і очікувань клієнтів, сфокусовані ІСО 9001.

Таким чином, головна відмінність стандарту ІСО 9004 від ІСО 9001 в тому, що перший вимагає від організацій задоволення потреб і очікувань усіх зацікавлених сторін, у тому числі й клієнтів. Говорячи про контекст організації, слід розуміти, що йдеться про те середовище, в якому працює організація. Це база для досягнення стійкого успіху. Згідно з ІСО 9004, розуміння контексту визначає чинники, що впливають на здатність організації досягати стійкого успіху. Контекст організації включає:

♦ зацікавлені сторони;

♦ зовнішні чинники;

♦ внутрішні чинники.

Без їх ідентифікації стійкий успіх неможливий.

Під ідентичністю розуміється унікальність організації. Визначення і підтримка унікального образу організації –

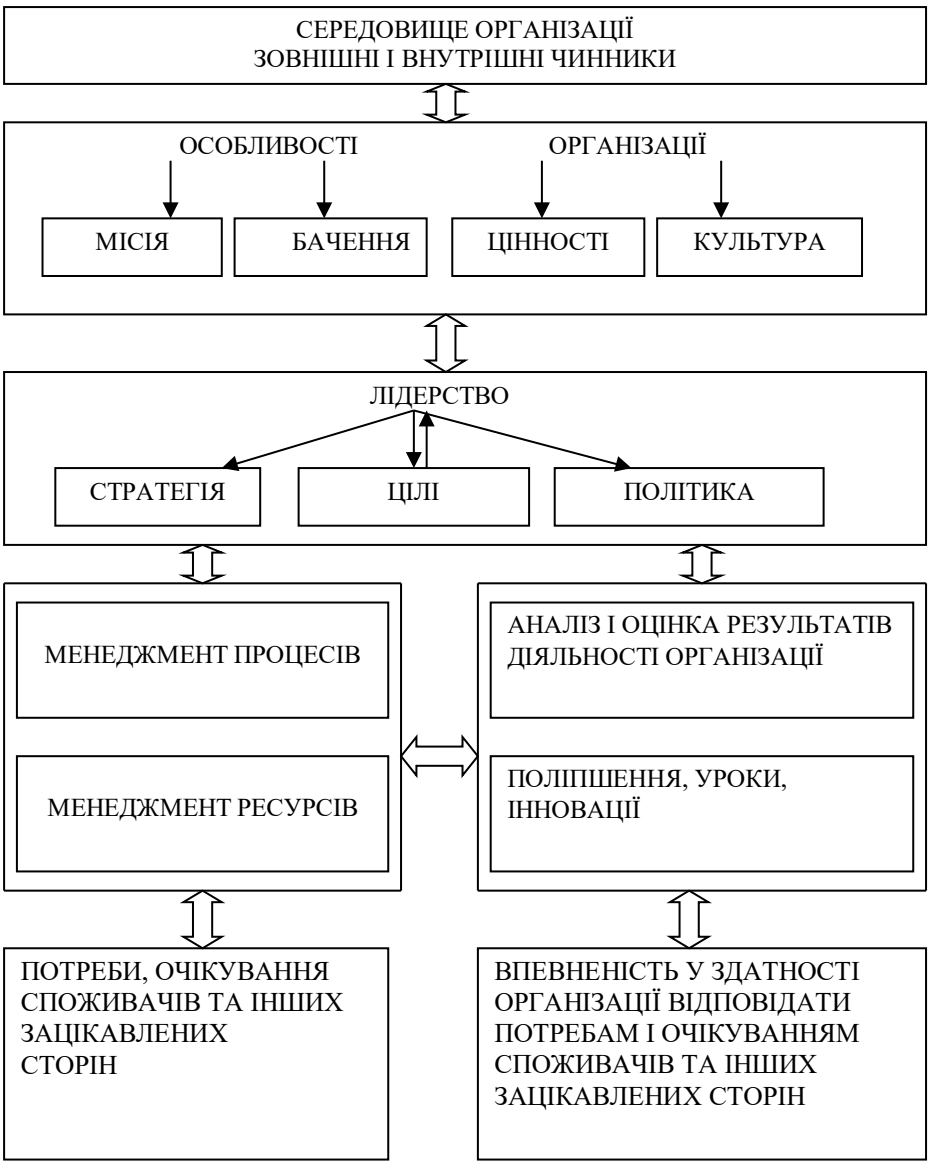

Рис. 1. Структура ІСО 9004–2018 для досягнення стійкого успіху організації

один з основних принципів побудови системи управління організацією. Як указано в стандарті, «організація визначається своєю ідентичністю і контекстом».

Унікальність організації зумовлюють чотири елементи: місія, бачення, цінності і культура. Згідно з ІСО 9004:

♦ місія – мета існування організації;

♦ бачення – прагнення або те, чим би хотіла стати організація;

♦ цінності – принципи і/або моделі мислення, що формують культуру організації, визначення, що для неї важливо, та підтримують перші два елементи;

♦ культура – переконання, історія, етика і т.д.

Завдання керівництва – забезпечити безперервний взаємозв'язок цих чотирьох елементів. Новий ІСО 9004–2018 є незамінним керівництвом для організацій, що йдуть шляхом досягнення стійкого успіху.

Згідно із цим документом, шлях трансформації можна описати п'ятьма кроками:

1. Визначити і зрозуміти контекст організації.
2. Виходячи з контексту визначити і зміцнити ідентичність.
3. Визначити стратегію, політику і цілі організації.
4. Визначити процеси (заходи) для досягнення мети. Вони мають бути взаємозв'язані і відповідати цілям та завданням.
5. Визначити показники досягнення цілей і вимірювати їх. Забезпечити постійне поліпшення процесів. Йдеться про самооцінку для виявлення сфер поліпшення і підготовки плану дій з удосконалення.

Така методика, до речі, запропонована в додатку до стандарту ІСО 9004–2018.

Слід також урахувати, що кожне підприємство має свої особливості, тому ці стандарти вимагають свого прочитання і розумного використання запропонованих методологічних підходів.

Висновки. Таким чином, стійкий розвиток металургійних підприємств передусім пов'язаний із питаннями поліпшення системного менеджменту, де базову роль повинен грати інструментарій міжнародного стандарту ІСО 9004–2018. Цей стандарт пропонує поетапне підвищення якості управління, згідно з яким необхідно збудувати результативну й ефективну систему менеджменту, на чолі якої є лідер – топ-менеджер. І ця система управління має бути спрямована на задоволення потреб і очікувань не лише клієнтів, а й інших зацікавлених сторін.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Держкомстату України. URL : www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 19.02.2020).
2. Федулова Л.И. Инновационный фактор обеспечения устойчивого развития регионов Украины. 2017. URL : https://cyberleninka.ru/.../innovatsionnyy-faktor-obespecheniya-ustoychivogo-razviti... (дата звернення: 19.12.2019).
3. Металлургия Украины : *вебсайт*. URL : https://zn.ua/promyshliennost/metallurgiya-ukrainy-312548_.html (дата звернення: 26.12.2019).
4. Калита П. (Не)устойчивое развитие. Чего не хватает Украине? 2019. URL : https://zn.ua/macrolevel/ne-ustoychivoe-razvitie-chego-ne-hvataet-ukraine-337019_.html (дата звернення: 19.02.2020).
5. ISO стандарты. Пересмотр, проекты и публикации. Апрель 2018 года : вебсайт. URL : https://intercert.com.ua/news/news-of-standartization/661-iso-standarty-peresmotr-proekty-i-publikatsii-april-2018 (дата звернення: 15.02.2020).
6. Опубликована новая версия стандарта ISO-9004-2018 «Менеджмент качества. Качество в организации. Руководство по достижению устойчивого успеха» : вебсайт. URL : https://www.vniis.ru/opublikovana-novaya-versiya-standarta-iso-9004-2018/ (дата звернення: 15.02.2020).

References:

1. Oficijnij sajt Derzhkomstatu Ukrayini : veb-sajt. URL : // www.ukrstat.gov.ua (accessed 19.02.2020).
2. Fedulova L.I. (2017). Innovacionnyj faktor obespecheniya ustojchivogo razvitiya regionov Ukrainy : veb sajt. URL : https://cyberleninka.ru/.../innovatsionnyy-faktor-obespecheniya-ustoychivogo-razviti... (accessed 19.12.2019).
3. Metallurgiya Ukrainy : veb sajt. URL : https://zn.ua/promyshliennost/metallurgiya-ukrainy-312548_.html (accessed 26.12.2019).
4. Kalita P. (2019). (Ne)ustojchivoe razvitie. Chego ne hvataet Ukraine? : veb-sajt. URL : https://zn.ua/macrolevel/ne-ustoychivoe-razvitie-chego-ne-hvataet-ukraine-337019_.html (accessed 19.02.2020).
5. ISO standarty. Peresmotr, proekty i publikacii. Aprel 2018 goda : veb-sajt. URL : https://intercert.com.ua/news/news-of-standartization/661-iso-standarty-peresmotr-proekty-i-publikatsii-april-2018 (accessed 15.02.2020).
6. Opublikovana novaya versiya standarta ISO-9004-2018 «Menedzhment kachestva. Kachestvo v organizacii. Rukovodstvo po dostizheniyu ustojchivogo uspeha» : veb sajt. URL : https://www.vniis.ru/opublikovana-novaya-versiya-standarta-iso-9004-2018/ (accessed 15.02.2020).

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. В работе затронуты исторические аспекты развития металлургической отрасли за годы независимости Украины и рассмотрены современные методологические подходы к управлению развитием металлургических предприятий. Отмечено, что возникшие перекосы в производстве привели к сокращению выпуска многих видов металлопродукции и сортов стали, а экспортная ориентация металлургической отрасли сделала ее зависимой от конъюнктуры мирового рынка. Подчеркнуто, что в совокупности перекосы в структурировании производства, отток трудовых ресурсов, институциональные разрывы являются свидетельством того, что на предприятиях отрасли наблюдается разбалансировка системы менеджмента. Отмечено, что практически все компании отрасли сейчас поддерживают систему менеджмента качества (СМК). Однако исследования по практической результативности СМК дают неоднозначные результаты, поэтому в условиях глобализации экономики и ее динамического развития для совершенствования системы менеджмента предприятиям отрасли предложено ориентироваться на уже четвертую по счету версию стандарта ISO 9004 «Менеджмент качества. Качество в организации. Руководство по достижению устойчивого успеха».

Ключевые слова: металлургическая отрасль, менеджмент качества, стратегия развития, международные стандарты, устойчивое развитие.

MANAGEMENT ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISES OF THE METALLURGICAL INDUSTRY OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

Summary. The paper touches upon the historical aspects of the development of the metallurgical industry over the years of independence of Ukraine and considers modern methodological approaches to managing the development of metallurgical enterprises. The author notes that the resulting distortions in production led to a reduction in the production of many types of metal products and steel grades, and the export orientation of the metallurgical industry made it dependent on the world market conditions. The work emphasizes that, in the aggregate, distortions in the structuring of production, the outflow of labor resources, institutional gaps are evidence that the management system is being unbalanced in the industry. The author focuses on the fact that almost all companies in the industry now support a quality management system (QMS). However, studies on the practical effectiveness of the QMS give mixed results, if only yesterday to maintain competitiveness it was enough to carry out documented processes in a high-quality manner and achieve stable production of high-quality products according to the requirements of current documentation, today this is not enough. The author emphasizes that at the EFQM forum held in Milan in August 2016, the leaders of the most famous companies in the world argued that with the development of the fourth industrial revolution, operational excellence, stable production of quality products is no longer enough for sustainable success in a global saturated market. According to world experts, the management of the future should develop an enterprise development strategy into a constantly evolving process that provides quality products based on cooperation, creativity, and innovation. The article emphasizes that for the strategic development of companies at this stage, the international community proposes international standards based on quality standards, where the main emphasis is on the quality management of the organization. The article also touches on the historical aspects of the development of this standard. So, in April 2018, edition's the fourth version of the ISO 9004 standard «Quality Managements. Quality in the organization. Guide to Sustainable Success». The standard is a complementary compatible group with ISO 9001 and is, along with it, part of the ISO 9000 Quality Management series of standards. The author notes that if ISO 9001 represents the requirements for the initial creation of a QMS in organizations, then ISO 9004 is aimed at further development of the already implemented system. The author emphasizes that the ISO 9004: 2018 standard is focused on achieving leadership confidence in the success of the organization by meeting the needs and expectations of stakeholders. The work emphasizes that the new standard will provide guidance on the systematic and continuous improvement of all organization processes. In the updated ISO 9004, the famous tool for self-assessment of the maturity of the QMS organization is further improved. It will make it possible to more effectively identify areas in which standards of improvement that are most productive to the user can be produced. Thus, the latest edition's of ISO 9004 «Quality Managements. Quality in of the organization. Guide to Sustainable Success» provides recommendations on how to compete in a dynamic market. The author emphasizes that in the world the ISO 9004 standard is widely used in aviation, telecommunications, education, local government and healthcare, and in Ukraine the document is not very popular. ISO 9004–2018 has developed a framework that is in fact a roadmap for organizations seeking sustainable success. According to the standard, this is the level of the management system that allows the organization to meet the needs and expectations of customers and other interested parties, that is, achieve sustainable success. Moreover, the goals and results depend on the organization itself. Thus, the main difference between ISO 9004 and ISO 9001 is that the former requires organizations to meet the needs and expectations of all interested parties, including customers. As a result, the author emphasizes that the sustainable development of metallurgical enterprises is primarily associated with issues of improving system management; therefore, here the main role is played by the tools of the international standard ISO 9004-2018. This standard offers incremental management improvements. According to which, it is necessary to build an effective and efficient management system, headed by a leader - a top manager. And this management system should be aimed at meeting the needs and expectations of not only customers, but also other interested parties. In addition, the author emphasizes that each enterprise has its own characteristics, so these standards require their reading and the reasonable use of the proposed methodological approaches.

Key words: metallurgical industry, quality management, development strategy, international standards, sustainable development.

УДК 378.4
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-38

Ховрак І. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і фінансів
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

Khovrak Inna
Ph.D.,
Associate Professor of Accounting and Finance Department
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Динамічний характер інституціоналізації та визнання необхідності постійних трансформацій призводять до зміни ролі закладів вищої освіти (ЗВО). Водночас розвиток ЗВО на засадах соціальної відповідальності дасть змогу реалізувати їхню соціальну функцію та забезпечити позитивний вплив на розвиток регіонів їх присутності та суспільство у цілому. Одним з індикаторів рівня соціальної відповідальності ЗВО є міжнародні рейтинги, які в умовах глобальної конкуренції ЗВО дають змогу підтримувати та набувати статусу та впливу. У статті запропоновано класифікацію основних рейтингів ЗВО та проаналізовано присутність у них українських ЗВО. Кожний рейтинг можливо застосовувати для прийняття відповідних рішень адміністраціям ЗВО, управлінцям усіх ланок та освітнім експертам. Зрозуміло, що жоден ЗВО не здатний бути найкращим з усіх критеріїв та показників, оскільки кожний ЗВО є унікальним. Відповідно, необхідним є розуміння специфіки та потенціалу ЗВО, що відображається в місіях, тому у статті наведено порівняльну характеристику місій 16 ЗВО, які представлені в основних рейтингах та розмістили місії на власних сайтах. Кожний рейтинг здатний позитивно вплинути на розвиток ЗВО за умови, що отримання місця в рейтингу не є самоціллю. Відповідно, залежно від вибраних пріоритетів розвитку ЗВО результати рейтингів можуть відображати ступінь досягнення даних пріоритетів.

Ключові слова: соціальна відповідальність, заклади вищої освіти, рейтинги, місія, трансформація, модель розвитку.

Вступ та постановка проблеми. Багатогранні суспільні трансформації призводять до зміни ролі закладів вищої освіти (ЗВО), актуалізуючи дослідження інституціоналізаційних процесів. Велике значення має також усвідомлення динамічного характеру інституціоналізації, згідно з яким «вона не закінчується моментом створення соціального інституту, а триває впродовж усього періоду його існування, тобто передбачає його постійну трансформацію» [1, с. 181–182]. У результаті інституціоналізаційні процеси дадуть змогу замінити спонтанну поведінку на передбачувану, яка формується під впливом визначених та закріплених соціальних норм, правил, статусів та ролей, а також здатна задовольнити певні суспільні потреби. Зважаючи на це, інституціоналізація розвитку ЗВО на засадах соціальної відповідальності дасть змогу реалізувати їхню соціальну функцію та забезпечити позитивний вплив на розвиток регіонів їх присутності. А це означає, що необхідно досліджувати процеси інституціоналізації в просторі вищої освіти, виокремлювати джерела та індикатори трансформацій, обґрунтовувати механізми адаптації до змін.

Аналіз останніх досліджень і публікації. Зв'язок між освітою та суспільством був історичним і залишається основоположним для реалізації місії вищої освіти [2]. В умовах глобальної конкуренції ЗВО прагнуть підтримувати і набувати статусу та впливу, а динаміка сучасної системи вищої освіти переміщує конкуренцію в площину рейтингів [3]. У результаті викликається така стратегічна поведінка, яка впливає на міжуніверситетську та внутрішньоуніверситетську стратифікацію та репутацію. Так, відповідно до даних рейтингу QS2018, система вищої освіти України займає 44-е місце з 50 проаналізованих (у 2016 р. займала 45-е) [4]. До топ-5 належать системи Сполучених Штатів, Великобританії, Австралії, Німеччини та Канади. Ефективність визначається у чотирьох сферах: потужність системи, доступ, ефективність роботи ЗВО та економічний контекст. Очевидно, що система має простір для вдосконалення.

Метою даної роботи є дослідження особливостей процесів інституціоналізації розвитку ЗВО на засадах соціальної відповідальності.

Результати дослідження.

Здійснити інституційну трансформацію ЗВО «на засадах лідерства згідно з вимогами сучасності» [5] можливо за допомогою комплексного підходу до використання рейтингів ЗВО. Сьогодні існують як міжнародні, так і українські рейтинги ЗВО (рис. 1). Британська консалтингова компанія Quacquarelli Symonds [4] розробила 12 типів рейтингів ЗВО, однак українські ЗВО представлено лише в чотирьох: Рейтинг найкращих ЗВО світу (у 2020 р. присутні шість українських ЗВО), Рейтинг ЗВО Східної Європи та Центральної Азії (у 2020 р. присутні 20 українських ЗВО), Рейтинг працевлаштування випускників (у 2020 р. присутній один український ЗВО), Предметний рейтинг ЗВО (у 2019 р. представлено три українські ЗВО).

Британський журнал Times Higher Education [6] розробив шість рейтингів ЗВО, українські ЗВО представлені у трьох: Всесвітньому рейтингу ЗВО (у 2020 р. присутні шість українських ЗВО), Рейтингу впливу ЗВО (рейтинг 2019 р. є першим виданням та включає понад 450 ЗВО із 76 країн, у тому числі п'ять з України), Предметному рейтингу ЗВО (у 2020 р. українські ЗВО представлено у п'яти напрямах: науки про життя, фізика, бізнес та економіка, комп'ютерні науки, інжиніринг та технології).

Консалтингова компанія Shanghai Ranking Consultancy [7] з 2009 р. формує Академічний рейтинг світових університетів. Українські ЗВО в рейтингу не представлені, але в базі установ – учасниць опитування у 2019 р. є чотири українські ЗВО. Рейтинги Center for World University Rankings [9] побудовані на основі показників: якість освіти, працевлаштування випускників,

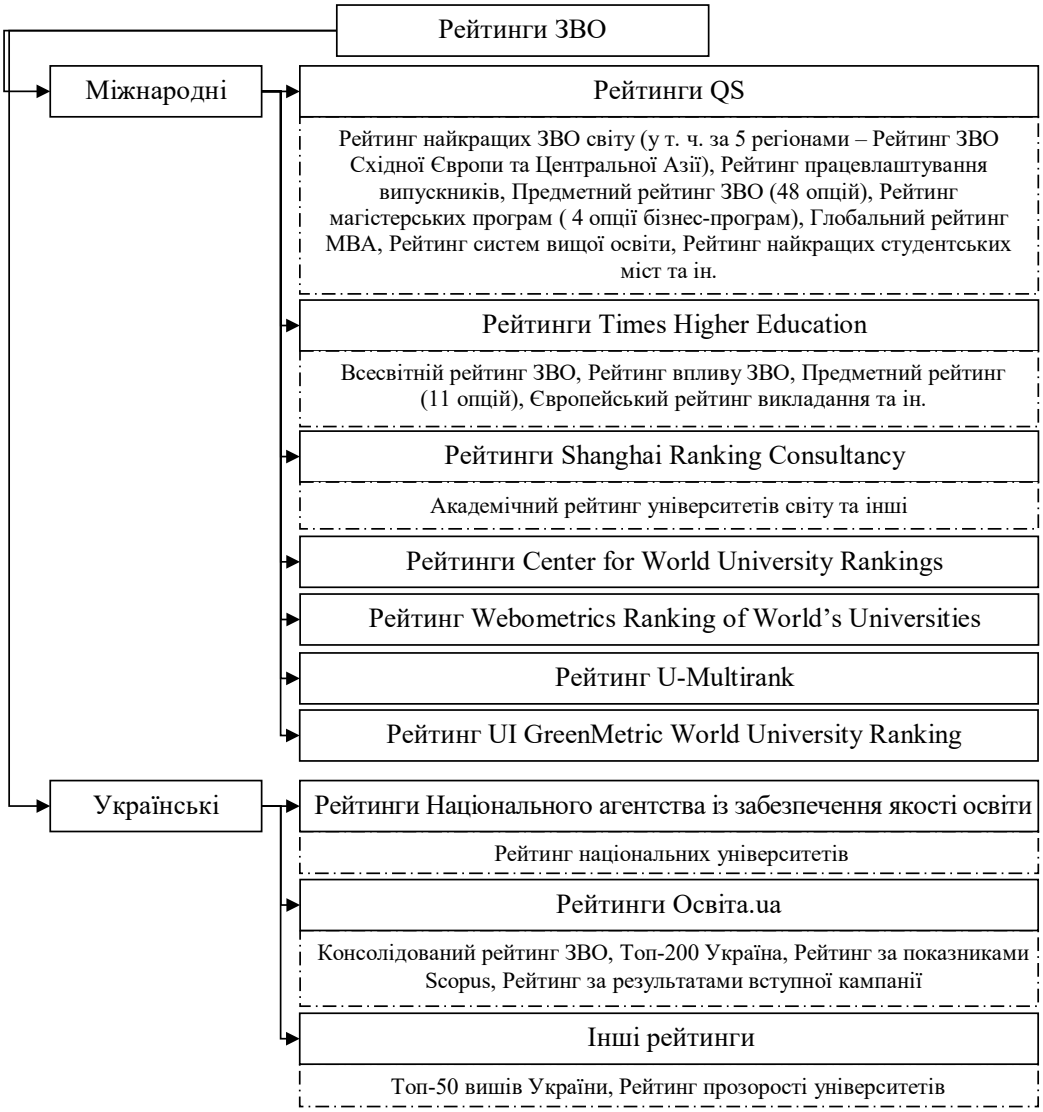

Рис. 1. Класифікація основних рейтингів ЗВО

Джерело: розробка автора на основі офіційних сайтів рейтингів [4; 6–14]

якість викладання, результати досліджень. У рейтинг 2019–2020 рр. потрапили два українські ЗВО.

Національна науково-дослідна рада Іспанії створила рейтинг світових університетів за рівнем їх присутності в мережі (Webometrics Ranking of World's Universities [9]). Рейтинг 2020 р. охоплює понад 30 тис ЗВО із понад 200 країн. Міжнародний рейтинг U-Multirank [10] створено консорціумом за підтримки Європейської Комісії з метою відображення результатів діяльності ЗВО в напрямах: викладання та навчання, дослідження, передача знань, міжнародна активність, регіональне залучення. Рейтинг 2019 р. охоплює 54 українські ЗВО. Міжнародний екологічний рейтинг UI GreenMetric World University Ranking [11] сприяє поширенню впливу освіти на забезпечення сталого розвитку. Рейтинг 2019 р. охоплює 780 ЗВО, із них 10 – українські.

У 2019 р. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти сформувало рейтинг національних університетів на основі річних звітів ЗВО [12]. У результаті розрахунків було обчислено інтегральний індикатор виконання порівняльних критеріїв для кожного із закладів. Консолідований рейтинг ЗВО України складається інформаційним освітнім ресурсом «Освіта.ua» з урахуванням результатів трьох рейтингів: «Топ-200 Україна», «Scopus» та «Бал ЗНО на контракт» [13]. Варто додати, що рейтинг «Бал ЗНО на контракт» [14] є одним із рейтингів за результатами вступної кампанії, що розподіляють ЗВО відносно середнього балу вступників, кількості зарахованих осіб на бюджет та контракт, конкурсу на одне бюджетне місце, кількості зарахованих осіб до приватних вишів, а також інших даних. Варто відзначити зростання середнього значення як балів за ЗНО, так і балів свідоцтва серед топ-10 ЗВО. Водночас рейтинги ЗВО формують видання та аналітичні центри.

Важливо пам'ятати, що якість освіти залежить від багатьох чинників, а не лише від позицій ЗВО в рейтингах. Рейтинги є лише індикаторами успіху в окремих напрямах діяльності, адже існують різноманітні національні та міжнародні рейтинги ЗВО, у методиці розрахунку яких розставлено різні пріоритети (табл. 1). Користувачами рейтингів є абітурієнти та їхні батьки, адміністрація ЗВО, партнери (іноземні ЗВО, представники бізнесу та ін.), співробітники Міністерства освіти і науки України тощо. Кожний рейтинг можливо застосовувати для прийняття відповідних рішень адміністраціям ЗВО, управлінцям усіх ланок та освітнім експертам.

Таблиця 1

Порівняння основних міжнародних рейтингів ЗВО

Назва	Особливості	Відповідність пріоритетам ЗВО	Основні дії для досягнення	Результат застосування
QS	репутація та привабливість для іноземних викладачів/студентів	розвиток дуальної освіти, міжнародної співпраці	- укладення та дотримання договорів про практику, стажування студентів/викладачів; - участь у міжнародних проєктах	Позитивний імідж ЗВО в академічному та бізнес-середовищі, висока якість послуг, успішність ЗВО, позитивний вплив на розвиток суспільства
Times Higher Education	репутація та привабливість для іноземних викладачів/студентів, вплив на суспільство	розвиток дуальної освіти, міжнародної співпраці, міжсекторна співпраця	- укладення та дотримання договорів про практику, стажування студентів/викладачів; - участь у міжнародних проєктах - участь у соціальних ініціативах; - наукові дослідження з тематики сталого розвитку	
Shanghai Ranking Consultancy	оцінка науково-дослідницького потенціалу	науково-дослідницьке лідерство	- сучасні лабораторії; - диверсифікація джерел фінансування; - комерціалізація інновацій	
Center for World University Rankings	конкуренто-спроможність випускників	розвиток науки, сприяння підприємництву	- створення акселераторів для стартапів; - програми розвитку викладачів; - інтеграція науки й освіти	
Webometrics	потужність та ефективність сайту ЗВО	розвиток дистанційної освіти	- вдосконалення сайту; - наявність фахівців та обладнання для запису онлайн-курсів	
U-Multirank	багатовимірний	сприяння розвитку регіону присутності	- співпраця з регіональною владою та бізнесом; - міжнародна наукова співпраця	
UI Green Metric World University Ranking	вплив на сталий розвиток	сприяння досягненню Цілей сталого розвитку ООН	- розроблення та реалізація програм екологічного кампусу; - освітні курси та наукові дослідження з тематики сталого розвитку	

Джерело: розробка автора на основі офіційних сайтів рейтингів [4; 6–14]

Таблиця 2

Ранжування ключових слів у місіях українських ЗВО

ЗВО	Кількість знаків у місії	Основні ключові слова																		
		наука	дослідження	інновації	освіта	знання	якість	фахівці	суспільство	особистість	творчість	послуги	навчання	держава	світ	регіон	культура	майбутнє	традиція	лідерство
1	221			+		+	+	+			+									+
2	139			+					+	+										
3	345	+	+	+	+				+	+	+									
4	458	+						+	+					+	+	+	+			
5	433	+	+	+	+		+					+		+	+					
6	187	+			+				+									+		
7	774	+	+		+	+				+	+	+							+	
8	203	+				+	+	+		+					+					
9	388	+				+			+	+	+									
10	67										+							+		+
11	29																	+	+	
12	270						+					+			+					
13	2055	+	+	+	+	+	+	+				+	+	+		+				
14	54	+				+											+			
15	32				+	+							+							
16	72	+						+												
Кількість		19	13	13	11	10	7	7	6	5	5	5	4	4	4	3	3	3	2	2

ЗВО: 1 – ДонНТУ, 2 – ДНУ ім. Василя Стуса, 3 – КПІ ім. Ігоря Сікорського, 4 – КрНУ ім. Михайла Остроградського, 5 – НАУ, 6 – НТУ «Дніпровська політехніка», 7 – НТУ «ХПІ», 8 – НУБіП України, 9 – НУ «Києво-Могилянська академія», 10 – НУ «Львівська політехніка», 11 – НУ «Острозька академія», 12 – СумДУ, 13 – УжНУ, 14 – ХНЕУ ім. Семена Кузнеця, 15 – ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 16 – ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.

Джерело: розробка автора

Зрозуміло, що жоден ЗВО не здатний бути найкращим з усіх критеріїв та показників, оскільки кожний ЗВО є унікальним. Відповідно, необхідним є розуміння специфіки та потенціалу ЗВО, що відображається в місіях. У табл. 2 наведено порівняльну характеристика місій 16 ЗВО, які представлені в вищеописаних рейтингах та розмістили місії на власних сайтах. Варто додати, що ЗВО, які не здатні визначити свою унікальність, зменшують успіх реалізації власних стратегій розвитку, як наслідок, не представлені в рейтингах. Кожний рейтинг здатний позитивно вплинути на розвиток ЗВО за умови, що отримання місця в рейтингу не є самоціллю. Відповідно, залежно від вибраних пріоритетів розвитку ЗВО результати рейтингів можуть відображати ступінь досягнення даних пріоритетів.

Варто додати, що для забезпечення суспільного добробуту в країні вкрай важлива активна співпраця з представниками бізнес-середовища та громадських організацій на засадах соціального партнерства і солідарності [15; 16]. ЗВО, представлені в рейтингах The Times Higher Education University Impact Rankings, U-Multirank, UI Green Metric World University Ranking, намагаються досягати розвитку ЗВО на засадах соціальної відповідальності. Модель такого розвитку наведено на рис. 2. При цьому соціально відповідальні ЗВО здатні забезпечити позитивний вплив на розвиток регіонів їх присутності.

Висновки. Реформування системи вищої освіти України у поєднанні з загостренням глобальної конкуренції ЗВО активізувало інтерес до міжнародних та українських рейтингів ЗВО. Водночас важливим є усвідомлення необхідності позитивного впливу ЗВО на регіони присутності та суспільство у цілому. Це призвело до інституціоналізації розвитку ЗВО на засадах соціальної відповідальності. При цьому основними напрямами соціальної відповідальності ЗВО є освіта для збалансованого розвитку, соціальна відповідальність науки, відповідальний кампус та діалог із суспільством. У результаті кількість ЗВО, представлених у рейтингах The Times Higher Education University Impact Rankings, U-Multirank, UI Green Metric World University Ranking, щороку зростає. Подальші дослідження цієї теми можуть бути спрямовані в бік безпосереднього аналізу наявності тематики сталого розвитку та соціальної відповідальності у змістовному наповненні освітніх програм та навчальних дисциплін.

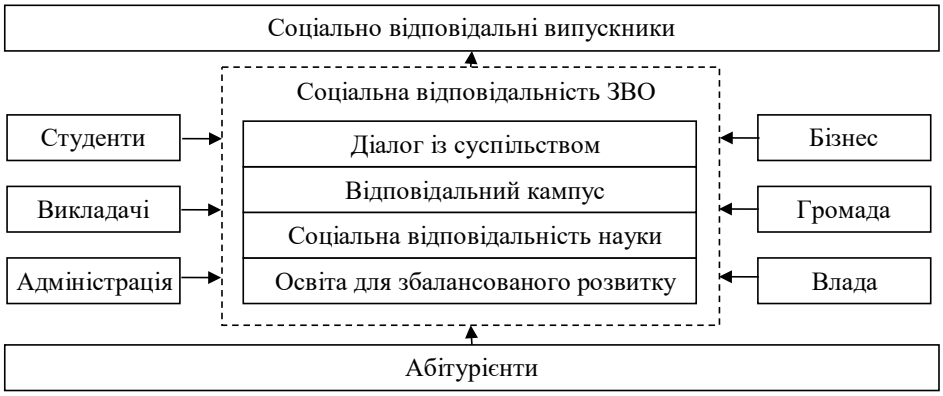

Рис. 2. Модель забезпечення розвитку ЗВО на засадах соціальної відповідальності

Джерело: розробка автора

Список використаних джерел:

1. Бень О.Т. Інституціоналізація: теоретична інтерпретація поняття. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* 2012. Вип. 6. С. 181–190.
2. Gusheh M., Firth V., Netherton C., Pettigrew C. The creation of the UTS Social Impact Framework: A collaborative approach for transformational change. *Gateways-International Journal of Community Research and Engagement*. 2019. Vol. 12/2. P. 64–53.
3. Marques M., Powell J. Ratings, Rankings, Research Evaluation: How do Schools of Education Behave Strategically within Stratified UK Higher Education? *Higher Education.* 2019. URL : https://doi.org/10.1007/s10734-019-00440-1 (дата звернення: 22.01.2020).
4. Quacquarelli Symonds. URL : https://www.topuniversities.com/ (дата звернення: 22.01.2020).
5. Курбатов С. Інституційне лідерство університетів в контексті міжнародних рейтингів. URL : http://lib.iitta.gov.ua/712654/1/paper_leader_rank.pdf (дата звернення: 22.01.2020).
6. Times Higher Education. URL : https://www.timeshighereducation.com/ (дата звернення: 22.01.2020).
7. Shanghai Ranking Consultancy. URL : http://www.shanghairanking.com/ (дата звернення: 22.01.2020).
8. Center for World University Rankings URL : https://cwur.org/ (дата звернення: 22.01.2020).
9. Webometrics. URL : http://www.webometrics.info/ (дата звернення: 22.01.2020).
10. U-Multirank. URL : https://www.umultirank.org/ (дата звернення: 22.01.2020).
11. UI GreenMetric World University Ranking. URL : http://greenmetric.ui.ac.id (дата звернення: 22.01.2020).
12. Виконання критеріїв надання та підтвердження статусу національного закладу вищої освіти : аналітичний звіт. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2019. 74 с.
13. Консолідований рейтинг ЗВО України. URL : http://osvita.ua/vnz/rating/ (дата звернення: 22.01.2020).
14. Рейтинг ЗВО за показником «Бал ЗНО на контракт на бакалаврат». URL : https://osvita.ua/ (дата звернення: 22.01.2020).
15. Trynchuk V., Khovrak I., Dankiewicz R., Ostrowska-Dankiewicz A., Chushak-Holoborodko A. The role of universities in disseminating the social responsibility practices of insurance companies. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Vol. 17(2). P. 449–461.
16. Trunina I., Khovrak I. Harmonization of the interests of employers and institutions of higher education as a basis for the sustainable regional development. *International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES)*. 2019. URL : https://ieeexplore.ieee.org/document/889 (дата звернення: 22.01.2020).

References:

1. Ben, O.T. (2012). Instytutsionalizatsiia: Teoretychna Interpretatsiia Poniattia [Institutionalization: theoretical interpretation of the concept]. *Visnyk of the Lviv University*. Series Sociology. Vol. 6. pp. 181–190. (in Ukrainian)
2. Gusheh, M., Firth, V., Netherton, C., Pettigrew, C. (2019). The creation of the UTS Social Impact Framework: A collaborative approach for transformational change. *Gateways-International Journal of Community Research and Engagement*, Vol. 12 / 2. 64–53.
3. Marques, M., Powell, J. (2019). Ratings, Rankings, Research Evaluation: How do Schools of Education Behave Strategically within Stratified UK Higher Education? *Higher Education*, URL :https://doi.org/10.1007/s10734-019-00440-1 (accessed 22.01.2020).
4. Quacquarelli Symonds URL : https://www.topuniversities.com/ (accessed: 22.01.2020).
5. Kurbatov, S. (2018), Instytutsiine Liderstvo Universytetiv V Konteksti Mizhnarodnykh Reitynhiv [Institutional leadership of universities in the context of international rankings]. URL :http://lib.iitta.gov.ua/712654/1/paper_leader_rank.pdf (accessed 22.01.2020). (in Ukrainian)
6. Times Higher Education URL : https://www.timeshighereducation.com/ (accessed 22.01.2020).
7. Shanghai Ranking Consultancy. URL : http://www.shanghairanking.com/ (accessed 22.01.2020).
8. Center for World University Rankings URL : https://cwur.org/ (accessed 22.01.2020).
9. Webometrics URL : http://www.webometrics.info/ (accessed 22.01.2020).
10. U-Multirank URL : https://www.umultirank.org/ (accessed 22.01.2020).
11. UI GreenMetric World University Ranking URL : http://greenmetric.ui.ac.id (accessed 22.01.2020).
12. Vykonannia kryteriiv nadannia ta pidtverdzhennia statusu natsionalnoho zakladu vyshchoi osvity : Analitychnyi zvit. [Meeting the criteria for granting and confirming the status of a national higher education institution: Analytical report]. K. : National Agency for Higher Education Quality Assurance, 2019, 74 p. (in Ukrainian)
13. Konsolidovanyi Reitynh ZVO Ukrainy. [Consolidated rating of HEIs in Ukraine]. URL : http://osvita.ua/vnz/rating/ (accessed 22.01.2020). (in Ukrainian)
14. Reitynh ZVO Za Pokaznykom «Bal zno na kontrakt na bakalavrat» [HEIs rating for the indicator «The best score for bachelor's contract»]. URL : https://osvita.ua/ (accessed 22.01.2020). (in Ukrainian)
15. Trynchuk, V., Khovrak, I., Dankiewicz, R., Ostrowska-Dankiewicz, A., Chushak-Holoborodko, A. (2019). The role of universities in disseminating the social responsibility practices of insurance companies. *Problems and Perspectives in Management*. Vol. 17(2). pp. 449-461.
16. Trunina, I., Khovrak, I. (2019). Harmonization of the interests of employers and institutions of higher education as a basis for the sustainable regional development. *International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES)*. URL : https://ieeexplore.ieee.org/document/889. (accessed 22.01.2020).

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ УЧРЕЖДЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация. Динамичный характер институционализации и признание необходимости постоянных трансформаций приводят к изменению роли высших учебных заведений. Одновременно развитие вузов на принципах социальной ответственности позволит реализовать их социальную функцию и обеспечить положительное влияние на развитие регионов их присутствия и общество в целом. Одним из индикаторов уровня социальной ответственности вузов являются международные рейтинги, которые в условиях глобальной конкуренции позволяют поддерживать и приобретать статус и влияние. В статье предложена классификация основных рейтингов вузов и проанализировано присутствие в них украинских вузов. Каждый рейтинг можно применять для принятия соответствующих решений администрациям вузов, управленцам всех звеньев и образовательным экспертам. Понятно, что ни один вуз не способен быть лучшим по всем критериям и показателям, поскольку каждый из них является уникальным. Соответственно, необходимо понимание специфики и потенциала вузов, которые отображаются в миссиях, поэтому в статье приведена сравнительная характеристика миссий 16 вузов, которые представлены в основных рейтингах и разместили миссии на собственных сайтах. Каждый рейтинг способен положительно повлиять на развитие вузов при условии, что получение места в рейтинге не является самоцелью. Соответственно, в зависимости от выбранных приоритетов развития вузов результаты рейтингов могут отражать степень достижения данных приоритетов.

Ключевые слова: социальная ответственность, высшие учебные заведения, рейтинги, миссия, трансформация, модель развития.

INSTITUTIONALIZING THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS BASED ON SOCIAL RESPONSIBILITY

Summary. The dynamic nature of institutionalization and the recognition of the need for ongoing transformation are changing the role of higher education institutions (HEIs). At the same time, the development of HEIs on the basis of social responsibility will allow to realize their social function and provide a positive impact on the development of the regions and society as a whole. One of the indicators of the level of social responsibility is the international ranking, which in the conditions of global competition of the HEIs allow to maintain and gain status and influence. The article offers a classification of the main HEIs rankings and analyzes the presence of Ukrainian HEIs in the rankings. It's important to keep in mind that rankings are only indicators of success in specific areas of activity. There are various national and international HEI rankings that have different priorities (reputation and attractiveness for foreign teachers / students, impact on society, assessment of research potential, the competitiveness of graduates, capacity and efficiency of the HEIs site, and impact on sustainable development). The users of the rankings are applicants and their parents, HEIs administration, partners (foreign HEIs, business representatives), the Ministry of Education and Science of Ukraine, etc. Each ranking can be used to make appropriate decisions for HEIs administrations, line managers and educational experts. It is clear that no HEI is capable of being the best of all criteria and indicators since each HEI is unique. It is necessary for development to understand the specificity and potential of the HEI, which is reflected in the missions. Therefore, the article gives a comparative description of the missions of the 16 HEIs, which are represented in the main rankings and placed missions on their own sites. Therefore, HEIs that are not able to determine their uniqueness reduce the success of implementing their own development strategies, as a consequence, not represented in the rankings. Each ranking can have a positive impact on the development of the HEI, but getting ranked should not be an end in itself. Accordingly, depending on the selected priorities for the development of the HEI, the results of the rankings may reflect the degree of achievement of these priorities.

Key words: Social Responsibility, Higher Education Institutions, Rankings, Mission, Transformation, Development Model.

УДК [331.71+368.811]:330.131.7
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-39

Хома І. Б.
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів
Національного університету «Львівська політехніка»
Гориславець П. А.
кандидат економічних наук
доцент кафедри фінансів
Національного університету «Львівська політехніка»
Роскіна А. Ю.
магістр
Національного університету «Львівська політехніка»

Khoma Iryna
Doctor of Science in Economics, Professor
Lviv Polytechnic National University
Horyslavets Pavlo
Candidate of Science in Economics,
Associate Professor
Lviv Polytechnic National University
Roskina Anna
Master
Lviv Polytechnic National University

РИЗИКИ БАНКІВСЬКОГО ТА СТРАХОВОГО СЕГМЕНТІВ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі розглянуто взаємовідносини між страховими компаніями та банками, які функціонують із метою виробництва конкурентоспроможних продуктів та задоволення вимоги клієнтів у фінансових послугах. Оцінка виникнення ризиків у страхуванні фінансово-кредитних операцій та аналіз організування та функціонування фінансового супермаркету як дієвого макету співробітництва є сьогодні доволі актуальними питаннями. Досліджено специфіку взаємодії страхового і банківського секторів, переваги і недоліки на момент співпраці окремо кожного сегмента та виникнення спектра можливих ризиків, характерних для страхових та банківських альянсів. Розглянуто доцільність застосування на практиці стратегії створення «спільного підприємництва». Запропоновано розрахунки визначення ризиків страхової компанії під час співробітництва з банківською установою і проведено порівняння отриманих значень із загальноринковими.

Ключові слова: банкострахування, кредитні ризики, системні ризики, страхування ризиків, мінімізація ризику.

Вступ та постановка проблеми. Банківські та страхові структури сьогодні нерозривно взаємодіють один з одним, і на питання, хто кому потрібен більше, мабуть, уже важко дати однозначну відповідь. Показники розвитку банків говорять про те, що банківський сектор більш розвинений порівняно зі страховим. Ще буквально десять років тому ринок банківського страхування був настільки невеликий, що увага експертів і аналітиків не фокусувалася на сегменті страхування банківських ризиків. Однак в останні роки змінюється й ставлення банків до страхових компаній, адже в майбутньому саме ті банкіри, які налагодять партнерські відносини зі страховиками, вийдуть на лідируючі позиції. І в перспективі партнерство банків зі страховими компаніями зростатиме, будуть розширюватися напрями взаємодії, підвищуватися якість послуг фінансових інститутів.

Підсумком конвергенції банківського та страхового секторів можна спостерігати утворення двох видів фінансових інституцій: надання банками послуг через страхові компанії та надання страхових послуг через банки, а також надання банківських і страхових послуг через торговельні мережі. Однією з форм дії банкострахування як нової дієвої моделі в Україні є утворення альянсів на фінансовому ринку, серед яких важливу роль відіграють фінансові групи. Яскравим прикладом формування фінансової групи є створення у 2001 р. фінансової групи «ТАС», до складу якої увійшли банки «АТ»ТАСКОМБАНК», «КредитМаркет», АТ «УніверсалБанк» та страхові компанії: АТ «Страхова Група «ТАС», АТ «Страхова компанія «ТАС» [1].

Сучасне страхування в Україні розвивається інертним шляхом, пасивно слідуючи за коливаннями макроекономічної кон'юнктури і банківським кредитуванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі тенденції розвитку банкострахування в Україні досліджуються у працях Н.Е. Аванесова, В.В. Волкова, Н.І. Волкова, Н.П. Дуброва, В.М. Кремень, Ю.П. Макаренко, О.В. Марченко, Н.В. Ткаченко, О.П. Павленко, К.В. Покотило та багатьох інших. Про проблеми та перспективи розвитку банкострахування зазначено у працях Л.О. Заволоки, Н.С. Островської, Ю.А. Підгрушної, Х.А. Хашаєва, В.О. Чічік, М.В. Шапочкіної, які розкрили сутність можливих методів мінімізації банківських і страхових ризиків. Проте аналіз можливих ризиків у взаємодії банківського та страхового сегментів за останні роки детально не проводився.

Метою даної роботи є оцінка ризикованості взаємодії вибраних сегментів ринку, розрахунок і порівняння страхового ризику утворених на ринку альянсів із вибраним

загальноринковим показником ризику, що розрахований на основі даних НБУ, які вказують частку ненадійних кредитів.

Результати дослідження.

Основними негативними тенденціями щодо подальшого розвитку страхового ринку, і зокрема банкострахування в Україні, можна назвати такі: значне зростання внутрішнього перестрахування; постійне зростання аквізиційних витрат; поступове зменшення кількості здійснених операцій; поступове зниження дохідності цінних паперів; заборгованість по виплатах страхових відшкодувань [1].

Зважаючи на широкі переваги здійснення спільного бізнесу банкострахування як для банків, так і для страхових компаній, обидві сторони суттєво втрачають від такої співпраці. Банківські установи стягують зі страхових компаній надто великі комісійні, які часом сягають 20–30%, на що державні органи регулювання не мають важелів впливу. Це вказує на те, що існує ризик не отримати підтримки держави в різноманітних суперечних ситуаціях.

Примітними є законодавчі обмеження щодо ступеня поєднання банківської та страхової діяльності в одній організації. В Україні не так багато страхових компаній із хорошим міжнародним рейтингом, з якими банкам хотілося б співпрацювати. Так, Національний банк зобов'язав банки, які бажають отримати від нього рефінансування під заставу майнових прав за іпотечними кредитами, застрахувати їх у страховика, що має кредитний рейтинг від міжнародного агентства.

Виділяючи переваги, характерні для страхових та банківських альянсів, не можна не помітити супутній ризик, такий як ризик пов'язати якість послуги страхової компанії або банку з послугою партнера, якщо вони низької якості, адже серйозною проблемою є обурення клієнтів якістю послуг, що надаються. На практиці банки часто недостатньо детально роз'яснюють умови кредитування, а позичальники можуть дізнатися про важливі аспекти договору тільки тоді, коли необхідно платити перший внесок. Відповідно до чинного законодавства, банк зобов'язаний надати клієнту всю необхідну інформацію щодо кредитування заздалегідь письмово. З метою поліпшення якості роботи в рамках альянсу доцільно заздалегідь інформувати клієнта не тільки про вартість кредитних ресурсів, а й про витрати на страхування заставного майна.

Для банківсько-страхових груп можна неодноразово побачити застосування моделі EJV («спільне підприємництво»). Метою створення товариства «спільне підприємництво» (далі – СП) є поєднання кваліфікацій працівників цих установ та їхніх навичок і перевірених засобів для реалізації сукупних стратегічних завдань. Основною причиною прийняття такої стратегії є сподівання, що новий суб'єкт досягне таких результатів у своїй діяльності, які були б неможливими для кожного учасника групи окремо. Як показує практика, новий суб'єкт найчастіше використовує банк і його базу клієнтів для продажу страхових послуг. Переважно дистрибуція цих продуктів здійснюється під спільною назвою інституцій. Не менш важливим фактом є те, що у фірмах СП домінуючу роль нерідко бере на себе саме банківська установа. Така позиція випливає з того факту, що в межах спільної діяльності у довготривалій перспективі часу, відділення та філії банку відіграють стратегічну роль. У результаті можна спостерігати намір до викупу банками часток страхової компанії у спільній фірмі, що часто призводить до поглинання банком усієї страхової компанії [2].

Серед привабливих боків утворення товариств СП необхідно відзначити мінімізацію ризику та витрат на створення такої групи шляхом поділу збитків між учасниками групи. Причиною створення банківсько-страхових груп у такій формі є прагнення експансії на новостворених ринках. Таким чином, банківська установа і страхова компанія можуть утворити товариство типу СП, яка буде займатися здійсненням інтегрованої рекламної кампанії для інституцій одне одного. Поняття СП указує на проєкт, учасники котрого мають на меті перерозподіл можливих ризиків, пов'язаних із реалізацією такого проєкту. Із зазначеного випливає, що «спільне підприємництво» належить частіше до проєктів із високим рівнем ризику. Тобто можна говорити про інновацію на ринку, яка ще не була випробувана, але має шанси на успіх. Таким проєктом може бути саме створення банківсько-страхових груп, адже стратегія СП є одним зі способів тестування ринку, проведення маркетингових досліджень, завдяки яким є можливість визначити, чи варто у цей проєкт інвестувати більший капітал.

Загроза виникає у тому, що страхові компанії дуже чутливі до виникнення ризику легалізації злочинних коштів. Основними схемами, що зустрічаються на практиці під час здійснення операцій зі страхування, є: укладання договорів псевдострахування; організація фіктивних страхових випадків; шахрайство та підробка документів; ухилення від оподаткування. Для виведення коштів із фінансової установи використовуються договори псевдострахування – договори страхування з мінімальною часткою ймовірності настання страхового випадку, коли страховий платіж приймається, але компанія не бере ризиків і з'являється можливість виведення цих грошей. Страховий платіж переводиться в готівку і повертається найчастіше керівникам підприємства (80–95%) або може використовуватися для інших цілей. Також псевдострахування може стати допоміжним засобом для мінімізації оподаткування. Для легалізації та виведення коштів зі страхової компанії використовують фіктивні договори страхування фінансових ризиків. Одним із поширених інструментів відмивання грошей є перестрахування. Хоча воно й не є страховою операцією, його відносять до фінансових заходів, що припускають розподіл між страховими організаціями, що зумовлює відтік валюти у вигляді перестрахових премій.

У продажу страхування банками також є недоліки, пов'язані з недостатньою освітою працівників, із різною природою продажу банківських та страхових послуг та розширенням організаційних структур. Позитивна тенденція розвитку проекту bancassurance залежить від рівня автоматизації бізнес-процесів у банку. У ситуаціях, коли бізнес-процеси в головному офісі банку некоректно розподілені, то можна спостерігати високе завантаження менеджерів банку та, як наслідок, дефіцит часу для участі у бізнес-процесах проєкту bancassurance. Особа, яка займається переважно продажем банківських продуктів, не завжди здатна пояснити клієнту конкретні проблеми, пов'язані зі страхуванням (наприклад, інвестиційні поліси). Є причина, чому банківський радник та страховий радник є окремими професіями, тому особливо багато проблемних ситуацій може виникати на етапі врегулювання страхових подій або здійснення страхових виплат.

Нерідко банки розуміють bancassurance як допоміжну операцію, яка необхідна для здійснення основного напряму – отримання кредиту. У таких випадках на моменті обговорення умов створення альянсу можна спостерігати невелику зацікавленість банку в партнерстві. Клієнт повинен на момент купівлі страхового поліса одержати повну й вичерпну інформацію про нього для отримання відчуття захищеності і спокою, щоб не виникало відчуття примусу. Окрема проблема існує в мотивації та додатковій оплаті працівникам банку, коли справа стосується продажу страхових продуктів.

Комбіновані структури банку та страховика можуть бути надмірно чутливими до економічних коливань. Теорія системного ризику вказує на те, що проблеми з ліквідністю однієї фінансової установи можуть спричинити подібні проблеми для інших учасників фінансової системи, внаслідок чого виникає фінансово-економічна криза. Найбільш поширеною помилкою, яка допущена в оцінці бізнес-комбінацій, є завищення ефекту синергії. Співвідношення оцінок ефекту синергії, завищеного до занижених оцінок, становить приблизно 4:1. Тому пропонується, щоб створення кожного банківського та страхового альянсу передувало поглибленим дослідженням ринку, а впровадження комплексної пропозиції фінансових послуг здійснюватиметься поступово.

Проблеми цієї співпраці відображаються також у ризиках втрати клієнтів: використання монополістичної практики, надто легкий доступ страховиків до банківських баз клієнтів, спроби шантажу, які полягають у тому, що клієнту відмовлено у банківській позиці, якщо він вирішив не купувати страховий поліс, указаний йому від компанії партнера, моральний натиск у вигляді неправильно поданої інформації, або надмірної кількості інформації про можливість придбання, або користування послугами партнера. Важливим і дуже ризиковим додатком до проблеми довіри є те, що банк не несе відповідальності за якість наданої послуги у сфері страхування.

Аналізуючи основні незручності, що можуть бути створені для банку протягом строку співробітництва зі страховою компанією, можна зазначити такі: співробітники банку самостійно виписують договори страхування здоров'я або роздруковують їх за допомогою спеціального програмного забезпечення, тобто існує необхідність здійснення витрат на супроводження процесу страхування, навчання персоналу для того, щоб вони мали змогу проводити консалтингові послуги у сфері страхування або залучати кваліфікованих спеціалістів у сфері страхування під час укладення договорів страхування здоров'я представником страхової компанії, якому необхідно надати робоче місце та забезпечити відповідними ресурсами і технічним обладнанням, тощо.

Додатковим підводним каменем є те, що коли банк і страхова компанія є учасниками однієї фінансової групи, то акціонери можуть диктувати перелік компаній для співробітництва у сфері страхування здоров'я, оскільки існує конфлікт інтересів. Власники фінансових груп не зацікавлені в акумулюванні грошових надходжень на рахунках фінансових установ, що не входять до складу такої групи (або компанії).

Кредитні ризики в діяльності банку виникають на основі як зовнішніх чинників, значна частина яких знаходиться за межами контролю і розуміння майбутніх результатів банків, так і внутрішніх чинників. У процесі реалізації всіх чинників головним завданням банку є забезпечення безперервності діяльності всіх відділів і розуміння виникнення можливих непередбачуваних обставин (стрес-сценарій).

Контроль кредитного ризику конкретного позичальника здійснюється протягом усього періоду кредитування, а саме з моменту укладання кредитного договору, попередньо аналізуючи діяльність потенційного клієнта, визначивши кредитоспроможність і прогнозування можливого кредитного ризику, враховуючи вид діяльності, до моменту самого погашення. Це необхідні процедури з огляду на те, наскільки умови, в яких обслуговується кредит, можуть змінюватися (погіршення фінансового стану позичальника і його можливості погасити кредит, зміна валютного курсу, знецінення застави тощо).

Основними вже відомими способами зниження кредитних ризиків є розподіл ризику, лімітування, мінімізація, забезпечення, диверсифікація, резервування, хеджування, аналіз та створення резервів. На практиці основними способами мінімізації кредитних ризиків у АК «Таскомбанк» є: уникнення ризику шляхом відмови від кредитування ненадійних клієнтів і проєктів; мінімізація ризику шляхом створення страхових резервів, гарантування, лімітування окремих клієнтів або груп клієнтів, лімітування операцій із цінними паперами в розрізі емітентів та власників тощо; диверсифікація кредитного ризику; страхування ризику неповернення кредитних коштів; утримання ризику шляхом створення ієрархічної системи прийняття кредитних рішень у банку.

Страхування кредитів базується на визнанні і розумінні ризику неплатежу чи взагалі неплатоспроможності позичальника, що формується у процесі кредитування.

Практика страхування кредитів в Україні переважно поділяється на три форми:

1. Страхування ризику непогашення кредиту, де банк після укладення кредитного договору може самостійно застрахувати наданий кредит, підписавши зі страховою компанією договір про добровільне страхування його непогашення.
2. Простіше у виконанні страхування позичальником відповідальності за неповернення кредиту як забезпечення повернення кредиту і сплати відсотків лише у тому разі, коли страхова фірма має можливість здійснити виплату страхової винагороди.
3. Страхування позичальником предмета застави [3].

Для розуміння оцінювання ризику діяльності у такій ситуації банку і страхової компанії здійснимо його розрахунок на конкретному прикладі. Розглянемо ситуацію, коли об'єктом страхування є відповідальність позичальників перед банком за погашення кредиту та сплату відсотка за використання його у визначений кредитним договором строк.

Страховиком є страхова компанія, а страхувальником – банк. За умови страхування кредиту та відсотків за нього страховик із часу настання страхового випадку виплачує страхувальнику відшкодування в розмірі від 50% до 90% непогашених боржником платежів та відсотків за них. Страховими ризиками можуть бути: смерть (загибель) унаслідок нещасного випадку; встановлення I–III групи інвалідності внаслідок нещасного випадку.

Нехай позичальник після закінчення терміну страхування в СК «ТАС» не повернув АТ «Таскомбанку» ні боргу, ні процентів за користування кредитом. Встановлення I групи інвалідності внаслідок нещасного випадку страхова компанія бере зобов'язання у разі непогашення виплатити 80% кредиту.

Сума кредиту – 100 тис. грн, а термін – три місяці. Плата за кредит – 60% річних. Відповідальність страховика становить 80%. Проведемо необхідні розрахунки:

Розмір заборгованості = 0,1 + ((10 × 60)/100) / 4 = = 10 + 1,5 = 0,1015 млн. грн.

Страхове відшкодування = 0,1015 × 80/100 = = 0,0812 млн. грн.

Збитки страхувальника = 0,0203 тис. грн. (0,1015 – – 0,0812).

У даному разі зобов'язання страховика – виплатити страхувальнику відшкодування і передати право вимоги на відшкодування збитків, спричинених боржником у межах виплаченого йому страхового відшкодування, страховику. Страховик може бути звільненим від виплати відшкодування, якщо страховик не може це реалізувати з вини самого страхувальника (може бути прострочено

претензійну заяву і т.п.). Але якщо виплату вже здійснено, банк зобов'язаний повернути це відшкодування страховику.

На основі раніше зазначених даних спробуємо розрахувати ризик (Rib), що виникає у страхової групи [4]:

• Розмір заборгованості: 0,1015 млн. грн.

Розмір відшкодування: 0,1015 × 0,8=0,0812 млн. грн.

Резерв під знецінення за кредитами (на 31.12.2018): 690,2 млн. грн.

Усього кредитів за мінусом резервів (на 31.12.2018): 9614,9 млн. грн.

$$Rib = 0{,}1015 \times 0{,}8 \times (690{,}2 / 9614{,}9) = 0{,}0058$$

Таким чином можна сказати, що індивідуальний кредитний ризик присутній спочатку, але його передбачити практично неможливо, адже практика банківської справи свідчить про те, що частина кредитної заборгованості не буде повернута, а також показує, що заздалегідь неможливо точно передбачити, яка конкретна позика стане ризиковою, а яка буде повністю погашена. За рахунок своїх резервів банки мать можливість компенсувати власну безнадійну заборгованість по позиках.

Для того щоб оцінити і порівняти отримане значення, доцільно розрахувати аналогічний ризик страхової групи (R), використовуючи зведені дані НБУ за останній рік на основі обсягів активних операцій та частки непрацюючих активів (млн. грн) [5]:

• Всього кредитів за даними 78 банків (на 01.01.2019): 1 193 558 млн. грн.

• Безнадійні кредити (nonperforming loans (NPL)): 630 767 млн. грн.

$$R = 0{,}1015 \times 0{,}8 \times (630767 / 1193558) = 0{,}0429.$$

Якщо порівняти отримані значення, можна зробити висновок, що R > Rib, тому доцільно укладати такий договір, оскільки ця величина у банку є меншою, ніж ринковий показник. Нині Національний банк, оздоровлюючи банківський сектор, закладає фундамент для його безперервної й якісної роботи, однак проблема непрацюючих кредитів сьогодні є актуальною. Найбільшу частку безнадійних кредитів, за даними НБУ за останні роки, має «ПриватБанк». Така ситуація складається у зв'язку з тим, що весь портфель проблемних кредитів – це позики колишнім власникам. Держава намагається повернути ці кошти через суди юрисдикцій України, Великої Британії, США та Швейцарії. Сьогодні обсяг проблемних кредитів в українських банках становить близько 50%, або 566 млрд. грн., що являє собою системні ризики для нашої фінансової системи [6].

Висновки. Отже, для ефективної взаємодії банків та страхових компаній необхідно створити систему державного регулювання, яка зможе здійснювати нагляд одночасно за банками та страховими компаніями. Україні необхідно запозичити досвід європейських країн та створити мегарегулятор, наприклад об'єднавши Національний банк України та Національну комісію, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг України, для того, щоб була можливість слідкувати за перетіканням фінансових ресурсів, особливо всередині фінансових, фінансово-промислових, банківських груп та транснаціональних компаній тощо, та мінімізації схемних операцій. Мегарегулятор зможе підвищити цікавість та довіру до фінансового сектору країни за допомогою державного регулювання (надання державних гарантій та захисту інтересів споживачів), як наслідок, може збільшитися обсяг фінансових інвестицій у національну економіку, оскільки основними інвесторами на ринках фінансових послуг розвинених країн є саме домогосподарства та індивідуальні інвестори. Основні перешкоди банкострахування як каналу поширення страхових послуг в Україні зумовлені непопулярністю страхування, недосконалістю законодавства, недовірою клієнтів до страхових компаній, неконкурентними діями з боку банківських установ і страхових компаній.

Безумовно, наведені підходи не враховують усі реалії банківської практики, тому перспективою подальших наукових розробок має бути значна практична перевірка запропонованого підходу і подальше його коригування з урахуванням виявлених проблем.

Список використаних джерел:

1. Олексин А.Г. Особливості та проблеми співпраці страхових компаній та комерційних банків. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_28 (дата звернення: 21.12.2019).
2. Іващук Н.Л., Іващук О.В. Причини утворення та форми банківсько-страхових груп. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. С. 66.
3. Івасів Б.С., Клапків Б.С. Економічний зміст та форми страхування кредитів. *Вісник Національного банку України*. 1998. № 5. С. 51–52.
4. Звіт керівництва. Фінансова звітність за рік, який закінчився 31 грудня. URL : https://tascombank.ua/files/_a1.1_optimized.pdf (дата звернення: 21.12.2019).
5. Статистика Національного банку: Обсяги активних операцій та частка непрацюючих активів у цілому по системі. URL : https://bank.gov.ua/statistic (дата звернення: 21.12.2019).
6. Українські національні новини. Інформаційне агентство. URL : https://www.unn.com.ua/uk/news/1829552-nbu-pro-problemni-krediti-nayskladnisha-situatsiya-iz-privatbankom (дата звернення: 21.12.2019).
7. Офіційний сайт АТ «Таскомбанк». URL : https://tascombank.ua (дата звернення: 21.12.2019).
8. Офіційний сайт СК «ТАС». URL : http://taslife.com.ua (дата звернення: 21.12.2019).
9. Сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг. URL : http://www.dfp.gov.ua/1060.html (дата звернення: 21.12.2019).

References:

1. Oleksyn A.Gh. (2015) Osoblyvosti ta problemy spivpraci strakhovykh kompanij ta komercijnykh bankiv. [Features and problems of cooperation between insurance companies and commercial banks] Effective Economics. no. 3, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_28. (accessed 12 Decemder 2019).
2. Ivashhuk N.L. Ivashhuk O.V. (2018) Prychyny utvorennja ta formy bankivsjko-strakhovykh ghrup. [The reasons for the formation and forms of banking and insurance groups]. Bulletin of the National university «Lviv Polytechnic». P 66.
3. Ivasiv B.S. Klapkiv B.S. (1998) Ekonomichnyj zmist ta formy strakhuvannja kredytiv. [Economic content and forms of credit insurance Visnyk Nacionaljnogho banku Ukrajiny]. Bulletin of the National Bank of Ukraine. no. 5. pp. 51–52.
4. Zvit kerivnyctva. [Management report]. (2019) Finansova zvitnistj za rik, jakyj zakinchyvsja 31.12. [Financial Statements for the year ended December 31] Available at: https://tascombank.ua/files/_a1.1_optimized.pdf (accessed 12 Decemder 2019).

5. Statystyka Nacionaljnogho banku: Obsjaghy aktyvnykh operacij ta chastka nepracjujuchykh aktyviv v cilomu po systemi. [The volume of active operations and the proportion of non-performing assets in the system as a whole] Available at: https://bank.gov.ua/statistic (accessed 12 Decemder 2019).
6. Ukrajinsjki nacionaljni novyny. Informacijne aghentstvo. [Ukrainian national news. News Agency]. Available at: https://www.unn.com.ua/uk/news/1829552-nbu-pro-problemni-krediti-nayskladnisha-situatsiya-iz-privatbankom (accessed 12 Decemder 2019).
7. Oficijnyj sajt AT «Taskombank». [Official site of JSC Tascombank]. Available at: https://tascombank.ua (accessed 12 Decemder 2019).
8. Oficijnyj sajt SK «Tas». [The official site of IC Tas] Available at: http://taslife.com.ua (accessed 12 Decemder 2019).
9. Sajt Derzhavnoji komisiji z reghuljuvannja rynkiv finansovykh poslugh. [Website of the State Commission for Regulation of Financial Services Markets]. Available at: http://www.dfp.gov.ua/1060.html (accessed 12 Decemder 2019).

РИСКИ БАНКОВСКОГО И СТРАХОВОГО СЕГМЕНТОВ НА РЫНКЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ

Аннотация. В работе рассмотрены взаимоотношения между банками и страховыми компаниями, которые действуют с целью производства конкурентоспособных продуктов и качественного удовлетворения потребностей клиентов в финансовых услугах. Оценка возникновения рисков в страховании финансово-кредитных операций и анализ организации и функционирования финансового супермаркета как действенной модели сотрудничества являются весьма актуальными вопросами современности. Исследованы специфика взаимодействия банковского и страхового секторов, преимущества и недостатки на момент сотрудничества отдельно каждого сегмента и возникновения спектра возможных рисков, характерных для страховых и банковских альянсов. Рассмотрена целесообразность применения на практике стратегии создания «общего предпринимательства». Предложены расчеты определения рисков страховой компании при сотрудничестве с банковским учреждением и проведено сравнение полученных значений с общерыночными.

Ключевые слова: банкострахование, кредитные риски, системные риски, страхование рисков, минимизация риска.

RISKS OF THE BANKING AND INSURANCE SEGMENTS IN THE FINANCIAL SERVICES MARKET OF UKRAINE

Summary. The paper discusses the relationship between banks and insurance companies, which operate with the aim of producing competitive products and quality to meet the needs of customers in financial services. The study of risk in insurance, Finance and credit operations and analysis of the organization and functioning of the financial supermarket, as an effective collaborative model is a fairly urgent question of our time. Investigated the specificity of interaction between the banking and insurance sector, the advantages and disadvantages at the time of cooperation separately for each segment and the origin of the spectrum of possible risks typical for insurance and banking alliances. Reviewed the feasibility of practice the strategy of creating a “joint enterprise”. Revealed the possibility of excessive sensitivity of the combined structures of the Bank and the insurer in economic fluctuations, low-skilled workers of partner agencies, to legislative restrictions. Credit insurance is based on the recognition of risk of default or insolvency of the borrower, which is formed in the lending process. Taking into account the diversity in the nature of operations associated with the direct credit insurance and providing insurance guarantees to the credit relationships, credit insurance can be defined as an economic mechanism whose purpose is to cover accidental property assessed needs, which arise from the risk of collateral. Investigated the situation when the object of insurance is the responsibility of all or individual borrowers to the Bank for timely and full repayment of the loan and payment of percent for using it in a particular credit contract period, because the minimization of credit risks is one of the main tasks of cooperation of the combined structures of the Bank and the insurer. The proposed calculations determining the risk of the insurance company during the cooperation with the banking institution and compared the obtained values with the common market. Analyzed the main obstacles of Bank insurance, as a channel of distribution of insurance services in Ukraine and ways of increase of efficiency of interaction of the examined segments minimizing potential risks.

Key words: bank insurance, credit risks, systemic risks, risk insurance, risk minimization.

УДК 332.14
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-40

Хомюк Н. Л.
кандидат економічних наук,
докторант кафедри міжнародних
економічних відносин та управління проєктами
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Khomiuk Nataliia
Candidate of Economic Sciences, Doctoral Candidate
of Department of International Economic Relations and Project Management
Lesya Ukrainka Eastern European National University

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено оцінку соціального розвитку сільських територій в Україні. Проаналізовано соціальні показники в розрізі регіонів України. Виявлено, що зменшення чисельності сільських жителів відбувається внаслідок природного скорочення та трудової міграції. На основі статистичних даних визначено, що рівень життя сільських мешканців нижчий, аніж міських. Звернено увагу на те, що на сільських територіях відбувається швидке скорочення зайнятості населення. Виявлено, що в Україні дошкільними закладами освіти охоплено лише 41% сільських дітей. Однією з проблем розвитку сільських територій визначено скорочення кількості дошкільних, лікувально-профілактичних закладів та закладів культури. Звернено увагу на необхідність розроблення та запровадження концепції диверсифікації розвитку сільських територій із метою поліпшення якості життя сільського населення.

Ключові слова: сільська територія, сільське населення, рівень безробіття, рівень зайнятості, сільський житловий фонд.

Вступ та постановка проблеми. В умовах реалізації реформи місцевого самоврядування для прийняття правильних рішень щодо розроблення стратегій, програм та проєктів розвитку сільських територій необхідним є здійснення оцінки соціо-еколого-економічного розвитку цих території. Соціальна сфера впливає на формування мотиваційних механізмів і стимулів у населення до проживання у сільській місцевості, є інструментом поліпшення людського капіталу, фундаментальним базисом збереження історичної спадщини, звичаїв і традицій українського народу, становлення процесів сталого розвитку сільських територій [1]. З огляду на це, своєчасна комплексна оцінка соціального розвитку сільських територій сприятиме виявленню основних проблем, з якими стикаються сільські жителі, для розроблення напрямів диверсифікації розвитку цих територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питання розвитку сільських територій зробили вітчизняні фахівці: В. Бойко, О. Бородіна, В. Борщевський, Л. Газуда, Ю. Губені, В. Дієсперов, А. Ключник, Ю. Лупенко, М. Малік, О. Павлов, О. Попова, Х. Притула, І. Прокопа, П. Саблук, М. Талавиря, М. Хвесик, В. Чемерис, В. Юрчишин та ін. Вони тією чи іншою мірою розкривають теоретичні та методичні аспекти розвитку цих територій. Разом із тим, попри значний обсяг проведених досліджень, виникає потреба в постійному моніторингу соціальних показників розвитку сільських територій із метою розроблення концепції диверсифікації розвитку цих територій.

Метою даної роботи є здійснення оцінки соціального розвитку сільських територій в Україні.

Результати дослідження.

Сільські території займають важливе місце у діяльності України, адже на них проживає близько третини населення нашої держави. Розвиток сільських територій в Україні передусім залежить від рівня розвитку сільського господарства і від підтримки державою та об'єднаними територіальними громадами цього процесу [2].

Найбільше сільського населення в Україні проживає в Одеській (788,2 тис осіб), Закарпатській (792,6 тис осіб) та Львівській (987,5 тис осіб) областях, а найменше – у Кіровоградській (353,2 тис осіб), Сумській (340,1 тис осіб) та Луганській (283,1 тис осіб). Станом на 1 листопада 2019 р. в Україні було зареєстровано 28 377 сільських населених пунктів, що на 468 менше, ніж у 1991 р. Поряд зі зменшенням кількості сільських населених пунктів спостерігаємо і зменшення загальної чисельності сільського населення.

У 2018 р. найбільша чисельність сільського населення з розрахунку на один сільський населений пункт спостерігалася на території Закарпатської (1 368 осіб), Чернівецької (1 291 особа) та Івано-Франківської (1 002 особи) областей. Найменш заселеними сільські населені пункти є в Харківській (303 особи), Полтавській (292 особи) та Чернігівській (239 осіб) областях.

Важливим соціальним параметром розвитку сільських територій є загальний приріст (скорочення) сільського населення. Як бачимо, у 2018 р. в Україні спостерігалося загальне скорочення сільського населення (на 118,9 тис осіб) за рахунок природного (108,2 тис осіб) та міграційного (10,7 тис осіб) скорочення. Формування приросту та скорочення чисельності сільського населення в розрізі регіонів у 2018 р. подано в табл. 1. Міграційний приріст сільських жителів спостерігався у Київській (13,7 тис осіб), Львівській (1,9 тис осіб), Волинській (0,6 тис осіб) та Одеській (0,2 тис осіб) областях, в інших регіонах відбулося скорочення сільських мешканців за рахунок міграції.

Загалом по Україні середня очікувана тривалість життя при народженні у 2018 р. становила 71,76 р. (для чоловіків – 66,69 р.; для жінок – 76,72 р.), а в сільській місцевості – 70,47 р. (для чоловіків – 65,33 р.; для жінок – 76,01 р.).

Одним із найгостріших викликів у сфері зайнятості на локальному рівні є міграція. Вона породжує багато проблем для розвитку ОТГ, основними з яких є [4, с. 66–67]:

– зниження активності мешканців, у тому числі їхньої участі у вирішенні питань ОТГ, стратегічного планування розвитку, долучення до проєктів, адже часто виїжджають найактивніші члени громади, а залишаються ті, які є пасивними та незахищеними;

Таблиця 1

Формування приросту (скорочення) чисельності сільського населення за регіонами України у 2018 р.*

	Загальний приріст, скорочення (-), осіб	у тому числі	
		природний приріст, скорочення (-), осіб	міграційний приріст (-), осіб
Вінницька	-10779	-8902	-1877
Волинська	-1126	-1753	627
Дніпропетровська	-8196	-5229	-2967
Донецька	-4651	-3502	-1149
Житомирська	-5754	-5530	-224
Закарпатська	-1992	-716	-1276
Запорізька	-5037	-4066	-971
Івано-Франківська	-5039	-3594	-1445
Київська	5616	-8060	13676
Кіровоградська	-5602	-3591	-2011
Луганська	-3260	-2371	-889
Львівська	-3146	-5027	1881
Миколаївська	-4641	-2646	-1995
Одеська	-3355	-3527	172
Полтавська	-7632	-6841	-791
Рівненська	-2039	-955	-1084
Сумська	-6530	-4998	-1532
Тернопільська	-7406	-5412	-1994
Харківська	-7264	-5632	-1632
Херсонська	-4345	-2615	-1730
Хмельницька	-8669	-7136	-1533
Черкаська	-7942	-6998	-944
Чернівецька	-2603	-1857	-746
Чернігівська	-7511	-7203	-308
Україна	-118903	-108161	-10742

* Без урахування тимчасово окупованих території АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: сформовано на основі даних [3, с. 45]

– брак кваліфікованих кадрів в апараті, що є закономірним наслідком зниження активності місцевих мешканців, значних демографічних утрат;

– нестача власних фінансових ресурсів, що є наслідком «вимивання» людського потенціалу та зниження можливостей його капіталізації.

Зменшення кількості сільських жителів відбувається також унаслідок природного скорочення, тобто скорочення чисельності людей працездатного віку.

Головна проблема сільських жителів полягає у тому, що їх фінансове становище більш складне, ніж у міського населення. Про низький рівень життя сільських мешканців України свідчить такий показник, як частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму: якщо загалом по Україні у 2018 р. вона становила 4,3%, то у сільській місцевості – 7,1%. Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче фактичного прожиткового мінімуму по Україні у 2018 р. становила 38,6%, а в сільській місцевості – 48,4% [5, с. 82]. У сільській місцевості на 1 січня 2019 р. проживало 4 465 тис пенсіонерів, або 38,9% з кількості тих, які перебували на обліку в органах Пенсійного фонду України, що на 775 тис осіб більше, ніж у 2017 р. [5, с. 36].

За даними Державної служби статистики України, у 2018 р. чисельність зайнятого населення у сільській місцевості становила 5,1 млн. осіб (або 31% від загальної кількості зайнятих). Станом на 1 квітня 2019 р. статус безробітного мали 156,3 тис сільських мешканців (або 46% від загальної кількості безробітних) [6].

Рівень економічної активності населення віком 15–70 років зменшився із 61,8% у 2014 р. до 60,6% у 2018 р. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років аналогічно зменшився за зазначений період із 55,9% до 55,0%.

Загалом по Україні серед загальної кількості зайнятих осіб кожний четвертий житель працював у торгівлі, кожний шостий – у сільському, лісовому та рибному господарстві, кожний сьомий – у промисловості. Сільське, лісове та рибне господарство було основним видом діяльності неформально зайнятого населення (42,9%).

Рівень безробіття на сільських територіях у 2018 р. становив 9,2%, що на 0,7% менше, ніж у 2017 р. Найвищий рівень безробіття зареєстровано в Донецькій та Полтавській областях, а найнижчий – у Чернівецькій. Рівень зайнятості та безробіття на сільських територіях у регіонах України у 2018 р. зображено на рис. 1.

На сільських територіях відбувається швидке скорочення зайнятості активного населення, особливо частки найманих працівників, що задіяні у сільськогосподарських підприємствах. Зниження рівня зайнятості у сільськогосподарських підприємствах не компенсується розширенням зайнятості сільського населення в інших сферах, а також самозайнятості. Серед сільського населення має місце тенденція до посилення рівня бідності, а отже, до скорочення можливостей молоді інтегруватися у суспільство, що стрімко змінюється. Низька зайнятість сільського населення, спричинена цим бідність призводять до падіння прогнозованої тривалості життя сільського населення та скорочення активного періоду життя людини [8, с. 125].

Прерогативою розвитку сільських територій є поліпшення передусім умов життєдіяльності селян, оскільки, крім сільського господарства, розвиток села охоплює ще й інші сфери: освіту, охорону здоров'я, довкілля, інфраструктуру та ін. Слід відзначити, що спостерігається динаміка зменшення кількості дошкільних навчальних закладів у сільській місцевості, хоча спостерігається позитивна динаміка щодо кількості дітей у цих закладах.

Загалом по Україні дошкільними закладами освіти охоплено лише 41% сільських дітей відповідного віку. Найбільше дошкільнят залучено до освіти у Київській, Черкаській, Херсонській та Миколаївській областях.

Як видно з рис. 2, спостерігається не лише зменшення кількості дошкільних та лікувально-профілактичних закладів, а й чисельності бібліотек та клубів. Найбільш забезпечені закладами культури Львівська, Вінницька та Хмельницька області, а найменш – Донецька, Луганська та Чернівецька.

Характеристику прийняття в експлуатацію житлових будівель у сільській місцевості в регіонах України представлено на рис. 3. Як бачимо, прослідковується динаміка зменшення кількості прийнятих в експлуатацію житлових приміщень на сільських територіях. Лідером за цим показником є Київська область, в якій прийнято в експлуатацію 905 тис кв. м житла у сільській місцевості.

Динаміку основних соціальних показників розвитку сільських територій в Україні в 2014–2018 рр. подано в табл. 2.

Висновки. У результаті проведеної оцінки соціального розвитку сільських територій в Україні виявлено, що спостерігається динаміка зменшення кількості сільських

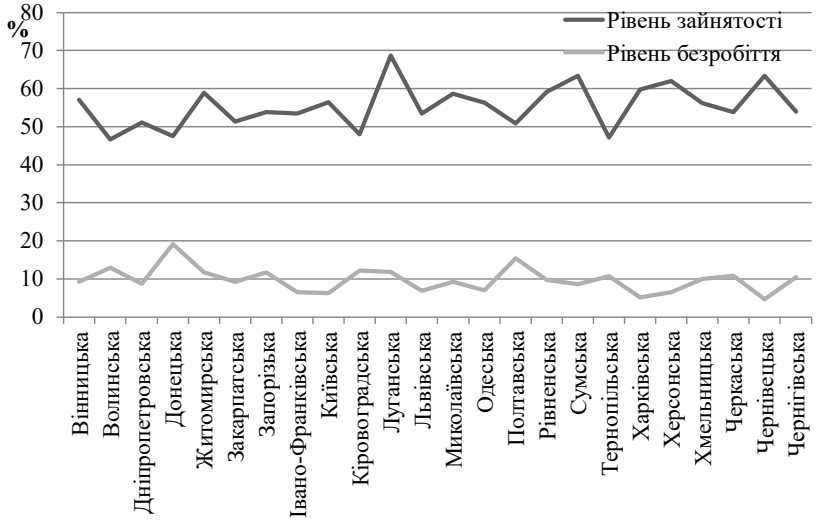

Рис. 1. Рівень зайнятості та безробіття на сільських територіях у регіонах України у 2018 р.

Без урахування тимчасово окупованих території АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано на основі даних [7 с. 149, 154, 159]

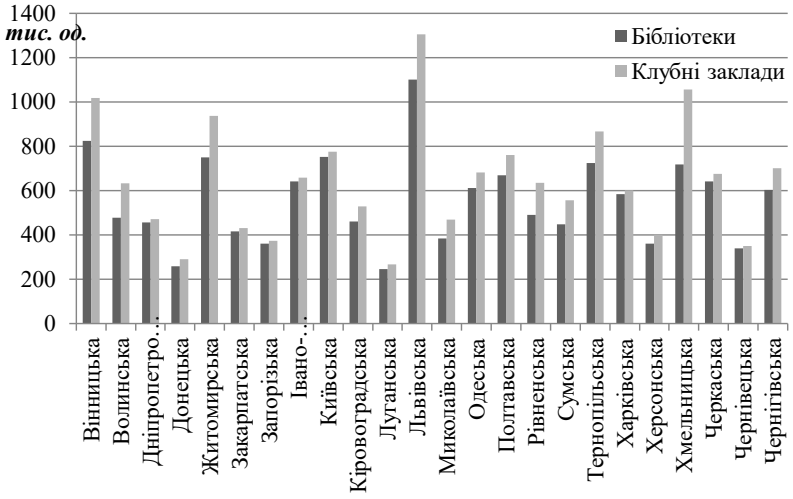

Рис. 2. Заклади культури на сільських територіях у регіонах України в 2018 р.

Без урахування тимчасово окупованих території АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: сформовано на основі даних [5, с. 154]

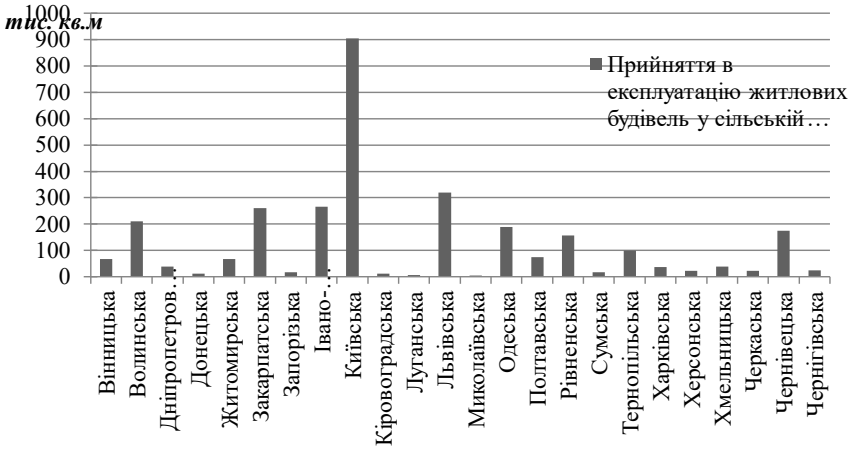

Рис. 3. Прийняття в експлуатацію житлових будівель у сільській місцевості в регіонах України в 2018 р.

* Без урахування тимчасово окупованих території АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано на основі даних [9, с. 293]

Таблиця 2

Основні соціальні показники розвитку сільських територій в Україні*

Показники	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Чисельність сільського населення, осіб	13256185	13175564	13102229	13015408	12896505
Частка сільського населення, %	30,88	30,81	30,77	30,71	30,59
Загальний приріст, скорочення (-) чисельності сільського населення, на 1 000 осіб	-75,9	-80,6	-73,3	-86,8	-118,9
Рівень економічної активності, %	61,8	60,8	60,9	60,4	60,6
Рівень зайнятості, %	55,9	55,1	54,9	54,4	55
Рівень безробіття, %	9,5	9,4	9,7	9,9	9,2
Кількість закладів дошкільної освіти, тис од.	9,3	9,1	9,2	9,1	9,1
Охоплення дітей дошкільними закладами освіти, % до кількості дітей відповідного віку	40	40	41	41	41
Кількість сільських населених пунктів, на які припадає одна бібліотека	2,10	2,07	2,10	2,12	2,13
Кількість сільських населених пунктів, на які припадає один заклад культури клубного типу	1,86	1,82	1,83	1,83	1,84
Кількість лікувально-профілактичних закладів, од.	13990	13804	13664	13531	13468
Забезпеченість населення лікарняними ліжками, тис осіб на одне ліжко	3,92	4,21	4,73	4,76	4,73
Сільський житловий фонд, тис кв. м	377994	381247	383847	385444	387757
Забезпеченість житловою площею, кв. м на одну особу	28,51	28,94	29,30	29,61	30,07
Питома вага обладнаних квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях у сільській місцевості, %					
водопроводом	28,9	29,8	30,6	31,5	32,3
газом природним	53,2	53,5	53,7	53,8	54,1

* Без урахування тимчасово окупованих території АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: сформовано на основі даних [5]

населених пунктів та чисельності сільського населення, тобто відбувається депопуляція сільських поселень. Зменшення чисельності сільських жителів відбувається внаслідок природного скорочення, тобто скорочення чисельності людей працездатного віку, та трудової міграції. На основі статистичних даних визначено, що рівень життя сільських мешканців нижчий, аніж міських. Спостерігається також скорочення кількості дошкільних, лікувально-профілактичних закладів та закладів культури. На нашу думку, розроблення та запровадження концепції диверсифікації розвитку сільських територій сприятиме поліпшенню якості життя сільського населення.

Список використаних джерел:

1. Бойко В.В. Аналізування соціально-екологічної сфери забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2017. Вип. 2(2). С. 43–48.
2. Хомюк Н.Л. Сучасні тенденції розвитку сільських територій в Україні. *Економіка та розвиток*. 2019. № 1(1). С. 85–92.
3. Населення України за 2018 рік : демографічний щорічник / за ред. М.Б. Тімоніна. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 188 с.
4. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання : наукова доповідь / наук. ред. І.З. Сторонянська. Львів : ІРД НАНУ, 2018. 144 с.
5. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 482 с.
6. Зайнятість та безробіття населення у сільській місцевості. URL : https://www.dcz.gov.ua/analitics/68 (дата звернення: 10.06.2019).
7. Економічна активність населення України 2018 : статистичний збірник / за ред. І.І. Осипова. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 205 с.
8. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики : аналітичний звіт. URL : https://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part_UA.pdf (дата звернення: 10.08.2019).
9. Регіони України 2019 : статистичний збірник / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2019. Т. 2. 657 с.

References:

1. Boiko V.V. (2017). Analizuvannia sotsialno-ekolohichnoi sfery zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rozvytku silskykh terytorii [Analyzing the socio-ecological sphere of ensuring the economic security of rural development]. *Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy.* Issue 2(2). pp. 43–48. (in Ukrainian)
2. Khomiuk N.L. (2019). Suchasni tendentsii rozvytku silskykh terytorii v Ukraini [Modern trends in the development of rural territories in Ukraine]. *Economics and development.* no 1(1). pp. 85–92. (in Ukrainian)
3. Timonin M.B. (Eds.). (2019). Naselennia Ukrainy za 2018 rik: demohrafichnyi shchorichnyk [Population of Ukraine for 2018: demographic yearbook]. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.188 p. (in Ukrainian)
4. Storonianska I.Z. (Eds.). (2018). Detsentralizatsiia v Ukraini ta yii vplyv na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok terytorii: metodychni pidkhody ta rezultaty otsiniuvannia [Decentralization in Ukraine and its impact on the socio-economic development of the territories: methodological approaches and evaluation results: scientific report]. Lviv: IRD NANU.144 p. (in Ukrainian)

5. Verner I.Ye. (Eds.). (2019). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 482 p. (in Ukrainian)
6. Ofitsiinyi sait derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. (2019). Zainiatist ta bezrobittia naselennia u silskii mistsevosti [Rural employment and unemployment in rural areas]. URL: https://www.dcz.gov.ua/analitics/68 (accessed: 10.06.2019). (in Ukrainian)
7. Osypova I.I. (Eds.). (2019). Ekonomichna aktyvnist naselennia Ukrainy 2018: stat. zbirnyk [Economic Activity of the Population of Ukraine 2018: Stat. collection]. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 205 p. (in Ukrainian)
8. Proekt Pidtrymka polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini (2014). Rehionalnyi rozvytok ta derzhavna rehionalna polityka v Ukraini: stan i perspektyvy zmin u konteksti hlobalnykh vyklykiv ta yevropeiskykh standartiv polityky. Analitychnyi zvit. [Regional development and national regional policy in Ukraine: the state and prospects of change in the context of global challenges and European policy standards. Analytical report.]. URL. https://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part_UA.pdf (accessed: 10.08.2019). (in Ukrainian)
9. Verner I.Ye. (Eds.). (2019). Rehiony Ukrainy 2019: stat. zbirnyk [Regions of Ukraine 2019: Stat. collection]. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Vol. 2. 657 p. (in Ukrainian)

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье осуществлена оценка социального развития сельских территорий в Украине. Проанализированы социальные показатели в разрезе регионов Украины. Выявлено, что уменьшение численности сельских жителей происходит вследствие естественного сокращения и трудовой миграции. На основе статистических данных определено, что уровень жизни сельских жителей ниже, чем городских. Обращено внимание на то, что на сельских территориях происходит быстрое сокращение занятости населения. Выявлено, что в Украине дошкольными учебными заведениями охвачено только 41% сельских детей. Одной из проблем развития сельских территорий определено сокращение количества дошкольных, лечебно-профилактических учреждений и учреждений культуры. Обращено внимание на необходимость разработки и внедрения концепции диверсификации развития сельских территорий с целью улучшения качества жизни сельского населения.

Ключевые слова: сельская территория, сельское население, уровень безработицы, уровень занятости, сельский жилой фонд.

ASSESSMENT OF SOCIAL DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN UKRAINE

Summary. The relevance of this study is due to the fact that in the conditions of reform of decentralization of power opportunities for rural development. Against this background, a timely comprehensive assessment of the social development of rural territories will help identify the main problems faced by rural residents with a view to developing diversification of development in these territories. The purpose of the article is to assess the social development of rural areas in Ukraine. The methodological foundations for the social development of rural areas are based on the fundamental principles of economic theory, classical and contemporary theories of regional economy, and so on. In the course of the study, common methods of study were applied in economic science: scientific generalizations and economic and statistical methods. The information base of the article was official materials of the State Statistics Service of Ukraine, reporting and analytical information of national organizations and scientific works of national authors. Social indicators by region of Ukraine are analyzed. The author argues that an important social parameter for rural development is the overall increase (reduction) of rural population. It was found that the decline in rural population is due to natural decline and labor migration. The study has confirmed that the living standards of rural residents are lower than urban ones. The analysis has shown that in rural areas there is a rapid decline in employment. The study revealed I that less than half of rural children are enrolled in pre-school educational institutions in Ukraine. One of the problems of rural development is the reduction of the number of pre-school, health care and cultural institutions. The results of the study indicate that the need to develop and implement the concept of diversification of rural development in order to improve the quality of life of rural populations. The analytical provisions of this study can be used to make practical decisions by heads and specialists, state government bodies, local self-government bodies to work out trends of diversification of rural development.

Key words: rural territory, rural population, unemployment rate, employment rate, rural housing stock.

УДК 336.027:338.43
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-41

Чечоткін В. В.
аспірант кафедри обліку і оподаткування
Херсонського державного аграрного університету
Пристемський О. С.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і оподаткування
Херсонського державного аграрного університету

Chechotkin Volodymyr
Postgraduate student of the Department of Accounting and Taxation
Kherson State Agricultural University
Prystemskiy Oleksandr
Doctor of Economic Sciences, Assistant Professor,
Professor of the Department of Accounting and Taxation
Kherson State Agricultural University
https://orcid.org/0000-0001-9743-3563

СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИКІВ ЯК ЗАПОРУКА УСПІШНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто страхування як один зі способів стимулювання розвитку аграрного сектору економіки України. Непередбачувані погодні умови можуть частково або повністю знищити майбутній урожай, тому страхування розглядається як ефективний інструмент захисту від можливих утрат не тільки фермера, а й держави. Завдяки вивченню світового досвіду страхування в сільськогосподарській галузі, узагальненню його особливостей, дослідженню розвитку страхування сільгосппідприємств в Україні можливо запропонувати рекомендації з удосконалення страхування в аграрному секторі економіки України. Світовий досвід свідчить, що механізм державного регулювання страхової діяльності повинен бути адаптований до місцевого ринку, щоб забезпечити розвиток страхового бізнесу. Для цього в України потрібно вдосконалити законодавчу базу.

Ключові слова: сільське господарство, страхування майна, страховий захист, страхування з державною підтримкою, ризик.

Вступ та постановка проблеми. Пріоритетним напрямом розвитку для України є аграрний сектор. Україна є найбільш забезпеченою країною за розмірами орної землі (69,1% території країни припадає на сільськогосподарські угіддя), площа чорноземів в Україні становить від 15,6 млн. до 17,4 млн. га, або майже 8% світових запасів [1], та 48% із загального експорту України становить аграрна продукція [2]. До того ж погодні умови стають усе більш непередбачуваними та можуть знищити частково або повністю майбутній урожай, тому страхування є ефективним інструментом захисту від можливих утрат не тільки фермера, а й держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку страхування в аграрному секторі економіки України досліджуються у працях таких українських учених, як О. Гудзь, Н. Адамчук, М. Мних, Л. Гутко, Г. Мишкіна, В. Базилевич, Ю. Томашевський, С. Навроцький, В. Якубович та ін. Проте аналіз робіт, опублікованих за результатами наукових досліджень у цьому напрямі, доводить, що у вітчизняній науковій літературі бракує системного дослідження окремих питань, присвячених цій тематиці, і варто розглянути можливість залучення позитивних елементів страхування з державною фінансовою підтримкою.

Метою даної роботи є вивчення світового досвіду страхування в сільськогосподарській галузі, узагальнення його особливості, дослідження розвитку страхування сільгосппідприємств в Україні та на цій основі надання рекомендацій з удосконалення страхування в аграрному секторі економіки України.

Результати дослідження.

Сільськогосподарське виробництво є найбільш ризиковим видом підприємницької діяльності. Це зумовлено тим, що його розвиток залежить від фінансово-економічного становища, як держави, так і самого фермера, законодавчої бази, погодно-кліматичних умов.

Науковці у своїх працях виділяють ризики, які впливають на аграрний сектор економіки України [3]:

- ризики, спричинені природними чинниками;
- самовідтворення;
- сезонність сільськогосподарського виробництва;
- нерівномірний кругообіг оборотних коштів;
- низька ефективність виробників аграрного сектору порівняно з іншими галузями;
- низька конкурентоспроможність;
- повільне впровадження новітніх технологій;
- повільне реагування на зміну кон'юнктури ринку;
- низька привабливість для інвесторів у зв'язку з потребою робити великі капіталовкладення.

Для ефективного керування сільськогосподарськими ризиками використовують такий інструмент, як страхування, яке може забезпечити сільгоспвиробнику часткову або повну компенсацію фінансових утрат або втрат через негативний вплив погодних та природних чинників.

Саме страхування здатне забезпечити компенсацію заподіяної шкоди внаслідок настання страхової події із застрахованим майном [4, с. 17; 5-7]. До того ж страхування може забезпечити функціонування сільськогосподарського ринку та убезпечить сільськогосподарське виробництво через механізм відшкодування можливих фінансових та матеріальних збитків.

Згідно із Законом України «Про страхування» № 85/96-ВР від 07.03.1996, «страхування – це вид цивільно-правових відносин із захисту майнових інтересів громадян та

юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків)…» [8].

На жаль, в Україні аграрне страхування слабо розвинене та переважно застосовується, коли здійснюється оформлення застави по кредиту, а державна підтримка сільськогосподарського страхування є занадто малою. Але непередбачувані погодні умови, що зумовлені зміною клімату, все частіше підштовхують сільгоспвиробників до укладання угод зі страховими компаніями.

Міжнародний досвід показує, що у світі популярними системами страхування є американська, європейська та змішана.

Американська модель страхування аграрних ризиків передбачає значну фінансову підтримку з боку держави. Вона компенсує вартість страхового поліса та надає можливість звертатися до державних страхових компаній. До того ж цей вид страхування є обов'язковим. Для сільськогосподарських виробників ці умови страхування є вигідними, але для держави вони збільшують адміністративні витрати. Ця модель страхування популярна у США та Канаді [5-7].

Для європейської моделі страхування характерною є мінімальна участь держави. Страхування є добровільним, а сільськогосподарські виробники оплачують 100% вартості страхового поліса. При цьому держава контролює діяльність приватних страховиків. Використання цієї моделі потребує від сільськогосподарського виробника наявності високого доходу, але страхувальник менш захищений. Ця модель страхування популярна в країнах Європейського Союзу [5-7].

У змішаній моделі використовуються найкращі риси американської та європейської систем. Страхування здійснюється приватними страховиками та є добровільним. До того ж передбачено державні субсидії фермерам на страхування та перестрахування. Ця модель страхування працює в таких країнах, як Іспанія, Франція, Італія [5-7].

Історія розвитку страхової справи в Україні бере свій початок ще з часів Радянського Союзу. Тоді страхування було монополізовано, до того ж радгоспи та інші державні сільськогосподарські підприємства були зобов'язані страхувати свій урожай, але застосовувалися низькі ставки.

Декретом Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10.05.1993 № 47–93 [9] вперше запроваджено систему страхування в Україні. Пізніше Декрет був замінений на Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 № 85/96-ВР [8].

Спочатку в Україні запровадили американську систему страхування. Для цього Законом України «Про державну підтримку сільського господарства» від 24.06.2004 № 1877-IV [10] був створений «Фонд аграрних страхових субсидій». Ця державна установа надавала сільгоспвиробникам страхові субсидії.

Щоб полегшити доступ сільгоспвиробників до страхування, було вирішено запровадити європейську систему страхування. Для цього прийнято Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09.02.2012 № 4391-VI [11].

Але існувала потреба контролювати страхові компанії, як вони виконують свої зобов'язання щодо сільгоспвиробника, який отримав державну підтримку. 7 листопада 2012 р. був створений «Аграрний страховий пул», який є об'єднанням страховиків України, що працюють на добровільних засадах та є неприбутковими організаціями.

У 2014 р. була підписана Угода про асоціацію України з Європейським Союзом, це відкрило можливість вітчизняним сільгоспвиробникам освоювати нові європейські ринки та починати ділові стосунки з новими торговельними партнерами.

У стимулюванні розвитку аграрного сектору економіки України страхування є дієвим інструментом, який здатен забезпечити компенсацію не тільки за втрачене або пошкоджене майно сільгоспвиробника, а й покрити фінансові збитки. У ринковій економіці страхування забезпечує захист бізнесу та добробуту людей.

Ураховуючи значимість страхової справи для економічного розвитку аграрного сектору економіки України, державі потрібно створювати сприятливі умови для страхових компаній та гарантувати виконання ними страхових зобов'язань [4, с. 126–128].

У страховому бізнесі потрібно отримувати оперативну інформацію про стан застрахованого майна, аналізувати чинники, які можуть вплинути на результати праці фермера, та оперативно розрахувати суму страхової виплати у разі потреби. У зв'язку із цим доцільним буде застосування Fintech-інновацій, наприклад залучення роботизованої техніки:

– BoniRob – цей робот виявляє бур'яни та знищує кожний бур'ян за десяту частку секунди, до того ж робить він це в автоматичному режимі [12];

– ecoRobotix – робот зі штучним інтелектом, він знаходить бур'ян і обприскує його невеликою дозою пестициду та допоможе зменшити до 20 разів витрати пестицидів у сільському господарстві [13];

– Rosphere – збирає інформацію про стан посівів, екологічні показники землі, наявність шкідників та і багатьох інших чинників [14];

– Ladybird – робот виявляє інформацію про стан здоров'я посівів, стан ґрунту (температура та його вологість). Зібрану інформацію передає на комп'ютер фермера [15];

– для моніторингу застрахованого врожаю можливе використання дронів. Вони допомагають експертам у спостереженні та отриманні інформації для аналізу чинників, які можуть вплинути на врожай [16];

– компанія Planet запропонувала можливість використовувати супутникові знімки для контролю над станом рослин та земельними ділянками [17].

Висновки. На нашу думку, система страхування сільськогосподарських виробників зможе стати ефективною, коли держава спільно зі страховими компаніями буде спрямовувати свої зусилля на створення синергетичної системи добровільного страхування з державною підтримкою. Державні кошти дадуть змогу залучити нові страхові компанії, які будуть активно розвивати систему сільськогосподарського страхування.

Світовий досвід свідчить, що для впровадження змішаної системи страхування в України потрібно адаптувати державне регулювання страхової діяльності до місцевого ринку, щоб забезпечити розвиток страхового бізнесу. Для стимулювання фінансового розвитку аграрного сектору економіки України потрібно вдосконалити законодавчу базу, а саме:

- розробити та впровадити нові законодавчі акти, які будуть регулювати страхову діяльність в аграрному секторі;
- визначити об'єкти обов'язкового страхування сільськогосподарських виробників;
- розробити систему пільг як для страхувальника, так і для страховика;
- розробити прийнятні умови ліцензування страховика;
- надати гарантії інвестиційним проєктам страховика;
- упровадити привабливі умови оподаткування страхових компаній.

До того ж страховим компаніям та фермерам потрібно активно впроваджувати сучасні технології, які здатні отримувати інформацію про стан сільськогосподарських угідь, зменшити втручання людини в боротьбу зі шкідниками та за потреби оперативно розрахувати суму страхової виплати.

Список використаних джерел:

1. Чечоткін В.В. Потенціал розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобальних змін. *Сучасні тенденції розвитку світової економіки* : збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 26 травня 2017 р. Харків : ХНАДУ, 2017. Т. І. С. 53–54.
2. Україна збільшила експорт сільськогосподарської продукції на 14%. *Економічна правда :* вебсайт. URL : https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/20/657297/ (дата звернення: 25.02.2020).
3. Пристемський О.С., Сакун А.Ж. Роль страхування у забезпеченні фінансової безпеки розвитку сільського господарства. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 4. С. 100–105.
4. Страховий та інвестиційний менеджмент : підручник / за наук. ред. В.Г. Федоренка, В.Б. Захожая. Київ : МАУП, 2002. 344 с.
5. Непочатенко О.О., Юдін В.К. Страховий захист аграрних ризиків. *Економіка і суспільство*. 2016. № 2. С. 572–577.
6. Журавка О.С., Колесник А.І. Зарубіжний досвід страхування сільськогосподарських ризиків та можливості його імплементації в Україні. *Економіка, фінанси, право*. 2017. № 5/2'2017. С. 4-8.
7. Прокопчук О.Т., Улянич Ю.В., Бечко В.П. Особливості страхування аграрних ризиків у країнах світу. *Актуальні проблеми економіки. Світове господарство і міжнародні економічні відносини.* 2014. № 3(153). С. 46–53.
8. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80/ed20180927 (дата звернення: 22.02.2020).
9. Про страхування : Декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 № 47-93 / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47-93 (дата звернення: 22.02.2020).
10. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15 (дата звернення: 23.02.2020).
11. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.02.2012 № 4391-VI / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17 (дата звернення: 24.02.2020).
12. Bosch BoniRob – беспощадный робот для борьбы с сорняками. *Робототехника Украина :* вебсайт. URL : https://robotics.ua/news/agriculture_robots/4931-bosch_bonirob_ruthless_robot_for_weed_control (дата звернення: 26.02.2020).
13. Швейцарський стартап розробив «розумного» робота для боротьби з бур'янами. *FundMedia :* вебсайт. URL : https://kfund-media.com/shvejtsarskyj-startap-rozrobyv-rozumnogo-robota-dlya-borotby-z-buryanamy/ (дата звернення: 26.02.2020).
14. Rosphere – робот-хомячок в помощь сельскому хозяйству. *Садоводка :* вебсайт. URL : https://sadovodka.ru/posts/6019-rosphere-robot-homjachok-v-pomosch-selskomu-hozjaistvu.html (дата звернення: 26.02.2020).
15. Мониторит состояние посевов и борется с сорняками: топ автономных роботов для сельского хозяйства. *УНІАН :* вебсайт. URL : https://www.unian.net/science/10497201-monitorit-sostoyanie-posevov-i-boretsya-s-sornyakami-top-avtonomnyh-robotov-dlya-selskogo-hozyaystva-video.html (дата звернення: 27.02.2020).
16. В Україні тестують використання безпілотників (дронів) у сфері агрострахування для моніторингу застрахованих площ. *Брок-бізнес: страховая компанія :* вебсайт. URL : http://www.insurance.lviv.ua/?q=news/%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2-%D1%83-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83 (дата звернення: 25.02.2020).
17. Американська компанія Planet: Революційні рішення космічного моніторингу в сільському господарстві. *Klevers Systems* : вебсайт. URL : http://www.kleversys.com.ua/index.php?newsid=69 (дата звернення: 25.02.2020).

References:

1. Chechotkin V.V. (2017) Potentsial rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalnykh zmin [Potential development of agrarian sector economy of Ukraine in the conditions of global changes]. Proceeding of the *Modern tendencies of development of the world economy: the collection of materials of the IX International scientific-practical conference (Ukraine, Kharkiv, May 26, 2017),* Kharkiv: KhNADU, Vol.I., pp. 53–54.
2. Ukrajina zbiljshyla eksport siljsjkoghospodarsjkoji produkciji na 14% [Ukraine Increases Agricultural Exports by 14%]. Economic truth. Available at: https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/20/657297/ (accessed 25.02.2020).
3. Prystemskiy O.S., Sakun A.Zh. (2018). Rolj strakhuvannja u zabezpechenni finansovoji bezpeky rozvytku siljsjkogho ghospodarstva [The role of insurance in providing financialsafety of agricultural development]. *Ekonomichnyi analiz (Ukraine, Ternopil, 2018),* Ternopil, Vol. 28. № 4, pp. 100–105.
4. Fedorenko V.H. , Zakhozhai V.B., Chuvardynskyi O.H. etc. (2002) *Strakhovyj ta investycijnyj menedzhment* [Insurance and Investment Management]. Kyiv: MAUP. (in Ukraine)
5. Nepochatenko O.O., Yudin V.K. (2016). Strakhovyj zakhyst aghrarnykh ryzykiv [Insurance protection of agrarian risks]. *Mukachevo State University. Economy and society,* vol. 2, pp. 572–577.
6. Zhuravka O.S., Kolesnik A.I. (2017) Zarubizhnyj dosvid strakhuvannja siljsjkoghospodarsjkykh ryzykiv ta mozhlyvosti jogho implementaciji v Ukrajini [Foreign experience in agricultural risk insurance and its implementation in Ukraine]. *Economics, finance, law,* vol.5/2, pp. 4-8.
7. Prokopchuk O.T., Ulyanych Yu.V., Bechko V.P. (2014) Osoblyvosti strakhuvannja aghrarnykh ryzykiv u krajinakh svitu [Features of insurance of agrarian risks in the countries of the world]. *World economy and international economic relations are actual problems of economy,* vol. 3(153), pp. 46–53.
8. Law of Ukraine "On Insurance" No. 85/96-VR dated March 7, 1996 Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80/ed20180927 (accessed 22.02.2020).
9. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Insurance" of May 10, 1993 No. 47-93. Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47-93 (accessed 22.02.2020).

10. Law of Ukraine No. 1877-IV "On State Support of Agriculture of Ukraine" of 24.06.2004 r. Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15 (accessed 23.02.2020).
11. Law of Ukraine №4391-VI of 09.02.2012 "On peculiarities of insurance of agricultural products with state support". №4391-VI vid 09.02.2012. Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17 (accessed 24.02.2020).
12. Bosch BoniRob – besposchadnyiy robot dlya borbyi s sornyakami [Bosch BoniRob is a ruthless weed control robot]. Robotics Ukraine. Available at: https://robotics.ua/news/agriculture_robots/4931-bosch_bonirob_ruthless_robot_for_weed_control (accessed 26.02.2020).
13. Shveytsarskiy startap rozrobiv «rozumnogo» robota dlya borotbi z bur'yanam [A Swiss startup has developed a «smart» robot to combat weeds]. FundMedia. Available at: https://kfund-media.com/shvejtsarskyj-startap-rozrobyv-rozumnogo-robota-dlya-borotby-z-buryanamy/ (accessed 26.02.2020).
14. Rosphere – robot-homyachok v pomosch selskomu hozyaystvu [Rosphere is a robot hamster in aid of agriculture]. Gardening. Available at: https://sadovodka.ru/posts/6019-rosphere-robot-homjachok-v-pomosch-selskomu-hozjaistvu.html (accessed 26.02.2020).
15. Monitorit sostoyanie posevov i boretsya s sornyakami: top avtonomnyih robotov dlya selskogo hozyaystva [Monitor the condition of crops and weed control: the top autonomous robots for agriculture]. Unian. Available at: https://www.unian.net/science/10497201-monitorit-sostoyanie-posevov-i-boretsya-s-sornyakami-top-avtonomnyh-robotov-dlya-selskogo-hozyaystva-video.html (accessed 27.02.2020).
16. V Ukrajini testujutj vykorystannja bezpilotnykiv (droniv) u sferi aghrostrakhuvannja dlja monitorynghu zastrakhovanykh ploshh [Ukraine is testing the use of drones in the field of agricultural insurance for monitoring insured areas]. Brokbusiness: an insurance company. Available at: http://www.insurance.lviv.ua/?q=news/%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2-%D1%83-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83 (accessed 25.02.2020).
17. Amerykansjka kompanija Planet: Revoljucijni rishennja kosmichnogho monitorynghu v siljsjkomu ghospodarstv [Planet, an American company: Revolutionary space monitoring solutions for agriculture]. Klevers Systems. Available at: http://www.kleversys.com.ua/index.php?newsid=69 (accessed 25.02.2020).

СТРАХОВАНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ КАК ЗАЛОГ УСПЕШНОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация. В статье рассмотрено страхование как один из способов стимулирования развития аграрного сектора экономики Украины. Непредсказуемые погодные условия могут частично или полностью уничтожить будущий урожай, поэтому страхование рассматривается как эффективный инструмент защиты от возможных потерь не только фермера, но и государства. Благодаря изучению мирового опыта страхования в сельскохозяйственной отрасли, обобщению его особенностей, исследованию развития страхования сельскохозяйственных производителей в Украине можно предложить рекомендации по совершенствованию страхования в аграрном секторе экономики страны. Мировой опыт свидетельствует, что механизм государственного регулирования страховой деятельности должен быть адаптирован к местному рынку, чтобы обеспечить развитие страхового бизнеса. Для этого в Украине нужно усовершенствовать законодательную базу.

Ключевые слова: сельское хозяйство, страхование имущества, страховая защита, страхование с государственной поддержкой, риск.

INSURANCE OF AGRICULTURAL PRODUCERS AS A BETTER OF SUCCESSFUL DEVELOPMENT THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINIAN ECONOMY

Summary. The article considers insurance as one of the ways to stimulate development the agricultural sector of Ukrainian economy. Unpredictable weather conditions can partially or completely destroy the future crop. Agricultural production is the most risky type of entrepreneurial activity. This is due to the fact that its development depends on: the financial and economic situation of both, the state and the farmer himself; legislative framework; climatic conditions. To effectively manage agricultural risks, they use a insurance, which can provide the farmer with partial or full compensation for financial losses or losses from the negative impact of weather and natural factors. Unfortunately, in Ukraine, agricultural insurance is underdeveloped and is mainly used when a loan is pledged and government support for agricultural insurance is too small. But, unpredictable weather conditions due to climate change are increasingly pushing farmers to enter into agreements with insurance companies. Thanks to a study of world insurance experience in the agricultural industry, a generalization of its features, a study development of insurance the agricultural enterprises in Ukraine, we can offer recommendations for improving insurance in the agricultural sector of Ukrainian economy. International experience shows that in the world the most popular insurance systems are "American", "European" and "mixed." In order to introduce a "mixed" insurance system, in Ukraine it is necessary to adapt the state regulation of insurance activities to the local market. For this, Ukraine needs to improve the legislative framework. In addition, insurance companies and farmers need to actively introduce modern technologies that are able to obtain information about the state of agricultural land, reduce human intervention in pest control, and, if necessary, quickly calculate the amount of insurance payment. In stimulating the development of the agricultural sector of the Ukrainian economy, insurance is an effective tool that is able to provide compensation not only for lost or damaged property of the agricultural producer, but also to cover financial losses. In a market economy, insurance protects business and human well-being.

Key words: agriculture, property insurance, insurance protection, insurance with the state financial support, risk.

УДК 338.46:640.43
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-42

Шапран Є. М.
доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та експертизи товарів
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
Сергієнко О. А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та експертизи товарів
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
Білоцерківський О. Б.
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та експертизи товарів
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Shapran Yevhen
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Head of Business, Trade and Products Expertise Department
National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»
Sergienko Olena
PhD (Economics), Associate Professor of Business,
Trade and Products Expertise Department
National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»
Bilotserkivskyi Oleksandr
PhD (Technical Sciences), Associate Professor of Business,
Trade and Products Expertise Department
National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»

ПРОГНОЗУВАННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ ТА ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ЙОГО ФІНАНСОВІ ПОКАЗНИКИ

Анотація. У роботі розроблено комплекс моделей формування стратегії розвитку підприємств ресторанного бізнесу, що полягає у побудові економетричних моделей прогнозування прибутковості підприємства, які дають змогу оцінити поточний та перспективний стан діяльності підприємства. Для декомпозиції часового ряду, що характеризує прибуток підприємства, побудовано адитивну та мультиплікативну моделі складників, перевірено їх адекватність на основі показника середньої абсолютної відсоткової похибки. Доведено, що саме тренд-сезонна модель адекватно описує досліджуваний динамічний процес та найкраще характеризує початкові дані. Здійснено прогнозування показників прибутковості з урахуванням компонент сезонності та циклічності. Побудовано адекватну множинну економетричну модель залежності прибутку від чинників фінансово-економічної діяльності. Визначено найбільш суттєві чинники впливу на фінансові показники підприємства. Побудований комплекс моделей може бути використаний для прогнозування прибутковості як підприємств ресторанного бізнесу, так і широкого спектру підприємств сфери послуг та визначення чинників впливу на фінансові показники для підвищення ефективності системи управління шляхом оптимізації та автоматизації бізнес-процесів.

Ключові слова: ресторанний бізнес, прогнозування, прибутковість, тренд-сезонна модель, економетрична модель, чинники, фінансові показники, адекватність.

Вступ та постановка проблеми. Сфера ресторанного господарства в економіці будь-якої держави виконує важливі соціальні та економічні функції, адже, з одного боку, вона сприяє задоволенню потреб населення в харчуванні, відпочинку та дозвіллі, а з іншого – спрямована на економічне зростання у цілому. Особливістю ресторанного господарства як складової частини сфери гостинності є його висока ризикованість і водночас соціальність, пов'язана із задоволенням життєвих потреб населення у послугах з організації харчування, відпочинку та дозвілля, що зумовлює актуальність дослідження розвитку ресторанного бізнесу в сучасних умовах господарювання України. Крім того, досвід зарубіжних інвесторів указує на високу ліквідність капіталу і водночас високу конкуренцію у сфері ресторанного бізнесу, що, своєю чергою, стимулює активний розвиток даного виду бізнесу, змушує впроваджувати інновації, шукати нові ніші та сегменти, експериментувати для забезпечення конкурентних переваг на ринку. Ефективним засобом дослідження господарської діяльності підприємств ресторанного бізнесу є застосування інструментарію моделювання, що передбачає розроблення певних економіко-математичних моделей для найбільш повного і достовірного відображення процесу функціонування як суб'єкта господарювання у цілому, так і окремих його структурних підрозділів та процесів. Дані обставини зумовлюють актуальність поглиблених досліджень з удосконалення бізнес-процесів управління прибутковістю підприємств ресторанного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями та проблемами моделювання діяльності суб'єктів ресторанного господарства займалися такі провідні зарубіжні та вітчизняні вчені, як К.Б. Грибанова, К.С. Соломенцева [1], А. Лазек, Н. Церконе, Дж. Сандерс [2], Л.С. Стригуль [3], З.М. Соколовська, Н.В. Яценко [4] та ін. Зокрема, у роботі [1, с. 756] розроблено та досліджено моделі прогнозування прибутку ресторану швидкого харчування з урахуванням специфіки діяльності, коливань значень прибутку протягом тижня і зміни цього показника у святкові дні. Для цього було побудовано три моделі: авторегресійну модель; адитивну тренд-сезонну модель; модель тренду за днями тижня. У роботах [2, с. 486; 3, с. 91] систематизовано економіко-математичні методи та моделі оцінювання результатів діяльності підприємств ресторанного бізнесу з урахуванням особливостей їх функціонування.

Проте поза увагою авторів залишається вирішення системних питань побудови комплексу адекватних моделей прогнозування прибутку підприємств з урахуванням тенденцій, сезонності та циклічності, а також моделей дослідження чинників прибутковості підприємства, що шляхом сумісного використання дають оптимальні прогностичні результати та дають змогу підвищити ефективність управління й оперативність прийняття управлінських рішень.

Метою даної роботи є розроблення комплексу взаємопов'язаних моделей формування стратегії розвитку підприємств ресторанного бізнесу, що полягає у побудові адекватних моделей прогнозування прибутковості підприємства з урахуванням специфіки процесів формування прибутку, які дадуть змогу оцінити поточний стан діяльності підприємства та виявити слабкі місця; спрогнозувати показники прибутковості з урахуванням трендів розвитку та сезонності; визначити суттєві чинники впливу на фінансові показники підприємства для розроблення комплексу програм та стратегій конкурентного розвитку.

Результати дослідження.

Побудову моделей прогнозування прибутковості підприємства проведено на основі статистичних даних показників діяльності розважального комплексу (РК) «Аризона» (Arizona Beach Club, м. Харків) [5] за період із 2013 по 2018 р. Для проведення розрахунків та їх графічного подання використовувався ППП STATISTICA [6]. Графік початкових вихідних даних у поквартальному розрізі з трендом наведено на рис. 1.

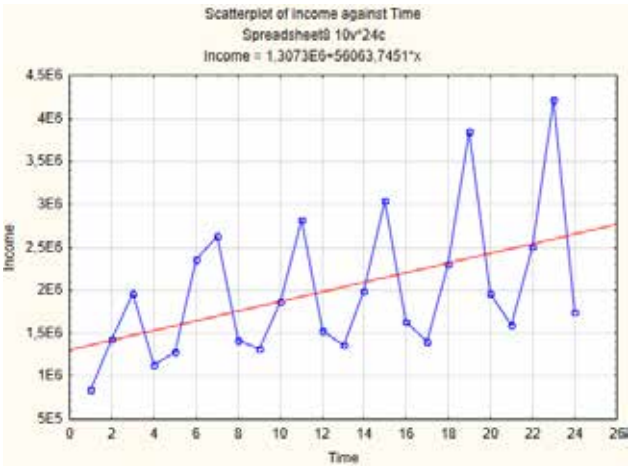

Рис. 1. Графік вихідних даних прибутку підприємства в поквартальному розрізі

Для побудови тренд-сезонної моделі прогнозування [7, с. 317] слід провести аналіз початкових даних на наявність трендового складника за критеріями Стьюдента та Фішера. Результати розрахунків наведено на рис. 2.

Середнє значення		Дисперсія	
СР1=	1714779	Д1=	354159577765,71
СР2=	2301455	Д2=	817919331817,84

Рис. 2. Оцінка групових середніх та дисперсій

Розрахуємо значення критерія Фішера за допомогою формул [8, с. 178]:

$$F_{розр} = \frac{\delta^2_2}{\delta^2_1}, якщо\, \delta^2_2 > \delta^2_1; \quad (1)$$

$$F_{розр} = \frac{\delta^2_1}{\delta^2_2}, якщо\, \delta^2_1 > \delta^2_2, \quad (2)$$

де δ_1^2, δ_2^2 – внутрішньогрупові дисперсії.

Знайдені значення за критерієм Фішера мають такі значення: $F_{розр}$ = 2,309; $F_{табл}$ = 2,014. Розрахункове значення перевищує табличне, отже, підтверджується припущення, що існує тренд у дисперсії. Також перевіримо наявність тренду в середньому за критерієм Стьюдента:

$$t_{розр} = \frac{\bar{y}_1 - \bar{y}_2}{\sqrt{(n_1-1)*\delta_1^2 + (n_2-1)*\delta_2^2}} * \sqrt{\frac{n_1 * n_2 * (n_1+n_2-2)}{n_1+n_2}} \quad (3)$$

За критерієм Стьюдента встановлено такі значення: $t_{розр}$ = 1,877; $t_{табл}$ = 2,032. Очевидно, що тренд у середньому відсутній. Таким чином, можемо припустити, що ряд має мультиплікативну структуру.

Наступний етап передбачає проведення декомпозиції ряду на такі складники, як трендова, сезонна, циклічна та випадкова компоненти. Побудуємо прогноз на основі мультиплікативної моделі елементів [7, с. 43; 8, с. 168; 9, с. 57]:

$$Y_t = T \cdot C \cdot S \cdot R, \quad (4)$$

де Y – залежна змінна; T – трендовий складник ряду; C – циклічна компонента ряду; S – сезонна компонента ряду; R – випадковий складник ряду.

Графік тренд-циклічного складника наведено на рис. 3.

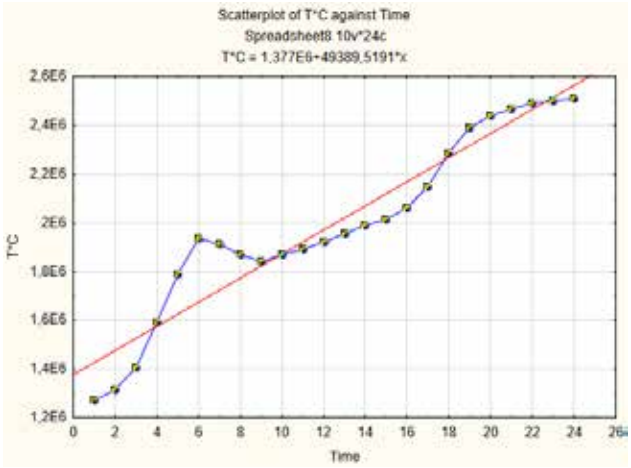

Рис. 3. Графік тренд-циклічного складника (*TC*)

Наступним кроком є виділення тренду шляхом його виокремлення із тренд-циклічної компоненти. Аналізуючи рис. 3, можна впевнено виділити саме лінійний тренд, оскільки немає значних викидів значень та, відповідно,

великої дисперсії. Результати оцінки параметрів трендової моделі та її адекватності в ППП Statistica наведено на рис. 4.

N=24	Regression Summary for Dependent Variable: T*C (Spreadsheet8) R= ,95551866 RI= ,91301591 Adjusted RI= ,90906209 F(1,22)=230,92 p<,00000 Std.Error of estimate: 1102E2					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(22)	p-value
Intercept			1376981	46440,47	29,65045	0,000000
Time	0,955519	0,062879	49390	3250,16	15,19605	0,000000

Рис. 4. Побудова трендової моделі та оцінка адекватності

Отже, трендова модель може бути задана у вигляді:

$$T = 1376981 + 49390 \cdot t.$$

За алгоритмом розрахуємо оцінки циклічної компоненти шляхом виокремлення з тренд-циклічної компоненти. Графік отриманого циклічного складника наведено на рис. 5.

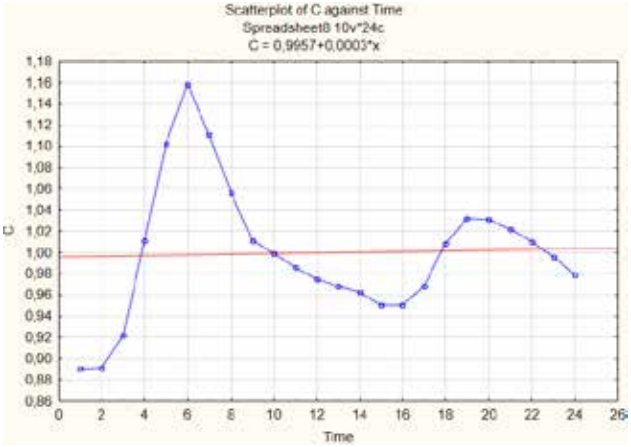

Рис. 5. Графік циклічного складника часового ряду прибутку

На основі проведеної декомпозиції отриманих компонент розраховані теоретичні значення прибутку за мультиплікативною моделлю, графік порівняння емпіричних та теоретичних даних наведено на рис. 6.

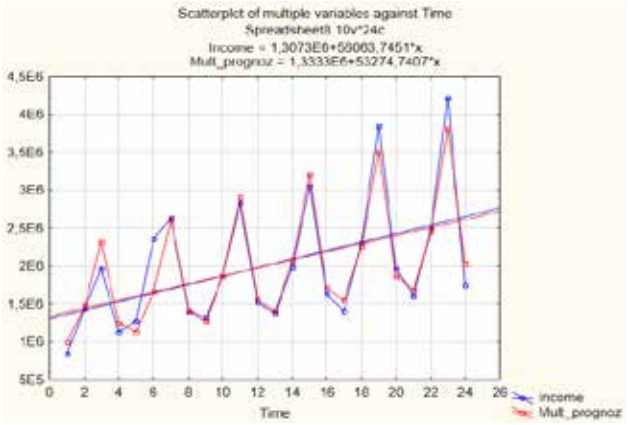

Рис. 6. Емпіричні та теоретичні дані мультиплікативної моделі декомпозиції часового ряду

Для порівняння та вибору найбільш адекватної моделі в роботі побудовано також адитивну модель декомпозиції прибутку [4, с. 42; 8, с. 168; 9, с. 57]:

$$Y_t = T + C + S + R. \quad (5)$$

Характеристики побудованої трендової компоненти та її адекватність наведено на рис. 7.

N=24	Regression Summary for Dependent Variable: T*C (Spreadsheet16) R= ,95868900 RI= ,91908459 Adjusted RI= ,91540662 F(1,22)=249,89 p<,00000 Std.Error of estimate: 1178E2					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(22)	p-value
Intercept			1316423	49650,75	26,51367	0,000000
Time	0,958689	0,060646	54930	3474,83	15,80787	0,000000

Рис. 7. Побудова трендової компоненти за адитивною моделлю

Отже, трендова модель адитивної декомпозиції може бути задана у вигляді:

$$T = 1316423 + 54930 \cdot t.$$

У роботі проведено оцінку адекватності побудованих моделей декомпозиції мультиплікативної та адитивної згортки на основі показника середньої абсолютної відсоткової похибки за формулою [7, с. 35; 8, с. 190]:

$$\text{MAPE} = \frac{1}{n} * \sum_{t=1}^{n} \frac{\left| Y_t - \widehat{Y}_t \right|}{Y_t} * 100\%, \quad (6)$$

де n – кількість часових періодів; Y_t – фактичне значення змінної за розглянутий період; $\widehat{Y}_t$ – прогнозне значення за розглянутий період.

Побудовані моделі є досить адекватними і можуть бути використані для прогнозування, оскільки результати становлять 7,31% для мультиплікативної моделі та 9,98% для адитивної моделі. Таким чином, згідно з більш точною мультиплікативною моделлю декомпозиції часового ряду, було знайдено, що прогнозне значення прибутку для РК «Аризона» на наступні два квартали 2019 р. буде дорівнювати: у першому кварталі – 1819 947 грн, у другому – 2655 777 грн. Прогноз прибутку за мультиплікативною моделлю наведено на рис. 8.

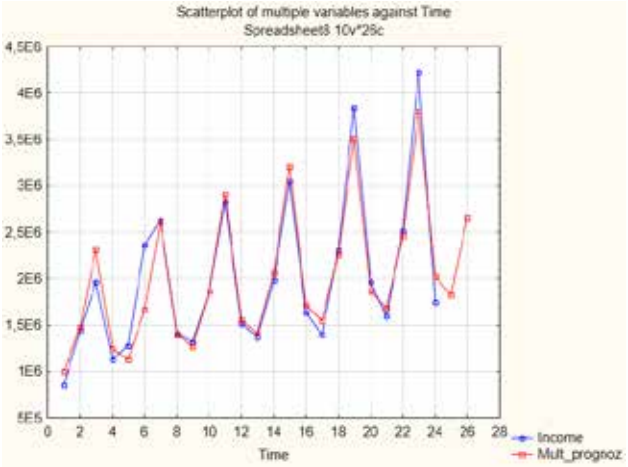

Рис. 8. Графік прогнозу за мультиплікативною моделлю декомпозиції

Також у роботі побудовано множинну лінійну економетричну модель для оцінки сукупного впливу чинників середовища на прибуток РК «Аризона», використовуючи фінансові щоквартальні дані підприємства:

Y – залежна змінна – чистий прибуток підприємства;
$X1$ – чистий дохід організації;
$X2$ – інші операційні доходи комплексу;
$X3$ – собівартість продукції;
$X4$ – адміністративні витрати;
$X5$ – витрати на збут;
$X6$ – інші операційні витрати.

Результат побудови багатофакторної регресійної моделі в ППП Statistica, її адекватність та статистичну значущість наведено на рис. 9.

N=12	Regression Summary for Dependent Variable: Prybutok Y (Spreadsheet1) R= ,99974506 RI= ,99949019 Adjusted RI= ,99887841 F(6,5)=1633,8 p<,00000 Std.Error of estimate: 4,2408					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(5)	p-value
Intercept			-75,3396	38,80060	-1,94171	0,109830
Chystyi dohid X1	2,486943	0,076854	0,9218	0,02849	32,35926	0,000001
Operaciini dohody X2	1,984450	0,124329	0,9499	0,05951	15,96123	0,000018
Sobivartist produkcii X3	2,090136	0,065811	0,9423	0,02967	31,75953	0,000001
Administratyvni vytraty X4	-0,040493	0,142534	-0,2557	0,90009	-0,28409	0,787729
Vytraty na zbut X5	0,121251	0,074453	1,8348	1,12666	1,62855	0,164337
Inshi operaciini vytraty X6	2,123009	0,119920	0,9758	0,05512	17,70361	0,000011

Рис. 9. Результат побудови багатофакторної регресійної моделі прибутку

Отримано такі результати багатофакторної моделі:

– R = 0,9997 – коефіцієнт множинної кореляції – характеризує тісноту зв'язку між залежною та незалежними змінними; у даному разі зв'язок між прибутком та визначеними вище чинниками досить істотний;

– R^2 = 0,9994 – коефіцієнт детермінації показує, що 99,94% зміни чистого прибутку пояснюється зміною визначених чинників, а вплив інших займає менше 0,1%;

– статистично значущими є показники чистого доходу ($X1$), операційного доходу ($X2$), собівартості продукції ($X3$) та інших оперативних витрат ($X6$).

Таким чином, рівняння багатофакторної лінійної регресії має вигляд:

$$\widehat{Y} = -75,34 + 0,92 * X1 + 0,95 * X2 + 0,94 * X3 - \\ -0,26 * X4 + 1,83 * X5 + 0,98 * X6 . \quad (7)$$

Модель досліджено на наявність мультиколінеарності на основі матриці кореляційних зв'язків. На рис. 10 наведено матрицю кореляцій між змінними.

Користуючись отриманими даними, встановлено, що лише змінна чистого доходу $X1$ не має стійких взаємозв'язків із жодною з ознак. $X2$, $X3$, $X4$ повністю корелюють між собою, бо показники характеризують приблизно схожі показники фінансової активності та мають спільне джерело формування. З ними також повністю пов'язані і показники $X5$ та $X6$.

Для елімінування наявного ефекту мультиколінеарності використано алгоритм покрокового виключення змінних [8, с. 66; 9, с. 48] (рис. 11).

Результат прогнозування прибутку за моделлю покрокового виключення даних наведено на рис. 12.

Визначивши прогнозне значення у розмірі 65,67 тис грн, можна стверджувати, що з імовірністю 95% реальне значення буде знаходитися в інтервалі [57,29–74,05]. Важливо, що за попередніми оцінками фінансового відділу комплексу прогнозований прибуток за I квартал 2019 р. становив близько 60 тис грн.

Отже, побудована економетрична багатофакторна лінійна модель досить точно відповідає реальним процесам і була успішно використана для побудови прогнозу на основі наведених даних, що досліджуються.

Висновки. Таким чином, у роботі було проведено безпосереднє моделювання та аналіз динаміки зміни прибутку розважального комплексу «Аризона». Найбільш адекватною та інформативною визначено мультиплікативну тренд-сезонну модель дослідження часового ряду. На її основі зроблено прогноз прибутку підприємства та отримано адекватні й достовірні результати. Побудовано адекватну

Variable	Correlations (Spreadsheet1)						
	Chystyi dohid X1	Operaciini dohody X2	Sobivartist produkcii X3	Administratyvni vytraty X4	Vytraty na zbut X5	Inshi operaciini vytraty X6	Prybutok Y
Chystyi dohid X1	1,000000	0,955616	-0,905539	-0,928713	-0,773599	-0,950468	0,416570
Operaciini dohody X2	0,955616	1,000000	-0,823295	-0,919737	-0,876603	-0,980935	0,488634
Sobivartist produkcii X3	-0,905539	-0,823295	1,000000	0,899433	0,674795	0,808411	-0,034013
Administratyvni vytraty X4	-0,928713	-0,919737	0,899433	1,000000	0,902882	0,946960	-0,175505
Vytraty na zbut X5	-0,773599	-0,876603	0,674795	0,902882	1,000000	0,891018	-0,276730
Inshi operaciini vytraty X6	-0,950468	-0,980935	0,808411	0,946960	0,891018	1,000000	-0,427989
Prybutok Y	0,416570	0,488634	-0,034013	-0,175505	-0,276730	-0,427989	1,000000

Рис. 10. Матриця парних кореляцій фінансових показників

N=12	Regression Summary for Dependent Variable: Prybytok Y (Spreadsheet1) R= ,99974095 RI= ,99948196 Adjusted RI= ,99905026 F(5,6)=2315,2 p<,00000 Std.Error of estimate: 3,9024					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(6)	p-value
Intercept			-65,5685	16,52601	-3,96759	0,007387
Chystyi dohid X1	2,497187	0,062453	0,9256	0,02315	39,98476	0,000000
Operaciini dohody X2	1,953474	0,054971	0,9351	0,02631	35,53621	0,000000
Sobivartist produkcii X3	2,073290	0,026269	0,9347	0,01184	78,92610	0,000000
Vytraty na zbut X5	0,101884	0,027544	1,5417	0,41680	3,69898	0,010101
Inshi operaciini vytraty X6	2,094889	0,062301	0,9629	0,02864	33,62507	0,000000

Рис. 11. Результат моделювання за методом покрокового виключення даних

Variable	Predicting Values for (Spreadsheet1) variable: Prybytok Y		
	b-Weight	Value	b-Weight * Value
Chystyi dohid X1	0,925619	1688,00	1562,44
Operaciini dohody X2	0,935092	1222,00	1142,68
Sobivartist produkcii X3	0,934668	-1310,00	-1224,42
Vytraty na zbut X5	1,541746	-74,00	-114,09
Inshi operaciini vytraty X6	0,962887	-1283,00	-1235,38
Intercept			-65,57
Predicted			65,67
-95,0%CL			57,29
+95,0%CL			74,05

Рис. 12. Прогнозування прибутку залежно від значущих чинників

множинну економетричну модель залежності прибутку від чинників фінансово-економічної діяльності. Одержано, що адміністративні витрати практично не впливають на чистий прибуток підприємства, тому їх можна виключити з економетричної моделі, для чого застосовано алгоритм покрокового виключення змінних. Отже, побудований комплекс моделей, що містить дві взаємопов'язані прогностичні моделі дослідження, може бути успішно використаний для прогнозування прибутковості підприємств ресторанного бізнесу та чинників впливу на фінансові показники. Таким чином, можна зробити висновок, що застосування інструментарію економіко-математичного моделювання дасть змогу вдосконалити менеджерський механізм з оперативності та якості прийняття рішень щодо управління господарською діяльністю та формування напрямів розвитку підприємств ресторанного бізнесу, сфери торгівлі та послуг.

Список використаних джерел:

1. Грибанова Е.Б., Соломенцева Е.С. Модели прогнозирования выручки ресторана быстрого питания. *Экономический анализ: теория и практика*. 2018. Т. 17. № 4. С. 754–767. DOI : 10.24891/ea.17.4.754.
2. Lasek A., Cercone N., Suanders J. Restaurant Sales and Customer Demand Forecasting: Literature Survey and Categorization of Methods. *Smart City 360° – First EAI International Summit* : Revised Selected Papers, Bratislava, Slovakia and Toronto, Canada, October 13-16, 2015. Springer International Publishing, 2016, P. 479–491. DOI : 10.1007/978-3-319-33681-7_40.
3. Стригуль Л.С. Дослідження особливостей застосування статистично-економічних методів оцінювання стану та перспектив розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу України. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2017. № 3(18). Т. 1. С. 88–92.
4. Соколовська З.М., Яценко Н.В. Моделювання діяльності суб'єктів ресторанного господарства. *Бізнес Інформ*. 2016. № 3. С. 108–116.
5. Arizona Beach Club : вебсайт. URL : https://arizona-club.com.ua (дата звернення: 23.02.2020).
6. StatSoft : вебсайт. URL : http://statsoft.ru (дата звернення: 23.02.2020).
7. Прогнозування соціально-економічних процесів : навчальний посібник / Т.С. Клебанова та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 656 с.
8. Економетрика : навчальний посібник / Л.С. Гур'янова та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 384 с.
9. Білоцерківський О.Б., Ширяєва Н.В. Економетрія : навчально-методичний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2008. 80 с.

References:

1. Gribanova E.B., Solomentseva E.S. (2018) Modeli prognozirovaniya vyruchki restorana bystrogo pitaniya [Models to forecast revenue of fast food outlets]. *Ekonomicheskiy analiz: teoriya i praktika* [Economic Analysis: Theory and Practice], vol. 17, no. 4, pp. 754-767. DOI: 10.24891/ea.17.4.754.
2. Lasek A., Cercone N., Suanders J. (2015) Restaurant Sales and Customer Demand Forecasting: Literature Survey and Categorization of Methods. Proceedings of the *Smart City 360° – First EAI International Summit* (*Slovakia, Bratislava and Canada, Toronto, October 13-16, 2015*). Springer International, pp. 479–491. DOI: 10.1007/978-3-319-33681-7_40.
3. Stryhul L.S. (2017) Doslidzhennia osoblyvostei zastosuvannia statystychno-ekonomichnykh metodiv otsiniuvannia stanu ta perspektyv rozvytku pidpryiemstv hotelno-restorannoho biznesu Ukrainy [Study of features of application of statistical and economic methods of evaluation of the state and prospects of development of Ukraine enterprises hotel restaurant business]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryiemnytstva* [Problems and prospects of entrepreneurship development], vol. 1, no. 3(18), pp. 88–92.
4. Sokolovska Z.M., Yatsenko N.V. (2016) Modeliuvannia diialnosti subiektiv restorannoho hospodarstva [Modeling the activities of restaurant industry entities]. *Biznes Inform* [Business Inform], no. 3, pp. 108–116.
5. Arizona Beach Club. Available at: https://arizona-club.com.ua (accessed 23 February 2020).
6. StatSoft. Available at: http://statsoft.ru (accessed 23 February 2020).
7. Klebanova T.S., Kurzenev V.A., Naumov V.M., Hurianova L.S., Cherniak O.I., Zakharchenko P.V., Serhiienko O.A. (2015) *Prohnozuvannia sotsialno-ekonomichnykh protsesiv : navchalnyi posibnyk dlia studentiv napriamu pidhotovky 6.030502 «Ekonomichna kibernetyka» dennoi formy navchannia* [Forecasting socio-economic processes : educational manual for students of 6.030502 "Economic cybernetics" major of full-time study]. Kharkiv : KhNUE named after S. Kuznets. (in Ukrainian).
8. Hurianova L.S., Klebanova T.S., Serhiienko O.A., Prokopovych S.V. (2015) *Ekonometryka : navchalnyi posibnyk dlia studentiv napriamu pidhotovky «Ekonomichna kibernetyka» vsikh form navchannia* [Econometrics : a textbook for students of the economic cybernetics training course for all forms of education]. Kharkiv : KhNUE named after S. Kuznets. (in Ukrainian)
9. Bilotserkivskyi O.B., Shyriaieva N.V. (2008) *Ekonometriia : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Econometrics : training manual]. Kharkiv : NTU «KhPI». (in Ukrainian)

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПРИБЫЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА И ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ЕГО ФИНАНСОВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ

Аннотация. В работе разработан комплекс моделей формирования стратегии развития предприятий ресторанного бизнеса, который заключается в построении эконометрических моделей прогнозирования доходности предприятия, позволяющих оценить текущее и перспективное состояние предприятия. Для декомпозиции временного ряда, характеризующего прибыль предприятия, построены аддитивная и мультипликативная модели составляющих, проверена их адекватность на основе показателя средней абсолютной процентной погрешности. Доказано, что именно тренд-сезонная модель адекватно описывает исследуемый динамический процесс и лучше всего характеризует начальные данные. Выполнено прогнозирование показателей доходности с учетом компонент сезонности и цикличности. Построена адекватная множественная эконометрическая модель зависимости прибыли от факторов финансово-экономической деятельности. Определены наиболее существенные факторы влияния на финансовые показатели предприятия. Построенный комплекс моделей может быть использован для прогнозирования доходности как предприятий ресторанного бизнеса, так и широкого спектра предприятий сферы услуг и определения факторов влияния на финансовые показатели для повышения эффективности системы управления путем оптимизации и автоматизации бизнес-процессов.

Ключевые слова: ресторанный бизнес, прогнозирование, доходность, тренд-сезонная модель, эконометрическая модель, факторы, финансовые показатели, адекватность.

FORECASTING THE PROFITABILITY OF THE RESTAURANT BUSINESS AND THE FACTORS INFLUENCING ON ITS FINANCIAL INDICATORS

Summary. The restaurant business is one of the most profitable sectors of the economy, which is intensively developing and plays an important role in ensuring the sustainable socio-economic development of many countries and regions. For businesses of the service industry, it's necessary to implement modern management tools, such as economic and mathematical apparatus for evaluation, analysis and forecasting, as the increased competition in the market of hotel and restaurant business requires constant and constructive changes. The purpose of the article is to develop a set of interrelated models of forming a strategy for the development of restaurant business enterprises. This set includes constructing adequate models for forecasting the profitability of the enterprise, taking into account the specificity of the profit formation processes, which will allow to evaluate the current state of the enterprise activity and to identify weaknesses. Also, it enables to forecast profitability indicators taking into account development trends and seasonality, as well as to identify significant factors influencing on the enterprise financial performance. As the result, this will allow to develop a set of programs and strategies for competitive development. For the decomposition of the time series that characterizes the profit of the enterprise, additive and multiplicative models are constructed; their adequacy is checked on the basis of the mean absolute percentage error. Profitability forecasting based on seasonality components is carried out. An adequate multiple linear econometric model of profit dependence on financial and economic activity factors is obtained. Indicators and variables included in the regression equation were tested for multicollinearity. The most significant factors influencing on the enterprise profit are determined. They include the company's total net revenue, other operating revenues of the complex, cost of goods, costs of marketing and other operational costs. The built-in model complex can be used to predict the profitability of both restaurant business and a wide range of service businesses. Also, it enables to identify factors influencing on financial performance for improving the effectiveness of the management system by optimizing and automating business processes.

Key words: restaurant business, forecasting, profitability, trend seasonal model, econometric model, factors, financial indicators, adequacy.

УДК 330.101
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-43

Шедяков В. Е.
доктор социологических наук, кандидат экономических наук,
независимый исследователь (г. Киев, Украина)

Shedyakov Vladimir
DSc (Sociology), PhD (Econ.)
Free-lance (Kyiv, Ukraine)

МЯГКОЕ УПРАВЛЕНИЕ В РАЗРЕШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОТИВОРЕЧИЙ

Аннотация. Статья подготовлена для характеристики основной направленности и диапазона возможностей мягкого управления в разрешении экономических противоречий. Осуществленный анализ выявляет расхождения в путях разрушительного и конструктивного развертывания различий. В качестве путей конструктивного использования противоречий рассмотрены принцип и механизмы «превращенных форм». Реализация обратных связей позволяет проводить целенаправленный курс как на стабилизацию тенденций развития социально-экономической целостности, так и ее функционирования «вразнос», выдвигая задачи локализации, затухания или же, напротив, усиления и акцентирования определенных свойств и процессов. Одновременно необходимость расширения поля творчества, как массовидности, так и сфер охвата, предопределяет активизацию задействования организационно-управленческих ресурсов коррекции социально-экономических траекторий. Соответственно, для преодоления кризисности совершенно недостаточно каких-либо частных усовершенствований; плодотворность антикризисного управления является функцией от их вписанности в действия в «коридоре свободы», открытом межпарадигмальным переходом. Вместе с тем как программирование грядущих социально-экономических процессов, так и управление тенденциями нынешней хозяйственной жизни ресурсами общественного стратегического дизайна коррелирует с особенностями постсовременности как среды моделей и практик формирования чернового наброска будущего, создания его замысла и выявления намерения, наиболее обостренно проявляясь именно в период форсированных трансформаций.

Ключевые слова: развитие, противоречия, организация, управление, стимулирование.

Вступление и постановка проблемы. Как известно, развитие осуществляется через развертывание различий и борьбу противоречий. Т. е. сталкивание с противоречиями – свойство живого организма, в т.ч. социально-экономического. Вместе с тем отношение к ним может существенно разниться – от стремления игнорировать до наращивания, от конструктивного до утопического. Таким образом, совершенствование инструментария использования противоречий – показатель зрелости общественного (в частности, хозяйственного) курса.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретико-методологическими основаниями материала стали исследования, во-первых, в вопросах исследования противоречий, антагонизмов, конфликтов (прежде всего традиции Сократа, Гегеля, а также Л.И. Абалкина, Н.В. Абдуллаева, А.В. Алейникова, Г.С. Арефьевой, В.И. Арнольда, Ж. Аройо, В.С. Барулина, Л.А. Беляевой, А.В. Бузгалина, П.Г. Бунича, С.С. Дзарасова, А.И. Колганова, Н.И. Лапина, В.Н. Некрасова, В.Е. Пилипенко, А.И. Пригожина); во-вторых, в особенностях переходных периодов, их свойств, сущности и форм (в первую очередь у А.С. Ахиезера, Ф. Броделя, И. Валлерстайна, Г.Г. Водолазова, М.Я. Гефтера, Г. Гиргинова, М.С. Джунусова, М.В. Захаровой, Э.В. Ильенкова, В.В. Кизимы, Г.А. Козлова, Ф.В. Константинова, М. Корнфорта, Р.И. Косолапова, Т.С. Куна, М.С. Кунявского, М.С. Лангштейна, А.Я. Левина, М.К. М.П. Мчедлова, Т.И. Ойзермана, А.В. Павлова, В.И. Панибратова, В. Парето, А.И. Пашкова, Ю.К. Плетникова, Е.Г. Плимака, М.Н. Покровского, Г.С. Померанца, Е.А. Преображенского, Л.Н. Сергеевой, Ж.Э. Сореля, Ж. Эллюля); в-третьих, организационно-управленческих отношений – в отечественной традиции (А.Г. Венделин, А.К. Гастев, В.М. Глушков, В.И. Голиков, П.М. Керженцев, Ф.Д. Кожурин, П.Н. Лебедев, В.А. Медведев, В.А. Полторак, Ю.А. Тихомиров, Р.И. Трухаев и проч.) и за рубежом (Р. Акофф, Дж. Бернхем, Л. Блюм, Дж.К. Грейсон, Дж.К. Гэлбрейт, Р. Дарендорф, М. Джилас, П. Друкер, Э. Дюркгейм, Дж. О'Коннор, К. Маркс, Р. Оуэн, Т. Парсонс, К. Реннер, Е. Старосьцяк, Ф.У. Тейлор, Д. Уайлд, А. и М. Уилсоны, Г. Уотермен, Г. Фрон, С. Янг).

Целью данной работы является подведение итогов из исследований диалектики общего и особенного в диапазоне трансформирования противоречий из разрушительных в движущие при межпарадигмальных трансформациях экономических отношений как основания для принятия и осуществления управленческих решений.

Результаты исследования.

Система общественных противоречий пронизывает социально-экономическую целостность, характеризуя структуры главных, основных, доминирующих, прямых, а также производных, второстепенных, косвенных и т.д. взаимодействий. Продуктивное снятие противоречия предполагает созидательное освоение различий его сторон и использование их взаимодействий как движущих сил развития. Познающее, ценностное и преобразующее измерения человеческой жизнедеятельности создают свои пути преодоления противоречий развития. Формирование противоречий предоставляет потенциал новых «точек развития» [1-3]. Между тем деструктивный характер антагонизмов отнюдь не заложен в противоречие само по себе. Пути разрушительного и конструктивного развертывания различий, стихийной и сознательной деятельности по их преодолению и освоению формируют широкий диапазон потенциальных решений. Возможности и риски, приносимые человечеству развертывающимся историческим процессом, исходят из тенденций прогнозируемых и непрогнозируемых, стихийных и целенаправленных, уникальных и закономерных, неуправляемых, самоуправляемых и управляемых, эволюционных и революционных, циклично-волнообразных и необратимых (как прогрессивных, так и регрессивных). При этом, с одной стороны, история полна зигзагов общественной

жизнедеятельности культурно-цивилизационных миров, демонстрирующих неравномерность их развития и опору на разные комбинации факторов политико-экономического успеха. С другой стороны, известны и случаи, когда культурно-цивилизационные миры отказывались от развития и ограничивали внешнее взаимодействие в попытках сохранить достигнутое. Вместе с тем, например, реализация обратных связей позволяет вести сознательный курс как на стабилизацию тенденций развития социально-экономической целостности, так и ее функционирования «вразнос», выдвигая задачи локализации, затухания или же, напротив, усиления и акцентирования определенных свойств и процессов.

Основными ориентирами здесь выступают три уровня существования: прошлое (предыдущие состояния), будущее (направление развития) и настоящее (функционирование), которое возникает постоянно меняющимся моментом между прошлым и будущим. Использование же разнонаправленных сил и социетальных возможностей может предусматривать ориентацию на гибкое сочетание ресурсов социальной действительности и механизмов мягкой и жесткой власти в рамках smart power (разумной власти) с применением диапазона действий, прямо не направленных непосредственно на борьбу за прибыль. В этой ситуации для успешного проведения своей очередной модернизации и использования социального творчества как ее важнейшего фактора нужно культивировать механизмы не «обязывать», а направлять, заинтересовывать. Так, для организации форм творческой активности необходимо определиться с ее направленностью, каналами, объектами и субъектами. В этой ситуации для успеха не обязательно каждый раз нужен новый проект; люди, готовые к участию в нем; соответствующая организационная структура. Необходимость перехода от привычного ранее администрирования к инновационно-синергетическому управлению ведет при этом к замене «жестких» социальных технологий «мягкими». Однако «мягкое» влияние предполагает, как правило, признание субъективности, неполноты и внутренней ограниченности представлений каждого и наличие многих командных систем. Организация эффективного применения технологий «мягкого» воздействия требует адекватной логистики, готовой к оперированию за счет бесструктурного управления и внеинституциональных форм. При этом даже ситуативное воздействие, основанное, в частности, на реакции на слабопредсказуемые социетальные изменения, должно включать заранее разработанные и подготовленные модели воздействия.

Ныне кризисность характеризует само состояние общественной (в т.ч. политико-экономической и финансово-спекулятивной) системы ойкумены. В частности, недостаточно рационально расходуется и человеческий потенциал, и природные ископаемые, и технико-технологические возможности [4–6]. Усиливает давление на общую ситуацию незанятый (или занятый неэффективно) трудовой потенциал. Одновременно накапливаются и риски от промедления в проведении назревших реформ в организации и регулировании экономической жизни ойкумены. Возникновение новых систем происходит через сонмы конфликтов (включая и прокси-противостояния). Под спудом прежних тенденций и старых фактов динамично происходит структурирование (хоть еще не формообразование) уже вызревшей новой парадигмы: возникают не просто предпосылки грядущего, но и уровень реализации возможностей и угроз в новой общественно-технологической парадигме.

Особенностью постсовременных социально-экономических пространств в этот период выступает сложно прогнозируемый характер соотношений вероятностей вектора и динамики развития. Общественная действительность позволяет переключаться от причинно-следственной логики «дерева» к моделям «куста», а затем и «ризомы», где каждая почка несет потенциал превращения в точку роста. Вместе с тем под влиянием особенностей как среды, так и собственных (связанных, в частности, с предшествующим опытом, объективными и субъективными целями и т.д.) формируются некоторые предпочтения развития, отличия комбинаций возможностей и рисков, специфика этапов и разновидностей движения. Постсовременные тенденции построения общества познания раскрываются как комплекс изменений институционных и, прежде всего, культурной среды, выводящих общество за рамки индустриальных форм жизни. Теоретическое и практическое игнорирование этих изменений, попытки ориентации управления исключительно на линейный характер развития экономических отношений, попытки некритического заимствования западных управленческих шаблонов, сформированных в стереотипах модернистского мировосприятия и акцентирующих финансово-монетарную доминанту организацию, – все это, как очевидно, может кардинально усилить тенденции дезорганизации посткоммунистической общественной жизни, ее производственного аппарата. Более перспективной является разработка форм и механизмов, которая основывается на учете особенностей социальных изменений, делает акцент на социокультурной организации экономических отношений, что и позволяет задействовать широкие резервы промышленной демократии, создавая условия для развития творчества на уровнях как социально-политическом, так и организационно-управленческом.

Одним из путей конструктивного использования противоречий становится принцип превращенных форм. Его механизмы базируются на введении в межсистемное взаимодействие взаимоприемлемого эталона, обеспечивающего сопоставление структур, их сведение к сверхструктурному единству, трансформацию энергии их противоречия от разрушительной к развивающей. Тем самым уходит необходимость навязывать внешнюю волю, защищается своеобразие каждого из элементов в предоставленных границах самореализации и условиях взаимодействия. Обобщение целого ряда явлений хозяйственной жизни позволяет зафиксировать закономерности динамики превращенных (преобразованных) форм: от простых к сложным, от одиночных к комплексным, от узко экономических к социокультурным. Превращенные формы утрачивают чистоту и отделенность друг от друга, все чаще проявляясь слитно, комплексно, многоуровнево, обеспечивая тем самым сочетание возрождаемых традиционных ценностей и универсальных норм. Распространяются зоны гибридных взаимодействий, размывая однозначность организационных правил и усиливая тенденции децентрализации хозяйственного управления, фрагментации огромных структур, повышения гибкости распределения деятельности. Поэтому развертывание принципа превращенных (преобразованных) форм через разнообразие социохозяйственных автоматов, регуляторов и систем управления позволяет влиять на процессы формирования необходимой среды. Между тем при сращивании формы и содержания в ризомически растущем общественном организме (в частности, его экономической подсистеме) все другие варианты влияния теряют свою конечную эффективность: выгодное с позиций безотлагательной доходности может обернуться стратегическим проигрышем.

Таким образом, преодоление потенциальной конфликтности может осуществляться за счет форм «мягкого

управления», ориентируя на отход от культуры диктата и директивных указаний, агрессии и монолога, насильственной социализации и стандартизации личности, на преодоление напряженности между участниками процесса производства, на обеспечение механизма консолидации и решения конфликтов. Не обязательно включать и поглощать, чтобы управлять и контролировать И уж совсем по-разному может сложиться у моделей организационно-управленческих отношений с характеристикой эффективности [7-9]. Так, происходит нарастание общественной роли массы новых высокотехнологичных фирм, чье стратегическое партнерство складывается по регулятивным закономерностям отнюдь не жестких иерархий традиционализма или же рыночных принципов модерна, а новых хозяйственных сетей и ориентирует на новые управленческие технологии, а также соединения некоторых из них соответственно принципам «кибернетики второго порядка». При развертывании созидательной, движущей силы социально-экономических противоречий организационно-управленческие идеи производственной демократии, групповой организации труда, обогащения деятельности, гибкого рабочего времени, корпоративной культуры, проектно-матричного регулирования и образования на их основе управленческих композиций могут принести наибольший эффект именно «здесь и теперь», а вовсе не в классических рыночных условиях их существования – из-за более широкого спектра как позитивных, так и негативных последствий принимаемых решений.

Соответственно, объективно усиливаются основания для запроса на постсовременную логику трактовки экономической антропологии мультикультурализма и культурно-социальной интеграции групп как аспектов равноправного взаимодействия и взаимной терпимости, заключающихся в защите существования и коэволюции разнообразных культур при их проникновении, обогащении и развитии на принципах, признаваемых справедливыми. При этом признание потенциала бесструктурного управления требует принятия во внимание командных характеристик, коллективного бессознательного, накопленного социального опыта и социально-экономических автоматов и регуляторов, сформировавшихся на основе базовых ценностно-смысловых комплексов и представлений о предпочтительном, нормативном, справедливом. Постсовременные подходы к управлению вообще отнюдь не перечеркивают, а актуализируют потенциал модерна. Но вместе с этим они открывают и широкие дополнительные возможности, связанные с более активным использованием при парадигмальном переходе и раскрытии потенциала новой рефлексивной модернизации традиций и обычаев, коллективных взаимодействий, неформальных коммуникаций и социальных сетей, с синтезом элементов управляемости, самоуправляемости и неуправляемости.

В частности, эффективным направлением реализации богатого созидательного потенциала противоречия выступает стимулирование действий людей, желательных отношений, тенденций и процессов. Стимул и являет собой побудительную силу трансформации совокупности сущностных факторов в конкретности множества разноуровневых выборов. Ориентации на разумные потребности интегрируют пути формирования и развития человеческих способностей в интересах личности и общества. Без скорейшего разумного ограничения потребностей, а также преодоления ценностно-смысловых комплексов стяжательства и потребительства как базовых человечество самоликвидируется, нанеся урон Природе и нарушив биоэкологический баланс. Причем субъектами поиска все активнее становятся отнюдь не надгосударственные транснациональные органы и государства, а культурно-цивилизационные миры. Изменения проходят крайне быстро, всевластие финансово-спекулятивного капитала с «фальш-панелями» пиара опрокидывается. Вырастает новый геостратегический порядок. Действенность стимулов творчества в немалой степени предполагает, кроме культивирования личного подвижничества, усиление государственных гарантий. Как известно, и насекомые плодятся и создают жилища – не это отличает человека. Соответственно, тенденции перехода в глобальном масштабе к формированию экономики общества знания не только властно выносят в приоритеты личных потребностей вопросы качественных образования и медицины для каждого, но и требуют от стран, претендующих на сколько-нибудь пристойное место в системе глобального разделения деятельности и мировых кооперационных потоках, высокого уровня обеспечения качества жизни и творчества и, прежде всего, мощных государственных гарантий обучения и здравоохранения безотносительно денежной состоятельности. Таким образом, в сфере внутренней организации общественной жизни особенно насущным стало более справедливое и разумное переструктурирование: доступность каждому насущных первоочередных благ должно гарантироваться обществом и государством независимо от уровня достатка. Напротив, недостаточность зарабатываемых трудеником средств для жизни и творчества (реализации прав на жилье, медицину, образование и т.д.) создает социальную базу криминалитета и коррупции. Вместе с тем наполнение корзины прав человека: социальных, экономических, политических, экологических и т.д. не только кардинально замедлилось в конце XX века; в ряде стран предпринимались попытки целенаправленно переложить тяготы глобального переструктурирования на плечи социально уязвимых слоев: снижался объем бесплатно предоставляемых государством услуг, срезались заработные платы, свертывались социальные программы, повышался пенсионный возраст и т.п. Между тем надо учесть объективную необходимость при усилении тенденций формирования в глобальном масштабе общества знания и расширения круга потребностей, связанных с материальной доступностью высококачественного образования, и заинтересованность государств в случае их высоких притязаний и целевых ориентаций в приоритетном росте качества человеческого потенциала и создании условий развертывания и реализации одаренности каждого в просоциальном творчестве.

Перспективы начавшихся всемирных трансформаций во многом напрямую зависят от того, кто и в чьих интересах станет их осуществлять, а также интерпретировать, следовательно – от борьбы главных претендентов на лидирование в проведении и осмыслении сдвигов. Диапазон возможностей рефлексивности новой модернизации основан на понимании субъектности других акторов трансформаций, поелику обогащение спецификою условий накладывается на проекцию общемировых процессов. Отсюда и тесная связь экономических трансформаций с демократизацией и ростом творческой активности, потому что без гласности и широкой самодеятельности невозможно управиться с бюрократическими наростами на производстве и шире – в организации общественной жизни. Основные антагонизмы «эпохи перемен» сформировались на первом (наиболее глубоком) уровне как противоречие между капиталом, с одной стороны, промышленным и, с другой, спекулятивно-ростовщическим, денежно-кредитным; на втором – как противостояние хозяйственников и манипуляторов; на поверхности же процессов – как противоборство стран, тяготеющих

либо к консервации существовавшего два десятка лет моноцентричного мирового порядка, либо к переходу на множественность моделей (и, соответственно, регионов) «сборки будущего». Также продолжается расхождение интересов представителей государств и надгосударственных образований. И хоть это слишком болезненное противостояние, связанное с массовыми трудностями и обострением ряда проблем, сам факт демократизации общества, социальной сферы, всей общественной жизни дает основания для оптимизма.

Выводы. Противоречивость – естественная черта и развития, и особенно переходного периода межпарадигмального уровня, но неготовность к новым условиям питает процессы фрустрации, вызывая отторжение перемен. Вместе с тем как программирование будущих социально-экономических процессов, так и управление тенденциями нынешней хозяйственной жизни ресурсами общественного стратегического дизайна коррелирует с особенностями постсовременности как среды моделей и практик формирования чернового наброска будущего, создания его замысла и выявления намерения, наиболее обостренно проявляясь именно в период форсированных трансформаций.

Так, с одной стороны, применение арсенала мягкого управления (прежде всего, стимулирования) оказывается необходимым условием использования на индивидуальном и социальном уровнях умственных/интеллектуальных задатков, перерастания их в общественно значимые способности человеческого разума. Однако, с другой стороны, растущие возможности регулятивного воздействия могут быть в решающий момент преломлены в силы и средства манипулирования.

Соответственно, кардинально важным в период форсированных преобразований международных отношений становится обстоятельство, кто и в чьих интересах будет осуществлять перемены. В частности, будут ли они происходить в коренных интересах народов мира или же транснациональных корыстно-олигархических кланов. Причем уже ближайшие годы могут стать критичными, решающими в определении архитектоники и вектора трансформаций ойкумены, когда в обострившейся стратегической конкуренции культурно-цивилизационных миров определятся «удельный вес» и «место» каждого из них, уровень и образ жизни людей в нем.

Ныне кризисность характеризует само состояние общественной (в т.ч. политико-экономической и финансово-спекулятивной) системы ойкумены. В частности, недостаточно рационально расходуется и человеческий потенциал, и природные ископаемые, и технико-технологические возможности. Усиливает давление на общую ситуацию незанятый (или занятый неэффективно) трудовой потенциал. Одновременно накапливаются и риски от промедления в проведении назревших реформ в организации и регулировании экономической жизни ойкумены. Возникновение новых систем происходит через сонмы конфликтов (включая и прокси-противостояния). Между тем многоуровневая конфликтность связана как с кардинальными трансформациями в новую полиструктуру организации общественной (в частности, политико-экономической и финансово-спекулятивной) жизни, так и с характером периода форсированных изменений. Основные антагонизмы «эпохи перемен» сформировались на первом (наиболее глубоком) уровне – как противоречие между капиталом, с одной стороны, промышленным и, с другой – спекулятивно-ростовщическим, денежно-кредитным; на втором – как противостояние хозяйственников и манипуляторов; на поверхности же процессов – как противоборство стран, тяготеющих либо к консервации существовавшего два десятка лет моноцентричного мирового порядка, либо к переходу на множественность моделей (и регионов) «сборки будущего».

Соответственно, для преодоления кризисности совершенно недостаточно каких-либо частных усовершенствований; плодотворность антикризисного управления является функцией от их вписанности в действия в «коридоре свободы», открытом межпарадигмальным переходом. Требуется радикальная активизация научно-интеллектуального потенциала, стало быть, действительная приоритетность образовательно-научно-производственного комплекса, преодоление тенденций к деиндустриализации и контрмодерну. Попытки же реализации поздне-либеральных проектов изменений в экономике с ориентацией на модель «человека экономического» и сведение инструментария управления, главным образом, к неадаптированным западным шаблонам и экономической организации экономических отношений могут нести угрозу усиления тенденций дезинтеграции общества и противостояния социальных групп. Выпадающие обществу шансы могут быть упущены, а орбита дальнейших трансформаций снижена. Использование в практике управления потенциала социокультурной организации экономических отношений в соответствии с постмодернистскими тенденциями позволяет применять имеющиеся резервы развития свободного самодеятельного творчества в экономическом поведении человека.

Существенно расширяет диапазон возможностей воздействия, разнообразит инструментарий и повышает эффективность управления опора на принцип превращенных форм и его развертывание в средствах мягкого управления, в частности за счет стимулирования желательного индивидуального и социального поведения, отношений и процессов.

Перспективы проведения исследований в этом направлении, по нашему мнению, связаны с оптимизацией действий внутреннего и внешнего контуров организационно-управленческих отношений.

Список використаних джерел:

1. Nisbet R. Social change. Oxford: Blackwell, 1972. 270 p.
2. Шедяков В.Є. Соціальна творчість та інноваційність стратегічного управління. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2(57–58). С. 42–51.
3. Шедяков В.Е. Постглобализм как социально-экономическое явление. *Pyxes.* 2016. № 4(3). С. 104–114.
4. Шедяков В.Е. Переходность как характеристика состояния постсоветского пространства. *Economy and Society: a Modern Vectors of Development* : Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Leipzig University, Faculty of Economics and Management Science. Leipzig, 2018. Part II. P. 92–94.
5. Шедяков В.Е. Возможности и риски эпохи: научно-исследовательская рефлексия – рефлексивное управление – рефлексивная модернизация. *Management of modern socio-economic systems* / ed. by J. Žukovskis, K. Shaposhnykov; Aleksandras Stulginskis University. Kaunas : Baltija Publishing, 2017. Vol. 1. P. 201–218.
6. Шедяков В.Е. Рефлексивная постсовременная модернизация и рефлексия постсовременной модернизации. *ВУЗ. XXI век*. 2012. № 2. С. 50–73.

7. Шедяков В.Е. Трудовые отношения в «новой экономике». *Habitus*. 2019. № 9. С. 47–53.
8. Шедяков В.Е. Осуществление парадигмальных трансформаций: сорезонирование стратегии, тактики и оперативного искусства в управленческих композициях. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* / Maria Curie-Sklodowska University. Lublin : Baltija Publishing, 2017. P. 282–307.
9. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века. Москва : Логос, 2004. 368 с.

References:

1. Nisbet, R. (1972) Social change. Oxford: Blackwell, 270 p.
2. Shedyakov, V.E. (2013) Socialjna tvorchist' ta innovacijnistj strateghichnogho upravlinnja [Social creativity and innovationess of strategic management] (in Russian). *Politychnyj menedzhment,* no. 1-2(57–58), pp. 42–51.
3. Shedyakov, V.E. (2016) Postglobalizm kak sotsial'no-ekonomicheskoe yavlenie [Postglobalism as a socio-economic phenomenon] (in Russian). *Pyxes,* no. 4(3), pp. 104–114.
4. Shedyakov, V.E. (2018) Perekhodnost' kak kharakteristika sostoyaniya postsovetskogo prostranstva. [Transition as a characteristic of the post-Soviet space] (in Russian). *Economy and Society: a Modern Vectors of Development*: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Leipzig University, Faculty of Economics and Management Science. Leipzig, part II, pp. 92–94.
5. Shedyakov, V.E. (2017) Vozmozhnosti i riski epokhi: nauchno-issledovatel'skaya refleksiya – refleksivnoe upravlenie – refleksivnaya modernizatsiya [Opportunities and risks of the era: research reflection – reflexive management – reflexive modernization] (in Russian). *Management of modern socio-economic systems* / ed. by Žukovskis, J., Shaposhnykov, K.; Aleksandras Stulginskis University. Kaunas: Baltija Publishing, vol. 1, pp. 201–218.
6. Shedyakov, V.E. (2012) Refleksivnaya postsovremennaya modernizatsiya i refleksiya postsovremennoy modernizatsii [Reflexive postmodern modernization and reflection of postmodern modernization]. *VUZ. XXI vek, no*. 2, pp. 50–73. (in Russian)
7. Shedyakov, V.E. (2019) Trudovye otnosheniya v "novoy ekonomike". [Labour relations in "new economy"]. *Habitus*, no 9, ss. 47–53. (in Russian)
8. Shedyakov, V.E. (2017) Osushchestvlenie paradigmal'nykh transformatsiy: sorezonirovanie strategii, taktiki i operativnogo iskusstva v upravlencheskikh kompozitsiyakh [Realization of paradigmatic transformations: co-resonating strategy, tactics and operational art in managerial compositions] (in Russian). *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* / Maria Curie-Sklodowska University. Lublin: Baltija Publishing, pp. 282–307.
9. Vallerstayn, I. (2004) Konets znakomogo mira. Sotsiologiya XXI veka [The End of a Familiar World. 21st Century Sociology]. Moskva: Logos, 368 s. (in Russian)

М'ЯКЕ УПРАВЛІННЯ У ВИРІШЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОТИРІЧ

Анотація. Статтю підготовлено для характеристики основної спрямованості і діапазону можливостей м'якого управління у вирішенні економічних протиріч. Здійснений аналіз виявляє розходження у шляхах руйнівного і конструктивного розгортання відмінностей. Як шляхи конструктивного використання протиріч розглянуто принцип і механізми «перетворених форм». Реалізація зворотних зв'язків дає змогу проводити цілеспрямований курс як на стабілізацію тенденцій розвитку соціально-економічної цілісності, так і її на функціонування «в рознос», висуваючи завдання локалізації, загасання або ж, навпаки, посилення і акцентування певних властивостей і процесів. Водночас необхідність розширення поля творчості, як масовості, так і сфер охоплення, зумовлює активізацію залучення організаційно-управлінських ресурсів корегування соціально-економічних траєкторій. Відповідно, для подолання кризовості абсолютно недостатньо будь-яких окремих удосконалень; плідність антикризового управління є функцією від їх вписаності в дії в «коридорі свободи», відкритим межпарадігмальним переходом. Разом із тим як програмування майбутніх соціально-економічних процесів, так і управління тенденціями нинішнього господарського життя ресурсами суспільного стратегічного дизайну корелює з особливостями постсучасності як середовища моделей і практик формування чорнового начерку майбутнього, створення його задуму і виявлення наміру, найбільш загострено проявляючись саме під час форсованих трансформацій.

Ключові слова: розвиток, протиріччя, організація, управління, стимулювання.

SOFT MANAGEMENT IN ECONOMIC CONTRADICTIONS' RESOLVING

Summary. The article is prepared to characterize the main direction and range of opportunities for soft management in resolving economic contradictions. The carried out analysis reveals divergences in the ways of destructive and constructive development of differences. The principle and mechanisms of "transformed forms" are considered as ways of constructive use of contradictions. The realization of feedbacks makes it possible to carry out a focused course both on stabilizing trends in the development of socio-economic integrity and on its functioning "peddling", putting forward the tasks of localization, attenuation, or, conversely, enhancing and emphasizing certain properties and processes. At the same time, the need to expand the field of creativity: both mass character and spheres of coverage – determines the activation of the use of organizational and managerial resources for the correction of socio-economic trajectories. As a result of the study, it was shown that the problems facing humanity nowadays are paradigmatic in nature, respectively, separate solutions and improvements of conflicts' reconciliation are not enough; the fruitfulness of anti-crisis management is a function of their integration into actions in the "corridor of freedom" opened by the inter-paradigm transition. At the same time, both the programming of future socio-economic processes and the management of trends in the current economic life by the resources of public strategic design correlate with the peculiarities of postmodernity as an environment of models and practices for the formation of a rough draft of the future, the creation of its purpose and the identification of intent, most clearly manifested during the period forced transformations. Effective methods of socio-economic programming of processes and the post-global transformation itself, and of individual events / trends during forced changes, are oriented towards stability and development of personality qualities, a measure of mutual resonance of social and individual choice. In our opinion, this study can be applied both in teaching at university courses and in the practice of protecting national interests in reforms' carrying out.

Key words: development, contradictions, organization, management, stimulation.

УДК 339.924
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-44

Шумлянська І. А.
аспірантка кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Shumlianska Inna
PhD Student of International Economic Relations Department
Uzhgorod National University

ТРАНСФОРМАЦІЇ СТРУКТУРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДІЇ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ З ЄС

Анотація. У статті розглянуто особливості та здійснено аналіз зовнішньоторговельного та інвестиційного співробітництва України з країнами ЄС протягом 2015–2018 рр. Багато науковців виступають із критикою, що українська продукція та український виробник ще не повністю готові конкурувати на європейському ринку поруч з європейськими товарами надзвичайно високої якості. Відбувається повна переорієнтація української економіки на ринок ЄС. Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі між Україною та ЄС є невід'ємним складником Угоди про асоціацію, яка дає Україні можливість диверсифікувати свою економіку, що нині ґрунтується на великих підприємствах, котрі працюють у базових товарних галузях. Це сприяє руху до сучаснішої моделі, зокрема до розвитку динамічного сектору послуг та багатьох малих і середніх підприємств. Охарактеризовано основні наслідки від упровадження зони вільної торгівлі для України. Відносини з Європейським Союзом набувають для України особливого значення під час визначення власних перспектив і резервів для підвищення рівня міжнародних торговельних контактів та рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світовому ринку.

Ключові слова: Угода про асоціацію, Європейський Союз, зовнішньоторговельне співробітництво, інвестиційне співробітництво, торгівля послугами, торгівля товарами.

Вступ та постановка проблеми. Співпраця України та Європейського Союзу завжди була важливим етапом становлення та розвитку української інтеграції до Європи. Закономірно, що пришвидшило цей процес підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Це стало потужним поштовхом до поглиблення та диверсифікації економічних стосунків України з ЄС та відкрило нові торговельні можливості як для ЄС, так і для України. Обидві сторони мають позитивний вплив від цього процесу: українська економіка отримує стабільний преференційний доступ до одного з найбільших ринків світу, своєю чергою, ЄС отримує спрощений доступ до українського ринку, а також можливість співпрацювати з українськими виробниками на більш вигідних умовах, ніж до підписання Угоди про асоціацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема відносин Україна – ЄС завжди була надзвичайно актуальною, тому дослідження євроінтеграції та торговельно-економічних відносин України з країнами ЄС стали пріоритетом у роботах великої кількості науковців, зокрема В. Вардовського, П. Гайдуцького, В. Геєця, С. Дідур, А. Касич, С. Кулицького, С. Кваші, Т. Мельник, Т. Панфілової, П. Саблука та ін.

Опрацювавши велику кількість праць, авторка дійшла висновку, що недостатню увагу приділено аналізу сучасного стану зовнішньоторговельного співробітництва України та ЄС після набрання чинності Угоди про асоціацію порівняно з попередніми роками співпраці.

Після тривалого переговорного процесу Україна та ЄС підписали найбільший й найамбітніший документ за всю історію двосторонніх відносин – Угоду про асоціацію, складовою частиною якої виступає Угода про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Угода передбачає українську інтеграцію до єдиного європейського ринку, а також політичну асоціацію.

Метою даної роботи є аналіз зовнішньоторговельного та інвестиційного співробітництва України з країнами ЄС у контексті дії зони вільної торгівлі.

Для вирішення даної мети виокремлено такі завдання:

- дати характеристику сучасного стану зовнішньоторговельного та інвестиційного співробітництва та здійснити його ретроспективний аналіз;
- визначити роль Угоди про асоціацію та дії Зони вільної торгівлі у розвитку зовнішньоторговельних відносин України з країнами ЄС.

Результати дослідження. Підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС відбувалося у два етапи: політична частина була підписана у березні 2014 р., а її економічний складник – у червні 2014 р. Угода набула чинності у вересні 2017 р. [1].

Дана Угода між Україною та Європейським Союзом про асоціацію, яка замінила Угоду про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами та Україною, дає змогу перейти від простого співробітництва до поглибленої економічної інтеграції [2].

Угода про асоціацію наблизила українську нормативно-правову базу до цілковитого реформування, щоб згодом повністю відповідати вимогам європейського законодавства, або так званим acquis communautaire ЄС. Це дасть змогу Україні спростити процедуру експортування своєї продукції не лише до країн ЄС, а й до інших країн світу. Реформи про боротьбу, насамперед, із корупцією, які описані у Глибокій та всеосяжній зоні вільної торгівлі (ГВЗВТ), збільшать рівень довіри іноземного інвестора до української економіки [3].

Окрім того, з жовтня 2017 р., згідно з регламентом Європейського Парламенту та Ради ЄС щодо тимчасових «автономних торговельних преференцій», Україна може експортувати сільськогосподарську продукцію у більшій кількості та без сплати митних зборів [4].

Для виділення головних особливостей зовнішньоторговельного співробітництва України та Євросоюзу після набрання чинності Угоди про асоціацію слід провести ретроспективний аналіз експортно-імпортних операцій за 2015–2018 рр. Даний період часу вибрано для того, щоб детально простежити зміни, які відбулися

у зовнішньоторговельних відносинах між Україною та ЄС за рік до початку функціонування зони вільної торгівлі (початок дії – 1 січня 2016 р.) і до сучасного етапу.

Торгівлю товарами та послугами України впродовж чотирьох років із країнами ЄС, тобто з 2015 по 2018 р., розглянуто на рис. 1.

У 2018 р. експорт товарів до країн ЄС становив 23 032,0,4 млн. дол. США і збільшився порівнянні з 2017 р. на 11,4% (на 2 874,4 млн. дол.), імпорт – відповідно 26 825,1,4 млн. дол. та збільшився на 11,2% (на 2 954,9 млн. дол.). Негативне сальдо становило 3 253,1 млн. дол. (–3172,6 млн. дол. у 2017 р.) [5].

Порівняно з 2015 р. експорт у 2018 р. збільшився на 7 692,5 млн. дол., або на 6,6%, а імпорт – на 8 209,2 млн. дол., або на 6,8%.

Протягом 2015 р. спостерігалася тенденція загального падіння обсягів експорту України до країн світу (на 27,2%, або на 17 458,9 млн. дол. США). Своєю чергою, обсяги експорту до ЄС зменшилися на 25,0% (або на 5 096,1 млн. дол. США) та становили 15 339,5 млн. дол. США. При цьому питома вага експорту товарів та послуг до країн ЄС у 2015 р. становила 32,8% від загального обсягу експорту товарів та послуг України [6].

Порівняно з 2015 р. у 2018 р. відбулося збільшення експорту такої продукції, як: продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості – на 4%, недорогоцінні метали та вироби з них, у т.ч. чорні метали – на 0,4%, електричні машини та устаткування – на 3,2% [5].

Отже, як бачимо, країни ЄС поступово та впевнено збільшують обсяги торгівлі з Україною.

За підсумками 2018 р. найбільші постачання з України здійснювалися до таких країн ЄС: Польща – 15,5% (проти 13,6% у 2015 р.), Угорщина – 7,6% (проти 6,25% у 2015 р.), Італія – 14,1% (проти 13,7% у 2015 р.), Німеччина – 10% (проти 10,6% у 2015 р.) [5].

Як видно з проведеного аналізу, Україна значно розширила географію зовнішньоторговельної співпраці за вказаний період. Вона починає активно розвивати економічне співробітництво не тільки з безпосередніми сусідами – Польщею та Угорщиною, які завжди були одними з ключових торговельних партнерів нашої держави, на перший план співпраці також виходять провідні країни Європи: Італія, Німеччина, Франція.

Окремо необхідно розглянути торгівлю послугами. У 2018 р. обсяг експорту послуг до країн ЄС становив 3 900,2 млн. дол. США і збільшився порівняно з 2017 р. на 11,3%, імпорт – 3 104,6 млн. дол. та збільшився на 12,2%, що видно з рис. 2. Позитивне сальдо становило 795,6 млн. дол. (у 2017 р. також позитивне – 920,2 млн. дол.) [5].

Порівняно з 2015 р. у 2018 р. експорт послуг зріс на 972,3 млн. дол., або на 7,5%, а імпорт – на 354,5 млн. дол., або на 8,8% відповідно.

У торгівлі послугами в 2015 р. також спостерігалося скорочення. Обсяги торгівлі послугами становили 5 475,7 млн. дол. США. Питома вага торгівлі послугами між Україною та ЄС у 2015 р. становила 37,3% від загального обсягу торгівлі послугами України.

Обсяг експорту послуг у 2015 р. становив 2 927,9 млн. дол. США. (питома вага експорту послуг до країн ЄС – 29,9% від загального обсягу експорту послуг України). А обсяг імпорту послуг у 2015 р. становив 2 750,1 млн. дол. США (питома вага імпорту послуг з країн ЄС за досліджуваний період – 50,9% від загального обсягу імпорту послуг в Україну) [7].

За підсумками 2018 р. (рис. 3) найбільші обсяги експорту послуг надавалися таким країнам ЄС: Велика Британія – 16,9% (18,6% у 2015 р.), Німеччина – 15,6% (15,6% у 2015 р.), Польща – 8,6% (6,3% у 2015 р.) [7].

Найбільші обсяги експорту країнам ЄС припадали на транспортні послуги – 37,2% від загального обсягу експорту послуг до країн ЄС (повітряний – 38,0% від загального обсягу цих послуг, залізничний – 20,6%, автомобільний – 16,2% та морський – 15,6%), з переробки матеріальних ресурсів – 24,5% (для переробки товарів із метою реалізації за кордоном –97,9%), у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні – 18,9% (комп'ютерні – 73,6%, інформаційні – 14,5% та ділові – 12,7% (професійні та консалтингові – 48,6%) [5].

За підсумками 2018 р. найбільший обсяг імпорту послуг був отриманий від таких країн ЄС: Велика Британія – 19,6% (25,3% у 2015 р.), Німеччина – 14,1% (18,4% у 2015 р.), Кіпр – 9,2% (10,8% у 2015 р.), що видно з рис. 4.

Отже, як видно з проведеного аналізу, у 2018 році відбулося певне скорочення обсягів експорту та імпорту послуг. 2018 р. став роком побудови та ведення, насамперед, ефективної зовнішньої політики з боку українського керівництва стосовно ЄС та США, зосередженням уваги

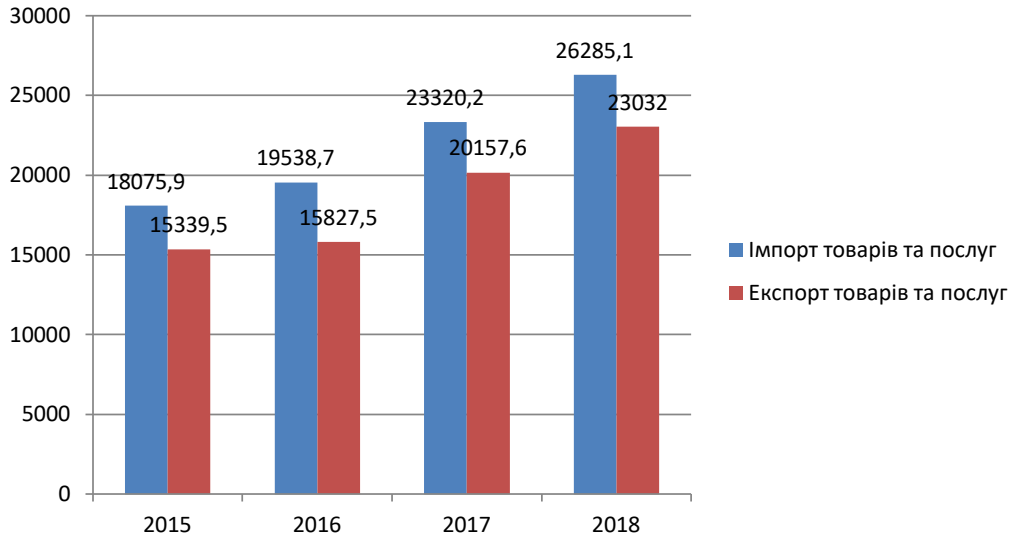

Рис. 1. Торгівля України з країнами ЄС у 2015–2018 рр., млн. дол. США

Джерело: складено за [5]

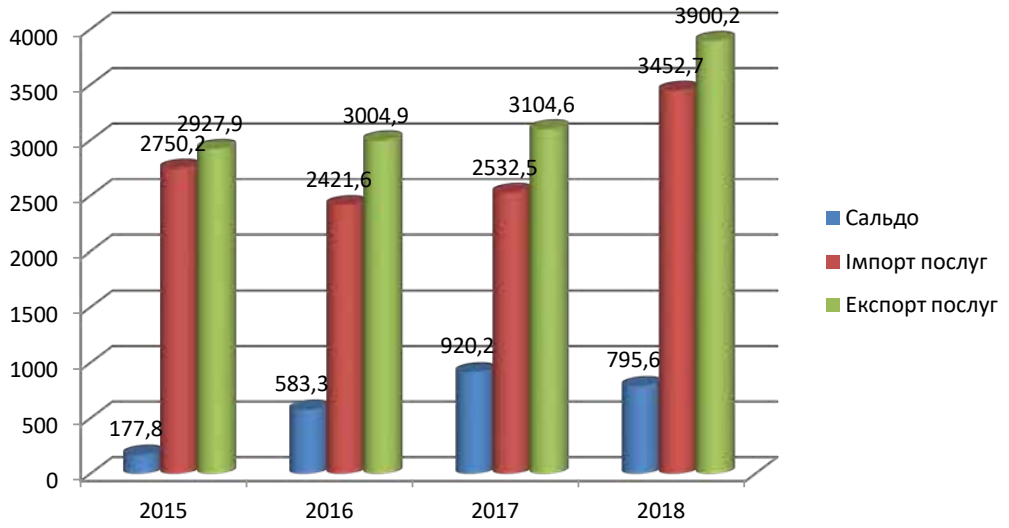

Рис. 2. Обсяги зовнішньої торгівлі послугами України з країнами ЄС у 2015–2018 рр., млн. дол. США

Джерело: складено за [5]

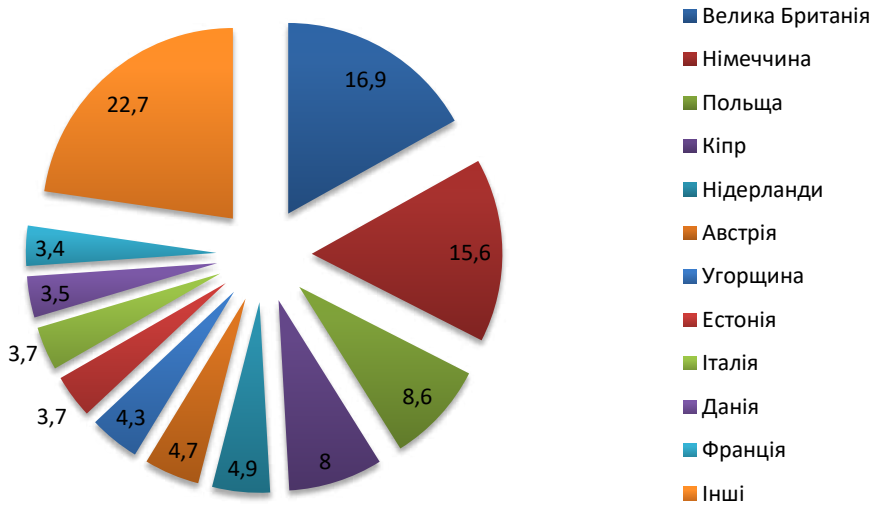

Рис. 3. Основні країни – партнери ЄС в експорті послуг у 2018 р.,%

Джерело: складено за [5]

на протидії російській агресії, нестабільності політичної ситуації в країні, натомість економічний складник залишився осторонь.

Уже довгий час країни ЄС є основними інвесторами в економіку України. Обсяг прямих інвестицій в економіку України з країн ЄС на 31.12.2018 становив 32,3 млрд. дол. США, або 82,3% загального обсягу інвестицій в Україну, а в 2015 р.– 33 042,5 млн. дол. США, або 76,2% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, здійснених країнами світу в українську економіку [5].

Головними країнами-інвесторами у 2018 р. були Кіпр – 10,0 млрд. дол. (11 744,9 млрд. дол. США у 2015 р.), Нідерланди – 6,3 млрд. дол. (5 610,7 млрд. дол. США у 2015 р.), Німеччина – 1,8 млрд. дол. (5 414,3 млрд. дол. США у 2015 р.) [6].

Обсяг прямих інвестицій з України в економіці країн ЄС на 31.12.2018 становив 6,3 млрд. дол., або 96,1% загального обсягу інвестицій з України, а в 2015 р. – 5 969,2 млрд. дол. США, що становило так само 96,1% від загального обсягу українських інвестицій, залучених до країн світу.

Найбільші обсяги інвестицій у 2018 р. спрямовано до Кіпру – 8,9 млрд. дол. США, у 2015 році спостерігалася та сама ситуація: до Кіпру було спрямовано 5 817,6 млрд. дол. США [5].

Таким чином, за загального збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій у 2018 р. порівняно з 2015 р. частка країн ЄС зросла на 6,1%.

Провівши ретроспективний аналіз співробітництва України та ЄС, можна стверджувати, що Європейський Союз залишається стратегічно важливим та найбільшим торговельним партнером України.

Висновки. Протягом довгого часу науковці та вчені сперечаються у тому, чи насправді Угода про асоціацію буде мати позитивний вплив на українську економіку. Проаналізувавши всього декілька показників торгівлі, можемо заявити, що набрання чинності Угоди про асоціацію здійснило однозначно позитивний вплив на розвиток торговельних відносин між Україною та ЄС, тому що з часом українська економіка повністю переорієнтовується на нові ринки збуту. Вітчизняним виробникам ще досить складно конкурувати із сучасними європейськими товарами, проте вони поступово пристосовуються до нових умов, поліпшують якість продукції до європейських стандартів та поступово нарощують обсяги експорту.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію. *Євроінтеграційний портал.* URL : http://eu-ua.org/uhoda-pro-asotsiatsiiu (дата звернення: 03.01.2020).
2. Ukraine: Council adopts EU-Ukraine association agreement. *European Council.Council of the European Union.* URL : https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/07/11/ukraine-association-agreement/ (дата звернення: 20.01.2020).
3. Відносини між ЄС та Україною: інформаційна довідка. *European Union. External action.* URL : https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/29685/node/29685_uk (дата звернення: 15.01.2020).
4. Угода про асоціацію з Європейським Союзом: нові можливості для українського бізнесу. *Євроінтеграційний портал.* URL : https://eu-ua.org/eksport-yes/uhoda-pro-asotsiatsiiu-novi-mozhlyvosti-dlia-biznesu (дата звернення: 18.01.2020).
5. Зовнішньоекономічна діяльність. *Офіційний сайт Державної служби статистики України.* URL : http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 17.01.2020).
6. Торговельне та інвестиційне співробітництво між Україною та Європейським Союзом в 2014–2015 роках. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.* URL : http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=783532cb-2961-4d85-a0a2c4593ffdffa3&title=TorgovelneTaInvestitsiineSpivrobitnitstvoMizhUkrainoiuTasV2014-2015-Rokakh&isSpecial=true (дата звернення:18.01.2020).
7. Зовнішня торгівля України товарами і послугами у 2015 р. : статистичний збірник). Київ : Держкомстат, 2016. 156 с.

References:

1. Ukraine: Council adopts EU-Ukraine association agreement. *European Council.Council of the European Union.* URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/07/11/ukraine-association-agreement/ (accessed 20 January 2020).
2. Uhoda pro asitsiatsiu. [Association Agreement] *Eurointegration portal* URL: http://eu-ua.org/uhoda-pro-asotsiatsiiu(accessed 3 January 2020)
3. Vidnosyny mizh ES ta Ukrainou: informatsiyna dovidka. [EU-Ukraine relations: information background] *European Union. External action.* URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/29685/node/29685_uk (accessed 15 January 2020).
4. Uhoda pro asitsiatsiu z Evropeyskim Soyuzom : novi mozhlivosti dlya ukraiskoho biznesu. [Association Agreement with the European Union: New Opportunities for Ukrainian Business] *Eurointegration portal* URL: https://eu-ua.org/eksport-yes/uhoda-pro-asotsiatsiiu-novi-mozhlyvosti-dlia-biznesu (accessed 18 January 2020).
5. Derzhavna sluzhba statystyky// Zovnishnyoekonomichna diyalnist [State Statistics Service // Foreign Economic Activity] *Official site of the State Statistics Service of Ukraine* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (accessed 17 January 2020).
6. Torhovelne ta investutsiyne spivrobitnitstvo mizh Ukrainou ta Evropeiskim Souzom v 2014-2015 rokax [Trade and investment cooperation between Ukraine and the European Union in 2014-2015] *Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine* URL: http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=783532cb-2961-4d85-a0a2c4593ffdffa3&title=TorgovelneTaInvestitsiineSpivrobitnitstvoMizhUkrainoiuTasV2014-2015-Rokakh&isSpecial=true (accessed 18 January 2020).
7. Zovnishna torhivlya Ukrainu tovaramy ta poslyhamu y 2015roci (statystychniy zbirnyk) [Ukraine's foreign trade in goods and services in 2015 (statistical summary)]. State Committee of Statistics:Kuiv. 2016. pp. 156.

ТРАНСФОРМАЦИИ СТРУКТУРЫ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ДЕЙСТВИЯ ЗОНЫ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ С ЕС

Аннотация. В статье рассмотрены особенности и осуществлен анализ внешнеторгового и инвестиционного сотрудничества Украины со странами ЕС в течение 2015–2018 гг. Многие ученые выступают с критикой, что украинская продукция и украинский производитель еще не полностью готовы конкурировать на европейском рынке рядом с европейскими товарами чрезвычайно высокого качества. Это свидетельствует о том, что происходит полная переориентация украинской экономики на рынок ЕС. Углубленная и всеобъемлющая зона свободной торговли между Украиной и ЕС является неотъемлемой составляющей Соглашения об ассоциации и дает Украине возможность диверсифицировать свою экономику, которая сейчас основывается на крупных предприятиях, работающих в базовых товарных отраслях. Это способствует движению к более современной модели, в частности к развитию динамического сектора услуг и многих малых и средних предприятий. Охарактеризованы основные последствия от внедрения зоны свободной торговли для Украины. Отношения с Европейским Союзом приобретают для Украины особое значение при определении собственных перспектив и резервов для повышения уровня международных торговых контактов и уровня конкурентоспособности отечественной экономики на мировом рынке. Сделан вывод о том, что Европейский Союз является стратегически важным торговым партнером государства, поэтому в настоящее время активно проводятся мероприятия, направленные на углубление сотрудничества между Украиной и Европейским Союзом.

Ключевые слова: Соглашение об ассоциации, Европейский Союз, внешнеторговое сотрудничество, инвестиционное сотрудничество, торговля услугами, торговля товарами.

TRANSFORMATION OF THE STRUCTURE OF FOREIGN TRADE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EU FREE TRADE ZONE

Summary. Ukraine has always been of a great political and economic importance for the development of Europe, that is why the European Union has always been interested in working with it. The focus of cooperation was put on establishing close economic cooperation with the further expansion and deepening of such cooperation. At the same time, Ukraine is beginning to implement the necessary institutional, economic and legal reforms that bring it closer to the relevant EU standards. The article considers the features and analyzes the foreign trade and investment cooperation between Ukraine and the EU during 2015–2018. The agreement between Ukraine and the EU is a defining milestone in economic relations. Many scholars have criticized that Ukrainian products and Ukrainian manufacturers are not yet fully prepared to compete on the European market in the face of extremely high quality European products. A deep and comprehensive free trade area between Ukraine and the EU is an integral part of the Association Agreement, which enables Ukraine to diversify its economy, which is now based on large enterprises and operates in core commodity industries. This is driving the move towards a more modern model, in particular the development of a dynamic service sector and many small and medium-sized enterprises. The main consequences of the

introduction of a free trade area for Ukraine are also outlined. Relations with the European Union are of particular importance for Ukraine in determining its own prospects and reserves for increasing the level of international trade contacts and the level of competitiveness of the domestic economy in the world market. Ukraine has received many benefits from the Association Agreement. It reaffirmed its intention to join the European space, which guarantees stability in its relations with EU Member States. The Association Agreement served as a green light for foreign investors, who are now more likely to invest in the Ukrainian economy.It is concluded that the European Union is a strategically important trading partner of the country. Therefore, measures are being actively pursued to deepen cooperation between Ukraine and the European Union.

Key words: Association Agreement, European Union, foreign trade cooperation, investment cooperation, trade in services, trade in goods.

УДК 339.56:338.245.6
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-45

Мойсеєнко К. Є.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Донбаської державної машинобудівної академії
Олешко О. О.
аспірант
Класичного приватного університету

Moiseienko Kostiantyn
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Donbas State Engineering Academy

Oleshko Olha
Postgraduate student of
Classical Private University

ОЦІНКА ПОРІВНЯЛЬНИХ ПЕРЕВАГ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ НАПЕРЕДОДНІ І ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

У статті з метою виявлення тенденцій і проблем взаємної торгівлі України та Російської Федерації на початку XXI століття і пошуку пояснень ним у площині наростання конфлікту інтересів між двома країнами були проаналізовані статистичні показники міжнародної торгівлі обох країн за період з 2002 до 2019 рр. за даними International Trade Center. Розрахований індекс Рябцева для виявлення масштабу трансформації товарної структури експорту обох країн. Для оцінки предметної конкуренції у міжнародній торгівлі розраховані індекси Балаші і Лафайя. Виявлено, що домінуючу роль у формуванні конкурентних позицій на міжнародних ринках відіграють сировинні і низькотехнологічні товари, причому такі, в торгівлі якими обидві країни мають порівняльні переваги з точки зору міжнародного поділу праці. Обґрунтовано, що структура російського експорту є більш моноспеціалізованою, ніж українського, проте спостерігається тенденція до зростання частки сільськогосподарської продукції в експорті з України і зниження частки енергоносіїв в експорті Росії в Україну. Показано, що наявність передумов для предметної конкуренції в сукупності зі стратегією імпортозаміщення, що реалізується в РФ, і стратегією на переорієнтацію торговельних відносин з країн СНД на країни ЄС в Україні внаслідок гострої фази конфлікту призвели до скорочення обсягів і погіршення динаміки взаємної торгівлі.

Ключові слова: зовнішня торгівля, порівняльні переваги, військово-політичний конфлікт, Україна, Російська Федерація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Україна та Російська Федерація (РФ) мають довгий досвід економічної взаємодії, який набував різних форм (від практично повної єдності господарських комплексів та торговельно-економічних конфліктів). Анексія Криму та початок військової агресії на Донбасі призвели до погіршення політичних та економічних стосунків обох країн. Поглиблюється розрив традиційних коопераційних зв'язків, зростають ризики і скорочуються обсяги взаємного інвестування. Військово-політичний конфлікт, який набув гарячої стадії у 2014 році, став квінтесенцією політичних, економічних та ідеологічних суперечностей між двома країнами. У сучасному суспільному дискурсі він пов'язується, передусім, із цивілізаційно-політичними обставинами. Разом з тим, як і в багатьох інших випадках, зазначений конфлікт має і торговельно-економічні причини, яким, нажаль, приділяється недостатньо уваги. У зв'язку із цим виявлення особливостей економічної конкуренції України та Російської Федерації у міжнародній торгівлі як однієї з передумов конфлікту інтересів, що призвів до гострої кризи відносин між зазначеними країнами є одним з цікавих і важливих завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бачення місця РФ та України у сучасних торговельних та інших світогосподарських зв'язках висвітлюється у роботах Глазьєва С. [1], Динкіна А. та ін. [2], Подоляко Д. та Островерха А. [3], Гейця В. та ін. [4], Максименко Я. [5]. Питанням економічних передумов конфлікту інтересів двох країн та його наслідків присвячено дослідження Шепотило А [6], Гурової І [7], Havlik P. [8], Гусєва Л. [9], Dragneva R. та Wolczuk K. [10], Шевчук В. [11], Іляш О. [12] та ін.

Разом з тим, як свідчить сучасний стан російсько-українських економічних відносин, і наука, і практика виявилися неспроможними у передбаченні ситуації, і тим більше, в обґрунтуванні перспектив розвитку взаємної торгівлі, інвестиційного, технологічного та інших видів співробітництва. Крім того, дуже часто економічні дослідження вчених обох країн мають певне ідеологічне забарвлення. За цих умов підвищується зацікавленість в об'єктивних кількісних характеристиках торговельної взаємодії України та РФ.

Метою дослідження стало виявлення особливостей динаміки торговельних відносин РФ та України та товарної структури порівняльних переваг обох країн в міжнародній торгівлі як відображення економічних передумов конфлікту.

Опис основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети були проаналізовані статистичні дані про експорт та імпорт України та РФ за 2002-2019 рр. Слід відзначити, що в силу недоступності прямих даних на сайті Федеральної служби державної статистики РФ по торгівлі з Україною, в якості інформаційної бази дослідження

були використані т.зв. прямі дані про експорт в Україну та імпорт з України, які були надані РФ до Центру міжнародної торгівлі (International Trade Center [13]). В той же час, варто звернути увагу, що дані національної статистики України збігаються з даними Центру міжнародної торгівлі, тому саме торговельна статистика цієї міжнародної організації була визначена як найбільш об'єктивна інформаційна основа.

Для оцінки відмінностей у товарній структурі експорту обох країн було використано індекс Рябцева [14], який характеризує відносну силу структурних змін або відмінностей (область його значень від 0 до 1, чим ближчим до нуля є даний показник, тим меншими є відмінності у структурі):

$$I_{Рябцева} = \sqrt{\frac{\sum_{k=1}^{n}\left(d_{1k} - d_{0k}\right)^2}{\sum_{k=1}^{n}\left(d_{1k} + d_{0k}\right)^2}}$$

де: d_{1k}, d_{0k} – відповідно частка товару k в експорті у аналізованому та базовому періодах.

Для виявлення порівняльних конкурентних переваг в світовій торгівлі за ознакою товарної структури були використані індекс Балаші:

$$RCA_{i,k} = \frac{\frac{X_{i,k}}{X_i}}{\frac{X_{w,k}}{X_w}}$$

де $X_{i,k}$, X_i – обсяг експорту товару k країною i та сукупний експорт країни i; $X_{w,k}$, X_w – обсяг світового експорту товару k та загальний обсяг світового експорту відповідно; на виявлену порівняльну перевагу $RCA_{i,k}$ країни i в експорті товару k вказує значення показника, яке дорівнює або перевищує 1;

та формула Лафайя:

$$L_k = \frac{1000}{X_i + M_i} \cdot \left[\left(X_{i,k} - M_{i,k}\right) - \left(X_i - M_i\right) \cdot \left(\frac{X_{i,k} + M_{i,k}}{X_i + M_i}\right)\right]$$

де: X та M – експорт та імпорт; якщо імпорт товару перевищує його експорт, то показник набуває від'ємного знання, що вказує на відсутність конкурентоспроможності країни на даному ринку (International Trade Center [15]).

Дані про динаміку взаємної торгівлі України та Російської Федерації представлені на рис. 1.

Попри наявність різниці в прямих даних (яка може бути зумовлена дисбалансом оцінки валют обох країн відносно одне одного і по відношенню до долару США, різницею у методології розрахунку митної вартості та іншими причинами), в динаміці експорту та імпорту можна відслідкувати тенденції зростання взаємної торгівлі у 2002-2008 рр., кризового її падіння у 2009 р., стрімке відновлення і пік у 2011 р, поступове скорочення протягом 2012-2016 рр., певне відновлення у 2017-2018 рр. і знову падіння у 2019 р.

Важливо підкреслити, що вказані тенденції обумовлені цілим комплексом чинників, які впливають на взаємну торгівлю. За напрямом впливу їх можна поділити на дві групи:

– позитивні: наявність коопераційних зв'язків, сформованих у системі розміщення продуктивних сил СРСР, східні характеристики ділових культур, ділової та технічної мови, схожість технічних та технологічних стандартів, існування зони вільної торгівлі СНД, полегшення конкуренції на світових ринках продукції з високим ступенем обробки в кооперації, участь господарських суб'єктів обох країн в капіталі одне одного;

– негативні: макроекономічна нестабільність в обох економіках і в глобальному вимірі, прагнення до диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків, виходячи із статусу самостійних суб'єктів світової економіки, різний економічний потенціал та рівень його реалізації; формування предметної конкуренції при імпортозаміщенні і відновлення розірваних виробничих циклів в рамках національних економік, численні торговельні війни до 2014 р., військово-політична агресія РФ та взаємні санкції у різних секторах, починаючи з 2014 р.; відмова України від вступу до Євразійського економічного союзу на чолі з Російською Федерацією; погіршення умов торгівлі в зовні вільної торгівлі СНД.

Сучасні реалізації підтверджують висновок, що кількість та сила впливу негативних чинників є більш значущими. В результаті вага обох сторін у зовнішньоторговельних зв'язках скорочується (рис. 2).

Таким чином, підводячи проміжний підсумок в оцінці взаємної торгівлі України та Російської Федерації, слід відзначити наступне: тенденція до скорочення обсягів торговельного співробітництва між країнами існувала ще до 2014 р., коли виник військово-політичний конфлікт, і його наслідки, а також взаємні обмеження на торгівлю скоротили її обсяги. Однією з об'єктивних причин для цього стало бажання кожної країни диверсифікувати зовнішньоторговельні зв'язки і створити потужності для імпортозаміщення, виходячи з реальних або уявних міркувань економічної безпеки. З іншого боку, взаємні торговельні інтереси обох країн були принесені в жертву політичним мотивам ще до 2014 р., коли задовго до відкритої форми російсько-українського конфлікту, товарообіг знищувався санкціями, торговельними війнами та адміністративними бар'єрами.

Слід визнати, що початок цим торговельним війнам поклала саме Російська Федерація [16], однак відповідні практики реалізовувалися обома країнами, і ситуація триває і по теперішній час.

Аналіз конкуренції України та РФ на світових ринках є неможливим без оцінки товарної структури експорту та імпорту. Таку оцінку доцільно здійснювати з урахуванням особливостей динаміки взаємної торгівлі. Зокрема, раніше були виявлені наступні основні інтервали динаміки: 2002-2008 рр. – зростання обсягів торгівлі, 2009 р. – спад, пов'язаний із світовою фінансово-економічною кризою, 2010-2011 рр. – відновлення обсягів, 2012-2016 рр. – погіршення динаміки взаємної торгівлі, 2019 р. – рік спаду торгівлі після незначного відновлення. Виходячи з наведених інтервалів структурні показники та показники предметної спеціалізації були розраховані в точках 2002, 2008, 2009, 2011, 2016 та 2019 років.

Як свідчать дані табл. 1, експорт РФ є більш моноспеціалізованим, ніж український.

Якщо в 2002 р., експорт з України був більш диверсифікованим, хоча із значною часткою (32,9%) продукції чорної металургії, то в подальшому, і особливо після розгортання військово-політичного конфлікту, основна стаття українського експорту – це продукція АПК (її частка зросла з 2002 р. з 13,3% до 44,4%), тоді як одночасно скоротилася значущість чорної металургії (з 32,9% до 19,6%) і третьої за значущістю позиції – мінеральних ресурсів (з 12,5% до 9,8%). Вказані тенденції свідчать про деіндустріалізацію українського експорту, особливо з урахуванням скорочення частки продукції з високим ступенем обробки, яка відображена в останніх трьох рядках відповідної частини таблиці (з 16,3% до 12,9%).

Що стосується Російської Федерації, то протягом всього аналізованого періоду основною позицією екс-

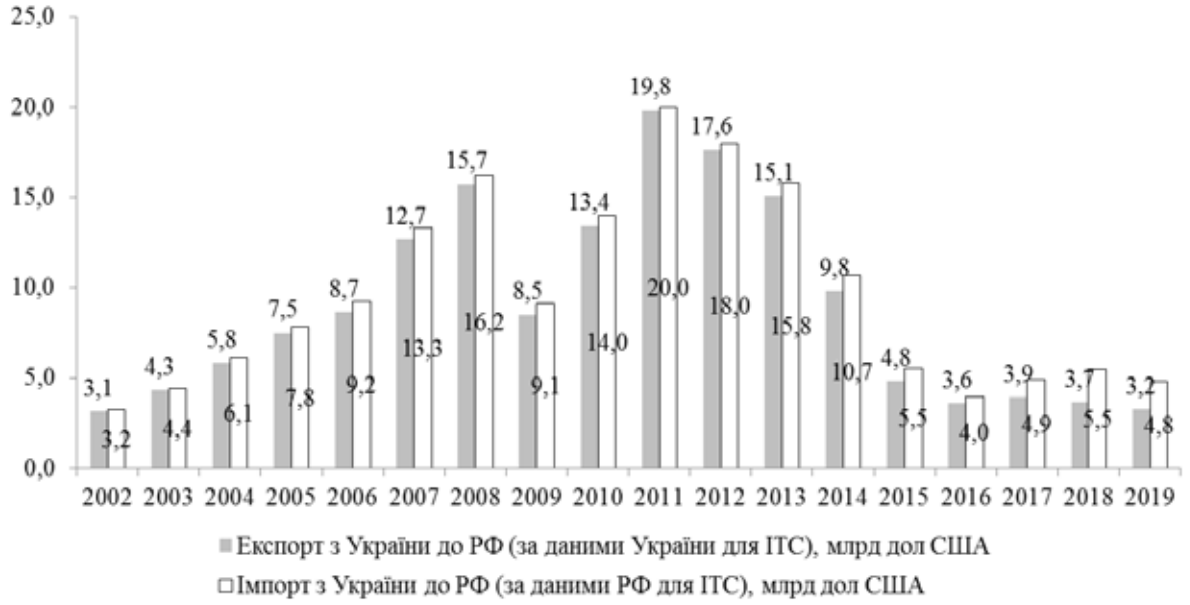

а) експорт з України – імпорт до РФ

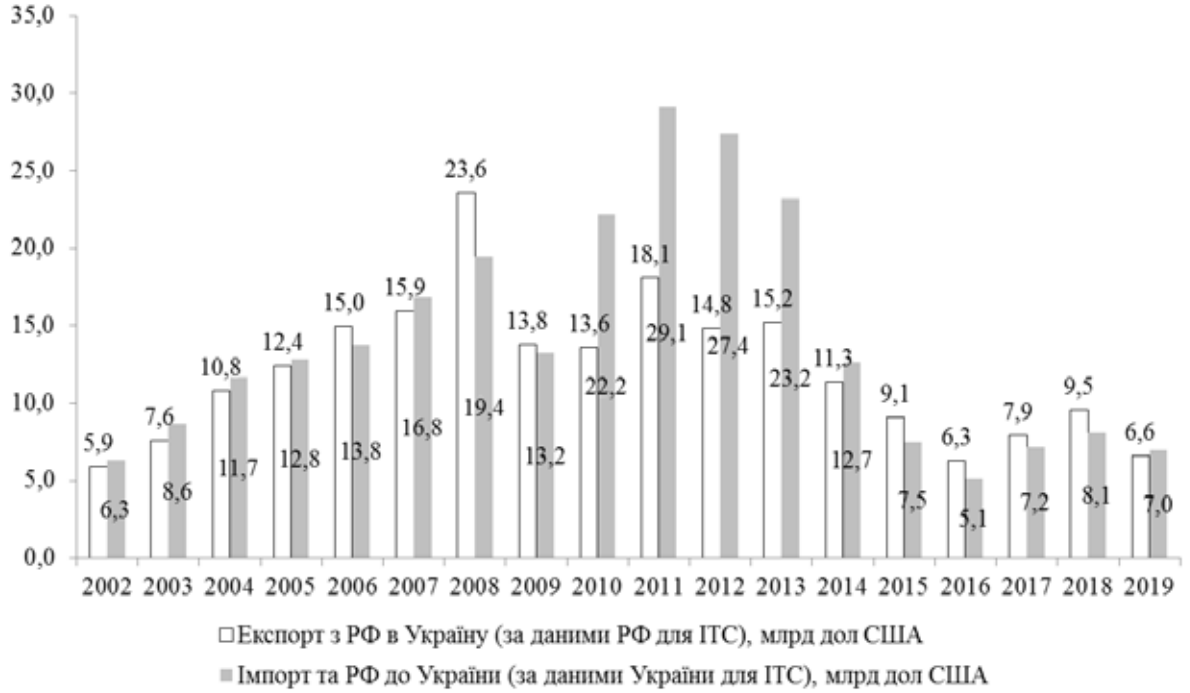

б) експорт з РФ – імпорт в Україну

Рис. 1. Динаміка взаємної торгівлі України та РФ у 2002-2019 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано на основі даних International Trade Center [13]

порту були мінеральні ресурси (в середньому 59,1%) на тлі низької значущості продукції АПК. В той же час частка товарів з високим ступенем переробки в експорті РФ є мало того, що більшою, ніж в українському (17,8% у 2002 р. і 18,4% у 2019 р.), так до того ж виявила хоча і незначну, але позитивну динаміку у порівнянні з 2002 р. Втім, варто відзначити, що у період після початку конфлікту між РФ та Україною частка такої продукції в експорті скорочується.

Варто звернути увагу і на той факт, що зміна товарної структури російського експорту є досить незначною (індекс Рябцева мав значення в області «суттєвіші відмінності» лише при порівнянні структур експорту 2016 та 2011 років і ці зміни як раз можна оцінювати як найбільш позитивні, оскільки вони стосувалися скорочення частки мінеральних ресурсів в експорті і збільшення частки готової продукції з високим ступенем обробки), однак санкційні заходи 2016-2019 рр. звели нанівець ці позитивні

Рис. 2. Частка України та РФ у взаємній торгівлі, 2002-2019 рр.

Джерело: розраховано на основі даних International Trade Center [13]

Таблиця 1

Агрегована структура загального експорту України та РФ, %

Групи товарів	2002	2008	2009	2011	2016	2019
Україна						
Продукція АПК	13,3	16,2	24,0	18,7	40,1	44,4
Мінеральні ресурси	12,5	10,5	9,8	15,0	7,2	9,8
Продукція хімічної промисловості	9,3	9,0	7,8	9,3	5,2	5,3
Продукція деревообробної та паперової промисловості	3,2	2,5	3,7	3,2	4,4	3,7
Продукція текстильної та шкіряної промисловості	5,0	2,3	2,6	1,8	2,5	2,4
Будівельні матеріали та дорогоцінне каміння	0,8	0,9	0,9	1,0	0,9	1,0
Чорна металургія	32,9	39,6	30,7	31,2	20,8	19,6
Кольорова металургія та вироби з кольорових металів	6,7	1,7	1,6	1,2	1,1	1,0
Продукція важкого машинобудування	9,8	9,5	12,6	9,9	9,5	9,0
Транспортні засоби	3,8	6,5	4,0	7,1	1,5	1,8
Інші товари	2,7	1,5	2,3	1,8	2,3	2,1
Російська Федерація						
Продукція АПК	2,0	1,8	3,1	2,2	6,0	5,9
Мінеральні ресурси	53,1	66,7	63,7	69,2	48,2	53,5
Продукція хімічної промисловості	5,0	5,4	4,8	5,7	6,5	6,0
Продукція деревообробної та паперової промисловості	4,4	2,4	2,7	2,0	3,4	3,0
Продукція текстильної та шкіряної промисловості	0,8	0,2	0,2	0,1	0,4	0,4
Будівельні матеріали та дорогоцінне каміння	3,4	1,2	1,6	0,9	3,5	4,0
Чорна металургія	6,7	6,8	5,9	4,7	5,7	5,2
Кольорова металургія та вироби з кольорових металів	6,7	4,2	4,7	3,6	4,4	3,7
Продукція важкого машинобудування	3,9	2,2	2,7	1,7	3,8	3,4
Транспортні засоби	4,1	1,3	1,1	1,0	1,3	1,2
Інші товари	9,8	7,8	9,4	9,0	16,6	13,8

Джерело: розраховано на основі даних International Trade Center [13]

зміни. В той же час оцінка змін в українському експорті у 2016 р. в порівнянні з 2011 р. та у 2019 р. у порівнянні з 2016 р. знаходиться в категорії «значні відмінності», хоча такі відмінності не зумовлені позитивною динамікою технологічного експорту, а навпаки – пов'язані зі зростанням експорту АПК (рис. 3).

Розрахунок індексу Балаші дозволяє порівняти наявні порівняльні конкурентні переваги обох країн на світових ринках до і після виникнення конфлікту (табл. 2). Зокрема, слід вказати, що окрім продукції АПК і харчової промисловості (Україна) та паливно-енергетичних матеріалів (РФ) реалізовані переваги (ситуація, коли частка в експорті даної країни є вищою, ніж середня частка в світовому експорті) міжнародної спеціалізації обох країн є схожими. Додаткова різниця полягає в експорті окремих корисних копалин та лісу, обсяги або номенклатура яких в Російській Федерації дозволяють спеціалізуватися саме на них.

В той же час, оцінка за формулою Лафайя дещо видозмінює характеристику товарної структури конкурентоспроможності обох країни (табл. 3).

По-перше, можна помітити втрату окремих переваг в експорті Україною внаслідок втрати доступу до родовищ корисних копалин та виробничих потужностей в анексованому Криму та на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей.

По-друге, при характеристиці з використанням критерію Лафайя слід розуміти, що до уваги береться різниця між експортом та імпортом, зважена на порівняльні переваги спеціалізації на певному товарі, тому власне наявність конкурентної переваги повинна доповнюватися оцінкою потреби внутрішнього ринку у певних товарах та різницею у структурі експорту та імпорту за конкретними товарними групами.

В цілому ж варто відзначити, що особливість предметної конкуренції як передумови конфлікту інтересів України та РФ на зовнішніх ринках полягає в тому, що вона стосується продукції з низьким ступенем переробки, сировини і продукції АПК. Разом з тим, слід звернути увагу на той факт, що РФ, на відміну від України, має порівняльну перевагу у торгівлі т.зв. іншими переробленими товарами (групи 94-99 УКТ ЗЕД). Крім того, без відновлення коопераційних зв'язків та без зняття санкцій, накладених західними країнами, неможливою є реалізація конкурентних переваг РФ в сфері важкого машинобудування, літакобудування тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи аналіз динаміки обсягів та структури зовнішньої торгівлі України та Російської Федерації та оцінки перетину їх економічних інтересів за ознакою предметної спеціалізації, можна зробити наступні висновки:

– домінуючу роль в експортній торгівлі обох країн мають сировинні та низько технологічні товари, причому ті, в торгівлі якими обидві країни мають порівняльні переваги з точки зору міжнародного поділу праці;

– окрім областей специфічної спеціалізації (для РФ – це експорт енергоносіїв, а для України – продукції АПК), обидві країни експортують схожу номенклатуру товарів, імпортуючи продукцію з високим ступенем переробки;

– наявність передумов до гострої предметної конкуренції і до початку гострої фази конфлікту завдавало турбулентності торговельним відносинам двох країн, а власне конфлікт відобразився у втраті Україною експортних конкурентних переваг, значному скороченні взаємної торгівлі з РФ;

– власне конфлікт та його наслідки у вигляді подальшого заморожування кооперації, зовнішніх та взаємних санкцій значно скоротили можливості Російської Федерації з реіндустріалізації економіки і підвищення технологічності експорту; якщо Російська Федерація з огляду на більш місткий внутрішній ринок та реалізацію стратегії імпортозаміщення передусім як стратегію заведення іноземного капіталу з технологіями, поступово збільшувала обсяги виробництва і навіть експорту продукції з глибшим ступенем переробки, в той час як обмеженість внутрішнього ринку України та дефіцит капіталу не змогла забезпечити хоча б повільні темпи реіндустріалізації.

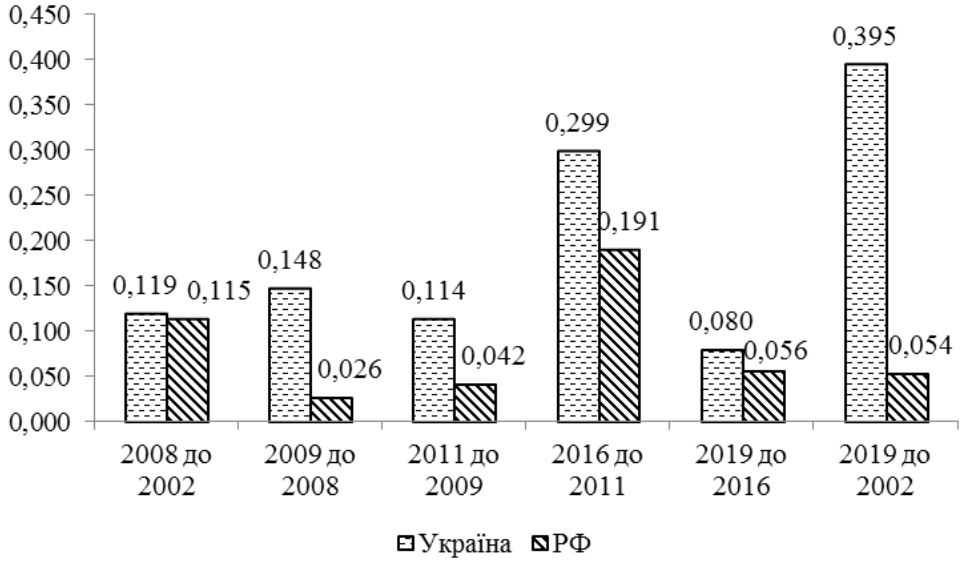

Рис. 3. Значення індексу Рябцева зміни товарної структури експорту України та РФ, частки одиниці

Джерело: розраховано на основі даних International Trade Center [13]

Таблиця 2

Наявні порівняльні конкурентні переваги України та РФ в експорті до (2011 р.) і після (2019 р.) виникнення конфлікту між країнами

2011 рік	2019 рік
Україна	
молочна продукція, яйця, натуральний мед, зернові культури, продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; насіння і плоди олійних рослин; жири та олії тваринного або рослинного походження	м'ясо та їстівні субпродукти; молочна продукція, яйця, натуральний мед, зернові культури, продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; насіння і плоди олійних рослин; жири та олії тваринного або рослинного походження; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів; інші продукти рослинного походження
цукор і кондитерські вироби з цукру; какао та продукти з нього; продукти переробки овочів, плодів, горіхів або інших частин рослин; готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби; тютюн і промислові замінники тютюну	цукор і кондитерські вироби з цукру; какао та продукти з нього; продукти переробки овочів, плодів, горіхів або інших частин рослин; готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби; тютюн і промислові замінники тютюну
сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент; руди, шлак і зола	сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент; руди, шлак і зола
продукти неорганічної хімії; добрива; екстракти дубильні або барвні; таніни та їх похідні, барвники, пігменти та інші фарбувальні матеріали, фарби і лаки; замазки та інші мастики; чорнило, туш	продукти неорганічної хімії; добрива; шкури необроблені (крім натурального та штучного хутра) і шкіра вичинена
деревина і вироби з деревини; папір і картон; керамічні вироби	деревина і вироби з деревини; вата, повсть і неткані матеріали; спеціальна пряжа; шпагати, мотузки, троси та канати і вироби з них
чорні метали, вироби з чорних металів; інші недорогоцінні метали; металокераміка; вироби з них	чорні метали, вироби з чорних металів; інші недорогоцінні метали; свинець і вироби з нього металокераміка; вироби з них
залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини	залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини
РФ	
зернові культури	зернові культури, риба і ракоподібні; жири та олії тваринного або рослинного походження
сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент; палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні	сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент; руди, шлак і зола; палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні
продукти неорганічної хімії; добрива	продукти неорганічної хімії; добрива; порох і вибухові речовини; піротехнічні вироби
деревина і вироби з деревини;	деревина і вироби з деревини; маса з деревини або з інших волокнистих целюлозних матеріалів
чорні метали; нікель і вироби з нього; алюміній і вироби з нього; інші недорогоцінні метали	чорні метали; мідь и вироби з неї; нікель і вироби з нього; алюміній і вироби з нього; інші недорогоцінні метали
залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; інші оброблені товари	залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; інші оброблені товари

Джерело: визначено з використанням індексу Балаші на основі даних International Trade Center [13]

Таблиця 3

Оцінка конкурентоспроможності України та РФ на світовому ринку за критерієм Лафайя до (2011 р.) і після (2019 р.) виникнення конфлікту між країнами

Україна	Російська Федерація
2011	
молочна продукція, овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульби; ***зернові культури продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина;*** насіння і плоди олійних рослин; ***рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів;*** какао та продукти з нього; готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби; алкогольні та безалкогольні напої і оцет	зернові культури; продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів;
продукти неорганічної хімії; руди, шлак і зола; сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент;	***продукти неорганічної хімії; руди, шлак і зола;*** палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні

Закінчення табл. 3

добрива	***добрива;*** порох і вибухові речовини; піротехнічні вироби
натуральне та штучне хутро; вироби з нього; ***деревина і вироби з деревини***	шкури необроблені (крім натурального та штучного хутра) і шкіра вичинена; ***деревина і вироби з деревини;*** маса з деревини або з інших волокнистих целюлозних матеріалів
друкована продукція, періодичні видання або інша продукція поліграфічної промисловості	
чорні метали і вироби з них; ***мідь и вироби з неї; інші недорогоцінні метали***	***чорні метали; мідь и вироби з неї;*** нікель і вироби з нього; алюміній і вироби з нього; цинк та вироби з нього; ***інші недорогоцінні метали***
	перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них; біжутерія; монети
залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; судна, човни та інші плавучі засоби	
інші оброблені товари	
2019	
зернові культури, м'ясо та їстівні субпродукти; молочна продукція, овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульби; ***продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; насіння і плоди олійних рослин; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів; жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски***; цукор і кондитерські вироби з цукру; готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби; продукти переробки овочів, плодів, горіхів або інших частин рослин; тютюн і промислові замінники тютюну	***зернові культури,*** риба і ракоподібні; ***продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина; жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски; рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів;***
продукти неорганічної хімії; ***руди, шлак і зола***; сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент;	***руди, шлак і зола;*** палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні
	добрива; порох і вибухові речовини; піротехнічні вироби
натуральне та штучне хутро; вироби з нього; ***деревина і вироби з деревини***	***деревина і вироби з деревини;*** маса з деревини або з інших волокнистих целюлозних матеріалів
друкована продукція, періодичні видання або інша продукція поліграфічної промисловості	
чорні метали і вироби з них ***мідь и вироби з неї;*** свинець і вироби з нього; ***інші недорогоцінні метали***	***чорні метали; мідь и вироби з неї;*** нікель і вироби з нього; алюміній і вироби з нього; інші недорогоцінні метали; ***інші недорогоцінні метали***
перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них; біжутерія; монети	***перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них; біжутерія; монети***
залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; літальні апарати, космічні апарати та їх частини; судна, човни та інші плавучі засоби	
одяг та додаткові речі до одягу, текстильні, крім трикотажних, меблі	інші готові вироби, крім продукції машинобудування

Примітка: напівжирним курсивом виділені товарні групи, в яких передумови для конкуренції на світових ринках сформовані в обох країнах

Джерело: визначено з використанням формули Лафайя на основі даних International Trade Center [13]

Список використаних джерел:

1. Глазьев С.Ю. О неотложных мерах по укреплению экономической безопасности России и выводу российской экономики на траекторию опережающего развития. Доклад. М.: Институт экономических стратегий, Русский биографический институт, 2015. 60 с.
2. Россия и мир: 2016. Экономика и внешняя политика. Ежегодный прогноз / Рук. Проекта: А. А. Дынкин, В.Г. Барановский. М.: ИМЭМО РАН, 2015. 147с.
3. Подоляко Д.А., Островерх А.О. Место России в международном разделении труда. *Экономика и право*. 2016. № 7 (65). С. 71-74.
4. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О.Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Шинкарук Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2014. 102 с.

5. Максименко Я.А. Деякі аспекти інтеграції України до світової економічної системи. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2015. № 25 (1134). С. 111-116.
6. Shepotylo, O. (2012). Export diversification across countries and products: Do Eastern European (EE) and Commonwealth of Independent States (CIS) countries diversify enough? The Journal of International Trade & Economic Development: 1-34.
7. Гурова И. П. Конкурентоспособность экспорта СНГ. *Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал)*. – 2012. №4(12). URL: cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-eksporta-sng.pdf.
8. Havlik P. (2014). Economic Consequences of the Ukraine Conflict: The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: https://wiiw.ac.at/economic-consequences-of-the-ukraine-conflict-dlp-3427.pdf.
9. Gusev L. The economic relations between Ukraine and Russia at the present stage. *Russian Academic Journal*. 2015. 34 (4). PP. 63-65. DOI: 10.15535/pdf_209.
10. Dragneva, R. and Wolczuk K. Between Dependence and Integration: Ukraine's Relations With Russia. *Europe-Asia Studies*. 2016, 68, 4. PP. 678-698. DOI: 10.1080 /09668136.2016.1173200.
11. Шевчук В. О., Яким О. Б. Українсько-російська торгівля: емпіричні оцінки. *Регіональна економіка*. 2016. № 4. С. 137-144.
12. Іляш О. І., Дорошкевич Д. В., Даценко Ю. В. Зміна експортно-імпортних товарних потоків України у міжнародній торгівлі внаслідок російської окупації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. С. 11-18.
13. International trade statistics 2001-2019. URL: http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics/
14. Региональная статистика: Учеб. / Под ред. В. М. Рябцева, Г. И. Чудилина. М. : МИД, 2001. 380 с.
15. Trade competitiveness map. Benchmarking national and sectoral trade performance: ITC's Market Analysis and Research. TP HS Technical Notes International Trade. URL: http://tradecompetitivenessmap.intracen.org/Documents/TradeCompMap-Trade%20 PerformanceHS-Technical%20Notes-EN.pdf
16. Moyseienko K. Tendencies of the conflict formation in mutual trade policy of Ukraine and the Russian Federation in 1991–2016. *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Маріуполь, 4–5 жовтня 2018 р.). Маріуполь; Кривий Ріг, Вид. Р.А. Козлов, 2018. С. 73-78.

References:

1. Glazyev S.Yu. On urgent measures to strengthen Russia's economic security and bring the Russian economy on the trajectory of advanced development. *Report. M: Institute of Economic Strategies*, Russian Biographical Institute, 2015. 60 p.
2. Russia and the world: 2016. Economy and foreign policy. Annual forecast / Hand. Project: A.A. Dynkin, V.G.Baranovsky. M.: IMEMO RAN, 2015. 147p.
3. Podolyako D.A., Ostroverkh A.O. Russia's place in the international division of labor. *Economics and law*. 2016. № 7 (65). Pp. 71-74.
4. Assessment of the impact of the Association Agreement / FTA between Ukraine and the EU on the economy of Ukraine: a scientific report / ed. acad. NAS of Ukraine V.M. Geyts, Corresponding Member NAAS of Ukraine, Dr. Econ. Sciences T.O. Ostashko, Corresponding Member NAS of Ukraine, Dr. Econ. Sciences Shinkaruk L.V.; NAS of Ukraine, SI "Inst. Of Economics. and predicted. NAS of Ukraine". K., 2014. 102 p.
5. Maksimenko Ya.A. Some aspects of Ukraine's integration into the world economic system. *Bulletin of NTU "KhPI"*. 2015. № 25 (1134). Pp. 111-116.
6. Shepotylo O. (2012). Export diversification across countries and products: Do Eastern European (EE) and Commonwealth of Independent States (CIS) countries diversify enough? The Journal of International Trade & Economic Development: 1-34.
7. Gurova I.P. Competitiveness of CIS exports. *Modern research of social problems (electronic scientific journal)*. – 2012. №4 (12). URL: cyberleninka.ru/article/n /konkurentosposobnost-eksporta-sng.pdf.
8. Navlik P. (2014). Economic Consequences of the Ukraine Conflict: The Vienna Institute for International Economic Studies. URL: https://wiiw.ac.at/economic-consequences-of-the-ukraine-conflict-dlp-3427.pdf.
9. Gusev L. The economic relations between Ukraine and Russia at the present stage. *Russian Academic Journal.* 2015. 34 (4). RR. 63-65. DOI: 10.15535 / pdf_209.
10. Dragneva, R. and Wolczuk K. Between Dependence and Integration: Ukraine's Relations With Russia. Europe-Asia Studies. 2016, 68, 4. RR. 678-698. DOI: 10.1080/09668136.2016.1173200.
11. Shevchuk V.O., Yakim O.B. Ukrainian-Russian trade: empirical estimates. *Regional economy.* 2016. № 4. pp. 137–144.
12. Ilyash O. I., Doroshkevych D.V., Datsenko Yu. V. Change in export-import trade flows of Ukraine in international trade due to Russian occupation. *Investments: practice and experience*. 2019. № 8. pp. 11–18.
13. International trade statistics 2001-2019. URL: http://www.intracen.org /itc/market-info-tools/trade-statistics/
14. Regional statistics: Textbook. / Ed. V.M. Ryabtseva, G.I. Chudilina. M .: MID, 2001. 380 s.
15. Trade competitiveness map. Benchmarking national and sectoral trade performance: ITC's Market Analysis and Research. TP HS Technical Notes International Trade. URL: http://tradecompetitivenessmap.intracen.org/Documents/ radeCompMap-Trade% 20PerformanceHS-Technical% 20Notes-EN.pdf
16. Moyseienko K. Tendencies of the conflict formation in mutual trade policy of Ukraine and the Russian Federation in 1991–2016. *Strategic potential of state and territorial development: mater. II International. scientific-practical conf.* (Mariupol, October 4-5, 2018). Mariupol; Kryvyi Rih, Ed. R.A. Kozlov, 2018. pp. 73-78.

ОЦЕНКА СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ УКРАИНЫ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ВО ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛЕ НАКАНУНЕ И ПОСЛЕ НАЧАЛА ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА

Аннотация. В статье, с целью выявления тенденций и проблем взаимной торговли Украины и Российской Федерации в начале XXI века и поиска объяснений им в плоскости нарастания конфликта интересов между двумя странами, были проанализированы статистические показатели международной, в т.ч. взаимной, торговли обеих стран за период с 2002 до 2019 гг. по данным International Trade Center. Рассчитан индекс Рябцева для выявления масштаба трансформации товарной структуры экспорта обеих стран. Для оценки предметной конкуренции двух стран в международной торговле рассчитаны индексы Балаши и Лафайя. Выявлено, что доминирующую роль в формировании конкурентных позиций на международных рынках играют сырьевые и низкотехнологичные товары, причем такие, в торговле которыми обе страны имеют сравнительные преимущества с точки зрения международного разделения труда. Обосновано, что структура российского экспорта является более моноспециализированной, чем украинского в Россию, однако наблюдается тенденция к росту доли сельскохозяйственной продукции в экспорте из Украины и снижение доли энергоносителей в экспорте России в Украину. Показано, что наличие предпосылок для предметной конкуренции в совокупности со стратегией импортозамещения, реализуемой в РФ, и стратегией на переориентацию торговых отношений со стран СНГ на страны ЕС в Украине вследствие острой фазы конфликта привели к сокращению объемов и ухудшению динамики взаимной торговли.

Ключевые слова: внешняя торговля, сравнительные преимущества, военно-политический конфликт, Украина, Российская Федерация.

UKRAINE AND THE RUSSIAN FEDERATION FOREIGN TRADE COMPARATIVE ADVANTAGES ASSESSMENT ON THE EVE AND AFTER THE BEGINNING OF THE MILITARY AND POLITICAL CONFLICT

Summary. The article deals with revealing tendencies and problems of mutual trade between Ukraine and the Russian Federation at the beginning of the XXI century and searching for explanations for them in the context of the growing conflict of interests between the two countries. Statistical indicators of the international trade of both countries for the period from 2002 to 2019 according to the International Trade Centre have been analyzed in the article. The Ryabtsev index was calculated to identify the scale of transformation of both countries' commodity export . In order to evaluate the direct competition between the two countries in foreign trade, the Balassa and Lafay indexes were calculated. It was found that the dominant role in the foreign trade is played by raw materials and low-tech goods, and in such trade, both countries have comparative advantages in terms of the international division of labour. It was justified that the structure of Russian exports is more mono-specialized than Ukrainian, but there is a tendency to increase the share of agricultural products in exports from Ukraine and reduction of the share of fuel and energy in Russia's exports to Ukraine. It was also showed that prerequisites for direct competition combined with the import substitution strategy implemented in the Russian Federation and the strategy for reorienting trade relations from the CIS countries to the EU countries in Ukraine led to decrease and deterioration in the dynamics of the mutual trade, which is an objective basis for the conflict of interests between the countries and its manifestations.

Key words: foreign trade, comparative advantages, military and political conflict, Ukraine, Russian Federation.

УДК 338.1
DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-46

Пустоваров А. І.
заступник міського голови з питань діяльності виконавчих органів Запорізької міської ради, м. Запоріжжя

Pustovarov Anatolii
Executive Committee Ukraine of Zaporizhzhia City Council

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ МІЖНАРОДНИХ ІНДЕКСІВ

У статті проведено трендовий аналіз показників цифрової трансформації управління національною економікою України, наведених у міжнародних індексах, з метою виявлення сильних і слабких сторін мережевої готовності країни, оцінки попиту і пропозиції у сфері ІКТ, рівня залучення суб'єктів економічних відносин до використання цифрових технологій, перспектив розвитку цифрової економіки та її впливу на досягнення цілей сталого розвитку. У якості інформаційної бази було обрано чотири міжнародних індекси: глобальний індекс мережевої взаємодії; світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності; індекс мережевої готовності; глобальний індекс інновацій. Визначено, що наразі вплив внутрішніх чинників цифрової трансформації управління національною економікою переважно є негативним.

Ключові слова: цифрова трансформація, управління національною економікою, мережева готовність країни, використання цифрових технологій, міжнародні індекси, попит і пропозиція ІТ- послуг.

Постановка проблеми. Аналіз показників будь-якої діяльності є підґрунтям для розроблення конкретних заходів щодо її вдосконалення, коректування наявних планів, усунення небажаних результатів. Інформаційною базою аналізу показників цифрової трансформації управління національною економікою повинна бути відповідна статистична звітність. Однак, наразі, відповідні форми звітності в Україні або відсутні, або недосконалі, що суттєво ускладнює аналітичну роботу. Тим не менш, щорічні міжнародні індекси містять відповідну до свого тематичного спрямування інформацію, що характеризує розвиток країн світу за певними напрямами, зокрема і України.

Поєднання оціночної інформації декількох індексів, на наш погляд, спроможне, певною мірою, усунути брак статистичних даних, який є наразі у галузі інформаційного забезпечення процесу цифрової трансформації національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз результатів міжнародного ранжування національних економік країн світу за показниками інноваційності та цифровізації є доволі популярним напрямом наукових досліджень вітчизняних і іноземних авторів, серед яких можна зазначити: М. Шумаєву [8], І. Струтинську [6], Н. Чеснокову [7], А. Семенога [5], О. Піжук [3], К. Ковтонюк [1], М. Руденка [2], Н. Подольчака, О. Білик, Я. Левицьку [4] та інших. Однак, на наш погляд, бальні оцінки індикаторів міжнародних індексів, що висвітлюють процеси цифрової трансформації, можна використовувати не тільки для визначення змін у рангових позиціях країни, а для аналізу динаміки окремих складових, що складають зазначені індекси.

Постановка завдання. Метою статті є трендовий аналіз показників цифрової трансформації управління національною економікою України, наведених у міжнародних індексах, з метою виявлення сильних і слабких сторін мережевої готовності країни, оцінки попиту і пропозиції у сфері ІКТ, рівня залучення суб'єктів економічних відносин до використання цифрових технологій, перспектив розвитку цифрової економіки та її впливу на досягнення цілей сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля досягнення визначеної мети дослідження у якості інформаційної бази ми обрали чотири міжнародних індекси: Глобальний індекс мережевої взаємодії (Global Connectivity Index (GCI) – для оцінки показників інвестування у сферу ІКТ, зрілості ІКТ та показників розвитку цифрової економіки України; Світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності (World Digital Competitiveness, WDC) – для оцінки рівня розвитку цифрових технологій, що сприяють трансформації державного управління, бізнес-моделей та українського суспільства загалом; Індекс мережевої готовності (Network Readiness Index, NRI) – для оцінки ефективності процесів інтегрування людей з технологіями та ефективними структурами управління; Глобальний індекс інновацій (Global innovation index, GII) – для оцінки наявності інноваційного потенціалу та умов для його втілення.

Глобальний індекс мережевої взаємодії (Global Connectivity Index (GCI), який починаючи з 2014 року розробляє компанія «Huawei» (КНР), оцінює 79 країн за показниками інвестування у сферу ІКТ, зрілості ІКТ та показниками розвитку цифрової економіки. На частку країн, які приймають участь у ранжуванні, припадає 95% світового ВВП. S-подібна крива GCI віддзеркалює взаємозв'язок між індексом і ВВП країн та групує їх у три кластери: початківці, послідовники і лідери. Україну включено до кластеру «послідовники» або країни, що розвиваються. Оцінка GCI охоплює чотири основні технології: широкосмуговий доступ, хмарні технології, Інтернет речей і штучний інтелект. Для вимірювання рівня розвитку зазначених технологій застосовують сорок індикаторів, які об'єднанні у чотири групи: пропозиція у сфері ІКТ, попит на продукти і послуги ІКТ, можливість підключення для кінцевих користувачів і організацій та перспективні показники розвитку цифрової економіки.

Кожен індикатор отримує рейтинг від 1 (низький) до 10 (високий), в залежності від введених даних. Оцінка «10» вказує на те, що цільове значення було досягнуто. Значенням, що є меншими за 10% від цільового показника, присвоюють бал 1, значенню від 10 до 20% від цільового показника – бал 2 і так далі.

Отже, за оцінками компанії «Huawei», найбільш віддаленими від цільових показників для України є обсяги інвестицій у технології «Інтернет речей», штучного інтелекту та програмне забезпечення кібербезпеки. Незмінними і низькими є оцінки міжнародної пропускної здат-

ності Інтернету, загальні витрати кінцевих споживачів на ІКТ, розвиток волоконно-оптичних комунікацій та обсяги інвестицій у телекомунікації за п'ять років (табл. 1).

Найвищі, але не максимальні оцінки отримав рівень розвитку законодавчої бази у сфері ІКТ. Зростання за досліджуваний період показали два індикатори: відсоток підключення мобільних пристроїв, що використовують з'єднання 4G і 5G та пропозиція розгортання хмарних технологій. Загалом рівень пропозиції у сфері ІКТ протягом 2016-2019 років в Україні можна оцінити як незадовільний.

Незадовільний рівень попиту протягом досліджуваного періоду спостерігався на програмне забезпечення штучного інтелекту, технології «Інтернет речей», безпечні Інтернет-сервери, нові мобільні додатки та використання Інтернету для придбання товарів (табл. 2).

Низьку зацікавленість користувачі виявляли до фіксованого широкосмугового доступу до Інтернету та використання хмарних технологій. Відсоток домогосподарств, що мали вдома комп'ютер, ноутбук, планшет (окрім смартфонів) відповідав середньому рівню, а показники проникнення сматрфонів та мобільного широкосмугового доступу до Інтернету показали суттєве зростання і досягли цільового рівня. Отже зростання попиту відбувалось, але несуттєве або за декількома напрямами.

Серед показників можливості підключення для кінцевих користувачів і організацій України найвищі оцінки отримав рівень послуг операторів зв'язку (табл. 3). Вищі за середні оцінки мали характеристики діяльності е-уряду, чисельність користувачів, що мали доступ до Інтернету, вартість широкосмугового доступу та рівень обізнаності про кібербезпеку. При цьому усі зазначені показники, окрім вартості широкосмугового доступу, мали позитивну динаміку.

Вартість щомісячної передплати на мобільний широкосмуговий доступ відповідала середньому рівню, однак характеризувалася різноспрямованою динамікою. Низькі і незадовільні оцінки мали показники швидкості широкосмугового завантаження, обсягу інвестицій постачальників хмарних послуг, загальних витрат на аналітичне програмне забезпечення для аналізу Інтернет-речей та обсягу створення даних для штучного інтелекту. Отже спостерігається та сама тенденція, що і для попиту: високі показники для мобільного зв'язку, середні – для доступу

Таблиця 1

Показники пропозиції у сфері ІКТ України за даними Глобального індексу мережевої взаємодії (GCI) за період 2016-2019 років

Показники	Роки			
	2016	2017	2018	2019
Законодавство у сфері ІКТ	6	6	6	6
Підключення 4G і 5G	1	1	1	2
Інвестиції у телекомунікації за п'ять років, у % до ВВП	4	4	4	4
Волоконно-оптичні комунікації, кількість абонентів FTTH у % до кількості домогосподарств	3	3	3	3
Інвестиції у ІКТ (загальні витрати кінцевих споживачів), у % до ВВП	3	3	3	4
Міжнародна пропускна здатність Інтернету (середнє значення за рік на одного користувача)	3	3	3	3
Інвестиції у «хмарні» технології, у % до ВВП	1	1	2	2
Інвестиції у технології «Інтернет речей», на одну особу	1	1	1	1
Інвестиції у технології штучного інтелекту, у % до ВВП	1	1	1	1
Інвестиції у програмне забезпечення безпеки, на одну особу	1	1	1	1

Джерело: складено автором за даними [10]

Таблиця 2

Показники попиту на продукцію і послуги сфери ІКТ України за даними Глобального індексу мережевої взаємодії (GCI) за період 2016-2019 років

Показники	Роки			
	2016	2017	2018	2019
Проникнення смартфонів, у % до загальної кількості підключень	4	6	7	9
Передплата за мобільний широкосмуговий доступ до Інтернету, кількість абонентів у % до загальної чисельності населення	3	5	7	10
Кількість домогосподарств, що мають комп'ютер, ноутбук, планшет, у % до загальної кількості домогосподарств	6	6	7	7
Передплата фіксованого широкосмугового доступу до Інтернету, кількість абонентів у % до загальної чисельності населення	3	3	3	3
Частка користувачів, що перейшли до використання хмарних технологій, у % до загальних річних інвестицій у програмне забезпечення	3	3	3	3
Загальна кількість нових завантажень мобільних додатків за рік на усіх основних мобільних платформах (Android, iOS), на одну особу	2	2	2	2
Транзакції електронної торгівлі (B2B, B2C, враховуючи гуртові закупівлі), на одну особу	1	2	2	2
Безпечні Інтернет-сервери, на 1 млн. населення	1	1	1	2
Встановлена база Інтернет речей (пристрої, інтелектуальні системи), на одну особу	1	2	2	2
Частка витрат на зовнішнє програмне забезпечення та інвестиції у програмне забезпечення штучного інтелекту, у % до загальних витрат	1	1	1	1

Джерело: складено автором за даними [10]

Таблиця 3

Оцінка можливості підключення для кінцевих користувачів і організацій України за даними Глобального індексу мережевої взаємодії (GCI) впродовж 2016-2019 років

Показники	Роки			
	2016	2017	2018	2019
Рівень послуг, що надають оператори зв'язку (на основі опитування)	9	9	9	9
Послуги е-уряд (за оцінками огляду ООН)	5	7	7	7
Кількість осіб, що отримали доступ до Інтернету хоча б раз на рік через дротовий або мобільний доступ, у % до загальної кількості населення	5	6	6	7
Вартість щомісячної передплати на тарифний план фіксованого широкосмугового доступу (мінімум 5ГБ, швидкість 256 кбіт/с), у % від середньомісячного доходу на одну особу	8	8	7	7
Обізнаність про кібербезпеку (за експертними оцінками)	4	6	6	7
Ціна щомісячної передплати на мобільний широкосмуговий доступ, у % до середньомісячного валового національного доходу на одну особу	6	7	6	7
Швидкість широкосмугового завантаження (на основі даних відповідних тестів)	3	3	3	4
Відсоток інвестицій постачальників хмарних послуг у загальному обсязі ІТ-інвестицій у країні	3	3	3	3
Загальні витрати на аналітичне програмне забезпечення для аналізу Інтернет-речей, на одну особу	1	1	1	2
Обсяг наявних даних, які можуть бути використані платформою штучного інтелекту, на одну особу	1	1	1	1

Джерело: складено автором за даними [10]

Таблиця 4

Перспективні показники розвитку цифрової економіки України за даними Глобального індексу мережевої взаємодії (GCI)

Показники	Роки			
	2016	2017	2018	2019
ІКТ, що впливають на нові бізнес-моделі (опитування МЕФ)	6	6	6	6
Оцінка п'ятирічного прогнозу сукупного річного темпу зростання (CAGR) ринку штучного інтелекту на основі поточної ринкової пропозиції	4	4	4	4
Оцінка п'ятирічного прогнозу CAGR ринку «Інтернету речей» на основі поточної ринкової пропозиції	4	4	4	4
Оцінка п'ятирічного прогнозу CAGR ринку «хмарних» технологій на основі поточної ринкової пропозиції	4	4	4	4
Поточні державні й приватні витрати на фундаментальні і прикладні дослідження та розробки, у % до ВВП	2	2	2	2
Загальна зайнятість у сфері постачання й управління інформаційними технологіями, у % до загальної чисельності населення	2	2	2	2
Загальна кількість розробників програмного забезпечення в країні, на одну особу	1	1	2	2
Загальна кількість патентів у сфері ІКТ у країні проживання винахідника, на одну особу	1	1	1	1
Оцінка п'ятирічного прогнозу CAGR ринку мобільного широкосмугового доступу на основі поточної ринкової пропозиції	1	1	1	1
Оцінка п'ятирічного прогнозу CAGR ринку фіксованого широкосмугового доступу на основі поточної ринкової пропозиції	1	1	1	1

Джерело: складено автором за даними [10]

до мережі Інтернет, низькі – для Інтернет-речей і штучного інтелекту.

Показники перспективного розвитку цифрової економіки України за оцінками GCI здебільшого є незначними (табл. 4).

Вищі за середні оцінки отримали переконання респондентів опитування МЕФ щодо збільшення впливу ІКТ на запровадження нових бізнес-моделей. Позитивні очікування щодо зростання ринку штучного інтелекту, «Інтернету речей» та «хмарних» технологій на сьогодні не виправдались, а очікуване зростання витрат на дослідження і розробки, загальної зайнятості та кількості розробників програмного забезпечення, загальної кількості патентів у сфері ІКТ оцінено доволі песимістично. Переважна кількість перспективних показників розвитку цифрової економіки України відповідає низькому рівню.

Світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності (World Digital Competitiveness (WDC)), розроблений Інститутом розвитку менеджменту (IMD, Швейцарія, Сінгапур), аналізує та оцінює ступінь розвитку цифрових технологій, що сприяють трансформації державного управління, бізнес-моделей та суспільства загалом. Методологія рейтингу WDC визначає цифрову конкурентоспроможність на основі оцінювання характеристик трьох факторів: знання, технології, перспективи розвитку. У якості одиниць виміру для кожного чинника та його складових використано ранг. Усього в ранжуванні приймало участь 63 країни.

Протягом 2016-2019 років цифрова конкурентоспроможність України суттєво не змінилася і займала у рейтингу від 60 до 58 місця (табл. 5). Найбільш високі оцінки отримав фактор «знання» завдяки субфактору «навчання

і освіта», індикаторами якого виступали: навчання працівників у компаніях, загальні державні витрати на освіту (відсоток ВВП), досягнення вищої освіти (відсоток населення, яке здобуло вищу освіту, для осіб від 25 до 34 років), співвідношення учнів та викладачів (вища освіта), особи з науковим ступенем (відсоток від випускників ІКТ, техніки, математики та природничих наук), жінки з науковим ступенем (серед населення від 25 до 65 років). Україна за субфактором «навчання і освіта» займала у рейтингу від 26 (2017 рік) до 19 місця (2019 рік).

Таблиця 5

Рейтингові оцінки цифрової конкурентоспроможності України за даними рейтингу IMD WDC

Чинники цифрової конкурентоспроможності та їх складові	Ранг по рокам			
	2016	2017	2018	2019
Загальна оцінка	59	60	58	60
Знання	44	45	39	40
Талант	58	57	55	57
Навчання та освіта	20	26	22	21
Рівень розвитку науки	45	45	40	49
Технології	60	62	61	61
Нормативно-правова база	55	56	54	54
Капітал	60	62	61	62
Технологічна база	58	60	57	60
Перспективи розвитку	61	61	61	62
Адаптивне ставлення	60	58	53	59
Характеристики бізнесу	59	56	53	45
ІТ-інтеграція	60	60	61	61

Джерело: складено автором за даними [9]

За оцінками чинників «технології» та «перспективи розвитку» Україна займає передостанні місця у рейтингу цифрової конкурентоспроможності. Серед найбільш проблемних, на думку розробників рейтингу, для української економіки є: фінансування технологічного розвитку (60-те місце у 2019 році), індекс кредитного рейтингу країни (60-те місце), доступність венчурного капіталу (61-ше місце), частка абонентів мобільного широкосмугового зв'язку з підключенням 3G та 4G (63-тє місце), швидкість проникнення бездротового широкосмугового зв'язку (62-ге місце), вирішення питань кібербезпеки (61-ше місце) та застосування піратського програмного забезпечення (60-те місце). Найбільшим досягненням нашої країни є 7-ме місце у рейтингу за індикатором «інвестиції у телекомунікації (відсоток ВВП)».

Таким чином, аналіз рівня цифрової конкурентоспроможності України розробниками Індексу WDC засвідчив незадовільний рівень технологій та перспектив цифрового розвитку, що спостерігались протягом 2016-2020 років. Серед конкурентних переваг зазначено прийнятний рівень розвитку освіти та зростання обсягів інвестування сфери телекомунікацій. Загалом можна підсумувати, що національна економіка є неконкурентоспроможною у сфері розвитку і застосування цифрових технологій.

Індекс мережевої готовності (Network Readiness Index, NRI) вперше було представлено у 2002 році. До 2016 року він публікувався Всесвітнім економічним форумом у межах Global Information Technology Report. Після внесення суттєвих коректив у 2019 році NRI наразі містить чотири групи чинників: технології, люди, управління і вплив. Кожна група складається з трьох підгруп, які містять 62 індикатори оцінювання мережевої готовності 134 країн.

Отже, за основними групами показників мережевої готовності України позивна динаміка спостерігалась лише для групи «Люди», а інші три групи зазнали скорочення. Покращення показників застосування населенням, підприємствами і урядом цифрових технологій було обумовлено зростанням: частки користувачів мережі Інтернет, абонентів мобільного широкосмугового зв'язку, використання віртуальних соціальних мереж, чисельності фірм, що мали власний веб-сайт, легкості ведення бізнесу, застосування цифрових інструментів у бізнесі, витрат підприємств на НДДКР, кількості і якості державних он-лайн сервісів, інтенсивності стимулювання Урядом інвестицій у нові технології. При цьому частка професіоналів, технічних і молодших спеціалістів у галузі ІКТ зменшилася.

Зменшення бальної оцінки впливу технологій на мережеву готовність національної економіки було пов'язано із відсутністю реєстрації Інтернет-доменів та низькою участю у розробці ІТ-проектів через веб-сервіс GitHub. При цьому зросли показники наявності та інвестування новітніх технологій, кількості домогосподарств з доступом до мережі Інтернет, розроблення мобільних додатків. Суттєве погіршення показника захисту конфіденційності знівелювало зростання залучення до цифрових технологій та покращення адаптації правової бази, що призвело до погіршення оцінки групи показників «Управління». Негативна динаміка показників впливу цифрових технологій пов'язана з погіршення їх внеску у досягнення цілей сталого розвитку, а саме чинника використання і доступу до екологічних видів палива.

Таким чином, мережева готовність економіки України упродовж 2016-2019 років характеризувалася негативною динамікою, що було пов'язано з відсутністю реєстрації Інтернет-доменів, низькою участю у розробці ІТ-проектів через веб-сервіс GitHub, погіршенням показників захисту конфіденційності, використання і доступу до екологічних видів палива.

Розвиток цифрової економіки має нерозривний зв'язок з продукуванням і запровадженням інновацій. Тому вважаємо за доцільне розглянути деякі характеристики інноваційної діяльності, що виступають індикаторами при ранжуванні країн за Глобальним індексом інновацій (Global innovation index, GII). Розробниками GII є Корнеллський університет (Cornell University), Європейський інститут управління бізнесом (INSEAD) та Всесвітня організація інтелектуальної власності (WIPO). У формуванні GII задіяні 82 індикатори, що розподілено між сьома групами, які, у свою чергу, складають два субіндекси – «Інноваційні витрати» (Innovation Input) та «Інноваційні результати» (Innovation Output). Шкала оцінок передбачає максимальне значення (сила) – 100 балів, мінімальне (слабкість) – 0 балів.

Україна у 2019 році посіла 43-те місце в GII серед 131 країни світу, третє місце у світі за співвідношенням кількості викладачів до кількості школярів, третє місце за кількістю жінок з науковими ступенями, чотирнадцяте місце за кількістю населення з вищою освітою. Серед досягнень ІТ-бізнесу можна зазначити дев'яте місце у світі за часткою експорту ІТ- та телекомунікаційних послуг у торговому балансі, позитивні результати у сфері розроблення мобільних додатків, патентування, а також перше місце у світі за показником «частка корисних моделей у ВВП країни» (табл. 6). Тим не менш, як зазначають укладачі рейтингу, п'ять з семи груп показників є слабкими характеристиками процесу розвитку інновацій в нашій країні.

Серед наведених у табл. 6 показників тільки шість відповідають середньому рівню, серед них: доступ до ІКТ,

Таблиця 6

Деякі показники інноваційного розвитку економіки України за даними Глобального рейтингу інновацій за період 2016-2020 років

Субіндекси, групи індикаторів, індикатори	Роки			
	2016	2017	2018	2019
Загальна оцінка	35,72	37,61	38,50	37,40
1. Субіндекс Інноваційні витрати	38,91	41,05	40,42	40,70
1.1. Інституції	48,71	47,90	49,09	53,90
1.2. Людський капітал і дослідження	40,80	39,58	37,93	35,60
1.3. Інфрастуктура	32,33	39,30	38,08	36,00
1.3.1. Інформаційно-комунікаційні технології	38,57	55,94	57,74	58,00
Доступ до ІКТ	62,70	64,80	66,00	66,50
Використання ІКТ	21,66	25,70	31,70	39,90
Е-уряд	26,77	58,70	58,70	56,90
Електронна участь	43,14	74,58	74,58	68,50
1.4. Рівень розвитку ринку	42,11	43,18	42,68	43,30
1.4.1. Кредитування	34,70	32,37	31,27	30,50
Простота отримання кредиту	75,00	75,00	75,00	75,00
1.4.2. Інвестиції	24,51	30,64	30,02	31,60
Ринкова капіталізація	4,97	6,72	9,79	7,90
Угоди з венчурним капіталом	10,31	2,52	0,30	1,70
1.5. Рівень розвитку бізнесу	30,59	35,28	34,48	34,48
1.5.1. Знання працівників	42,43	47,41	46,04	45,40
Зайнятість у наукомістких послугах	53,60	65,72	63,45	65,10
Фірми, що пропонують офіційне навчання	25,33	25,33	25,33	25,30
1.5.2. Інноваційні зв'язки	23,75	25,47	29,03	27,40
Співпраця між університетами та галузями	41,71	41,83	39,84	41,30
Стан розвитку кластерів	32,50	32,54	35,53	37,30
1.5.3. Використання знань	25,60	32,97	28,37	31,70
Плата за інтелектуальну власність	23,74	20,56	18,20	17,20
Імпорт високих технологій	24,390	24,70	24,35	29,20
Імпорт послуг ІКТ	15,34	23,30	19,12	20,70
Прямі іноземні інвестиції	21,49	51,28	40,41	54,40
2. Субіндекс Інноваційні результати	32,53	34,19	36,59	34,10
2.1. Результати в галузі знань і техніки	34,05	32,76	36,69	34,60
2.1.1. Створення знань	46,15	45,55	46,85	42,50
Заявки на патенти за країною походження	37,46	35,66	34,35	35,30
Міжнародні заявки на патенти	5,66	6,19	5,81	6,70
Частка корисних моделей у ВВП країни	100	100	100	100
Науково-технічні видання	18,57	16,57	25,91	25,10
2.1.2. Поширення знань	30,42	28,11	41,96	40,10
Загальні витрати на комп'ютерне програмне забезпечення	36,18	63,48	53,25	47,30
2.1.3. Поширення знань	25,59	24,61	21,28	21,30
Надходження від інтелектуальної власності	8,16	8,17	4,76	4,10
Експорт високих технологій	10,98	10,57	12,59	11,70
Експорт послуг ІКТ	32,80	41,03	38,95	46,30
2.2. Результати творчої діяльності	31,01	35,62	36,49	33,50
2.2.1. Нематеріальні активи	49,03	53,70	58,62	55,80
Створення ІКТ та бізнес-моделі	47,04	46,97	49,65	49,10
Створення ІКТ та організаційної моделі	50,95	52,25	54,34	55,60
2.2.3. Інтернет-творчість	13,79	25,83	16,87	13,60

Джерело: складено автором за даними [9]

функціонування е-уряду, електронна участь, простота отримання кредиту, зайнятість у наукомістких послугах, створення ІКТ та організаційних моделей. На найнижчому рівні знаходяться показники ринкової капіталізації, використання венчурного капіталу, надходжень від інтелектуальної власності.

Якщо аналізувати динаміку показників, то відчутні позитивні зрушення у 2019 році в порівнянні з 2016 роком відбулися за напрямами використання ІКТ, функціонування е-уряду, електронної участі, зайнятості у наукомістких послугах, розвитку кластерів, зростання обсягів прямих іноземних інвестиції, збільшення кількості між-

народних заявок на патенти, зростання загальних витрат на комп'ютерне програмне забезпечення, збільшення обсягів експорту послуг ІКТ. Скорочення спостерігалось для показників ринкової капіталізації, залучення венчурного капіталу, надходжень від інтелектуальної власності та плати за її використання.

Висновки. Проведений аналіз чотирьох міжнародних індексів засвідчив, що протягом 2016-2019 років в Україні спостерігався незадовільний рівень пропозиції продуктів і послуг сфери ІКТ, майже не користалися попитом програмне забезпечення штучного інтелекту, технології «Інтернет речей», безпечні Інтернет-сервери, нові мобільні додатки та електронна торгівля. Цифрова конкурентоспроможність національної економіки є низькою. Скорочення спостерігалось для показників ринкової капіталізації, залучення венчурного капіталу, надходжень від інтелектуальної власності та плати за її використання. Мережева готовність економіки України упродовж 2016-2019 років характеризувалася негативною динамікою, що було пов'язано з відсутністю реєстрації Інтернет-доменів, низькою участю у розробці ІТ-проектів через веб-сервіс GitHub, погіршенням показників захисту конфіденційності, використання і доступу до екологічних видів палива.

Серед позитивних зрушень можна зазначити: розвиток послуг операторів зв'язку, зростання проникнення сматрфонів та мобільного широкосмугового доступу до мережі Інтернет, прийнятний рівень надання послуг е-уряду, фіксованого і мобільного широкосмугового доступу, суттєве зростання обізнаності про кібербезпеку, прийнятний рівень розвитку освіти, зростання обсягів інвестування сфери телекомунікацій, зростання чисельності фірм, що мали власний веб-сайт, застосування цифрових інструментів у бізнесі, витрат підприємств на НДДКР, підвищення легкості ведення бізнесу та інтенсивності стимулювання Урядом інвестицій у нові технології. Таким чином, визначено, що наразі вплив внутрішніх чинників цифрової трансформації управління національною економікою переважно є негативним і не сприяє досягненню цілей сталого розвитку.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі може бути визначення найбільш впливових зовнішніх і внутрішніх чинників, що сприяють підвищенню продуктивності трансформаційних процесів.

Список використаних джерел:

1. Ковтонюк К. В. Цифровізація світової економіки як фактор економічного зростання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Випуск 27. Частина 1. С. 29-33.
2. Руденко М. В. Аналіз позицій України в глобальних індексах цифрової економіки. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 11-18.
3. Піжук О. І. Сучасні методологічні підходи до оцінювання рівня цифрової трансформації економіки. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2019. № 7. С. 39-47.
4. Подольчак Н. Ю., Білик О. І., Левицька Я. В. Сучасний стан цифровізації в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/6.pdf (дата звернення 31.03.2021).
5. Семеног А. Ю. Аналіз світових рейтингів оцінки формування та розвитку цифрової економіки та місце України в них. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2020. № 43 С. 38-43.
6. Струтинська І. Метрики цифрової трансформації бізнесу: світові та вітчизняні реалії. *Галицький економічний вісник.* 2019. № 6 (61). С. 30-45. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/31608/2/GEB_2019v61n6_Strutynska_I-Metrics_of_digital_business_30-45.pdf
7. Чеснокова Н. В. Методологічні підходи до оцінки цифрової трансформації економіки. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2020. Том 19. Вип. 2 (45). С. 413-427.
8. Шумаєва М. Індексна модель оцінювання розвитку інформаційного суспільства України на базі ІКТ-індексів. *Економіка*. 2014. № 7 (160). С. 109-117. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/160_109-117.pdf
9. Global Innovation Index. Ukraine. URL: https://knoema.ru/GII2018Aug/global-innovation-index
10. Network Readiness Index 2019. Ukraine. URL: https://networkreadinessindex.org/2019/countries/ukraine/

References:

1. Kovtonyuk, K.V. (2017), "Digitization of the world economy as a factor of economic growth", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomichni nauky*, vol. 27, Part 1, pp. 29-33.
2. Rudenko, M.V. (2021), "Analysis of Ukraine's position in the global indices of the digital economy", *Ekonomika ta derzhava*, no 2, pp. 11-18.
3. Pizhuk, O.I. (2019), "Modern methodological approaches to assessing the level of digital transformation of the economy", *BIZNESINFORM*, no. 7, pp. 39-47.
4. Podolchak, N.Yu., Bilyk, O.I., Levitska, Ya.V. (2019), "The current state of digitalization in Ukraine", *Efektyvna ekonomika,* [Online], no. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/6.pdf
5. Semenog, A.Yu. (2020), "Analysis of world ratings assessing the formation and development of the digital economy and Ukraine's place in them", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, [Online], no. 43, pp. 38-43.
6. Strutynska, I. (2019), "Metrics of digital business transformation: world and domestic realities", *Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk*, [Online], no. 6 (61), pp. 30-45. available at: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/31608/2/GEB_2019v61n6_Strutynska_I-Metrics_of_digital_business_30-45.pdf
7. Chesnokova, N.V. (2020), "Methodological approaches to assessing the digital transformation of the economy", *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*, Book 19, vol. 2 (45), pp. 413-427.
8. Shumayeva, M. (2014), "Index model for assessing the development of the information society of Ukraine on the basis of ICT indices", *Ekonomika*, [Online], no. 7 (160), pp. 109-117, available at: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/160_109-117.pdf
9. "Global Innovation Index. Ukraine", available at: https://knoema.ru/GII2018Aug/global-innovation-index
10. "Network Readiness Index 2019. Ukraine", available at: https://networkreadinessindex.org/2019/countries/ukraine/

АНАЛИЗ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНДЕКСОВ

Аннотация. В статье проведен трендовый анализ показателей цифровой трансформации управления национальной экономикой Украины, приведенных в международных индексах, с целью выявления сильных и слабых сторон сетевой готовности страны, оценки спроса и предложения в сфере ИКТ, степени вовлеченности субъектов экономических отношений к использованию цифровых технологий, перспектив развития цифровой экономики и ее влияния на достижение целей устойчивого развития. В качестве информационной базы были выбраны четыре международных индексы: Глобальный индекс сетевого взаимодействия (Global Connectivity Index (GCI) - для оценки показателей инвестирования в сферу ИКТ, зрелости ИКТ и показателей развития цифровой экономики Украины; Мировой рейтинг цифровой конкурентоспособности (World Digital Competitiveness, WDC) - для оценки уровня развития цифровых технологий, способствующих трансформации государственного управления, бизнес-моделей и украинского общества в целом индекс сетевой готовности (Network Readiness Index, NRI) - для оценки эффективности процессов интеграции людей с технологиями и эффективными структурами управления; Глобальный индекс инноваций (Global Innovation Index, GII) - для оценки наличия инновационного потенциала и условий для его воплощения. Определено, что пока влияние факторов цифровой трансформации управления национальной экономикой преимущественно является негативным, что обусловлено неудовлетворительным уровнем предложения продуктов и услуг сферы ИКТ неудовлетворительным спросом на программное обеспечение искусственного интеллекта, технологии «Интернет вещей», безопасные Интернет-серверы, новые мобильные приложения; низким уровнем транзакций электронной торговли; сокращением показателей рыночной капитализации, привлечение венчурного капитала, поступлений от интеллектуальной собственности и платы за ее использование; отрицательной динамикой сетевой готовности экономики, что связано с отсутствием регистрации Интернет-доменов, низкой участием в разработке ИТ-проектов через веб-сервис GitHub, ухудшением показателей защиты конфиденциальности, использование и доступа к экологическим видов топлива. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении может быть определение наиболее влиятельных внешних и внутренних факторов, способствующих повышению производительности трансформационных процессов.

Ключевые слова: цифровая трансформация, управление национальной экономикой, сетевая готовность страны, использование цифровых технологий, международные индексы, спрос и предложение ИТ услуг.

ANALYSIS OF INDICATORS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF NATIONAL ECONOMY ON THE BASIS OF INTERNATIONAL INDICES

Summary. The article presents a trend analysis of the indicators of digital transformation of the management of the national economy of Ukraine, given in international indices, in order to identify the strengths and weaknesses of the country's network readiness, assess the supply and demand in the ICT field, the degree of involvement of economic entities in the use of digital technologies, the prospects for the development of digital economy and its impact on the achievement of sustainable development goals. As an information base, four international indices were selected: the Global Connectivity Index (GCI) - to assess the indicators of investment in the ICT sector, ICT maturity and indicators of the development of the digital economy of Ukraine; World Digital Competitiveness (WDC) - to assess the level of development of digital technologies that contribute to the transformation of public administration, business models and Ukrainian society as a whole, the Network Readiness Index (NRI) - to assess the effectiveness of the processes of integrating people with technologies and effective management structures; The Global Innovation Index (GII) - to assess the availability of innovative potential and the conditions for its implementation. It is determined that while the influence of the factors of digital transformation of national economy management is predominantly negative, due to the unsatisfactory level of supply of products. ICT companies and services; unsatisfactory demand for artificial intelligence software, Internet of Things technologies, secure Internet servers, new mobile applications; low level of e-commerce transactions; declining market capitalization indicators, raising venture capital, intellectual property revenues and fees for its use; negative dynamics of the network readiness of the economy, which is associated with the lack of registration of Internet domains, low participation in the development of IT projects through the GitHub web service, deterioration of privacy protection indicators, use and access to ecological fuels. Prospects for further research in this direction are to be the identification of the most influential external and internal factors contributing to an increase in the productivity of transformation processes.

Key words: digital transformation, management of the national economy, network readiness of the country, use of digital technologies, international indices, supply and demand of IT services.

Науковий журнал

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Випуск 30

Коректура • *Бабич В. І.*

Комп'ютерна верстка • *Стратій І. І.*

Засновник видання – Факультет міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету

Заснований у 2014 році. Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:
88000, Україна, м. Ужгород, вул. Університетська 14, каб. 510
Факультет міжнародних економічних відносин,
Ужгородський національний університет
Телефон редакції: +38 (097) 085 34 95
Електронна пошта редакції: editor@visnyk-econom.uzhnu.uz.ua
Сторінка наукового журналу: www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 29,06.
Підписано до друку 04.03.2020 р. Замов. № 0420/108. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
м. Херсон, вул. Паровозна 46-а
Телефони: +38 (0552) 39 95 80,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.